

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Милена Д. Ивановић

ИЗРАЖАВАЊЕ АКЦИОНАЛНОСТИ У
УКРАЈИНСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2012.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Milena D. Ivanovic

EXPRESSING AKTIONSART
IN UKRAINIAN AND SERBIAN LANGUAGES

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2012

Ментор: проф. др Људмила Поповић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије:

проф. др Предраг Пипер, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду

проф. др Срето Танасић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Датум одбране:

САЖЕТАК

Милена Ивановић

Изражавање акционалности у украјинском и српском језику

Дисертација представља комплексно истраживање акционалних модификација у украјинском и српском језику. У сфери семантичке категорије акционалности разликујемо два типа значења – акционална иманентна својства и акционална модификациона значења. Предмет нашег рада су акционалне модификације као додатна обележја која се припајају семантици глагола указујући на одређене параметре одвијања радње у времену. Ти параметри груписани су у четири комплекса акционалних модификационих значења: фазни, детерминативни, градуелни и плурални. Истраживањем је обухваћен пре свега формални аспект акционалних модификација, али и садржај ова четири значењска комплекса.

При анализи средстава изражавања акционалности, у складу са традиционалним приступом, узимајући у обзир специфичности словенских језика, централно место одредили смо акционалним класама глагола код којих је носилац акционалног значења афикс, али смо у њу укључили и акционалне конструкције у којима је носилац акционалног значења синсемантични глагол и показали да оне могу функционисати као равноправно, граматикализовано средство изражавања пре свега централних акционалних значења – фазности и детерминативности.

У раду смо, у складу са постављеним циљевима, одредили елементе садржаја четири издвојене акционалне категорије у анализираним језицима, издвојили, са више аспеката анализирали и упоредили акционалне класе глагола и акционалне конструкције у украјинском и српском језику, а такође указали и на друга средства изражавања акционалности која излазе ван сфере глагола.

Поређењем функционисања модификационе акционалности у украјинском и српском језику установили смо да између контрастираних језика постоји значајна сличност у асортиману акционалних значења и средствима њиховог изражавања, али да су у украјинском језику акционалне класе глагола као синтетичка средства знатно продуктивније, док српски језик не користи у пуној мери своје творбене потенцијале и неретко предност даје аналитичким средствима.

Кључне речи: аспектуалност, модификација, глагол, фазност, детерминативност, градуелност, плуралност, акционалне класе, акционалне конструкције

Научна област: лингвистика, славистика

УДК:

ABSTRACT

Milena Ivanovic

Expressing Aktionsart in Ukrainian and Serbian Languages

This dissertation is complex research of aktionsart modifications in the Ukrainian and Serbian languages. In the sphere of aktionsart semantic category we may distinguish two types of meaning – aktionsart imminent properties and aktionsart modification meanings. The subject matter of this work are aktionsart modifications as additional features attached to the verb semantics, indicating certain parameters of development of action in time. These parameters are grouped into four complexes of aktionsart modification meanings: phasal, determinative, gradual and plural. The research encompassed, first of all, the formal aspect of aktionsart modifications, but also the contents of these four meaning complexes.

In the analysis of the means for expressing aktionsart, in accordance with the traditional approach, taking into account specific features of the Slavic languages, the central place is assigned to aktionsart verb classes, where the aktionsart meaning is carried through affix, however, we included into it also aktionsart constructions, in which the aktionsart meaning is carried through synsemantic verb, and showed that they operate as equal, grammaticalized means for expression of, first of all, central aktionsart meanings - phasal and determinative meanings.

In this work, in accordance with the objectives set, we determined the elements of contents of four selected aktionsart categories in the analyzed languages, singled out, analyzed from several aspects and compared aktionsart verb classes and aktionsart constructions in the Ukrainian and Serbian languages, and also indicated other means for expressing the aktionsart beyond the verb sphere.

By comparing the operation of the modification aktionsart in the Ukrainian and Serbian, we have ascertained that between the contrasted languages there is a relevant similarity in the range of aktionsart meanings and means for expression thereof, and that, however, in the Ukrainian language the aktionsart verb classes as synthetic means are far more productive ones, while the Serbian language does not use to the full extent all formation potentials and often favours analytical means.

Keywords: aspectuality, modification, verb, phasal, determinative, gradual, plural, aktionsart classes, aktionsart constructions

Linguistics, Slavic Linguistics

UDK:

САДРЖАЈ

1. Увод.....	8
2. Акционалне фазне модификације	28
2.1. Преглед литературе и претходних истраживања	28
2.2. Садржај категорије фазности	34
2.3. Почетна фаза.....	40
2.3.1. Семантика почетности	40
2.3.2. Средства изражавања почетности у украјинском и српском језику	49
2.3.2.1. Синтетичка средства изражавања почетног значења:	49
акционална класа почетних глагола.....	49
2.3.2.2. Аналитичка средства изражавања почетног значења:	80
акционалне почетне конструкције	80
2.3.2.2.1. Конструкције са почетним глаголима у ужем смислу	81
2.3.2.2.2. Глагол <i>стати</i>	93
2.3.2.2.3. Конструкције са почетним глаголима у ширем смислу.....	97
2.3.2.3. Речце као експоненти почетног значења	114
2.3.3. Закључци	116
2.4. Средња фаза.....	125
2.4.1. Негативна средства изражавања интратерминалности.....	127
2.4.2. Позитивна средства изражавања интратерминалности	129
2.4.3. Закључци	137
2.5. Завршна фаза	138
2.5.1. Завршетак терминативне ситуације – комплетивност	140
2.5.2. Завршетак атерминативне ситуације – финитивност.....	147
2.5.3. Завршетак ситуације – аналитичка средства	158
2.5.3.1. Конструкције са глаголима типа <i>перервати/прекинути</i>	161
2.5.3.2. Конструкције са глаголом <i>перестати/престати</i>	169
2.5.3.3. Конструкције са глаголима типа <i>кінчити/завришити</i>	178
2.5.4. Закључци	188
3. Акционалне детерминативне модификације.....	198
3.1. Делимитативне модификације.....	201
3.1.1. Преглед литературе и претходних истраживања	201

3.1.2. Семантика делимитатива у украјинском и српском језику	205
3.1.3. Средства изражавања делимитативности у украјинском и српском језику	225
3.2. Пердуративне модификације	232
3.2.1. Преглед литературе и претходних истраживања	232
3.2.2. Семантика пердуратива у украјинском и српском језику	233
3.2.3. Средства изражавања пердуративности у украјинском и српском језику	239
3.3. Закључци	252
4. Акционалне плуралне модификације	258
4.1. Преглед литературе и претходних истраживања	258
4.2. Садржај и средства изражавања акционалних плуралних модификација у украјинском и српском језику	265
4.2.1. Монотемпоралне ситуације: мултипликативност/ семелфактивност	266
4.2.2. Монотемпоралне ситуације: дистрибутивност и кумулативност	288
4.2.3. Политемпоралне ситуације: репетитивност и итеративност	318
4.3. Закључци	340
5. Акционалне градуелне модификације	348
5.1. Преглед литературе и претходних истраживања	348
5.2. Садржај и средства изражавања акционалних градуелних модификација у украјинском и српском језику	358
5.2.1. Селективно степеновање обележја процесуалне ситуације	358
5.2.2. Динамичко степеновање обележја процесуалне ситуације	367
5.2.3. Нормативно степеновање обележја процесуалне ситуације	382
5.2.3.1. Модификације интензитета	383
5.2.3.1.2. Интензитет изнад норме	383
5.2.3.1.3. Интензитет испод норме	409
5.2.3.2. Модификације модалне норме – ексцесивност	429
5.3. Закључци	442
6. Закључак	457
Литература	473

1. Увод

Природа глаголске радње таква је да може бити окарактерисана према мноштву параметара. Један од таквих параметара јесте „карактер протицања радње у времену“¹. Специфичност словенских језика лежи у чињеници да се у самој глаголској лексеми и ван њене конкретне употребе налазе битне информације о протицању радње означене тим глаголом, која може бити изражена како лексички (кореном глагола), тако и творбено и граматички (Петрухина 1998, Сигалов 1978). Ова специфичност условила је издвајање посебне граматичке категорије вида у словенским језицима, а касније и семантичке/семантичко-творбене категорије акционалности.

Дисертација представља комплексно истраживање језичке појаве коју називамо акционалношћу. С обзиром на хетерогени карактер њеног садржаја и такву природу која обухвата практично све језичке нивое осим фонетско-фонолошког, што је условило различите приступе питањима која се односе на ову појаву, почећемо наше излагање кратким прегледом претходних истраживања, а предмет нашег рада одредићемо тек након критичког осврта на основне правце тумачења акционалности. У савременој лингвистици, наиме, и након нешто више од века проучавања не постоји јединствено мишљење, јединствено теоријско полазиште у вези са суштинским питањима: шта ова категорија представља, која значења обухвата и која су средства изражавања тих значења.

Акционалност, се у славистичкој литератури најчешће именује као нем. „Aktionsart“, укр. „дієслівні роди дії“, „способи дієслівної дії“, рус. „способы (глагольного) действия“, чеш., слов. „způsob slovesného děje“, пољ. „rodzaje czynności“ или „rodzaje akcji“, у литератури на енглеском језику користи се како термин „Aktionsart“ тако и „lexical aspect“. У српској лингвистици овој категорији до пре неколико година није било посвећено посебно истраживање, те не постоји устаљен термин. Уместо термина које срећемо у литератури посвећеној аспектуалности, као што су „видски лик“ (М. Стевановић, А. Белић), „секундарни вид“ (А. Белић) или „тип глаголске ситуације“ (П. Новаков), и уместо калкирања оних који постоје у другим словенским лингвистичким школама, будући да се термини *начин* и *род* већ традиционално везују за одговарајуће граматичке категорије, одлучили смо

¹ Често се у вези са аспектуалношћу говори о „унутрашњем времену“ (термин Г.Гијома), за разлику од темпоралности, где је реч о спољашњем времену, које подразумева однос радње према моменту говорења или некој другој полазној референтној тачки (Бондарко 1987б: 41). Ми ћемо термин време користити управо у значењу унутрашњег времена.

Такође, даље ћемо под појмом радња или ситуација из практичних разлога подразумевати радње, процесе, стања, активности, односе, својства итд. разликујући их само тамо где је то потребно (обично када је реч о спојивости акционалних значења са одређеном лексичко-семантичком класом глагола).

се за термин *акционалност* као такав који је довољно транспарентан, корелира са постојећим термином „Aktionsart“ и одражава суштину ове категорије. Овај термин код појединих истраживача употребљава се паралелно с постојећим терминима или уместо њих у истом или нешто ширем значењу (Сигалов 1978, Храковский 2007, Поповић 2008, Stawnicka 2009). У студији-уџбенику посвећеној аспектолошкој терминологији, термин „акционалност“ наводи се као интернационални еквивалент руског термина „способы глагольного действия“ (АТвСЛ 1991).

Као комплекс аспектуалних значења другачијих од оних која се изражавају категоријом вида акционалност је први издвојио шведски слависта С. Агрел 1908. године, а под појавом означеном термином *Aktionsart* подразумевао је „семантичке функције префиксалних глагола (као и неких непрефиксалних глагола и суфиксалних изведеница) које прецизирају како се одвија радња, означавају начин на који се она одвија“ (цитат наводимо према руском преводу одломка рада из 1918. године, *Przedrostki postaciowe czasowników polskich*: Агрелљ 1962: 36). Агрелови радови из 1908. и 1918. године дали су импулс бројним истраживањима чији резултат је било разграничавање акционалности и других аспектуалних категорија од вида.

Након неколико радова Е. Кошмидера, В. Порцига, Г. К. Уљанова, Ф. Ф. Фортунатова, А. А. Шахматова, Вл. Шмилауера, Л. А. Булаховског (чланака, поглавља у монографијама и граматикама), који се на један или други начин баве акционалношћу, а чији детаљан преглед дају А. В. Исаченко (Исаченко 1960) и Ј. С. Маслов (Маслов 1962), другу половину XX века обележиће бројна истраживања чији ће предмет бити како класификација акционалних класа глагола, њихова семантичка и формална обележја, тако и обухват категорије акционалности. Током овог периода појам акционалности, акционалних класа глагола се мењао, ширио и сужавао, а посебно је актуелан био и њен однос према категорији вида и другим аспектуалним категоријама, пре свега терминативности/ атерминативности, што је и довело до појаве ширег појма „аспектуалност“.

Шездесетих година XX века појављују се два кључна рада за даљи развој учења о акционалности – докторска дисертација Ј. С. Маслова и граматика руског језика (у поређењу са словачким) А. В. Исаченка у којима ће аутори изнети своје виђење акционалности. Разлике у приступу Ј. С. Маслова и А. В. Исаченка остају актуелне и до данас. Ј. С. Маслов схвата акционалност широко, као „извесне заједничке (често али не и обавезно изражене творбеним средствима) особености лексичког значења једних или других глагола које се односе на протицање радње тих глагола у времену и испољавају се у општим особеностима њиховог функционисања у језику, и то на нивоу творбене активности, вида и синтаксичке употребе“ (Маслов 1957:

8). У каснијим радовима (Маслов 1965, 1978, 1984) он ће даље развијати своју теорију, али се њена суштина изложена у овој дефиницији неће променити. За А. В. Исаченка карактеристичан је узак приступ – акционалност (за коју је сам створио термин „совершаемость“) је по њему „семантичка модификација полазног простог или префиксалног глагола“ и обавезно је формално изражена у самом глаголу, префиксима или суфиксима (Исаченко 1960: 216), док Ј. С. Маслов не сматра формални израз обавезним, иако истиче да је чест и дели акционалне класе глагола на доследно карактеризоване, делимично карактеризоване и некарактеризоване (Маслов 1984: 14).

Следе бројни зборници посвећени питањима аспектуалности и акционалности: *Вопросы сопоставительной аспектологии* (ВСА 1978), *Аспектуальные и темпоральные значения в славянских языках* (АиТЗвСЯ 1983), *Аспектология и контрастивная лингвистика* (АиКЛ 1988), затим четири тома зборника *Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ*, који су излазили од 1997. до 2004. године, зборник *Основные проблемы русской аспектологии* (ОПРА 2002) итд., монографије (Авилова 1976, Гловинская 1982, Шелякин 1983), дисертације посвећене како општим питањима акционалности и одговарајућој класификацији (Шелякин 1972), тако и посебним питањима посвећеним појединим акционалним класама (Калашник 1985, Коваленко 1975, Попова 1980, Рощина 1977, Хартунг 1979 итд.).

У овим и бројним другим радовима у лингвистичкој периодци такође се разлику два приступа. Главни „следбеник“ Ј. С. Маслова у широком схватању акционалности јесте М. А. Шелякин, који под акционалним класама глагола подразумева „врсте терминативних/атерминативних глагола које се обједињавају у одређене класе према обележју означавања особности испољавања терминативних/атерминативних радњи“ и истиче да „једне акционалне класе приказују особности терминативне/атерминативне аспектуалности квалитативних типова радње ‘по природи’ без специјалних формалних показатеља“ – то су глаголи који се у одређену акционалну класу сврставају према заједничком аспектуалном обележју, а с обзиром на формалну немаркираност, они чине примарне или основне акционалне класе, док су „друге акционалне класе формално изражене и модификујући а не мењајући значење полазног глагола указују и на особности аспектуалног испољавања њихових радњи“ – то су модификујуће или карактеризоване акционалне класе (Шелякин 1983). Шелякин ће овакво своје сватање доследно испољити и у делу монографије *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис* (ТФГ 1987) посвећеном акционалним класама глагола. Он је аутор

једне од најдеталјнијих класификација акционалних класа глагола (Шелякин 1983, Шелякин 1987), а значајан је и као одговорни уредник зборника *Вопросы русской аспектологии*, који је излазио на Тартуском универзитету од 1975. до 1980. и у коме су објављени бројни радови посвећени акционалности. У следбенике А. В. Исаченка можемо сврстати Н. С. Авилову, која сматра да је за „оне класе глагола које се данас називају акционаним класама карактеристично управо то да имају формално изражену модификацију радње номиниране простим глаголом“ (Авилова 1976: 263), Ану А. Зализњак и А. Д. Шмелова, за које је карактеристично тумачење акционалности као „различитих типова семантичких модификација глагола, изражених одређеним формалним средствима (префиксима и суфиксима)“ (Зализњак, Шмелев 1997: 87).

Значајно место заузима акционалност и у теорији функционалне граматике, где се разматра у оквиру лимитативности. ФСК лимитативности се дефинише као „семантичка категорија која обједињава различите типове односа радње према граници“ а одговарајуће ФСП „обухвата средства једног или другог језика која служе за изражавање тих односа“, где се под границом подразумева „временска граница радње, ограничавање њеног протицања у времену“ (Бондарко 1987в: 45-46). Лимитативност или однос радње према унутрашњој граници према теоретичарима функционалне граматике чини у словенским језицима семантичку доминанту аспектуалности, а ФСП лимитативности заузима централно место међу другим аспектуалним пољима, што је условљено постојањем граматичке категорије вида (Бондарко 1983б: 79, Бондарко 1987в: 53). А. В. Бондарко истиче да у структури поља лимитативности у словенским језицима поред граматичке категорије вида, лексичко-граматичких класа терминативних/атерминативних глагола битну улогу имају акционалне класе глагола, „чије значење открива једне или друге детаље односа према граници или садржи сему лимитативности поред значења која се односе на аспектуана поља дуративности, кратности, фазности“ и даље: „значења СВ и НСВ, као и значења терминативности/атерминативности пролазе кроз призму једне или друге акционалне класе“. Акционалност, међутим, припада периферији лимитативности и аспектуалности у целини с обзиром на њену лексичко-семантичку природу и уситњеност и мноштво ових аспектуалних класа лексике (Бондарко 1987в: 63). М. А. Шелякин даље прецизира да акционалне класе глагола указују на „карактер протицања терминативних/атерминативних радњи у времену“ те да се међусобно разликују „према специфици свог израза и према указивању на онај конкретни карактер терминативности/атерминативности радње који одређује тип њеног

протицања: резултативност/нерезултативност, временска граница, граница интензитета итд.“ (Шелякин 1987: 66).

У новије време актуелна су контрастивна истраживања усмерена како на словенске тако и на несловенске језике. У том смислу значајни су радови и монографија Ј. В. Петрухине посвећена аспектуалним категоријама глагола – виду и фазним и детерминативним акционалним класама (за њу је карактеристично уско схватање) у руском, чешком, словачком, пољском и бугарском језику (Петрухина 1998, 1998а, 2000). У оквиру пољског пројекта *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą Aktywności w językach słowiańskich* објављено је неколико радова и две монографије. Атор једне монографије, чији је први том посвећен контрастирању руских и пољских акционалних класа глагола, а други проблемима превођења ових класа са пољског на руски језик и обрнуто је Ј. Ставницка (Stawnicka 2009, Stawnicka 2010). Предмет друге монографије, чији је аутор Б. Тошовић, јесу акционалне класе глагола у српском (као и хрватском и бошњачком) језику – такође у поређењу са руским, иако оно није тако доследно и детаљно као код Ј. Ставнице (Тошовић 2009). Као што је назначено у називу пројекта, аутори акционалност схватају уско, као семантичко-творбену категорију. Ј. Ставницка тако истиче да се акционалне класе глагола издвајају према семантичком и формалном критеријуму, одликују се обавезношћу формалног показатеља (творбеног), који модификује основне радње уношењем информације о протицању радње темпоралног и квантитативног карактера, као и карактеристика које се тичу интензитета и итеративности (Stawnicka 2009). Посебно нам се интересантним и перспективним чини метод примењен у другом тому монографије Ј. Ставнице, као и делимично у Тошовићевој монографији, а то је поређење оригинала и превода или превода истог дела на језике који су предмет анализе са неког трећег језика, којим се могу открити и нека средства која су остала ван фокуса досадашњих истраживача.

Такође је актуелан и когнитивни приступ акционалности, где се издвајају докторска дисертације Е. М. Рјанске (Рянская 2002), монографије А. Л. Шарандина (Шарандин 2001), Т. В. Белошашкове (Белошашкова 2007) и део монографије Љ. Поповић *Језичка слика света* (Поповић 2008) посвећен акционалности, као и део који је посвећен просторној концептуализацији префикса, у коме се показује да су конкретна акционална значења префикса настала путем метафоризације просторне семантике управо у два језика који су предмет нашег интересовања, српском и украјинском. Колико нам је познато, то је први покушај сличног приступа опису акционалних значења. Ни Е. М. Рјанска, ни Т. В. Белошашкова у оквиру свог когнитивног приступа не прате семантику префикса од просторног до аспектуалног значења. За сва

четири поменута когнитивна истраживања карактеристично је широко схватање акционалности. Према Е. М. Рјанској, на пример, акционалност је несистемски скуп појмовних категорија које се међусобно комбинују у фазној и квалитативно-квантитативној детерминацији радње и представља „резултат језичке стваралачке активности човека која у језику фиксира спацијално-темпоралне представе, које и чине појмовну основу што одређује главну карактеристику дате категорије“, која се не може тумачити као лексичко-семантичке класе глагола и изражава се различитим, а не само творбеним средствима (Рјанская 2002: 7, 8, 30). Љ. Поповић истиче да акционалност обухвата управо семантичке а не творбене класе глагола, те да би опис специфичних глаголских значења која обухвата акционалност помоћу „типолошких шема у којима би свака радња, процес или стање били концептуално представљени као тродимензионални контејнер“ помогао да се „уче најфреквентнији комплекси аспектуалних карактеристика у конкретним словенским језицима“ (Поповић 2008: 155). Типолошке шеме што их за свако од акционалних значења која издваја даје Љ. Поповић указују на просторно-временску перспективу ових значења односно њихову хоризонталну (линарност радње, њено протицање у времену), вертикалну (степен интензитета) и обимну (обухваћеност субјекта/објекта радње) концептуализацију.

Све што смо до сада говорили о проучавању акционалности односи се претежно на руски језик или друге језике у поређењу са руским. У русистичкој славистици и славистичкој русистици ова појава свакако је најдетаљније и најсвестраније истражена, што не значи да она није била предмет значајних и бројних истраживања и других националних лингвистичких школа, како словенских, тако и несловенских, која, због ограничења у обиму рада, неће ући у наш преглед. Такав преглед даје, рецимо Ј. С. Маслов, за истраживања објављена до седамдесетих година прошлог века (Маслов 1962, 1977), а за новија истраживања Ј. В. Петрухина и Ј. Ставницка (Петрухина 2000, Stawnicka 2009). Кратак преглед најзначајнијих студија посвећених питањима аспектуалности у несловенском свету даје и П. Новаков (Новаков 2005). Ми ћемо се, пак, на крају прегледа претходних истраживања кратко осврнути на схватање акционалности у србистици и украјинистици.

А. Белић у студији *О језичкој природи и језичком развоју* (Белић 1941) значење несвршеног (имперфективног) вида дефинише као „неограничено трајање радње“, а за свршени (перфективни) каже да „обележава да се у тренутку глаголска радња свршава“. Даље истиче да поред имперфективних и перфективних глагола, који су по природи својој такви, има у словенским језицима и читав систем изведених

имперфективних и изведених перфективних глагола чије значење „није тако просто“, те да се различите врсте „трајности“ или „свршености“ могу назвати нарочитом врстом или нарочитим ликом глаголског вида, изведеним или секундарним глаголским видом. Ову нарочиту врсту вида могу имати само изведени глаголи и он представља „комбинацију међу основним значењем глагола, значењем префикса и видским значењем које се такође каткада мења“ (Белић 1941: 424-427).

Схватање вида које износи Ћ. Грубор истиче целовитост као обележје које лежи у његовој основи и по томе је блиско неким савременим схватањима ове граматичке категорије – радња извршена од почетка до краја, као једна целина, док је за имперфективни централно значење развојно (Грубор 1953: 136). За акционалност (Aktionsart) Ћ. Грубор на више места указује да означава начин реализације радње, да је то појам који није једнак глаголском виду, али не одређује експлицитно која сва значења подразумева под њим. Он издваја појам „аспектна значења“ на основу којих врши разгранату класификацију српских глагола (које је претходно поделио на развојне глаголе и глаголе стања). По „врсти радње“ издваја креативне (*сагради*), трансформативне (*узора*) и мотивне (*иде-дође*) који даље по „количини извршености“ могу бити подељени на пантивне (*гради-сагради*), тотивне (*пече-испече*), инкоативне (*запјева*), финитивне (*догради*), деминутивне (*позвижда*), аугментативне (*препече*), мајоративне (*натпјева*), интензивне (*распјева се*), сативне (*накопали се*), супститутивне (*ако успишеш*) и слепе (*улови*) глаголе (Грубор 1953: 13). Већина аспектних значења која Грубор издваја „по количини извршености“ представљају оно што се обично подразумева под акционалним значењима или акционалним класама глагола. Спорно место у класификацији заузимају група тотивних и пантивних глагола (о чему ће бити речи касније), као и група „слепих глагола“, на шта је указао још А. Белић у својој критици Груборове студије (Белић 1955-1956: 296-297), а класификација није свеобухватна, што, међутим, не умањује значај рада Ћ. Грубора.

М. Стевановић у својој граматици српскохрватског језика говори о глаголском виду и значењским видским ликовима. У делу посвећеном видским ликовима он у фусноти запажа да С. Агрел помиње преко двадесет значењских ликова па се може с правом претпоставити, као што је то учинио и П. Новаков, да М. Стевановић под појмом видски лик подразумева оно што је Агрел називао Aktionsart-ом, а ми називамо акционалношћу (Стевановић 1974: 536, Новаков 2005: 20). М. Стевановић дефинише вид према два обележја – ограничености/неограничености трајања и целовитости, а затим издваја два видска лика несвршених глагола – непрекидно-дуративни и учестали (итеративни) и неколико видских ликова свршених глагола –

тренутно-свршени, почетно-свршени, неодређено-свршени, завршно-свршени који даље могу имати своје подтипове (Стевановић 1974: 534-539). Ова класификација није свеобухватна, што истиче и сам Стевановић, а остају нејасна и нека друга питања, као што су разлика између видских значења и значења видских ликова: Стевановић не прецизира ову разлику, али очигледно значења видских ликова изводи из значења вида, односно видске ликове сматра посебним случајем категорије вида, а не самосталном категоријом, те природна видских ликова: истиче да су једни типови значењских ликова предмет опште семантике глагола, а други предмет творбе речи, на последње се и ограничава при прегледу видских ликова свршеног вида (СВ), док за видске ликове несвршеног вида (НСВ) истиче да се видска вредност појединих глагола не може одредити ван реченичног контекста, те улази и у сферу синтаксе (Стевановић 1974: 539, 533-534).

П. Новаков базира своју контрастивну анализу „типова глаголске ситуације“ у српском и енглеском језику на типологији З. Вендлера, која има елементе универзалне типологије (то јест заснива се на одређеним општим компонентама глаголске семантике) и као таква „пружа основу за упоређивање два поменута језика када се ради о Aktionsart-у“ (Новаков 2005: 15). Будући да су објекат нашег контрастивног истраживања два сродна, словенска језика, не улазећи у добре и лоше стране Вендлерове типологије, о којој је, уосталом доста писано и која је нашла широку примену како у несловенској, тако и у словенској лингвистици (у последњој наочито при контрастирању несродних језика) и остаје актуелна и пола века од објављивања, ми ћемо наше истраживање базирати на другачијој класификацији акционалних значења, те ћемо овде само укратко представити Новаковљево схватање акционалности. П. Новаков, дакле, схвата тип глаголске ситуације као лексичку категорију која се односи на „начин реализације глаголске ситуације, на природу те ситуације“ и, ослањајући се у потпуности на Вендлерову класификацију издваја четири типа глаголске ситуације – активност (activity), стање (state), остварење (accomplishment) или достигнуће (achievement). Даље одређује Вендерове типове на основу три обележја – стативност, трајање и циљ и истиче да „традиционални термин Aktionsart представљао би тип глаголске ситуације дефинисан на основу комбинације три поменута дистинктивна обележја“ (Новаков 2005: 26). Семантичка обележја, као што су, на пример, итеративност, деминутивност, аугментативност, сативност и сл. за П. Новакова нису дистинктивна већ имају статус додатних. Говорећи о односу ових типова и вида у српском језику П. Новаков истиче да имперфективност обухвата активности и стања, а перфективност остварења и достигнућа, као и да су у опозицији само на основу обележја циљ.

Године 2008. појављује се монографија Љ.Поповић чији је један део посвећен акционалности, о којој је било речи у вези са когнитивнолингвистичким приступом овом проблему. Овде ћемо само истаћи да је то прва комплексна анализа акционалних значења у српском језику, те прво контрастивно истраживање ове појаве код нас, у коме се пореде српски и украјински језик. Предмет њеног интересовања, међутим, пре свега (осим у одељку посвећеном проспективности и „тачкастој концепцији радње“) јесу творбена (и то префиксална) средства изражавања акционалности. О монографији Б. Тошовића такође смо већ говорили, а биће речи и касније.

Поједина питања повезана са акционалношћу² у својим радовима анализирају И. Грицкат – аспектуална значења појединих префикса (Грицкат 1957/1958) и деминутивност и аугментативност (Грицкат 1955/1956), М. Ивић – аспектуална значења појединих префикса (Ивић 1982) и понављана радња (Ивић 1983), З. Тополињска – инхоативност (Тополињска 1985), значења и функционисање префикса *про-* и *пре-* (Митриновић 1986), П. Пипер – квантитативност и градуелност (Пипер 2002, 2003, Синтакса 2005) и појам границе у аспектуалности (Пипер 2009), С. Танасић – семантика глагола и итеративност, збирна вишекратност (Танасић 2005).

Акционалност, и пре свега акционалне класе глагола, посебно интересовање украјинских слависта изазивају од деведесетих година прошлог века. Пре тога, највећи допринос проучавању акционалности, пре свега класификацији акционалних класа, у украјинском језику дао је М. В. Русањивски. Основну сферу лингвистичких интересовања Русањивског представља глагол, те је у њу доспела и акционалност као једна од битних карактеристика глагола. Иако је представља још у монографији *Структура українського дієслова* (Русанівський 1971), своје ставове и свој предлог класификације акционалних класа глагола детаљније је изнео у *Украјинској граматици* (УГ 1986). Он истиче да акционална обележја одређују радњу према трајању, понављању, испрекиданости, интензитету итд. Ова обележја као допунска сема улазе у значење глаголских лексема и доводе до модификације или мутације њиховог значења. Из овакве дефиниције и класификације акционалних класа јасно је да М. В. Русањивски акционалност посматра као лексичко-творбену категорију (УГ 1986: 117). Оваква дефиниција акционалности, тачније акционалних класа готово је дословце поновљена у одговарајућим поглављима *Граматики украјинског језика* (ГУММ 1993) и *Теоријској морфологији украјинског језика* (ТМУМ 2004), чији је аутор К. Г. Городенска, а где се акционалност одређује као

² Користимо термине које употребљавају аутори.

морфолошко-творбена категорија и истиче да она мора бити обавезно формално изражена – творбеним афиксима (ТМУМ 2004: 235-236). Овакво, уско, схватање карактеристично је и за друге граматике украјинског језика, уз извесне разлике у самим класификацијама, те се стиче утисак да се творбени карактер акционалности узима као датост о којој нема потребе расправљати. Уосталом, овде је свуда реч (са изузетком ТМУМ 2004) о различитим граматикама које не претендују на „научност“, али се у већини дисертација посвећених појединим питањима акционалности (а тачније појединим или неколиким акционалним класама глагола) истраживачи ослањају управо на њих. Понекад је уски приступ условљен циљем истраживања, као код С. О. Соколове коју интересују украјински глаголски префикси, па се, сходно томе и ограничава творбеном димензијом акционалности (Соколова 2003, 2004а, 2004б).

Изузетак међу украјинским лингвистима представља А. П. Захњитко, који у књизи *Теоријска граматика украјинског језика. Морфологија о акционалности* говори као о семантичкој категорији „аспекта радње“ („аспект дії“) чија је главна компонента „карактер одвијања радње“ и истиче да је место акционалности у систему глаголских категорија тешко одредити јер се у њој преплићу лексичке, творбене и граматичке особености, које се често не могу разграничити. Главна разлика између аспеката радње није у творбеним морфемама, којима су они често маркирани, већ, „као прво, у значењу и, као друго, у специфици њиховог односа са видом, синтаксичкој употреби и творбеној корелативности/некорелативности (...)“ (Загнітко 1996: 217-219). Даље Захњитко даје сложену класификацију акционалних значења на двадесет седам класа глагола, за коју истиче да није коначна, будући да се може издвојити веома много сличних семантичких група од којих су само неке формално маркиране (Загнітко 1996: 223).

Различитим питањима повезаним са акционалношћу у украјинском језику посвећене су и дисертације М. И. Каљко – однос акционалности и вида, место акционалности у систему глаголских категорија (Каљко 1990), Н. Мединске – акционалне класе дистрибутивних глагола (Мединська 2000), Л. Г. Киндеј – функционисање појединих префикса (Кіндей 2002), Т. М. Сидоренко – квантитативне акционалне класе (Сидоренко 2005), Л. И. Париљак – изражавање вишекратности (Париљак 2008) итд.

Број радова посвећених акционалности и, шире, аспектуалности од шездесетих година прошлог века до данас стално расте. Упркос томе, многи проблеми повезани са овим појавама остају нерешени. Различити приступи, бројни спорови, могућност проучавања с различитих аспеката, неодређеност граница ове појаве, недовољна описаност како плана садржаја акционалности, тако и, пре свега, разноликих средстава њеног изражавања у словенским

језицима, па и у украјинском и српском, потреба за контрастивним и типолошким истраживањима која бацају другачију светлост на појаве које су већ описане у једном језику – све то чини једно овакво истраживање веома актуелним.

Из прегледа претходних истраживања видели смо, дакле, да су се у проучавању акционалности искристалисала два приступа. Један акционалност своди на класе глагола обједињене истим типичним акционалним значењем и творбеним формантима, а његови су представници већина украјинских лингвиста, С. Агрел, А. В. Исаченко, Ана А. Зализњак и А. Д. Шмељов, Н. С. Авилова, Ј. В. Петрухина, Ј. Ставницка, Б. Тошовић и др.). При оваквом тумачењу акционалности, истиче у својој критици В. С. Храковски, особености акционалних класа глагола одређују се семантичко-граматички и деривационо и на тај начин не излазе ван оквира граматике (Храковский 1980:6). Други, шири приступ (чији су представници Ј. С. Маслов, М. А. Шељакин, А. В. Бондарко, А. П. Захњитко и др.) о акционалности говори у вези са семантичким класама глагола које указују на одређен тип одвијања радње у времену. Ове класе не морају бити (мада често јесу) формално маркиране, немају системски карактер и често се укрштају међу собом. Критикујући овакав приступ, Храковски истиче да би се по овим класама могла распоредити сва глаголска лексика било ког језика, те да он фактички преноси акционалност са граматичког на лексички ниво (Храковский 1980:6).

Ми ћемо акционалност тумачити као семантичку категорију у чијој је основи обележавање начина на који се радња одвија у времену. Семантика акционалности подразумева **два типа значења**, која ћемо назвати акционална иманентна својства (или скраћено акционална својства) и акционална модификациона значења (која ћемо надаље називати акционална значења или акционалне модификације). Акционална својства су иманентна, унутрашња обележја радње која одражавају одређене параметре њеног одвијања у времену, као што су динамичност/статичност, дуративност/моменталност (или у другој терминологији пантивност/тотивност), континуираност/мултипликативност/семелфактивност и сл. Акционална својства обично нису формално изражена ни унутар глаголске лексеме, која је представник одређене семантичке класе, ни ван ње (али могу имати формална обележја, као што су могућност образовања одређених облика, па и творбена, као што је одређен тип мотивне базе, одређени суфикс инфинитивне основе итд), мада то није обавезан критеријум њиховог разграничавања од акционалних значења – такав критеријум је инхерентност акционалног обележја. Семантичке класе глагола обједињене према неком од иманентних својстава представљају аспектуално релеватне класе у том

смислу да од припадности глагола класи зависи видска корелативност (за терминативе, који подразумевају постојање унутрашње границе на коју је усмерена радња, карактеристична је, на пример, видска парност: *пећи* – *испећи*, атерминативи типа *ходати* су imperfectiva tantum), у ком посебном видском значењу ће се реализовати грамеме НСВ или СВ (на пример, грамеме НСВ тотивних глагола типа *долазити* – у Вендлеровој класификацији „достигнућа“ – који означавају радње чије је трајање практично сведено на један моменат, односно не могу бити представљене као процес који се одвија у времену, могу функционисати само у итеративном значењу, грамеме НСВ пантивних глагола типа *градити* функционишу и у актуелно-дуративном), могућност припајања акционалних значења (фазно значење не припаја се, рецимо, поменути тотивним глаголима осим при означавању почетка итеративне ситуације типа *Почео је да долази у ту кућу тек прошле године*, а класи глагола названој у класификацијама Ј. С. Маслова, М. А. Шељакина, А. П. Захњитка, релациони глаголи (или само релатив) који означавају стална својства типа *тежити* не припајају се ни друга акционална значења) итд. У зависности од параметара који се укључују у класификације акционалних класа глагола, циља истраживања, усмерености на универзалну типологију или типологију једног језика или сродних језика, оне могу бити веома сужене, као што је, рецимо, помињана Вендлерова класификација (Vendler 1967) или детаљне, као што је „акционална класификација предиката“ коју је предложио Ј. Д. Апресјан а коју разрађује В. С. Храковски (Апресјан 2003, 2005; Храковский 2007). Прецизирање параметара овакве класификације, колико она треба да буде укрупњена или уситњена, одређивање семантичке зоне ових значења, односно разграничавање акционалних и других значења, питање да ли уопште на овај начин треба класификовати глаголске лексеме или се могу класификовати само значења (третман вишезначних глагола који зависно од конкретног значења у коме се употребљавају могу припадати једној или другој класи), остају без дефинитивног решења до данас, што условљава њихову актуелност. Нас ће ове класе глагола или акционална својства интересовати, пак, само у њиховој повезаности са акционалним модификацијама, те ћемо указивати само на оне које су у том смислу релевантне, користећи уобичајене или најупотребљаваније термине, које ћемо дефинисати при првом помињању.

Акционална значења или акционалне модификације, које ће и бити предмет нашег рада, јесу додатна обележја која указују на одређене параметре одвијања радње у времену. Ти параметри чине семантичку зону акционалности. Ова значења по правилу су формално изражена како синтетички, на нивоу глаголске лексеме, тако и аналитички, на

синтаксичком нивоу – спојем глаголске лексеме са другим речима (глаголима, речцама, прилозима, именским речима – самостално или у оквиру предлошко-падежних конструкција) које функционишу као својеврсни акционални оператори.

Акционална значења изражена су, дакле, пре свега на **лексичко-творбеном нивоу**, када је у глаголској лексеми носилац акционалног значења творбени афикс: [СРП] *запевти, напевати се, певушити, попевати, пропевати* [УКР] *вистівувати, відспівати, доспівати, заспівати, наспіватися, наспівувати, переспівати, підспівувати, поспівати, поспівувати* итд. Припајањем одређене акционалне семе лексичком значењу мотивног глагола добијамо нову глаголску лексему. Ова лексема, разликујући се од мотивног глагола тим додатним акционалним обележјем, као маркирани члан чини са њим привативну опозицију. Глаголске лексеме обједињене одређеним акционалним значењем или, често, комбинацијом акционалних значења, које имају специфичне творбене афиксе као показатеље тог значења или тих значења чине неку **акционалну класу глагола** (АКГ). Акционалне класе глагола основни су носиоци акционалних значења у словенским језицима, заузимају централно место међу средствима изражавања акционалности, због чега се управо у истраживањима категорија акционалности често и своди на њих.

Говорећи о аспектуалности, А.В. Бондарко истиче да се она односи на сферу глаголског предиката, као и исказа у целини, тачније предикативног центра који чине предикат и елементи који га детерминишу (Бондарко 1987б: 40). Ова констатација односи се свакако и на акционалност као посебан случај аспектуалности. Тако је, када су акционална значења изражена творбеним средствима у оквиру једне глаголске лексеме, акционалност представљена на нивоу простог глаголског предиката. Када су акционална значења изражена ван глагола кроз његову везу са речима које су лексички носиоци тих значења, говоримо о **лексичко-синтаксичком нивоу** изражавања акционалности. На овом нивоу разликујемо два типа средстава. Прво, граматикализоване, јесу **аналитичке конструкције**, које ћемо назвати **акционалне конструкције**, састављене од глагола или, ређе, речце, који су носиоци неког акционалног значења и глагола или именске речи који су носиоци лексичког значења. Као носиоци акционалног значења у овим конструкцијама функционишу углавном различити глаголи, рецимо тзв. фазни глаголи типа [СРП] *почети, наставити, престати* [УКР] *почати, продовжити, перестати* и сл. Ни овде се не излази ван сфере предиката, али је реч о сложене предикату: [СРП] *почети певати, наставити певати, престати певати* [УКР] *почати співати, продовжити співати, перестати співати* итд. На нивоу реченице акционална значења могу бити изражена и

ван предиката, средствима која су претежно лексичког карактера, односно мање граматикализована, најчешће кроз његову везу са различитим одредбама које су носиоци одређеног значења. Овакав начин изражавања типичан је, рецимо, за акционално значење итеративности, где се одредба комбинује са другим показатељима (као што су семантика глагола, видско-временски облици и сл.) али управо она указује на итеративно тумачење исказа, упор. *Он је писао мајци* и *Он је често/редовно/ретко/сваког дана писао мајци* или *Он би написао мајци писмо (али нема папира)* и *Он би понекад написао мајци писмо*.

Ова два типа средстава углавном се не укључују у опис акционалности, која је, и при поменутој ужој концепцији и при ширем приступу „закључана“ у глаголску лексему. Особеност словенских језика, као што смо на почетку истакли, јесте да глаголска лексема сама по себи може садржати и садржи битне аспектуалне, и, уже, акционалне информације, те је у многим случајевима довољан показатељ неког значења, али се не могу игнорисати ни она средства ван глагола која та значења изражавају. Уколико су и укључивана у досадашња истраживања, она се углавном наводе као функционални еквивалент одређене АКГ, а прецизније – углавном се наводе фазне почетне конструкције као једно од средстава изражавања почетности. В. С. Храковски, међутим, не само да указује да осим синтетичких постоје и „аналитические способы действия“ већ иде и корак даље и истиче како у словенским језицима (као и у језицима других породица), има много акционалних значења која се изражавају аналитички, а која нису истражена само због тога што се не изражавају и синтетички“ (Храковский 1980: 8), а илуструје овакав приступ на примеру фазности (Храковский 1980, Храковский 1987). У складу са традиционалним приступом, узимајући у обзир специфичности словенских језика, ми ћемо акционалности у украјинском и српском језику приступити као пре свега глаголској категорији, али ћемо у анализу осим акционалних класа глагола укључити и акционалне конструкције у којима су носиоци акционалних значења глаголи. При таквом приступу полазимо од претпоставке да свођење средстава изражавања акционалности на творбена, односно на акционалне класе глагола, не може бити адекватна основа за контрастивну анализу акционалности па макар и у сродним језицима, а да укључивање у опис и анализа других средстава, пре свега акционалних конструкција, може дати резултате који би били од ширег значаја. Иако између словенских језика постоји „велика сличност у избору акционалних значења и средствима њихове реализације“, нису сва акционална значења присутна на овај начин у сваком словенском језику (Сигалов 1978: 45). Нека могу бити уопште и одсутна у једном језику и преносити се максимално описно, друга могу бити

у контрастираним језицима изражена синтетички, творбеним средствима у оквиру одговарајуће класе глагола, али могу постојати разлике како на семантичком тако и на формалном нивоу, и то не само у типу или конкретном саставу творбених средстава, већ се могу односити и на састав и обим мотивне базе, на продуктивност творбеног модела, његове конкретне реализације и њихову употребљивост (фреквентност). Ту на сцену ступају друга средства изражавања акционалности, а међу њима значајну улогу имају управо акционалне конструкције. Остала, „неглаголска“ средства изражавања акционалности нећемо анализирати, већ ћемо их само наводити ради заокруживања описа одређеног акционалног значења или у оним случајевима када у једном језику представљају једине функционалне еквиваленте акционалне класе глагола која је у другом језику продуктивнија.

Што се тиче семантичке зоне акционалности, ту је пре свега битно поменуто разграничење садржаја које смо назвали акционална својства као иманентних, инваријантних обележја радње и садржаја које смо назвали акционална модификациона значења као обележја која додатно одређују радњу према неком параметру њеног протицања у времену и која спадају у домен акционалности у ужем смислу, односно модификационе акционалности. Без претензија да дамо исцрпну и детаљну контрастивну анализу функционисања модификационе акционалности у украјинском и српском језику, ми смо одредили типична акционална значења у овим језицима, базирајући се на оним значењима која су барем у једном анализираном језику изражена синтетички, на нивоу глаголске лексеме, с обзиром на то да су таква формална средства као што су афикси на један или други начин (тј. било у вези са акционалним класама глагола, било у вези са значењем и функционисањем творбених морфема) до сада описивана у анализираним језицима.

Семантичку зону модификационе акционалности чине четири комплекса значења: комплекс фазних значења, комплекс детерминативних значења, комплекс плуралних и комплекс градуелних значења. Ови комплекси различити су по распону значења која обухватају, сваки од њих има своје семантичке и формалне особености, сваки заузима специфично место у оквиру саме акционалности, али и у оквирима ширих семантичких категорија, како оних које су пре свега глаголске, аспектуалне, као што су дуративност, лимитативност, тако и оних којима су обухваћене и (или пре свега) друге врсте речи, као што је квантитативност, те је основно обележје модификационе акционалности хетерогеност, несистемност.

Комплекс фазних значења обухвата значења почетности, интрагерминалности и завршености са својим подзначењима, која су обједињена у семантичку категорију фазности, о којој се с обзиром да се у

њеном центру као врста речи налази глагол и с обзиром на то да је њена суштина управо у модификацији значења у правцу указивања на одређену етапу протицања радње у времену, може говорити као о акционалној категорији.

Комплекс детерминативних значења обухвата делимитативне и пердуративне модификације које су, као и фазне, вид локализације ситуације на оси времена. Међутим, док је код фазних значења реч о издвајању одређених етапа у одвијању ситуације, детерминативни глаголи и конструкције, пак, означавају ситуацију у целини, указујући да је њено трајање ограничено. Комплекс детерминативних значења тако представља део аспектуалних категорија дуративности и лимитативности и, шире, (трајање као „количина времена“) квантитативности.

Посебан коментар захтевају **комплекс плуралних значења** и **комплекс градуелних значења** који се односе на различите начине квантификације радње. Оба улазе у семантичку категорију квантитативности која је општија, односно вишег ранга. Будући да плуралност, у оквиру које се радња одређује према својој рашчлањености и понављаности, у сфери глаголске радње има своје особености, можемо говорити и о семантичкој категорији глаголске плуралности³. На овај начин смештена у сферу глагола, она је акционална категорија, али осим модификација као што су дистрибутивност, кумулативност, итеративност, укључује и акционална својства као што су мултипликативност/семелфактивност. Сама итеративност, с обзиром на специфичност плана израза, за који нису карактеристична синтетичка средства, заузима специфично место међу акционалним модификацијама.

Што се тиче семантичке категорије градуелности, која обухвата квантификацију према степену испољености обележја процесуалне ситуације, она није акционална категорија у оном смислу у коме су то остале поменуте категорије, али градуелне модификације радње исказане глаголом на један или други начин модификују и њене аспектуалне карактеристике, о чему ће бити више речи у одговарајућем поглављу. Степеновање обележја процесуалне ситуације, међутим, често се управо због тога не разматра у вези са аспектуалношћу (такав је приступ карактеристичан, рецимо, за теорију функционалне граматике, где улази у категорију квалитативности), а градуелност у сфери глагола представљена је као периферна појава. Зато се акционалне класе глагола за које су карактеристичне квантитативне

³ У оквиру теорије функционалне граматике говори се о семантичкој категорији „кратности“, односно једнократности/вишекратности (ТФГ 1987). Иако се у српској лингвистичкој литератури срећу термини „једнократност“ и „вишекратност“, термин „кратност“ није у употреби, па ћемо ми уместо њега користити термин плуралност.

модификације степена обично разматрају, с једне стране, у оквиру терминативних тзв. специјалнорезултативних АКГ и, с друге стране, у оквиру атерминативних АКГ са значењем вишекратности.

По нашем мишљењу при систематизацији акционалних значења упутније је говорити о градуелним модификацијама (уз указивање на њихову специфику). Појам резултативности, наиме, тесно је повезан са појмом терминативности, тачније укључен је у њега. Резултат је она граница коју достиже процес усмерен на њу⁴ (Бондарко 1987в: 56) и као такав улази у сферу категорије вида (резултативни глаголи су терминативни глаголи СВ и, као такви, видски парови одговарајућих терминативних глагола НСВ чије је аспектуално обележје усмереност на унутрашњу границу, односно на резултат у перспективи, потенцијални резултат). Оно што се под специјалном резултативношћу подразумева није ништа друго до последица или ефекат појачаног или ослабљеног интензитета са којим се ситуација одвија (код различитих типова интензива, што је нарочито уочљиво код тзв. позитивних и негативних интензива, где ефекат може произвести и атерминативна радња која, дакле, нема унутрашњу усмереност на резултат – типа *досидітисся*), прекорачења, достизања или неостизања модалне норме код различитих типова ексцесива. Осим тога, у специјалнорезултативне АКГ сврставају се, на пример, и кумулативи и дистрибутиви, које ми разматрамо у оквиру плуралних модификација, а „специјалност“ резултата лежи у њиховом „великом броју“. Велики број резултата о коме је овде неоспорно реч логична је последица расподељености радње на више субјеката и објеката, а не некаква специјална акционална модификација.

Комплекс градуелних значења због свега наведеног заузима свакако перифернији положај у односу на остале елементе модификационе акционалности, али треба истаћи још једно његово битно обележје – могућност комбиновања са другим акционалним значењима, најчешће почетним (*размахати се/розхворітисся*), мултипликативним (*звиздуцати/посвистувати*), семелфактивним (у украјинском се комбинује са значењем појачаног интензитета – *блисконути*, у српском са значењем ослабљеног интензитета – *кашљуцнути*).

Елемент границе, однос према њој, централна компонента аспектуалности према теорији функционалне граматике, од које ћемо и ми полазити, на различите начине је заступљен и у свим наведеним комплексима. Код фазних значења реч је о указивању на почетну или завршну (која може бити унутрашња или спољашња) границу одвијања

⁴ Постоји и другачије схватање резултата као измене стања, односно новог стања која настаје у оном тренутку када се заврши одређени процес (Гловинская 1982, Холодович 1979).

радње у времену⁵, односно на период између ове две тачке-границе; у основи детерминативности лежи управо ограниченост трајања ситауције, код акционалних модификација степена говоримо о градуелној локализацији унутар локализатора или његовом спољашњом страном, а код плуралних модификација о ограниченом и неограниченом мноштву радњи и сл.

С друге стране, појам границе (рус. „*предел*“) о коме се говори у вези са семантичком категоријом терминативности/атерминативности и категоријом вида (шире лимитативности⁶) нешто је ужи. Под њим се подразумева „потпуност испољавања радње означене датим глаголом у времену“ (Бондарко 1987в: 47). То је тзв. унутрашња граница, а на основу тога да ли у њиховој семантици постоји или не постоји граница (било реална, било потенцијална) сви глаголи се могу поделити у две класе – терминативну и атерминативну (с тим што један глагол може имати и терминативна и атерминативна значења). Терминативност/атерминативност је, дакле, иманентно својство ситуације означене одговарајућим глаголом и у том смислу не улази у сферу модификационе акционалности, али припадност глагола једној или другој класи може бити од значаја за његову спојивост са одређеним акционалним значењима (рецимо терминативни глаголи се практично не спајају са делимитативним значењем) и одређивати какве ће значење имати тако добијен спој, било лексема, било конструкција (рецимо, једно од значења градуелног комплекса које ћемо дефинисати као „интензитет испод узуалне норме“ различито се реализује код терминативних и атерминативних глагола – код првих је повезано са површношћу, делимичношћу резултата, код других са мултипликативношћу).

Унутрашња граница и терминативност/атерминативност још више су повезане са категоријом вида. Најпре на тај начин што код видских парова облик СВ подразумева „ограниченост“ овако схваћеном границом, њено достизање, потпуност, целовитост, а облик НСВ неограниченост, процесност, јер радња, иако усмерена на достизање границе (која се у овом случају означава као потенцијална), није достигла ту границу (достигнута граница се

⁵ Уп. дефиницију границе коју у чланку *Грамматика границе* даје П. Пипер (болд М.И.) – „Граница је простор којим **се завршава** једна појава, и од којег **почиње** друга, у којем се додирују два идентитета, две посебности“ (Пипер 2008: 308).

⁶ У ТФГ у оквиру аспектуалних категорија као централна се издваја категорија „лимитативности“ и, у оквиру ње опозиција „предельности/непредельности“ представљена лексичко-граматичким класама које се називају „предельные/непредельные глаголы“ (ТФГ 1987). С обзиром да у српској лингвистичкој терминологији одговарајућих термина нема, да бисмо избегли калкирање типа „граничност/неграничност“, „гранични/негранични глаголи“ користилићемо термин „терминативност/атерминативност“ за одговарајућу категорију, односно „терминативни/атерминативни глаголи“ за одговарајуће класе глагола који је такође у употреби (Ј. В. Петрухина, Ј. Канеко и др.). Будући да у латинском *terminus* има значење „границе; завршетак; крајњи циљ“ овај термин одговара наведеном руском, мада се користи такође и за фазно значење завршености (рецимо у П. Пипер 2008), која је природан след достизања унутрашње границе.

означава као реална), односно представљена је у процесу достигања границе, то јест опозиција категоријалних обележја облика НСВ/СВ заснива се на опозицији ограниченост/неограниченост унутрашњом границом. Јасно је да парне облике вида могу имати само терминативни глаголи код којих таква граница постоји, док су атерминативни *imperfectiva tantum*. Акционалне класе глагола као репрезенти акционалних значења углавном функционишу као *perfectiva tantum*: ови глаголи не представљају видске парове мотивних глагола, а од многих се не образују секундарни имперфективи, што је битно обележје односа акционалност/вид (Бондарко 1987в).

Ослањајући се на теријско-методолошки приступ функционалне граматике петроградске школе у проучавању језика, а у проучавању акционалности, пре свега категорије фазности и глаголске плуралности, на теоријске претпоставке које је у неколико својих радова, изнео В. С. Храковски (Храковский 1980, 1986, 1987, 1989, 2002), а који су послужили као полазни импулс и смерница за наше истраживање, покушаћемо да у дисертацији спроведемо комплексно контрастивно истраживање модификационе акционалности у украјинском и српском језику. У делу дисертације посвећеном акционалним градуелним модификацијама ослањали смо се на теорију семантичких локализација коју је у славистици разрадио П. Пипер (Пипер 2001, 2002, 2003, 2009).

Циљ нашег рада је одредити елементе садржаја четири издвојене акционалне категорије и средства њиховог изражавања у украјинском и српском језику, с подједнаким акцентом на синтетичка (акционалне класе глагола) и аналитичка (акционалне конструкције), установити место последњих међу акционалним средствима, утврдити сличности и разлике у функционисању категорије акционалности између анализираних језика.

У те сврхе изабрали смо семасиолошко-ономасиолошки приступ, будући да је за овако усмерено истраживање била неопходна анализа и од садржаја ка форми и од форме ка садржају. Семантички план, систем семантичких релација представљао је основу за поређење, а анализа која полази од плана израза омогућила је да се одреде тананије нијансе значења и особености функционисања одређених средстава у језицима који су предмет наше анализе. При разматрању акционалних класа глагола анализирали смо формални склоп твореница (који афикси су носиоци одређене акционане семе, да ли се за изражавање неког акционалног значења користи један или више творбених типова), аспектуална и лексичка својства глагола којима се припајају акционална значења (односно мотивну базу одређене АКГ), бројност посведочених твореница, граматичке карактеристике – видску специфику твореница (да ли се образују секундарни имперфективи и које видске функције могу имати), и, по потреби, валенцијске карактеристике, као и

стилске особености употребе. При опису акционалних конструкција утврђивали смо који елементи су носиоци акционалног значења, семантику, формални (творбени) склоп, спојивост са одређеним класама глагола, граматичке и стилске карактеристике тих елемената, затим облик допуне – да ли је у питању глагол или именица са процесуалним значењем, у ком облику су употребљени, као и бројност посведочених конструкција у корпусу, однос према творбеним средствима. При таквом приступу применили смо методе као што су: контрастивна анализа, описни метод, компонентна анализа, синонимска замена, контекстуална анализа, синтаксичке трансформације, статистичка анализа итд.

Као грађа за наше истраживање послужила су пре свега дела украјинске и српске лепе књижевности XX века (око 3000 страница за сваки језик), а по потреби, када примери ексцерпирани из ових дела нису били довољни за извођење релевантних закључака, користили смо и електронски корпус (ови примери нису, међутим, улазили у статистичку анализу, нити се дела из којих су ексцерпирани наводе у списку извора) – за украјински језик из електронске библиотеке „Бібліотека української літератури“ (ЕКУ), а за српски са портала „Растко“ (ЕКС). С обзиром на разговорни карактер појединих акционалних класа глагола, као извор примера користили смо и различита електронска издања, блогове и форуме (РЕИ). При анализи акционалних класа глагола користили смо такође грађу из једнојезичких речника анализираних језика.

2. Акционалне фазне модификације

2.1. Преглед литературе и претходних истраживања

Категорија фазности нема дугу традицију проучавања у словенској науци о језику. У украјинској и српској славистици може се говорити само о проучавању појединих елемената ове категорије и то – у оквиру морфологије кроз проучавање акционалних класа глагола и категорије вида, у оквиру творбе речи – кроз проучавање различитих префикса и у оквиру синтаксе кроз проучавање сложеног глаголског предиката.

У сложеном систему аспектних значења Ђ. Грубора (Грубор 1953) као његови елементи у оквиру класификације која се односи на „количину извршености пф. глагола“ издвајају се и два фазна значења – инхоативност којим се означава да је „радњи извршен почетак“ и финитивност где се „радњи казује извршеност последњег дијела“ (Грубор 1953: 12), да би се затим разматрало реализовање ових значења у оквиру појединачних аспектних група глагола (основних еволутивних и статалних, али и дистрибутивних, сативних, супститутивних) и префикси помоћу којих се та значења изражавају. Аналитичка (лексичко-граматичка) средства изражавања ових значења се не разматрају, не издваја се средња фаза као засебна етапа у одвијању радње, односно посебно аспектно значење, тако да монографија Ђ. Грубора, не може пружити комплетан увид у функционисање аспектуалне категорије фазности у српском језику, али њен значај за даља истраживања овог проблема лежи пре свега у указивању на спојивсот фазног значења са другим, како аспектуалним, тако и лексичким значењима глагола⁷.

М. Стевановић у својој двотомној граматичи српскохрватског језика разматра питања глаголског вида и видских ликова у њеном другом делу посвећеном синтакси (Стевановић 1974). Фазност се овде не разматра посебно, већ се у оквиру анализе значења СВ као засебни видски ликови издвајају почетно-свршени глаголи (типа *завонити*, *проговорити*), ингресивни или свршено-продужни глаголи (типа *загрести*, *загледати се*, *развијати се*, *узбунити се*, *заседети се*) и завршно-свршени, који чине прилично разнолику групу – од општерезултативних, где је реч о чисто видском значењу, преко комплетивних и финално-комплетивних (*дочитати*,

⁷ Тако, према анализи Ђ. Грубора, фазно инхоативно значење могу имати само еволутивни (*запева*), али не и статални глаголи, док је фазно финитивно значење могуће припојити обема врстама глагола (*догради*, *доспава*). Код еволутивних глагола могућа је комбинација фазног значења са значењем дистрибутивности (*непроговараше*, *подограђиваше*), сативности (*напроговараше се*, *надограђиваше се*), супститутивности (*успроговарају*, *уздограђују*) итд. (Грубор 1953: 71-89).

довршити) до сативних (*најести се*), али без финитивних типа *одзвонити*, што може бити условљено њиховом слабом продуктивношћу (Стевановић 1974: 536-539). У одељку посвећеном предикату М. Стевановић издваја сложени предикат у чији састав улазе модални глаголи и „глаголи што означавају почетак, наставак или прекид радње“, дакле, фазни глаголи, али се не упушта у њихову дубљу анализу нити их повезује са акционалном категоријом фазности (Стевановић 1974: 37). Дакле, као што се у граматичи не разматра аспектуалност у целини, већ само поједина значења, односно „ликови“ свршеног и несвршеног вида, нема целовите анализе ни фазности, већ само њених појединачних елемената.

П. Новаков у монографији посвећеној глаголском виду и типу глаголске ситуације у енглеском и српском језику (Новаков 2005) с обзиром на аспектуалне специфичности енглеског језика полази од Вендлерове класификације глагола. У оквиру оваквог приступа нема места за разматрање фазности као засебне категорије, те се П. Новаков осврће на фазна значења само у оквиру анализе значења појединих префикса у српском језику (Новаков 2005: 68-81). Од значаја за проучавање фазности има онај део његове анализе који указује на то који типови глаголске радње по правилу припајају фазна значења и како се припајањем одређеног префикса као носиоца неког фазног значења мења тип глаголске ситуације⁸.

У *Синтакси савременог српског језика: проста реченица* (Синтакса 2005) у склопу аналитичког предиката П. Пипер издваја фазни предикат и истиче да „у основи значења фазних глагола је промена статуса видске ограничености садржаја пунозначног глагола у конструкцији са фазним глаголом, тако да су у значењима фазних глагола одражене различите комбинације негације и промене статуса“ (Пипер 2005: 313), чиме указује на везу између фазног предиката и категорије аспектуалности. П. Пипер указује на то да поред типичних фазних глагола, као што су *почети*, *наставити*, *престати* постоје и глаголи чије основно значење није фазно, али се могу употребљавати у овој функцији и наводи глаголе *стати*, *узети*, *крнути*, те *ступити*, *обуставити*, *покренути*, *зауставити* у саставу декомпонованог предиката (Пипер 2005: 313).

У украјинској лингвистици фазност се проучава, осим у вези са префиксима и сложеним глаголским предикатом, и у оквиру категорије аспектуалности, тачније акционалних класа глагола. Тако се у граматичи савременог украјинског језика чији је уредник А. П. Гришченко (СУЛМ

⁸ П. Новаков утврђује, на пример, да су глаголи којима се припаја префикс *за-* у већини активности, ређе достигнућа или стања, а затим помоћу тестова показује да се префиксацијом активности и стања мењају у достигнућа – нпр. *мирисати* према *замирисати*, док основни глаголи достигнућа не мењају тип ситуације – *стати* према *застати* (Новаков 2005: 70).

1998) у оквиру временских АКГ издвајају почетна (*заспівати*) и завршно-результативна (*зробити, дочитати, відшуміти*), као и пердуративна (*просидіти*) и дуративно-дистрибутивна (*роздумувати*) АК (СУЛМ 1998: 308), у украјинској граматици чији је уредник В. М. Русањивски (УГ 1986) у оквиру фазних АКГ издвајају се: почетна (*зашуміти*), почетно-интензивна (*розхворітися*), почетно-результативна (*збунтуватися*), завршна (*відбриніти*), али и делимитативна (*помарити*) и пердуративна (*промарити*). Сличну поделу, без поделе на класе почетних глагола, налазимо и у академијиној Теоријској морфологији украјинског језика И. Р. Вихованеца и К. Г. Городенске уз нешто детаљнију анализу творбених средстава која учествују у реализацији ових значења (ТМУМ 2004: 236). За све наведене ауторе карактеристично је, дакле, широко схватање фазности, односно фазних АКГ, не само као указивање на одређену фазу протицања радње у времену већ на било коју квалитативну модификацију која „карактерише реализацију одговарајућих процесуалних обележја у времену“ (СУЛМ 1998: 308). Поред површности анализе, која се своди на класификацију АКГ и набрајање творбених средстава која учествују у њиховом формирању, ни у једној граматици не указује се на аналитичка средства изражавања фазности. Исти приступ карактеристичан је и за С. О. Соколову, која у својој монографији посвећеној префиксалној творби глагола у савременом украјинском језику (Соколова 2003) у посебном поглављу о акционалним класама глагола детаљно анализира творбена средства изражавања фазног значења под којим подразумева „карактерисање радње с тачке гледишта њеног одвијања у времену: почетка, краја, одређеног интервала (између почетка и краја), једнократног испољавања (почетак и крај подударују се у истој тачки)“ (Соколова 2003: 122) и издваја следеће АКГ: почетну (ингресивну), почетно-результативну, почетно-интензивну, делимитативну, пердуративну, једнократну, општерезультативну, комплетивну и финитивну.

За украјинске лингвисте карактеристично је, дакле, широко схватање фазности под којим подразумевају све аспектуалне модификације повезане са временском перспективом ситуације. Реч је, заправо, о подвођењу свих елемената квалитативне акционалности под један појам, што је позитивна страна оваквог приступа, али се при том не указује на специфичност чисто фазних значења – почетног и завршног (али и средњег које се не разматра уопште, будући да се оно не изражава синтетички, то јест не постоји посебна АКГ којом би оно било изражено) као таквих која указују на једну од фаза протицања радње у врмену и осталих временских значења која подразумевају комбинацију фаза уз припајање неког додатног значења – семелфактивно (практично поклапање фазе почетка и завршетка у једној тачки на ситуационој оси + једнократност – где је оваква фазна

интерпретација заправо условљена значењем једнократности), дуративно и пердуративно (код којих доминира значење временске ограничености, док су фазна зачења у другом плану). Посебно место у оваквом приступу требало би одредити за резултативне глаголе, код којих достизање резултата имплицира завршетак ситуације и које, заправо, као припаднике класе терминативних глагола и видске парове одговарајућих глагола са аспектуалним обележјем усмерености на постизање резултата треба проучавати у оквиру аспектуалних категорија вида и терминативности/ атерминативности.

У ТФГ категорија фазности изучава се као део поља аспектуалности, односно једна од компоненти квалитативне аспектуалности. Одељак посвећен овом проблему у руском језику написао је В. С. Храковски (Храковский 1987: 153-180). На семантичком плану он издваја три компоненте – почетну, средњу и завршну, а затим издваја три структурна елемента ФСП фазности: 1. семантичке класе предикативних речи које су спојиве са фазним значењима; 2. лексичко-граматичка, граматичка и контекстуална средства која се употребљавају за изражавање фазних значења (при чему Храковски највећу пажњу поклања лексичко-граматичким, тачније творбеним средствима) и 3. речи и синтагме које лексички изражавају фазна значења и спајају се са семантичким класама глагола одговарајуће спојивости, односно лексичка средства изражавања фазности. За проучавање ове акционалне категорије занимљива су још два рада Храковског, један ранији (Храковский 1980) и један каснији (Храковский 2002). У првом (Храковский 1980: 13-22) издваја седам фаза у протицању радње: 1. фазу почетка, 2. фазу завршетка, 3. фазу наставка, 4. фазу прекида, 5. фазу поновног почетка, 6. фазу почетка и наставка и 7. фазу наставка и завршетка. За сваку од наведених фаза Храковски наводи и укратко анализира средства изражавања у руском језику. У другом раду (Храковский 2002: 190-201), који је заправо посвећен семантици вида, Храковски издваја три фазе – почетну, средњу и завршну (односно три значења којима се карактеришу наведене фазе – инхоативно, континуативно и комплетивно), које се у прототипичној ситуацији (ситуацији која се остварује током одређеног временског интервала и која се може посматрати као скуп три дела који следе један за другим) могу комбиновати на седам начина: почетна фаза, средња фаза, завршна фаза, почетна и средња фаза, почетна и завршна фаза, средња и завршна фаза и почетна, средња и завршна заједно. Оставивши по страни лексичка средства изражавања фазности и фокусирајући своју пажњу на проблему значења руског вида, Храковски уочава да се за изражавање средње фазе користе само глаголи НСВ, за изражавање осталих само глаголи СВ одређених акционалних (почетне, финитивне, семелфактивне, финално-комплетивне, делимитативне, пердуративне) и аспектуалних (радње и

терминативни процеси) класа и закључује да се „прототипична значења НСВ и СВ (...) свде на фазна значења и њихове комбинације“ (Храковский 2002: 199). Овакав приступ подразумева издвајање фаза неке ситуације, с једне стране: свака ситуација локализована у времену има три фазе, и интерпретацију те ситуације с обзиром на неку од фаза њеног одвијања, с друге стране: говорник издваја једну или више фаза одвијања ситуације.

У новије време проблеми аспектуалности уопште и фазности као њеног дела привлаче истраживаче у области когнитивне лингвистике. Тако Е. М. Рјанска у својој докторској дисертацији посвећеној акционалним класама глагола (Рянская 2002) анализира обележја „појмовних категорија“ од којих се састоје четири фазна значења која она издваја – проспективност, почетак, интратерминална фаза и завршетак или ретроспекција (Рянская 2002: 22-27). Т. В. Белошاپкова у својој монографији (Белошاپкова 2007) за сваки елемент категорије аспектуалности, па и фазност у посебним поглављима даје увид у ранија проучавања фазности са ономасиолошке тачке гледишта, затим одређује семантичку и структурну организацију концепата почетка, наставка и завршетка (сва три концепта су с тачке гледишта семантичке организације елементарна а структурне организације сложена), анализира идеализоване когнитивне моделе којима се преносе ови концепти – концепт почетка преноси се пропозиционалним (при чему је могуће ангажовање два типа фрејмова – површинског синтаксичког, где су средства изражавања реч и монопредикативни исказ, и тематског) и, што није универзално, метафоричким ИКМ, концепти наставка и завршетка преносе се само пропозиционалним ИКМ и то само површинским синтаксичким фрејмом, где су као и код концепта почетка средства изражавања реч и монопредикативни исказ. За разлику од Рјанске, чија анализа је усмерена искључиво на семантички ниво категорије фазности, Белошاپкова анализира како когнитивне моделе посредством којих се њена значења преносе, тако и средства њиховог изражавања. Ова анализа није толико детаљна, али је, свакако, обухватнија од претходних⁹.

У когнитивном кључу писана је и скорашња монографија Љ. Поповић (Поповић 2008) у којој је једно поглавље - „Стереотип времена у језичкој слици стварности“ посвећено категорији акционалности, а његовим већим

⁹ Тако, на пример, В. С. Храковский анализирајући лексичка средства изражавања почетног значења наводи следеће глаголе: *начать, начинать, начинаться, начаться, стать, приступить, приняться, пуститься, броситься, кинуться, пойти, повадиться, заладить, затеять* (Храковский 1987: 163-171), Л. В. Коваленко, истичући да скуп глагола који изражавају фазно значење није затворен и да се стално допуњава, издваја следеће почетне глаголе: *начать, взяться/браться, вступить, пуститься, завязать, развязать, власть* (Коваленко 1975: 20), а Т.В. Белошاپкова: *начинать, начать, начинаться, начаться, наступить, настать, становиться, стать, появиться, прийти, спускаться, подняться, охватывать, пойти, грянуть, приниматься, приняться, делаться, сделаться, взяться, броситься* (Белошاپкова 2007: 152-153).

делом обухваћена управо категорија фазности у српском и украјинском језику. Љ. Поповић, као и Е. М. Рјанска издваја пет фаза у линеарној категоризацији фазног остваривања радње: проспекцију, почетак радње, трајање радње, крај радње и ретроспекцију, а средства њиховог изражавања анализира у вези са параметрима који леже у основи концептуализације начина одвијања ситуације (в. Поповић 2008: 168). Проспекција представља претпочетну фазу остваривања радње која обухвата следеће карактеристике (доминантно модалне природе): приближавање, намера, очекиваност, спремност и неизбежност неке радње (Поповић 2008: 172). Даље Љ. Поповић анализира средства изражавања проспективности и њену категоризацију у украјинском и српском језику. Фаза почетка разматра се на материјалу тзв. карактеризованих глагола (акционалне класе почетних глагола настале префиксацијом). У центру пажње су значења инхоативности, ингресивности и инцептивности за које се даје шире тумачење од постојећих, базирано не само на постепености промене пространих и других обележја, већ и на перспективи са које се посматра ситуација, на степену интензитета њених фаза и на мери експлицитности тоталне обухваћености субјекта процесом или стањем (Поповић 2008: 181), а издваја се и посебна класа почетно-резултативних глагола, чиме је добијен заокружен опис семантике почетности. У вези са интерминалном фазом разматрају се делимитативни и пердуративни глаголи као израз актуелизоване лимитативности. Овакав приступ условљен је концепцијом аутора који акционалност посматра из временско-просторне перспективе, али и материјалом на коме се врши анализа – карактеризовани глаголи, те је разумљиво зашто ван њега остају глаголи НСВ који су у својој актуелно-дуративној функцији основни носиоци континуативног значења, као и лексичка и контекстуална средства, којима се уз интратерминално значење неретко изражава и допусна семантика одвијања радње упркос спољашњим сметњама: *А он ме није разумео па се и даље смејао* (Михаиловић, АСП). Основно значење делимитативних и пердуративних глагола, по нашем мишљењу, није континуативно, већ се њима указује да се ситуација одвија, траје у **ограниченом** дужем или краћем интервалу времена, који може бити одређен (код пердуратива) или неодређен (код делимитатива), те су фазна значења овде у другом плану у односу на значење ограничене дуративности. У оквиру фазне функције краја радње Љ. Поповић анализира резултативне, комплетивне и финитивне глаголе, а у посебном поглављу тзв. специјално-резултативне глаголе као реализацију резултативне функције уз додатне семе. Најзад, у делу поглавља посвећеног акционалности који претходи закључку разматра се ретроспективна фаза одвијања радње, која „обележава радњу као такву која је управо протекла“ и чије су основне карактеристике „удаљавање, близина финитивно-

результативне фазе, преосмишљавање протекле радње, припрема за нову фазу која представља прелазак у нов координатни систем“ (Поповић 2008: 221). У овом поглављу даје са кратак преглед лексичких средстава изражавања ретроспективности, а затим следи анализа АКГ којима се изражава ситуација која се управо одиграла те акционалних класа глагола осмишљавања резултата претходне радње – глагола накнадне радње, допунске радње и анулативне радње (Поповић 2008: 222-223).

2.2. Садржај категорије фазности

Фазност посматрамо као једну од компоненти квалитативне аспектуалности: ситуација се квалификује с тачке гледишта једне од њених фаза. Ова акционална категорија обухвата таква значења којима се могу описати све етапе радње локализоване у времену. Уношењем овог акционалног обележја у семантику предиката врши се „издвајање једне фазе у протицању радње или стања – почетне, средње или завршне“ (Храковски 1987: 153).

За ову, као и за друге акционалне категорије, што ћемо видети касније, битан је појам временске локализације радње означене глаголом. Код ситуација које нису локализоване у времену, будући да означавају стална својства, апстрактне односе и сл. не може издвојити ни почетна ни завршна фаза, те им се не може ни припојити неко од фазних значења (Храковски 2002: 193)¹⁰: [УКР] Вгорі непрохідні нетрі, а внкзу схил переходив у болотяну низину, там текла річка, утикана камінням (Багрянний2); [СРП] Дан и ноћ протицала је ту широка, устајала река (Црњански1).

Користећи уобичајене аспектолошке симболе t_i – за тренутак отпочињања ситуације, t_f – за тренутак завршетка ситуације и T за период током којег се ситуација одвија, ако ситуациону осу¹¹ означимо линијом, илустроваћемо онда ће овај тип ситуације линијом која нема свој почетак и крај (због чега на њој одсуствују и тачке t_i и t_f):

←T→

Код ситуација локализованих у времену разликујемо:

¹⁰ В.С.Храковски, с друге стране, примећује да у случајевима када долази до промене обичног стања ствари, „настаје ново стално својство, на шта указују одредбе, могућа је спојивост са фазним значењима“ (Храковски1987: 156).

¹¹ Под ситуационом осом подразумевамо графички приказ протицања ситуације у времену.

1. Семелфактивну ситуацију¹² – ситуацију чије је трајање толико кратко да се не може поделити на етапе или фазе, тачније ситуацију у којој се почетна, средња и завршна фаза практично временски подударaju. Време њеног трајања одговара тачки на ситуационој оси. (Храковский 1980:14). Фазна акционална значења се овим ситуацијама не припајају, већ су саставни део семантике семелфактивности, условљена су њоме: [УКР] Вона недбало махнула рукою (Андріяшик); [СРП] Застао сам код цамије, он је куцнуо халком на вратима свога дворишта (Селимовић1).

Оваква ситуацију може се илустровати на следећи начин:

ti

----- . -----

tf

2. Дуративну ситуацију – ситуацију која се одвија током одређеног дужег или краћег временског интервала. Тај временски интервал представља скуп три етапе, односно фазе које следе једна за другом: почетне, средње и завршне (Храковский 2002: 193): [УКР] Слухав, як читала дівчина, і курив собі байдуже (Багрянний2); [СРП] Пажљиво је читао једну белешку (Радовановић).

ti

←T→

----- . -----

tf

Приликом интерпретације овакве ситуације може се издвајати једна од фаза њеног одвијања. Најчешће се издваја почетна фаза, за чије изражавање постоји највише специјализованих акционалних средстава различитог типа¹³. За изражавање завршне фазе постоји мање средстава, будући да се ово акционално значење слива са значењем достизања границе. Најнесамосталнија је средња фаза, будући да је тесно повезана са значењем незавршености, недостизања границе, што је основно значење НСВ. Тако облици НСВ у својој основној употреби уз поменута значења незавршености,

¹² В. С. Храковский говори о два типа „квантова радње“, где је квант = порција (глаголске) радње, односно „таква 'количина' радње која је према условној норми неопходна и довољна да се изврши њен једнократни чин“ (Храковский 1980:13). У овом смислу и ми ћемо користити термин „квант“.

Први тип чине квантови који се не одликују трајањем у времену, односно чије време реализације одговара тачки на оси времена. Ови квантови нису непосредно спојиви са неким фазним значењем, то је могуће једино при означавању мноштва квантова овог типа (дистрибутивно значење): *Мальчики начали останавливаться*, где мноштво субјеката заправо указује на мноштво квантова; *Мальчик начал останавливаться во время прогулок*, где се на мноштво квантова указује одредбом.

Други тип чине квантови који се одликују трајањем у времену, односно чије време реализације представља интервал који се може приказати на оси времена, те се могу поделити на делове (фазе). Ови квантови су непосредно спојиви са фазним значењем. (Храковский 1980: 13-16)

¹³ У великом броју и разноврсности средстава којима се изражава пре свега почетно, али и завршно значење Храковский види указивање на „велики прагматички значај“ ових фазних значења (Храковский 1980: 22).

односно недостижања границе практично изражавају и интрагерминално значење. За изражавање средње фазе могу се користити специјална средства само у оним случајевима када се указује на одвијање ситуације у поређењу са неком другом ситуацијом (а), упркос спољашњим сметњама (б) или када се указује на њен наставак након прекида (в):

- [УКР] (а) У снігах застогнав кінь, вершник спішився; троє продовжували переслідування (Тютюник).
- (б) Вона трохи притихла лиш через кілька днів, але в опаловій темряві душі продовжував тліти огарок недоброго (Андріяшик).
- (в) Він мусить негайно повернутися в університет і продовжувати навчання (Тютюник).
- [СРП] (а) Док је публика са мање или више успеха ловила личне ствари по ваздуху, бранилац је постојано настављао (Јакшић).
- (б) А онда, онда се вода претворила у блато и ти си и даље ходао али су ти ноге пропадале као у тесто (Петровић М).
- (в) Нагло је прекидала, у пола реченице, своје убрзано, промукло причање, ослушкујући избуљених зеница, потом би наставила истим испрекиданим гласом (Радовановић).

Основна фазна значења дефинишу се, дакле, кроз три фазе кроз које се одвија ситуација локализована у времену – то су значења 'почетак', 'престанак' и 'наставак'. Значење почетка је основно, најпростије значење¹⁴. Остала значења се могу дефинисати кроз њега: 'престати' = 'почети не' и 'наставити' = 'не почети не'. Могућа је и обрнута интерпретација која полази од значења 'престати' и одређује 'почети' као 'престати не' а 'наставити' као 'не престати'. Практично је немогуће одредити које од ових значења је примарно, будући да, с једне стране, значење 'престати' подразумева да је нешто и почело, а значење 'почети', с друге стране, промену статуса из не-ситуације¹⁵ у ситуацију и праћено је одговарајућом обавезном пресупозицијом. Тако у наредна два примера ситуација 'почети говорити' има пресупозицију <није говорио(ла)> и може се дефинисати помоћу значења 'престати' као 'престати не говорити': [УКР] Мовчки підійшов до купи полонених, оглянув їх уважно, розглядаючи кожне обличчя, мов машинну деталь на браковці,

¹⁴ А. Вјежбицка и М. Ј. Гловинска значење „почети“ посматрају као инваријантни смисаони елемент СВ, то јест у метајезичком смислу. Методом лексикографског тумачења помоћу овог значења може се описати сваки глагол СВ (Wierzbicka 1967, Гловинская 1982). У својој полемици с Ј. Падучевом, која сматра да у тумачење неких типова глагола СВ не улази почетна компонента већ њој супротно значење „престати“ или „завршити се“ (Падучева 1996: 153-154), Гловинска истиче да је метајезичко значење „почети“ као инваријанта СВ различито од лексичког значења глагола „почети“ – метајезичко се односи на било коју фазу глаголске радње а лексичко само на почетну (Гловинская 1998:130).

¹⁵ Термин „не-ситуација“ пишемо са цртицом како бисмо графички истакли супротност са термином „ситуација“.

пройшовся раз і двічі й почав говорити (Яновський); [СРП] Пре минут или два почела је да говори(Јакшић).

Обрнута ситуација у примерима испод 'престати говорити' има пак позитивну пресупозицију <говорио(ла) је> и може се дефинисати помоћу значења 'почети' као 'почети не говорити':[УКР] Як тільки він закінчив говорити, виступила із-за нього баришня, молода, вся в браслетах (Тютюник); [СРП] Он престаде да говори, (...) а грло му се осушило од узбуђења при тој помисли (Миланковић1).

Најзад, значење наставка у датим примерима - 'наставити говорити' има пресупозицију <говорио(ла) је> а може се дефинисати и помоћу значења 'почети' као 'не почети не говорити' и помоћу значења 'престати' као 'не престати говорити': [УКР] Інтелігент повертається до сусідки й починає з запалом говорити... Фізіономія сусідки робиться п'янопохмурою. Ніяк не неземна річ. Інтелігент продовжує говорити (Л. Скрипник, ЕКУ); [СРП] Наставио сам да говорим, сад већ морам (Селимовић2). Штавише, конструкције са негираним глаголима типа *не переставати/не prestaјати* једно су од средстава изражавања значења интратерминалности:[УКР] Собаки не переставали гавкати (Тютюник); [СРП] Од тада је више нико није видео, али и облаци и ветрови не prestaју да причају како гомила песка избачена из једног дубоког бунара у пустари не prestaје да расте (Олујић1).

Осим наведене, фазно значење 'наставити' у оба језика може имати нешто сложенију интерпретацију – 'поново почети' односно 'поново престати не' која подразумева да је раније започета ситуација прекинута а затим поново започета. На овакву интерпретацију, која се не може посматрати као средња фаза ситуације, обично указује шири контекст: [УКР] — Для цього потрібна розумна і сильна влада,— продовжив я перервану розмову (Андріяшик); [СРП] Кад види да их гледам, она застаје, (...), а онда безбрижно наставља да ради (Петровић Р.1).

У свим наведеним примерима, дакле, реч је о указивању на промену статуса ситуације која може бити маркирана као промена из не-ситуације у ситуацију или из ситуације у не-ситуацију. Као што смо већ напоменули, фаза у којој нема промене, односно средња фаза, обично није ни на који начин маркирана, а њена интерпретација увођењем значења 'наставити' указује на постојање околности које је ометају, њено одвијање упркос очекивању да ће се завршити или на поређење са неком другом ситуацијом.

Почетна фаза одговара тачки на ситуационој оси – то је тренутак у коме је ситуација започета: до тог тренутка ситуација се није одвијала, од тог тренутка она се одвија: [УКР] Вона завагалася: йти далі чи повернутися? (Шевчук); [СРП] По лименим зидовима задобоваше капи (Угринов, АСП).

Као специфична почетна фаза може се посматрати и тзв. фаза обнављања, то јест тренутак у коме раније прекинута ситуација поново почиње да се одвија:[УКР] Дівчата-співачки змовкли, але за мент заспівали знову (Шевчук); — Скоро буде війна? — питає знову Микола, бо Володько мовчав.— То

знаете,— продовжує свою мову, не доставши відповіді (Самчук); [СРП] Насмејао се, дакле, и поново заћутао. (М. Петровић, ЕКС); Срећом Принцеца Мати прекинула је свој говор само за тренут, да одмахзатим настави,загледана, тронута, у Србе (Црњански1).

Почетно значење је најсамосталније од свих фазних значења, оно се не слива са другим аспектуалним значењима, као што је то случај са интратерминалним или завршним значењем која се сливају са одговарајућим значењима несвршеног или свршеног вида, те је, по правилу, увек маркирано и изражено специјалним средствима. Ова особеност почетног значења не искључује могућност његовог комбиновања са другим акционалним значењима у склопу исте ситуације, нпр. са значењем појачаног интензитета: [УКР] Настриј Хведотів зовсім падає, і коли б не таке свято, він би напевно розревівся (Самчук); [СРП] Зауја ми у ушима од злих гласова, глава ми је од њих узбучала као кошница пред ројење (Лалић).

Средња фаза на ситуационој оси одговара интервалу између две тачке које су тренуци започињања, односно завршетка ситуације. То је период у коме се ситуација одвија. Акционално-фазно значење интратерминалности слива се практично са актуелно-дуративним значењем несвршеног вида, било да је реч о терминативним (интерпретација ситуације у процесу њеног одвијања неутрална према достизању границе ка којој је ситуација усмерена), било да се ради о атерминативним ситуацијама (ситуацијама у чијем одвијању нема природне унутрашње границе): [УКР] Бабця мовчала. Дивилася на цю веселу, юну й легковажну шебетуху, і теплий смуток обливав її серце (Шевчук); [СРП] Прекријем се ћебетом и ћутим, не дишем, срце ми, чујем, не куца, не желим да размишљам (Јосић Вишњић, АСП).

За средњу фазу, дакле, не постоје посебна, специјализована средства изражавања. Средња фаза може се издвојити уколико се указује на њено одвијање упркос спољашњим околностима, које могу бити уочљиве тек из ширег контекста или при поређењу са другом ситуацијом која је локализује: [УКР] Він, може б, тяг і далі, та не розкусив, що за сила прийшла в село (Тютюник); Лице його було кам'яним, лише пальці його продовжували легко тремтіти і над бровами виступив піт (Тютюник); [СРП] Закашљао се, али је и даље махао руком да се не слаже са мном (Селимовић1); Хасан ће наставити да живи како му се свиђа, срећан што његова породица због тога бјесни (Селимовић1).

Завршна фаза, као и почетна, одговара тачки на ситуационој оси – то је тренутак у коме је ситуација завршена, било а) „природним путем“ (аа) достизањем предвиђене границе, односно предвиђеног резултата на који је ситуација усмерена – код терминативних ситуација или аб) исцрпљеношћу ситуације – код атерминативних ситуација, било б) прекидом „природног тока“ код обе врсте ситуација. У првом случају (аа) терминативно-видско значење достизања границе (постизања резултата) се слива са акционално-фазним значењем завршетка ситуације (у тренутку када је постигнут

одговарајући резултат ситуација је природно завршена). Резултативни глаголи тако указују на постизање резултата на који је радња усмерена, док фазни елемент завршетка у њиховој семантици представља импликацију. С друге стране, код тзв. комплетивних глагола сема завршености је актуелизована и поред семе резултативности улази у асертивни део њихове семантике. Најзад, завршетак терминативне ситуације може бити изражен и аналитичким средствима, помоћу конструкција са глаголима типа *кінчити/завршити*. У другом случају (аб) акционално-фазно значење завршетка ситуације слива се са акционално-модалним значењем немогућности њеног даљег вршења услед њене потпуне исцрпљености. У трећем случају (б) природан ток ситуације се прекида (вољним чином агенса или неког другог учесника ситуације) пре него што је ситуација достигла своју резултативну границу или границу исцрпљености, односно у тренутку када је достигнута наметнута спољна граница. Упоредити:

(аа) [УКР] Ту воду вважають цілюшою, над нею збудували невелику капличку (Самчук).

Василь докінчив чищення своїх чобіт і поніс їх до сіней (Самчук).

Сотник закінчив читати і поманив Гривастюка (Андріяшик).

[СРП] На узвисини(...), сагради брвнару(Андрић1).

Када Фросина доврши причу и погледа на мужа, а он оборио главу и сузе му теку као два поточића (Матавуљ, АСП).

Енгелсхофен је, међутим, био завршио своје облачење (Црњански2).

(аб) [УКР] Ще й ранки вам будуть гожі, післягрозові, коли вже відгріміло, й нема химерностей ночі (Гончар2).

[СРП] (...)почели да се настањују, да би оджелели већ једном ону тешку жељу за тим клетим Косовом (Божовић, АСП).

(б) [УКР] Галя перестала читати і звела погляд на бабцю (Шевчук).

Перестав блукати по горі й джигун, наче розчарувався через забиту дошку в паркані (Шевчук).

Їх розмову перервав Мотрин паж, котрий прибіг до городу (Лепкий).

[СРП] Камо среће да сам почео да говорим, престао бих да се заклањам пред њим, и пред собом (Селимовић1).

Гонитељи су застали пред вратима, престао сам да дишем, дамара набијених нестрпљењем (Селимовић1).

Брадоња је нагло прекинуо њихов разговор (Петровић М1.).

2.3. Почетна фаза

2.3.1. Семантика почетности

Почетна фаза представља тачку на ситуационој оси. Издвајањем почетног значења у интерпретацији ситуације указује се на тренутак у коме је ситуација започета: до тог тренутка ситуација се није одвијала, од тог тренутка она се одвија. Анализирајући акционалну класу почетних глагола, односно почетно значење које се њима изражава, В. С. Храковски (Храковский 1987), М. А. Шељакин (Шелякин 1972, Шелякин 1987), К. Г. Городенска (ТМУМ 2004) говоре о јединственом почетном значењу не разграничавајући га на подтипове, док поједини истраживачи (Авилова 1976, Зализњак, Шмелев 1997, Рјанская 1998) издвајају два типа почетног значења – инхоативно и ингресивно¹⁶. Инхоативно значење подразумева почетак дуративне радње (Рјанская 1998: 85), значење рашчлањености у почетку радње, приступања дуративној радњи (Авилова 1976: 278), почетак хомогене ситуације по коме се може идентификовати ситуација у целини (Зализњак, Шмелев 1997:89), а ингресивно почетак без јасног указивања на наставак радње (Рјанская 1998: 85), постизање резултата у процесу настанка појаве (Авилова 1976: 271). Ана А. Зализњак и А. Д. Шмељов у групу ингресива сврставају све глаголе код којих је на неки начин присутна идеја почетка (осим оних који имају инхоативно значење), истичући да је семантика почетка код њих ослабљена, да они „само указују на чињеницу да је радња започета (и тим самим ће се највероватније остварити)“ (Зализњак, Шмелев 1997:91-92). У оквиру инхоатива они издвајају посебну групу глагола које називају инхоативима у ширем смислу („несобственно-инхоативные“) а под које подводе глаголе две прилично различите групе глагола: 1. глаголе НСВ са префиксом *за-* који означавају „процес одвијања почетне фазе различите од средње“ и 2. глаголе типа *закричатъ* који пре означавају радњу у целини него њену почетну фазу (Зализњак, Шмелев 1997: 90-91). Велик број истраживача повезује инхоативно значење са префиксом *за-*, а ингресивно са осталим префиксима (Рјанская 1998: 85, Авилова 1976: 271-278, Зализњак, Шмелев 1997: 89-92). Покушаћемо да утврдимо да ли ови типови почетног значења имају свој формални израз у српском и украјинском језику, код

¹⁶ Да бисмо избегли двосмислено тумачење термина *инхоативни*, који се одомаћио у српској лингвистичкој традицији за означавање свих почетних глагола (Грубор 1953, Тополињска 1985, Новаков 2005, Клајн 2002), у даљем тексту користимо термине *иницијални* или *почетни глаголи*. За глаголе којима се изражава завршна фаза ситуације користимо термин *завршни* или *финални глаголи* (уместо термина *финитивни* који срећемо како код српских лингвиста (Грубор 1953, Новаков 2005, Клајн 2002), тако и код украјинских (Соколова 2003, ТМУМ 2004), такође због могућности двосмисленог тумачења.

којих се такође међу афиксалним средствима изражавања почетног значења по својој фреквенцији и спојивости издвајају префикси *за-* и *по-*¹⁷.

Пре него што приступимо овој анализи, треба истаћи да се у литератури термини инхоативан и инг्रेसиван неретко срећу у значењима различитим од горенаведених – код већине српских лингвиста тако се термином инхоативи обележавају почетни глаголи уопште (Грубор 1953, Тополињска 1985, Новаков 2005, Клајн 2002)¹⁸, док се код украјинских истраживача у те сврхе користи управо термин инг्रेसиви (Соколова 2003). У том значењу (почетни глаголи уопште) термин инг्रेसиви користе и руски аспектолози А. Ломов у свом речнику аспектолошких термина (АТвСЛ 1991: 37) и Ј. Маслов у чланку такође посвећеном појмовима и терминима словенске аспектологије (Маслов 1965: 32), док термин инхоативни везују за глаголе НСВ којима се означава прелазак у неко стање¹⁹ (АТвСЛ 1991: 38-39, Маслов 1965: 32). И Ј. Крекич користи термин инхоативи за глаголе који означавају „почетак новог стања аспектулног актанта“ (Крекич 1989:48), које, за разлику од А. Ломова и Ј. С. Маслова, заједно са ингресивима, које дефинише као глаголе који означавају почетак радње са импликацијом њеног даљег настављања²⁰, подводи под почетне глаголе (Крекич 1989: 48). Даље, у вишечланим класификацијама почетних глагола (значења) термин инхоативност на сличан начин користе Љ. Поповић и В. П. Недјалков, док га Ј. В. Петрухина употребљава – попут Н. С. Авилоче, Ане Зализњак, А. Д. Шмељова, Е. М. Рјанске и др. – за означавање почетка дуративне радње (в. ниже). Најзад, упркос подударности у дефинисању значења, има случајева и различитог тумачења значења једне те исте лексичко-семантичке групе глагола. Тако, иако обе инхоативност дефинишу као приступање дуративној радњи (Авилова 1976: 278), односно почетак дуративне радње (Петрухина 2000: 196), глаголе типа *закричатъ* Ј. Петрухина сврстава у ингресивне, односно ингресивно-инхоативне (Петрухина 2000: 199), а Авилоче у инхоативне (Авилова 1976: 279)²¹.

¹⁷ Остале префиксе оставићемо за сада по страни, будући да је почетно значење код њих праћено неким другим акционалним значењима.

¹⁸ М. Стевановић, говорећи о видским ликовима разликује почетно-свршене глаголе типа *завонити*, *заиграти*, *заплакати*, *проговорити* и неодређено-свршене или свршено-продужне, које назива и ингресивима типа *загрести*, *засећи*, *загледати се*, *развикати се*, *узбунити се* и указује да се њима означава „почетак радње, али и њено краће или дуже вршење, њено продужавање“, што одговара горенаведеним дефиницијама инхоативности (Стевановић 1974: 537).

¹⁹ У нашој терминологији то су „еволутиви“, будући да одражавају развој неког обележја, а разматрамо их у поглављу посвећеном градуелности.

²⁰ То јест управо на онај начин како већина горепоменутих лингвиста дефинише инхоативе.

²¹ Глаголе овог типа у инхоативе сврставају и Ана Зализњак и А.Д. Шмељов, истичући, међутим, да је код њих ово значење донекле специфично, због чега их и називају инхоативима у ширем смислу.

Осим тога, потреба да се анализом обухвати што више типова почетних значења (што је посебно битно код контрастивних или типолошких истраживања) довела је до детаљнијих класификација почетних значења, које такође доприносе терминолошкој збрци. Тако Ана Зализњак и А. Шмелев у својим каснијим радовима посвећеним почетности (Зализњак, Шмелев 2002) и даље све глаголе са префиксом *за-* сврставају у инхоативне, али поред инхоатива у ужем смислу („инно-инхоативные“)²² издвајају неколико типова инхоатива у ширем смислу („инно-инхоативные“): 1. инхоативно-узуалне који се образују припајањем префикса *за-* глаголима који означавају узуалне радње: *закурить (стать курящим), заговорить (по-французки)* итд. 2. парно-инхоативне глаголе – то су почетни глаголи са префиксом *за-* који имају корелативне облике НСВ: *заболеть, зацвести, закурить, заговорить, запеть*, итд. при чему видски пар НСВ има значење процеса одвијања почетне фазе (различите од средње); 3. инхоативно-тоталне глаголе који практично не означавају почетну фазу радње, већ радњу у целини – глаголи типа *закричатъ, засмеяться* итд. 4. инхоативно-стативне глаголе који означавају почетак неког актуелног стања – унутрашњег стања човека (*захотеть, затосковать, загрустить* итд.) или визуелно перцепирање светлости или боје (*забелеть, засверкать, замелькать* итд.); 5. инхоативно-результативне глаголе који означавају прелазак у ново стање као резултат неког унутрашњег процеса у објекту: *заржаветь, заплесневеть, зачерстветь* (Зализњак, Шмелев 2002: 216-218).

У оквиру своје сложене класификације почетног значења В. П. Недјалков²³ издваја инхоативе, ингресиве и инцептиве. Инхоативи по њему

²² Под којима подразумева глаголе који означавају атерминативне процесе, ситуације које се карактеришу перцептивношћу и једноставношћу (тако да могу бити идентификоване у мањем делу свог одвијања, тј. по почетном моменту идентификује се цела ситуација). „Инхоативни глаголи не означавају ништа више од констатације да се до одређеног момента ситуација није одвијала и да се после тог момента она одвија“ (Зализњак, Шмелев 2002: 217).

²³ В.П. Недјалков даје прецизну типологију почетног значења. Два основна типа чине фазно почетно значење које се односи на појединачну, конкретну радњу и серијско почетно значење којим се означава почетак итеративних ситуација. У оквиру фазног даље издаваја еволутивно - „почетна прелазна фаза, т.ј. период, обично релативно дуг (ређе кратак) током којег се дешава (постепено) кумулисање одређених својстава које води ка измени, појави ситуације“ и нееволутивно које може бити контактано - једноставно указује на тренутак појаве, настанка ситуације која се пре тога није одвијала“ и неконтактано - „или се издваја фаза денотативно различита од њеног наставка (...) или се издвајају прва обележја почетка радње у еволутивној (али не и контактаној!) фази, или се издваја почетна фаза хомогене радње. Серијско почетно значење може бити адвербијално и неадвербијално. Неадвербијално има два типа: контактано – „почетак радње која може имати различита неједнака испољавања или о стицању неке способности“ и итеративно. Адвербијално, пак, не указује на почетак ситуације, већ на „измењене услове одвијања ситуације,, (сви цитати из Недјалков 1987: 185-187). Илустроваћемо Недјалковљеву типологију помоћу конструисаних примера из српског и украјинског језика:

I Фазно почетно значење:

претпостављају почетну прелазну фазу односно период током кога долази до акумулације одређених обележја која воде промени дате ситуације и појави нове. То су глаголи који имају видске парове типа *засыпать-заснуть-спать*, *зацветать-зацвести*, *садиться-сесть-сидеть* али и *полюбить*, *понять*, *рассердиться*, *сломаться*, *сохнуть*, *увидеть*, *умереть*. Ингресиви једноставно указују на тренутак настанка ситуације која се пре тога није одвијала, означавају фазу (тј. „део радње”) која се денотативно не разликује од њеног развоја, док инцептиви имају значење које издваја фазу денотативно различиту од њеног развоја или прва обележја почетка радње у еволутивној фази. Као специфичну црту инцептивног значења В. Недјалков издваја искључиво аналитички начин изражавања: *Он начинает засыпать* (Недјалков 1987: 189-192).

Љ. Поповић издваја пет типова почетног значења. Класификација коју даје делимично се подударала са класификацијом В. П. Недјалкова. Тако под инхоативношћу подразумева постепену промену ситуације или резултат постепене промене ситуације „својеврсну акумулацију одређених обележја која може да се рефлектује кроз почетну фазу тог процеса или кроз промену стања услед процеса који је трајао током одређеног периода: *потурчити се*, *заволети*, *поцрнети* (Поповић 2008:179-180). Ингресиви (*поћи*, *повести*) имају значење моменталног наступања и краја почетне фазе која отвара перспективу за даљи ток радње, а инцептивима (*запевати*, *задрхтати*) се означаваја наступање радње или процеса као тренутак првог временског тренутка њиховог постојања (Поповић 2008:179). Љ. Поповић сматра да основна разлика између инхоативних глагола, с једне стране, и ингресивних и инцептивних глагола, с друге стране, лежи пре свега у перспективи са које се посматра ситуација (код првих се подударала с просторно-временским правцем њиховог одвијања, код други може бити супротна току процеса јер се ради о резултату својеврсне претпочетне фазе у којој су се накупили предуслови за иницијацију процеса или стања), али и у степену интензитета њихових различитих фаза (први подразумевају већи интензитет у тренутку почетка радње, док код других интензитет достиже врхунац у оном делу тока

1. Еволутивно: *лишће жути – лишће је пожутело – лишће је жуто (се жути) / Петро засинас – Петро заснув – Петро спитъ*

2а. Нееволутивно контактано: *Петар је заплакао/ Петро заплакав*

2б. Нееволутивно неконтактно: *Лишће је почело (почиње) да жути/ Петро почав (починае) засинати*

II Серијско почетно значење:

1а. Неадвербијално контактано: *Дете је проходило/ Дитина почала ходити*

1б. Неадвербијално итеративно: *Неколико пута почињала је да говори / Декілька раз починала говорити*

2а. Адвербијално-континуално: *Почео је да хода брж/ Він почав іти швидше*

2б. Адвербијално-узуално: *Почела је лоше да види / Вона почала погано бачити.*

ситуације који представља резултат одређене претпочетне фазе) и у мери експлицитности тоталне обухваћености субјекта процесом или стањем који је највећи код инхоативних глагола (Поповић 2008:181-184). Поред ова три типа почетног значења, Љ. Поповић издваја и почетно-интензивно значење (изражава се глаголима типа *розхворитися/распричати се*) и почетно-резултативно значење (глаголи са овим значењем имају фазну функцију почетка радње и лексичко значење резултата који је настао услед промене ситуације – то су глаголи типа *побачити/угледати*) (Поповић 2008: 187-190).

Ј. В. Петрухина²⁴ користи термин инхоатив у другом значењу и везује га за изражавање почетка дуративне ситуације: *забегать, заиграть*, док ингресиви (*закричатъ, почувствовать, побежатъ, увидеть*) „изражавају почетак радње тако да њен наставак након почетка као да одлази у други план” (Петрухина 2000: 196-197), они означавају „границу између одсуства радње и појаве радње, када је за говорника даљи ток радње небитан” (Петрухина 2000: 201). Трећи тип почетног значења Ј. В. Петрухина назива инцесивношћу и истиче да глаголи овог типа (*заболеть, заскучать*) изражавају „наступање новог стања аспектуалног актанта“ (Петрухина 2000: 197), „прелазак од првих обележја новог стања на наставак тог стања“ (Петрухина 2000: 201), „почетак новог стања“ (Петрухина 1998: 85).

С обзиром на наведене разлике у терминолошком означавању и класификацији типова почетног значења, пре него што презентујемо анализу средстава изражавања овог значења у српском и украјинском језику, неопходно је одредити термине којима ћемо се даље служити, као и основна обележја типова почетних значења обухваћених тим терминима. Најпре, уочавамо потребу за издвајањем три врсте овог значења. Прва два указују на почетак ситуације као на моменат (тачку) у којем престаје не-ситуација и почиње ситуација. То су:

1. Значење почетка дуративне ситуације: након свог отпочињања ситуација траје извесно време. Значење почетности код ових ситуација не

²⁴ У својој монографији посвећеној аспектуалности у руском, бугарском и западнословенским језицима Ј. В. Петрухина одређује неколико тестова за утврђивање који тип почетног значења изражава глагол. Припадност инхоативима утврђује се на основу синонимичности са аналитичком конструкцијом, а инцесивима на основу синонимичности са глаголима са префиксом *про-* или суфиксом *-ну-*, који имају семелфактивно значење и на основу спојивости са контекстуалним средствима која сигнализирају природан прекид радње одмах после почетка (типа *на миг, мгновенно*). Инцесиви се одређују по могућности образовања секундарног имперфектива (од инхоатива и ингресива ретко се образује НСВ, изузетак *запевать*), при чему, с обзиром на семантику постепеног настанка ситуације, глаголи НСВ могу да се спајају с почетним глаголима типа *начать*. Ако нема секундарног имперфектива инцесиви се одређују на основу спојивости с показатељима постепеног наступања радње и степена реализације стања – *понемногу, постепенно, совсем, быстро* (Петрухина 2000: 198-200). С формалне тачке гледишта на припадност ингресивима у руском језику указују префикси *по-* и *у-*, док глаголи са префиксом *за-* могу изражавати сва три типа почетног значења (Петрухина 2000: 197).

конкурише са другим акционалним значењима, па се може сматрати да је реч о почетности у чистом виду, односно о њеном семантичком центру: [УКР]: *заспівати*; [СРП] *запевати*. Ово значење назваћемо, с обзиром да термин инхоативан већина истраживача (Авилова 1976, Зализњак, Шмелев 1997, Рянская 1998, Петрухина 1998, 2000 и др.) користи управо у овом значењу, **иницијално-инхоативним**²⁵.

2. Значење почетка ситуације без указивања на њено даље трајање: ситуација се може завршити одмах након свог отпочињања, а може трајати и даље. Значење почетности код ових ситуација конкурише са значењем целовитости, укључујући, најчешће, значење семелфактивности: [УКР] *задзвеніти*; [СРП] *зазвонити* или моменталности: [УКР] *забажати*; [СРП] *зажелети*. С обзиром да је за изражавање овог типа почетног значења неопходна подршка контекста, јер је ван њега нејасно да ли ће ситуација након свог отпочињања бити настављена или одмах завршена, ово значење означаћемо термином који користи већи број лингвиста – **иницијално-ингресивно**²⁶, као својеврсно **иницијално-контекстуално значење**²⁷.

Да бисмо илустровали разлику између иницијално-инхоативних и иницијално-ингресивних глагола употребићемо делимично модификован²⁸ приказ комплекса значења која улазе у њихову семантичку структуру који у својој монографији даје Ј. В. Петрухина (Петрухуна 2000: 196-197), где је у угластим заградама наведено имплицитно значење (пресупозиција), а у округлим променљиви асертивни елемент, док су ван заграда наведена стална асертивна значења:

Иницијално-инхоативно: <не-ситуација> почетак, ситуација

Иницијално-ингресивно: <не-ситуација> почетак (ситуација)

Значење целовитости може конкурисати са почетним у значењу одређених префикса и када интервал између момента отпочињања и момента

²⁵ Од лат. *initio* – почети, покренути, увести; *inchoativus* – почетни. Будући да термином „инхоативан“ означавамо почетно значење у најчистијем виду, употреба овог термина није у супротности са српском лингвистичком традицијом која га користи за означавање почетности уопште (Грубор 1953, Тополињска 1985, Новаков 2005, Клајн 2002).

²⁶ Лат. *ingressio* – улаз, почетак.

²⁷ Авилова 1976, Зализњак, Шмелев 1997, Рянская 1998, Петрухина 1998, 2000 за ово значење такође употребљавају термин „ингресиван“. Термин иницијално-контекстуални, транспарентнији је, одражава праву природу глагола овог типа и обухвата и друге видове конкуренције почетног значења са значењем целовитости.

²⁸ Семантичку структуру инхоатива и ингресива Ј. Петрухина приказује на следећи начин: [-процес]почетак, процес за инхоативе и [-процес]почетак (процес) за ингресиве (Петрухуна 2000: 196-197). Уместо квадратних заграда употребићемо угласте, којима се обично представља пресупозиција, уместо термина „процес“ употребићемо термин „ситуација“, а уместо знака -, речцу не-. Асертивна значења, за разлику од Ј. В. Петрухине, не подвлачимо, јер ћемо подвлачењем нешто даље графички обележити почетак ситуације који се не представља као моменат, већ као период.

завршетка ситуације није веома кратак, готово раван нули као што је то случај са семелфактивним и моменталним глаголима, већ може трајати краћи или дужи период, као што је то, рецимо, случај са украјинским глаголима кретања типа *пiти*, код којих тек контекст указује на реализацију једног или другог значења²⁹ или српским глаголима говорења типа *проговорити*, код којих је, када означавају целовиту ситуацију, интервал трајања ограничен једним говорним актом, који може бити дужи или краћи³⁰.

3. Трећи тип почетног значења такође указује на моменат у коме започиње нова ситуација. Моменат почетка ситуације, међутим, не поклапа се са моментом престанкане-ситуације, између њих је прелазна еволутивна фаза у којој се акумулирају одређена обележја до оног степена који је неопходан да би дата ситуација била идентификована као нова. Ни ово није почетно значење у чистом виду јер му конкурише значење завршености и резултативности – почетак нове ситуације је истовремено завршетак прелазне фазе и њен резултат: [УКР] *захворіти, посиніти*; [СРП] *разболети се, помодрети*. Зато ћемо ово значење назвати **иницијално-резултативним**. Разлику између иницијално-инхоативног, иницијално-ингресивног и иницијално-резултативног значења можемо приказати на следећи начин:

Иницијално-инхоативно: <не-ситуација> почетак, ситуација

Иницијално-ингресивно: <не-ситуација> почетак (ситуација)

Иницијално-резултативно: <не-ситуација><ситуација1>, почетак, ситуација2

Као што се из наведеног приказа види, нова ситуација чији је почетак иницијално-резултативан је дуративна, што овај тип почетног значења зближава са иницијално-инхоативним значењем, али се његова семантичка

²⁹ Тако у примерима (а) глагол маркиран једним истим формантом има значење почетности, а у примерима (б) целовитости. У оба случаја на једно или друго значење указује контекст:

(а) Денис хвиљу сидів, задумавшись, потім печепив рушницю на плече і, не сказавши нікому й слова, кудись пішов; у відсвітах вогнища деякий час видно було його постать, що віддалялася, а згодом і зовсім зникла в темряві (Тютюнник).

Кузь забрав пусті носилки, пішов двором. Оксен довго дивився йому вслід; хотів завернути назад і сказати, щоб Кузь забрав солону, але потім роздумав (Тютюнник).

(б) Потім Марко пригадав, що в попелі печеться картопля, пішов надвір і приніс повну пелену, і вони заходилися солонцювати її з Денисом (Тютюнник).

Улас пішов у хлів і довго плакав у кутку за яслами, потім розшукав книжку в бур'яні і заховав за бантиною (Тютюнник).

³⁰ И овде на значење (а) почетности или (б) целовитости указује контекст; у другом случају најчешће је реч о управном говору који се уводи помоћу префиксалног глагола говорења или његовој употреби са заменичким просентенцијализаторима типа *то, нешто*:

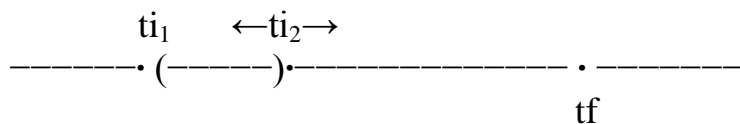
(а) Када је најзад успео да проговори, глас реб Мендела зазвучао је промукло (Киш, АСП2).

Трећи дан увече тек проговори усред вечере (В. Петровић, АСП).

(б) Мало, па тек прозбори онако сама: -Та ред је једномда и мене Бог обрадује! (Глишић).

Четврти прогрмља нешто, па се збуни (Васић1).

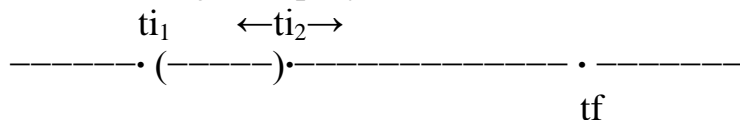
структура, међутим, одликује постојањем претфазе која одаљава моменат престанка не-ситуације и моменат почетка ситуације. Ову особеност можемо схематски приказати на следећи начин:

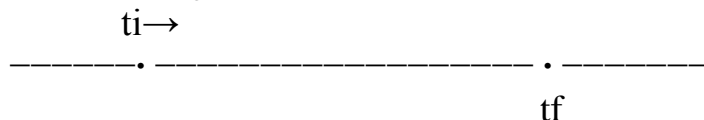
Симболом t_{i_1} означили смо тренутак престанка не-ситуације и тренутак отпочињања претфазе ситуације (почетак ситуације1), симболом t_{i_2} – тренутак отпочињања ситуације (ситуације2). Ситуација1 денотативно се разликује од ситуације2 степеном испољености обележја на основу којих говорник идентификује ситуацију као нову. У тренутку t_{i_1} тих обележја је довољно да се идентификује престанак не-ситуације, али ће се тек у тренутку t_{i_2} она акумулирати у довољној мери да се идентификује почетак ситуације. Немогућност да се одреди која је то довољна мера испољености обележја, те да се t_{i_2} прецизно лоцира на ситуационој оси у односу на t_{i_1} још једна је специфична црта ових ситуација. На њу скреће пажњу и Ана Зализњак: „Док траје процес одвијања почетне фазе остаје нејасно да ли ће до догађаја управо доћи или је већ дошло (...) као да нема почетне тачке, већ постоји разливена почетна фаза с нејасним границама“ (Зализњак, Шмелев 2002: 215).

Поређење схематских приказа за иницијално-резултативне глаголе, с једне стране, и иницијално-инхоативне и иницијално-ингресивне, с друге стране, указује на још једну битну особину ових ситуација.

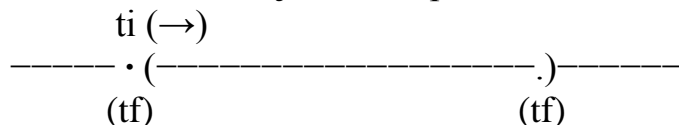
Иницијално-резултативно значење:

Иницијално-инхоативно значење:

Иницијално-ингресивно значење:

Реч је о перспективиса које се посматра ситуација. Као што Љ. Поповић запажа, код иницијално-инхоативних и иницијално-ингресивних ситуација та перспектива „се подудара с просторно-временским правцем њиховог одвијања“ (Поповић 2008: 182), с тим што је код иницијално-

ингресивних даље одвијање ситуације у другом плану. Код иницијално-резултативних та перспектива је двострука, истовремено усмерена назад, на претфазу, и напред – на даље одвијање ситуације.

Анализа корпуса показала је да у оквиру почетне АКГ са префиксом *за-* у оба језика има како иницијално-инхоативних: [СРП] *завејати, завеслати, заиграти, запевати, засвирати* [УКР] *забуяти, заговорити, заграсти, заспівати, затанцювати*, тако и иницијално-ингресивних (-контекстуалних) [СРП] *заблистати, задрхтати, зазвонити, запуцати*; [УКР] *заболіти, загавкати, затремтіти, зашелестіти*, и иницијално-резултативних: [СРП] *забринути се, завладати, заволети, заинтересовати се, замомчити се*; [УКР] *заволодіти, зажурітися, закохатися, захворіти, зацвісти*. Исто важи и за префикс *по-*: [СРП] *покуљати, поцурити* (иницијално-инхоативни), *поверовати* (иницијално-ингресивни), *побледети, поблесавити, подетињити* (иницијално-резултативни); [УКР] *повалити, политися, потекти* (иницијално-инхоативни), *повірити* (иницијално-ингресивни), *побіліти, подружитися, покохати*, (иницијално-резултативни). Упоредне табеле за српски језик са примерима из свог корпуса даје и Љ. Поповић (Поповић 2008: 180-181). Осим тога, сва почетна значења могу бити изражена и помоћу других префикса, на пример, помоћу префикса *про-* у српском: *проговорити, прогрејати, продисати* (иницијално-инхоативни глаголи), *пропишитати* (иницијално-ингресивни), *прозлити се, прокључати, проходати, процветати* (иницијално-резултативни).

Различити типови почетног значења, дакле, нису повезани са конкретним формалним показатељима, већ су условљени семантиком мотивног глагола, односно суштинском природом саме ситуације коју изражавају, која подразумева одређен начин почетка одвијања ситуације. Другим речима, постоје такве ситуације које по свом карактеру подразумевају постепену промену, кумулисање предуслова за своје покретање, својеврсну претфазу чији је резултат започињање нове дуративне ситуације (тзв. иницијално-резултативне ситуације) и, с друге стране, такве ситуације, код којих је прва фаза нерашчланљива од даљег тока ситуације (тзв. иницијално-инхоативне ситуације), или такве код којих иза почетне фазе може, али и не мора, уследити наставак (тзв. иницијално-ингресивне ситуације). С обзиром на такво стање ствари, анализу средстава изражавања почетног значења у украјинском и српском језику усмерићемо од форме ка значењу, указујући тамо где је то потребно на подтипове почетног значења.

2.3.2. Средства изражавања почетности у украјинском и српском језику

Почетно значење изражава се помоћу великог броја средстава различитог типа. Централно место међу њима заузимају творбена средства, односно префикси који у семантику глагола уносе сему почетности и помоћу којих се формира почетна АКГ и аналитичке акционалне конструкције са глаголима чије основно лексичко значење или једно од лексичких значења јесте почетно.

2.3.2.1. Синтетичка средства изражавања почетног значења: акционална класа почетних глагола

Под синтетичким средствима изражавања почетности подразумевамо творбена средства, односно афиксе који у семантику глагола уносе сему почетности. Будући да је реч искључиво о префиксима, ова средства се могу назвати и префиксална средства изражавања почетног значења. Код глагола добијених припајањем префикса који уноси почетно значење мењају се акционална својства у односу на мотивни глагол у правцу фокусирања почетне фазе ситуације и они чине почетну АКГ.

У творбена средства изражавања почетности у украјинском језику спадају префикси *за-* (*заспівати*), *по-* (*побігти*) и *роз-* (*розкричатися*), у српском префикси *за-* (*запевати*), *по-* (*потрчати*), *раз-* (*разболети се*), *про* (*проговорити*) и *уз-* (*узбуркати се*). У табели (1) дати су упоредни статистички подаци о фреквентности ових префикса [ПРФ] у нашем корпусу (према броју примера [ПР] у којима се срећу и броју различитих глагола [ГЛ] заступљених у тим примерима), као и о додатном елементу појачаног интензитета који уносе поједини префикси [ИНТ].

Табела 1: Упоредни подаци о употреби префикса са почетним значењем у украјинском и српском језику у анализираном корпусу

УКРАЈИНСКИ ЈЕЗИК				СРПСКИ ЈЕЗИК			
ПРФ	ГЛ	ПР	ИНТ	ПРФ	ГЛ	ПР	ИНТ
<i>ЗА-</i>	275	790	-	<i>ЗА-</i>	198	517	-
<i>ПО-</i>	58	203	-	<i>ПО-</i>	32	152	-
<i>РОЗ-</i>	26	81	+	<i>РАЗ-</i>	25	64	+
-	-	-	-	<i>ПРО-</i>	34	114	-
-	-	-	-	<i>УЗ-</i>	25	39	+

УКУПНО	359	1074	-	УКУПНО	314	886	-

Префикс *за-* функционише у оба језика као творбено средство изражавања почетног значења и у оба језика је најфреквентнији (275 глагола у 790 примера у украјинском језику, 198 глагола у 517 примера у српском). Почетно значење није ни једино ни основно³¹ значење овог префикса. Осим просторног: *заћи, завући, заронити, зашити*, које наводи као прво, и значења ограђивања, обухватања неког предмета: *заградити, загрлити, замотати* и њему блиског затварања, засунављања и слично: *затворити, заклопити, застати, затрпати*, те фатктивног значења: *залудити, заоблити, засладити*, И. Клајн наводи и два аспектуална значења овог префикса, од којих се почетно налази на првом месту, уз напомену да *за-* као ознаку за почетак радње „има безброј глагола“, док је на другом месту функција перфективизације трајних глагола: *запитати, закаснити* (Клајн 2002: 252-254). У РСЈ као прво од осам значења префикса *за-* наводи се управо „почетак радње или стања“ са којим се повезују и значења „делимично извршење радње, обухватање радње до неке мере“ (као и у Клајн 2002, Стевановић 1964): *загрести, засећи*, „долазак у неко ново стање“: *заруменети се, зарудети, зазеленети се* и „настајање неке временске појаве“: *закишити, заснежити, захладити* (РСЈ 2007: 378). Љ. Поповић издваја 12 акционалних значења префикса *за-* у српском и 11 у украјинском језику, и то: почетна – ингресивно³² (*заговорити, закорачати*), инцептивно (*запевати; заспівати*), инхоативно (*завети; захвилюватися*) и почетно-резултативно (*завладати; зачути*), резултативно (*замазати; затерти*) и специјално-резултативна значења – тотално-објекатско (*затровати; забудувати*), интензивно-резултативно (*закартати; заносити*), финално-интензивно (*заседети се; засидітисся*), атенуативно (само у српском – *загорети*), те остала акционална значења – пердуративно (*заноћити; заночувати*), једнократно (*зажмити; зажмуритися*), мултиакционално (*задиркивати; заколисувати*) и значење накнадне радње (*замезетити, заїсти*) (Поповић 2008: 243-244). С. О. Соколова иситиче да је „основна специфика префикса *за-* спој два супротна значења – почетка и завршетка радње“ (Соколова 2003: 214). Она издваја три значења овог префикса у украјинском језику, од чега једно неаспектуално и два аспектуална: 1. просторно: *забігти, зайти, занести*, 2. почетно: *заревіти, завирувати, завити* и 3. резултативно – било

³¹ И. Клајн у својој двотомној студији посвећеној творби речи у српском језику истиче да је префикс *за-* „један од семантички најсложенијих и најнеодређенијих, без иједног 'прототипског' значења“ (Клајн 2002: 252).

³² Овде и даље при позивању на Љ. Поповић термини се наводе према тумачењу Љ. Поповић.

специјално-результативно: *забудувати, загодувати, запити, заробити*, било општерезультативно код терминативних глагола (реч је, дакле, о перфективизацији): *азнајомити, загіпнотизувати, зарізати* (Соколова 2003: 214-220). Ова два аспектуална значења, почетности и постизања резултата, често се поклапају у једној лексеми, за шта је типичан пример глагол *памтити/запам'ятати* који у односу на глаголе *памтити/пам'ятати* (*запам'ятовувати*) истовремено представља резултат процеса упамћивања, односно функционише као резултативан у односу на *памтити1/запам'ятовувати* и почетак менталног стања памћења, односно функционише као почетни у односу на глаголе *памтити2/пам'ятати*. Упоредити:

[УКР] Пріск із непослабною цікавістю роздивлявся й усе запам'ятовував, щоб увечері записати свої враження (Білик).

Богдан запам'ятав його ще з битви Каталаунської (Білик).

Старці Городища пам'ятали його таким, яким був він зараз (Білик).

[СРП] Копамтиссампочетаксвогпостојања? (Митровић, АСП).

Запамтиојебисамонекукрезубубабу (Црњански1)

Тамо, у углу парка, била је љуљашка, (...), памтим добро (Васић1).

Ово је типичан пример иницијално-результативног значења које подразумева кумулисање предуслова за иницијацију ситуације, својеврсну претфазу чији је резултат започињање нове ситуације. Фазе ситуације: терминативни процес – резултат процеса/почетак стања – стање у изучаваним језицима могу бити на формалном плану реализоване на различите начине: НСВ1 – СВ – НСВ2, где је СВ иницијално-результативни глагол а формално НСВ1=НСВ2: [СРП] *памтити1 – запамтити – памтити2* (за украјински језик немамо оваквих примера) или НСВ1≠НСВ2, што у украјинском језику срећемо знатно чешће него у српском: [УКР] *запам'ятовувати – запам'ятати – пам'ятати, зажурюватися – зажуритися – журитися, закохуватися – закохатися – кохати, зацвітати – зацвісти – цвісти, занедужувати – занедужати – недужати* [СРП] *запамћивати (памтити) – запамтити – памтити, замагљивати се – замаглити се – маглити се, завладавати* (ова лексема среће се у РСКЈ, али не и у РСЈ) – *завладати – владати, загосподаривати* (РСКЈ) – *загосподарити – господарити*. У српском језику чешће је, пак, одсуство једне од НСВ компоненти, углавном прве: /– *заволети – волети, /– забринутити се – бринутити се*, ређе друге: *заљубљивати се – заљубити се - /, замомчавати се*³³ –

³³ Несвршени глагол *замомчавати се* наводи се у шестотомном РСКЈ као несвршен и учестао према *замомчити се* (РСКЈ: Т.1 163), док га РСЈ уопште не наводи. У опису значења префикса *за-* у РСЈ иначе се

замомчити се – / , захлађивати – захладити– / коју срећемо и украјинском језику, али знатно ређе: */– запарубкувати – парубкувати, /– задівувати – дівувати, /– завдовіти – вдовіти*. Одсутна компонента НСВ1 може бити у исказу експлицирана конструкцијама са глаголима *постајати/ставати, почињати/починати* а НСВ2 конструкцијама са глаголом *бити/бути*: [СРП] *почињати волети, почињати бринути, постајати девојка, бити заљубљен, бити момак, бити хладно*; [УКР] *ставати парубком, ставати дівчиною* итд.

Већина иницијалних глагола са префиксом *за-* у оба језика има инхоативно и ингресивно значење: [УКР] *забарабанити, забелькотати, заблагати, заблимати, заболіти, заверецати, завирувати, заволати, заворкувати, загавкати, заговорити, загомони́ти, загримити, задзвеніти, задрижати, задріботіти, заіржати, закапати, заколихатися, закрокувати, закружляти, залементувати, залепетати, замерехтіти, замиготіти, замурликати, занедужати, запалати, запахнути, заплакати, заплескати, зареготати, заридати, зароїтися, заскрипіти, засновигати, заспівати, застрибати, засумніватися, засумувати, затанцювати, затремтіти, затріцати, захитатись, зацокотіти, зашелестіти, зашепотіти, зашуміти* [СРП] *заблистати, заболети, забрујати, завапити, завртети се, загрмети, задрхтати, зазвонити, зазујати, заиграти, зајецати, закикотати се, заклимати, заклокотати, закорачати, закотрљати се, закуцати, залајати, залепријати, заљуљати се, замаглити се, замирисати, зањиштати, заорити се, запевати, заплакати, запливати, запрашитати, зарежати, засвирати, засијати, заскичати, засмејати се, затетурати се, затрептати, заћутати, заурлати, захркати, зацвилети, зачкиљити, зашкрипати*.

Међу њима издваја се велика група иницијално-ингресивних глагола образованих од мултипликативних глагола типа *куцати/стукати* који означавају мноштво идентичних микроситуација које се понављају (Храковский 1987: 135-136). Глаголи са префиксом *за-* образовани од њих могу означавати како једну микроситуацију која је почела и завршила се у истом тренутку (односно имати семелфактивно значење) или прву у низу микроситуација (односно почетак макроситуације). Ову групу глагола чине, заправо, глаголи од којих се најчешће префиксалном твробом образује почетна АКГ – глаголи који означавају ситуације које се перцепирају чулима, и то: продуковања звука: [УКР] *барабанити, бряжчати, верецати, гавкати, гриміти, гупати, гуркотіти, дзвеніти, дзижчати, ржати, калатати, кричати, кудкудакати, някати, ойкати, пицати, реготати, рипіти, свистіти, скреготіти, тріцати, тупотіти, хихотіти, хруцати,*

издваја посебно значење овог префикса код глагола типа *замомчити се, зампопити се, зацарити се* - „стицање неког статуса, титуле, звања“ и не разматра се у оквиру почетног значења (РСЈ 2007: 378).

*цокотіти, шурхотіти; [СРП] бубњати, грмети, звецкати, звиждати, звонити, јаукати, јецати, јечати, клокотати, куцати, лајати, лупати, њишитати, пљескати, прашитати, пуцати, пуцкетати, скичати, стењати, урлати, цвилети, цврчати, цијукати, цоктати, икрипати, шушитати, глаголи којима се означавају визуелне појаве: [УКР] блимати, блискотіти, блищати, мерехтіти, миготіти; [СРП] искрити, светлуцати, сијати, треперити, трептати. Ту спадају и глаголи тзв. дискретног кретања (означавају различите покрете): [УКР] гойдатися, двиготіти, дрижати, кивати, колихатися, махати, тремтіти, трепетати, тріпотіти труситися, трястися, хитатися; [СРП] вртети се, дрхтати, клатити се, климати, лепришати, љуљати се, махати, њихати се, трести. Од свих наведених глагола помоћу префикса *за-* образују се почетни глаголи. С друге стране, њихова семантика мултипликативности подразумева и могућност образовања одговарајућих глагола који би означавали само једну микроситуацију код које се тренутак иницијације ситуације и њеног завршетка практично подударају у једној тачки на ситуационој оси, односно семелфактивну ситуацију. Основно средство изражавања семелфактивности у оба језика јесте суфикс *-ну-*, међутим, значење једнократности може бити изражено на други начин (за поједине глаголе и једини) – префиксацијом помоћу префикса *за-* и, ређе, и само у српском, *по-*³⁴. У појединим случајевима имамо читав низ твореница које су међусобно у односу синонимије: [УКР] *гавкнути* – *загавкати*, [СРП] *викнути* – *завикати* – *повикати* и хомонимије: [УКР] *загавкати*₁ = *почати гавкати* – *загавкати*₂ = *гавкнути*, [СРП] *завикати*₁ = *почети викати* – *завикати*₂ = *викнути*, док се у другим случајевима семелфактивно значење може изразити само помоћу префикса *за-*, којим се истовремено изражава и почетност: [УКР] *задзвеніти*, *задзижчати*, *затупотіти*, *заблискотіти*, *затремтіти*, *затрепетати*, *затріпотіти*, *задвиготіти*, *затрястися*, [СРП] *забубњати*, *загрмети*, *завонити*, *зајецати*, *застењати*, *зацвилети*, *зацврчати*, *заискрити*, *засветлуцати*, *засијати*, *затреперити*, *завртети се*, *заљуљати се* итд.*

У оним случајевима када постоје паралелне творенице – са суфиксом *-ну-* и префиксом *за-* – избор говорника може указивати на фокусирање на једнократности ситуације (употреба семелфактивног глагола са суфиксом *-ну-*) или на настанку макроситуације, без обзира да ли ће се она наставити даље у серији макроситуација или ће се (када је макроситуација, у ствари, једнака једној микроситуацији) истог тренутка завршити (употреба глагола

³⁴ У украјинском језику префикс *по-* припаја се овим глаголима у делимитативном значењу: *побарабанити*, *побряжчати*, *погавкати*, *погриміти*, *попицати*, *пореготати*, *погойдатися*, *подвиготіти*, *погойдатися*, *подвиготіти* итд. У српском језику код глагола типа *повикати*, *позвонити*, *покуцати* уочавамо семелфактивно а не делимитативно значење.

са префиксом *за-* који може имати и семелфактивно и почетно значење).
Упоредити:

[УКР] Загриміла необережно поставленим відром (Шевчук Вл).

и

Та раптом на Загатиному подвір'ї гримнув постріл (Андріяшик).

Цеповий собака загавкав до воріт (Головко).

и

Пес шарпнувся, потоптався на місці, водячи очима то на одного, то на другого. А тоді враз тихесенько гавкнув... (Багрянний2)

[СРП] Казимир је заурликао бесно (Петровић М).

и

Младић је, (...) , устао са столице, шутнуо ногом једну њену ногу и оборивши је и урликнуо (Петровић М).

Манда поцрвене, показа беле зубе, па на вратима зашушташе њене чисте, уштиркане сукње (В. Петровић, АСП).

и

Нешто се иза врата покрену, као да шушну неки звук (Јанковић Бели).

У великом броју примера из нашег корпуса није могуће одредити (што је типично за иницијално-ингресивне или, управо због тога назване ингресивно-контекстуалне глаголе), да ли се ситуација изражена глаголом са префиксом *за-* наставља, односно да ли ће након прве микроситуације уследити низ идентичних или је овим глаголом изражена семелфактивна ситуација:

[УКР] Як тільки Гнат почне відмикати двері, відро й забряжчить (Тютюник).

У глибини натовпу хтось заверещав(Андріяшик).

На нього загавкав з глибини двору коротконогий лахматий пес, загримотів ланцюгом (Шевчук).

[СРП] Продавац раскопча каиш бисага, одиже крајичак кожного покривача, а нешто сребрнасто заблиста, као парче украденог сунца (Јакшић).

Срце ми је задрхтало и зажелео сам побећи пред навалом страшного страха (Петковић, АСП2).

Када је будилник зазвонио, спавач се пробудио (Јакшић).

На једно или друго значење може указивати шири контекст. Најчешће, али не и обавезно, на почетно значење указује употреба глагола овог типа са другим почетним глаголима (а), а на семелфактивност са другим семелфактивним или моменталним глаголима (б):

(а) [УКР] Після Семен *почав грати* на сопілці; засюрчав, запищав і Володькові це дуже подобалось (Самчук).

[СРП] Пас се убрзо *заоблио*, кожа му се *затегла*, а жута длака *прочистила* и *заблистала* (Савић1).

(б) [УКР] І раптом *махнули* по хаті тіні, *закричав* півень, голосно й весело, *заблимали* свічки, *спалахнули* й освітили хату великим, мертвим світлом, розбилася шибка, *задзенькотіло* скло, дуже голосно *задзеньчав* у сінях дзвоник, *метнувся* по хаті вітер, *звіяв* шевцеві волосся й одержу, *замиготів* каганець біля Миколи, а свічки погасли (Шевчук).

[СРП] Врата *зашкрипаше* и *испустише* звук услед удара о унутрашњи зид, потом *се умирише* (Радовановић).

Па удари та киша у мени: ребра звоне, шуми вода и разлива се, *загрми* и *севне* (Јосић Вишњић, АСП).

Звер је два пута *урликнула*, затим је *зарежала*, да би после цвилела све тише итише као стене (Радовановић).

На инхоативно значење могу указивати и одредбе типа *дуго*: Ионда - тиш-усред-ине зазвонио је телефон. Она није имала телефон. Зазвонио је негде у суседству. (...) *Дуго је звонио*. Можда *још увек звони* (Басара, АСП). Посебно је много примера у српском језику у којима се ови глаголи употребљавају са одредбама којима се изражава тачан или приближан број понављања микроситуација, чиме се оне јасно издвајају, те глагол са префиксом *за-* не може указивати на прву у низу таквих ситуација, већ на сваку посебно: Сада ће *осам пута закуцати* (Радовановић); Официри, после тога (...) играју “санса” или „фришефире” све док Секула *трипут* не *завречи* као јарац (Васић1); Телефон *зазвони* снажно: *једном, други пут*, и њему се учини да особа која зове зна да он сада стоји пред вратима (Албахари, АСП) итд.

У нашем корпусу нисмо нашли еквивалентне примере за украјински језик, будући да се посебна средства изражавања семелфактивног значења (суфикс *-ну-*) код овог типа глагола чешће употребљавају него у српском. Уопште узев, у српском корпусу нашли смо око 70% више примера за семелфактивну употребу глагола са префиксом *за-* образованих од мултипликативних глагола него у украјинском. Ова разлика може се објаснити разликама у творбеном систему контрастираних језика, али она може указивати и на постојање разлика у семантичкој структури почетних глагола са префиксом *за-* образованих од мултипликативних глагола. За српске глаголе овог типа, по нашем мишљењу, карактеристична је јача конкуренција почетног и семелфактивног значења, док у украјинском доминира иницијална компонента.

Код сваке ситуације локализоване у времену (било да је у питању дуративна ситуација у којој су тренутак почетка и завршетка радње раздвојени интратерминалном фазом, било да је реч о семелфактивној ситуацији, где се тренутак почетка и завршетка подударају, а интратерминална фаза практично не постоји) може се указати на тренутак

започињања, о чему сведочи готово неограничена спојивост ових почетних глагола (у ужем смислу, код којих је почетно значење једино и који не садрже друге додатне семе као што су појачан интензитет, нагли, неочекивани почетак и сл.) са лексичко-семантичким и аспектуалним класама глагола. Као и сви префикси у односу на конструктивне почетне глаголе префикс *за-* одликује се ограниченијом спојивошћу. Граматичко ограничење односи се на вид глагола с којим се спаја и важи за све творбена средства и све почетне конструкције: будући да је у питању означавање почетне фазе/тачке ситуације која траје у одређеном времену могућа је спојивост само са глаголима НСВ. Формално (творбено) ограничење, које се односи како на префикс *за-* и на остале префиксе, али не и на почетне глаголе у акционалним конструкцијама, може се дефинисати на следећи начин: уколико у творбеној структури глагола већ постоји неки префикс, од њега се не може помоћу другог префикса формирати глагол са почетним значењем³⁵. Почетни глаголи у конструкцијама спајају се, пак, како са беспрефиксалним тако и са префиксалним глаголима: [УКР] Він, погейкуючи на корівку, почав перебиратися через шлях і тільки перейшов, як почулося гудіння машини (Тютюник); [СРП] Кад су били кроз доњу чаршију, почеше да им добацују погрде (Андрић, АСП).

Почетни глаголи са префиксом *за-*, као и остали глаголи почетне АКГ, свршеног су вида. Ретки су случајеви када се од ових глагола образује секундарни имперфектив, што значи да је њихова могућност приказивања почетне фазе не као момента, већ као дужег или краћег интервала веома ограничена, за разлику од већине акционалних конструкција у којима функционишу почетни глаголи оба вида ([УКР] *почати-починати* и њихове творенице, *взятися-братися*; [СРП] *почети-почињати* и њихове творенице, *приступити-приступати, заподенути-заподевати, заметнути-заметати*)³⁶. Видске парове НСВ имају, тако, следећи почетни глаголи с префиксом *за-*: [УКР] *заговорити-заговорювати, закипіти-закипати, заklubочитися-заklubочуватися, закохатися-закохуватися, занедужати-занедужувати, занехаяти-занехаявати, заінітися-заініюватися, заспівати-заспівувати, захворіти-захворювати, зацвісти-зацвітати* итд. [СРП] *забатргати се-*

³⁵ У нашем корпусу нашли смо само један пример за кршење овог ограничења – украјински глагол *запідстрибувати*: Отрок сів на коня й ударив його в боки поробошнями, кінь рушив ускач, і комонник запідстрибував, бо не мав сідла й їхав навохляп (Білик).

³⁶ Оваква интерпретација почетка ситуације, везана пре свега за почетне конструкције са глаголима НСВ није нарочито заокупљала пажњу истраживача, будући да су досадашња истраживања почетности, са изузетком радова В. С. Храковског (Храковский:1987) и В. П. Недјалкова (Недьялков 1987) пре свега везана за функционисање АК почетних глагола којима се овакво значење изражава изузетно ретко. Оно се, пак, може издвојити као посебни, четврти тип почетног значења, који се од инцијално-инхоативног, ингресивног и резултативног разликује по издвајању почетне фазе као краћег или дужег интервала, а не као момента.

забатргавати се, заблистати-заблиставати, забрундати-забрундавати, задрхтати-задрхтавати, заиграти-заигравати, залајати-залајавати, запуцати-запуцавати, засмејати се-засмејавати се, заурлати-заурлавати итд.).

Од наведених српских глагола НСВ више од половине није забележено у најновијем РСЈ, а у нашем корпусу потврђен је само један – *залајавати*, при чему не означава интервал почетне фазе актуелне ситуације, већ почетак ситуације која се понавља: *Залајавао* је дигнуте њушке и, витлајући репом као заставицом, пречео се испред мене (Михаиловић, АСП).

Што се тиче украјинског језика, већина наведених глагола потврђена је у корпусу, при чему у највећем броју случајева у актуелно-дуративној употреби, тј. означавају еволутивну претфазу иницијално-резултативне ситуације: *Він закохувався* в це похрускування, як недоліток у модну пісеньку (Андріяшик). Осим од иницијално-резултативних, секундарни имперфективи у украјинском језику могу се образовати и од појединих иницијално-инхоативних глагола: *Вона сідала у верхи і мчала, наче вітер, і заспівувала* й сама (Шевчук).

Семантичка ограничења не могу се прецизно одредити нити објаснити³⁷. Може се говорити само о тенденцији, односно претежној употреби појединих префикса са одређеним класама глагола. Тако се префикс *за-* у оба језика претежно употребљава са аспектуалном класом атерминативних глагола: [УКР] *забарабанити, заблимати, завагатися, загавкати, загорітися, задвіготіти, задзвонити, зажуритися, зазеленіти, закашляти, закохатися, закурітися, залунати, заморгати, заніміти, запанувати, запишатися, запотіти, запрацювати, заприятелювати, запульсувати, зареготати, зарожевіти, заскиглити, засяяти, затовпитися, затривожитися, захруцати, зацвісти, зашуміти* [СРП] *заблистати, забректати, завијорити се, загосподарити, задахтати, зазујати, закишити, залајати, залупкати, замирисати, заорити се, заплакати (се), заратити, засветлети, засмрдети, заталасати се, затињати, захркати, зашепртљати*, али је могућа, иако изузетно ретка, његова употреба са терминативним глаголима: [УКР] *заломити, закосити, закресати, засвітити, затопити* [СРП] *забраздати, зажети, закопати, закосити,*

³⁷ Као један од семантичких момената битних за могућност образовања префиксалних почетних глагола обично се наводи перцептивност. Реч је, по правилу, о ситуацијама које се могу непосредно перцепирати, код којих се тренутак перцепције подудара се са тренутком почетка ситуације (Гловинская 2002: 62-63). Већина глагола са префиксом *за-* у нашем корпусу управо и означавају ситуације које се перцепирају неким од чула – слухом, видом, њухом, додиром. Међутим, међу глаголима који се спајају са префиксом *за-* у почетном значењу има и оних који означавају „унутрашње“ ситуације, то јест таквих који означавају ситуације које говорник не може непосредно перцепирати, мада је њихов број ограничен: [УКР] *заболіти, закохатися, захвилюватися, захворіти* [СРП] *заболети, заволетити, замрзети.*

засврдлати, застругати итд. У вези са тим, чешћа је употреба префикса *за-* са непрелазним (као претежно атерминативним) глаголима, него са прелазним, за шта у нашем корпусу имамо знатно мањи број примера: [УКР] *заблагати, завертіти, загойдати, заграти, заломити, замолоти, затрусити* итд. [СРП] *забацати, завоleti, завртетити, задрмати, заклатити, закопати, закотрљати, заљуљати, засвирати, затрести* итд. За велики број ових глагола карактеристична је апсолутивна употреба (Ивановић 2007: 63-64):

[УКР] *Заспівала тихо, без слів, якусь веселеньку мелодію* (Головко).

А увійшовши до хати, Омелько одразу *заспівав* (Самчук).

[СРП] Дигао бих скутове цубета и *заиграо трбушину игру*, учинио бих све што би разумном човјеку тешко и на ум пало (Селимовић1).

Тада, кинувши громко неколико пута, *заигравши* по земљи тако да се све *затресло*, врати се у мрак и врућину крај огњишта (Црњански1).

Префикс *за-* употребљава се како са глаголима који означавају радње [УКР] *заломити, завертіти, загойдати, закалатати, закосити, закрутити, замахати, засвітити, застріляти, застукати* [СРП] *завртетити, заклатити, закотрљати, закресати, заљуљати, заорати, зариљати, засврдлати, затестерисати, затрести*, тако и са онима који означавају процес [УКР] *забујати, загорітисја, зажаріти, зажевріти, запалати, зацвісти* [СРП] *забуђати, забујати, забуктати, закипети, запламсати, запупети, затињати* или стање [УКР] *заболіти, зажуритисја, занедужати, занудьгувати, засмутитисја, засумувати, затривожитисја, затурбуватисја, захворіти* [СРП] *заболети, завоleti, завртоглавити се, закуњати, заљубити се, замиловати, замрзети, зарадовати се, затишитати, понашање* [УКР] *забаскаличитисја, забенкетувати, загуљати, закапризувати, запишатисја* [СРП] *забекријати се, зајогунити се, зајуначити се, замахнитати* или активност [УКР] *запанувати, закнязювати, заприятелювати, затанцювати, зацарювати* [СРП] *забановати, завладати, загосподарити, заиграти, закнежити, зацаревати* итд.

Највећи број почетних глагола са префиксом *за-* у оба језика спада у лексичко-семантичку класу глагола продуковања звука и говора, односно глаголе које означавају ситуације које се перцепирају слухом: [УКР] *забалакати, забелькотати, забрехати, забриніти, забурмотіти, завищати, заволати, загавкати, загарчати, заговорити, заголосити, загомоніти, загудіти, задзвеніти, задзеленчати, задудніти, зазвучати, заіржати, заклекотати, закректати, закривчати, залопотіти, залунати, замурликати, занявкати, заойкати, запищати, заревіти, зарипіти, засвистіти, заскавучати, заскрипіти, застогнати, затарабанити, зафуркотіти, захрипіти, зацвірінчати, зашелестіти, зашепотіти, зашипіти, зашуміти,*

зацебетати итд. [СРП] *заблејати, забогорадити, забрбљати, забректати, забрујати, забрундати, забубњати, завапити, загакати, загаламити, заграјати, загугутати, загудети, загунђати, зажуборити, зазвучати, зазујати, заквоцати, заклапарати, закмечати, закокодакати, закреишати, закукати, залајати, замекетати, замумлати, замуцати, запевати, зарзати, заридати, зарикати, заскичати, затепати, затреишати, затутњати, захркати, захучати, зацвркати, зашишати* итд.

Другу велику групу чине глаголи који означавају ситуације које се перцепирају чулом вида: [УКР] *заблимати, заблискати, забрижитись, зажеврџити, зажовџити, зазеленити, зазолотити, замаячити, замелькати, замерехтити, замигати, запроменитися, зарожевити, зарядити, засвітитися, засинити, засіяти, засяяти, зачервонитися* итд. [СРП] *забелети (се), заблистати, зажагрити(се), зажутети, зазеленети (се), заискрити (се), замодретисе, заплавети (се), зарудети (се), заруменети се, засветлети (се), засветлуцати (се), засивети (се), засребрити (се), затитрати, зацрвенети се, зашаренети се* итд.

Бројни су и глаголи кретања: [УКР] *забігати, закрокувати, зкружляти, закульгати, заплавати, заплигати, засновигати, застрибати, заходити* [СРП] *завеслати, заједрити, зајездити, закасати, закорачати, запливати, заплувити, запузати, заскакати, заскакувати, затабанати, захирамати*, међу којима је највише глагола тзв. дискретног кретања: [УКР] *завертитися, завештатися, завоштузитися, заворушитися, загойдатися, задвигтити, закивати, заколихатися, закрутитися, замахати, заметушитися, зарухатися, засмикатися, затрястися, захитатися* [СРП] *забатргати се, заваљати се, завијугати се, заврдати, завртети се, загегати се, загибати се, зазибати се, заклатити се, закомешати се, закопрцати се, закривудати, залелујати се, залепришати (се), заљуљати се, замахати се, замигољити се, зањихати се, запраћакати се, затетурати се, затрести се, затрзати се, зацупкати* итд.

Међу почетним глаголима са префиксом *за-* мањим бројем примера представљене су и друге лексичко-семантичке групе глагола: глаголи који означавају временске прилике [УКР] *завіяти, задоцити, засніжити* [СРП] *зазимити, зајесенити, закишати, заснежити, захладити*, глаголи конкретне физичке радње [УКР] *закосити, засвітити, застріляти* [СРП] *закресати, заорати, зарилати, засврдлати*, глаголи психичких или физиолошких стања [УКР] *заболити, зажуритися, занедужати, засумувати, затривожитися, затурбуватися, захворити* [СРП] *заболети, забринутися, заволетися, завртоглавити се, задремати, задрхтати, заспати, зарадовати се,*

застидети се, застрепети, затишати, егзистенцијални глагол [УКР] *зажити*³⁸ итд.

Префикс *по-* у почетном значењу мање је фреквентан од префикса *за-* у оба језика (58 глагола у 203 примера у украјинском језику, 32 глагола у 152 примера у српском). И. Клајн наводи следећа значења овог префикса: просторно: *полити, попрскати*, фактитивно: *поцрнети, побеснети, побољшати*, и аспектуална – дистрибутивно: *похватати, поустајати*, почетно: *повући, пожелети, почешати*, континуативно (односно делимитативно): *потрајати, поживети, посвирати* и чисто перфективно: *попити, појести, покварити* (Клајн 2002: 265-267). У РСЈ као прво од значења у глаголским твореницама издваја се управо почетно (РСЈ 2007: 937). С. О. Соколова издваја три значења префикса *по-* у украјинском језику, сва аспектуална: 1. просторно које је спојено са аспектуалним значењем почетка радње и својствено је само глаголима кретања: *побігти, поволокти, полинути*, 2. делимитативно: *поагітувати, побавити, поблукати* и 3. резултативно са дистрибутивном компонентом: *побруднити, поженити, побожесволіти* или без ње: *погаснути, покрацати, поховати* (Соколова 2003: 233-235). Љ. Поповић издваја 9 акционалних значења префикса *по-* у српском и исто толико украјинском језику, и то: почетна – ингресивно (*поћи, полетіти*), инхоативно (*поцрвенети; почервоніти*) и почетно-резултативно (само у украјинском – *побачити*), резултативно (*помирити; повісити*) и специјално-резултативна значења – дистрибутивно (*поженити; поженити*) и тотално-објекатско (само у српском – *полизати*), затим делимитативно (*поседети; поговорити*), једнократно (*помислити; посміхнутся*), мултиакционално (*посећивати; поглядати*), мултипликативно (*посртати; постукувати*) (Поповић 2008: 236-242).

Већина почетних глагола са префиксом *по-* јесу глаголи кретања или каузације кретања: [УКР] *піти, побігти, побрести, повалити, повезти, повести, поволокти, поволоктися, погнати, позадкувати, поїхати, поквалитися, покотити, покотитися, покульгати, полетіти, помандрувати, помчати, понести, понестися, поперти, поплентатися, попливти, поповзти*,

³⁸ Украјински глагол *зажити* у већини примера из нашег корпуса има значење „почети живети на одређени начин“ (а), које се и наводи као основно у ЕСУМ. Ово значење праћено је, по правилу, употребом одредбе за начин. Ако глагол у оваквој употреби није праћен оваквом одредбом, значи „почети живети добро, лепо“ (б):(а) Ось переселимо ваш хутір у село, тоді заживете по-новому (Тютюнник); (б)Поставлю хату біля Дніпра, візьму якусь чорняву кирпу і заживу!.. (Шевчук Вл).

Српски глагол *заживети* добио је у последње време широку употребу у публицистичком стилу, где се употребљава са апстрактним именицама типа *закон, идеја, реформа* и означава не толико почетну, колико почетно-средњу фазу (уз додатно значење „усталити се“) и има, по правилу, позитивне конотације („почети се одвијати, примењивати и успешно се одвијати, примењивати“): Министар рада, запошљавања и социјалне политике каже да ће овај вид улагања тек заживети (РЕИ).

попрямувати, поскакати, посновигати, пострибати, потаскати, потекти, потрусити, почовгати, пошкандибати [СРП] повести, повервети, повући, пожурити, појახати, појурити, покасати, покренути се, покуљати, полетети, понети, потерати, потећи, потрчати, поћи, похитати, похрлити итд.

[УКР] — Дякую, бабусю, — сказав тепло, повернувся й пішов. Кози слухняно побігли за ним, як собачата. (Шевчук)

Заточуючись і ледве пересуваючи ноги, Андрій поплентався слідом за Мельником (Багрянний1).

[СРП] А чилаш као надигне главу, искрене уши, па покаса (Јосић Вишњић, АСП).

Проведе целу ноћ клечећи у молитви пред распећем, а у зору похита ка Ценштохови да тамо пред иконом Богомајке испроси милост (Краков, АСП).

Префикс *по-* у српском језику представља, дакле, основно средство изражавања почетног значења код глагола кретања. Тек мали број српских глагола кретања (осим глагола тзв. дискретног кретања – *завртети се, заклатити се, заклимати, залепријати, заљуљати се, замахати, зањихати се, затрести*) функционише са префиксом *за-* у значењу почетка: *завеслати, запливати, заповити, заскакутати*: Тако сам опет запливао у празнину, сад не плаву (Лалић).

У украјинском је ситуација нешто сложенија: употреба префикса *за-* и *по-* повезана је са опозицијом одређено/неодређено кретање. У паровима типа *іти-ходити* један (у овом случају први) глагол означава одређено кретање, а други неодређено. Код оваквог односа значења префикс *за-* употребљава се искључиво са глаголима неодређеног кретања (док се префикс *по-* са њима употребљава за образовање АК делимитативних глагола: *походити, побігати*), а префикс *по-* са глаголима одређеног кретања (префикс *за-* са њима има другачије значење – значење краткотрајне или успутне радње – *зайти на хвилину* или просторно значење – усмереност кретања унутар нечега – *зайти, забігти досередини, до кімнати* или иза неког објекта – *зайти за хмару*, као и нека друга значења³⁹): Володько на цю вість застрибав і забігав по всіх лавах (Самчук); А Марія ще раніше схопила мішок і до воза побігла (Головко); Нараз все заворушилося: заgrimали двері, заходили бійці, і мати вивела Орісю надвір, посадовила на лавці під вербою (Тютюник); Обережно рушили коні, сани поповзли по мокрій голольодиці дороги. За ними пішли дядьки (Самчук).

Анализирајући идентичну појаву у руском језику, истраживачи глаголе кретања са префиксом *за-* сврставају у групу инхоативних глагола, а оне са префиксом *по-* у групу ингресивних, што се може објаснити тежњом да се семантичке разлике повежу са формалним показатељима и везивањем

³⁹ В. о томе више у Поповић 2008: 255-256, 271-272.

префикса *по-* искључиво за ингресивност. Обе групе глагола означавају, међутим, почетак дуративне ситуације – у оба случаја ситуација кретања не претпоставља могућност завршетка одмах након њеног отпочињања (што је случај са иницијално-ингресивним глаголима): Зашуміло й загуло, (...) а лісник побіг порожньою вулицею (Шевчук); Матвій забігав по полі, хапав снопи, скидав (Самчук); І бачив — пішли дорогою, що по ній стовпи телефонні вдалину побігли (Головко); Четверо квачів дружно заходили по стінах (Шевчук).

Љ. Поповић такође сврстава одговарајуће украјинске глаголе кретања са префиксом *по-* у групу ингресивних, истичући да је сема просторног, аблативног кретања подједнако заступљена као и аспектуална сема ингресивности у смислу моменталног наступања почетне фазе и отварања перспективе за даљи ток радње, али као основну разлику види присуство аблативне семе код почетних глагола кретања са префиксом *по-*, док ове семе нема код почетних глагола кретања са префиксом *за-* (Поповић 2008:250-252).

Други истраживачи као основну разлику наводе време потребно за идентификацију ситуације код одређеног, односно неодређеног кретања – када је у питању одређено кретање ситуација се идентификује одмах, у првом моменту, када је реч о неодређеном кретању за идентификацију је потребно извесно време. „Реченица *Мальчик побежал к реке* може се изговорити када ми знамо да је први момент тог чина било трчање у правцу реке. Насупрот томе, реченица *Мальчик забегал к реке*, која описује инхоативну ситуацију, захтева целовиту слику трчања која се развија пред очима говорника. Глаголска радња која означава кретање у различитим правцима или начин на који се оно одвија семантички претпоставља одређено време за своју идентификацију, тим самим лако се спаја са инхоативном почетношћу“ (Канэко 2005: 151). За идентификацију ситуације кретања, по нашем мишљењу, у оба случаја довољан је први моменат. Дужи или краћи временски период потребан је, међутим, да би се кретање идентификовало као неодређено или одређено.

Ситуација одређеног кретања подразумева просторну усмереност на одређени циљ (граничну тачку). Достизањем те тачке ситуација се завршава. Ова особеност омогућава да глаголи одређеног кретања са префиксом *по-* изражавају и почетак ситуације и ситуацију у целини. Тако се реченица А Марія ще раніше схопила мішок, нікто й не піддавав їй, і до воза побігла (Головко) може тумачити двојако: 1) она је кренула ка колима (инхоативно значење) или 2) она је кренула ка колима и стигла до њих (значење целовитости ситуације). Тек уз подршку контекста недвосмислено се реализује једнаили друга сема⁴⁰:

⁴⁰ Још примера:

1. (а) Попик торкнув коня й поїхав через юрбу, що продовжувала танцювати (Шевчук Вл).
- (б)— Дякую, бабусю, — сказав тепло, повернувся й пішов. Кози слухняно побігли за ним, як собачата (Шевчук).
- (в)— Валяй своєю дорогою! — сказав він, хльоснув коня і поїхав. За ним поїхав і другий (Самчук)
2. (г) Того ж вечора (...), Антонія поїхала до Сідалковського. Вони пили болгарський коньяк “Злачен котва”(Чорногуз).
- (д) Я поїхав на Україну. Працюю лікарем-психіатром. Дивлюся на дітей, на юнацтво (Бердник).
- (е) За весь час він ні до кого не обізвався й словом, а взявши сокиру, пішов у сарайчик і щось там стукав, клепав, стугонів (Тютюник).

Без подршке контекста практично је немогуће утврдити о ком значењу је реч, поготово када је присутна одредба циља (која је обавезно присутна при реализацији семе целовитости (в. примере горе):

- (ж) А потім разом із млина і вони поїхали, а він, Гнида, пішов (Головко).
- (з) Засміялися безтурботно й попливли до будочок купалень (Шевчук).
- (и) Василь поїхав з Матвієм, Катерина пішла на музики. (Самчук).

Сложену семантичку структуру почетних глагола одређеног кретања потврђује превод наведених примера на српски, у коме глаголи кретања имају једноставнију семантичку структуру. Тако ћемо у случају да означавају почетак кретања, ове глаголе преводити српским почетним глаголима (*поћи* или *кренути*), а када је овим глаголима, пак, означена целовита ситуација, у српском преводу употребићемо глагол са префиксом *од-*, који осим просторног аблативног значења, изражава и целовитост ситуације. У ситуацијама када контекст не указује на реализацију одговарајуће семе могућ је превод како почетним глаголом, тако и глаголом са префиксом *од-*:

- (а) Поп је дотакао коња и пошао (кренуо) кроз гомилу (...)

1. Я знаю, Стратон Стратонович на іменини до Октавіана поїхав... Я його щойно зустрів, але він не хотів уже повертатися (Чорногуз).

Вибілене невелике сонце, як тільки воно зимою уміє, вибігло з-за хатів, коли другого ранку Дмитро, з рушницею за плечима і косою в руках, поїхав до Бугу. Дорогою він обігнав кількох колгоспників своєї бригади, а з Варивонової не зустрів нікого (Стельмах).

Сів на коня і знову поїхав, пильно придивляючись до кожного дерева (Стельмах).

2. А тоді ми з вами, Кириле Гавриловичу, здали квитки, поїхали в аеропорт – і через кількагодин приземлились у Криму (Чорногуз).

Поїхав він разом з однокурсниками рятувати від епідемії люд, бо лежали уже родинами, вимирали сім'ями, вікна хат дошками забивали. В спеку і дощ, вдень і поночі, пішки й верхи за десятки верст металися молоді лікарі (Корсак).

Михайло поїхав увечері на Куренівку. Знав, що це безглуздо, а все-таки ходив покрученими вулицями, розпитував людей, никав попід ворітьми, лаяв сам себе в думці (Бердник).

- (б) — Хвала, бако, — рекао је срдечно, окренуо се и пошао (кренуо). Козе су послушно потрчале за њим, као кучићи.
- (в) — Терај својим путем! — рекао је, ударио коња бичем и пошао (кренуо). За њим је пошао (кренуо) и други.
- (г) Исте вечери (...), Антонија је отишла код Сидалковског(...)
- (д) Отишао сам (отпутовао сам)у Украјину. Радим као психијатар (...)
- (е) (...) већ је узео секиру и отишао у шупу и нешто тамо куцао, лупао чекићем (...)
- (ж) А онда су заједно из млина и они пошли/отишли колима, а он, Гнида, је пошао /отишао пешке
- (з) Засмејали су се безбрижно и запливали ка кабинама/ отпливали до кабина
- (и) Васиљ је пошао /отишао с Матвијем, Катерина је пошла/отишла на музику

Семантика неодређености кретања, као што је познато, обухвата више специфичних значења, што условљава различите начине изражавања почетности. Илустроваћемо та значења на примеру глагола *ходити*. Када ови глаголи означавају кретање у различитим правцима, тј. кретање које није усмерено на одређени просторни циљ (што одређује њихову атерминативност за разлику од глагола одређеног кретања који су по својој природи на специфичан начин терминативни⁴¹), почетно значење изражава се творбеним средствима, помоћу префикса *за-*:—О, тільки не стражникам в руки! — раптом зірвлась панна з місця й прудко, твердо заходила по повітці (В. Винниченко, ЕКУ); Девід заходив по кабінету, а вівчарка водила за ним очима (В. Бережний, ЕКУ). Ове глаголе на српски преводимо акционалним конструкцијама са глаголом *почети* или глаголом *уходити се*, чије значење речник управо дефинише као „почети ходати тамо-амо“: (...) изненада устаде госпођица и хитро, одлучно почеда хода/ухода се по трему; Девид поче да хода/ухода се по кабінету (...).

Када се глаголом неодређеног кретања изражава способност агенса, то јест, када има неактуелно, узитативно-квалитативно значење, почетак одговарајуће ситуације се изражава аналитичком конструкцијом: Як тільки дитина почала ходити, нехай досчочу робить це й на вулиці (РЕИ). Ове конструкције на српски преводимо почетним глаголом са префиксом *про-* или, ређе, акционалном почетном конструкцијом: Чим дете прохода/почне (самостално) да хода, нека до миле воље ради то и на улици.

Помоћу почетног глагола образованог од глагола одређеног кретања припајањем префикса *по-* (ређе) или помоћу аналитичке конструкције

⁴¹ Непостојање спољашњег циља подразумева да овакво кретање не престаје достизањем неке просторне тачке (јер и нема усмерености на њу) већ у било ком моменту свог одвијања, вољним чином агенса или неког другог учесника ситуације, након чега се може наставити. Одређено кретање може такође престати у било ком тренутку свог одвијања, након чега се може наставити (као, уосталом, и било која терминативна ситуација), али достизањем свог циља радња је дефинитивно окончана, кретање се може наставити, али са другим циљем, што подразумева и другу ситуацију.

изражава се почетак итеративне ситуације: Володько почав ходити до церковного хору (Самчук); Дитина пішла в школу, але ваша місія навчати дитину не закінчилася (ЕИ). У српском језику употребљавају се глаголи *поћи*, *кренути* или се значење преноси описно: Дете је пошло у школу, али ваша мисија подучавања детета није завршена; Волођко је почео да пева у /прдружио се/ црквеном хору.

Почетно значење уочава се и код глагола кретања с префиксима [СРП] *од-*, *из-*, *уз-*, односно [УКР] *від-*, *ви-*, *з-*⁴². Код ових глагола, међутим, у односу на почетно, примарно је просторно значење кретања, тачније перспектива из које се посматра кретање (в. о томе више у Поповић 2008: 185-187):

[УКР] По водах багряних, у вировища бурих димів заводських, що, поволи наближаючись, огортають, окутують його в багряницю вічності. В ній, у тій багряниці, і відпливе (=попливе). До берегів незнаних, в останню, найтаємничішу подорож, з якої ще не вертався ніхто (Гончар2).

— Ходімо,— вийшла (=пішла) з бункера Марина.— Нас тут дощ застав (Андріяшик).

Я б хотіла злетіти (=полетіти) під хмари, і мені здається, що ти даєш ті крила (Андріяшик).

[СРП] Капетан отрча (=потрча) напред у механу (Лазаревић, АСП).

Чује се мукло завијање лађе која ће нетом испловити (=запловити) за Нови Сад (Киш, АСП).

Новинарка пусти пегаза да узлети (=полети), знајући да ће се овај, када буде требало, већ сам појавити (Јакшић).

Од глагола кретања код којих опозиција одређено/неодређено кретање није формално изражена постојањем различитих лексема (*дріботити*, *квапитися*, *кульгати*, *сновигати*, *стрибати*, *трусити*, *човгати*) почетни глаголи образују се и помоћу префикса *за-* и помоћу префикса *по-*: *задріботити* – *подріботити*, *заквапитися* – *поквапитися*, *закульгати* – *покульгати*, *засновигати* – *посновигати*, *застрибати* – *пострибати*, *затрусити* – *потрусити*, *зачовгати* – *почовгати*. У већини наших примера ове творенице су заменљиве⁴³: Потім повалили за Давидом та за Чумаком, потовпились (=затовпились) через запруджений танок у хату (Головка); Знов торкнувши пискама одежу і траву, знов потрусили (=затрусили) дорогою (Барка); Старечо подріботівши (=задріботівши) до скітної кліті, вона ще здалеку загукала свого домажирича (Білик); Микола нехотя подався у двір, за ним задріботіла (=подріботіла)

⁴² На синонимију глагола с различитим префиксима указују примери попут овог: Не злетиш уже, не полетиш звідси, Настусю, ой не відлетиш (Загребельний1).

⁴³ Употреба једног или другог префикса може се објаснити перспективом са које посматрач прати кратње. Говорећи о глаголима код којих је одређеност кретања изражена посебним лексемама типа *ити* Љ. Поповић истиче аблативно значење префикса *по-*, када се позиција посматрача и почетна тачка кретања од које се субјект удаљава подударају (Поповић 2008: 251). Оба префикса, и префикс *за-* и префикс *по-* уносе почетно значење, али префикс *по-* има и додатно просторно аблативно значење.

молодиця, улешена похвалою (Андріяшик); Горват сягнув рукою дощатої неструганой підлоги, решта зробила те саме, й вони зачовгали (=почовгали) *до виходу* (Білик); Дорош закульгав (=покульгав) *із хліва* (Тютюник).

У неколико примера творенице са префиксом *за-* не могу се заменити онима са префиксом *по-*, с обзиром да имају значење „замелькати“ (појавити се у видном пољу): Я звалився на канапу, і одразу ж навколо затовпилися тіні дрімоти (Андріяшик); Припалив скіпку, і трійник на його столі захитав вогниками. Кудлаті тіні засновигали покоєм, Ілля сів на лаву й понурився (Шевчук); — Як? Для чого тобі суперфосфат? — мало не підскочив Кушнір, і в його очах застрибали іскорки справжнього переляку (Стельмах).

За почетне глаголе звучања у оба језика карактеристичан је префикс *за-*. У украјинском језику, међутим, од читавог низа ових глагола могу се образовати почетни глаголи и помоћу префикса *по*: *побухати, погупати, погупотіти, погуркотіти, поскрипіти, постукотіти, потупотіти, поцупотіти, пошелестіти, пошуміти* итд. Специфика ових почетних глагола у односу на одговарајуће почетне глаголе са префиксом *за-* огледа се у томе што они, заправо, не означавају просто почетак продуковања неког звука (као у примерима под (а)), већ почетак кретања праћеног продуковањем неког звука (примери под (б)) – отуда и префикс типичан за почетне глаголе кратања:

- (а) Заскрипіли ворота, загавкали собаки, забухали об груддя чоботи, застукотіли постолі (Тютюник).
- (б) Порядок такий завів, — зітхнув Кузьма і побухав коридором, подзвонюючи вуздечкою (Тютюник).
- (а) Ближче,— з кузні вилітав сизий димок, а раптом не стало, і тоді з кузні загупало молотом по ковадлу: гуп-дзень (Головко).
- (б) Дядьки погупали чобітьми на поріг (Тютюник).
- (а) Зрештою, коли прибув до призначення, негайно загуркотіли двері вагонів (Барка).
- (б) Гости, які вже встигли були вийти, погуркотіли знову східцями назад (Білик).
- (а) В хаті навпроти зарипіли двері (Шевчук Вл).
- (б) Залунало знову гейкання й собкання, й вози порипіли між дерева (Білик).
- (а) В хаті заскрипіло ліжко, і сонний голос тривожно запитав (Тютюник).
- (б) В другій половині дня заїхала темна гарба; коли два возії наскладали трупів, як обаполів, вона поскрипіла в степ (Барка).
- (а) Під ногами зашелестіла солома (Самчук).
- (б) Нарешті Денис поповзом пошелестів у темряву (Тютюник).
- (а) Натовп колихнувся і ще зашумів дужче (Головко).
- (б) Але Володько не слухає більше, вже вирвався і, як було, пошумів геть на піч разом зі своїми чобітьми (Самчук).

И за префикс *по-* карактеристично је често спајање значења почетка ситуације и значење постизања резултата у једној лексеми, то јест иницијално-резултативно значење. Овакав спој значења типичан је за глаголе са придевском основом типа *побелети/побіліти*, који имају и паралелне творенице са префиксом *за-*: *забелети се/забіліти*. Парови типа *забелети се* и *побелети* представљени су читавим низом глагола образованих од придева. Однос између њих и мотивних глагола можемо представити на следећи начин:

белети (= *постајати бео* = *почети бивати бео*) – *побелети*

(= *постати бео* = *почети бити бео*) – *бити бео*

забелети се (= *почети се белети*) – *белети се*

Наведена схема показује да глагол *побелети* представља истовремено и резултат терминативне ситуације (процеса), односно еволутивне претфазе *белети*⁴⁴ и почетак атерминативне (стања) *бити бео*, док глагол *забелети се* функционише само као почетни у односу на (опет) атерминативну ситуацију (стање) *белети се*. Прво значење представља управо трећи тип почетног значења – иницијално-резултативно јер указује на истовремено постизање резултата процеса и почетка стања⁴⁵. Ово значење је у наведеним примерима типично за префикс *по-*, при чему не мора свака фаза обавезно бити изражена непосредно глаголом (обично је то случај са средњом фазом, ређе са претфазом: *постајати детињаст* – *подетињити* – *бити детињаст/детињити се*), нити сви глаголи од којих се помоћу префикса *по-* може образовати глагол са иницијално-резултативним значењем имају паралелне творенице са префиксом *за-* и речцом *се*: *поружнети* – **заружнети се*, *поблесавити* – **заблесавити се*, *пошашавити* – **зашашавити се*, *полудети* – *залудети се* (жаргонско *залудети се за нешто* има почетно значење *постати обузет нечим*) итд.

Паралелне творенице карактеристичне су, у ствари, само за глаголе образоване од придева са значењем боје: *побелети* – *забелети се*, *пожутети* – *зажутети се*, *позеленети* – *зазеленети се*, *помодрети* – *помодрети се*, *поплавети* – *заплавети се*, *посветлети* – *засветлети се*, *посивети* – *засивети се*, *потамнети* – *затамнети се*, *поцрнети* – *зацрнети се*,

⁴⁴ Глаголе који означавају еволутивну претфазу анализирамо у поглављу посвећеном градуелности као такве који означавају процес стицања обележја, односно раст испољености интензитета обележја (в.стр. 364-379).

⁴⁵ Типичне иницијално-резултативне ситуације су управо ситуације резултата терминативног процеса (који можемо описати као „постајати X^с“) и почетка атерминативног стања (који можемо описати као „постати X^с“). Зато се иницијално-резултативно значење често дефинише као „почетак новог стања“ (Петрухина 1998: 85), „настанак новог стања аспектуалног актанта“ (Крекич 1989: 47-48). У вези са тим, АК глагола којима се изражава иницијално-резултативно значење може се одредити као глаголи постанка, а АК иницијално-инхоативних и иницијално-ингресивних као глаголи почетка (тј. почетни глаголи).

*поцрвенети – зацрвенети се, али побледети – * забледети се, поседети, оседети – *заседети се.* Реч је, заправо, о особинама које се могу визуелно перцепирати, а колико је моменат перцепције у значењу ових глагола битан показују примери кроз које се у потпуности разоткрива разлика у значењу између глагола типа *побелети* и *забелети се*:

- (1) Унутра се забијељеше лоптице леда (Лалић).
- (2) То је као у јесен, предвече, кад су прозори отворени, кад се у окнима стварају одбијесци предјела с преокренутим правцима: сва се долина преокрене као рукопис у огледалу, пут се забијели тамо гдје га нема (Лалић).
- (3) Ораси и багреми, око салаша, побелели и стопили се са небом (Јосић Вишњић, АСП).
- (4) Али њему очи побелеше, а глас му зазвуча ледено (Шћепановић, АСП).

Наведени примери указују да глагол *забелети се* ређе указује на тренутак у коме је нешто *постало бело* (*почело да буде бело*), као што је то случај са глаголом *побелети*, а чешће на тренутак у коме је посматрач уочио да је нешто *бело* или се нешто *што је бело* појавило у његовом видном пољу, односно на почетак перцепције дате ситуације. Ово значење најочљивије је у примеру (1), где не постоји негативна пресупозиција која увек прати фазу почетка: *лоптице леда се забелеше не* подразумева да до тог тренутка *лоптице леда нису биле беле*, као што у примеру (4): *очи му побелеше* подразумева да *му очи нису биле беле*. Нешто сложенија ситуација је у примеру (2) у коме посматрач мења угао посматрања тако што ситуацију посматра у прозору као у огледалу па запажа да *се пут забијели тамо гдје га нема*, што опет не подразумева да пре тог тренутка *пут није био бјео*, да *се није бјелео*, већ само да је то уочено на другом месту, на шта и указује одредба *тамо гдје га нема*. Употреба ове одредбе са глаголом *побјелети* учинила би ову реченицу бесмисленом: **пут побјели тамо гдје га нема*, док би у реченици *пут се забелео* (од снега нпр.) сасвим била могућа замена глаголом *побелети*: *пут је побелео* и то без битног утицаја на значење. Замена је могућа у примеру (3).

Формирани од истог придева, глаголи *белети* и *белети се* имају различито значење: „постајати бео“ и „падати у очи белом бојом, истицати се белом бојом, бити бео“⁴⁶. Ова разлика у значењу лежи у основи њихових твореница: *забелети се* – „почети се белети, засјати белином“ и *побелети* – „постати бео“ и није условљена значењем префикса *по-* и *за-*. Иако речник не наводи ово значење, уочавамо да глагол *забелети се* може уз значење

⁴⁶ Овде и даље дефиниције значења дате, осим ако није другачије наведено, за српски језик према РСЈ, за украјински језик према ЕСУМ.

„појавити се у белини, заблистати белином“ имати истовремено значење „постати бео“ (*преко ноћи кровови се забелеше*), међутим, без истицања семе резултативности као што је то случај са глаголом *побелети*, што их зближава са иницијално-инхоативним глаголима.

У украјинском језику ова група глагола понаша се слично, с тим да су обе творенице *побіліти* и *забіліти* мотивисане истим глаголом *біліти*, при чему се прва повезује са његовим првим значењем: „ставати, робитися білим, світлим, ясним“, а друга са другим: „вирізнятися білим кольором; виднітися (про що-небудь біле)“. Однос између ових глагола можемо, дакле, представити на следећи начин:

біліти 1 (= ставати білим = почати бувати білим) – *побіліти* (= стати білим = почати бути білим) – *бути білим*

забіліти (= почати біліти) – *біліти 2*

Реч је о истом односу као у српском језику: терминативна ситуација (процес) → резултат терминативне/почетак атерминативне ситуације → атерминативна ситуација (стање) код *побіліти* и почетак атерминативне ситуације → атерминативна ситуација (стање), односно почетак перцепирања атерминативне ситуације → перцепирање атерминативне ситуације (стања) код *забіліти*. На суштинску улогу перцепције у значењу глагола овог типа указује први део речничке дефиниције, а на одсуство негативне пресупозиције која прати значење почетности њен други део (у загради): „вирізнитися своїм білим кольором; з'явитися, показатися (про білі предмети)“, а овакав однос потврђују и примери из нашег корпуса: Гано придивився. Між деревами напроти забілів кінь (Білик); Ще темно було, коли переправлялись через Десну, але вже забіліли над чорним Дніпром розкидані на горбах хати (Бажан); Гнат так знесилився і так злякався, що в нього побіліли губи (Тютюнник).

Глаголи типа *забіліти* у украјинском језику могу означавати и почетак атерминативног процеса, односно функционисати као почетни у односу на *біліти 1*: Микола ставив крейдою знаки на кілках, що забіліли, обгорнуті в рисунок, мов ритуальні стояки древності (Барка); Вдосвіта, ледве забіліє, треба навідатися (Барка). У српском се ово значење изражава само аналитичким средствима: *почети-почињати белети*.

Ови глаголи због истакнуте семе резултативности свакако заузимају перифернији положај у односу на остале почетне глаголе, а с обзиром да означавају стицање непроцесуалног обележја налазе се и на периферији глагола као врсте речи.

Префикс *про-* са почетним значењем типичан је само за српски језик и после префикса *за-* и *по-* је најфреквентнији, ако не по броју глагола, онда свакако по броју примера (34 глагола у 114 примера). Осим просторних значења, И. Клајн издваја и неколико аспектуалних значења префикса *про-* (пердуративно: *проживети, прокувати, проспавати*, значење потпуног, исцрпног извршења радње: *проучити, пропатити, промрзнути* и резултативно: *пролити, пробудити, проклетити*), међу којима и почетно: *проговорити, пропевати, проходати* (Клајн 2002: 275-277)⁴⁷. У РСЈ као друго значење овог префикса наводи се почетно (РСЈ 2007: 1054). Љ. Поповић издваја следећа акционална значења префикса *про-* у украјинском језику: пердуративно (*просидити*), једнократно (*промовити*), мултиакционално (*проклинати*), тотално-објектно (*промити*), тренутно-ретроспективно (*промчатися*) – дакле, међу њима нема почетног (Поповић 2008: 238-239).

Само један почетни глагол са овим префиксом образован је од терминативног глагола– *прогрејати*, али је реч о његовој атерминативној употреби: Нијесам очекивао такав савјет послѣ свега што је о длучено, насмијох се и одједном ми дође као да је мало сунца прогријало. Па и јесте прогријало, јер он се осмјехује (Лалић). Сви остали глаголи односе се на почетак атерминативне ситуације, а међу њима највише је глагола говорења и звучања (укупно 14): *проговорити, прогунђати, прозборити, прозвати, пролајати, промрмљати, промумлати, промуцати, пропевати, пропишити, прословити, протепати, прошапутати, прошкрипати* итд. По бројности следе глаголи који означавају процесе: *прогрејати, продисати, проклијати, прокључати, процветати* и стања: *прозлити се, прокашљати, пропити се* и сл. У по два примера представљени су глаголи перцепције *прогледати, прочути* и глаголи кретања: *прогмизати, промилети, пропузати, прострујати, проходати*.

Специфика почетних глагола са префиксом *про-* огледа се у томе што они релативно ретко изражавају почетно значење у чистом виду, већ оно бива усложњено додатним семама, односно ови глаголи најчешће изражавају значење (а) почетка ситуације која се одвија први пут, односно моменат стицања одређене способности⁴⁸ или (б) поновно испољавање неког обележја након (дуже) прекида. У оба случаја реч је о стицању сталног обележја које се приписује неком лицу, односно о узитативно-квалитативном значењу⁴⁹:

- (а) Безбројне пироге пуне атласних огртача и наге деце; затим деца која су тек проходила а већ пливају и прскају око себе (Петровић Р.1).

⁴⁷ Различита значења префикса *про-* илустроваћемо следећим примером: Пролеће је!/Време је да се:/ Пробуди,/ Проклија,/ Пролита,/ Процвета,/ Проживи,/ Прогледа,/ Процуња,/ Пропева,/ Проговори, /Прохода (Д.Радовић, *Пролеће је!*).

⁴⁸ Углавном код деце као резултат природног развоја или учења – *проходати, проговорити*.

⁴⁹ То обележје може бити и негативно – *пропити се, пропушити*.

Требало је још само да сликар наслика зенице, па да Царица на платну прогледа, проговори и оживи за сва времена (Олујић2).

Мајка од среће занеме. Малишан се усправио! Проговорио! (Олујић1)

- (б) Када сам поново прочуо и прогледао, камион је стајао (Стевановић, АСП2).
Потом је ставио маску на њено лице и жена је продисала (Петровић М).

Припајањем префикса *про-* у овом значењу мења се валентни потенцијал мотивног глагола – уколико је прелазан, употребљаваће се апсолутивно, без објекта у акузативу (мада је могућа апсолутивна употреба и мотивног глагола).

Глаголима са префиксом *про-* означава се и почетак ситуације која није узитативно-квалификативна, али је, у сваком случају, започета након дуже паузе настале вољом субјекта (а) или због његове спречености (б).

- (а) Онда је поново проговорио, као да је неодлучност да настави претходни исказ за тренутак била замењена просветљењем (Петровић М).

По цео божји дан ћути; а кад проговори, прича о томе како је увек све чинила за тебе и Владу, а за Душицу ништа (Михаиловић).

— Жено! — проговори трговац, сав црвен и после подужег и мучног уздржавања као страхујући да увреда не буде и сувише тешка (Васић1).

- (б) Треба сат времена док се погодимо, и док брод, који није месецима радио, проради (Петровић Р.1).

Када је најзад успео да проговори, глас реб Мендела зазвучао је промукло и страшно (Киш, АСП2).

На ова значења неретко указују одредбе типа *први пут, напоскон, најзад, на крају*: То је *први пут* да је проговорила (Петровић Р.2); *Напоскон* је муселим проговорио, а било ми је већ свеједно, мртво као што је и ћутао (Селимовић1); Био је тврд, али чак и он је *на крају* проговорио (Лазовић1); *После дужег ћутања* проговори Демокритос (Миланковић2). Код глагола типа *проговорити, пролајати, пропевати* уочава се и значење „почети вршити неку радњу упркос жељи да она не буде извршена“: Хунта нам хапси многе људе, и најбоље. И такви проговоре (Бајац); Неће да им се каже који дан јер, кад знају да иде, могли би да пропевају (Бакић).

Тек у неколико примера глаголи са префиксом *про-* означавају само почетак радње, без додатних сема: Није гужвара доклен ту - па се удари по лакту - не прокашље маст чим загризем у њу (В. Петровић, АСП); У том тренутку, кад је Гарсули већ мислио да је све свршено, тај Исакович проговори, на немачком (Црњански2).

Међу почетним глаголима са префиксом *про-* доминирају иницијално-инхоативни глаголи: *прогледати, продисати, проклијати, пропевати, прорадити* (наведени примери) али има и иницијално-контекстуалних: *проговорити, пропишити* (примери под а). Најзад, поједини глаголи имају и иницијално-резултативно значење: *пропити се, проходити, процветати*: И наједном (...) ја осетих како све у мени процвета, проклија и закликта (Васић1);

Напоследку се пропије и ту скоро умре (Лазаревић, АСП). Присутни су семантички елементи типични за овај тип почетног значења: еволутивна почетна фаза у којој се акумулирају обележја неопходна за идентификацију ситуације, нелокализованост момента у коме су та обележја акумулирана у довољној мери за дату идентификацију – на ситуационој оси од тренутка када је дете *почело да проходава* до тренутка када кажемо да *хода* не можемо тачно лоцирати моменат када је *проходило*.

Припајањем глаголима говорења префикса *про-* може се указивати на почетак дуративне ситуације или на целовиту ситуацију, целовит говорни акт. За идентификацију ситуације као такве која је тек отпочела, а тако и за идентификацију ситуације као целовите неопходна је подршка контекста. У првом случају то може бити, на пример, употреба таквих везника као што су *чим, тек што* или синтагми са речју *први, прво*, употреба других фазних глагола и слично: Рига је проговорио и, *код прве речи*, знао да ће успети: реч је била права а глас којим је говорио исто (Велмар-Јанковић); Али *чим је проговорио*, (...), мир се измрвио и отишао до ђавола (Велмар-Јанковић); Једва је ишчекао да Никанор *заврши своју беседу, да би проговорио* (Ненадић); Исакович се онда трже и проговори, *на поче да прича*, како су Срби, на Косову, царство изгубили (Црњански2).

При навођењу говора обично се указује на целовиту ситуацију, уз мало примера за глагол *проговорити* јер ту функцију има глагол *рећи*, док остали глаголи говорења са префиксом *про-* чешће имају значење целовите ситуације него значење почетка: „Јесте“, промрмља он као кроз сан (Лалић); – Бабијане, то нисам очекивао од тебе! – строго проговори жупан и диже срдито очи на њега (В. Петровић, АСП); — Какво је ово друштво?... Откуд наши овде... и ти? – прошапта он (Ранковић); – Ако сутрадан будемо имали потребу за тим разговором и уколико будемо овде - пропишта кепец (Радовановић).

Значење целовитости присутно је и при употреби глагола говорења са заменичким просентенцијализаторима или синтагмама типа *неколико речи, коју речу* функцији објекта: Мица *то прослови*, а гледа у зеницу Алки (Игњатовић, АСП); Хукну на њих, прошапта *нешто*, па их гурну у ватру (Глишић); Четврти промрмља *нешто*, па се збуни (Васић1); Не могу, а да о њему не проговорим *коју реч* (Миланковић1); Са својом фамилијом провео је само неколико тренутака и могао да проговори *само неколико речи* (Црњански2).

Процентуално велик број почетних глагола са префиксом *про-* има видске парове НСВ – секундарне имперфективе, потврђене у оба речника (РСЈ и РСКЈ) *прогледати-прогледавати, проговорити-проговарати, прогунђати-прогунђавати, прокапати-прокапавати, прокашљати-прокашљавати, прокључати-прокључавати, прорадити-прорађивати, процветати-процветавати*. У односу на остале почетне глаголе у нашем корпусу срећемо и релативно велик број примера употребе глагола НСВ и то за означавање еволутивне претфазе (а) или почетне фазе као интервала (б):(а)

Један од синова Омера Скакавца помало већ проговара (Селимовић²); (б) Отвара се кутија, подешавају шрафови, исправља што је мало улубљено и кочнице прорађују, али само се кутија затвори и зашрафи, кочнице су опет укочене (Петровић Р.1). Глаголима НСВ типа *процвџавати*, *прокључавати* по правилу се означава само еволутивна претфаза: Затим би предео нагло озеленео, букнуо би цвет на стаблима, ружичаст и бео, процвџавају на моје очи бокори глогиња(Киш, АСП).

Префикс *роз-*(*розі-*) у украјинском језику и његов еквивалент ***раз-*** (*раж-/рас-/раш-*) у српском ређе се употрбљава за изражавање почетног значења од осталих анализираних префикса (26 глагола у 81 примеру у украјинском, 25 глагола у 64 примера у српском).

Анализирајући значења префикса *раз-*, И. Клајн истиче да је реч о веома плодном и сложенем префиксу који је тешко описати будући да се основно значење „кретања од центра ка периферији“ грана на много различитих начина (Клајн 2002: 277-278). Од шест значења, колико их наводи, пето по реду је почетно-фактитивно значење: *развеселити*, *растужити*, *ражсалостити*, *разљутити* (Клајн 2002: 279). У РСЈ се као једно од значења наводи „настанак неког стања“: *разболети се*, *разнежити се*, *раздражити се*, *разљутити се*, *разбеснети се* (РСЈ 2007: 1106). Као посебно издваја се значење „достизање високог степена интензитета неког процеса, стања“: *разбуктати се*, *разгорети се*, *распалити се*, *ражестити се*, *распричати се*, *ражцилитати се* (РСЈ 2007: 1106), које ћемо такође размотрити у овом поглављу. Д. Кликовац у свом чланку посвећеном функционисању префикса *раз-* у српском језику као основно, опште значење овог префикса наводи просторно значење „кретања од центра ка периферији, на различите стране“ (Кликовац 1998: 154). Почетно значење изводи из просторног посебног значења повећања запремине и дефинише га као „почетак интензивне (понекад и најинтензивније могуће) активности или настанак неког интензивног стања“ (Кликовац 1998: 158). Почетно значење овог префикса у украјинском језику С. О. Соколова разматра у вези са аспектуалним значењем интензитета: *розсміятися*, *розізнати*. Осим овог значења она указује на још два аспектуална – значење супротног правца радње: *роззброїти*, *розморозити*, *роздумати* и резултативно значење: *розбудити*, *розвеселити*, као и на основно, просторно значење: *розбити*, *розгризти*, *рознести* (Соколова 2003: 240-243). Љ. Поповић такође наводи шест значења префикса *раз-* у српском: почетно-интензивно (*разљутити се*), мултиакционално (*распитивати се*), резултативно (*разбити*), дистрибутивно (*распродати*), тотално-објекатско (*размотрити*) и ануллативно (*распаковати*), док у украјинском издваја пет: почетно-интензивно (*розхворітися*), мултиакционално (*розтитуватися*), резултативно (*розбити*),

интензивно-результативно (*розхвалити*) и анулативно (*розкрити*) (Поповић 2008: 236-242).

Сви почетни глаголи са префиксом *раз-/роз-* су повратни, али формирани су како од повратних глагола [УКР] *розгніватися, розсердитися, розсміятися* [СРП] *ражестити се, развеселити се, разљутити се*, тако и од глагола који нису повратни [УКР] *розплакатися, розревітися, розридатися, розговоритися, розмахатися, розпарубкуватися* [СРП] *расплакати се, разжарити се, разбуктати се, розмахати се, распричати се*, што значи да заправо имамо два начина творбе. Први, који се своди на припајање префикса повратном глаголу везан је за изражавање чисто почетног значења, али не искључује постојање семе појачаног интензитета у семантичкој структури мотивног глагола – стања попут [УКР] *гніватися, сердитися, хвилюватися* [СРП] *жестити се, веселити се, љутити се* подразумевају углавном емоције повишеног интензитета:

[УКР] Дівчина, що до цього говорила широ, враз насупилась, розгнівалась (Багрянний2).

[СРП] Учини им се као да су на дому и развеселише се (Црњански1).

Други подразумева сложену творбу у којој је префиксација префиксом *роз-/раз-* праћена рефлексивизацијом и у већини случајева представља модификацију почетног значења као (а) „почетак врло интензивног одвијања ситуације која се већ одвија“, али може означавати и (б) интензиван почетак ситуације која се није раније одвијала: [УКР] (а) *розговоритися, розгорітися, розмахатися, розпарубкуватися* (б) *розплакатися, розревітися* [СРП] (а) *разбрбљати се, разграктати се, розмахати се, распричати се* (б) *разбуктати се, расплакати се* итд. И овде неретко мотивна основа већ садржи сему интензитета. Рецимо, глаголи *буктати, пламтети* већ у себи садрже значење појачаног интензитета, то јест спадају у категорију лексичких интензива, па их речник дефинише као „горети јаким пламеном“ (РСЈ 2007: 120), стога се може сматрати да префикс *раз-* (заједно са речцом *се*) овде уноси само почетно значење, док код њиховог синонима *горети* уноси управо почетно-результативно-интензивно значење „достизања високог степена интензитета“, па се глагол *разгорети се* дефинише као „почети јако горети“ (РСЈ 2007:1114). Идентичан пример имамо и у украјинском код, рецимо, глагола *розридатися* и *розревітися*, где мотвни глагол већ садржи сему интензитета, с једне стране, и глагола *розплакатися*, с друге стране, где код мотивног глагола ова сема није присутна. Овакви примери указују, дакле, да уколико мотивна основа у себи већ садржи сему интензитета, формант *раз-(...)-се/роз-(...)-ся* има значење „почети“.

[УКР] Він часом ладен був розридатися з ображеності (Барка).

[СРП] Сукоб се разбуктао и угасио пре него што је ико схватио чему (Јакшић).

Уколико ове семе нема у семантичкој структури мотивног глагола ове творенице имају значење које дефинишемо као „почети врло интензивно“:
[УКР] *розговоритися, розгорітися, розмахатися, розплакатися* [СРП] *разбрбљати се, размахати се, расплакати се, распричати се* итд.

[УКР] Як повпиваються та як розбалакаються, страшно робиться (Головко).

[СРП] Жене су се распричале и поверовале, а новине су објавиле скупљање новца за споменик једном генералу (Црњански, АСП).

У српском језику срећемо, међутим, и овакве глаголе (мотивни глагол не означава интензивно одвијање ситуације) којима се изражава чисто почетно значење: *разболети се, ражалостити се, растужити се* и слично: Славко се због њега разболео, саћамо га и ноћу и дању, потпуно смо у његовој власти (Јанковић Бели).

Значење појачаног интензитета посебно је уочљиво ако се упореде почетни глаголи истог корена са префиксом *за-*: [УКР] *закричати* и *розкричатися, заплакати* и *розплакатися, засміятися* и *розсміятися, захворіти* и *розхворітися* [СРП] *завикати* и *развикати се, заплакати* и *расплакати се, замахати* и *размахати се*. Упор.

[УКР] Оточили матір і закричали, замахали руками (Шевчук).

И

Цим својим вчинком він трохи не погубив усієї справи, бо зам схопився, і так розкричався, що годі було його вгамувати (Тютюнник).

[СРП] - Ма не, забога! - замахао је мршавим рукама, као да се брани од удараца (Селимовић²).

И

Ратови у име права и прогреса размахали су се пуном жестином и убрзо пошли са зла на горе (Јакшић).

Неки од наведених паралелних глагола могу бити употребљени у идентичном контексту, због чега може изгледати да су међусобно заменљиви, то јест да су апсолутни синоними:

[УКР] А я розплакався /заплакав/, пробурмотів якісь слова (Шевчук Вл).

[СРП] Та ни један сат, ни један минут! Иначе нисам ти жена – плану љутито Алка и заплака /расплака се/ (Игњатовић, АСП).

Овде се, међутим, не ради о апсолутној синонимији, већ о неутрализацији интензитета, померању семе интензитета у други план у односу на почетак. Шире поређење контекста показује да је значење појачаног интензитета у овим паровима глагола обавезно за глаголе с префиксом *раз-/роз-* што потврђује немогућност њихове употребе са

одредбама које указују на смањен интензитет као што су *тихо, нечујно, слабо, полако* и сл. с којима се потпуно регуларно употребљавају одговарајући глаголи са префиксом *за-*⁵⁰. То су контексти у којима замена једног глагола другим није могућа:

[УКР] Притулилась йому до грудей дружина і тихо, тихо заплакала/* розплакалась/ (Барка).

[СРП] Јевросима, која је све време заплитала поцепане чарапе, само развеза мараму, прекрсти се и тихо заплака /*се расплака/ (Р. Ђурђевић, ЕКС).

Сви почетни глаголи са префиксом *раз-/роз-* у оба језика су атерминативни. Ови глаголи најчешће означавају стања: [УКР] *розжалобитись, розплакатися, розревітися, розридатися* [СРП] *ражестити се, разболети се, расплакати се, растужити се* и процесе: [УКР] *розгорітися, розпалитися* [СРП] *разбуктати се, разгорети се, ражалостити се*. Последњи могу означавати само почетак ситуације (ређе) или измену степена интензитета (чешће), док глаголи говорења, којих такође има много у овој групи, имају претежно значење промене степена интензитета ситуације која се већ одвија (осим ако сема појачаног интензитета већ није укључена у значење мотивног глагола као код глагла типа *розгорланитися/разгаламити се*): [УКР] *розбалакатись, розговоритися, розгомонтись, розгорланитись, розкричатися, розспіватися* [СРП] *разбрљати се, развикати се, распевати се, распричати се* итд.

Од украјинских глагола које срећемо у нашем корпусу, тек мали број има видске парове потврђене у речнику: *розбалакатися-розбалакуватися, розпалитися-розпалюватися, розплакатися-розплакуватися, розспіватися-розспівуватися*, од чега су два потврђена и у корпусу, оба у значењу еволутивне фазе у којој нараста интензитет одвијања ситуације: – Чув я, – розбалакується Кузь, – німці Вінницю зайняли (Тютюник); Сварка розпалювалась. Вже хтось когось обіклав „по-професорськи” й „по-моряцьки” (Багрянй1).

Од већине српских глагола, са изузетком глагола говорења⁵¹, образују се секундарни имперфективи, забележени у оба речника. То су пре свега глаголи код којих префикс *раз-* уноси само почетно значење: *разболети се-разболевати се, разбуктати се-разбуктавати се, развеселити се-развеселявати се, ражалостити се-ражалостићивати се, разјарити се-разјаривати се* итд. Поједини су потврђени и у корпусу, и то за означавање

⁵⁰ Глаголи са префиксом *за-* су неутрални у смислу интензитета, те су спојиви како са одредбама појачаног интензитета, тако и са одредбама ослабљеног интензитета које модификују њихово почетно значење. Глаголи са префиксом *раз-* у српском језику који не садрже сему појачаног интензитета типа *разболети се, растужити се* такође су спојиви са оба типа одредби – *он се мало растужио/он се јако растужио*.

⁵¹ Глагол *распевати се* има нешто другачије значење.

еволутивне почетне фазе: Памтим једно ноћно бомбардовање савезника, које смо (...) посматрали са смедеревског пута: рефлекторе и ватромет артиљерије, пожаре који су се распламсавали на десној обали Дунава (Стевановић, АСП); Осећајући неку необичну дрхтавицу (можда сам се разбољевао), закуцао сам на потамнела врата (Стевановић, АСП2).

Специфично значење које имају поједини глаголи типа [СРП] *распричати се* [УКР] *розговоритися* намеће потребу да се у овом делу нашег рада уведемо појам модификације самог почетног значења. Модификације почетног значења, карактеристичне су како за акционалну класу почетних глагола, тако и за конструкције са почетним глаголима. Наиме, када се почетни глагол или почетна конструкција у реченици спајају са одредбама интензитета, не указује се, у ствари, на тренутак започињања одређене ситуације, већ на почетак измене степена интензитета ситуације која се већ одвија:

[УКР] Натовп колихнувся і ще зашумів дужче (Головко).

Через це осмугтіла й посерйозніла ще більше(Шевчук).

Власне, Гасан ще й досі дивився на великого візира очима яничара, якому при Ібрагімові стали платити удвічі менше, примушуючи охороняти життя людей, що почали жити удвічі розкішніше, ніж колись (Загребельний1).

[СРП] Лађа закрцка као да тресну у хридину, мотори *јаче забрујаше* (Ћосић2).

Окрећем се около и гоним коња насумице, а он осећа пут за брда и отимље ми се да пође брже (Божовић, АСП).

Имали су шта и да виде: птица и лептири су улетели у њена уста, а жена је почела брже да дише и помиче капке (Савић2).

Кепец стаде све јаче да се цери, док је лице собарево постајало све блеђе (Радовановић).

В. П. Недјалков оваква значења назива „адвербијалним почетним значењима“ и истиче да се у оваквим ситуацијама „почетно значење не односи толико на КН⁵², колико на речи којима се означавају измењени услови одвијања ситуације означене КН-ом“ (Недјалков 1987: 187). Ми нећемо издвајати посебан тип почетног значења, већ ћемо говорити о посебним модификацијама овог значења, чија је специфичност „квазипочетност“ у односу на саму ситуацију (моменат на који се указује почетним глаголом или почетном конструкцијом није тренутак у коме престаје не-ситуација и почиње нова ситуација, означена ситуација одвијала се и пре тог момента) и почетност у односу на измену околности у којима се ситуација одвија (моменат на који се указује почетним глаголом или

⁵² Скраћеницом КН В. П. Недјалков означава корелат почетног глагола, полазни предикат у семантичком смислу, који нема почетно значење.

почетном конструкцијом онај је у коме ситуација, која се до тада одвијала на одређени начин, одређеним интензитетом, с одређеним квалитетом, почиње да се одвија другачије). Модификације се дакле тичу степеновања различитих обележја процесуалне ситуације:

[УКР] (...) гитара його задзенькала веселише (Шевчук).

Опівночі, коли найяскравіше загорівся місяць, стара ворожка вибралась у ліс по таємниче зілля. (Шевчук)

Греки почали ближче цікавитися ними (Білик).

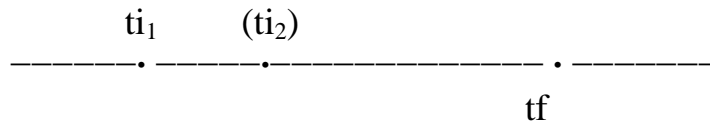
Попик почав читати голосніше (Шевчук).

[СРП] На великом игралишту joш је боље заиграо (Савић 1).

Жене су певале повезане између себе светлим мишицама; људи почеше играти све пијаније, да би их позвали на весеље (Петровић Р.1).

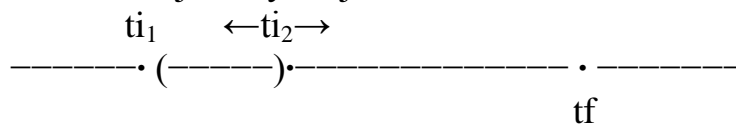
Синдикат хориста претио је штрајком, шминкери и помоћно сценско особље посао су почели да раде са досадом, а онда су уследили бројни пропусти (Гаталица)..

Схематски можемо овакве ситуације приказати на следећи начин:

Моменат t_{i_1} је тренутак у коме престаје не-ситуација и почиње ситуација, док је моменат t_{i_2} тренутак у коме започиње измена околности у којима се ситуација одвија. До измене околности не мора уопште доћи, односно ситуација се од почетка до краја може одвијати на мање-више исти начин, па је моменат t_{i_2} факултативан.

Рефлективне творенице са префиксом *раз-/роз-* од наведених модификација, међутим, разликује се значењем врло високог до максималног интензитета који се достиже постепеним растом тог интензитета у почетној фази одвијања ситуације. Дакле, до почетка промене интензитета дошло је пре момента који се фиксира глаголом, односно негде између t_{i_1} и t_{i_2} . У том смислу ови глаголи блиски су иницијално-резултативним глаголима, од којих се разликују карактером еволутивне претфазе. Код иницијално-резултативних током претфазе акумулирају се обележја неопходна да би се дата ситуација уопште идентификовала као започета, па моменат t_{i_2} означава тренутак у коме су се та обележја акумулирала у довољној мери да говорник може констатовати да је ситуација започела.

Ситуација чији је почетак изражен глаголом са формантом *раз-(...)/роз-(...)-ся* може се схематски приказати на сличан начин као ситуација са иницијално-резултативним почетком, али се дата схема другачије чита:

$t_{i_1} \quad (\leftarrow t_{i_2} \rightarrow)$

tf

Моменат t_{i_1} је не само тренутак у коме престаје не-ситуација, већ и моменат у коме је ситуација потпуно идентификована као започета (нпр. [СРП] *почети причати, замахати* [УКР] *заговорити, замахати*). Она се може даље одвијати истим интензитетом све до свог завршетка или интензитет њеног одвијања може расти све док не додстигне врло висок степен или свој максимум – моменат t_{i_2} ([СРП] *распричати се, размахати се* [УКР] *розговоритися, розмахатися*), након чега ситуација наставља да се одвија даље ([СРП] *причати, махати* [УКР] *говорити, махати*). У том смислу значење почетка код ових глагола је „лажно“: ситуација је у тренутку t_{i_1} већ започета, у тренутку t_{i_2} , који се фиксира овим глаголима, њен интензитет је достигао врло висок (највиши) степен и то, интензивно-резултативно значење, јесте доминантно.

Ово значење А. В. Исаченко и Ј. В. Петрухина називају еволутивним. Док га Исаченко посматра као посебно акционално значење, тзв. „еволутивная совершаемость“ и истиче да га не треба мешати са почетним акционалним значењем, тзв. „начинательная совершаемость“, јер почетак радње лежи ван оквира значења разматраних глагола (Исаченко 1960: 233), Петрухина га разматра у оквиру почетности, као посебан тип почетног значења – „усилительная начинательность“ (Петрухина 2000: 200-201). По нашем мишљењу, овде није реч о посебном типу почетног значења, већ о његовој интензивно-резултативној модификацији (сема интензивности повезана је са променом интензитета у односу на тренутак фактичког започињања ситуације, а резултативности са достизањем врло високог (максималног) интензитета чији је тренутак фиксиран глаголима овог творбеног типа).

Префикс уз- (*уза-/ ус-*) у почетном значењу употребљава се ређе од осталих префикса (25 глагола у 39 примера). У украјинском језику нема свој еквивалент. И. Клајн издваја пет значења, од којих је једно и почетно. Значење појачаног интензитета не везује за префикс већ за сам мотивни глагол: *узбунити се, ускомешати, усталасати, устрептати, усходати се* (Клајн 2002: 285-286). У РСЈ такође се издваја ово значење, као „почетак (обично буран, жив) какве глаголске радње или почетна свршеност“: *усходати се, узбунити се* (РСЈ 2007: 1375). Већина глагола из нашег корпуса

заиста су мотивисани основама које саме по себи означавају стање праћено узнемирености, појачаним интензитетом: *узбунити се, узбуркати се, узбурљати се, узврпољити се, узвртети се, уздрмати се, уздрхтати, узмутити се, усковитлати се, ускомешати се, успаничити се*: Нисам знао да се свијет може толико изобличити за дан, за сат, за трен, као да се узбунила вилењачка крв (Селимовић1); Један Шиптар, кошчата и сува лица (...) узврпољио се (Савић, АСП).

Код глагола са префиксом *уз-* осим појачаног интензитета уочава се и значење изненадног, наглог почетка ситуације, које може бити истакнуто одговарајућим одредбама: Па се наједанпут раздрагано ускомешаше они што пристизаху (Васић1); Срце *одједном* почне да лупа, соба се потресе, тама се усковитла (Јосић Вишњић, АСП).

Глаголима са префиксом *уз-* најчешће се изражава иницијална инхоативност (горенаведени примери), али и могу имати и иницијално-ингресивно значење: -Сместа ћемо га бацити у реку, рекох и уздрхтах од беса (Булатовић, АСП); Пре него што ће прогутати Јанка, вода се око његовог леша *за тренутак* узбурка, а затим га прогута (Јанковић Бели).

Међу почетним глаголима са овим префиксом има и неколико који означавају процесе: *узаврети, ускипети, успламтети*: Почеле су биле свађе на све стране, ускипио је олош да се освети за све неправде старих Радовића (Јалић); У исти мах и вјетар хукну јаче и пламен букну и вода у лонцу узаври, те се Пилип трже (Матавуљ, АСП).

Од три глагола кретања забележена у нашем корпусу сви имају различита почетна значења: глагол *уходити се* – значење интензивног почетка кретања, глагол *уздолазити* – значење почетка итеративне радње, док код глагола *узлетети* доминира просторно значење префикса – кретање увис: Усходао се по кухињи, марамицом брисао зној (З. Крстановић, ЕКС); Ако се где сусретнеш, немој га презирати, дај му добру реч као и ја, и ако нам опет у кућу уздолази, лепо га примиш (Игњатовић, АСП); Тамо где је на стазу ступио, голуб је узлетео (Пекић).

2.3.2.2. Аналитичка средства изражавања почетног значења: акционалне почетне конструкције

Творбена средства обично нису специјализована само за изражавањепочетног значења, оно је тек само једна од компоненти њихове семантике. Међу лексичко-граматичким средствима издвајају се, међутим, таква која су специјализована искључиво за изражавање почетног значења. Реч је о глаголима типа *почети/почињати* у српском, односно *почати/починати* у украјинском језику који функционишу у оквиру акционалних конструкција. За ове глаголе у односу на творбена средства карактеристична је готово неограничена спојивост са лексичко-семантичким и граматичким класама глагола и висока фреквентност конструкција у којима функционишу као носиоци почетног значења, што их у хијерархији средстава

изражавања почетног значења ставља на прво место⁵³. Осим ових глагола, које ћемо назвати почетни глаголи у ужем смислу, међу лексичким средствима издаваја се још низ глагола који осим почетног могу имати и нека друга значења и који имају ограничену спојивост. То су почетни глаголи у ширем смислу – у српском: *стати, кренути, прихватити се, латити се, приступити, узети, ударити, дати се, надати, надати се, повести, заподенути, приметити*, а у украјинском *стати, зайтися, піти, кинутися, метнутися, взяти, взятися, хопитися, ухопитися, вдаритися, виникнути, повестися* и њихови видски парови НСВ. Почетно значење има и глагол *прећи/перейти* у оквиру конструкције са глаголском именицом у акузативу са предлогом *на* (*прећи на шапат/ перейти на шепіт*).

2.3.2.2.1. Конструкције са почетним глаголима у ужем смислу

У почетне глаголе у ужем смислу убрајамо глагол *почети-почињати*, његове творенице *започети-започињати, отпочети-отпочињати* и глагол *стартовати* у српском, *почати-починати, початися-починатися, розпочати-розпочинати, розпочатися-розпочинатися, стартувати* у украјинском.

Основно и једино значење глагола *почети-почињати* у српском и *почати-починати* у украјинском јесте означавање почетне фазе неке ситуације. Акционалне конструкције са глаголом *почети* представљенесу у српском корпусу са 444 примера, а са његовим видским паром *почињати* са 127, у украјинском корпусу забележено је 458 примера конструкција са *почати* и 184 са *починати*. За разлику од украјинског, где постоје два глагола – двовалентан *почати-починати* и једновалентан *початися-починатися*, у српском овај глагол има двојаку валентност. При двовалентној употреби у функцији друге валентности иступа глагол НСВ у облику инфинитива, у српском чешће конструкције да + презент, или именска реч у облику акузатива без предлога у оба језика, у српском и инструментала са предлогом *са*.

Што се тиче употребе са глаголском допуном, у српском корпусу забележено је 418 глагола, у украјинском 422 глагола, при чему су у оба језика заступљени и атерминативни и терминативни глаголи, и глаголи

⁵³ Ограничења у спојивости тичу се пре свега тзв. тогивних или моменталних глагола који означавају ситуације чије је трајање сведено на један моменат у коме се ситуација остварује у потпуности типа *срести/зустрити* и за које није карактеристична процесност, те глаголи НСВ *сусретати/ зустрічати* могу изражавати само итеративну, а никако актуелну радњу у процесу свог одвијања. Ови глаголи, уосталом, нису спојиви са било којим другим фазним значењем, будући да моментални карактер реализације радње условљава немогућност њене етапизације.

радње, и глаголи стања, и глаголи процеса најразноврснијих лексичко-семантичких класа⁵⁴.

[УКР] І коли відійшли так далеко, що їх хата зникла з овиду, їм почало робитись ніяково. До всього почало виразно сутеніти (Самчук).

Тоді Меланка впустилась у траву й почала плакати (Шевчук).

Як тільки він закінчив говорити, виступила із-за нього баришня, молода, вся в браслетах, в шубі, і почала нам хрестики роздавати (Тютюнник).

Вся, якось зібгавшись, сиділа, притихла і очікуюча, губи її поволі відкривалися і очі вже починали горіть (Тютюнник).

Я вже починаю турбуватись (Шевчук).

[СРП] Откад је постала моја, почела је да бледи и ураста и да ме чудно гледа (Булатовић, АСП).

Схватих да ћу почети да патим једино ако урадим нешто неуобичајено (Булатовић, АСП).

Неки дугокоси људи почели су скакати на зидове, викати и бунити народ (Црњански, АСП).

Он одмахује руком и, питомо се смешећи, почиње да запиткује (Михаиловић, АСП).

Ветар почиње да дува, врућ летњи ветар (Павловић, АСП).

Сличности и разлике у функционисању АК почетних глагола и конструкција са глаголима *почети-почињати* у српском и *почати-починати* у украјинском анализирали смо на основу могућности замене префиксалног почетног глагола акционалном почетном конструкцијом и обрнуто – замене ове конструкције префиксалним глаголом. Замена префиксалног глагола почетном конструкцијом могућа је у великом броју случајева:

[УКР] Це остаточно її остудило, і вона завагалася (почала вагатися) (Шевчук).

Виявилося, що “москалі” розпочали якісь великі, осінні маневри, заговорили (почали говорити) про можливість війни (Самчук).

[СРП] Та ни један сат, ни један минут! Иначе нисам ти жена – плану љутито Алка и заплака (поче да плаче) (Игњатовић, АСП).

Чим он запјева (почне да пјева), освоји одмах и занесе вас хан (Андрић, АСП).

Специфична црта конструкција са глаголима *почети-почињати* у српском и *почати-починати* у украјинском и глаголском допунуом у односу

⁵⁴ За разлику од почетне АКГ код акционалних почетних конструкција овог типа практично нема ограничења у спојивости ни формалног, као што је постојање префикса у творбеној структури глагола (уп. *почети извикивати, почети викати* и **заизвикати, завикати; почати оплакувати, почати плакати* и **заоплакати, заплакати*) ни семантичког типа (префикси се припајају махом атерминативним глаголима, најчешће су то одређене лексичко-семантичке групе глагола као што су глаголи звучања, глаголи говорења, глаголи кретања итд.).

на почетну АКГ јесте изражавање искључиво инхоативног значења. За разлику од појединих префиксалних почетних глагола овим конструкцијама не може се изразити семелфактивна (као конкурент почетне семантике код иницијално-ингресивних префиксалних глагола) и иницијално-результативна семантика. Упоредити:

[УКР] Син черкешенки втратив терпець, він почав вірити, що султан Сулейман не помре ніколи(Загребельний1).

и

Диявольськи винахідливий, він примушує повірити в себе (Гончар2).

[СРП] Откад је постала моја, почела је да бледи и ураста и да ме чудно гледа (Булатовић, АСП).

и

Министар побледе и не рече ни речи (Црњански, АСП).

Замена префиксалних глагола са иницијално-результативним значењем акционалном конструкцијом са почетним глаголом није могућа без измене значења. Афиксалним глаголом овде се истовремено изражава резултат процеса и почетак стања, конструкцијама са почетним глаголом само почетак процеса:

[УКР] Схопила вона одного в такі обійми, що ледве живого та теплого із рук вирвали, вже і лице було посиніло (* почало синіти) (Тютюник).

З літами, правда, обвикся за муром, полюбив (* почав любити) завод, діла підладились... (Гончар2)

[СРП] Манда поцрвене (* поче да црвени), показа беле зубе (Петровић, АСП).

Завоље (* поче да воли) нарочито мирис његове коже (Андрић4).

Када је реч о акционалним конструкцијама у којима као допуна почетног глагола функционишу мултипликативни глаголи, њима се изражава искључиво почетак макроситуације, док глаголи почетне АК образовани од мултипликатива могу означавати и једну микроситуацију и почетак макроситуације, тј. могу имати и почетно и семелфактивно значење. Упоредити:

[УКР] Цеповий собака по дроту метався від хати до комори, загавкав (= гавкнув или = почав гавкати) до воріт (Головка).

и

Близько дев'ятої вечора вона почала гавкати (≠гавкнула), скиглила, потім почалися конвульсії (РЕИ).

У той мент закричала (= крикнула или = почала кричати) в глибині дому стара (Шевчук).

и

Розпалила в черкешенці дику лють і не стала стримувати башкадуну, коли та почала кричати (*≠крикнула*) (Загребельний1).

[СРП] Заигравши по земљи тако да се све затресло (=затресло једном или = почело да се тресе), врати се у мрак и врућину (Црњански1).

И

Руке почеше да му се тресу (*≠ се затреслоше једном*), одједном осети да се зноји под пазухом(Лазовић1).

Када је будилник завонио (=завонио једном или = почео да звони) спавач се пробудио, а дах шуме и даље је остао с њим (Јакшић).

И

Заиста од прекјуче је почело да звони (*≠ завонило једном*) звоно туге, да одзвања болним јецајима и одјецима у свима нама (РЕИ).

Уопште узев, када је почетно значење префиксалног глагола праћено неком додатном семом, његова замена акционалном почетном конструкцијом није могућа, као, на пример, код глагола са префиксом *про-* у српском када означавају прво одвијање неке ситуације, почетак њеног одвијања након дуже паузе или упркос препрекама: Био бих слијепац који се изгубио у рату, и никад не би прогледао (* почео да гледа, почео да види) (Селимовић2); Када је најзад успео да проговори(* почене да говори), глас реб Мендела зазвучао је промукло и страшно(Киш, АСП2).

Када је реч о замени акционалне почетне конструкције префиксалним почетним глаголом, ту су могућности знатно ограниченије. То није само условљено непостојањем одговарајућег префиксалног глагола, већ и специфичним изражајним могућностима ових конструкција, којима се често изражава почетак итеративне ситуација:

[УКР] І єдина святачна річ: Володько почав ходити (*заходив, *нішов) до церковного хору (Самчук).

[СРП] Небо се указа и доби мек, бистар сјај, а звона почеше свако вече јецати (* зајецаше), дуго и болно (Црњански, АСП).

Тада се поче шапутати (* се зашапута) по граду прво тихо, прикривено, о врту који није хтео да увене(Црњански, АСП).

С обзиром да су префиксални почетни глаголи свршеног вида (уз не тако честе изузетке постојања секундарних имперфектива), оваква њихова употреба је знатно ређа и могућа је само у оним случајевима када било који глагол СВ може означавати итеративну радњу (на пример, у српском при изражавању итеративности обликом потенцијала: Причао је, причао, па би заћутао, обасјан неком радошћу, узнемирен незнатом срећом (Селимовић2).

Битна карактеристика ових конструкција у односу на почетну АКГ јесте постојање видских парова *почети-почињати*, односно *почати-починати*, док већина префиксалних почетних глагола нема свој пар НСВ,

што значи да се помоћу ових конструкција може изразити тзв. еволутивна почетна фаза, почетак почетне фазе ситуације, појављивање првих обележја ситуације, тј. почетак ситуације као интервал, а не тачка на ситуационој оси:

[УКР] Коли ж набігає тінь, нависає загроза, починаєш розуміти, що є речі, без яких душа озлидніла б (Гончар2).

Гнат розраховував, що ця фраза остаточно вб'є Уласа і зробить із нього грішника, що падає на коліна і починає каятись (Тютюник).

[СРП] Он почиње да се спрема: удешава товар, намешта добош, попушта кајише да лакше дише и отпетљава маљице (Васић1).

Не знајући зашто почињао је протиним слутњама да верује (Бајац).

Код префиксалних почетних глагола, укључујући и иницијално-инхоативне, који су најближи почетним конструкцијама и који указују на почетак ситуације и њено даље одвијање, фокус је на тренутку настанка ситуације, на моменту када престаје не-ситуација и почиње ситуација. Код акционалних конструкцијафокус је усмерен на саму ситуацију и подразумева обично неки интервал у коме се уочава почетак дате ситуације. Ова специфичност најбоље се уочава поређењем случајева у којима је замена могућа:

[УКР] Від якогось часу вони (...) почали жити в різних площинах (Шевчук).

И

Всі двадцять п'ять літ в ньому зажили враз, запульсували (...) (Багрянний2)

[СРП] Стала је а са шака је тек сада почела да капље крв жртве(Петровић М)

И

Није гужвара доклен ту – па се удари по лакту – не прокапље маст чим загризем у њу (В. Петровић, АСП).

Акционалним конструкцијама са почетним глаголом НСВ *почињати* у српском, односно *починати* у украјинском језику (и њиховим твореницама), дакле, изражава се:

1. почетак ситуације као интервал у коме се појављују њена прва обележја:

[УКР] Ібрагімові починала вже подобатися ця дивна пригода у власній ложниці (Загребельний1).

Він лежить напружений, здивований, зляканий і починає розуміти, що він оглух і що він не може говорити (Тютюник).

Розмова починала ставати відвертою, але її перебив Дясмелик (Тютюник).

[СРП] Окреће се унуку и почиње здравицу (Митровић, АСП).

Никад се не зна како ће живети човек који тек почиње да дише (Петровић Р.2).

Или сам на пречац почињао да се заљубљујем, и тако престајао да будем меродаван за оцењивање нечега што ми се допадало (Бајац).

2. почетак итеративне ситуације (често уз указивање на околности у којима започиње ситуација која се понавља⁵⁵):

[УКР] Але коли тільки починала торкатися наболілого, Микола сам перепиняв, мовби відчувши біль якоїсь, ще не загоєної душевної рани (Гончар2).

Море було тихе, вітер починався щодняпо заході сонця, дув цілу ніч з берега (Загребельний1).

І тільки тоді, коли тихо, коли в хаті жеврів промінь, виходять на світло і починають свої забави (Близнець, УП).

[СРП] У ствари, обично бих почињао лов хватајући ону неприметну сенку која упозори дан да је почео да стари (Пантић, АСП)

Са приближавањем почетка радног времена Канцеларија се све вишепунила службеницима, који су заузимали своја места за разнобојним столовима, почињали би затим са припремама за рад или би се, неки од њих, сакупљали у мање групице (Јанковић Бели).

Осим глаголске, почетни глаголи у конструкцијама могу имати и допуну у виду именске речи. Именска реч (именица, ређе заменица⁵⁶) која иступа у функцији друге валетности у српском језику може бити у облику акузатива без предлога или инструментала са предлогом *са*, који су синонимични, док у украјинском језику функционише само облик акузатива без предлога. Забележено је 38 оваквих примера (од чега 9 у инструменталу) у српском корпусу, односно 34 у украјинском. Како у примерима са акузативом, тако и у примерима са инструменталом у српском, заступљене су искључиво именице са непередметним, односно процесуалним значењем: *гајење, делатност, игра, испитивање, јело, клање, лов, операција, посао, потрага, претрес, припрема, продаја, производња* итд. Исти тип именица заступљен је и у украјинском корпусу: *биг, боротьба, будування, господарство, косовиця, мандрівка, марш, навчання, пальба, плавба, поранка, пророкування, робота* итд. У оваквим примерима по правилу је могућа трансформација у конструкцију са одговарајућим глаголом:

[УКР] Я думаю завтра вже почать косовицю (Тютюник) → ...почати косити.

— Не дасть і поспати дітям з дороги, — гнівно шепотіла Уляна, починаючи свою поранкубіля печі (Тютюник) → ...починаючи поратися...

⁵⁵ У примерима означене курзивом.

⁵⁶ У српском корпусу забележен је један пример са одричном заменицом *ништа* која може замењивати како процесуалну именицу тако и именицу која означава објекат елиптираног глагола, што се утврђује на основу ширег контекста: *Нашта нећеш почети*, ово је твој крај! (Радовановић).

[СРП] Петар и ујак нису знали одакле да почну остварење свог замашног и велелепног пројекта (Савић2) → ... да почну да остварују свој замашни и велелпни пројекат.

Канцеларија се све више пунила службеницима, који су заузимали своја места за разнобојним столовима, почињали би затим са припремама за рад ... (Јанковић Бели) → ...почињали би затим да се припремају...

Употреба именице уместо глагола омогућава да се радња оквалификује на најразличитије начине. У неким случајевима, када је именица оквалификована атрибутом, оваква трансформација није могућа без промене значења или изостављања смисаоне компоненте садржане у атрибуту. Упоредити:

[УКР] Улас сів на лаву, але розмови не починав (Тютюник) → ...не починав розмовляти/говорити

И

Вони почали щоденну свою розмову, ліниво перекидуючись словами й вітаючись на уклони перехожих (Шевчук) → ... почали *щоденно* розмовляти (али: почали розмовляти щодня са другим значењем)

[СРП] Тако, стишавајући себе, немам времена да почнем разговор с њоме (Лалић) → ...почнем да разговарам...

И

То горко сазнање (...) помогло ми је (...) да почнем тежак разговор који сам стално одгађао (Селимовић1) → ...почнем *тешко* да разговарам...

Именица у акузативу не мора означавати само радњу, већ и објекат настао као резултат неке радње или објекат на који је радња усмерена. Овде је, заправо, реч о елипси прелазног глагола:

[УКР] Вихтір почав /танцювати/ того гопака поволі, тихо (Тютюник).

[СРП] Окреће се унуку и почиње /да изговара/здравицу (Митровић, АСП).

Елипса је могућа и код непрелазних глагола или при апсолутивној употреби прелазних:

[УКР] Богдан завагався, чи вимовити те ймення, чи ні, та вже коли почав /говорити/, мав і довершувати, й він сказав (Білик).

[СРП] Рече да би боље било да завежем, ја га подсетих да је он први почео /да се свађа, да прича/ и да обично први почиње/да се свађа, да прича/(Лалић).

Сам глагол почети/почињати, односно почати/починати може се употребљавати апсолутивно, обавезно уз одредбу типа добро, лоше, од чега, као ко. У овим конструкцијама фразеолошког типа у значење почетног глагола инкорпорирана је семантика глагола радити, ређе живети:

[УКР] А от на заводі він, кажуть, добре починав (Гончар2).

[СРП] По гласинама, он је почео као забављач у сумњивим локалима (Радовановић).

Глаголи *початися-починатися* у українському і *почети-почињати* као једновалентни у српском употребљавају се за описивање два типа ситуација. Први тип представљен је у српском корпусу са 19 примера, у украјинском са 54. У функцији субјекта овде иступају именице⁵⁷ које означавају различите радње и процесе, ређе стања, као што су у нашим примерима [СРП] *брбљање, болест, весеље, завиривање, игра, испитивања, кашљање, пљување, поздрављање, преговори, пробијање, рад, спор, суноврат, трагање, урушавање, ухођење, учење*; [УКР] *бій, бунт, вмирання, вознесіння, допити, зїтханя, любов, наступ, наука, перешїптування, приготування, роботи, розмова, танок, хвороба, частування* итд. За разлику од двокомпонентних конструкција са субјектом вршиоцем радње или носиоцем стања и допуном у виду глагола или именске речи, за ове конструкције карактеристично је фокусирање на саму радњу или стање, услед чега њен вршилац, односно његов носилац као небитан или непознат бива елиминисан са формалног нивоа, а радња или стање промовисани у првог учесника ситуације:

[УКР] І почалися зїтханя-наріканя, що доброго чоловіка тепер зі свічкою шукай, що життя людське втратило всяку ціну (Лепкий).

[СРП] Осман се дигао, омрсио се, тобоже, залагајем хљеба и шашом ракије, зажелио свима срећан Бајрам, (...), и тада је почело весеље (Селимовић2).

Ове конструкције такође се могу трансформисати у конструкције са одговарајућим глаголом, при чему најчешће, с обзиром на поменуто померање фокуса, у неодређено личне⁵⁸ или уопштено личне са изостављеним или уопштеним субјектом типа *људи, сви/ люди, всі* и сл.

[УКР] Приготування до них почалися вже тиждень перед ними (Самчук) → почали готуватися до них ...

[СРП] У нашој планини почело је пробијање тунела који би варош најкраћим путем повезао с морем (Савић2) → почели су да пробијају тунел...

Када на непосредног вршиоца радње или носиоца стања указује ужи (обично конгруентни или неконгруентни атрибут) или шири контекст, могућа је трансформација у одређено личне конструкције:

[УКР] Почався наступ денікінських армій на Москву (Яновський) → Денікінські армії почали наступати

⁵⁷ Могућа је и употреба заменица: [УКР] *Це почалося* березневог ранку 1525 року, через десять місяців після бучног весілля Хатіджі й Ібрагіма (Загребельний1); [СРП] *Све је почело* продајом постројења за нагривање, раздвајање и прераду времена (Јакшић).

⁵⁸ Овакве конструкције знатно су заступљеније у украјинском језику.

[СРП] Одмах након Отаџбинског рата почели су преговори *два државна архива о* узајамном повраћају неке тонске и нотне грађе (Гаталица) → *...два државна архива* почела су да преговарају...

Фокус се у оваквим конструкцијама често усмерава не на саму радњу или стање, већ на околности њеног започињања, те је честа употреба различитих одредби:

[УКР] Двадцять восьмого дня велике поминання *почалося зранку* (Білик).

[СРП] Моје учење је почело *са зеленим скакавцем*, који се као мамац мора употребљавати у тачно одређено доба године (Пантић, АСП).

Други тип почетних ситуација за чије се описивање употребљавају глаголи *початися-починатися* у украјинском и *почети-почињати* као једновалентни у српском јесу егзистенцијалне почетне конструкције у којима се констатује почетак, настанак неке појаве⁵⁹. У нашем корпусу забележено је 9 оваквих примера за српски и 35 за украјински. Именице у функцији субјекта обично означавају неки временски период: *дан, јутро, пролеће, свитање/будні, квітень, рік, свято*, на пример:

⁵⁹ Уколико појам „ситуација“ не схватамо уско као „радња“, „процес“, „стање“, „активност“..., већ и као „постојање“, онда се конструкције са овим глаголима у потпуности уклапају у схему којом се дефинише почетна фаза: (до тренутка *t* ситуација не-*P*); у тренутку *t* почиње ситуација *P*“. На употребу фазних глагола у егзистенцијалним реченицама први су скренули пажњу Н. Арутјунова и Е. Ширяев (Арутнонова, Ширяев 1983), а детаљнију анализу ових глагола у руском језику извршила је Т. Белошопкова (Белошопкова 2007).

Репертоар глагола који ма се изражава егзистенцијална почетност прилично је широк и у украјинском и српском језику и свакако захтева подробнију анализу. Ми ћемо само навести неколико примера са најфреквентнијим глаголским лексемама које учествују у њеном изражавању:

[УКР] Коли він закінчив, на якийсь час запанувала тиша (Савченко)

Спустився вечір, і одразу похолоднішало, хоч удень була нестерпна спека (Гончар1).

Досить, що напало на нього неухильне бажання нечуваного марнотратства (Самчук).

Почав падати сніг. Піднявся вітер (Багрянний2).

А коли я крикнув: „Боже помагай москвофільському братству!“ — піднявся переполох, і мене виперли за двері(Андріяшик).

Глухе обурення охопило його (Стельмах).

Невдовзі й справді грянула війна (РЕИ)

[СРП] Мрак је покрио цело двориште; у манастиру је завладала мртва тишина(Ранковић).

И тад се појавило оно што се неминовно појављује на свим хисторијским прекретницама (...): зебња. Људе је обузео инстинктиван страх од замашитости новог проналаска (Десница)

Али су жене, кад би дан прошао и ноћ се спустила, преузимале, и разговор, и уживања, иза осветљених прозора, по кућама, вртовима, павиљонима (Сеобе 2).

Прошао је дан као и ранији, и пала је ноћ (Краков).

Неки тврде како је Брзан наредио да га сместа погубе јер га је намах спопао беснило чим је чуо то грчко име Доротеј (Ненадић).

После првог запрепашћеног ћутања, дигли су се повици и питања укућана (Андрић1).

Грунула је музика од лимених инструмената и бубњева (Андрић1)

И сузе јој грунуше (Глишић).

[УКР] А другого дня почались знов будні (Самчук).

[СРП] Свјетлост је неједнака: на пропланцима изгледа да почиње свитање, а посліје се опет смркава (Јалић).

У конструкцијама овог типа употребљавају се и глаголи *наступити-наступати, доћи-долазити* у српском, *настати-наставати, наступити-наступати, прийти-приходити* у украјинском, помоћу којих се констатује чињеница наступања неког периода:

[УКР] Нарешті настав вечір, і Володько пішов додому (Самчук).

Коли стрілецькі сили розпорошилися і в місті наступив спокій, Родзісад намагався не задумуватись про своє становище (Андріяшик).

В усьому винна я. Йду назавжди від тебе. Прийшло каяття! (Чорногуз)

[СРП] Кад месец обасја, ноћ дође, јави ми се (Станковић, АСП).

Кад су наступила тежа времена, спремно је пристала да с дјететом остане код својих родитеља (Десница).

Помоћу глагола *початися-починатися*, односно *почети-почињати* осим констатовања наступања неког периода може се указивати и на околности у којима се одвија почетак тог периода, при чему долази до метонимијског преноса са временског периода на његове околности, догађаје који се одвијају у њему (Падучева 2004: 185):

[УКР] Ранок почався (**наступив*, **настав*, **прийшов*) *скандалом*, бо замість відповідей на питання матері, син грубо обірвав її (РЕИ).

[СРП] Пролеће је почело (**наступило*, **дошло*) *јаким сунцем*, биће кишно лето (Радовановић).

Осим на настанак временског периода помоћу глагола *початися-починатися*, односно *почети-почињати* може се указивати и на почетак деловања временских прилика: *ветар, киша, лепо време, мраз/ доц, зливи, метелица, сльоти, холоднеча*, почетак манифестација и њихових делова: *представа, концерт, чин/ антракт, вистава, учта* итд.

[УКР] По всій Європі почалися *страхігливі зливи* (Загребельний2).

Вистава почалася, і на сцену вийшов П'ер Рішар (РЕИ)

[СРП] Не треба ићи пошто је почела трамонтана (Петровић Р.2).

Међутим, завеса се подигла, представа је почела, али нико није долазио у ложу (РЕИ)

Посебан тип представљају конструкције у којима у функцији субјекта иступа именица са значењем просторног објекта: *обала, праишума, село/ дубњак, плавні, рівнина* са обавезним указивањем на место од кога почиње да се простире тај објекат. Реч је о метонимијском преносу кретања у времену

на кретање у простору на коју често указују истраживачи, нарочито у оквиру когнитивног приступа (Рянская2002, Падучева 2004, Поповић 2008)⁶⁰:

[УКР] Перекопська рівнина починається за Дніпром (Яновський).

[СРП] Овде прашума почиње већ од обале (Петровић Р.1).

Глаголи **започети-започињати, отпочети-отпочињати** у српском и **розпочати-розпочинати, розпочатися-розпочинатися** у украјинском језку представљају творбене и семантичке творенице глагола *почети-почињати*, односно *почати-починати* и *початися-починатися*, од којих се не разликују по значењу. Ови глаголи, међутим, имају знатно мању фреквентност (*започети-започињати* 57 примера, *отпочети-отпочињати* 35 примера према 571 за *почети-почињати*, *розпочати-розпочинати* 39 примера према 742 за *почати-починати* и 38 за *розпочатися-розпочинатися* према 87 за *початися/починатися*). Разлике се уочавају и у спојивости. Тако се у српском језику ови глаголи употребљавају махом у конструкцијама са именским речима, било у облику акузатива без предлога (или инструментала са предлогом *са*) било у облику номинатива, ређе са глаголима (укупно 16 примера), док се у украјинском језику употребљавају искључиво са именским речима:

[УКР] По вечері батько й мати розпочали балачку (Самчук).

Сварня між новосельцями розпочалася з першого дня (Самчук).

Зима розпочалася. Довга, смутна зимиська на хуторі (Самчук).

[СРП] Зађох по башти и отпочех да берем цвеће (Станковић, АСП).

Чекали су да их неко наоружа и снабдије муницијом и храном, па да отпочну хајку на човјека (Лалић).

Испрва су је сви ћутке удивљено гледали, али домало започе смијех и пијана граја (Андрић, АСП).

Као и код глагола *почети-почињати, почати-починати*, именица у акузативу означава процесуалну ситуацију или објекат на који је радњаелиптиране глаголске допуне усмерена:

[УКР] По приході в село „роти”розпочинають торгівлю (Самчук).

Характеристику Уласа він розпочинав від десятого родового коліна і не відступав навіть від дрібних фактів (Тютюник).

⁶⁰ Веза кретања у времену и кретања у простору одражена је и у употреби глагола кретања у акционалним почетним конструкцијама: *кренути, приступити, повести* у српском, односно *кинутися, метнутися, піти, приступити* у украјинском.

[УКР] Мершій кинувся виправдовуватися (Загребельний2).

[СРП] Они наново почеше да се одевају, стрина Перса крете да распаљује запретену ватру у штедњаку и да приставља велики лонац да се подгреје (Михаиловић, АСП).

[СРП] Зато је са великим страхом отпочињао све те припреме за починак а будио се с још јачим осећањем прогоњеника (Петровић М).

Господин који се тушира и облачи иза заклона излази и завршава реченицу коју је још отпочео док је био невидљив (Петровић Р.1).

И овде смо забележили примере једновалетне употребе глагола *започети-започињати*, ређе *отпочети-отпочињати* у српском и повратног *розпочатися-розпочинатися* у украјинском у истом значењу као и глагола *почети-почињати*, односно *початися*:

[УКР] Одним словом, я прошу, щоб зараз же, із весни, розпочиналося будівництво нового корівника (Тютюник).

За пригірком розпочинається панський парк, густий, розлогий, з розкиданими старими будівляма (Самчук).

[СРП] И тек што започе мазање пушака, чутурица за барут, гвоздених набијача, (...) опет певачи залелекаше еј ... (Црњански1).

Некакобаш тада, чинимисе, отпоче и екипно првенство (Михаиловић).

У групу почетних глагола у ужем смислу спада и двовидски глагол *стартовати*, односно *стартувати*, новија позајмљеница из енглеског језика. У нашем корпусу базираном на књижевности XX века, ни у украјинском ни у српском материјалу није пронађен ниједан пример његове употребе. Претрага по интернету дала је, међутим, велики број резултата. РСЈ даје два значења за овај глагол. Оба су почетна, прво је везано за спорт – „поставити и постављати се на старт у такмичењу, кренути, полазити са старта, почети, почињати трку“, друго је жаргонско *стартовати* у значењу „почети се удварати“ (РСЈ: 1268). Наш корпус показује, међутим, знатно ширу употребу, како у оквиру спортских текстова, где је и даље најзаступљенији (не само *започети трку* већ и било које друго такмичење), тако и у другим врстама текстова: *стартовати* може *кампања*, *преговори*, *споразум*, у компјутерском жаргону *стартује се програм*, *апликација*, а у аутомобилском свету *мотор*, *аутомобил* итд. (у последња два случаја глагол *стартовати* синонимичан је заправо не глаголу *почети-почињати* већ *покренути-покретати*), при чему глагол *стартовати* може функционисати као једновалентан или двовалентан (именица у акузативу или инструменталу са предлогом *са*): Утакмицом Олимпија – Црвена звезда данас стартује Гудјир лига (РЕИ); Главни утисак је да су медији стартовали кампању прилично “затечени” и са дилемом како је пратити (РЕИ); Порески инспектори стартовали са унакрсном проценом имовине богаташа (РЕИ).

За украјински глагол *стартувати* речници бележи више значења – од првог, уског, везаног за спортску терминологију: „почињати спортско такмичење“, све до веома уопштене дефиниције „почињати нешто“. Заиста,

забележено је мноштво примера са именицама различитог значења као што су *кампанија, акција, програма, виставка, конференција, фестивал* (различите манифестације), *газета, операција, експедиција, вибори, проект, конкурс, продажі, фальсифікації* итд. У већини примера функционише као једновалентан, ретко као двовалентан – са именицом у облику акузатива без предлога: Стартували продажі телефону NTWS116 на сонячних батареях (РЕИ); На Київському морі стартувала најпрестижніша національна вітрильна регата “Кубок Вадима Гетьмана (РЕИ); Митці із київської групи Револуційний експериментальний простір (РЕП) стартували фестивал Нового українського мистецтва (РЕИ).

И у српском и у украјинском језику могућа је елипса допуне при употреби глагола *стартовати/стартувати* у његовом основном значењу – „започети спортско такмичење“: [УКР] Катерина Бондаренко вдало стартувала на тенісному турнірі у Маямі (РЕИ); [СРП] Јанковићева стартује против Колумбијке Зулуаге (РЕИ).

Српски и украјински језик показују, дакле, велику подударност у саставу и функционисању конструкција са почетним глаголима у ужем смислу. Сви наведени почетни глаголи у српском функционишу као једновалентни и двовалентни, у украјинском се сви осим *стартувати* формално разликују постфиксом *–ся*. За украјински језик није карактеристична формална разноликост допуне као у српском (инфинитив/да+презент, акузатив/инструментал с предлогом *са*) – глаголска допуна употребљава се искључиво у инфинитиву, а именска реч може бити само у облику акузатива без предлога, а уз твореницу *розпочати-розпочинати*, за разлику од српских твореница, не функционишу глаголи већ само именске речи.

2.3.2.2.2. Глагол *стати*

По својој семантици, спојивости и фреквентности почетним глаголима у ужем смислу најближи је глагол *стати*. Овај глагол, као прво, у свом значењу садржи сему почетка, на шта указују и његове изведенице *постати: почети бити* (у украјинском *стати – почати и почати бути*) и *престати*, у украјинском *перестати*). Као друго, има знатно ширу спојивост у односу на остале почетне глаголе у ужем смислу, који су ограничени на употребу са одређеним лексичко-семантичким класама глагола. Напокон, у односу на ове глаголе, запажа се већа фреквентност акционалних почетних конструкција са глаголом *стати* у нашем корпусу, мада више него двоструко мања у односу на почетне глаголе у ужем смислу (у српском 125 примера са 103 глагола, у украјинском 216 примера са 189 глагола). С обзиром на ове и неке друге специфичности функционисања овог глагола, о којима ће бити реч ниже, његовој анализи посветићемо посебно поглавље.

Глагол *стати* у српском језику употребљава се, за разлику од почетних глагола у ужем смислу, готово искључиво са глаголима у облику инфинитива или конструкције да+презент: Младић, скоро дечак, прво се уплашио од мене, а онда ми нагло стаде прислањати лице уз руку (Петровић Р.1); Он очајно пође од једне до друге врећице, стаде да их цепа оштрим покретима и да ослобађа сневе (Јакшић); Она је поново стала да се тресе (Петровић М). Забележен је само један пример употребе овог глагола са именицама, и то у облику номинатива (то јест, једновалентно): Онда се окрете, и по хану стаде ршум и лом (Андрић, АСП). Ова конструкција може се трансформисати у глаголску: ...људи у хану стадоше правити ршум и лом, што значи да је при једновалентној употреби глагола *стати* вршилац радње као небитан уклоњен из спољашње структуре конструкције а у првом плану је сама радња⁶¹. Један пример са именицом у номинативу налазимо и у украјинском корпусу. Реч је о егзистенцијалној почетности: І став мир межи персами й греками (Білик).

У украјинском језику разликујемо две употребе глагола стати у почетном значењу: *стати* = *почати* и *стати* = *почати бути*. У првој употреби глагол *стати* спаја се са глаголима у облику инфинитива: Кулемети, стали методично строчити, розбиваючи похід кулями (Яновський); Підійшла куховарка, стала теж заспокоювати старого (Гончар2); Поночі вони вивели лоша і стали наганяти на каміння (Барка).

Употреба са допуном у виду именице је ретка. У нашем корпусу забележено је три примера са глаголом *стати* и два са његовим видским паром *ставати*⁶² у конструкцијама са именицама у облику генитива са предлогом *до* или акузатива са предлогом *на*, од тога три са именицом *робота*. Све ове конструкције заправо су фразеолошког типа: Спершу стань до роботи, зодягнися, відчухайся (Андријшик); Ти станеш до влади (Андријшик); Мати не вернулась, видно, кудись від'їхала далі; на роботу стала, щоб копійку здобути (Барка); Всі як один ставали до роботи (Лепкий); І знезацька проламаується крізь їхні гушавини ім'я жіноче, стає на боротьбу з самою Історією (Загребельний1).

Специфичну црту украјинског језика у односу на српски представља постојање прилошких и непроменљивих именских речи којима се изражавају различита стања: *видно, жаль, журно, соромно, страшно, шкода, ясно* итд. Ове речи, које функционишу у безличним реченицама, у литератури се називају „предикативима“ или „предикативним прилозима“. С обзиром на њихову семантику, и синтаксичку функцију, у последње време у украјинској

⁶¹ У том смислу као почетни може се посматрати и глагол *настати*: Нареди да нам се изнесу столице и дуго представљање између њега и мене, настаде узпомоћ Н-а који нам служаше као тумач (Петровић Р.1), Настаде кратки плес сложних корака: колико је црни домаћин напредовао према ходочаснику, толико је овај узмицао (Јакшић).

⁶² Глагол НСВ *ставати* не употребљава се у значењу *почети* са глаголском допуном. У нашем корпусу забележен је само један пример у коме је глагол *ставати* у облику императива, што га приближава конструкцијама *давай* + инфинитив, којима се такође може изразити почетно значење (в стр. 112-113): Як убіжить собака, вдар по голові з усієї сили, а ти, доню, бери в хаті держак від сапаниці і ставай бити (Барка).

лингвистици усталио се термин „аналитички глаголи“ (ТМУМ 2004:294-297), који ћемо користити овде. Почетна фаза стања означених овим аналитичким глаголима изражава се помоћу конструкција са глаголом *стати*: Мені раптом стало соромно, ніби вона могла мене знати раніше, ніж я став бувати на ярмарку (Андріяшик); Над бліндажем проревіли штурмовики, і за кілька секунд чути стало розриви їхніх бомб (Бажан); Аж самому стало себе шкода, шкода того безжурного, молодого, веселого обличчя, що колись зводило дівчат з розуму (Багрянй2). Са аналитичким глаголима раширена је употреба и видског пара НСВ – глагола *ставати* за означавање почетне фазе као интервала: Єутихий слухав цюкіт їхніх сікир і бородов, і на душі в нього ставало лячно (Білик); Була боса, і ступати на те череп'я ставало боляче (Шевчук); Всім стає незручно, і кожен не знає, як себе поводити (Тютюник).

Најзад, у українском ови глаголи функционишу као почетни у значењу *постати* (*почети бити*)/ *поставити* (*почињати бити*) – реч је о еволутивном значењу– и употребљавају са се именицама и придевима у номинативу или инструменталу без предлога у функції именског дела предиката: Для готів аріанська ересь цієї релігії стала зброєю, яка допомогла їм відвоювати в чужій Європі місце під сонцем (Білик); Вона випросталася, стала вища й худіша (Шевчук); Він поступово сам ставав птахом, який готувався злетіти в небо (Шевчук); Також зиркання і напади сторожів ставали гостріші і лютіші (Барка).

Што се тиче функционисања глагола *стати* уз глаголску допуну, у оба језика уочавамо подударности са конструкцијама са глаголом *почети-почати* – с обзиром на могућност употребе са различитим класама глагола и с обзиром на изражавање „чистог“ (инхоативно-иницијалног) почетног значења. Као допуна и овде су заступљени атерминативни и терминативни глаголи, и глаголи радње (најчешће), и глаголи стања, и глаголи процеса различитих лексичко-семантичких класа:

[УКР] Кривов'яз кивнув і став розчісуватися перед дзеркальцем (Андріяшик).

Церква позіхнула й стала дрімати (Головко).

Вибравшись на нари, вона стала шукати чоботи (Андріяшик).

Просвітліло після дощу, і потім зразу земля стала парувати і почало сходити скрізь: все зазеленіло! (Барка).

Отроходін став відчувати, як нерви зриваються справді в гніві (Барка).

[СРП] У тај мах стаде да дува ветар (Радовановић).

Једни стадоше дрвеће да обарају и пут према Дунаву да граде, други попадоше по граду да батаљују и разваљују (Ненадић).

Она је поново стала да се тресе (Петровић М).

По том се зидови унаоколо стадоше пушити (Радовановић).

Онда пиштаљка стаде будити успавану послугу (Лазаревић, АСП).

Од глагола *почети*, односно *почати* глагол *стати* се разликује, дакле:

1. -ограниченошћу функционисања видског пара НСВ(у украјинском само уз аналитичке глаголе: *стало-ставало моторошно* и у значењу „постати-постајати“: *стала-ставла щасливою*; у српском се уопште не употребљава);
2. спојивошћу искључиво са глаголском допуном: глагол *почети*, односно *почати* регуларно се спаја са именском допуном у облику акузатива (у српском и инструментала с предлогом *са*) и могућа је пасивна трансформација (*почали роботу – работа (роз)почата; почели су борбу – борба је (за)почета*); глагол *стати* спаја се само са глаголском допуном па није могућа ни пасивна трансформација;
3. специфичном спојивошћу са аналитичким глаголима у безличним реченицама у украјинском језику: *стало страшно, стало шкода*;
4. изражавањем почетног значења само при употреби у прошлом времену у афирмативним конструкцијама.

Употреба негације у украјинском језику (у српском немамо ниједан пример са негацијом) доводи до неутрализације почетног значења и конструкције са глаголом *стати* означавају да радња једноставно није или неће бити вршена: Вишата довгим погледом подивився на свога володаря, питати ж нічого не став (=не спитав) (Білик); Тепер же знову розпустила языка й навіть погрожувала Гримі, й се могла бути правда, грек не став би брехати (=не брехав би) (Білик). Ова појава има сасвим логично објашење – уколико радња није започета, она није ни вршена, те су конструкције са негираним глаголом *почети*, односно *почати* или негираним префиксалним почетним глаголом изуетно ретке: у српском имамо само 8 оваквих примера, у украјинском 12, при чему је у већини реч о експлетивној негацији (на семантичком плану заправо не постоји негација) (а) и тек у неколико примера негира се започињање (очекиване) ситуације, а тиме и одвијање ситуације у целини (б):

(а) [УКР] А він, чортяка, як не зарегоче, як не заплеще (=так зареготав, так заплескав) в долоні — аж моторошно зробилось (Самчук).

Проскакали ще кілометрів чотири, доки на обрії незамаячив (=до того, як на обрії замаячив) хутір Княжа Слобода (Тютюнник)

[СРП] И ето тако све док не отпочне борба (=до тренутка када отпочне борба), а после добош иде у комору, а Секула с пушком уз командира (Васић1).

Удараш у њега као у цак, док те руке не заболе (=до тренутка када заболе), док ти језик из уста не испадне, а стока стоји (Михаиловић).

(б) [УКР] Той самий песик загавкав тепер і на Марію, але коли вона лагідно промовила до нього, не заскавучав (=не скавучав) лагідно і не замахава (=не махав) хвостом, а залящав уже несамовито (Шевчук).

Улас сів на лаву, але розмови не починав (=не розмовляв, мовчав)(Тютюнник).

[СРП] Осјећао сам да више неће полетјети, неће залепршати (=неће летјети, неће лепршати), пузиће по земљи попут сљепића (Селимовић1).

Детаљну реализацију овог пројекта ујак је поверио водећој фабрици електронских уређаја у нашој земљи, која још није почела с производњом (= не производи) одашиљача (Савић2).

Осим тога, негација се може односити на неке друге елементе ситуације (посебна негација) а не на њено започињање:

[УКР] Не почав одразу *про купівлю*, а з іншого (Самчук).

Якщо вештатимуться, мовляв, тут не прописані всякі, то й не таке почне вночі пропадати (Гончар2).

[СРП] Ову промену нисам ја започела и не умем да је зауставим (Јакшић).

Одлучио сам да му притекнем у помоћ, из страха да се не почне спасавати суровошћу, како не би остао понижен (Селимовић2).

Специфичност негативних конструкција са глаголом *стати* огледа се у елементу модалности: *не став X* најчешће не значи просто *не X* већ *не захотів X*, на шта указује и значење глаголске допуне – сви глаголи у нашим примерима означавају контролисану радњу, претпостављају намеру субјекта да је изврши. Негација указује да он не намерава, не жели да изврши радњу, иако је она у извесној мери очекивана. Модална компонента израженија је при употреби глагола *стати* у прошлом времену: Не просив, не предавав, щоб прийшла, не став витрачати (=не захотів витрачати) бодай слово на свою башкадуну (Загребельний1); Юля цілуватися ні з ким не стала (=не захотіла цілуватися) (Тютюнник); Розпитати Рушен не могли, бо вона нікому не стане відповідати (=не захоче відповідати, не буде відповідати) (Загребельний1). До сличне неутрализації почетног значења долази и у упитним конструкцијама: Хто їх стане слухати (=захоче слухати, буде слухати), хто повірить?(Загребельний1); Невже ми станемо відмовлятися (=захочемо відмовлятися, будемо відмовлятися) від них?(Загребельний1)

Ван негативних конструкција употреба глагола *стати* ограничена је у српском искључиво на прошла времена (у нашем корпусу заступљени су перфекат и аорист), у украјинском махом на прошло време (тек 5 примера у облику футура). У примерима са футуром фокус је, опет, пре усмерен на радњу у целини него на њено започињање: Той вичвалає на подвір'я і ще заспано стане дивитися (=буде дивитися) на ту неприродно оранжеву коксохімівську хмару (Гончар2); Старий, проте, не спішить, вовтузиться біля бакена спокійно, а тоді ще стане давати (=буде давати) димам оцінку (Гончар2); І вони, інозоряні, теж стануть дошукуватись (=будуть дошукуватись) тайни пропорцій (Гончар2).

2.3.2.2.3. Конструкције са почетним глаголима у ширем смислу

У почетне глаголе у ширем смислу у српском језику убрајамо глаголе *кренути, приступити, прихватити се, латити се, приступати, узети, ударити, дати се, надати, надати се, повести, заподенути, заметнути*, а у украјинском *зайтися, піти, кинутися, метнутися, приступити, взятися*,

хопитися, ухопитися, вдаритися, виникнути, повестися и њихове видске парове. Почетно значење има и глагол *прећи/перейти* у оквиру конструкције са глаголском именицом у акузативу са предлогом *на* (*прећи на шапат/перейти на шепит*). Иницијално значење у конструкцијама са допуном у виду глагола или именице има, дакле, низ глагола чије основно значење није почетно, тачније везано је за почетак само одређене ситуације. Међу њима доминирају глаголи који означавају почетак кретања: у српском *кренути, поћи*, у украјинском *кинутися, метнутися, піти, пуститися*. Љ. Поповић о глаголима кретања [УКР]*іти, піти*[СРП] *ићи, отићи, поћи* говори у вези са проспективношћу, истичући да се значења „претпочетне и почетне фазе чврсто преплићу у семантичкој структури ових глагола” (Поповић 2008: 174-176).

РСКЈ као пето значење глагола *поћи* бележи „*почети што радити, изводити*” (РСКЈ Т4: 815) и наводи 2 примера, оба из књижевности XIX века⁶³. У нашем корпусу ово значење потврђено је тек једним примером, и то са допуном у облику именице у акузативу се предлогом у⁶⁴: *Трпи, вене у себи, па кад не може више да издржи, пође у пијанство /≠почне да пије/, да заборави* (Селимовић2). Можемо закључити да се почетно значење код овог глагола у савременом српском језику практично изгубило, што потврђује и РСЈ, који ово значење не издваја. РСЈ бележи почетно значење „*почети се одвијати, дешавати се*” (РСЈ: 990) само у безличним конструкцијама (или конструкцијама са заменицом *све*) без глаголске или именске допуне уз обавезну одредбу за начин (*пошло је добро, лоше, како треба* и сл.), које је потврђено и у нашем корпусу са 5 примера: *Све је пошло некако наопако* (Лазовић1); *Од тога дана пође мајстору набоље* (Матавуљ, АСП); *У Бечу, све је пошло још боље* (Велмар-Јанковић); *И раније је било свађе међу њима; више пута би се псовкама извикао на њу; оћутала би и идућег дана све би пошло по старом* (Ћосић1).

У украјинском корпусу имамо 9 примера употребе глагола *піти* у почетном значењу. Семантика кретања уочава се у примерима са глаголима звучача (кретање звука у просотру): *Іржання те розбилося зараз же на десять відгомнів, і покотилося по ярузі, і пішло бродить та гомоніти* понад болотечком (Тютюник); *Чубенків кінь заіржав щосили, мов у темній, печері пішло блукати* його іржання, ледве чутною луною стало повертатися назад (Яновський). У осталим примера изражено је чисто почетно значење: *І Барон пішов перед старим викидати* словесні колінця, вигинався, мов клоун на килимі (Гончар2); *Старцям припала до вподоби така мова молодого правителя, й вони пішли втрясати* подробиці майбутнього похорону (Білик). У украјинском језику могућа је (5 примера) и једновалентна употреба

⁶³ Сеоски женскари бацише на њу око, тепођоше око ње оптркивати (Ј. Козарац).
 Јанкотури сабљу у корице и пође нешто сплетенода се разговара (Л. Лазаревић).

⁶⁴ Почетно значење може се издвојити и у синтаagmaма типа *поћи у потеру, поћи у бој – започети потеру, започети бој*.

ОВОГ глагола: Орлов на когось гаркнув, пішли чутки (Шевчук Вл); І таки пішов дощ (Багрянний2); Усі пристали на це, та як пришилось брати свій жереб — пішли наріки (Самчук).

Глагол **кренути** има нешто већу фреквентност од глагола *поћи* – у нашем корпусу забележено је 10 примера конструкција са глаголском допуном: Стрина Перса крете да распаљује запретенуватру у штедњаку и да приставља велики лонац да се подгреје (Михаиловић, АСП); Ја скочим, кренем да давим тог инспектора (Петровић М); Река је била мутна и жута, пунаблата, а врбаца, што беху већ кренули да пупе, били су премрзли последњих, изненада хладних дана (Црњански1). У конструкцији са допуном у виду глагола СВ овај глагол означава неуспешан почетак, неуспешан покушај вршења радње: Свијест ми се стијеснила од магле; крене да се пробуди, па не може (Лалић); Онда је одједном кренула да пође без ријечи, али то би неодлучно и одмах се претвори у један од оних летова с лебдењем (Лалић).

Овај глагол употребљава се и са допуном у виду именице у облику акузатива са предлогом у или *на* (8 примера): Као два противника са скривеним намјерама у себи, показаћемо се кад креномо у напад (Селимовић1); На тренутак је осетио бесмислени порив да потрчи за њима, да крене у потеру и силом истресе потребна објашњења (Јакшић); Одмах креносмо на планирање заједничког рада (Јанковић Бели).

Најзад, могућа је и једновалентна употреба: Досадила му је тишина, много је има овдје, а прекида је само пуцњава кад крене потјера (Лалић); А из прошлости је у нас све кренуло, у прошлости је имало и да се заврши (Гаталица); Међу дечацима крете опклада ко ће се први попети на орах (Олујић1).

Глагол *кренути* као и глагол *поћи* може се употребљавати у безличним конструкцијама (углавном праћено одредбом за начин): Кренуло им једобро, чак изненађујуће добро (Б. Димитријевић, ЕКС); Кренуло је набоље. Сада имамо довољно воде (Ненадић). Овим конструкцијама блиска је апсолутивна употреба глагола *кренути* – у личном облику, без допуне али са одредбом за начин: На турниру добро кренуше. (Савић1).

Почетно значење може имати и изведеница овог глагола – глагол **покренути**, где се из значења „каузирати кретање” развило значење “каузирати почетак неке радње”. Примера употребе овог глагола у почетном значењу у нашем књижевном корпусу има само два, од којих у једном има глаголску, а у другом именску допуну: Али знам ово: да сам у свом животу често сретао (...) људе који су увек знали шта хоће и код којих ме је нарочито чудило онај увек фини, танак и доследан ред мисли, ма о чему покреноу да с њима говорим (Васић2); Побојох се да Абдерићани не покреноу парницу против тебе као Атењани против Сократа (Миланковић2).

У интернет корпусу, међутим, налазимо велики број примера из којих се могу извући закључци о његовом функционисању. Глагол *покренути* и у значењу каузације кретања и у почетном значењу управља именицом у облику акузатива без предлога. У овом другом значењу његова спојивост је ограничена на лексичко-семантичку класу именица које означавају

делатности (*акцију, бизнис, иницијативу, истрагу, посао, пословање, производњу, процедуру* итд.): Млади Београђани који желе да покрену сопствени бизнис, а не знају како, имају прилику да науче предузетничке вештине кроз програм “Млади за младе предузетнике“ (РЕИ); Последња истраживања Светске банке показала да у Београду није баш лако покренути посао (РЕИ); Пре тачно годину дана управа БЕК-а, зрењанинске индустрије меса, преузела је обавезу да у року од годину дана покрене производњу (РЕИ).

Видски пар овог глагола, глагол *покретати*, такође функционише као почетни, и представља почетну фазу неке ситуације као одређени интервал: УН покреће истрагу о немирима на Косову (РЕИ); Pipelife, један од водећих светских произвођача пластичних цеви и делова, покреће производњу у својој новој фабрици (РЕИ).

Еквивалент српског глагола *покренути-покретати* у украјинском језику изведен је од почетног глагола у ужем смислу *почати*. Глагол ***започаткувати-започатковувати*** се од свог мотивног глагола разликује, међутим, ограниченијом спојивошћу, која се, за разлику од српског, не своди само на лексичко-семантичку класу именица које означавају разне делатности (*бизнес, виробництво, діяльність, співпрацю, справу, туризм* итд.), иако је највећи број примера управо са овим типом именица, већ обухвата и именице које означавају различите радње (*діалог, зустрічі, проведення, рух* итд.): Започаткувати власну справу молодь з сільської місцевості навчають в Івано-Франківському громадському центрі „Еталон“ (РЕИ); „Прийняття Закону України “Про ратифікацію Статуту Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ” дасть змогу започаткувати повноцінну діяльність Організації для досягнення нею статутних цілей”(РЕИ); Є пропозиція започаткувати регулярні зустрічі тих, хто цікавиться музикою (РЕИ).

Видским паром овог глагола, глаголом *започатковувати*, такође се изражава почетно значење (укључујући и значење еволутивне претфазе, иако ово значење, за разлику од српског језика, није доминантно): Започаткувати власну справу молодь з сільської місцевості навчають в Івано-Франківському громадському центрі "Еталон" (РЕИ); Київська влада започатковує щорічну соціальну акцію „Поле життя” (РЕИ).

Глагол ***приступити***, који има значење „приблизити се, прићи”, у оба језика може функционисати као носилац почетног значења у оквиру акционалне конструкције. У српском корпусу забележено је 20 примера са допуном у виду именице са процесуалним значењем у облику датива (*радња, сређивање, испитивање, израда, остварење, посао, градња, примена, куповина* итд.), у украјинском 11 примера, од чега девет са именицом у облику генитива са предлогом *до* и један са именицом у инструменталу с предлогом *з* (све именице имају процесуално значење: *діло, робота, праця, малювання, переоформлення* итд.):

[УКР] Зняв з пліч вила і приступив до праці (Тютюник).

А як zostались з Грицем самі, Наталка приступила з допитом (Багрянний2).

[СРП] Приступило се и раскрчивању рушевина штампарије (Миланковић2).

Недоумица, због које Цхаудета није чуо, доста је дуго онемогућавала ручку да приступи (Пекић, АСП).

Грибус приступи куповини робе, и убрзо беше једна од тих корпи дупке напуњена свежим зељем и најлепшим воћем (Миланковић2).

У украјинском корпусу забележен је и један пример елипсе допуне: Тоді попросіть у чергового інструменти і приступайте (Андріяшик).

У оба језика видски пар НСВ такође учествује у изражавању почетног значења :

[УКР] Коли ж художник мав приступати до малювання султанші, то за його спиною не стовбичив навіть кизляр-ага (Загребельний1).

[СРП] Авелино се угризао за језик против урока, јер то је била радња којој је приступао сваки пут пред неко убијање или одбрану (Петровић М).

Украјински глаголи кретања **кинутися** и **метнутися** (први представљен са 38, други са 10 примера) означавају брз, интензиван почетак кретања: Вона мало не бігцем кинулася до третього стовпа, долаючи безмежне поле червоного килима центральної пави (Загребельний1); Мешканці Жовкви прожогом метнулися з хат (Лепкий). С обзиром на то, као почетни у акционалним конструкцијама такође изражавају интензиван, нагли почетак ситуације: Чумаченко кинувся розгрібати пісок (Тютюник); Він кинувся розстібати свою торбу (Загребельний2); Варвара Яківна в усій своїй звабливості метнулася допомагати йому (Шевчук Вл); Жінка метнулася віднімати хлібину (Барка). Осим тога, глагол **кинутися** често се у почетном значењу спаја са глаголима кретања и прилозима типа *навтіки*: Петро кинувся бігти до хати, але дід загукав до нього від школи, з дерев'яною лопатою в руці (Вінграновський, УП); З перестрахом сліпим, який не знає стриму, кинулися втікати назад, в напрямі Сейму (Лепкий); Хлопці, як по команді, кинулися навдвори (Тютюник); Чиновник позадкував, а далі кинувся навтікача (Шевчук Вл).

Специфика оба глагола у односу на до сада анализирани почетне конструкције лежи у додатном значењу појачаног интензитета. С друге стране, као и већина претходно анализираних глагола кретања у функцији носилаца почетног значења у акционалним конструкцијама (са изузетком конструкција типа *пішов доц*), и ови глаголи спајају се искључиво са глаголима који означавају контролисану радњу (у нашим примерима: *битися, виправдовуватися, запрягати, захищати, обіймати, перечити, підбирати, розгрібати, цілувати* итд.) и не спајају са глаголима процеса или стања: — Не налягай! Дорогу! — метнулися городові розширювати живий, рухливий коридор (Шевчук Вл); Сотки рук кинулися гасити пожежу на підзамку (Лепкий).

Глагол *кинутися* у почетном значењу такође се спаја са именицом (са значењем радње) у облику генитива са предлогом *до*: Рона поклав перші дві тисячі злотих, Володько завзявся організувати робочу силу, хлопці й дівчата кинулись до праці (Самчук).

Српски глагола *бацити се*, близак украјинским глаголима *кинутися* и *метнутися* у нашем корпусу представљен је са 7 примера. Спаја се само са именицама, и то у облику акузатива са предлогом *на*, ређе у (у нашим примерима то су махом именице код којих доминира процесуално обележје: *читање, побијање, преплитање, утврђивање, изградња; посао, сеанса, јело, пиће*): Рогозић се тек сад бацио на читање, а брзо схвата и запамти (Игњатовић, АСП); Већ у следећем тренутку, поновно се бацио у преплитање корака и утврђивање правог правцијатог извора гласа (Петровић М); Одједном свет, опорављен, излази да се баци на јела са лармом и весељем деце (Петровић Р.1).

По свом значењу и употреби глаголима *кинутися* и *метнутися* близак је глагол *пуститися*, представљен у нашем корпусу са 15 примера, махом са глаголима кретања: Я пустився йти, та він рвонувся за мною (Андріяшик); Великий князь пустився бігти йому назустріч, але десь на півдорозі схаменувся (Білик); Володько з копита рванувся і пустився через поле тікати (Самчук). Тек у 2 примера срећемо друге глаголе: Цієї зими Володько ще з більшим завзяттям пустився здобувати твердиню знання (Самчук); Комонники пустилися вздовж рівчака шукати воріт або якогось проїзду(Білик). У 2 примера глагол *пуститися* у почетном значењу спаја се са именицом у облику акузатива с предлозима *на* и *в*: Вона поклала йому руку на плече і пустилася в танець (Тютюник); Почувши, що цар прощає усім, хто проти гетьмана заявиться (...), пустилася на ті промисли погані (Лепкий), а у једном примеру употребљен је као једновалентан: Мирон Данилович нагорнув могилку; тим часом пустивсясніг (Барка).

Још један глагол изведен од глагола кретања (али сам нема значење кретања), употребљава се у украјинском за изражавање интензивног почетка радње: глагол *заходитися*. У нашем корпусу после глагола *почати* и *стати* је најфреквентнији – представљен је са чак 106 примера у којима је употребљено 92 различита глагола. Сви глаголи, притом, означавају контролисану радњу: Не встигли зачинитися двері, як в'язні заходилися швидко мити підлогу (Багрянйий1); Вгледівши Богдана, вони разом попіднімали свої червлені щити й заходилися бити в них наконечниками копій (Білик); Яворницький заходився зачиняти важкі двері собору (Гончар2); Половчиха заходилась йому допомагати (Яновський).

На специфичан начин семантику почетка изражавају глаголи *перейти*у украјинском и *прећу*у српском. У украјинском корпусу овај глагол заступљен је у нешто више примера (35) него у српском (22). Акционално значење почетка радње, као и код свих глагола кретања у овој функцији, изводи се из просторног, али је с кретања напред (у простору, односно

времену) фокусирано на прелазак одређене границе која означава престанак једне ситуације и почетак друге. Упоредити:

[УКР] Німці вже перейшли Дніпро (Тютюник).

и

Далі перейшов на шепіт (Андріяшик).

[СРП] Чим пређемо његове границе ући ћемо у краљевину (Петровић Р.1).

и

И оно беше спремно да и само зачас пређеу опити сан (Петровић Р.1).

Док у значењу кретања ови глаголи управљају акузативом без предлога или са предлогом *преко/через*, у почетном значењу допуна је изражена именицом у облику акузатива с предлозима *на* у оба језика, односно с предлогом *у* и обликом генитива с предлогом *до* у украјинском језику:

[УКР] Надвечір все перейшло на справжній грабунок (Тютюник).

Андрій це знав і поставив його спеціально, щоб перейти в наступ (Багрянний1).

Потім перейшов до їх пояснення (Самчук).

[СРП] По позориштима и кафанама говорили су о чуду и брзо прешли наразговор о краљевима (Црњански, АСП).

Вештина преписивања убрзо ће се угасити, сада када се прешло на штампање књига (Миланковић2).

Именица може имати процесувано значење(а) или значење објекта на коме се врши радња и на који је са саме радње, која би била изражена изостављеном именицом са процесуалним значењем, пренет фокус (б):

[УКР] (а) Перейшла вона на тихий сміх /почала тихо сміятися/ і ласкаве, розчулені-ніжне заструмувало з її очей (Тютюник).

(б) Імператор об'ївся свіжиною, перейшов на солонину /почав їсти солонину!'" (Загребельний2).

[СРП] (а) Није било онда бакра, калај велика реткост, нешто се шверцом добијало из Грчке, па смо прешли на оштрење свих ножева/почели да оштримо све.../ (Исаковић, АСП).

(б) И сад, пошто се званични део свршио, требало је прећи на главни задатак /почети извршавати главни задатак/ (Петровић, АСП).

У другом случају најчешће је реч о радњама повезаним са продуковањем звука:

[УКР] Василь, який довго слухав батьківських співів, (...), коли батько перейшов на "Світе тихий"/почав співати "Світе тихий"/, підтягнув і собі за старим (Самчук).

— А ти, мабуть, багато світу об'їхав? Ге ж? — перейшов Кузько на свою любиму тему /почав говорити на свою любиму тему/ (Тютюник).

[СРП] Јер би сви занемели док би Јанко, добивши леден израз лица нагло прешаона неку другу тему /почео да говори на неку другу тему/ (Јанковић Бели).

Ситуација коју смењује нова ситуација, односно ситуација која престаје, може бити експлицирана – именицом у облику генитива спредлогом *з* (*від*) у украјинском, односно именицом у генитиву с предлогом *са* у српском. У овом случају глагол *перейти/прећи* функционише као финално-иницијални:

[УКР] *З проблеми порятунку знову перейшли до спогадів /перестали розмовляти про проблеми порятунку і почали згадувати.../* (Багрянй1).

Збентежена і зворушена оповіданнями Чуйкевича не могла перейти від смутку до втіхи /перестати сумувати і почати втішатися/ (Лепкий).

[СРП] Хитао сам да *са опитих разматрања пређем на оно што ме боли /престанем да разматрам опште ствари и почнем да говорим о ономе што ме боли/*(Селимовић1).

Када вршилац радње није експлициран, ситуација која престаје помера се у први план и тада је изражена именицом у облику номинатива.

[УКР] Ї на ранок *шепотіння перейшло в геть одверті розмови /перестали шепотіти і почали відверто розмовляти/* (Білик).

Виття перейшло в зойк /перестала вити і почала зойкати/ (Загребельний1).

[СРП] *Њен глас је повремено прелазіо у њисак разигране ждребице /њен глас је престајао да буде равномеран и почињао да личи на њисак (почињала је да њишти/* (Савић2).

Овај глагол може функционисати и као завршни. Реч је о егзистенцијалним реченицама у којима глагол *перейти/прећи* иступа као једновалентан:

[УКР] Часто він вибухав таким гнівом, що всі домашні ходили як по струнці, чекаючи, доки перейде буря (Тютюник).

[СРП] Чим мало пређе жега, идем у село, уистину огромно (Петровић Р.1).

У оба језика видским паромНСВсе такође изражава почетно значење:

[УКР] - Хотів з тобою бачитись, - байдуже, непомітно переходячи з мовчанки до мови, сказав Йон (Самчук.)

[СРП] Она одмах прелазі на тешкоће (Михаиловић, АСП).

Осим глагола кретања у оквиру акционалних конструкција као почетни могу функционисати и глаголи **радњи које каузирају поседовање** или глаголи изведени од њих. Семантика почетности изводи се из семантике промене статуса. Нарочито су бројни овакви глаголи у српском језику: *узети, прихватити се, латити се, дати се, надати, надати се*. У

украјинском језику само два оваква глагола имају почетно значење – глагол *взяти* и повратни *взятися*.

Глагол *узети* заступљен је у нашем корпусу у 52 примера⁶⁵. Већина је ексцерпирана из књижевности XIX – почетка XX века (С. Ранковић, М. Глишић, Ј. Веселиновић), али се глагол *узети* у почетном значењу може срести и код савремених аутора (Д. Ћосић, С. Велмар-Јанковић, З. Јакшић): Окретох очи у небо, па узех да гледам и да мислим (Ранковић); —Ви осветласте образ данас, бели! — узе их хвалити Ђуко (Глишић); Станко га као спусти на земљу и узе се распасивати (Веселиновић); Онда је, опет случајно, свратио у малу гостионицу близу пристаништа и узео да прочитава новине (Велмар-Јанковић); Кад остаде сам, Аћим (...) узе да једе бајат хлеб и сув, посивео сир (Ћосић1).

У свим примерима спаја се са глаголима, и то искључиво глаголима контролисаних радњи (*брисати, грлити, казивати, купити, љубити, обртати, пљескати, писати, пити, превртати, тражити, ударати, чистити, читати, ходати* итд.): А тек када је узео да листа проспекта о оптичким меморијама! (Јакшић); Стигао сам у Праг (...) и узео да тражим конач (Тишма, АСП); Па скочи из скеле и узе купити, по песку, на обали, камичке, и турати их у недра (Црњански2); Извадио је испод предњег сједишта велику нову крпу јелење коже и узео брисати стакло, блистави метал хладњака, фарове (Десница); Упитао се за здравље (...) и узеше пити. (Андрић, АСП).

Украјински глагол *взяти* ређе се употребљава за изражавање почетног значења, како од српског *узети*, тако и од повратног *взятися*. Из нашег корпуса ексцерпирани смо само један пример његове употребе у почетном значењу у конструкцији са глаголом НСВ у инфинитиву: Директор, видно, був загартований критикан, бо, не схилиючись перед авторитетами, упевнено взяв критикувати того Кампанеллу (Гончар2).

У почетном значењу овај украјински глагол употребљава се у безличним конструкцијама фразеолошког типа, на пример, *тривога взяла когось*, где именица у номинативу означава неко стање или осећање (*досада, дривжаки, жаль, завидки, злість, зло, нетерплячка, одур, охота, сміх, страх, сум* итд.), а глагол *взяти* има значење „обузети“, односно, за разлику од личних конструкција са глаголом *взяти* и глаголом *взятися*⁶⁶, реч је о неконтролисаним ситуацијама: Гривастюка взяла нетерплячка (Андријшик); Гриць

⁶⁵ З. Тополињска на знатно већем броју примера анализира употребу глагола *узети* у почетном значењу, при чему долази до низа занимљивих закључака, који се тичу употребе овог глагола са допуном у облику глагола СВ (Он је узео да држање противника Вукових и својих оправда и образложи науком – А. Белић, пример З. Т.) и елипсе допуне (-Опростите, господине Качићу – узме дјевојка дражесном сметњом – К. Ш. Ђалски, пример З.Т.), које нису представљене у нашем корпусу (Тополињска 1985).

⁶⁶ Бележимо два примера са глаголом *взятися* процесуланом именицом у инструменталу којима се такође изражава почетак неконтролисане ситуације (за разлику од конструкција са овим глаголом и именицом у генитиву са предлогом *до* или акутаиву са предлогом *на*, о којима ће бити речи касније):- Як, коли, де?- ураз Иван взявся цікавістю й схопився на ліктях, чи, бува, дід Ясенова не жартує (Чендей, УП); Душа взялась тривогаю (Шевчук Вл).

почав збиратись до Хабаровська, — взяла охота зробити зухвалий рейд, — побавитись з долею в піжмурки (Багрянний2); Почула це Палажка з сіней, взяло її зло (Тесленко, УП); Володька злість взяла: ану, підступлю ще (Самчук).

У нашом корпусу забележили смо 7 оваквих примера и још 2 (оба код истог аутора) са именицом у облику акузатива са предлогом *на*: Людоту взяло на жахи: що, коли зараз її опосядуть з усіх боків? (Білик); Його взяло на шад, він би зараз охоче зострожив свого вороного, та (...) доводилося стримуватись (Білик).

Посебан коментар захтевају украјинске и српске конструкције са овим глаголом који је копулативним везницима [УКР] *и, та, та й* [СРП] *и, на*⁶⁷ повезан са пунозначним глаголом СВ⁶⁸ у истом облику (најчешће прошлог времена), код којих је фазно (па и почетно) значење присутно у смислу смене ситуација, а не издвајања неке фазе (па ни почетне) у протицању ситуације⁶⁹. Ове конструкције имају изразито експресиван карактер и типичне су за разговорни језик, стога их у нашем корпусу има веома мало, поготово у српском – само један пример, односно три примера, уколико узмемо и електронски корпус⁷⁰, док их у украјинском корпусу бележимо знатно више – 34 примера:

[УКР] Вони мене везли, берегли як! А я взяв та й утік! На край світу завезли, а я взяв та й утік! (Багрянний2)

Просто (...) засумувалося, і товариство тебе вже не радує, взяв би й пішов собі світ за очі кудись... (Гончар2)

А Матвій візьми та вибери згодну хвилину, та піди до Дерманя, та приведи додому, а ввечері візьми та відлупи його (Самчук).

[СРП] ДУЈЕ: (узме па их погледа) А како опет ја, какав је круг ово? (М. Богавац, ЕКС).

Он прво узе па написа Окружну Посланицу свим светим источним патријарсима (РЕИ).

⁶⁷ З. Тополињска истиче да копулативни везник може бити замењен паузом, коју у писаном тексту представља зарез (Тополињска 1985: 6). Овакви примери нису забележени у нашем корпусу. Даље З. Тополињска истиче да је у овим конструкцијама „копулативна веза стриктно површинског карактера, док је, у ствари, синсемантички глагол експонент главног предиката“ те да су вероватно настале путем елипсе као и конструкције са модалним глаголима, нпр. *морам и урадићу* ← *морам да урадим и урадићу* (Тополињска 1985: 10).

⁶⁸ У српском корпусу срећемо и примере са глаголом НСВ у овом типу конструкција, о чему ће бити речи касније.

⁶⁹ Почетно значење може се актуелизовати употребом почетног глагола или почетне конструкције на другој позицији:

[УКР] А Полікарп візьми й заговори (Стельмах).

Якнайобережніше взяли й попрямували до двора (Лепкий)

[СРП] Или узме па стане да га туче (Б. Станковић, ЕКС).

⁷⁰ Ради потпуније анализе ексцерпирани смо одређен број примера за српски језик из текстова, форума и блогова објављених на интернету, али и даље се може говорити о релативно реткој употреби ових конструкција у српском језику, односно о њиховој мањој фреквенцији у односу на украјински језик.

Ујутру су браћа отишла у њиву, али кад то Змај спази, он узе па пусти бразду код његовог скровишта (РЕИ).

Поред аспектуалног значења смене ситуација у овим акционалним конструкцијама присутно је и модално значење „свесног подузимања акције“ (Тополињска 1985: 7), повезано са семантиком глагола *узети/взяти*.

[УКР] Був у Єгови народ, а потому щось той народ не догодив йому, й Єгова став насилати на нього й чуму, й морову язву, й усякі хворощі, потому взяв та геть прогнав той народ, а казав, що то є народ божий. Га? По тому взяв і розсипав свій народ по всій землі (Білик).

Була вона з ним до того хороша, що, здається, отак би взяв та й намалював її (Багрянний2)

А от як би їх взяв та й розкрив, розлушив (Багрянний2).

Дивився, дивився бог. Вертатись далеко... Так він узяв та й висипав геть усе з мішка тут (Багрянний2)

[СРП]Трећег јутра је угледао људски траг, па је на примедбе синова што је заклао овцу и коња, узео па им све испричао (РЕИ)

Оградили су Север жицом, а онда је Север узео па оградио њих барикадама (РЕИ).

А ако и одступа од стандарда, онда судија лепо узме па измери (РЕИ).

Е, онда мајка узме, па је ишамара (РЕИ).

На елементу контролисаности, свесног иницирања ситуације заснива се експресивност примера које срећемо у украјинском корпусу: ситуација која не може бити вољна, контролисана, будући да њен субјект није биће које има сопствену вољу, представља се као таква управо употребом овакве конструкције: Він витер пальцем око. - Отакоі! Взяло та й запорошило (Донченко, УП); А воно взяло та й приснилося! (Іваничук); Як може чоловік знати, що та бляха з якогось такого заліза, яке (халера паршива) взяло та й згоріло (Самчук).

У украјинским конструкцијама овог типа најчешће је присутан и прагматички елемент оцене ситуација као неочекиване, изненадне, што може бити додатно истакнуто употребом одредби типа *раптом*. Ово значење у украјинском језику посебно се истиче употребом глагола *взяти* у облику императива⁷¹ (која није могућа у српском језику): І от тут пан доктор *раптом* візьми та й запитай (Винниченко); Качав у склепах бочки, скільки його й знали, все тягав ті бочки, а тоді взяв і повісився (Загребельний1); Пригадалася Оленці тут притча про виноградарів, у якій хазяїн один послав слуг до виноградарів забрать ягоди, а виноградарі взяли й тих слуг повбивали (Тесленко, УП).

Елемент неочекиваности, изненадности није у конфликту са значењем свесног предузимања акције – у датој ситуацији од субјекта се једноставно не очекује да ће реаговати на одређени начин. Овде је битно разграничити

⁷¹ Реч је о „квазиимперативу“, односно о транспозицији глаголског облика, који се у конструкцијама овог типа односи на план прошлости.

ситуације у којима се говорник и агенс не подударају, од оних у којима се подударају. У првом случају, (ре)акцију субјекта говорник⁷² по правилу оцењује као неочекивану, неусклађену са општим контекстом ситуације или, чак, непожељну (последња два примера): Сироватка (...) потерпав: що, коли Денис розпростаеться й піде в його бік? Отак візьме й піде, не випускаючи з рук ножа-колія (Мушкетик); Захар Побережний, секретар сільради, візьми й скажи (Стельмах); Мати була ото “у своїх” та візьми і поскаржись: сидять, нидіють, ні в що взути, щоб бодай провітрилось (Самчук); Так, так, Василь узав та й одружився! (Шевчук Вл); А вписали її на півдесятину десь уже в середині списку, чоґо вона й не знала, але додому вона не йшла, все не вірила. А що як візьмуть та одурять “дурну бабу” (Самчук); Он батько вже на возі, а він чекати не любить. Не раз, бувало, взяв та й сам поїхав (Самчук).

Ситуација може бити неочекивана и за самог агенса и тада модална сема свесног предузимања акције, контролисаности бива потпуно потиснута: агенс реагује неочекивано у датој ситуацији и ту своју реакцију не може да контролише (на шта обично указује шири контекст): Ходить, ходить і *не витерпить*: візьме та й купить отих найдешевших, барвлених, склянистих. І сама поласує і дітям привезе (Самчук); Ото останне було, де ти про землеустрій писав, куди обратитися. Я візьми, дурний, та й покажи на сході (Головко).

Када се говорник и агенс подударају, односно агенс оцењује сопствену реакцију, ситауција може бити неочекивана било за самог агенса (претходни пример) било, чешће, за друге учеснике ситуације: *Вони мене везли, берегли як! А я взяв та й утік! На край світу завезли, а я взяв та й утік!* (Багрянний2); Ліпше давай домовимось, як личить мужчинам, — кінчим комедію, і я для тебе зроблю все, що ти хочеш. Га? От, скажим, візьму й перешлю цього листа... А хочеш — зроблю побачення... (Багрянний1); Я вже про цей план говорила і з ним, і з Максом, і вони цілком погоджуються, а Ірма трохи не задушила мене з радості, бо я їй заявила, що візьму й сама повінчаю їх (Винниченко).

Када се говорник и агенс подударају, употреба ове конструкције може сигнализирати да се ситуација схвата као таква која захтева одређен напор, одлучну реакцију: І от візьму й буду скрізь вести пропаганду за Сонячну машину. Ану, нехай мене карають „на підставі законів воєнного часу” (Винниченко); Варивон вийшов надвір, в задумі насвистуючи якусь мелодію. “Чортів Горицвіт! дуже просто — візьме і найде спосіб, як очистити овес од вівсюга. Чи не соромно буде, коли хворий тебе випередить? (Стельмах); Я вже про цей план говорила і з ним, і з Максом, і вони цілком погоджуються, а Ірма трохи не задушила мене з радості, бо я їй заявила, що візьму й сама повінчаю їх (Винниченко).

У свим наведеним примерима, и из украјинског, и из српског корпуса, пунозначни глагол на другој позицији је свршеног вида. У српском језику могућа је, међутим, и употреба глагола НСВ, која је у нашем корпусу потврђена у четири примера. Када је реч о актуелној ситуацији, за разлику од

⁷²Ситуација не мора бити неочекивана за све њене учеснике, већ је говорник оцењује као такву, она је у супротности управо са очекивањима говорника.

конструкција са глаголима СВ, она се не представља као целовита, већ се указује да је вољним чином агенса започела и још увек траје. У друга два примера реч је о итеративној ситуацији и глагол НСВ може се, без промене значења, заменити глаголом СВ: Пометани лонци на астал, па вру — ваљда скинути скоро с ватре. Ова госпођа узела па као меша — оно вру једнако... (Глишић); Онај Кон још узео па прети лекарима који су против вакцине (РЕИ); Када јавни сервис хоће да наше право да знамо све илуструје сликом, узме, па наше политичаре приказује како улазе у своје канцеларије (РЕИ); Највише мрзим кад неко узме па критикује народ и земљу и нашу историју и традицију (РЕИ)

Глагол *прихватити се* заступљен је у нашем корпусу у свега 7 примера. Навешћемо неке од њих: Или је то требало да намами Лејдела да се и он прихвати скидања њеног скерлетног појаса (Радовановић); Кад га она неправедним одлукама разочарава, прихвата се избора (Пекић, АСП); Никанор тврди како се то догодило само због тога што сам ја наредио монасима (...) да се прихвате каквог корисног посла (Ненадић). У наведеним примерима спаја се са именицом у облику генитива изведеном од глагола који означава контролисану радњу и претпоставља постојање намере да се почне са вршењем те радње. Почетно значење може бити повезано са значењем мотивног глагола *прихватити* – „преузети обавезу да се изврши нека радња (и почети вршити ту радњу)“: *прихватити се посла, задатка, обавезе*: Институт за стране језике из Београда прихватио се израде оба речника (РЕИ); Овога пута сличног пројекта прихватио се и Георги Јосифов сликар и цртач из НовогСада (РЕИ). У овом значењу глагол *прихватити се* спаја се и са другим глаголима: Као бизнисмен, прихватио се да заступа британску фирму у овој земљи (РЕИ).

Следећим примерима илустрована је специфична употреба глагола *прихватити се* у значењу „почети јести“ или само „јести“: Таман да се прихватимо сира /=почнемо да једемо сир/, а одоздо, са доњег краја совре, викну Анђа (Ранковић); Младеж није ни седала за совру него се прихватала /= је почела да једе или =јела/ с ногу... (Веселиновић); — Имам и јагњећине, хајде да се прихватите /=да једете/ (Краков). Запажа се и употреба са предметном именицом која означава објекат или, чешће, оруђе при чему долази до метонимијског преноса објекат→радња, оруђе→радња: Што је најнеобичније, прихватио се књиге, пенкала и машине за куцање(РЕИ).

Овакав пренос присутан је и при употреби глагола *латити се*, чије значење (једно од значења) РСЈ дефинише као „прихватити се (неког посла, рада), почети се бавити нечим” (РСЈ: 630). У нашем књижевном корпусу забележили смо само 6 примера акционалних почетних конструкција са овим глаголом, а интернет корпус потврђује њихову честу употребу. Навешћемо неке примере из књижевног корпуса: Скинем ли мантије и латимо ли се каквог простог посла, сва ће се узвишеност нашега сталежа истопити (Ненадић); И латише се

чишћења оружја... (Веселиновић); Мој отац, реалан и далековидан, лати се, не занемарујући своју трговачку радњу, (...), пољопривреде (Миланковић1).

Глагол *латити се*, синоним глагола *прихватити се*, такође претпоставља постојање намере или преузимање обавезе да се изврши нека радња и спаја се такође са именицом у облику генитива, и то предметним именицама које означавају оруђе (најзаступљеније) или глаголским именицама: Али знате ли шта је то кад ратар остави свој плуг, па се лати оружја? (Веселиновић); **Само сам једном подлегао изазову своје знатижеље и латио се једне од таквих књига** (РЕИ); Драган Белмондо латио се пера и смелог задатка, захваљујући лилном дугогодишњем познанству са Зораном Радмиловићем (РЕИ); Инжењер из Новог Пазара латио се пекарског посла (РЕИ).

У ову групу можемо сврстати и глагол *прионутти*, за који смо у нашем корпусу евидентирали 7 примера. И овај глагол подразумева постојање намере да се изврши радња, а спаја се са именицом (са процесуалним или предметним значењем уз помињани метонимијски пренос објекат→радња) у облику акузатива с предлогом *на*, ређе *за*. Такође у себи садржи сему појачаног интензитета⁷³: Он сагореваше од жеље да оздрави, не што му живот беше толико слadak, колико да *с новом снагом прионе на посао* (Божовић, АСП); Чим цело једно друштво прионе на јело и пиће, лакше се човек снађе у њему (В. Петровић, АСП); Онда се ова плава колона распореди па са ашовима и лопатама својски приону на рад око прокопавања већ трасираног пута (Васић1); Прионух за књигу, и за кратко време постадох ја први ђак у разреду! (Миланковић2). Међу ексцерпираним примерима је и један са елипсом допуне: Гости су били гладни, те су прионули, а Бабијан је непрестано диванио, пуних уста (В. Петровић, АСП).

Еквивалент српских глагола *прихватити се* и *латити се* у украјинском језику је глагол *взятися*. У нашем корпусу представљен је са 79 примера. Семантичка спојивост подударара се са спојивошћу српских глагола – семантика намере захтева допуну у виду глагола који означава контролисану радњу: *будити, електрифікувати, допомогти, клопотатися, копати, крутити, майструвати, розчищати, сипати, читати* итд. Ексцерпирани смо 53 примера са глаголима у облику инфинитива: Вона сіла, він присунув їй блюдечко з очищеним плодом, а собі взявся обчищати новий (Шевчук); Вона усміхнулась, а я взявся дописувати статтю (Андріяшик); Далі Андрієві ніби хтось взявся здирати шкіру, підважувати черепну покривку — йому видався почерк знайомий (Багрянний1). Глагол *взятися* спаја се и са именицама у облику генитива с предлогом *до* или акузатива с предлогом *за* (25 примера): Поснідавши, взялися до праці (Андріяшик); Люди взялися до боротьби з потом (Багрянний1); 3 якою насолодою взялася вона за цю роботу! (Гончар2); Ганно занадто круто взявся за виховання короля (Загребельний2).

⁷³ Појачан интензитет може бити додатно истакнут и одговарајућим одредбама (у примерима обележене курзивом).

Именице могу означавати радњу (као у наведеним примерима) или предмет – оруђе помоћу кога се радња врши или објект на коме се врши радња, при чему, као и у српском, долази до метонимијског преноса: Село вже було недалеко, і він знову взявся за ціпок (Шевчук); Та розгорнула штани, стиснула плечима і взялась за голку (Андріяшик); Часом, тільки повернешся, виморений, з роботи, помився, сів з хлопцями в доміно поклацати чи за книжку взявся, а тут уже мчить джип заводський, записку тобі подають (Гончар2); Запахло димом. Видно, земляк узявсь до люльки (Шевчук Вл). Забележен је и један пример са једновалентном употребом: Десь взявся дрібний *доцик* (Самчук).

Видски пар овог глагола – глагол *братися*, као и видски парови српских глагола – *прихватати се, лаћати се* такође изражавају почетно значење:

[УКР] Отаман береться розпитувати своїх радників-теоретиків про того дивовижного професора Яворницького (Гончар2).

Сидіти може геть поза північ, а вставати мусить разом зі сходом сонця, і зараз за роботу береться (Лепкий).

[СРП] Онај ко није просвећен не треба да се лаћа духовних сагледавања (*РЕИ*).

И ето, све прође (...), и он се сад, срећан и задовољан, лаћа најмилијег и најлепшег посла: бере плод трудова својих... (Ранковић).

Почетно значење имају и творенице глагола *взятися* – глаголи *завзятися* и *заповзятися*, које се спајају са глаголом у облику инфинитива, при чему код њих може бити присутна и семантика „преузимања обавезе”: Сніг ліпив. Ніби завзявся вибілити Батурин (Лепкий); Володько завзявся організувати робочу силу, хлопці й дівчата кинулись до праці (Самчук); Він опиниться у замку шведського короля Густава Вази, який заповзявся зібрати в себе зображення усіх володарів Європи (Загребельний1).

Слична је и семантика глагола *ухопитися*, који, као и *взятися*, функционише у акционалним почетним конструкцијама са именицом у генитиву са предлогом *до* или у акузативу са предлогом *за*: Вже як тільки вчула удова, що батька бояться, вона жваво вхопилась засватання (Вовчок); Цар Петро вхопився до монгольської тактики (Лепкий).

Српски глагол *дати се* изражава интензиван почетак ситуације (радње или стања) и даљу окупираност субјекта том радњом или стањем. У нашем корпусу представљен је са 7 примера. Спаја се са именицама које означавају радњу (*посао, учење, трговина, трк, дискусија* итд.) или стање (*брига, очај* итд.) у облику акузатива с предлозима *на* или *у*: Радници са пијуцима бучно се спустише у јаму и дадоше на посао (Јакшић); Павле се даде на изучавање све оне литературе која се, на било који начин, односила на убиство ножем (Јанковић Бели); Трифун једног дана распусти дружину и даде се на пут (Јакшић).

Глагол *на̀дати* има значење интензивног почетка радње и одликује се ограниченом спојивошћу – са именицама типа *дрека, вриска* у облику акузатива без предлога. Из корпуса смо ексцерпирали само 5 примера са овим глаголом: Оно момче скочи буновно, па нададе дреку и утече (Глишић); Да није чобанин надао вику — зло! (Глишић); И, ето, дете се пробудило и надало врисак (Ранковић).

Глагол *на̀дати се* такође означава интензиван почетак радње и има ограничену спојивост – именице које означавају кретање типа *бег, бекство, трк* и то у облику акузатива са предлогом *у*. Из корпуса смо ексцерпирали три примера са овим глаголом, од којих је у једном елиптирана допуна: Ждребе се преплашило, истргло улар из очевих руку и надалоу луди трк (Савић2); Видим да је неко ударио по штапу, да се даждевњак сигурно надао убекство и да су се за њим залетели (Петровић Р.2); Хајдуци се надали за њима да их до једнога потуку... (Веселиновић). Са овим типом именица у облику акузативу без предлога пронашли смо један пример конструкције са глаголом *на̀дати*: Радош нададе тутањ и, сав рашчупан, изгребен и узверен стрча доле пред механу у Тресијама (Глишић).

Значење интензивног почетка имају и глаголи *ударитиу* српском и *вдаритисяу* украјинском. У оба језика ови глаголи спајају се са глаголским именицама у акузативу са предлогом *у* (*в*). У оба корпуса представљени су са по пет примера:

[УКР] I Настася вдариласяу такий шалений танок, заспівала так дзвінко й голосно (Загребельний1).

Мала Євпраксія вдарилася в плач на скупість зозулину і на свій короткий вік (Загребельний2).

[СРП] Хармоникаш је сматрао (...) да би било много боље да се више дружи с њим, ујаком, па да обојица ударе у тешко весеље и кажу, у песму и свирку (Савић2).

Тај луди грохотан смех она прекидаше (...), па опет удараше у кикот како их је преварила икако им никад неће казати где су (Божовић, АСП).

У српском корпусу забележено је и два примера једновалентне употребе овог глагола: Раздере се небо и удари киша (Јосић Вишњић, АСП); У њему се може видети када ће ударити ветар и окренути се време, а змије беже од њега (Павић, АСП). У украјинском корпусу забележили смо, пак, неколико примера елипсе самог глагола *вдаритися*, када је допуна изражена именицама типа *крик, плач*, које су најчешћа допуна овог глагола: Ваши люди одразу в крик: А! Не вродить! (Самчук); Унучечка у гнів та у плач великий (Вовчок).

Глаголи *повести, заметнути* и *заподенути* такође имају почетно значење, при чему је код последњег то и једино значење, што га приближава почетним глаголима у ужем смислу. Од њих се, међутим, разликује ограниченом спојивошћу, каква је карактеристична и за глаголе *повести* и *заметнути*. Сва три глагола у акционалним почетним конструкцијама

управљају именицом у облику акузатива и заступљени су у нашем корпусу у малом броју примера: (а) *заметнути*, који се најчешће спаја са именицама типа *преписка*, *свађа*, *кавга* (са по једним примером представљене су и именице *игра*, *разговор*, *проблем*) у 15 примера, (б) *заподенути*, који се углавном спаја са именицама типа *разговор* (са два примера заступљена именица *чарка*, са једним именица *обрачунавање*) у 12 примера и (в) *повести*, који се спаја са именицама оба наведена типа, у 11 примера:

(а) Он је пустио да се заморе препишком што је беше заметнуо још синоћ, (Црњански¹).

Страх га није поткопао, рекох у себи, јер од страха се човјек шћућури, а не тражи поноћи и по киши гдје ће кавгу заметнути (Лалић).

Газда Милун наручи чељади да донесу и Видаку кафу, и ту заметнуше њих два обичан разговор(Глишић).

(б) Покуша да заподене разговор са неколико пролазника(Јакшић).

По завршетку ручка заподене ствар Марко (Игњатовић, АСП).

То беху дани јуначког одмора, где се кадикад заподене и понека чарка (Веселиновић).

(в) Намјера ми је била да свратим код муселима, познавао сам га, и да поведем разговор о брату, као успут (Селимовић¹).

Не само да је ликвидирао С.Водолију већ је, има неколико месеци, повео рат против мене и Јужне дијецезе (Радовановић).

После тог његовог предавања, повела се кратка дискусија(Миланковић¹).

Наведеним српским глаголима у украјинском језику одговарају глаголи *завести* и *повести*, који се одликују сличном спојивошћу (именице типа *розмова* и типа *бій*, у облику акузатива, ређе генитива), али имају незнатно већу фреквентност: *завести* је у нашем корпусу представљен у 21 примеру, *повести* – у 12: Коли Джихангір завів мову про книги, Мустафа засміявся (Загребельний¹); Шпачиху слухали й не слухали, баби завели суперечку, що це воно таке „лягавий”? (Гончар²); Ониська завела пісні сумної тихим голосом (Самчук); Два його співучасники (...) стиха повели розмову, що чорною журбою обгорнула серце (Барка).

Овим глаголима близак је и глагол *вступити* који у конструкцијама са именицом у акузативу с предлогом *в* такође може имати почетно значење. И он се спаја са именицама истог типа: *розмова*, *конфлікт*, *перестрілка*, *бій*, *суперечка* итд. Ексерпирани смо 18 примера: Але Галя таки вступила в розмову із джигуном (Шевчук); Частина стрільців вступила в перестрілку, частини гасила пожежі, решта тримала оборону на західній околиці (Андріяшик). Срећемо и једновалентну употребу овог глагола: В батурици вступала нова надія (Лепкий).

Њихов еквивалент у српском, глагол *ступити*, представљен је у нашем корпусу у 14 примера са допуном израженом именицом у облику

акузатива с предлогом у: Ето, на тај начин и из оних побуда једног ведрога мајског јутра, кад сва деца журају у школе, ступи он у нов живот (Васић1); Павле је био веома задовољан, осећао се спреман да ступи у овај можда за себе трагични, страшни окршај (Јанковић-Бели); Листови прикупљеног дувана морају имати извештан степен влажности да би могли ступити у превирање, ферментацију (Миланковић2); После неколико дана он ступи у преговоре са деда Миланом, који беше инокосан (Ранковић).

Глаголи *завести* и *вступити* као и српски глаголи *заметнути*, *заподенути* и *ступити* имају видске парове НСВ, такође са почетним значењем:

[УКР] Чечель зі своїми щасливо доскакує до Гончарівки, заводить по дорозі бій з відірваними московськими відділами (Лепкий).

Нікому не хотілось першому вступати в бій (Білик).

[СРП] Стасали су и неки младићи, из вароши и оближњих села, па су, нестрпљиви што им се име још није пронело Рашком, заметали кавгу, тражећи прилику да покажу своју снагу (Савић1).

И, попуштајући навици коју сам добио за дугих мјесеци самоће међу зидовима болнице, заподијевам унутрашња обрачунавања (Десница).

2.3.2.3. Речце као експоненти почетног значења

Специфичну црту украјинског језика у односу на српски представља употреба речци (*i/ta*) давай, (*i/ta*) *ну* за изражавање почетног значења. Овим речцама, које се спајају са несвршеним глаголом контролисане радње у облику инфинитива, изражава се значење интензивног почетка ситуације, а везане су искључиво за план прошлог времена: *І я встав* — на коліна, *і ковдру потягнув на плечі*, *і давай кричать на піратів* (Близнець, УП); *Як почув, що капає вода зі стелі*, зразу ожив, та давай стрибать і пурхать між краплями, *і ловить їх*, *і дзенькать підківками* (Близнець, УП); *Тимко, наприклад, дістав город під самим селом*, самі ніби рівчаки, та грузи цегли, та заїзди, та бур'яни *і давай нарікати, і давай плакати* (Самчук); *Привели мене до якогось мурзи та давай розпитувати*, що і як, скільки козаків прийшло (Чайковський); *І як почули другі, що дядько Прокіп нині без отченашу обідав*, так давай сміятися, хихотатись (Бордуляк, УП).

Започета радња изражена конструкцијама са овом речцом обично је последња у низу радњи које се одвијају једна за другом: *Позіскакували вони із сідел, скрутили білі руки і давай нагаями шмагати* (Тютюник); *Прибігла кінна поліція і давай нас розганяти* та канчуками по спинах чистить (Тютюник); *Модест Пилипович сперш за голову лише схопився, а тоді на мигах із-за куліс давай показувати: „Назад! Повторити!”* (Корсак); *Пам'ятаю тільки, що мов повиходили усі батюшки до мене, налігали за уші мене і давай у черці постригать мене* (Тесленко, УП).

Удео ових конструкција у нашем корпусу у односу на конструкције где је носилац почетног значења глагол је веома мали – заступљене су у тек 44 примера. Међутим, при оцени продуктивности треба бити опрезан, с обзиром

да су оне, као изразито експресивне, везане пре свега за разговорни дискурс који је у нашем корпусу слабије заступљен и ограничен на говор ликова.

Још је мање примера са речцом (*i/ta*) ну. У основном корпусу забележен је само један пример са овом речцом у конструкцији са инфинитивом глагола НСВ у почетном значењу. У свим примерима из електронског корпуса осим почетне присутна је и сема појачаног интензитета: Взяв на столі під скатертиною хлібину житню й довго возився біля неї, а таки одломив добру шматуряку і ну її вминати (Головка); Коли це де не взялася пожарна з того і з другого боку улиці і ну з двох труб кропити людей (П. Мирний, ЕКУ); Розбрелися та й забули/ Волю рятувати, /Полигалися з жидами, / Та й ну руйнувати (Т. Шевченко, ЕКУ); Вони з ляку як посхвачувалися та й ну тікати у ліс, забули й товар, котрий нагнали в крамарів (Укр.нар.бајка, ЕКУ); Ухопили вони топірці та й ну рубати (Укр.нар.бајка, ЕКУ); Фазан злетів на куш і ну з лисиці сміятись (Укр.нар.бајка, ЕКУ) .

По својој семантици и функцији конструкције са речцама (*i/ta*) давай,(*i/ta*) ну блиске су конструкцијама са глаголом *взяти* типа *він взяв і заспівав, а я візьми і заспівай*, у којима и сам глагол *взяти* губи карактеристике глагола (што је посебно уочљиво при његовој употреби у облику императива) и приближава се речцама.

Када говоримо о речцама, треба поменути и украјинску речцу *як* која се у споју са глаголима СВ употребљава за изражавање неочекиваног и, обично, интензивног почетка ситуације. Ова речца широко се употребљава са почетним глаголима и почетним конструкцијама за истицање неочекиваног, интензивног почетка ситуације који се, као и код речци (*i/ta*) давай,(*i/ta*) ну или императива *візьми*, односи на план прошлости иако је почетни глагол употребљен у облику футура⁷⁴: Іду, а сонце вже зайшло, небо червоне, а по ньому білі голуби літають. Як заплачу я, як закричу (Тютюник); Іду, коли чую: кулетмет як засокоче: со-ко-ко-ко (Стельмах); Глянув на мене крізь окуляри та як вихопить кинджал, як зажеркоче щось, і до мене (...) (Стельмах); Прив'язав він коня до тої шпички, а далі, як стане порпатися вниз, як стане порпатись, аж добрався до знакомого міщанина, в якого полагодив свої орудки (Чайковський); А дідусь слухали-слухали, та як побіжать у свою хату (Грінченко); А ми з Катрею як зарекочемося!.. (Грінченко)

Еквивалент украјинске речце *як* у конструкцијама овог типа је српски везник (*na*) кад којом се указује на појачан интензитет и неочекиваност ситуације. С обзиром на изразиту експресивност и разговорни карактер, у нашем основном корпусу нашли смо само један пример његове употребе док смо остале примере ексцерпирани из интернет корпуса. У већини примера почетни глагол се употребљава у облику аориста: Све ме нешто дави, а не смем ником да кажем... Овако под лажицом, баш овде ет'... Па кад почне да жмија, жмија...

⁷⁴ Дакле, као и код императивног облика *візьми*, реч је о транспозицији глаголских облика. У нашем корпусу забележили смо два примера (оба код истог аутора) употребе почетног глагола у облику перфекта са речцом *як*, што није типично за изражавање овог значења: Як почала ж вона тужити, як почала!.. Дак у мене так серце й крається!.. А далі як почала мене клясти!..(Грінченко); Тоді батько як заходилися ляяти дідуся!.. (Грінченко)

буди Бог с нама! (Ранковић); До вечери и некако, али нешто пред мрак излетеше однекуд крда подивљалих непрсканих комараца, па кад почеше они да се госте... (РЕИ).

Конструкције са везником-речцом (*па*) *кад* формално и стилски су адекватно средство помоћу кога се у преводу, уз глаголе којима се изражава интензиван почетак ситуације, може пренети експресивност украјинских конструкција са речцама *давай*, *і ну*: [УКР] І я встав — на коліна, (...) і давай кричать на піратів [СРП] И ја клекох (...) па кад завиках на пирате; [УКР] та давай стрибать і пурхать між краплями (...) [СРП] па кад почех да скачем і лепршам између капљица (...); [УКР] (...) давай нарікати, і давай плакати [СРП] (...) па кад (Тимко) стаде да се жали, па кад удари у плач; [УКР] давай сміятися, хихотатися [СРП] па кад праснуше у смех, ударише у кикот; [УКР] а таки одломив добру шматуряку і ну її вминати [СРП] а ипак је одломио парчекању па кад поче да је сатире; [УКР] і ну з двох труб кропити людей [СРП] па кад поче из две цеви да прска људе; [УКР] Ухопили вони топірці та й ну рубати [СРП] Зграбише секире па кад почеше да секу итд.

Ретко се у украјинском језику среће облик инфинитива (без помоћних средстава као што су поменуте речце) и императива као средство изражавања почетности. У нашем корпусу нашли смо два оваква примера: З'явилась видра, ондатри –тікати, видра – за ними, повпірнали і ті, і та, і не стало їх більше чути (Вінграновський, УП); Оксен блись одного в вухо, блись другого, до дверей і — кричи, свисти (Тютюник).

Будући да инфинитив и императив у овој функцији представљају изразито експресивно средство које означава брз, нагли почетак ситуације, на српски језик преводимо их одговарајућим средствима које преносе такву експресивност: [УКР] З'явилась видра, ондатри –тікати, видра - за ними [СРП] Појави се видра, ондатре се дадоше у бег, видра за њима; [УКР] (...) і — кричи, свисти [СРП] па кад поче да виче, да звижди.

2.3.3. Закључци

У украјинском и српском језику акционална фазна модификација ситуације којом се указује на њен почетак, њену почетну фазу, реализује се системски на творбеном нивоу: постоји неколико творбених модела који су представљени репрезентативним бројем употребљивих твореница. Творбени модели у анализираним језицима се у великој мери подударају, са изузетком творбених модела са префиксом *про-* и префиксом *уз-* који у украјинском језику не постоје у почетном значењу.

Најпродуктивнији творбени модел у оба језика јесте модел са **префиксом *за-***, с тим што је украјинском језику нешто продуктивнији: број глагола који служе као мотивна база за образовање почетних твореница помоћу префикса *за-* у украјинском језику је за око 30% већи него у српском. Сличан однос запажамо и код префикса *по-*, на основу чега можемо

закључити да су творбена средства изражавања почетног значења у украјинском језику нешто заступљенија.

Осим статистичких података, на разлике између српског и украјинског језика указује и анализа конкретних глаголских лексема које немају своје еквиваленте у српском језику, већ се преносе помоћу конструкције са почетним глаголом: *запишатися – постати поносан, занудьгувати – почети се досађивати, заголосити – почети нарицати; запрацювати – почети радити* (али и: *прорадити*) итд. Обрнута ситуација – када префиксалном почетном глаголу у српском одговара конструкција са почетним глаголом у украјинском знатно је ређа: *заратити – почати війну, вступити у війну, зазимело је – почалась (наступила) зима, стало холодно* итд. Као што се из наведених примера види, глаголским лексемама са истим или сличним значењем при образовању иницијалних твореница могу се у анализираним језицима припајати различити префикси: *зажуритися – растужити се, заприятелювати – спријатељити се, зацвісти – процветати, захворіти – разболети се, завовтузитися – узмувати се, зарухатися – покренути се, заговорити – проговорити; замрзети – зненавидіти* итд.

Твореницама са префиксом *за-* у оба језика изражавају се сва три типа почетног значења. Већина почетних глагола са овим префиксом у оба језика има инхоативно значење. Издваја се велика група иницијално-ингресивних (-контекстуалних) глагола образованих од мултипликативних глагола. Глаголи са префиксом *за-* образовани од њих могу означавати како једну микроситуацију која је почела и завршила се у истом тренутку (односно имати семелфактивно значење) или прву у низу микроситуација (односно почетак макроситуације). У српском корпусу уочено је знатно више примера за семелфактивну употребу глагола са префиксом *за-* образованих од мултипликативних глагола него у украјинском. Ова разлика може се објаснити разликама у творбеном систему контрастираних језика, у коме суфикс једнократности *-ну-* има много ширу спојивост, али она може указивати и на постојање разлика у семантичкој структури почетних глагола са префиксом *за-* образованих од мултипликативних глагола. За српске глаголе овог типа, по нашем мишљењу, карактеристична је јача конкуренција почетног и семелфактивног значења, док у украјинском доминира почетна компонента.

Што се тиче мотивне базе овог творбеног модела запажамо подударност између контрастираних језика. У оба језика префикс *за-* претежно се употребљава са аспектуалном класом атерминативних глагола, али је могућа, иако изузетно ретка, његова употреба са терминативним глаголима. Највећи број почетних глагола са префиксом *за-* у оба језика спада у лексичко-семантичку класу глагола продуковања звука и говора,

односно глаголе које означавају ситуације које се перцепирају слухом. Другу велику групу чине глаголи који означавају ситуације које се перцепирају чулом вида, а трећу глаголи кретања, међу којима је највише глагола тзв. дискретног кретања.

Када су у питању глаголи кретања, већина почетних глагола са префиксом *по-*, који по продуктивности при изражавању почетног значења заузима друго место у оба језика, управо су глаголи кретања или каузације кретања. У српском језику тек мали број глагола кретања функционише са префиксом *за-* у значењу почетка – то су углавном глаголи тзв. дискретног кретања, ређе остали глаголи кретања (*завеслати, запливати, заповити, заскакнутати*). У украјинском је употреба префикса *за-* и *по-* повезана са опозицијом одређено/неодређено кретање, која у српском не постоји, што условљава и разлике у спојивости префикса са мотивним глаголом, али и семантичке разлике, када је у питању тип почетног значења изражен префиксалним глаголом кретања. Наиме, у украјинском језику уколико је ова опозиција изражена посебним лексемама као што су глаголи *іти-ходити, бігти-бігати* и други, почетни глаголи формирају се помоћу префикса *за-* од глагола који означавају неодређено кретање – *заходити, забігати*, а помоћу префикса *по-* од глагола који означавају одређено кретање – *іти, побігти*. Почетни глаголи образовани помоћу префикса *по-*, имају додатно просторно адлативно значење, а могу изражавати и почетак ситуације и ситуацију у целини, при чему је без подршке контекста практично немогуће утврдити о ком значењу је реч, па их можемо сврстати у групу иницијално-контекстуалних глагола.

Када је реч о творбеној бази модела са префиксом *по-*, специфичну црту украјинског језика у односу на српски чине глаголи звучања. Наиме, у српском језику од њих се почетни глаголи образују искључиво помоћу префикса *за-*. У украјинском језику иницијални глаголи са значењем почетка продуковања неког звука образују се такође помоћу префикса *за-*, али постоји и читав низ глагола звучања који су творбена база за образовање почетних глагола помоћу префикса *по-*: *побухати, погупати, погуркотіти, постукотіти, потупотіти* итд. Ови глаголи имају паралелне творенице са префиксом *за-*, такође са почетним значењем. Глаголи са префиксом *по-*, међутим, не означавају просто почетак продуковања неког звука, већ почетак кретања праћеног продуковањем неког звука – отуда и префикс типичан за почетне глаголе кретања.

Осим глагола кретања, који су најбројнији, творбену базу модела са префиксом *по-* у оба језика чине и глаголи образовани од придевских основа типа *побелети/побіліти*. Почетни глаголи образовани од ових основа имају иницијално-резултативни карактер.

Творбени модел са префиксом *про-* карактеристична је само за српски језик, при чему је овај префикс после префикса *за-* и *по-* најфреквентнији. Будући да оваквог творбеног модела у украјинском језику нема, почетним глаголима са овим префиксом одговарају почетни глаголи са другим префиксима: *проговорити* – *заговорити*, *протепати* – *залепетати*, *прокључати* – *закипџти*, *процветати* – *зацвісти* итд. Специфична црта почетних глагола са префиксом *про-* јесте то што они релативно ретко изражавају почетно значење у чистом виду, већ оно бива усложњено додатним семама. У већини случајева овим глаголима изражава се значење почетка ситуације која се одвија први пут, односно моменат стицања одређене способности или поновно испољавање неког обележја након дужег прекида, као и значење „почети вршити неку радњу упркос жељи да она не буде вршена“ (код глагола типа *проговорити*, *пролајати*, *пропевати*). Одговарајућих средстава за изражавање оваквог значења у украјинском нема, па се оно преноси одговарајућим почетним глаголима или почетном конструкцијом (при чему употреба једног или другог средства може бити селективна, на пример: *дете је проговорило* – *дитина почала говорити*, *дитина заговорила*, али *дете је проходило* – *дитина почала ходити*) уз евентуалну примену поступка компензационог додавања одредби типа у *перший раз*, *нареши* уколико их у тексту српског оригинала нема.

Српски творбени модел са префиксом *уз-*, који је најмање продуктиван, нема свој еквивалент у украјинском. Глаголи са овим префиксом поред почетне имају и сему појачаног интензитета, при чему она може бити део семантике мотивне основе или се уноси префиксом.

Творбени модели са префиксом *раз-*, односно *роз-* (реч је о два творбена модела: један подразумева припајање префикса повратном глаголу, други – префиксалну творбу праћену рефлексивизацијом), у анализираним језицима у већој мери се подударају, како по значењу интензивног почетка ситуације која се није раније одвијала (нпр. *размахати се/ розплакатися*) или значењу почетка врло интензивног одвијања ситуације која се већ одвија (*распричати се/ розговоритися*), тако и по творбеној бази коју претежно чине атерминативни глаголи стања и слабијој продуктивности у односу на префиксе *за-* и *по-*. Висок степен подударности уочавамо и на плану конкретних лексичких реализација, са изузетком одређеног броја српских глагола који у својој семантичкој структури немају сему појачаног интензитета те као своје еквиваленте у украјинском језику имају глаголе са другим префиксима *разболети се* – *захворити* (украјински глагол

розхворітисся од свог неутралног синонима *захворіти* разликује се управо семом појачаног интензитета⁷⁵), *растужити се* – *засумувати* итд.

У табели (2) за украјински и (3) за српски приказане су основне карактеристике аналитичких почетних конструкција: Ф – фреквентност у корпусу (изражена у процентима у односу на најфреквентнији глагол – украјински глагол *почати*, при чему су за српски језик у загради дате вредности у односу на фреквентност српског глагола *почети*; у случају да глагол има видски пар НСВ, који такође функционише као иницијални, дата је збирна вредност; код глагола који нису забележени у књижевном корпусу не наводи се фреквентност); ВП – постојање видског пара НСВ који такође функционише као иницијални; облик допуне: Г – глагол или И – именска реч; Инт – постојање значења појачаног интензитета; Е – могућност елипсе допуне, ЈВ – могућност једновалентне употребе; П – еквивалент на украјинском, односно српском; Н – напомене о специфичностима функционисања. Глаголи су наведени према азбучном реду.

Табела 2: Основне карактеристике акционалних почетних конструкција у украјинском језику

Глагол	Ф	ВП	Г	И	Инт	Е	ЈВ	П	Н
вдаритися	0,8	-	-	у + акуз.	+	-	-	ударити	-
взяти	1,5	-	инф.	ном. (безл.) на + акуз. (безл.)	-	-	-	обузети	ограничена спојивост
взятися	12,3	+	инф.	до + ген. на + акуз.	-	-	+	латити се	ограничена спојивост
вступити	2,8	+	-	у + акуз.	-	-	-	ступити	врло ограничена спојивост
завести	3,3	+	-	акуз.	-	-	-	повести, заметнути, заподенути	врло ограничена спојивост
завзятися	0,3	-	инф.	-	-	-	-	прихватити се	ограничена спојивост
заповзятися	0,15	-	инф.	-	-	-	-	прихватити се	ограничена спојивост
започаткува ти	-	+	-	акуз.	-	-	-	покренути, почети	Ограничена спојивост.
заходитися	16,5	-	инф.	-	+	-	-	-	ограничена

⁷⁵ Српски глагол *разболети се* има обавезну негативну пресупозицију <до датог тренутка субјекат (носилац стања) није био болестан>, док у тумачење украјинског глагола *розхворітисся* ова пресупозиција не улази обавезно, за разлику од глагола *захворіти*: Знасте, я вийшла на пенсію і захворіла, — розповідає пані Людмила. — Та так тяжко розхворілася, що не доведи Господи (РЕИ).

									спојивост
кинутися	5,9	-	инф.	<i>до</i> + ген.	+	-	-	бацити се	ограничена спојивост
метнутися	1,6	-	инф.	-	+	-	-	бацити се	ограничена спојивост
перейти	5,5	+	-	<i>до</i> + ген. <i>на</i> + акуз. <i>у</i> + акуз.	-	-	+	прећи	почетно/завршно значење
піти	1,4	-	инф.	-	-	-	+	поћи	-
повести	1,9	-	-	акуз.	-	-	-	повести, заметнути, заподенути	врло ограничена спојивост
почати	100	+	инф.	акуз.	-	+	-	почети	-
початися	13,6	+	-	-	-	-	+	почети	само ЈВ
приступити	1,8	+	-	<i>до</i> + ген. <i>з</i> + инс.	-	+	-	приступити	
пуститися	2,4	+	инф.	<i>на</i> + акуз. <i>у</i> + акуз.	+	-	+	бацити се	ограничена спојивост
розпочати	6	+	-	акуз.	-	-	-	започети, отпочети	-
розпочатися	5,9	+	-	-	-	-	+	започети, отпочети	само ЈВ
стартувати	-	-	-	акуз.	-	+	+	стартовати	
стати	33,6	+/-	инф.	<i>до</i> + ген. <i>на</i> + акуз.	-	-	-	стати	
ухопитися	0,5	-	-	<i>до</i> + ген. <i>на</i> + акуз.	-	-	-	латити се	ограничена спојивост

Табела 3: Основне карактеристике акционалних почетних конструкција у српском језику

Глагол	Ф	ВП	Г	И	Инт	Е	ЈВ	П	Н
бацити се	1,1 (1,2)	+	-	<i>на</i> + акуз. <i>у</i> + акуз.	+	-	-	кинутися, метнутися, пуститися	ограничена спојивост
дати се	1,1 (1,2)	-	-	<i>на</i> + акуз. <i>у</i> + акуз.	+	-	-	кинутися	врло ограничена спојивост
заметнути	2,6 (2,7)	+	-	акуз.	-	-	-	повести, завести	врло ограничена спојивост
заподенути	2,1 (2,2)	+	-	акуз.	-	-	-	повести, завести	врло ограничена спојивост
започети	8,9 (10)	+	инф/ да+прз	акуз. <i>с</i> + инс.	-	+	+	розпочати, розпочатися	-
крнути	1,6 (1,75)	-	инф/ да+прз	<i>на</i> + акуз. <i>у</i> + акуз.	-	+	+	-	ограничена спојивост
латити се	1, 2	+	-	ген.	-	-	-	взятися	ограничена

	(1,25)								спојивост
надати	0,9 (0,95)	-	-	акуз.	+	-	-	кинутися	врло граничена спојивост
надати се	0,3 (0,35)	-	-	у + акуз.	+	-	-	кинутися	врло граничена спојивост
отпочети	5,5 (6,1)	+	инф/ да+прз	акуз. с + инс.	-	+	+	розпочати, розпочатися	-
повести	1,9 (2)	-	-	акуз.	-	-	-	повести	врло граничена спојивост
покренути	-	+	-	акуз.	-	-	-	започаткувати	ограничена спојивост
поћи	0,5 (0,5)	-	инф/ да+прз	у + акуз.	-	-	+	піти	-
почети	89 (100)	+	инф/ да+прз	акуз. с + инс.	-	+	+	почати, початися	-
прећи	2 (2,3)	+	-	на + акуз. у + акуз.	-	-	+	перейти	почетно/заврш но значење.
прионути	1,2 (1,25)	-	-	на + акуз.	+	-	-	-	ограничена спојивост
приступити	0,5 (0,6)	+	-	датив	-	+	-	приступити	-
прихватити се	1,3 (0,35)	+	-	ген.	-	-	-	взятися	ограничена спојивост
стартовати	-	-	-	акуз. с + инс	-	+	+	стартувати	-
стати	19,5 (21,9)	-	инф/ да+прз	-	-	-	-	стати	-
ступити	2,5 (2,7)	+	-	у + акуз.	-	-	-	вступити	ограничена спојивост
ударити	0,8 (0,9)	-	-	у + акуз.	+	-	+	вдаритися	-
узети	9,1 (9,75)	-	инф/ да+прз	-	-	-	-	-	ограничена спојивост

Почетно значење у оквиру акционалних конструкција изражава се, дакле, у украјинском језику помоћу 23 глагола, у српском такође помоћу 23 глагола. Ови глаголи могу се, према свом основном значењу, поделити на две групе: почетни у ужем смислу, чије основно значење је почетно, и почетни у ширем смислу, чије основно значење није почетно, али могу функционисати као почетни. Првих у украјинском језику има пет: *почати, початися, розпочати, розпочатися* и *стартувати*, у српском четири: *почети, започети, отпочети* и *стартовати*, при чему оне функције које у украјинском имају почетни повратни глаголи *початися* и *розпочатися* у српском имају одговарајући неповратни глаголи. Глагол *започаткувати* због

своје ограничене спојивости, иако је изведен од почетног глагола у ужем смислу *почати*, сврставамо у групу почетних глагола у ширем смислу. Група почетних глагола у ширем смислу може се поделити на две подгрупе: 1. глаголи кретања и њихове творенице, којих у украјинском има десет: *вступити, приступити, завести, повести, кинутися, метнутися, пуститися, заходитися, піти, перейти*, а у српском седам: *кренути, покренути, ступити, поћи, приступити, бацити се, прећи* 2. глаголи давања и узимања и њихове творенице, којих у украјинском има пет: *взяти, взятися, завзятися, заповзятися, ухопитися*, а у српском шест: *дати се, надати, надати се, латити се, прихватити се, узети*. Ван ових група остају следећи почетни глаголи у ширем смислу: *вдаритися* у украјинском и *заметнути, заподенути, прионути, ударити* у српском језику. Посебно место међу њима заузима глагол *стати* у оба језика. Српски глаголи *заподенути, заметнути* и *прионути*, с обзиром на то да им је основно и једино значење почетно, приближавају се групи почетних глагола у ужем смислу, од којих се, међутим, разликују знатно мањом фреквенцијом и ограниченом, готово фразеолошком спојивошћу.

У оба језика најфреквентнији су глаголи *почати*, односно *почети*, на другом месту је глагол *стати* који у украјинском има фреквентност од 33,6%, а у српском 19, 5%. Следе изведенице глагола *почати* у украјинском, које укупно обухватају 25,5% и глагола *почети* у српском – укупно 15,4%. Осим глагола *взятися* и *заходитися* у украјинском, сви остали глаголи у оба језика имају фреквентност мању од 10%, међу њима шест украјинских и осам српских мању од 1% или нешто изнад 1%. За последње је карактеристична ограничена спојивост. Приближно половина глагола у оба језика има видски пар НСВ којим се такође изражава почетно значење, што је једна од главних разлика од АК почетних глагола.

У оба језика за акционалне почетне конструкције карактеристична су два типа допуна – глаголске и именске. Глагол *стати* у украјинском језику може имати као допуну и тзв. аналитичке глаголе. Глаголска допунa употребљава се у украјинском језику у облику инфинитива глагола НСВ, у српском у облику конструкције да + презент или инфинитива глагола НСВ. У оним случајевима када је могућа употреба глагола СВ као допуне, уместо почетног значења изражава се значење неуспешног покушаја (српски глагол *кренути*). Именска допунa функционише у оба језика у облику акузатива (без предлога или са предлозима *на, у*), у облику генитива с предлогом *до* у украјинском језику и у облику генитива и инструментала с предлогом *с* (који се, по правилу, употребљава паралелно са акузативом без предлога и замењив је њим). Почетни глагол може имати само глаголску допуну (у украјинском *завзятися, заповзятися, заходитися, метнутися, піти*, у

српском *стати, узети*), само именовску допуну (у украјинском *вдаритися, вступити, завести, започаткувати, перейти, повести, приступити, розпочати, стартувати, ухопитися*, у српском *бацити се, дати се, заметнути, заподенути, латити се, надати се, повести, покренути, прећи, прионути, приступити, прихватити се, стартовати, ступити, ударити*) или обе (у украјинском *взятися, кинутися, почати, пуститися, стати*, у српском *започети, кренути, отпочети, поћи, почети*). Поједини глаголи могу функционисати без допуне. Једновалентна употреба по правилу је везана за егзистенцијалне конструкције (код глагола *взятися, перейти, піти, пуститися* у украјинском и *започети, кренути, отпочети, поћи, почети, прећи* и *ударити* у српском). Украјински глаголи *почати, розпочати* функционишу искључиво као двовалентни, а *початися* и *розпочатися* као једноваленти. Српски *почети, започети, отпочети* функционишу и као двовалентни и као једновалентни, тј. нема рефлексивних твореница. Од случајева једновалентне употребе треба разликовати случајеве елипсе допуне, која је могућа код глагола *почати*, односно *почети* и њихових твореница, као и код глагола *стартувати/стартовати*.

Најзад, акционалним почетним конструкцијама у оба језика изражава се иницијално-инхоативно значење, и то је друга битна разлика од префиксалних почетних глагола који могу имати и иницијално-резултативно и иницијално-ингресивно значење. Поједини глаголи могу такође изражавати интензиван почетак ситуације. У украјинском то су: *вдаритися, кинутися, метнутися* и *пуститися*, у српском *бацити се, дати се, надати, надати се, прионути, ударити*.

Што се тиче ограничења спојивости, уочено је два типа ових ограничења. Први тип повезан је са контролом ситуације од стране субјекта, односно постојањем намере субјекта да радња буде извршена и односи се на употребу искључиво глагола контролисане радње или именица изведених од таквих глагола (глаголи *взятися, завзятися, заповзятися, заходитися, кинутися, метнутися, пуститися, ухопитися* у украјинском и њихови еквиваленти у српском *бацити се, кренути, латити се, прихватити се, узети*). Други тип ограничења односи се на употребу почетних глагола искључиво са именицама одређене лексичко-семантичке класе. Такво ограничење на граници је са фразеолошком спојивошћу, а имају га глаголи *вступити, завести, повести* у украјинском и *дати се, заметнути, заподенути, надати се, повести, ступити* у српском.

Украјински и српски језик испољавају, дакле, велику сличност у изражавању почетног значења почетним конструкцијама. Разлике се сведе на ширу употребу и спојивост глагола *стати* у украјинском и постојање повратних глагола *початися* и *розпочатися* који функционишу као

једновалентни, док неповратни *почати* и *розпочати* функционишу искључиво као двовалентни. У српском језику немамо одговарајуће повратне глаголе, а *почети*, *започети* и *отпочети* функционишу и као двовалентни и као једновалентни.

Међу конструкцијама са почетним глаголима у ширем смислу ближе центру по својој фреквентности налазе се конструкције са украјинским глаголима *заходитися* и *взятися*, док су у српском језику сви почетни глаголи у ширем смислу на периферији. Глаголи кретања и каузације кретања и њихове творенице у украјинском језику чешће функционишу као почетни него одговарајући глаголи у српском језику, док је са глаголима давања и узимања и њиховим твореницама обрнут случај.

Специфичну црту украјинског језика у односу на српски представља употреба речци (*i/ta*) *давай*, (*i/ta*) *ну* за изражавање почетног значења уз додатну сему интензитета. Значење појачаног интензитета у конструкције са почетним глаголима у украјинском језику може унети и речца *як*, чији је еквивалент у српском речца (*на*) *кад*. Конструкције са везником-речцом *кад* такође су адекватно, како формално, тако и експресивно, средство превођења конструкција са речцама (*i/ta*) *давай*, (*i/ta*) *ну*.

2.4. Средња фаза

Средња фаза представља интервал на ситуационој оси, ограничен, с једне стране, тачком (моментом) почетка ситуације и, с друге стране, тачком (моментом) завршетка ситуације⁷⁶. Док почетна и завршна фаза указују на смену ситуација, средња фаза је етапа одвијања ситуације у којој нема промене (тачније речено нема **смене** ситуација, јер се истицањем ове фазе наглашава развој једне ситуације) те она обично није маркирана. Тако су основно средство њеног изражавања немаркирани облици НСВ у својој актуелно-дуративној употреби:

[УКР] Аслан *розповідає*, а слідчий *пише*, аж-но піт йому *виступає*, *соне*, *прикусує* языка й *пише* (Багрянй1).

Ми *лежимо* на пахучій, м'якій, як дитяча чуприна, траві (Андріяшик).

Підводи збивають її хмарами, що повільно осідають по полях. Жита саме *квітнуть* (Самчук).

[СРП] Петог дана затекох је како *чита* хаику поезију (Јакшић).

У првој ћелији на мало сламе *седи*, или више *лежи* но *седи*, једна млада жена у сасвим шареном арапском костиму (Петровић Р.1).

Грејало нас је пролећно сунце, околи је све *цветало* и *мирисало* (Стевановић, АСП).

⁷⁶ Значење средње фазе називамо интратерминалним. Термин је преузет од Ј.С. Маслова (Маслов 1978), а настао од латинског израза *intra terminos* – између крајева, граница тј. између почетка и краја.

Акционално фазно значење интратерминалности слива се, дакле, са значењем НСВ, будући да је средња фаза тесно повезана са значењем незавршености, недостижања границе. Оваква несамосталност интратерминалног значења условљава и мали број радова посвећених овој фази⁷⁷ (Храковский 1987, Храковский 2002, Белошапкина 2007).

За изражавање средње фазе могу се користити специјална средства само у оним случајевима када се указује на њено одвијање у односу на неку другу ситуацију или упркос спољашњим сметњама. Међу њима нема творбених средстава, односно не постоји АКГ која би изражавала интратерминално значење. Аналитичка можемо поделити на две групе: 1. Лексичка – прилози [УКР] (*и*) *дали, ще*; [СРП] (*и*) *даље, још, још увек*, која као показатељи интратерминалности функционишу у споју са глаголом и 2. Лексичко-граматичка – глаголи [УКР] *продовжити-продовжувати, не престати-не преставати, не припинити-не припиняти* итд. [СРП] *наставити-настављати, не престати-не престајати, не прекинути-не прекидати* итд. који функционишу у склопу акционалних интратерминалних конструкција, које ће и бити предмет овог дела рада.

Глаголска средства, која интратерминалност изражавају у оквиру аналитичких конструкција, могу се, са своје стране, поделити у две групе. Прву, којом се најнепосредније изражава ово значење, чине глаголи којима се изражава значење завршетка ситуације уз обавезну употребу негације: [УКР] *не завршувати(ся)-не завршитися, не закінчувати(ся)-не закінчити(ся), не кидати-не кинути, не перебивати(ся)-не перебити(ся), не преставати(ся)-не престати (ся), не переривати(ся)-не перерватися, не припиняти(ся)-не припинити(ся), не спиняти(ся)-не спинити(ся), не уривати(ся)-не увірвати(ся)*; [СРП] *не завршавати (се)-не завршити (се), не окончавати (се)-не окончати (се), не остављати-не оставити, не прекидати (се)-не прекинути (се), не престајати-не престати, не свршавати (се)-не свршити (се)*. Ова средства назваћемо негативним средствима изражавања интратерминалности. Другу групу чине глаголи чије је једно од значења интратерминално: [УКР] *продовжувати(ся)-продовжити(ся), тривати, (за)лишатися-(за)лишитися*; [СРП] *настављати (се)-наставити (се), трајати, остајати-остати*. Ова средства назваћемо позитивним средствима изражавања интратерминалности. Иако већина од њих као основно значење

⁷⁷ Љ. Поповић у вези са интерминалном фазом разматра делимитативне и пердуративне глаголе као израз актуелизоване лимитативности (Поповић 2008: 181). Овакав приступ условљен је концепцијом аутора и материјалом на коме се врши анализа, а који је ограничен на карактеризоване глаголе. На сличан начин интратерминалност посматра Ј.Падучева, која разматра да фаза интратерминалности означава ситуацију ограничену у времену са израженим почетком и крајем (Падучева 1996: 108). Код нас је термин „интратерминалан“ везан искључиво за средњу фазу.

има интратерминално, у хијерархији средстава изражавања овог значења она заузимају место иза негативних средстава због своје двосмислености: паралелно са средњом фазом, она могу изражавати и поновни почетак прекинуте радње. Често је ван контекста немогуће утврдити о којем од ова два значења је реч.

2.4.1. Негативна средства изражавања интратерминалности

У негативна средства изражавања интратерминалности спадају, дакле, они глаголи чија је основна функција изражавање завршне фазе ситуације уз обавезну употребу негације. Негирањем завршетка ситуације на овај начин указује се да дата ситуација још увек траје. Будући да се сама средња фаза најнепосредније дефинише као „не престати“ („не почети не“), тј. означава ситуацију која је започела, али се још није завршила, оваква средства изражавања интратерминалности уобичајена су и најраспрострањенија у оба језика.

Формалне особености финалних глаголау овој употреби подударају се са њиховим особеностима у функцији изражавања завршетка ситуације, па се на њима нећемо задржавати у овом делу рада⁷⁸. Практично сви глаголи којима се изражава завршна фаза ситуације могу, у оквиру негативне конструкције, изражавати интратерминалност⁷⁹:

[УКР] Танок не припинявся, тому султан якийсь час, стоячи, придивлявся до тоненьких танцівниць (Загребельний1).

Священик не переривав богослужіння, але ніхто не слухав його (Лепкий).

А тут дощ не перестає (Самчук).

Меншиков слухав і не перебивав довгої промови (Лепкий).

Семенко хоч і гнівався, але не кинув дбати про нас (Бажан).

[СРП] Може чинити било шта, штапић не престаје глодати (Петровић Р.1).

Мале имају пренеражени поглед али не прекидају игру (Петровић Р.1).

Суштина управо и јесте у томе да та ствар још увек није окончана (Јанковић Бели).

Преображај се није зауставио на мени, помисли он (Јакшић).

Треба поменути да сви ови глаголи при експлетивној негацији свакако не изражавају средњу фазу, те да украјински глагол *кінчити/кінчати* (и његове изведенице *закінчити/закінчувти*, *скінчити/скінчувати* и⁸⁰

⁷⁸ В. о томе у делу рада посвећеном фази завршетка.

⁷⁹ Највећи број примера у нашем корпусу чине глаголи *не переставати* (37 од укупно 63 примера) у украјинском, *не престајати* и *не прекидати* (85, односно 11 од укупно 108 примера) у српском.

⁸⁰ Поки не закінчила, не заспокоїлась = Заспокоїлась, коли закінчила.
Није се смирила док није завршила = Смирила се тек кад је завршила.

синонимични *завршити/завршувати*) и српски глагол *завршити/завршавати* (*свршити/свршавати*) у негативним конструкцијама могу означавати како (а) средњу фазу ситуације, тако и (б) више-мање неочекивани завршетак ситуације пре достигања унутрашње границе:

[УКР] (а) Ісус не закінчив свою роботу, коли його тіло було мертвим, не закінчив він її і після свого воскресіння з мертвих (РЕИ).

(б) Але не кінчив цієї, незграбној й цинічној в цій установі, фрази (Багрянний1).

[СРП] (а) Њему је сишло у памети да сукоби још нису завршени и да је преостало још пар људи што ће се међусобно поубијати (Петровић М).

(б) Они пиште (...) и престају одједном не завршивши своју арију (Петровић Р.1).

При изражавању интратерминалног значења негирани глаголи типа *кінчити*, односно *завршити* често су праћени прилогом *ще* (*још*). Овај прилог недвосмислено указује на интратерминалност, за разлику од одговарајућих конструкција без њега, којима се може изражавати и поменуто значење завршетка ситуације пре достигања унутрашње границе. Упоредити:

[УКР] Миколу Бендрика, що не закінчив *ще* офіційного навчання в інституті, запросили на працю по створенню панорами „Співдружність народів СРСР“ (РЕИ).

и

Кожен 20-й український ув'язнений не закінчив школу, повідомило електронне видання „Главед“ (РЕИ/).

[СРП] Ено га *још* није завршио факултет после 15 година, ваља пише дипломски (РЕИ).

и

Поуздани извори тврде да овај млади богаташ није завршио средњу школу (РЕИ).

Других ограничења у употреби негативних средстава изражавања интратерминалности нема. Уочава се једино доминација глагола НСВ као носилаца овог значења у акционалним интратерминалним конструкцијама, што је, свакако условљено природом средње фазе, која, за разлику од почетне и завршне, код којих је у фокусу моменат смене ситуација, представља дужи или краћи интервал у коме се ситуација одвија. У украјинском језику функционисање глагола СВ (са изузетком глагола типа *кінчити* и *кінчитися*) у интратерминалним конструкцијама своди се на облике будућег времена (а), уз само два примера употребе глагола *не перестати* у прошлом времену (б):

(а) Ні, він ніколи, ніколи не перестане любити життя (Самчук).

(б) Ще, либонь, не перестали боліти стусани в тих, кому вони їх давали (Багрянний1).

Из српског корпуса ексцерпирани смо нешто већи број примера употребе глагола *не престати* у облицима прошлог времена – четири у

облику перфекта и један у облику плусквамперфекта (а) и један пример у облику будућег времена (б):

- (а) У Раљском тунелу светло се није палило, неко од другова је пипкао по коленима, ритнула се и није престала да пева све док нису изашли из тунела, кад је и воз зашкрипао и нагло кочећи стао (Тосић²).
Зафранија ни тада није престао да се смијеши (Селимовић²).
- (б) И волеће је многи и увек, често из најопречнијих разлога и побуда, јер људи никад неће престати да траже и желе више и боље од онога што им судбина даје (Андрић²).

Глаголи СВ типа *не кинчити* и *не завршити* при изражавању интратерминалне фазе регуларно функционишу у пасиву, а њихове једновалентне повратне изведенице типа *не кинчитися* и *не завршити се* како у будућем, тако и у прошлом времену:

[УКР] Мої обчислення ще не скінчені (Лепкий).

Гра не скінчиться, доки житимуть люди розумні (РЕИ)

Живий ще Карло, живі каролінці, ще не скінчилася війна (Лепкий).

[СРП] Њему је синило у памети да сукоби још нису завршени (Петровић М).

Био је потпуно убеђен како се ноћ неће завршити (Петровић М).

Сукоб Запада и Истока није се завршио 1918. године. Тај сукоб је само примирен и друштвено каналисан (РЕИ).

Најзад, у оба језика код негативних средстава изражавања средње фазе честа је употреба облика глаголског прилога садашњег, којим се истиче одвијање интратерминалне ситуације изражене конструкцијом са негираним завршним глаголом, у односу на неку другу ситуацију:

[УКР] Вони мигцем глянули на мене, не переставачи сміятись, та, зробивши кілька кроків, повернулися назад (Андријшик).

Нарешті, не припиняючи гудіння, він заспівав (Білик).

Микола, не перериваючи роботи, неуважно відказав (Андријшик).

[СРП] И ми смо остали наред дворишта, лежећи: више под звездама но на земљи; лежећи, и не прекидајући разговор (Петровић Р.1).

Потом је, још не завршавајући свој монолог старац почео да се суновраћује и кобелја према излазу (Петровић М).

2.4.2. Позитивна средства изражавања интратерминалности

У позитивна средства изражавања интратерминалности спадају глаголи чије је једно од значења интратерминално: [УКР] *продовжувати(ся)/продовжити(ся), тривати, (за)лишатися/ (за)лишитися*; [СРП] *настављати(се)/наставити(се), трајати, остајати/остати*.

Українські глаголи *продовжувати/продовжити* їхови српски еквиваленти *настављати/наставити* односе се, пре свега, на макроситуацију у којој је започета ситуација прекинута, а затим, после краћег или дужег интервала поново започета од тачке прекида. Код глагола СВ у українском језику *продовжити* ово значење је доминантно: Козловський хотів було продовжити цікавий диспут, але Тарас нахмурился (Шевчук Вл); — Пробачте... Іншим разом продовжимо цікаву нашу бесіду (Шевчук Вл); Відвів його в куток вітальні, де не було нікого, й продовжив думку: — Надто вже ми прості, з усяким запанібрата (Шевчук Вл).

Глагол СВ *продовжити* у українском језику изражава интратерминално значење само у облику футура у условним реченицама са одредбом за начин: Більше того, якщо „Шахтар” продовжить так виступати, то підопічні Мирона Маркевича мають теоретичні шанси наздогнати команду Мірчі Луческу (РЕИ); Якщо людство продовжить так безвідповідально поводитися стосовно своєї планети, то невідомо якими ще нещастями це обернеться (РЕИ).

Код конструкција са српским глаголом СВ *наставити* значење поновног започињања прекинуте ситуације такође је доминантно, али је у нашем корпусу забележено и неколико примера употребе овог глагола у интратерминалном значењу, укључујући и условне реченице, али не ограничавајући се њима. Мали број оваквих примера (8 од укупно 99) указује на то да је ово значење мање типично за глагол СВ: Да нисте болесни? А и да нисте, то Вам не гине ако тако наставите (Јанковић Бели); Да сам знао, затворио бих тешки мандал на капији, и ушао у кућу (...). Али нисам знао, и наставио сам да посматрам ријеку (Селимовић1); Производе се масовно само оне слике чији су аутори већ постали познати по свом знаку и, мада већ мртви и празни, наставили да репродукују до краја физичког живота тај свој већ чувени ле сигне – коку која носи златна јаја (Капор); И све ће остати на истоме, она ће бити мирна јер је извршила дужност и знаће се зато, ја ћу говорити с Хасаном трудећи се да не испаднем смијешан. Хасан ће наставити да живи како му се свиђа, срећан што његова породица због тога бјесни (Селимовић1). У последња три наведена примера указује се на околности у којима би започета ситуација могла бити прекинута и на даље одвијање ситуације упркос тим околностима, што је специфично значење, типично за позитивна средства изражавања интратерминалности⁸¹.

У појединим примерима интратерминално значење уочава се тек из ширег контекста: Ипак, и та некаква ликовност њеног изгледа, стања, њених радњи, позивала је човека да можда и фотографише, да услика, овековечи ту необичну жену. Чинило му се да је то потребно урадити, али светло је било преоскудно и човек је наставио да гледа (Петровић М).

⁸¹ За разлику од „неутралног“ изражавања средње фазе облицима НСВ у актуелно-дуративној употреби где се ситуација просто представља као таква која се одвија без указивања на почетну или завршну фазу или било какве моменте који би могли омести њено даље одвијање.

Конструкцијама са глаголима НСВ *продовжувати*, односно *настављати* могу бити изражена оба значења. У нашем корпусу заступљена су равномерно: у украјинском од укупно 62 примера у 37 је изражено интратерминално значење, у српском од 58 примера у 30 се овим конструкцијама указује на средњу фазу одвијања ситуације:

[УКР] Але Гатило продовжував стояти, болісно ковтаючи борлаком (Білик).

Я відчував на собі його підозріло-зацькований погляд, та продовжував мовчки збирати сливи і напихати кишені (Андріяшик).

[СРП] Док је публика са мање или више успеха ловила личне ствари по ваздуху, бранилац је постојано настављао (Јакшић).

Загрљен топлим дечјим рукама он је као наставио да спава (Црњански2).

Глаголи *продовжувати/продовжити* употребљавају се са допуном у виду глагола у инфинитиву или именице са процесуалним значењем (предметним у случају елипсе глагола), у облику акузатива без предлога, као и одговарајући почетни глагол *почати/починати* те завршни *перестати/переставати*. Исту рекцију као одговарајући иницијални и финални глаголи има и српски глагол *настављати/наставити*: глагол у облику конструкције да + презент или инфинитива, односно именица у облику акузатива без предлога или инструментала са предлогом *са*:

[УКР] Зам не підозривав, що його маневр розгадано, і продовжував мовчати (Тютюник).

Бідолашний староста весь упрів, але уперто продовжував працю (Багрянний1).

Умом він переспівав усі пісні, які знав, але звук із горла не вилітав (...) Але він все одно продовжував ці вправи і робив їх наполегливо і довго (Тютюник).

[СРП] Киша је настављала да пада (Јакшић).

ЕУ наставља радити на решавању статуса Косова (РЕИ).

Ковач је настављао своју причу, знате, он би ми је до краја и испричао (...), да га нисам прекинуо (Петровић М).

Град наставља са улагањима у школе када су у питању радови мањег обима (РЕИ).

Уколико је реч о радњама говорења, у оба језика могућа је елипса допуне. Овакве конструкције употребљавају се при навођењу говора и, по правилу, изражавају значење поновног започињања ситуације (како глаголима СВ, тако и глаголима НСВ):

[УКР] —Старі металурги кажуть, — продовжував Чубенко, — що сталь зварити, як життя прожити (...) (Яновський).

— Пане Повсюдо, — продовжив чиновник, звівши брови. — У навколишніх селах прокинулися заразни хвороби (Андріяшик).

[СРП] —Мајстор је, и Бог зна како, рад био да се ождреби —настављаше Благоје гледајући непрестано у место на коме је капетан још при почетку седео (Лазаревић, АСП).

— Па срећан ти рад, домаћине мој! —настави Миона (Глишић).

Једновалентни рефлексивни *продовжуватися/продовжитися* у украјинском језику и *настављати се/наставити се* у српском функционишу исто као одговарајући неповратни глаголи: (а) свршеним *продовжитися* и *наставити се* изражава пре свега поновни почетак прекинуте ситуације (осим у условним конструкцијама), (б) несвршеним *продовжуватися* и *настављати се* оба анализирана фазна значења:

[УКР] (а) 30 жовтня 2008 року акція „Незгасима свічка“ продовжилася на Волині (РЕИ).

І якщо так продовжиться і далі, то нам доведеться взагалі закрити центральну частину міста для торгівлі (РЕИ)

(б) Євпраксія спала ту ніч з Журиною, а на ранок шлюбна учта продовжувалася і тривала, поки з'їдено було в замку все (Загребельний²).

Між тим атака на Явдошку продовжувалася (Лепкий).

[СРП] (а) Али после неколико дана стиже везиров човек са заосталим делом новца, и градња се настави (Андрић⁴).

Ако се све настави, ко зна хоће ли бити брашна за зиму (Јакшић).

(б) И веселесе наставља истом захукталошћу, истим лупањем там-тама, истим ритмичним трешењем свих сватова (Петровић Р.1).

Првих дана била је убеђена да сања, али процес се настављао, следећи сопствену наопаку логику, пркосно испречен здравом разуму (Јакшић).

Субјекат може бити представљен именицама са процесуалним значењем (као и онима које означавају појаве у природи)⁸², показним заменицама и општом заменицом *все/све*:

[УКР] Але його ніхто не слухав, і вбивство продовжувалося (Тютюник).

Оскільки дощ продовжувався, школярка йшла під парасолькою (РЕИ).

На жаль, це продовжується і потрібні якісь нові аргументи (РЕИ)

[СРП] То је једино стила ради, а игра се наставља сасвим озбиљно (Петровић Р.1).

Дани су пролазили. Падавине су се настављале (Јакшић).

Већ пола године они нас смичу, то се наставља и наставља, а све мучки (Лалић).

Све се наставило и током јутра пред нову годину (Јакшић).

Запажа се шира употреба повратног *настављати се* у српском језику у односу на његов украјински еквивалент (34 примера у српском књижевном

⁸² В. о томе више у поглављу посвећеном функционисању глагола *початися-починатися* у украјинском, односно једновалентној употреби глагола *почети-почињати* у српском.

корпусу према 9 у украјинском). Ова појава објашњава се постојањем још једног значења у семантичкој структури украјинског глагола *продовжуватися* – „трајати извесно време“, која је праћена обавезном употребом одредбе за количину времена: Хмари застигли, і сторожке мовчання оволоділо небоміземлею, і так продовжувалося хвилину-дві (Тютюнник).

Српски глагол *настављати се* нема ово значење. Такво значење има глагол *трајати*, који такође може изражавати интратерминалност. У првом значењу овај глагол је двовалентан – први учесник, којим се именује сама ситуација, изражен је процесуалном именицом, ређе заменицом, други представља одредбу за количину времена: Чешљање трајецео дан а фризура ће трајати више месеци (Петровић Р.1); Вечера траје сатима и врло је весела (Петровић Р.1). У другом, интратерминалном, значењу глагол *трајати* је једновалентан, а субјекат је изражен такође именицом са процесуалним значењем (ређе заменицом), уз честоспајање у реченици с прилозима типа *још, и даље* којима се дублира интратерминално значење: Та Павлова унутрашња борба била је сада дубоко у њему потиснута, али трајала је и даље, мада сада далеко смањеном жестином (Јанковић Бели); У Смиљану је Божје стварање још трајало (Пиштало); Расправе о њеној природи и данас трају (Јакшић); Па ипак, и тада *још, трајала је међу њима нека веза* тајанствене сласти, што беше невидљива и недокучива (Црњански1).

На исти начин функционише украјински глагол *тривати*: *Чотири дні та ночі тривало чудо творення святої птиці з попелу* (Шевчук Вл); *Це тривало якусь коротку мить*. І шезло, як марево. А здавалось, ніби це тривало вічність і триває й досі (Багрянний2); Бомбардування триває, снаряди падають по вулицях, по садках, по будинках (Яновський); Писання протоколу тривало далі (Багрянний1).

Почетна и завршна фаза представљају фазе промене: почетна позитивне – из не-ситуације у ситуацију, завршна негативне – из ситуације у не-ситуацију. Насупрот њима, средња фаза је фаза континуитета у којој не долази ни до какве промене, фаза која се надовезује на почетну, представља њен наставак (отуда употреба глагола типа *продовжити/наставити* у функцији изражавања интратерминалности) и претходи фази завршетка у коме ће дата ситуација престати (отуда употреба глагола типа *не престајати/не переставати* у интратерминалном значењу). Средња фаза може се изразити у оба језика конструкцијом са још једним глаголом који непосредно изражава њену семантику непромењености, континуитета. У питању је глагол *(за)лишатися-(за)лишитися/остајати-остати*⁸³ чије основно значење јесте просторни континуитет: „задржати се на (у) истом месту” (РСЈ: 894). Исто значење бележи се и у речнику украјинског језика: „продовжувати своє перебування де-небудь, не полишати якогось місця” (ЕСУМ). Значење временског континуитета изводи се из овог значења, те је

⁸³ Интратерминално значење изражавају подједнако глаголи оба вида.

најчешћа употреба ових глагола управо са глаголима који означавају различите положаје у простору типа [УКР] *лежати, сидіти, стояти* [СРП] *лежати, седети, стајати* (у украјинском корпусу 16 од укупно 61 примера, у српском 26 од укупно 60):

[УКР] Я встав нібито відчинити вікно, та, закуривши, залишився стояти і не слухав дальшої розмови (Андріяшик).

Новесенький номер „Ізвестій” лишилася собі лежати на столику (Багрянйі1)

При вході володарки дому всі повставали, й тільки Гримільда лишалася незворушно сидіти на дубовому ослоні (Білик).

[СРП] Ја сам спреман да га спречим ако покуша да устане; али он оста седећи, гледајући пажљиво у руку коју ми пружа (Петровић Р.2).

Затим се некако некуд одбатргао, а Суља је остао да лежи напред душановачке пијаци као врећа трулог парадајза (Михаиловић).

Пошао је да устане, па се предомисли –оста клечећи на кољенима и измијењеним гласом рече (Лалић).

Глаголска допуна у украјинском језику функционише у облику инфинитива, у српском у облику конструкције *да* + презент или инфинитива, а најчешће у облику глаголског прилога садашњег (16 од 28 примера са глаголском допуном). Облик глаголског прилога је резервисан за глаголе положаја у простору (а)⁸⁴, а у конструкцији *да* + презент/ у инфинитиву могу се употребити како ови (б), тако и остали глаголи (в):

(а) Извесно време остао је лежећи у кревету, збуњен (Јанковић Бели).

Једино је Енгелсхофен остао седећи, па се накашљавао (Црњански2).

(б) Ћутали су, а када заусті да је нешто запита, она га заустави подигнутом руком, па је остао да стојикод врата (Капор).

(в) Одмахнуо би руком на целу ујнину причу као на бапске празноверице, које су, и после револуције, остале да живе (Савић2).

Осим глаголом, допуна је, у оба језика, најчешће изражена придевом или глаголским придевом, именицом у облику номинатива (у украјинском и у облику инструментала), ређе прилогом (предлошко-падешком конструкцијом), који има функцију прилошког предикатива. Од паралелних именских (прилошких) конструкција са копулативним глаголом *бути/бити* конструкције са глаголом (*за*)лишитисја/остати разликују се указивањем на околности упркос којима се ситуација не прекида или одвијање ситуације у

⁸⁴ Осим глагола положаја бележимо и употребу глагола *ћутати* у облику глаголског прилога садашњег: – Ево, ево! – одговори девојка и онда осташе све неколико тренутака ћутећи (Петровић Р.2).

односу на неку другу ситуацију, што је, уосталом, типично за сва специјална средства изражавања интратерминалности:

[УКР] Вітер дув, однак, не від хмари, і стара лишилася спокійна (Шевчук).

Він на диво не став чіплятися, засопів і швидко зачинив кормушку. Кватирка лишилася відчинена (Багрянний1)

Народила шестеро дітей, а сама в душі ще лишалася дитиною теж (Загребельний1).

Гарем завжди лишався осторонь усіх державних подій (Загребельний1).

[СРП] Како год било, остали смо зависни једно од другог (Јакшић).

Светлости и сенке играју по металним зидовима, док оно што их ствара остаје скривено од погледа (Јакшић).

Надам се да остајемо и даље пријатељи (Јанковић Бели).

У српском језику распрострањена је конструкција *остати при чему*, која такође може имати интратерминално значење: Било је прилично јасно да ће овај крупни горштак остати при свом ћутању или при речима које не казују ништа више од ћутања (Андрић3); Када Михаило, покушава разговор о Аники, Лале "остаје при свом осмејку срећног идиота" (Д. Стојановић, ЕКС).

У оба језика могућа је и једновалентна употреба анализираних глагола, при чему у функцији субјекта иступају именице које означавају неко стање или активност (али не и радњу или процес):

[УКР] Гордість зломилася ніби, лишилась твариняча спрага (Багрянний1)

Лишився біль, гіркий і гострий, не так за себе, як за внуків (Барка)

Лють вивітрилася з Богдана, лишилась тільки гидливість (Білик).

[СРП] Необични призори начас несталоше али тешки отисци сећања остадоше и даље (Јанковић Бели).

Страх је остао, преобразивши се у тескобу и нервне дрхтавице, а ситнице чиле и замагљујусе (Стевановић, АСП).

Код њега је надање остало, али је вриједило колико и моје порушено(Селимовић1).

У позитивна средства изражавања интратерминалности спада и **речца *знай*** која се употребљава уз глагол ради истицања непрекидности и интензивности одвијања ситуације. Речца *знай*, заступљена у нашем корпусу у 24 примера, функционише искључиво уз глаголе НСВ и практично дублира значење интратерминалности уносећи додатне семе интензивности и непрекидности упркос спољашњим сметњама или, као и код осталих средстава изражавања, одвијање ситуације у односу на неку другу ситуацију⁸⁵: А Ђбрагим кружљав довокола неї, підстрибував, не випускав з рук оберемка

⁸⁵ Ово значење посебно истиче Љ. Бондаренко у својој дисертацији посвећеној секундарним речцама: „Непрекидност радње кондензована је у семантици 'радити нешто, без обзира на присуство или одсуство спољних надражаја'" (Бондаренко 2005: 9).

шаблів, (...) і знай гукав свої дурнуваті слова різними мовами (...) (Загребельний1); Як видно, дуже панам не хочеться її давати людям. Знай тягнуть, тягнуть(Шевчук Вл); Тарас у Нижньому знай п'є-гуляє, і за холодну воду не беручись (Шевчук Вл); А ковалі знай кували, та не всі водне (Мушкетик).

Ова речца често се употребљава уз мултипликативне глаголе истичући непрекидност понављања квантова макроситуације: Йдучи, співали з півчими й знай осіняли себе хрестом (Шевчук Вл); Київські дружинники, (...), знай посміювалися з обпитих саксонців (Загребельний2); Лаврін слухав Дороша у піввуха, те й знай оглядався на подвір'я, де Киліяна з Вуцькою розвішували по вір'ю полотно (Мушкетик); Уміє ж чоловік іноді й за день навіть слова не промовити, тільки, знай, люльку посмоктує та гак дивиться великими очима, немов розв'язує споконвічну загадку (Стельмах); Згаює час у ловах та пиятиках, пропадає в гаремі, знай вкладаючи свій виноград до кошиків улюблениць (Загребельний1).

Еквивалент української речце *знай* у српском језику јесте **речца *ли*** у конструкцијама са редупликацијом глаголаНСВ типа *нева ли нева*, које су представљене у нашем корпусу са 18 примера, такође са значењем непрекидности, постојаности, као и појачаног интензитета: А Суреп само уздигао обрве, па коси ли — коси (Веселиновић); Она мисао никако да ми избије из главе. Напада ме као зубна болест, па врти ли врти (Ранковић); На високим, сребрнстим стабљикама играчице у црвеним сукњама трепере ли трепере: црвеном колу нигде краја (Олујић2); Кад, гле, чуда: што више змија јури, све већи бива размак... Лети ли, лети Варалица: слатки му ветар у уху хуји (Олујић2); А Костјурин га пита: Еј, како то, да има титулу секундмајора, а нигде не пише, у папирима Шевича, ни то. Аха! Вели, екселенцијо, то је дуга прича. Али онај наставља, те пита ли, пита (Црњански2).

Српска речца *ли*, међутим, има једно ограничење у односу на українську речцу *знай* – употребљава се само са глаголима НСВ у облику транспонованог презента. Українске конструкције са речцом *знай* и глаголима у другим облицима преводимо на српски акционалним конструкцијама са глаголима типа *не престајати*, конструкцијама са речцом *ли* или помоћу глагола НСВ и прилога *непрекидно*, чиме се истиче управо доминантна сема у значењу ове речце – сема постојаности: [УКР] (...) і знай гукав свої дурнуваті слова [СРП] (...) и није престајао да узвикује/непрестано је узвикивао своје глупаве речи; [УКР]А ковалі знай кували (...)[СРП]А ковачи нису престајали да кују/ кују ли кују (...); [УКР] Йдучи, співали з півчими й знай осіняли себе хрестом [СРП]У ходу су певали са црквеним хором и непрестано се крстили; [УКР] пропадає в гаремі, знай вкладаючи свій виноград до кошиків улюблениць [СРП] нестаје у харему, непрестано убацујући своје грожђеу котарице миљеница ИТД.

Међу средствима интратерминалности поменућемо још и таква лексичка средства којима се дублира и истиче интратерминално значење глагола НСВ уз које се употребљавају као што су **прилози** типа [УКР] (*і*) *далі, ще, усе ще*; [СРП] (*и*) *даље, још, још увек*:

[УКР] Коли Оксен прийшов на подвір'я — все ще спало (=продовжувало спати) (Тютюник).

Пізніше, коли Вірунька, повкладавши дітей, сіла посидіти біля вікна у звичній своїй позі чекання, „Москвич” все ще стирчав (=продовжував стирчати) у кінці вулички (ГончарІ).

Дід усе ще ворушив (=продовжував ворушити) губами, читаючи його папери(Шевчук).

Він би хотів лягти, але лягти не може. Сидить далі (=продовжує сидіти) на своєму ослончику і далі роздивляється (=продовжує роздивлятися), і далі слухає (=продовжує слухати)(Самчук).

Сірко й далі сидів (=продовжував сидіти) незрушно, але тепер Міюський гаразд бачив, що то зовсім не байдужість(Мушкетик).

[СРП] Златни одблесак пливао је још (=настављао је да плива) по језеру, које се увлачило у влажну сенку (Краков).

У бруму оне куће у подножју (...) она још увек лежи (=наставља да лежи)у упљуваној постели и више никога нема на њој (Петровић М).

Оплетоше око мене свакојаке приче, тајне и нагађања, и после десет година још једнако плету (=настављају да плету) (ЋосићІ).

Ако ни та двојица неће заједно, нека дођу сваки за себе“, погађа се он и даље(=наставља да се погађа) ни са ким, без успеха (Велмар-Јанковић).

И даље је стрме падине брега засипао(=настављао да засипа) снег и била је глува тишина (Ненадић).

2.4.3. Закључци

Основно средство изражавања средње фазе у оба језика јесу **немаркирани облици несвршеног вида у својој актуелно-дуративној употреби**. За изражавање интратерминалности користе се специјална средства само у оним случајевима када се указује на њено одвијање у односу на неку другу ситуацију или упркос спољашњим сметњама.

Значење интратерминалности, која подразумева одвијање ситуације која је започета, али још није завршена, најнепосредније се изражава глаголима којима се изражава значење завршетка ситуације уз негацију, које смо назвали **негативним средствима изражавања интратерминалности**. Реч је о глаголима чија је основна функција изражавање завршне фазе ситуације. Негирањем завршетка ситуације указује се да дата ситуација још увек траје. Практично сви глаголи којима се изражава завршна фаза ситуације могу, у оквиру негативне конструкције, изражавати интратерминалност. Лексички састав ([УКР] *не завершувати(ся)/ не завершитися, не закінчувати(ся)/не закінчити(ся), не кидати/не кинути, не перебивати(ся)/ не перебити(ся), не переставати(ся) /не перестати (ся), не переривати(ся)/не перерватися, не*

припиняти(ся)/ не припинити(ся), не спиняти(ся)/ не спинити(ся), не уривати(ся)/ не увірвати(ся); [СРП] не завршавати (се)/ не завршити (се), не окончавати (се)/не окончати (се), не остављати/не оставити, не прекидати (се)/ не прекинути (се), не престајати/не престати, не свршавати (се)/ не свршити (се)) и формалне особености ове групе глагола у српском и украјинском језику се у већој мери подударају.

Другу групу средстава чине глаголи чије је једно од значења интратерминално: [УКР] *продовжувати(ся)/ продовжити(ся), тривати, (за)лишатися/ (за)лишитися; [СРП] настављати (се)/ наставити (се), трајати, остајати/остати*, која смо назвали **позитивним средствима изражавања интратерминалности**. Иако већина од њих као основно значење има интратерминално они су, због своје двосмислености, даљи од центра у односу на негативна средства: паралелно са средњом фазом, конструкције са овим глаголима могу изражавати и поновни почетак прекинуте радње. Као и код негативних средстава изражавања интратерминалности уочавамо висок степен подударности између српског и украјинског језика.

У оба језика посебно место заузима глагол **(за)лишатися- (за)лишитися/остајати-остати** чије основно значење је просторни континуитет: „задржати се на (у) истом месту” из кога се изводи и значење временског континуитета.

Као и почетно фазно значење, значење интратерминалности може бити изражено и речцама. У украјинском језику то је речца *знай*, која истиче значење непрекидности, постојаности и уноси значење интензитета, у српском то је речца *ли* у конструкцијама са поновљеним глаголом НСВ, и то (за разлику од украјинске речце) искључиво у облику презента. У оба језика као показатељи интратерминалности функционишу прилози типа [УКР] (*і*) *далі, ще, усе ще*; [СРП] (*и*) *даље, још, још увек*.

2.5. Завршна фаза

Акционално значење завршетка ситуације слива са значењем достизања границе. Терминативне ситуације, односно ситуације усмерене на достизање одређене унутрашње границе, завршавају се „саме од себе“ достизањем те границе, односно постизањем предвиђеног резултата. Акционално значење завршетка ситуације овде се слива са аспектуалним (терминативно-видским) значењем резултативности, тачније речено представља имплицативни део његовог смисла. Како је овде реч о значењу које не улази у поље акционалности, а репертоар средстава (реч је о творебним средствима)

којима се изражава је прилично разнолик и у украјинском и у српском језику, нећемо га посебно разматрати.

При изражавању завршетка терминативне ситуације пажња не мора бити фокусирана на моменат завршетка овакве ситуације већ на целокупну завршну етапу уз истицање њене дефинитивне окончаности. Ово акционално значење, значење комплетивности, изражава се творбеним средствима помоћу којих се формира АК комплетивних глагола, која ће бити предмет посебне анализе. Посебно ћемо анализирати и аналитичка средства изражавања завршетка терминативне ситуације (глаголе типа *закінчити/завршити* и комплетивне глаголе типа *докінчити/довршити*).

[УКР] Вона доість своє яблуко і ляже спати (Андріяшик).

Йому все одно. Ось тільки треба виставу докінчити (Самчук).

Батько скінчив умивання, втерся рушником(Бердник).

[СРП] Живот се збио као књига при крају – унутра је све написано, нема никаквих наставака, и све су судбине ријешене, али то се не зна док се не дочита (Лалић).

Но већ је време да довршим ово писмо, наш воз улази у станицу (Миланковић1).

Наједанпут чух да судија заврши читање акта наше парнице(Васић1).

Ситуације које немају унутрашњу границу, односно нису усмерене ни на какав резултат, завршавају се или прекидом или у тренутку када из неког разлога унутрашње природе (који не мора увек бити очигледан и, по правилу, није експлициран) дође до немогућности њиховог даљег вршења, када саме себе „исцрпе“. Акционално-фазно значење завршетка ситуације овде се слива са акционално-модалним значењем немогућности њеног даљег вршења. Реч је о преласку субјекта у одређено стање у коме он више није способан или више не жели да врши радњу (Кронгауз 1998: 125). Ово значење, за које се у литератури усталио термин финитивност (Шелякин 1987, Зализњак 1997, Петрухина 2000, Поповић 2008), изражава се специјалним творбеним средствима која ће бити детаљно анализирана.

[УКР] Задзвонили срібні ключі, понад морем б'ючи... Задзвонили та й віддзвеніли(Загребельний1).

Марія радить почекаати, поки батько перегнівається (Стельмах)

[СРП] Да ће се прво угасити сви други органи и њихове животоудисајне функције, да ће то редом осећати и одболовати до краја опсаду која ће трајати, да би се тек потом угасила и сама свест (Петровић М).

Веровао је да су га прежалили и оставили да цркне у овом смрдљаку (Ћосић1).

Значење завршетка атерминативне ситуације најчешће је изражено аналитички, помоћу глагола *перестати/престати*:

[УКР] Сміл перестав хихикати й одступив (Білик).

Коли простопадні риси в обрисі вагонів перестали миготіти розпливчасте, хлопець розігнався і схопив поруччя (Барка).

Коли верталися на ринок, навіть ноги перестали боліти (Самчук).

[СРП] Утом је и сусед престао да кашље (Басара, АСП).

(...) Но треба му позлеђивати ране што су престале да крваре(Селимовић1).

Ушао је код команданта пред подне, а изишао, кад су звона у Темишвару, у црквама, престала да звоне (Црњански2).

И терминативне и атерминативне ситуације могу се завршити пре него што достигну своју резултативну границу или границу исцрпљености. Овде је реч о специфичном значењу које ћемо назвати значењем прекида, јер се ситуација не завршава сама од себе него прекида вољним чином агенса или неког другог учесника ситуације. Код неких ситуација (нпр. ситуација изражена глаголом *мовчати/ћутати*) прекид је једини начин завршетка. Ово значење изражава се аналитичким средствима (глаголи типа *перервати/прекинути* а код терминативних ситуација и глаголи *перестати/престати*).

[УКР] Володько не може зупинити настирливе цвіркотіння (Самчук).

Ще — тук, тук, тук — ухом припала до дверей, дихання спинила й почула тепер: десь глибоко глухо застогнав хтось (Головка).

З цього приводу батько перервав роботу біля хати (Самчук).

[СРП] Ова нема тишина и напето, мучно ишчекивање би прекинуто (Јанковић Бели).

Али кад је дошло до објашњења између султаније и великог везира, Мехмед-паша је прекинуо даље читање (Андрић2).

Он престаде да говори, осећао је да се приближио, на дохват руке, решењу свога великога проблема (Миланковић1).

2.5.1. Завршетак терминативне ситуације – комплетивност

Значење завршетка терминативне ситуације може бити изражено не само одговарајућим резултативним глаголом, већ и АК комплетивних глагола или комплетивном конструкцијом. Комплетивност⁸⁶ подразумева комплекс значења обједињених у једну лексему – завршност и резултативност (по чему је блиска тзв. општој резултативности), уз актуелизацију последње фазе ситуације (чиме се и разликује од тзв. опште резултативности). Другим речима комплетивним глаголима и комплетивним конструкцијама изражава се последња фаза и завршетак терминативне ситуације (Петрухина 2000: 220, Соколова 2003: 134, Грубор 1953: 12,

⁸⁶ Лат. *completio* – завршетак, довршавање. Термин је у широкој употреби у аспектолошкој литератури у оном значењу у коме га и ми употребљавамо.

Поповић 2008: 203)⁸⁷. Поједини лингвисти истичу сему завршности дефинишући комплетивност као „извршење радње до краја“ (Клајн 2002: 250), „довести радњу на стварању нечега до краја“ (ТМУМ 2004: 238). Ова сема може бити експлицитно истакнута и контекстом:

[УКР] Коли в казані закипіло, хай довариться чорба до кінця! (Загребельний1)

Але не додумав цієї думки до кінця, як йому присвітили ліхтариком в обличчя (Багрянний2).

[СРП] Никад у животу нисам ништа озбиљно и до краја домислио (Десница).

Преврнуо сам неколико страница у књигама које ми је донијела, једну сам с муком догурао до краја, па их оставио на страну да одлеже неко вријеме прије него јој их вратим (Десница).

Комплетивни глаголи (и комплетивне конструкције) разликују се, као што је речено, од осталих глагола којима се изражава завршетак ситуације (било да је реч о резултативним или финитивним глаголима), као и од акционалних финалних конструкција (конструкције са глаголима типа *завршити/закінчити*), управо истицањем последње фазе, њеном актуелизацијом, што се одражава и на њихова граматичка (видска) својства – од свих комплетивних глагола СВ (у украјинском језику) или од већине њих (у српском) могу се образovati секундарни имперфективи који представљају ту фазу као интервал у коме се ситуација довршава, односно завршава, приводи крају: [УКР] *добити-добивати, доварити-доварювати, догнити-догнивати, договорити-договорювати, догоріти-догоряти, додумати-додумувати, доісти-доїдати, докурити-докурювати, домалювати-домальовувати, домолоти-домелювати, дописати-дописувати, допити-допивати, доспівати-доспівувати, дочитати-дочитувати* итд. [СРП] *догорети-догоревати, доградити-дограђивати, дождети-дождњевати, доиграти-доигравати, докувати-докувавати, домислити-домишљати, дописати-дописивати, доплести-доплитати, дорадити-дорађивати, дорастати-дорастати, доткати-доткивати, дочитати-дочитавати* итд. (али, само СВ: *догледати, дојести, доневати, дорећи, досањати*).

Штавише, употреба тих секундарних имперфектива (и то претежно за означавање актуелне ситуације) прилично је честа у поређењу, рецимо, са

⁸⁷ Б. Тошовић комплетивне глаголе разматра у оквиру модификација нормe, заједно са делимитативима, сатуративима, мајоративним и др. Глаголима, не објашњавајући ни на који начин своје мотиве за овакву класификацију и дефинишући у исто време комплетивне глаголе као глаголе који „изражавају завршни део радње, процеса, односа“ (Тошовић 2009: 48). У комплетивно-партитивну АКГ, пише даље Б. Тошовић, спадају „глаголи који изражавају додатно увеличавање објекта или његове радње, као и **достизање неопходне нормe**“ (болд – М.И.). По нашем мишљењу ни код једних ни код других глагола није реч о достизању неопходне нормe, већ о постизању одређеног резултата (код комплетивних), односно измени претходног резултата (код комплетивно-партитивних).

секундарним имперфективима образованим од почетних глагола. Тако су глаголи НСВ украјинском корпусу заступљени у готово половини примера (63 од 134), а у српском у четвртини (9 од 42):

[УКР] В кінці майдану догниває купа дубів (Андріяшик).

А Андрій глянув на свічечку, що догоряла, і зрозумів усе (Багрянний1).

П'ятеро юнаків стояло перед Іваном й доїдали свої яблука (Шевчук).

[СРП] Доротеј подбуо од влаге, слутим врло болестан, ломан, изможден, гледа у пламичак воштанице која догорева у свећњаку (Ненадић).

Уз то све то беспримерно дуго траје и читалац једва дочитава небројене Глеђевићеве стихове, или их штавише баца недочитане (М. Пантић, ЕКС).

Представљање завршне фазе као интервала који непосредно претходи моменту завршетка омогућава и истицање почетка саме завршне фазе, за шта налазимо примере у корпусу оба језика:

[УКР] Вона усміхнулась, а я взявся дописувати статтю (Андріяшик).

[СРП] Господо, ја немам више новаца, изјавио је Душко када је већ и свећа почела да догорева (Краков).

М. Стевановић издваја глаголе са префиксом *до-* (не употребљавајући при том посебан термин за њих) у посебан тип „завршно-свршеног лика свршеног глаголског вида“ и истиче да су они „неоспорно свршени, што ће рећи да као главно означавају опет свршени моменат завршетка радње, али не само то, већ и вршење једног дела радње која се казује основним глаголом“ (Стевановић 1974: 538-539). Стевановић даље наводи да ови глаголи изражавају завршетак „обично њеног /радње – прим. М.И./ раније недовршеног крајњег дела“ или значе „довршити дотичну радњу“ (Стевановић 1974: 539). Другим речима, глаголи са префиксом *до-* могу изражавати завршну фазу ситуације било после њеног прекида (значење додатне радње, „*довршити недовршено*“) било ситуације која се одвијала у континуитету, без прекида (комплетивно значење). Често је без ширег контекста немогуће разграничити које значење се реализује.

[УКР] З опущеною головою допив /продовжив і кінчив пити // кінчив пити/ чай, пересів на полисілій плюшевий диван (Андріяшик).

Незруйнована, недонищена, полишена не без затаєної думки, не без натяку, мов кам'яний заповіт і вказівник: донищ /продовжи і кінчи нищити/, доруйнуй/продовжи і кінчи руйнувати/ доконай /продовжи і кінчи доконувати/ недоконане (Загребельний1).

[СРП] Не доједє/настави и заврши да једє // заврши да једє/ попару, већонако сметен са кашиком у руци, приђе јој и седе уз skut (М. Недовић, ЕКС).

Учини ми се да у њима нешто недостаје, да су однекуд *незавршена, недоречена*. То што недостаје, да их дорече/настави и заврши да изговара/ и осмисли (Десница).

Средства изражавања комплетивности, као и код других фазних значења, могу се поделити на синтетичка и аналитичка. У синтетичка, творбена средства у оба језика спада префикс *до-*. У украјинском корпусу забележили смо 134 примера са 56 комплетивних глагола, у српском око три пута мање – 42 примера са 19 комплетивних глагола⁸⁸:

[УКР] Дай дописати,— нетерпляче загудів Микола.— Завжди тебе наднесе, коли...— Та він не договорив(Андріяшик).

Обід пропав. Мало в кого вистачило сили волі доїсти його нормально. Доїв його Охріменко, що мав-таки фантастичний апетит, та ще доїв Андрій (Багрянний1).

Хлопець (...) відсунув тарілку й допив ранішню сурогатну каву (Шевчук).

[СРП] Чекао је дадогори жижак, па да буде мрак (Црњански1).

Живот се збио као књига при крају – унутра је све написано, нема никаквих наставака, и све су судбине ријешене, али то се не зна док се не дочита (Лалић).

Префикс *до-* је, дакле, знатно мање продуктиван у српском језику него у украјинском. О високој продуктивности овог префикса у украјинском сведоче и примери у којима се срећу комплетивни глаголи који нису забележени ни у ЕСУМ ни у СУМ – *докричати*, *доницити*: Хотілося затулити вуха, втекти, та все ж пересилила себе, досиділа, поки він докричав свою лекцію *до кінця* (Гончар2); Саме тут найперше руйнувалося, знищувалося усе візантійське, щоб поставити першу османську святу споруду, а колона залишена. Незруйнована, недонищена, полишена не без затаєної думки, не без натяку, мов кам'яний заповіт і вказівник: донищ, доруйнуй, доконай недоконане (Загребельний1).

У оба језика творбenu базу за образовање комплетивних глагола чине терминативни глаголи који најчешће означавају конкретне радње [УКР] *добудувати*, *доварити*, *доголоти(ся)*, *дожати*, *доїсти*, *домести*, *допекти*, *допити*, *дочитати* итд. [СРП] *доградити*, *дожети*, *дојести*, *докувати*, *доплести*, *доткати*, *дочитати* итд. и процесе [УКР] *догнити*, *догоріти*, *доцвісти* итд. [СРП] *догорети*. У мањем броју су заступљени глаголи

⁸⁸ РСЈ бележи и следеће комплетивне глаголе: *добелити*, *добријати*, *добројати*, *доварити*, *довежбати*, *довенчати*, *доврети*, *догледати*, *доготовити*, *догрести*, *догулити*, *дозвонити*, *дозидати*, *доковати*, *докопати*, *докосити*, *докречити*, *докројити*, *докрпити*, *докусати*, *докуцати*, *долајати*, *долечити*, *долізати*, *доловити*, *долокати*, *доломити*, *дољушити*, *домазати*, *домерити*, *домести*, *домлатити*, *домлети*, *домолити*, *домотати*, *домусти*, *доорати*, *дооштрити*, *допарати*, *допевати*, *допећи*, *дописати* (*дописивати*), *допити*, *доплесати*, *доплитати*, *допљачкати*, *допрати*, *допрести*, *допричати*, *допржити*, *допушити*, *доріяти*, *доручати*, *дорушити*, *досвирати*, *досејати*, *досисати*, *досликати*, *дослужити*, *дослушати*, *доснавати*, *досркати*, *досунчати се*, *досушити*, *дотесати*, *дотињати*, *дотрулити*, *доучити*, *доцветати*, *доцртати*, *дочистити*, *дошити*, *дошишити*, *доштампати*, али они нису потврђени у нашем корпусу, из кога су ексцерпирани примери са следећим глаголима: *догледати*, *догорети* (и *догоревати*), *доградити*, *догурати*, *додерати*, *дожети*, *доиграти*, *дојести*, *докуватидомислити* (и *домишљати*), *допевати*, *доплести*, *дорадити*, *дорастати*, *дорећи*, *досањати*, *доткати* и *дочитати* (и *дочитавати*).

говорења и менталне делатности: [УКР] *добалакати, договорити, доказати, докричати; додумати, домислити* [СРП] *дорећи; домислити, досањати*:

[УКР] Шляхбуд саме моста *добудував* (Стельмах).

До приїзду в господарчу академію Президента Чехословаччини готувалися, як звично ведеться, в метушні і поспіхові – щось та не встигали *домести* чи *домалювати* (Корсак).

— Ви думаете... — він підійшов до заставлених книжками полиць (...) — думаете, там Україна? — *договорив* він свою думку (Самчук).

Хай би лишилася голова, — подумав він. — Мені ще потрібно *додумати* одну важливу думку (Шевчук).

[СРП] А сви који су из Сарајева путовали на исток, заостављали су се у хану и чекали да се *догради* мост и како-тако оправе путеви (Андрић1, АСП).

Заспао сам тако, нађох се у Глувљу код оваца: јесен, златно, *догорела* чобанска ватра (Јалић).

Кад бих заувек остала овако млада, овако лепа! — и не *дорече* она своју мисао до краја, а разлеже се оштар, танани писак (Олујић1).

Трудим се да не мислим ни о чему, прогањам једну за другом наметљиве слике што ми упорно промичу кроз главу. Једна ипак остаје толикоотпорна да морам пристати да је *домислим* до краја (Ненадић).

У украјинском корпусу налазимо и један комплетиван глагол образован од атерминативног глагола стања (прецизније, положаја у простору) *достояти*, а речник бележи још један овакав глагол – *долежати*. Оба означавају завршетак атерминативне ситуације услед достизања спољашње границе, односно завршетка друге ситуације којој субјекат присуствује: Хотілося затулити вуха, втекти, та все ж пересилила себе, *досиділа*, *поки він докричав свою лекцію до кінця* (Гончар2).

Глаголи са префиксом *до-* могу имати и значење достизања извесне границе која није терминативна и која је најчешће експлицирана:

[УКР] Болячки ще більше ятрились, сходили мокротою і, тільки *дозрівши* до *положеної їм природної межі*, бралися струпом (Багрянй1).

Марта слухала, а я, *дочитавши* до *половини*, припинила (П. Мирний, ЕКУ).

[СРП] У сличном размишљању устадох те се повратих у цркву. Онако исто осветљена седморим младићима што су сад *догорели* до *наса* (Р. Петровић, АСП)

Оне не маре за ужину, *дорасле су* за *удају* – зато се прегоне као лептирови и стално машу марамама (Јалић).

Глаголи са префиксом *до-* са значењем радње којом се ствара неки објекат, тзв. креативни глаголи (УКР: *добудувати, доварити, домалювати, дописати*, СРП: *доградити, докувати, дописати* и сл.) могу имати, као што смо већ истакли, и сему допунске радње, односно представљати ситуацију која се одвија након идентичне ситуације у циљу промене резултата те

претходне ситуације, због чега их Љ. Поповић разматра у вези са реторспективном фазом (Поповић 2008: 223-224). Посебно је честа оваква употреба у српском језику, те су код многих глагола са префиксом *до-* могуће обе интерпретације (Клајн 2002: 251). Упоредити:

[УКР] Ось і дописано останній аркуш, він лежить перед Григорієм(...) (Корсак).

и

Микола-цар, що дописав на вируку „під найсуворіший нагляд і ззабороною писати й малювати”, давно в землі (Шевчук Вл).

Він домалював той портрет уже з фотокартки (Савченко).

и

Антонія стояла (...) і дивилась у блакитну далину, де майстерна рука ретушера домалювала два кораблі на рейді і чайку(Чорногуз).

[СРП]

Додати винско сирће, суво грожђе и бадеме, зачинити по укусу и докувати (РЕИ).

и

Уколико слатко буде ретко сутрадан га можемо докувати, а ако је прегусто додамо мало воде и поново га прокувамо (РЕИ).

Али Флобер није до краја дописао то дело зато што је сањао да га доврши једним другим делом (...) (Павић1).

и

Воли куца јаја дописах поред имена преводиоца (...). Ако старац некад погледа то мјесто, помислиће да га је ђаво дописао (Јалић).

Комплетивност може бити изражена и акционалним конструкцијом са глаголима *довершити(ся)-довершувати(ся)*, *докінчити(ся)-докінчувати(ся)*, у украјинском и *довршити (се)-довршавати (се)* у српском језику:

[УКР] Не дали довершити початого, темрява сильна (Бердник).

Богдан завагався, чи вимовити те ймення, чи ні, та вже коли почав, мав і довершувати, й він сказав: — Єси ж роду Джурджевого (Білик).

Докінчивши обмін, гості з'їли теплого борщу і відкланялись (Барка).

Поки відмикано двері, дідик докінчував вірш (Барка)

[СРП] Кад доврши посао, упути се полако цркви (Ранковић).

Моје лепо путовање тек је довршено, а ја помишљаам већ на ново путовање са Вама, драга пријатељице (Миланковић1).

Ни паре нећете добити док се не доврши градња! (Павић1)

Зато довршавам ово писмо и опраштам се са Александринцима (Миланковић1).

Као допуна комплетивног глагола у конструкцијама овог типа функционишу именске речи у облику акузатива без предлога. Заступљене су пре свега именице са процесуалним значењем: [УКР] *мова, обмін, творіння, справа, чищення*; [СРП] *берба, бој, говор, декламовање, заузимање*,

изградња, испитивања, кретање, мерење, обилажење, опремање, посао, потрага, превод, предавање, припрема, путовање, рачун, саслушање, свирање, скривање, читање, штампање и слично, али и предметне именице које означавају објекат настао као резултат одговарајуће радње или објекат на који је радња усмерена [УКР] *вистава, джамія, знаяддя, пісня, собор, фраза*; [СРП] *карта, кафа, лађа, молба, песма, писмени задатак, писмо, прича, ресторан, реченица, скулптура, списи, црква* итд. Често је реч о пасивним конструкцијама.

[УКР] Уже і батько он пішов з хліва до хати, он і Василь докінчив чищення своїх чобіт (Самчук).

Найменший Джихангір докінчував цю тяжку й невдячну науку (Загребельний1).

Покликала великого будівничого Коджа Мімар Сінана, який уже докінчив джамію султана Селіма(Загребельний1)

[СРП] При сваком од тих имена, засветлеше његове благе очи, а кад доврших читање писма, он ми рече (Миланковић1).

У њиховом хладу се држе и *предавања*; ова су, изгледа, баш довршена, јер кроз главну капију Музеума, (...), излазе студенти (Миланковић1).

У фабрици текстила довршен је модерно опремљен ресторан (Савић1).

Могућа је и елипса допуне, углавном када је реч о ситуацији говорења (често при навођењу говора):

[УКР] “На печі спать, а на покуті дверей шукать”,— докінчила Любов Хведорівна (Лепкий).

Хотів ще додати: “А бог?”, та Святослав не дав йому докінчити(Загребельний2).

Сергій довго їв, а докінчивши сказав (...) (Самчук)

[СРП] „Онда ћу тек“, доврши Хипократес, „моћи да саставим своје стручно мишљење и да га на сутрашњој седници саопштим“ (Миланковић2).

Али ми он не дозволи да довршим /говор/ него продужи (Васић1).

Комплетивност се у оба језика изражава и фразеолошким конструкцијама са глаголима кретања [УКР] *довести-доводити щось до кінця, дійти-доходить до кінця*, односно [СРП] *довести-доводити нешто до краја, доћи-долазити до краја, привести-приводити нешто крају*:

[УКР] Нічого, налив, хильнув посеред доповіді і не скривився, довів доповідь до кінця (Гончар2).

Діло добігає до кінця, а тоді почнеться акція з новими союзниками (Лепкий)

Не встиг перший рядок журного і такого сердешного заспіву з уст пілота дійти до кінця, (...), як раптом відчинилися двері без стуку (Багрянний 1).

[СРП] Тек кад сам своје опите довео до краја и јавно их извео (Миланковић2)

Бар три-четири кад би могао да добије, па да не стрепи, док чита једну од њих, да ће за који сат доћи до краја/књиге/ и да неће имати шта да чита (Андрић1).

Снимак је дошао до краја (Јакшић).

Те године он је завршио правне науке на лицеју у Кежмарку, привео крају рад на једном роману који је остао у рукопису (Павић1).

Комплетивност се аналитички изражава знатно чешће у српском него у украјинском језику. Тако у нашем корпусу бележимо 93 примера са оваквим конструкцијама за српски језик и 42 за украјински. Осим тога, у већини украјинских примера ради се о ситуацијама говорења, односно о довршавању говорног акта, док су у српским примерима представљене најразличитије ситуације. И обрнуто, за украјински језик типично је изражавање значења комплетивности творбеним средствима, док се у српском језику у чистом виду везује тек за неколико глагола (*догледати (филм), догорети-догоревати, дочитати-дочитавати* итд.), а остали глаголи са префиксом *до-* могу изражавати и чешће изражавају довршавање радње након прекида или додатну радњу којом се мења резултат истоветне претходне радње. Овакав однос између језика потврђује превод читавог низа украјинских примера са комплетивним глаголима на српски језик где сема комплетивности мора бити изражена лексички: [УКР] А Андрій докурив, зітхнув глибоко й ліг поруч з Ягельським, намагався заснути (Багрянй1) [СРП] А Андриј доврши цигарету (...); [УКР] Її окликнула співрозмовниця, щоб доказати почату вже кілька годин тому історію (Шевчук) [СРП] (...) да доврши причу који је почела још пре неколико сати; [УКР] По Тараса прийдуть, (...), у ніч на Водохреще, ледве встигне сім'я довечеряти (Корсак) [СРП] (...) породица ће једва успети да доврши вечеру; [УКР] Маруся на кінці стола догладжувала білизну (Головко) [СРП] (...) довршавала је пеглање рубља; [УКР] Зосереджено й діловито докопують могилу (Кучер) [СРП] (...) довршавају копање гроба; [УКР] Хай уже дівчата домивають (Головко) [СРП] Нека девојке доврше прање; [УКР] Иди, йди, Павлушо, дообідуй. Мама нікуди не втече (Головко) [СРП] Иди, иди, Павлуша, доврши ручак (...); [УКР] Митько, поставивши ногу на підніжку, хапаючись, дочищає чобота (Головко) [СРП] (...) довршава чишћење чизме; [УКР] Сулейман дослухав муфтія, не уриваючи (Загребельний1) [УКР] Сулејман је саслушао муфтију *до краја* не прекидајући га итд.

2.5.2. Завршетак атерминативне ситуације – финитивност

Главно обележје атерминативне ситуације јесте непостојање унутрашње границе чијим би се достизањем дате ситуације природно завршавале. Стога се ове ситуације могу завршити прекидом или престати саме од себе, односно бити природно завршене када дође до немогућности њиховог даљег вршења. Акционално-фазно значење завршетка ситуације у последњем случају се

слива са акционално-модалним значењем немогућности или непотребности њеног даљег одвијања⁸⁹. За ово значење у литератури се усталио термин финитивност (Шелякин 1987: 79, Зализњак 1997: 95, Петрухина 2000: 216, Поповић 2008: 205-206), који ћемо и ми користити⁹⁰.

Финитивност, дакле, подразумева, завршетак ситуације не због достизања унутрашње границе (јер такве границе нема), већ из различитих разлога, као што су, истицање временског интервала предвиђеног, одређеног за дату ситуацију и њему блиско достизање неке задате норме или због исцрпљености унутрашњих ресурса неопходних за остваривање ситуације, услед чега се ситуација не може даље наставити (Петрухина 2000: 217).

Осим сема немогућности даљег одвијања ситуације, основна сема финитивних глагола, сема завршености ситуације, праћена је често и конотативним смисловима које указују на емоционални однос говорника према таквом завршетку ситуације, који може бити како негативан – жаљење због даље немогућности одвијања ситуације, тако и позитиван – задовољство због испуњене норме, дуга, из чега проистиче немогућност или, чешће, одсуство жеље, воље да се врши одређена активност (Петрухина 2000: 219, Зализњак 1997: 96).

Финитивне ситуације можемо, с обзиром на узрок завршетка и постојање додатних, конотативних смислова, поделити на:

1. Ситуације које се завршавају услед задовољења, испуњења неке унутрашње норме или исцрпљености унутрашњих ресурса; однос говорника према завршетку најчешће неутралан. Овај тип финитивне модификације Ј. Петрухина назива финитивношћу у ужем смислу или егресивношћу. Финитивне творенице од глагола који означавају ситуације које се перцепирају слухом или, ређе, визуелно типичан су пример овог значења -

⁸⁹ Упор. финитивно и комплетивно значење у примеру: Ти вiдспiвав уже *своє*, а я доспiвую... (Чемерис1).

⁹⁰ Лат. *finitio* – ограничавање, границе, завршеност, завршетак.

Б. Тошовић разматра финитивност нешто шире, али је везује за префикс *од-*. Он издваја три типа значења која се изражавају овим префиксом: 1. значење прекида или завршетка дуге радње 2. значење прекида или завршетка раније испланиране радње и 3. значење прекида или завршетка мисије или сличне делатности (Тошовић 2009: 65) да би затим набрајајући лексичко-семантичке класе глагола са префиксом *од-* којима се ова значења изражавају говорио о првом и другом типу финитивног значења и под први подвео глаголе говорења и звукова које производи човек типа *одблебетати*, *одгудети*, *одсвирати*, *одверглати*, *отпевати* итд, глаголе повезане са физиолошким процесима – са болешћу или сном: *одболовати*, *одремати*, *одспавати* итд, глаголе са значењем психолошких процеса типа *одмастити*, *отплакати*, *отпркосити*, *отрпети*, глаголе повезане са професионалном и другим видовима делатности: *одиграти*, *одрадити*, *отхранити*, *однеговати*, *одстражарити*, *отплатити* итд. и неке друге групе глагола, а под друго финитивно значење глаголе повезане са светом животиња типа *одрикати*, *откукати*, *отимарити*, *откљуцати*, *откукурекати*, *одзвиждати* итд. и глаголе повезане са различитим природним процесима типа *одбрујати*, *одлежати* (*о вину*), *одшкрипати*, *отхујати* итд. (Тошовић 2009: 65-68). Б. Тошовић, дакле, даје детаљан преглед глагола са префиксом *од-* који садрже сему завршености, али и једну прилично конфузну слику значења финитивности и значења финалности уопште.

[УКР] *відбриніти, відбрязкотіти, відгомоніти, відгриміти, відгудіти, відгуркотіти, віддзвеніти, відзвучати, віддзеленчати, відлементувати, відсюрчати, відтуркотіти, відтьохкати, відшуміти, відшумувати/ відбіліти, відблискати, відблискотіти, відблищати, відзеленіти* итд. [СРП] *одбрујати, одгрмети, одгудети; прегрмети; пресјати*⁹¹:

[УКР] Трактори у полі голубому одтуркотіли, наче голуби (Сосюра).

Відсиніло височезне грінавське небо, віддзвеніла співуча братня мова, відшумували білим шумом переповнені келихи садів (Гончар1).

Задзвонили срібні ключі, понад морем б'ючи... Задзвонили та й віддзвеніли (Загребельний1).

Відцвіло літо квітами, відбуяло травами, відбриніло бджолами, відсюрчало цвіркунами, відспівало голосними птахами, і якось так непомітно надійшли перші осінні деньки (РЕИ).

[СРП] Коначно када је и последњи тон подсмеха утихнуо, одбрујао своју веселу мелодију и разбио се о тамне камене зидове, господар ветра помало сажаливо настави (РЕИ).

То тешко, плаво, небо, које је било као олово, ти кестенови, који су били прецветали, (...) све је то било бесмислено и није га задржало (Црњански2).

Осим глагола звучања овај тип финитивне модификације често изражавајуи глаголи који означавају природне процесе [УКР] *відбуяти, відгаснути, відгоріти, відквітнути, відпарувати, відцвісти; перегоріти* [СРП] *отцветати, отплатмети; прецветати, прегасити се, прегорети, пресахнути, пресушити* итд.⁹², те глаголи који означавају психичка и физиолошка стања [УКР] *відболіти, віджалувати, відплакати, відстраждати, відтужити, відхворіти; перегніватися, перелюбити, перелютувати, переплакати, пересердитися, пересумувати, перехворіти* итд. [СРП] *одболовати, оджалити, оджелети, одљубити се; преболети, пребринути, прежалити*:

[УКР] Люди вже відплакали-відтужили всі похоронки, що приходили після того, як були вигнані фашистські окупанти, почали загоюватися рани війни, і ось знову (РЕИ).

Медичний парадокс, полягає в тому, що люди, які залишилися працювати на ЧАЕС, в основі достатньо здорові, а хто виїхав – хворіє, або вже відхворів (РЕИ).

⁹¹ У украјинском језику имамо знатно већи број у корпусу потврђених финитивних твореница од глагола звучања него у српском, где је од твореница које су забележене у речницима у корпусу потврђено тек неколико. Финитивно је мотивисано и значење глагола *одзвонити* у фразеологизму *одзвонило је некоме*: У Бечу се зна, сигурно, да је турским ратовима одзвонило (Црњански2). Што се тиче твореница од глагола који означавају ситуације које се перцепирају визуелно, речник бележи тек један глагол – *пресјати*, који је потврђен у поезији, и то XIX века: Звезде сјале; па су и пресјале (Б. Радичевић, пример из РСКЈ).

⁹² Већина српских глагола забележена је само у речнику (РСКЈ, нешто мање у РСЈ), али није потврђена у корпусу.

Вони — селяни — звикли за віки до смерті й розлуки. Для них це — як схід сонця і захід. Народився, помер. Поплакали, пом'янули, потанцювали, випили, закусили. Побажали царства небесного. А мені — незабутнє. Не переплачу, не переп'ю, не пересумую (Бердник).

— Ти ще гніваєшся? — вдовиченко примирливо покліпає віями, на яких осів пилок дороги. — Та ні, перегнівався (М. Стельмах, ЕКУ).

[СРП] Горко одболовасмо и саму помисао на никада нећемо имати тако лепе жене, за којима нас је обузимала луда жеља (Савић2).

Као да су знали да је читав тај кут био цароставна престоница, обориште Сврчина и Неродимља, па почели да се настајују, да би оджелели већ једном ону тешку жељу за тим клетим Косовом...(Божовић, АСП)

Тако је Вук Исакович (...) за неколико месеци преболео ћутке све (Црњански1).

Многа удовица жалила је и прежалила свога домаћина (Глишић).

2. Ситуације које се завршавају услед исцрпљености унутрашњих ресурса⁹³ неопходних за њихово остваривање што доводи до дефинитивне немогућности агенса⁹⁴ да даље врши неку активност. Како је та немогућност трајног карактера, изражавање завршетка ситуације по правилу је праћено негативним или позитивним ставом говорника те овај тип финитивности Ј. Петрухина назива финитивно-прагматичком модификацијом (Петрухина 2000: 220). Основно средство изражавања овог значења је фразеологизована конструкција са финитивном твореницом са префиксом *од-* (укр. *від-*) и заменицом *своје* (укр. *своє*), у украјинском и финитивном префиксално-постфиксалном твореницом са префиксом *від-*, док у српском бележимо и низ примера са префиксом *пре-* (сви са глаголом *преживети*) :

[УКР] Відвоював я своє, - журиться дід (Чемерис1).

Я *своє* вже віджив, можна й на той світ (Чемерис1).

Відбігав олень *своє* у степах, відлітав навперегінки з вітрами!(В. Чемерис, ЕКУ)

Відкозакував я *своє*, – якось вибачливо мовив старий. –Відмолодикував і відстрибав... Але на тому світі ще показакую (Чемерис1).

Малим я не вибігався, старшим *своє* не відбешкетував, от і спокусило (Андріяшик).

Треба очистити космос від техніки, яка *своє* відслужила(Головачов).

Одробив *своє*, одлюбив, треба й спочити (Бердник)

Відлітався соколом, відбігався вовком, відспівався-відгудівся кращий гудець київський – і гайда! (РЕИ)

Исцрпљеност унутрашњих ресурса и код овог и код првог типа финитивних ситуација обично подразумева да се ситуација одвијала у дужем временском периоду или са појачаним интензитетом, а у литератури се често истиче управо овај аспект финитивности (Тошовић 2009: 65, Безпояско, Городенська 1987: 176, Поповић 2008: 207).

⁹⁴Ако је за први тип финитивности уобичајени актант природа, за овај тип карактеристичан актант је човек, ређе машина.

[СРП] Остали као да, на мах, подсећају на старце, а из забитог села Сиге, за које заједница сматра да само тумарају и цаба лебац једу, и да су *своје* већ одживели (Б. Димитријевић, ЕКС)

Ударни талас постмодернизма одгрмео је *своје* (Д. Стојковић, ЕКС).

Човеку је сад већ постајало хладно и чим је компјутер одбрујао *своје*, он излете напоље и зграби одећу се златне куке (РЕИ).

Он је своје одсвирао! Шта ће нам? (М. Момчиловић, ЕКС)

Ти научни великани предузеше да давна животињска и биљна царства која преживеше *свој век* на Земљи реконструишу из њихових остатака (Миланковић²).

У изражавању овог типа финитивне модификације могу учествовати практично све творенице са префиксом *од-* (*від-*). Док у српском преовлађују примери са глаголима звучања, најчешће у пренесеном значењу, и примери са финитивном модификацијом егзистенцијалног глагола *живети*, у украјинском се у овом значењу глаголи звучања нешто ређе употребљавају у односу на први тип, а поред егзистенцијалних *віджити*, *відбути*, у нашем корпусу забележена је и широка употреба глагола неодређеног кретања (*відбігати*, *від'їздити*, *відлітати*, *відплавати*, *відстрибати*, *відкататися*), глагола који означавају различите активности (*відвоювати*, *відпрацювати*, *відрибалити*, *відслужити*, *відспівати*, *відстріляти*, *відчергувати*), унутрашње стање или емоционални однос према нечему (*відбоятися*, *відлюбити*), понашање и уопштене активности (*відбешкетувати*, *відгосподарювати*, *відкозакувати*, *відмолодикувати*, *відцарювати*).

У украјинском корпусу бележимо примере изражавања овог типа финитивног значења само финитивним глаголом, без допуне *своє*, али уз подршку ширег контекста: Раніше я зиму дуже любила. Тут тобі і Новий рік, і подарунки, і канікули, і лижі, і каток в Нескучне, і інші зимові забави. Зараз все –відбігав, відкаталися. Не люблю (РЕИ); Мені було цікаво: я бігав по лісах і болотах, вперше взяв зброю в руки. Так що за час зйомок, вважаю, я свою армію пройшов –відбігав, відстрілявся і відплавав (РЕИ).

3. Ситуације које се завршавају услед истицања временског интервала предвиђеног за њихово одвијање или достизања одређене норме (субјективне или објективне), испуњавања одређених обавеза, дуга. Ова финитивна модификација у оба језика карактеристична је за глаголе који означавају различите врсте активности: [УКР] *відпрацювати*, *відробити*, *відслужити*; [СРП] *одрадити*, *одслужити*, *одробијати*⁹⁵ и глаголе положаја у простору, у основном и пренесеном значењу [УКР] *відсидіти*, *відстояти* [СРП] *одлежати*, *одседети*. Ово значење има и глагол *отплатити*, коме у украјинском језику одговара глагол *виплатити*.

⁹⁵ РСКЈ бележи још у нашем корпусу непотврђене *однадничити* и *откулучити*.

[УКР] Я закінчив восьмирічну школу, вступив до медучилища, потім відслужив в армії (РЕИ)

А я ламаю голову, чого Мешков за знятий не так кашкет послав мене на гауптвахту — зітхнув Тарас./— Я попрошу!.. /— Не треба. Вже відсидів (Шевчук Вл).

А він посвідки приніс, що відбув Сибір: все відробив (Барка).

[СРП] Нити ћеш се маћи одавде, док не одслужиш Господару биља... (Олујић2).

Одлежао је осам дана затвора (Андрић1).

То не само што му је био први пораз него и пораз што опомиње а мора се отплатити. Лудом храброшћу, Стојан га је и отплатио, убрзо, у боју на Мишару; али, и опомену је убрзо заборавио (Велмар-Јанковић).

Ово значење финитивни глаголи могу имати и при употреби у фразеологизованој конструкцији са заменицом *своје/своє*, а у украјинском и финитивне рефлексивне творенице са префиксом *від*:

[УКР] На пост? – Каленик смачно позіхнув. – А котра зараз година? Хіба тисвоє вже відстояв? – Уже відстояв (Гончар1)

Скільки бригадир не запрошував дідуся піти в сторожі, той не погоджувався: відпрацював, мовляв, *своє*, пенсію маю, а ось там, де найпотрібніше, сам допоможу (Давидов, (УП).

– Матвію, давай рушницю і йди додому – відсторожував *своє* (Стельмах).

–Все, Оксашо! – прошепотів він і важкими руками обняв Оксена. –Відвоювався. Тепер візьми партбілет (Тютюник).

[СРП] Не интересује ме. Ја сам *своје* одрадио. Сад гајим цвеће (Д. Томић, ЕКС)

Знаш да сам одробијао *своје* давно пре него што је отпочео рат (Б. Сувајцић, ЕКС).

Објективна норма је најчешће условљена временски – *одслужити годину дана (војску), одлежати у затвору три године, відслужити рік в армії, відсидіти, відбути три роки у в'язниці*, и та временска граница представља истовремено границу ситуације: истицањем одређеног временског рока испуњена је неопходна норма након чега даље одвијање ситуације није могуће. Финитивни глаголи у оваквој употреби разликују се од блиских по значењу пердуративних код којих временска граница остаје спољашња и мора бити експлицирана:

[УКР] В понеділок черці відстояли разом з Кочубеями *заутренню і службу*, а тоді одного з них, на ім'я Никанор, попрошено в садок (Лепкий).

Боліло в грудях. Важко було сидіти, а знов лягти боявся... Відсидів там *п'ять місяців* (Шевчук Вл).

Олексію Семеновичу нині 87 років. *Десятьз них* він відбув в ув'язненні, *понад сорок* – відпрацював на шахтах Інти та Воркути (РЕИ)

[СРП] Једва се одбраним од лекара да ме не пошаље у болницу. Али одлежим ту, богами, ваљда *цела два сата* (Михаиловић).

А Павле је причао да је код њих одседео само мало (Црњански2).

Од значења „испуњења норме“ у српском језику треба разликовати резултативно значење везано пре свега за прелазне глаголе говорења или продуковања музичких дела и глаголе перцепције, где се ситуација завршава изговарањем (певањем, свирањем) одређеног говорног (звучног) сегмента односно перцепирањем одређеног звучног или визуелног сегмента: *одрецитовати стихове, отпевати песму, одсвирати песму, одзвиздати мелодију, одгледати филм, одслушати снимак* и сл. Ово значење типично је за творенице са префиксом *од-* у српском језику⁹⁶, док се у украјинском изражава твореницама са другим префиксима: *продекламувати віри, проспівати пісню, просвистіти мелодію, подивитись фільм, прослухати запис* итд.

Средства изражавања наведених финитивних значења у оба језика су творбена: у украјинском језику то су префикси *від-* (*віди-/ відо-/од-/оди-*) и *пере-*, као и префиксално-постфиксални формант *від-...-ся*, у српском одговарајући префикси *од-* (*о-, от-*) и *пре-*. Ови творбени модели, формално идентични (са изузетком префиксално-постфиксалног модела, који нема свој творбени еквивалент у српском језику), имају, међутим, различит статус у системима анализираних језика.

Тако модел са **префиксом од-** у српском језику не само да има ограниченију творбену базу (глаголи звучања, глаголи психолошких и физиолошких стања, глаголи процеса, глаголи активности, и то углавном уопштених, глаголи положаја у простору – в. списак ниже), него и већина твореница које бележи речник није потврђена у корпусу (тако, на пример, РСКЈ бележи 16 оваквих твореница од глагола звучања са финитивним значењем⁹⁷ *одбрујати, одверглати, одвречати, одгрмети, одгугутати, одгудети, одзвиздати, одзвонити, одзвучати, одјечати, одлајати, одлупати, одрикати, одцвркунати, откукати, откукурекати* а у нашем корпусу потврђено је тек 6: *одбрујати, одгрмети, одгудети, одлајати,*

⁹⁶ О овим глаголима Д. Кликовац каже да „означавају пре свега да је радња завршена; они су претежно прелазни, а допуна је оно што је резултат те радње, тј. уобличена звуковна и значењска целина“, и даље: „таква допуна значи, заправо, да се радња врши до тренутка док се та целина не уобличи, не оконча“ (Кликовац 2008: 272). За разлику од финитивних модификација, где се прелазни глаголи употребљавају апсолутивно, овде је објекат, као својеврсно мерило по коме се одређује порција радње, обавезно експлицитан: На тој свадби ујак је, на велико задовољство невесте, одсвирао неколико композиција великих класичних мајстора (Савић2); Хоћеш ли да ти одгудим песму што сам је спевао за вечни спомен преровске погибије? (Њосиф1) ; У јеку теревенке, Петар је зажелео да види воду реке Мораве, и да на самој обали отпева песму после које би (...) могао из чиста мира да умре (Савић2); Могао је да са савршеном тачношћу одзвизди било коју музичку ствар, а да је претходно само једном чује (Јанковић Бели); Нити сатове, из којих излазе анђели трубачи, да сатове одбију и одсвирају, или петлови, да их откукуричу (Црњански2); (...) на такав начин да се гледаоцима "Хронике ФЕСТ"-а чинило, мада су видели само инсерт из неког филма, да су одгледали читаво дело, што је мени био и основни циљ... (РЕИ).

⁹⁷ Дефинисаним као „престати X“, где је X глагол звучања.

откукурекати; одзвонити у оквиру фразеологизма), а нових твореница, које би указале на продуктивност овог модела у савременом језику нема. Од 41 творенице овог типа које наводи РСКЈ финитивно је употребљено тек 16: *одболовати, одбрујати, одгрмети, одгудети, оджелети, одживети, одзвонити, одлајати, одлежати, одрадити, одробијати, одсвирати, одседети, одслужити, одслушати, оплатити*. Притом је финитивно значење у ужем смислу представљено тек са четири глагола – *одболовати, оджелети, одбрујати, одгудети* – у 13 примера, где је *одболовати* најфреквентнији и самостално изражава финитивно значење, а остала три употребљена су само једном и то уз дублирање финитивног значења у ширем контексту, чиме се, заправо, приближавају другим типовима завршног значења: Као да су знали да је читав тај кут био цароставна престоница, обориште Сврчина и Неродимља, па почели да се настајују, да би оджелели већ једном ону тешку жељу за тим клетим Косовом... (Божовић, АСП); Зна се то, одгудео је слепац *на свагда...* (РЕИ). *Нешто је шира употреба наведених твореница у осталим финитивним значењима (укупно 20 примера):* Ја сам преживио бродолом, ја сам одсједио своје (Десница); Писац је одрадио своје самим чином писања (Д. Стојковић, ЕКС); И баш је требало да одслужи стални кадар и да се поврати свом старом занату, кад насташе мучни, страшни, јаој бескрајни ратови (Васић1).

Творбени модел са префиксом *від-* у украјинском језику знатно је продуктивнији. Из корпуса смо ексцерпирали 115 примера са 49 глагола различитих лексичко-семантичких класа (осим глагола звучања типа *відзвучати*, којих има највише, глагола који означавају ситуације које се перцепирају чулом вида типа *відблискати*, глагола психолошких и физиолошких стања типа *відтужити, відхворіти*, глагола процеса типа *відцвісти*, глагола активности типа *відпрацювати*, глагола положаја у простору типа *відсидіти*, који су заступљени и у српском, ту су и глагола који означавају визуелне појаве типа *відблискати*, глаголи неодређеног кретања типа *відбігати*, глаголи који означавају унутрашње стање или емоционални однос *відбоятися, відлюбити*, понашање и начин живота типа *відбешкетувати*), који се употребљавају у свим финитивним значењима. Осим тога, бележимо читав низ примера (углавном са глаголима звучања) у којима долази до својеврсне неутрализације значења мотивног глагола, па глагол са префиксом *від-* означава једноставно завршетак ситуације (по правилу праћене одговарајућим звуком) и служи као средство експресивности текста: *Війна одгриміла*. Світова війна закінчилася (Андріяшик); *Відгомніло, відблискало й відспівало* довгоочікуване міське свято (РЕИ); *Відцвіло* літо квітами, *відбуяло* травами, *відбриніло* бджолами, *відсюрчало* цвіркунами, *відспівало* голосними птахама, і якось так непомітно надійшли перші осінні деньки (РЕИ). Модална компонента дефинитивне неповратности ситуације, немогућности

неног даљег одвијања може бити присутна: Продзвенів останній дзвоник у музичній школі. Відбриніло дитинство, сестри стали на порозі вибору майбутнього (РЕИ).

Експресивност твореница са префиксом *від-* разлог је њихове честе употребе у поезији: Комедія закінчена. Амін! /Небесний дзвін відбовванів в прозор'ї, /І, кинувши на небо власну тінь, /Я встав з колін і небо взяв за зорі. (М. Вінграновський, ЕКУ); Середина жовтня — твоїх тонкогорлих розлук,/ і я вже не знаю, не знаю, не знаю, не знаю, / чи я вже помер, чи живу чи живцем помираю,/бо вже відбриніло, відквітло, відгасло, відграло навкруг (В. Стус, ЕКУ); Всі райдуги відмайоріли,/ лишився довгий сірий шлях./Відгасли всі вогні, що гріли/ мене по самітних ночах (В. Стус, ЕКУ); Тополиним пухом, тополиним цвітом/ Впало біле літо на твої уста –/Відгриміли грози над блакитним світом,/ Відбуяли в долах золотом жита (Т. Василько, ЕКУ); Схаменися, поет, ти відпив *своє* вщерт' / Скільки жив — не відпив/ Цей по вінця наповнений келих (Л. Кльосов, ЕКУ); Відсміялась любов.../ Відплакала./Відболіла / - і вже загоєна/ (...) Віднадіялася./ Відвірила./ Відлюбила / -До самозречення (В. Демянюк, ЕКУ). Из језика поезије ексцерпирали смо и примере финитивних твореница које нису забележене у речницима, као што су *відболіти*, *відвірити*, *відгаснути*, *відмайоріти*, *віднадіятися*, *відплакати*, *відсміятися*, а оваквих твореница (*відфестивалити*) има и у примерима из разговорног језика: Я *своє* відфестивалив (РЕИ), што потврђује продуктивност овог модела у савременом украјинском језику.

Глаголи који имају значење 1. положаја у простору, 2. неодређеног кретања, 3. различитих активности и 4. понашања и начина живота, а од којих се образују финитивни глаголи помоћу префикса *від-*, представљају творбену базу и префиксално-постфиксалног модела: *відсидітися*, *відстоятися*; *відлітатися*, *відбігатися*, *відвоюватися*, *відспіватися* итд. Овим глаголима изражава се други тип финитивног значења: А чого мені за стіл... Відсиділось моє (Стельмах); Відлітався соколом, відбігався вовком, відспівався-відгудівся краций гудець київський – і гайда! (РЕИ); І бігати я на мітинги не буду - вже відбігався...тепер не моя черга (РЕИ); Доповідай Чернишеві. Антонович наш відвоювався (Гончар1).

Језгро творбене базе модела са префиксом *пере-*, којим се изражава први тип финитивности, и то са ослабљеном модалном компонентом, у оба језика чине глаголи који означавају различита психичка (емотивна) и физиолошка (болест) стања и њихово испољавање: УКР *перебіситися*, *переболіти*, *перебоятися*, *перегніватися*, *перегорювати*, *перезуритися*, *перелюбити*, *перелютувати*, *переплакати*, *пересердитися*, *пересумувати*, *перетужити*, *перетурбуватися*, *перехворіти* итд. СРП *преболети*, *пребринути*, *пребродити*, *прегорети*, *прежалити*, *прележати* (болест) итд.

[УКР] Він дивився мимо своіх співрозмовників кудись за стіни приміщення, наче можна було зазирнути через низку літ, і там за стінами знову побачити те, що мало б уже відійти, водою спливати, зарубцюватися, загоїтись і переболіти (Корсак).

Не боюся арештів уже, панове. За життя перебоювся (Корсак)

Гей, нехай тужить,/ Вона перетужить,/ Гей, нехай козак/ Ще рочок служить (Укр. нар. песма, ЕКУ).

Марія радить почекаати, поки батько перегнівається (Стельмах)

Соломія з Тетяною за тинами перемовляються — хлопець перелюбив дівчину (Гордієнко, УП).

І лежали їхні кості тут, у степовій глухомані, як на морському дні, забуті, замулені, і переплакали вже за ними матері, брати й сестри (Тютюник).

[СРП] Пре три дана, ударила је у ергелу нека мора. Преболело је неколико маторих, обангавелих, кобила. Овај примерак пастува, који носи име Јупитра, планете, неће (Црњански²).

— И боље раније да пребринеш бригу — примети Видак (Глишић).

Сећање на њих задржало се у оним скровитим пределима моћних а неиспуњених детињских жеља које, и кад човек прегори и привидно заборави, остају и живе целог века, притајене негде дубоко у нама (Андрић¹).

Чак ни жалости није било у њему што ме изгубио, толико је тај губитак давно и коначно прежаљен (Селимовић¹).

Међу финитивним глаголима са префиксом *пере-* у украјинском језику, после глагола који означавају различита психичка и физиолошка стања, најбројнији су глаголи звучања (*перегримити, перегудити, перегуготити, перегусти, передзвенити, перекалатати, перецебетати* итд.), док у српском корпусу нема ниједног таквог глагола⁹⁸: Заводські гудки перегули (Кучер, УП); Ще зорі сипалися в роси./ Ще не займавсь на сході ліс./ А вже передзвеніли коси (І. Вирган, ЕКУ). Финитивно-модална компонента може бити неутрализована, и ови глаголи добијају значење „завршити се“: Вона потурала господареві у всьому, знаючи, що буря перегуде і буде не так, як він хотів, а так, як вона хотіла (Тютюник); Пройде, перемелеться, переживеться, забудеться, і все буде добре (Самчук).

Осим тога бележимо неколико глагола који означавају различите појаве у природи и друге процесе: [УКР] *пребурхати, перебушувати, перегорити, передоцити, переквітувати, перелютувати, перецвісти, перешумувати* [СРП] *прегасити се, прегорети, прекапати, пресахнути, пресушити, прецветати*, у српском језику егзистенцијални глагол *преживети*, те глагол *прекапати*, а украјинском модалне: *перекортити, перекортитися, перехотити, перехотитися*:

[УКР] Вода зійде швидко, Дніпро перебушує й заспокоїться (Голованівський, ЕКУ).

Шторм перелютував біля турецьких берегів, і до нас дійшли лише ліниві мертві брижі (Логвиненко, ЕКУ).

Все перегорілоі попіл розвіявся (Самчук).

⁹⁸ Глагол *прегрмети* употребљава се у пренесеном значењу: И у томе није ни било каквих год тешкоћа: прегрмео је био своје најтеже испите и веридба је недавно била обављена (Васић²)

Перехотілося змагатись із Стефою, бо небо почало раптом змінювати барви (Шевчук).

[СРП] Он пипа електрични упаљач, мислећи да је прегорео, и саопштава ми да је време да пођем на седницу факултета (Миланковић1).

Ако учлањавају и такве вашке, ко што си ти, брзо ће да им прекапи славина! (Симовић, АКС)

Јавише му (...) да им је цамија оронула и огорела, чесма пресахла; а најгоре им је што немају моста на Жепи (Андрић1).

Марс је већ прецветао, Земља је у цвату, а Венера је тек нерасцветан пупољак (Миланковић1).

То је он. Преживео, живот га згазио, Вукашин може да заплаче (Ћосић1).

Овај творбени модел, као и модел са префиксом *од-* (укр. *від-*), продуктивнији је у украјинском него одговарајући творбени модел са префиксом *пре-* српском. Иако се класе глагола који служе као његова творбена база у већој мери подударају, постоје знатне разлике на нивоу спојивости префикса са конкретним глаголским лексемама, која је знатно шира у украјинском језику, као и на нивоу конкретних реализација у говору. Тако, иако смо из украјинског и српског корпуса ексцерпирани приближно исти број примера (49 у украјинском, 47 у српском), у украјинском је у тим примерима употребљено 20 различитих глагола, а у српском 11 (од тога већина по једном, док су најфреквентнији *преболети* и *прежалити*, заступљени у 20, односно 11 примера – дакле, заједно више од половине свих примера). О продуктивности овог творбеног модела у савременом украјинском језику сведоче и творенице из разговорног језика као што су *передепресувати* и *перененавидіти*: Тому пересумую, передепресую і знову буду демонструвати світові набір зубів у власній пашці (*РЕИ*); Однак зруйнований сам автор. За ним же йдуть його герої, які пережили, перелюбили, перененавиділи власне життя (*РЕИ*).

Непостојање конкретних синтетичких еквивалената украјинских финитивних глагола у српском, као и код комплетивних глагола, надокнађује се при преводу перифрастичким конструкцијама у којима може истакнута а) финална (најчешће код првог типа финитивних ситуација) или б) модална компонента (најчешће код другог типа ситуација), ређе (в) при преводу примењујемо поступак генерализације па украјински финитивни глагол преводимо одговарајућим српским финитивним глаголом који представља његов хипероним (обично код трећег типа ситуација):

а) [УКР] — Ти ще гніваєшся? — вдовиченко покліпує віями (...). — Та ні, перегнівався
[СРП] – Љутиш ли се још? (...). Ма не, нисам више љут/не љутим се више.

[УКР] Відсміялась любов.../ Відплакала./Відболіла/ - і вже загоєна/ (...) Віднадіялася./
Відвірила./ Відлюбила/ [СРП] Љубав је престала да се смеје, престала да плаче,

преболела (...). Престала је да се нада, да верује, да воли/ Љубав се више не смеје, више не плаче, више не боли (...) Не нада се више, не верује више, не воли више.

[УКР] Відсиніло височезне грінавське небо, віддзвеніла співуча братня мова, відшумували білим шумом переповнені келихи садів [СРП] Не плави се више (...), не одзвања више (...), не шуме више (...)

[УКР] Машина відмолотила і на хуторі стало тихо [СРП] Машина је престала да млати/ завршила са млаћењем (...)

б) [УКР] Відкозакувава *своє*, - *якось* вибачливо мовив старий. – Відмолодикував і відстрибав... Але на тому світі ще показакую [СРП] Не могу више да будем козак (...) Не могу више да шегртујем и да јашем (...)/ Довољно сам шегртовао, јахао

[УКР] Раніше я зиму дуже любила. (...). Зараз все - відбігав, відкаталися. Не люблю [СРП] Сад је доста – не могу више да трчим, да се скијам и клизам/ доста сам трчао, скијао, клизао се.

в) [УКР] — Все, Оксашо! — прошепотів він і важкими руками обняв Оксена. — Відвоювався. Тепер візьми партбилет [СРП] (...) Одслужио/ одужио/ си своје.

[УКР] І бігати я на мітинги не буду - вже відбігався...тепер не моя черга [СРП] Нећу више трчати на митинге- одрадио сам ја своје ... сад је на друге ред.

2.5.3. Завршетак ситуације – аналитичка средства

Значење завршетка ситуације, које се дефинише као „до тренутка t ситуација P се одвија, у тренутку t ситуација P се не одвија (наступа ситуација не- P)“, обухвата два подтипа – значење прекида и значење завршетка у ужем смислу (које ћемо назвати, да бисмо избегли двосмисленост, значењем окончања). Значење прекида подразумева да се у одређеном тренутку ситуација која се до тог тренутка одвијала више не одвија вољним чином вршиоца или неког другог њеног учесника. Значење окончања подразумева да се ситуација завршава достизањем унутрашњеили испланиране спољашње границе. Разлику између ова два значења илустроваћемо помоћу два примера које смо ексцерпирани из српског корпуса: Расправасе рђаво завршила. Управо није се ни завршила, него је прекинута (Андрић1); Заправо, игра је била завршена, или прекинута, у почетку нисам знао шта се дешава, нити ме се тицало (Селимовић1).

Како атерминативне ситуације немају унутрашњу границу, оне се, по правилу, (а) вољно прекидају или (б) престају достизањем неке спољашње границе:

[УКР] а) — Е, чого цеминосиповішали? — перебив мовчанку ПанаСГичка (Тютюник).

Гарасько урвав сміх, мовчки плуганився за Тимком, загрибаючи пісок своїми босими клешнюватими ногами (Тютюник).

б) Сніг начебто перестав падати (Чорногуз).

Здрастуйте! — сказав Петро людям і перестав сміятися та радіти (Вінграновський, УП).

[СРП] а) – Па како остасмо ми, Симане? – прекиде ага ћутање(Андрић1).

Он прекиде свој смех, уозбиљи се и заuze свечану позу (Миланковић2).

б) Други дан снег престаде да пада (Ненадић).

Тада сам престао да се смејем– наслонио сам се на храпави зид(Стевановић, АСП).

Ушао је код команданта пред подне, а изишао, кад су звона у Темишвару, у црквама, престала да звоне (Црњански2).

Терминативне ситуације могу бити а) прекинуте пре достизања унутрашње границе и б) окончане достизањем унутрашње границе, односно када је постигнут резултат на који су усмерене:

[УКР] а) Провчився два курси, а на третьому змушений був припинити навчання (Тютюник).

Всі перестали їсти і пити і з увагою застигли за столами (Тютюник).

Натовп стрепенувся, вусач читати перестав (Лепкий).

б) Рік тому скінчила Ленінградський інститут естетики (Головачов).

— Ну?.—спитав слідчий, скінчивши їсти (Багрянний1).

Сотник закінчив читати і поманив Гривастюка (Андріяшик).

[СРП] а) Била је села, јецајући, на столицу, облачећи сукњу, доњу, и чарапе, а затим прекину облачење, престаде да се облачи, и узе, међ ноге, виолончело (Црњански2) Прекинуо сам писање и стајао иза стакла гледајући у уски простор с насадима између два павиљона(Десница).

Сви из његове пратње, истог трена, престадоше да једу (Радовановић).

Одмах сам прекинуо њене студије клавира, оставио крају друге обавезе и похитао да јој потражим лијека(Десница).

б) Енгелсхофен је, међутим, био завршио своје облачење и старачком љубазношћу указа Грку врата (Црњански2).

Кад сам завршио паковање и испео се на кров, ја сам се већ нашао пред Басамом (Петровић Р.1).

"Да ли овде све припада теби?" упита путник када је завршио са јелом и обрисао уста крајем замазане одоре (Јакшић).

Чекала ме је да завршим студије(Јанковић Бели).

Када је у питању значење прекида, каузатор прекида радње може бити а) вршилац радње, који је и субјекат одговарајућег исказа или б) неки други учесник ситуације, који је субјекат одговарајућег исказа, док вршилац не мора бити изражен или на њега упућује присвојни придев, присвојна заменица, неконгруентни атрибут или шири контекст. Када се вршилац радње која се прекида и каузатор прекида не подударују, субјекат

одговарајућег исказа може бити и процесуална именица која означава другу ситуацију чијим иницирањем каузатор прекида саму ситуацију (в):

[УКР] а) Сергій перервав свою мову, а Рона встав і церемонно промовив (Самчук).

Військо урвало свій похід (Самчук)

Махновці припинили стрілянину й чекали, що ми будемо вибігати на подвір'я (Яновський).

б) Їх розмову перервав Мотрин паж, котрий прибіг до городу, сповіщаючи, що приїхали гості (Лепкий).

Так само спокійно султанша урвала князівські вихваляння і спитала, кого й від кого він хоче захистити (Загребельний1).

Я купую її,— урвав його розбалакування Ібрагім (Загребельний1).

в) „Перські мелодії” перебила та й зовсім урвала вечеря (Багрянний 1).

[СРП] а) Ту је прекинуо путовање ван предвиђеног програма, натјеран морском болешћу (Десница).

Прекинуо је мијешање у авану и изазовно се наслонио на тезгу (Десница).

Она је већ давно прекинула вјежбање и шутке гледала кроз прозор (Десница).

б) Утом уђе и прекиде разговор Ставрина ћерка (Сремац, АСП).

Најпосле Хамди-бег својим зачудо младим гласом прекиде нагађања, слутње и бојазни (Андрић2).

Павле онда прекиде брбљање Ђурђево, па му подвикну, зашто врдају, а не казују ништа о Трифуну? (Црњански2)

в) Или је тај могући разговор прекинуо покрет колоне? (Петровић М)

Значење прекида подразумева да ситуација може бити настављена⁹⁹ – од тачке прекида до тренутка њеног потпуног окончања, те се уз аналитичке конструкције којима се ово значење изражава често употребљавају одредбе које означавају привременост прекида радње типа *на якийсь час/на (за) неко време*, док се уз резултативне, комплетивне и финитивне глагола, као и уз акционалне конструкције са глаголима типа *кінчити/завршити* овакве одредбе не употребљавају:

[УКР] Сергій, що плів ятір посеред хати, на секунду припинив роботу, спідлоба глянув на Дороша (Тютюник).

Розпитування поки що припинилося (Багрянний1).

Але подумала, що навчання можна перервати на деякий час (Барка).

Тут Матвій на хвильку вриває мову, а потім продовжує (Самчук).

⁹⁹ [УКР]— Для цього потрібна розумна і сильна влада,— продовжив я перервану розмову (Андріяшик).

[СРП] Они су, у Росији, наставили свој рат, који су били прекинули, кад су изишли из Сервије, са Аустријанцима (Црњански2).

Добро старо манастирско животарење настављено је тамо где је било прекинуто (Ненадић).

[СРП] Прекинувши за тренутак телефонирање, Фридрих је стајао наотвореним вратима (Јанковић Бели).

Срећом Принцеза Мати прекинула је свој говор само за тренут, да одмах затим настави, загледана, тронуто, у Србе (Црњански¹).

-Ето ти, сестра на тренутак преста да хекла, седам слова (Албахари, АСП).

У украјинском и српском језику постоји читав спектар акционалних конструкција којима се ова значења завршетка изражавају. Акционалним конструкцијама са глаголима *перервати(ся)-переривати(ся)*, *перебити(ся)-перебивати(ся)*, *уривати(ся)-урвати(ся)* у украјинском језику и глаголом *прекинути(се)-прекидати(се)* у српском изражава се значење прекида. Ово значење могу у оба језика изражавати и глаголи каузације прекида кретања, као што су у украјинском: *зупинити(ся)-зупиняти(ся)*, *спинити(ся)-спиняти(ся)* и *припинити(ся)-припиняти(ся)*, а у српском *зауставити(се)-заустављати(се)*. Конструкцијама са глаголом *перестати-переставати*, односно његовим српским еквивалентом *престати-престајати* изражава се завршетак атерминативних ситуација и прекид терминативних, при чему се каузатор прекида обавезно подудара са вршиоцем радње. По значењу су му блиски украјински глаголи *кинути-кидати* те низ глагола истог корена *лишити-лишати*, *залишити-залишати*, *полишити-полишати*, *облишити-облишати*, представљени у нашем корпусу веома малим бројем примера, и српски глагол *оставити – остављати*. Најзад, окончање ситуације, односно завршетак услед достизања унутрашње или испланиране спољашње границе, изражава се у украјинском језику глаголом *кінчити(ся)-кінчати(ся)*, његовим изведеницама *закінчити(ся)-закінчувати(ся)*, *скінчити(ся)-скінчати(ся)*, *покінчити(ся)* и глаголом *завершити(ся)-завершувати(ся)*, а у српском глаголима *завршити(се)-завршавати(се)*, *свршити(се)-свршавати(се)* и *окончати(се)-окончавати(се)*.

2.5.3.1. Конструкције са глаголима типа *перервати/прекинути*

Основно средство изражавања значења прекида ситуације, било атерминативне, било терминативне јесу акционалне конструкције са глаголом *перервати* у украјинском језику (срећемо га у 24 примера, а његов видски пар у 8 плус 2 примера за повратне глаголе истог корена¹⁰⁰) и његовим еквивалентом *прекинути* (103 примера, за *прекидати* 64, за повратне изведенице 20) у српском. У оба језика ови глаголи употребљавају се са именском допуном у облику акузатива без предлога. Разликујемо два типа оваквих конструкција – у једном као допуна функционишу именице

¹⁰⁰ Наведене бројке односе се на употребу ових глагола у конструкцијама са финалним значењем, негативне конструкције којима се изражава средња фаза овде нису узете у обзир.

које означавају неживо (конструкција типа *прекинути нешто*)¹⁰¹, у другом – именице које означавају живо или заменице (конструкција типа *прекинути некога*). У првом типу по правилу реч је о именици са процесуалним значењем: [УКР] *анализ, балачка, бесіда, виплата, гадка, думка, мова, мовчанка, навчання, робота, розмова, спів* итд. [СРП] *битка, бојазни, брбљање, вежбање, игра, извођење, инспекција, ишчекивање, картање, мешање, нагађања, облачење, писање, предавање, премишљање, причање, путовање, радови, разговор, размишљања, сарадња, сеоба, студије, телефонирање, ћутање, чекање, читање, шетња* итд.¹⁰²

[УКР] З цього приводу батько перервав роботу біля хати (Самчук).

Олег перервав свій спів на півслові й почав, наслідуючи студента з „Дні нашей жінні”, жалібно скаржитись (Самчук).

Ковбик розсердився, що перервали його глибокий аналіз (Чорногуз).

Модест Пилипович з Войцехом Восем примовкли і кожен задумався над своїм, але роздуми їх перервав музика, що підійшов до столика (Корсак).

[СРП] Али кад је дошло до објашњења између султаније и великог везира, Мехмед-паша је прекинуо даље читање, смејући се слатко и одмахујући руком (Андрић2).

Моје премишљање брзо прекиде овај господин (Ранковић).

Почео је да моли, да се њему дозволи да одустане и прекине игру (Црњански2)

За то време морао је Брик своје предавање прекинути (Миланковић1).

Други тип конструкције – *прекинути некога* – по правилу се користи када је у питању прекид ситуације говорења чији каузатор није говорник већ неки други учесник: процесуална допуна је изостављена, а допуна у акузативу означава вршиоца говорне радње. Забележили смо велики број оваквих примера из српског корпуса (највише при навођењу говора): Кад је Вишњић почео да му прича о првој од три опомене које су га стигле, прекинуо га је: то је већ било чисто трабуњање (Велмар-Јанковић); Бајевич га прекиде и дрекну: откуда? (Црњански2); Заустих нешто да кажем.– Куш! – прекиде ме Палика (Андрић1).

Конструкција типа *прекинути некога* користи се и за друге, не само говорне ситуације, али је број оваквих примера знатно мањи (од 79 примера за овај тип конструкција тек 5 се не односе на ситуације говорења): Обе жене, у фантастичним, утрпаним одећама од велова и атлаза, запослене су толико да их наш долазак једва прекида за тренутак (Петровић Р.1); Видех себе како повијен, поред једне лојанице, седим за столом и пишем, док су дебеле завесе навучене на прозорима. Онда ме снажна лупа прекида (Радовановић); И можда би, услед толико надражаја те вечери, Авелино наставио датрага за Иваном Ковачем у себи, за стварима које је могао да почини да га није прекинуо рафал из аутомата (Петровић М).

¹⁰¹ Назваћемо ову допуну процесуалном допуном.

¹⁰² Мањи број примера у украјинском корпусу условљен је постојањем већег броја различитих глагола којима се изражава значење прекида, о којима ће бити речи касније.

У украјинском корпусу одговарајућих примера са глаголом *перервати* нема, будући да се за изражавање прекида говорне ситуације основно средство глагол *перебити*, који се најчешће и користи у овом типу конструкција (од 162 примера са глаголом *перебити* 144 илуструју употребу конструкције типа *прекинути некога*, а само један (последњи наведени пример) се не односи на говор¹⁰³): Знаменитий мовознавець прийняла ці слова доцента як насмішку над нею і, розкривши рота, хотіла вступити в словесний бій, але ректор, бачачи це і розуміючи, що вже зав'язується сварка, перебив її (Тютюник); — Ото-то-то! Вискочила лепетуха, — перебила Мотрю баба Велітка (Самчук); Катратий при цьому чоґось насупився, а потім, перебивши балакуна, став раптом з іншого боку вихваляти Єлку (Гончар2); Володько *рачує* також. Вона часто його перебиває, обое збиваються й починають спочатку (Самчук).

При описивању говорне ситуације у украјинском језику могућа је елипса допуне и глагола *перервати* и глагола *перебити* (као и других глагола прекида, и то најчешће, али не и искључиво, при означавању ситуација говорења, о чему ће бити речи ниже): "Чи не забагато, пане Згура?" — перервала панна Мар'яна (Лепкий); Витягнув із-за пояса шматок паперу і став читати, ніби кулями в вуха сипав: "Отамани, молодці, дорожні харцизи, вільні усякого стану люди, злодії і розбишаки! (...) !" Перервав, обкидаючи громаду очима (Лепкий); — Війна прийде... — перебив Григорчук. — Мусить війна прийти (Самчук).

За српски језик елипса допуне је мање типична, али бележимо три примера од којих се један односи на говорну ситуацију: Играчи, иако би требало да су већ заморени, нису имали никакве намере да скоро прекидају (Петровић Р.1); Штета што се нисмо могли растати без икаква објашњења, (...), тешко је било и прекинути и наставити, а није више било ни хафиз-Мухамеда, који нам је служио као спона за општи разговор (Селимовић1); Овог пута пио је пуно дуже, прекидајући да би удахнуо ваздух (Лазовић1).

У српском језику постоји и трећи тип конструкција са глаголом *прекинути* и допуном у акузативу без предлога – конструкција типа *прекинути некога у (при) нечему* где је допуном у акузативу без предлога изражен вршилац радње која се прекида, а допуна у локативу са предлозима у или *при* представља процесуалну допуну којом се изражава сама ситуација: Фра Јулијан управо заусти да, по обичају, каже неки цитат, кад их домаћин прекину у разговору (Андрић2); Казимир га је прекинуо у спознаји, обративши се Григорију (Петровић М); Деца су била постала дурљива, и ћутљива, јер их је мати прекидала при говору (Црњански2).

Осим тога, процесуална допуна ређе може бити изражена именицом у инструменталу са предлогом *са* и глаголом у облику инфинитива или конструкције да + презент: То што сам ја ове ноћи прекинуо са покајањем и испаштањем греха, никако не значи да сам свој дуг заборавио (Ненадић); Прекини да ми

¹⁰³ Мада се из контекста не види јасно да ли се радња бројања одвија наглас, тако да и овде може бити реч о говорној ситуацији.

персираш. Млађа сам од тебе(Петровић М); Ту је студент Матић прекинуо да води дневник, јер је читаве дане играо карата са капетаном Будом н Дановићем (Краков).

Видски пар НСВ¹⁰⁴ *прекидати* у српском језику и *переривати* у украјинском језику употребљава се за изражавање прекида (једнократног) актуелне ситуације – најчешће у облику презента у приповедању за означавање ситуација које су биле прекинуте у прошлости – тзв. наративни презент или у облику глаголског прилога садашњег, којим се указује да је почетак ситуације означене глаголом у личном облику истовремено и прекид друге ситуације¹⁰⁵:

[УКР] - Ах! - зрезигновано перериває /=перервала/ мовчанку Ганка (Самчук).

Матвій перериває /=перервав/ мову і дивиться /=подивився/ в землю (Самчук).

— Що карта показує? — запитав я, перериваючи /= запитав я і тим самим перервав/ її бубоніння (Андріяшик).

[СРП] Вук истог тренутка прекида /= је прекинуо/ с њим пријатељство и сматра /=сматрао/ да је овај издао револуцију (Савић2).

Сељак (...) говори као да гуди уз гусле, а говор му прекида /= је прекинуо/ тешки болеснички кашаљ (Андрић1).

Али ти уживање прекида /= је прекинула/ оштра студен, од које ти се најпре кожа најези, па затим и само срце задршће (Ранковић).

Употребу глагола *прекидати* у облику глаголског прилога садашњег у српском језику срећемо при означавању вишекратне каузације прекида актуелне ситуације (ситуација се више пута прекида): Тада скочи, са постеле,

¹⁰⁴ У истим значењима употребљавају се и остали глаголи каузације прекида ситуације НСВ, те их нећемо посебно анализирати. Овде ћемо само навести примере употребе ових глагола за означавање: а) једнократног прекида актуелне појединачне ситуације б) вишекратног прекида актуелне појединачне ситуације и в) прекида итеративне ситуације који се понавља. За сваки глагол навешћемо по један пример у сваком значењу (уколико се у корпусу појављује у свим значењима):

а) [УКР] Тут Одарка уриває оповідання (Самчук)

Знов залунали голосні стріли, перебиваючи гетьманові слова (Лепкий).

Потім чийсь окрик зупиняє гомің коня і луни (Стельмах).

Андрій тетеріє, зупиняється на півслові, а Сергеев слушає якусь мить, що робиться в коридорі (Багрянний1).

[СРП] Куца и, не чекајући да му се одазове, улази, заустваља дисање, да му глас будегушћи (Посић1).

У речици која протиче кроз саму варош, испод мостића, жена узима једно журно купатило, остављајући зачас настрану прање рубља (Петровић Р.1).

(б) [УКР] Дорош швидко втомлювався і часто зупинявся, щоб витерти на шиї і на лобі піт (Тютюник).

Мати поволі копала, часто спочиваючи; помагав Андрій — при другій лопатці, а Оленка вигрїбала землю, коли інші спинялися (Барка).

(в) [СРП] Нежан и тих је био глас свирале, али траве и воде су од њега постајале лековите, заустваљале се поплаве и пожари, отварала недра земље да покажу своја скривена блага (Олујић2).

Али, дешавало се да звоно у невреме зазвони. Сељаци би тада журно остављали мотике и косе, па или трчали у село да гасе пожар (Олујић2).

¹⁰⁵ Примери са употребом глаголског прилога садашњег овог глагола у овом значењу нису забележени у српском корпусу, мада нису немогући, што показује превод украјинског примера: — Шта приказује карта? — упитао сам, прекидајући њено мрмљање.

снажна, као неки младић, који са коња силази, и *поче да се облачи, прекидајући и облачење* пољупцима (Црњански2). Личним обликом је изражена ситуација која се прекида и тада је могућа елипса допуне: Овог пута *тио је* пуно дуже, *прекидајући* да би удахнуо ваздух (Лазовић1).

Глагол *прекидати* у српском језику, односно *переривати* у украјинском у облику прошлог времена означава такође виšekратну каузацију прекида ситуације¹⁰⁶:

[УКР] Подекуди Микола переривав себе на півслові, залишав місце, потім переходив до іншої картинки (Андріяшик).

[СРП] Мада је хтео, и требао, да пожури, чинио је бесциљне покрете и прекидао облачење дугим посматрањем себе, у огледалу, какво код куће никад видео није (Црњански1).

Наш разговор прекидале су сељанке које су долазиле с дојенчади у наручју по „прашуљке” и „пулице” (Десница).

У наведеним примерима реч је о виšekратном прекидању појединачне актуелне ситуације. Акционалне конструкције са глаголом *прекидати* употребљавају се и за изражавање прекида итеративних ситуација (ситуација се редовно одвија и редовно прекида под одређеним околностима): Често је хватала себе како прекида посао, стоји занемела и замишљена, пође у кућу а оде у стају, (Ћосић1); У ноћима јужине прекидао сам читање: с рукама под главом, слушао сам њихов једри шумор (Десница); Кад би стисла неиздрживост, силазио сам с воза и настављао пут пјешице. Дјеца на лединама покрај пута прекидала су игру и зурила за мном(Десница).

У конструкцијама са повратним изведеницама *перериватися-перериватися* у украјинском језику (само по један пример у нашем корпусу) и *прекинути се-прекидати се* процесуална именица којом се означава ситуација која се прекида употребљава се као субјекат, док је каузатор прекида као небитан уклоњен из формалне структуре реченице:

[УКР] Навчання перервалося, діти з учителями поспішно рятували майно,переносячи тимчасово його в гімназію жіночу (Корсак).

В горлі у нього сохне, дихання переривається, в голові молотить кров(Тютюнник).

[СРП] Његов се смех прекиде кад чу глас Костјуринов (Црњански2).

Последњим новцем прегнули су да се врате кући, и путовање се прекинуло ондје гдје су им пресушила средства (Десница).

Баш кад се газда Милун прикључи ка колу, прекиде се игра и онај Срејин момак зађе купити бакшиш (Глишић).

Цео посао на остварењу пројекта изненада се прекидао (Савић2).

¹⁰⁶ У украјинском корпусу имамо један пример овакве употребе од укупно шест са глаголом *переривати*. Осталих пет означавају прекид актуелне јединичне ситуације.

Осим глаголом *перервати-переривати* прекид ситуације у украјинском језику изражава се и глаголима *урвати-уривати* (укупно 40 примера плус 13 са повратним изведеницама) и *перебити-перебивати* (укупно 162 примера; употреба повратних изведеница није потврђена у корпусу¹⁰⁷). У већини случајева реч је о ситуацијама говорења, па као допуна (као и код глагола *перервати* – у облику акузатива без предлога) функционишу именице одговарајуће лексичко-семантичке групе *вихваляння, мова, мовчання, перелік, речення, розмова, розповідь, слово*: І Матвій урвав свою мову (Самчук); Тоді шаман урвав той писк і впав долілиць на килим, аж його біла повстяна шапка, заторочена чорними смужками, впала під жарівницю (Білик); Вона все ж урвала той безглуздий перелік і спитала, чи сказав він королеві все те, що вона веліла (Загребельний1); Її мову перебив Олег (Самчук); “Московське військо,— перебив мовчанку Реншільд (Лепкий); Перебиваючи сестрине гарячкове шепотіння, Андрій запитав про братів (Багрянний1). У мањем броју примера срећу се и друге именице са процесуалним значењем: *гімнастику, похід, танець, сміх*: Той сміх урвав наглядч (Багрянний1); Нарешті уриває цю свою гімнастику й вертається до столу (Багрянний1); Музики саме урвали танець (Самчук).

Глагол *перебити-перебивати* заступљен је у највећем броју примера, од кога се само један не односи на прекид ситуације говорења: –Ви що – сюди досипати приходите? – перебив її дримоту Ковбик (Чорногуз). У већини примера овај глагол употребљава се у конструкцији типа *прекинути некога*:— У вас у корівнику є вила? — перебив його Дорош(Тютюник); І заговорили всі одразу, то перебиваючи одна одну, то сплітаючи в благанні свої голоси (Головка); — Раз на фінській війні... — починає Охрім, але Бовдюг перебиває його, звертається до Оксена(Тютюник).

И код глагола *урвати-уривати* и код глагола *перебити-перебивати* могућа је елипса допуне: Раптом камера вся засміялася впівголоса й так само раптом урвала, мов по команді (Багрянний1); Слідчий зареготався. Сміявся несамовито. А тоді урвав, визвірівся й процідив крізь зуби (Багрянний1); Напевно, я б таки до чогось додумався, коли б не перебив Адам (Близнець, УП).

Као почетан функционише и једновалентни рефлексивни *урватися – уриватися*: Чула, як верещання там одразу урвалось, вловила голос чужий, налитий ненавистю (Гончар2); Мова урвалася, буревій криків і оплесків покрив останні слова промовця, на залі зчинилась метушня, деякі зриваються з місця... (Самчук); В горлі їй гіркотіло й пекло, але й гикавка, й тіпаниця враз урвались (Білик). Нисмо ексцерпирали ниједан пример са повратним *перебитися – перебиватися*.

У оба језика као финални глаголи прекида функционишу глаголи који означавају каузацију прекида кретања – у српском глагол *заустановити-заустановљати* и повратни *заустановити се-заустановљати се*, у украјинском три глагола истог корена: *зупинити-зупиняти, спинити-спиняти* и *припинити-*

¹⁰⁷ Висока фреквентност глагола *перебити-перебивати* у односу на остале глаголе условљена је дијалошким структуром већег броја књижевних извора у којима се овај глагол користи при навођењу говора.

припиняти и повратни *зупинитися-зупинятися, спинитися-спинятися* и *припинитися-припинятися*. Основно значење наведених глагола у оба језика јесте „прекинути кретање”:

[УКР] Василь на хвильку зупинив коня, постояв і рушив далі (Самчук).

Тарас спинив той екіпаж (...) й дав візникові гроші (Шевчук Вл).

Оксен здивовано розвів брови і припинив коня (Тютюник).

Чорногуз зупинився серед поля, змахнув крильми і застиг у льоті, начебто хтось його заморозив (Шевчук).

[СРП] Позорници зауставише један фијакер па немилосрдно повукоше Јуришића, који се лудачки отимао (Васић2).

Кочијаш нагло заустави коње, окрену се њему и смешкајући се рече: — Ту смо! (Ћосић1).

Кочија се заустави на оном делу стазе који се ширио испред улаза у кућу (Радовановић).

Српски глагол **зауоставити-зауостављати** заступљен је у значењу каузације прекида ситуације која не означава кретање у мањем броју примера (укупно 24 примера, 11 за повратне изведенице). Као допуна овог глагола у акционалним конструкцијама функционишу процесуалне именице *дисање, дрхтање, гњечење, кидање, прича, промена, пропадање* итд. у облику акузатива без предлога: Он заустави дах и док су му уснице патнички дрхтале, он закуца на врата (Васић2); А нема руке да га одложи, да заустави звонко кидање и гњечење сувих жилица (Ћосић1); Ја сам седео у самом углу, наслоњен леђима на зид и покушавао да стиском зуба зауоставим дрхтавицу која ме је нагло спопала (Ненадић). Повратни **зауоставити се-зауостављати се** функционишу као једновалентни: У митингу, увек су ме постављали у средину, па кад рикнем, као из бацача, све се заустави, па и говорник (Исаковић, АСП); Преговори су се зато зауостављали када су сви мислили да су окончани, а настављани кад су их обе стране одбацивале (Гаталица).

Украјински глаголи каузације прекида кретања заступљенији су у изражавању значења прекида других врста ситуација, при чему сваки има своје особености. Тако се глаголи *зупинити-зупиняти* и *спинити-спиняти* употребљавају са допуном у акузативу без предлога, и то у конструкцијама типа *прекинути нешто* и *прекинути некога*, док се глагол *припинити-припиняти* употребљава са допуном у акузативу без предлога само у конструкцијама типа *прекинути нешто*, али допуна може бити изражена и глаголом у инфинитиву: — Чого так рано? — зупинив писанину Гнат, і ручка між пальцями заклякла, як тичка в болоті (Тютюник); Ломиковський читав. Зараз по першому реченні його зупинили (Лепкий); — Ну, добре, — спинив Тарас той гамір (Шевчук Вл).; Для мене — всі з України! — різко спинив Тарас товарища. — Мої брати (Шевчук Вл); Провчився два курси, а на третьому змушений був припинити навчання (Тютюник); Борислав припинив торохтіти, й княжич наставив вухо (Білик).

Глагол *зупинити-зупиняти* је најмање фреквентан (22 примера плус 17 са повратним *зупинитися-зупинятися*), а у функцији процесуалне допуне забележили смо именице: *бійка, глум, гомін, гра, падіння, писанина, пошуки, процес, ріст, сміх, стрілянина, стукіт* и слично: Чубенко зупинив стрілянина, заощаджуючи патрони (Яновський); Насилу старші й жінки, що повибігали з хат, зупинили бійку (Лепкий); Свисток. Дружини зупиняють гру (Самчук).

Глагол *спинити-спиняти* је фреквентнији (43 примера плус 10 за повратне *спинитися-спинятися*), али му је сфера употребе ужа: изражава углавном прекид ситуације говорења и по томе је близак глаголу *перебити-перебивати*: Та невдоволено спинила мову й нервно хитнула головою на двері (Головко); — Домовились? — спинив його тираду Брилкин (Шевчук Вл); — Заждіть! — спинила його протест (Шевчук Вл). Тек у три примера овај глагол употребљен је за означавање прекида ситуације која није говорна: Треба спинити дріж (Шевчук Вл); Зараз же повинен щось зробити, аби спинить своє сповзання в нежитіє з гори високих помислів і вболівань (Шевчук Вл); А король впевняв, що і він не чого іншого хоче, лиш (...) щоб вона позбулася гніту й тиранства, котре спричиняє так багато лиха та спиняє розвиток народів (Лепкий).

Као и глагол *перебити-перебивати* у већини примера (укупно 30) овај глагол употребљен је у конструкцијама типа *прекинути некога*: — А буде, буде воля? — спинив Андрія, мовби від нього все залежало (Шевчук Вл); Дядько Гордій спинив Давида: — А стій! Що воно, ота стабілізація? (Головко); Досить, — спинив Тарас господаря. — А то заплачу... (Шевчук Вл). Забележили смо и неколико примера елипсе допуне: — То все пусте! — спинив Тарас (Шевчук Вл); — Тихіше, — спинив Усков. — Позавтраму від нас піде на Астрахань рибальський човен. Як він тобі? (Шевчук Вл).

Глагол *припинити-припиняти* заступљен је у нешто више примера (укупно 51) али има најширу сферу употребе, по чему се приближава глаголу *перервати-переривати*. Употребљава се са две врсте допуна – именском у облику акузатива без предлога (процесуалне именице: *грабіж, дискусія, домагання, існування, лови, страждання, навчання, пальба, переговори, робота, розбій, розмова, спювання, стрілянина* итд.) и, ређе, глаголском у облику инфинитива (*рубати, терзати, торохтіти, чинити*): На якийсь час треба було припинити всякі переговори, поки велося судове слідство з Кочубеєм (Лепкий); Але ж не мав ніякого майна, всі домагання щось одержати давно вже припинив, бо імператор щоразу сміявся (Загребельний2); Почувши про яничарський заколот, він припинив лови, але не повернувся до Стамбула (Загребельний1); Треба Гната прикрутити так, щоб він визнав свої помилки і припинив чинити неподобства (Тютюник); Борислав припинив торохтіти, й княжич наставив вухо (Білик).

Као субјекат повратних глагола *зупинитися-зупинятися* и *спинитися-спинятися* функционишу најчешће именице које означавају живо и заменице које означавају каузатора прекида ситуације који се подудара са њеним вршиоцем. На саму ситуацију указује шири контекст: Навіть Оксен, який саме

говорив, зупинився (Тютюник); Помічники зупинилися нерішуче, але карнач звелів *розпакувати* й другий тюк (Багрянний1); Стрічний дідок з кругласто підстриженою борідкою, ніби крейдяною, ставши коло вокзальної стіни, розгорнув папірець і почав їсти якийсь кусник; *ів, ів*, а тоді враз спинився — не може далі!.. (Барка); Опустили покійника і накрили його простирадлом, замісто савана; накрили і *почали кидати* перші грудки. Але зразу ж і спинились (Барка).

Ексцерпирали смо неколко примера где као субјекат глагола *зупинитися-зупинятися* функционишу именице типа *підприємство* и тада овај глагол добија значење „перестати-переставати працювати” и именица *серце* – глагол значи „перестати битися”: Електростанція, попрацювавши кілька днів, знову зупинилася (Андріяшик); Правда, для цього мусять зупинитися всі підприємства Новомосковська чи Павлограда на кілька годин, а то й на цілу зміну (Гончар1); У мене серце зупинилось... (Бердник). У овом значењу у српском језику употребљава се глагол *стати*: У једном тренутку учинило му се да је све стало– учинило му се да је стало и његово срце (Лазовић1); Због велике суше и енормно малог дотока воде у сливу ријеке Требишњице јуче је стала прва хидроелектрана у РС (РЕИ).

С друге стране, као субјекат повратног глагола *припинитися-припинятися* функционишу процесуалне именице: *бомбардування, допит, кашель, метушня, розпитування, стрільба, човгання, шум* и слично, по чему је овај глагол опет ближи глаголу *перерватися-перериватися* него анализираним глаголима истог корена: Уже і стрільба припинилася, а Петруся немає (Тютюник); Надвечір бомбардування припинилося (Яновський); Кашель і кровотеча припинилися (Багрянний1); Човгання їх чобіт раптом припинилось (Андріяшик).

2.5.3.2. Конструкције са глаголом *перестати/престати*

Глагол *перестати/престати* најнепосредније изражава завршетак ситуације и у многومه представља пандан глагола *почати/почети*: по својој семантици (изражава значење завршетка у „чистом виду“ – не садржи сему резултативности као глаголи типа *кінчити/завршити*), готово неограниченој спојивости са лексичко-семантичким и аспектуалним класама глагола, особеностима функционисања (једновалентна и двовалентна употреба у српском језику). Акционалне конструкције са овим глаголом означавају завршетак а) атерминативних ситуација (који је, будући да ове ситуације немају унутрашњу границу, заправо својеврстан прекид) и б) терминативних ситуација пре досезања унутрашње границе (опет је реч о прекиду, али, за разлику од глагола типа *перервати/прекинути* каузатор прекида је искључиво сам вршилац радње):

[УКР] а) Охрім не обзивався; навіть Денис перестав хропіти (Тютюник).

Кури перестали гребтися в гною, попіднімали голови (Тютюник).

“Не остався наш гетьман у царя на обіді”, — зауважив Данило Апостол і перестав крутити свій ус (Лепкий).

- б) Менші враз перестали їсти /≠кінчили їсти, ≠ з'їли/ (Барка).
 Батько перестав копати /≠кінчив копати, ≠ викопав), став на коліна і зачав розгрібати солону руками (Вінграновський, УП).
- [СРП] а) Ноћу се није више чуо урлик мора, улице престадоше да хује, и белемачке се појавише по крововима (Црњански, АСП).
 Наиме, непосредни је узрок смрти увијек то што је срце престало куцати (...) А зашто је срце престало радити, то је друго питање (Десница).
 Комесар је најпосле престао да виче (Црњански1).
- б) Спопчетка сам прикупљао све реферате о свом делу, објављене у разним стручним часописима, но када прикупних њих 265, престадох са тим послом /≠заврших са тим послом/ (Миланковић2).
 Уморни ујак је одавно био престао да пише /≠завршио писање, ≠ написао/ своју антихронику, али да ју је наставио у њој би бар једну страницу посветио лепој инжењеровој кћери (Савић2).
 Ђурђе онда престаде да једе /≠заврши јело, ≠ поједе X/ и поче да прелеће погледом по фамилији (Црњански2).

Иако је ово значење спојиво и са атерминативним и са терминативним ситуацијама, у нашем корпусу запажамо знатно чешћу употребу конструкција са глаголом *перестати/престати* за означавање управо завршетка атерминативних ситуација – тек по 15% примера у оба језика односи се на терминативне ситуације.

Акционалне конструкције са украјинским глагол *перестати* употребљенесу у нашем корпусу 120 пута, а са његовим видским паром *переставати* 28 пута, колико је употребљен и српски глагол *престајати*, док су конструкције са свршеним глаголом *престати* заступљене у 174 примера. У оба језика овај глагол захтева глаголску допуну у облику инфинитива, односно конструкције да+презент у српском. Глаголи са којима се спаја глагол *перестати/престати* могу бити и глаголи радњи, и глаголи процеса, и глаголи стања, и спадају у најразличитије лексичко-семантичке групе. То могу бити: глаголи конкретних физичких радњи: [УКР] *бити, жувати, їсти, копати, косити, молотити, пити, стругати* итд. [СРП] *јести, облачити се, обрађивати, писати, пити, сипати, тући, угризати, уписивати* итд; глаголи који означавају различите активности: [УКР] *гратися* [СРП] *играти*; глаголи говорења [УКР] *говорити, кричати, розмовляти* [СРП] *вапити, викати, говорити, излагати, причати, разговарати*; глаголи који означавају појаве које се перципирају различитим чулима (најчешће слухом): [УКР] *гавкати, гарчати, гримити, гунати, миготити, стогнати, стукати, хихикати, хронити* [СРП] *звонити, крештати, куцати, лупкати, светлуцати, стењати, хујати*; глаголи дискретног и неодређеног кретања и његове каузације: [УКР] *ворушити, крутити, рухатися, ходити* [СРП] *кружити,*

њихати се, скакати, трзати се; глаголи који означавају различите процесе: [УКР] *диміти, рости* [СРП] *горети, димити се*; глаголи који означавају унутрашња емоционална и физиолошка стања и процесе, те њихово испољавање [УКР] *боліти, відчувати, перейматися, плакати, радіти, сміятися, турбувати, усміхатися* [СРП] *бринути, волети, дисати, кашљати, крварити, осећати, осмехивати се, плашити се, радовати се, смејати се, спавати*; егзистенцијални глаголи: [УКР] *існувати* [СРП] *постојати* и друге класе.

[УКР] Потім хмари застигли, перестали рухатися, і сторожке мовчання оволоділо небом і землею (Тютюник).

Собака ображено пришкулився на Миколку, але гавкати перестав, відбіг далі вбік і приліг за перекотиполем (Вінграновський, УП).

Західня Римська імперія (...) перестане існувати (Білик).

Коли простопадні риси в обрисі вагонів перестали миготіти розпливчате, хлопець розігнався і схопив поруччя (Барка).

Вже давно перестав перейматися метушнею світу, зосередившись на своїх задумах (Загребельний1).

Коли верталися на ринок, навіть ноги перестали боліти (Самчук).

[СРП] То је свакако видео и Фридрих, који најзад престаде да се љубазно осмехује и њише напред и назад (Јанковић Бели).

Рубен Рубеновић преста да стење после неколико тренутака (Албахари, АСП).

Није заборавио, али се стишао, примирио, прежалио можда; но треба му позлеђивати ране што су престале да крваре (Селимовић1).

Затим је престао да воли жену због које се пропада (Петровић Р.1).

Поп се онда загледа некуд у даљину и престаде да пије (Црњански2).

Он је своју жену, и мртву, све више волео, само је престао да о њој говори (Црњански2).

Запажамо да међу наведеним лексичко-семантичким групама нема глагола одређеног кретања, који се не спајају ни са почетним глаголом *почати/почети*. У конструкцијама са глаголом *перестати/престати* у украјинском језику употребљавају се, с друге стране, глаголи неодређеног кретања, а у српском глаголи кретања у оним случајевима када не означавају актуелну појединачну ситауцију (што је, иначе, случај и са украјинским глаголима неодређеног кретања):

[УКР] Уляна кожного разу, як він привозив до двору якесь майно, вичитувала,щоб він перестав іздити ноцами (Тютюник).

До вечора випало стільки снігу, що перестали ходити трамваї (Андріяшик).

[СРП] Свакако, много, много касније него што је престао да бауља четвороношке и осовио се на стражње краке (Десница).

И на тренинге престадох да идем (Михаиловић).

Иницијални и финални глаголи не спајају се у акционалним конструкцијама ни са глаголима положаја у простору као што су [УКР] *лежати, сидіти, стояти* [СРП] *лежати, седети, стајати*. Реч је о атерминативним ситуацијама које се прекидају или завршавају отпочињањем нове ситуације која је предвидива, односно заузимањем новог положаја у простору: ситуацију „лежати“, на пример, смењује ситуација „седети“ или „стајати“, те глаголи *сісти/сести* или *встати/устати* функционишу као финални у односу на *лежати/лежати*, односно као иницијални у односу на *сидіти/седети* или *стояти/стајати*¹⁰⁸. И код појединих других ситуација представљених глаголима стања завршетак је предвидив или једнозначан: ситуација спавања, на пример, завршава се буђењем, те се глагол *спати/спавати* не употребљава у конструкцији *перестати спати/перестати спавати*, а завршетак одговарајуће ситуације изражава се глаголом *прокинутися/пробудити се*. Из српског корпуса ексцерпирани смо један пример са глаголом *спавати* којим се означава престанак одвијања итеративне ситуације: Могло би се рећи како је човек од августа прошле године престао да спава, почео да сања и најгоре могуће се буди (Петровић М).

Глаголом *перестати/престати* у оба језика изражава се и губитак непроцесуалних обележја. Реч је о ситуацијама чији се почетак означава глаголом *стати/постати*:

[УКР] Княжич торкнувся вустами леза коло вруччя й з тієї миті перестав бути княжичем (Білик).

¹⁰⁸ Када се ради о једној ситуацији значења „почетак“ и „крај“ представљају антонимичне појмове фазности: *почети градити – престати (завршити) градити*. Међутим, када је реч о различитим ситуацијама које на оси времена следе једна за другом завршетак једне ситуације подудара се са почетком следеће: *престати говорити – почети ћутати*. У том смислу, ако посматрамо крај једне ситуације као почетак друге, нове ситуације, свака смена ситуација може се интерпретирати као почетак нове ситуације. Ово је посебно актуелно код атерминативних ситуација које се немају унутрашњу границу, те се не могу завршити „природно“, досезањем те границе, већ се завршавају отпочињањем нове ситуације, која практично прекида постојеће стање ствари: *стајати – сести* („почети седети“ = „престати стајати“) – *седети – устати* („престати седети“ = „почети стајати“). У том смислу иницијални глаголи могу добијати и значење завршетка: *говорити – заћутати* („почети ћутати“ = „престати говорити“) – *ћутати – проговорити* („почети говорити“ = „престати ћутати“). При том, како терминативна, тако и атерминативна ситуација, имају предвидив завршетак – прва се завршава резултатом који је предвиђен самим значењем глагола који означава дату ситуацију (осим, ако она није „неприродно“ прекинута, што, међутим, не искључује могућност њеног даљег поновног одвијања и достизања одговарајућег резултата), друга се, пак, завршава отпочињањем нове ситуације, која се, по својој природи, не може одвијати истовремено са њом, односно налази се у односу искључиве дисјункције, те је стога често предвидива: ситуација „*седети*“ има ограничен репертоар ситуација које је могу сменити тј. прекинути (завршити): „*устати*“, „*лећи*“, ситуација „*боловати, бити болестан*“ – „*оздравити*“ или „*умрети*“, ситуација „*ћутати*“ – „*проговорити*“, „*запевати*“, „*завикати*“ итд. У везаном тексту почетни глаголи функционишу као маркери смене ситуација и такође се могу тумачити као „престати X = почети Y“, али то није системски предвидиво као у наведеним случајевима.

Махновцем був. Потім хотів перестати ним бути й зробився великим діячем на ХТЗ (Багрянний1).

Давно перестала бути малою, а жити хотілося (Загребельний2).

[СРП] То је био онај прелазни стадијум у којем је Земља престала да буде небеска звезда, али још није постала свет (Миланковић1).

Прво што је учинио је да престане да буде смешан и да скине то глупо, турско одело (Ћосић1).

Али (...) они су имали релативно узан терен: Душановац, Ауто-команда, Вождовац, две-три рибе са Звездаре, које би убрзо престале да буду интересантне, две-три са Каленића—и то је све (Михаиловић).

Осим глаголске допуне српски глагол *престати* може имати и именску допуну у виду процесуалне именице у облику инструментала са предлогом *са*: *игра, измотавање, кашљуцање, посао, рад, сумњичење, увреде, шегачење*: Кад је најзад престао са тим усиљеним кашљуцањем, (...) Макарије је дубоко уздахнуо и рекао (...) (Ненадић); Сад кад има сина, ваљда ће и Петар престати са увредама, сумњичењем, па увидети, да му је она добра и верна жена (Црњански2); А бојао сам се, и још како сам се бојао, да ће његова пажња умријети онога часа кад престанем с игром и пређем на прави циљ, због кога сам све то и чинио (Селимовић1).

У оба језика могућа је, иако не нарочито честа (по 5 примера), елипса допуне:

[УКР] Спершу *моргала*, потім перестала, очі зробились великі (Багрянний2).

Пожежа? То й що? *Погорить* і престане (Загребельний1).

Чи бігти розганяти, чи перечекати, аж *наревуться* до обриди і перестануть (Самчук).

[СРП] Нисам хтео да престанем /да пецам/, само више нисам знао где да забацим (Пантић, АСП).

Написао сам ти само ово неколико реди, и већ ме нешто вуче да престанем и одвраћа ме од намере (Васић1).

Преостаје ми да се надам да ће их нагло ухватити стид, поцрвенеће и престаће /да се прскају/ (Ненадић).

Као елипса допуне (глагола типа *надати*) могу се посматрати и следећи украјински примери са глаголом *перестати* и именицом *доц* у функцији субјекта (укупно 8 у нашем корпусу) будући да других примера једновалентне употребе овог украјинског глагола нема: Доц перестав; хмари розійшлися (Тютюнник); Не розхмарювалось, але доц перестав (Андріяшик); Дощик перестав; розлилась біляста світлота крізь хмари (Барка).

С друге стране, једновалентна употреба српског глагола *престати* прилично је честа (једна трећина примера са глаголом *престати* и половина са његовим видским паром *престајати*) и то не само у конструкцијама овог типа, којима се означава (а) престанак одређених временских прилика – у нашим примерима *град, киша, мраз, пљусак* (а), већ и у (б) конструкцијама

где у функцији субјекта иступају процесулане именице: *бол, борба, брбљање, бриге, вика, гурање, експлозије, живот, исељавање, лавез, љубав, мучење, обртање, песма, пуцњава, ругање, смех, страх, тутњава, хујање, шуштање*, које се неретко могу трансформисати у двовалентне са глаголском допуном:

(а) *Киша је престала/да пада/нагло* као што је и дошла, оставивши тло једнако сувокао и до тада (Јакшић).

Пљусак се прекидао полако, цурило је све слабије, најзад потпуно престаде (Јакшић).

Попут свега што овде живи завукли су се у рупе дубоко под земљом и чекају да престане /да стеже/мраз (Јакшић).

Узалуд су, у такве године, Варадинци износили столице, преврнуто, пред кућу, да би град престао/да пада/ (Црњански2).

(б) У тај мах њему лакше буде, глава, која је врела била, расхлади се, а бол престане /= и престаде да боли/, као да је ко руком однео с њега (Атанацковић, АСП).

Песма преста /= престадоше да певају/, настаде граја и брзо се искупише сви (Црњански1).

Ужасно је обртање попустило, малаксало, док сасвим престаде /=(витло) престаде да се обрће/, па се ја, са главом пуном олова и страховитим вриском, сруших на земљу (Васић1).

Најзад, и ово *мучење престаде /=престадох да се мучим/* (Јанковић Бели).

Смех у зборници престаде /=престадоше да се смеју/ (Андрић1).

И сад је, најзад, међу нама престала лаж /=престали смо да лажемо/(Десница).

Видски пар НСВ *переставати/престајати* изражава читав спектар финалних значења – од престанка (а) актуелне или итеративне ситуације (итеративна ситуација која се понављала у прошлости престаје да се одвија), преко (б) приближавања актуелне ситуације моменту престанка, односно завршне фазе као интервала до (в) виšekратног прекида актуелне ситуације и (г) прекида итеративне ситуације који се понавља (ситуација се редовно понавља и редовно прекида под одређеним околностима):

(а) [УКР] Це дивує Володька настільки, що він взагалі перестає розказувати (Самчук).

Відбувши строк, Тадик виходить із тюрми, перестає красти (...) (Тютюнник).

Що може бути страшнішим коли земля уже перестає ділитися з хліборобом шматком хліба (Стельмах).

[СРП] Пуцањ. Тола га стеже свом снагом. Војник се грчи, *пуцњава престаје*. Тола олабави руке. Види: војници хватају и везују сељаке(Ћосић1).

Песма одмах престаје; црнац који излази гледа нас с неповерењем и ж уплашено (Петровић Р.1).

Муслиманство их научи да се запирају и они престају да се перу (Петровић Р.1).

(б) [УКР] Мені було тужно і маркітно серед них, я чув, як перестає битися серце (Андріяшик).

Дівчина дихала на повні груди, відчуваючи, як голова її поступово перестає туманіти (Гончар1).

[СРП] Киша је престајала да пада, али се земља ронила под коњем(Црњански1).

Око њега престајало је љуљање (Радовановић).

(в) [УКР] Пахла липа округ, був день нечуваних резонансів, білі батареї з Олешок то переставали, то знов били по Херсону (Яновський).¹⁰⁹

(г) [УКР] Доходив не раз до такого, що й сам собі переставав вірити (Самчук).

Коли я складаю вірші, я перестаю бути султаном (Загребельний1).

[СРП] Он престаје да кује кад наиђем да би ме гледао. Чим га поздравим, застиди се и брзо наставља свој рад (Петровић Р.2).

Када би му господин Перак пришао са неким питањем (...), сви би за тренутак престајали са радом (Јанковић Бели).

Понекад, разговор би, без неког јасног узрока престајао (Јанковић Бели).

Украјински глагол **кинути**, представљен у нашем корпусу са укупно 26 примера (укључујући и видски пар НСВ *кидати* којим се изражава прекид актуелне или итеративне ситуације), и његов еквивалент у српском језику **оставити**, заступљен у укупно 16 примера (укључујући и видски пар НСВ *остављати*), могу такође у оквиру конструкција изражавати прекид ситуације. Каузатор прекида ситуације је обавезно и њен вршилац, по чему су ови глаголи блиски глаголу *перестати/престајати*, од кога се, међутим, разликују знатно ужом спојивошћу и фреквентношћу. У српском језику уз ове глаголе употребљава се допуна у облику акузатива без предлога – процесуалне именице типа *мисао, обавезе, пиће, посао, прање, рад, школа*, али и предметне, као што су *карте, коса, мотика, флаша, цигарете*, када долази, као и код појединих почетних глагола, до метонимијског преноса објекат→радња, оруђе→радња: И Павле је одмах оставио посао журећи се да стигне Јанка (Јанковић Бели); Чобанке оставиле рад, па гледе јунаке (Ранковић); И остави ту флашу, кад ти кажем! Треба још негде пијан нешто да излајеш! (Симовић, АКС); Играчи оставе карте, све живо из куће искупи се у благоваоници(Десница).

У наведеним примрима глаголом *оставити* означен је прекид актуелне ситуације, а њиме се може означити и прекид узитативне ситуације (навика, школовање, посао): Хармоникаш се у животу сто и једанпут клео да ће да остави пиће (Савић2); Приближавао се двадесетој а живот га је одавно нагнао да се одлучи: оставио је школу и бавио се пословима (Велмар-Јанковић).

¹⁰⁹ За овакву употребу глагола *престајати* нема примера у српском корпусу, али превод украјинског примера потврђује да је она ипак могућа: (...) беле батерије са Олешака час су престајале, час поново тукле по Херсону. Из украјинског корпуса ексцерпиран је само један пример, што показује да је за ово значење типичнија употреба других глагола (типа *переривати/прекидати*).

Фінально значење има и глагол *оставити се* (7 примера у нашем корпусу), који се најчешће користи у облику императива као иницијатива другог учесника ситуације да њен вршилац прекине активност која се сматра непожељном: И зато немојте причати приче за децу, оставимо се тога, немајмо никаквих илузија о људском роду, бићемо мирнији! (Јанковић Бели); Дакле, оставите се тога предубеђења да оно што нам изгледа као стварност заиста и мора бити стварност (Јанковић Бели); Узалуд их старији опомињу да се оставе игре (Савић2); Е па, чуј ти, пријатељу, друже, или како му драго, остави се, молим те, придики; мани се празне сламе и разговора! (Васић1).

У украјинском језику глагол *кинути-кидати* спаја се са две врсте допуна – именском у акузативу без предлога (процесуалне именице: *заняття, летунство, навчання, праця, робота, теревені, школа*, без примера са предметним именицама) и глаголском у инфинитиву (*бавитися, будувати, водити, жувати, співати*): Надвечір люди кинули всі свої заняття (Багрянний1); Матвій кинув працю на полі, пішов на подвір'я і почав швидко зносити до льоху все, що було можна (Самчук); Добувай ще пляшку, бо кину будувати хату (Андрияшик); Потім кидає співати, звертається до Бовдюга (Тютюник).

Често се конструкцијама са овим глаголом изражава прекид узитативне ситуације: Виходить, що в нас не життя, а мрія. Кому це потрібно? Отож кинь летунство (Андрияшик); Вже завершуючи студії історико-філологічного факультету університету святого Володимира в Києві, Модест раптом кидає навчання і стає... першокурсником медичного факультету в тому ж університеті (Корсак).

По свом значењу и спојивости глаголу *кинути* близак је читав низ глагола са кореном *-лиши-* у споју са допуном у виду процесуалне или предметне (метонимијски пренос објекат→радња, оруђе→радња) именице у облику акузатива без предлога или глагола у инфинитиву, који се, међутим, знатно ређе употребљавају за изражавање завршног значења: *лишити* (1 пример у нашем корпусу), *залишити* (2 примера), *полишити* (1 пример) и, нешто заступљенији, глагол *облишити* (9 примера), чије основно значење, за разлику од других глагола из овог творбеног гнезда, и јесте „переставати чим-небудь займатися, припиняти щось робити”. У нашем корпусу није забележен ниједан пример несвршених видских парова ових глагола у аналитичким финалним конструкцијама: І Матвій лишив цю справу з тим урядником, не пішов нікуди, махнув на те рукою (Самчук); Олег залишив гімназію й перейшов, до духовної семінарії, щоб уникнути побору... (Самчук); Стара куховарка Текля залишила поратися коло печі (Ю. Смолич, СУМ); Уже в прольотці чомусь йому зробилося жаль *роботи, яку полишив*(Шевчук Вл); Робота не клеїлась. Михайло облишив рукопис дисертації, вийшов на вулицю (Бердник); — Маю, — Оката облишила зважувати і подалася до столу (Савченко); Довго *нишпорили*, але без наслідків. Так і облишили. (Багрянний2); Облишивши працю на Одеській кінофабриці, переїхавши до Харкова, він протягом усього життя підтримував творчі і дружні зв'язки з кінематографією (Бажан); Оскільки мав роботу, примусив себе облишити сумні думки й піти на міст (Шевчук Вл).

Еквивалент наведених украјинских глагола, српски глагол *напустити* употребљен је у нашем корпусу у финалном значењу 21 пут, а његов видски пар НСВ 8 пута. У највећем броју случајева конструкције са овим глаголом означавају вољни прекид узитативних ситуација – одређени посао, служба, школовање и сл. (у украјинском језику у овом типу конструкција употребљава се глагол *кинути-кидати*). Овај глагол функционише (а) са допуном у виду процесуалне именице (*бављење, војска, говор, игра, мисао, план, посао, радови, (здро)вo расуђивање, трговина, школа* итд.) у облику акузатива без предлога¹¹⁰ и субјектом – вршиоцем одговарајуће радње и, истовремено, каузатором прекида ситуације или (б) са субјектом – процесуалном именицом (*мржња, одушевљење, осећање, страст, страх*) и допуном у облику акузатива без предлога којом је означен носилац одређеног стања које настаје, па и престаје мимо његове воље:

(а) А онда, као да се ријешила; збацила је са себе тај мрски болеснички *habitus*, напустила ту игру узалудног натезања (Десница).

Он је напустио бављење херметизмом и студије политехнике у Берлину (Радовановић).

Он изненада напусти свој мирни говор и упита као у усхићењу (Петровић Р.2).

Напротив, и чим изађе из војске, напусти он трговину, коју никад није марио, па се одаде државној служби (Васић1).

Младић је школу напустио у другом разреду гимназије и одао се скитњи и беспосличарењу (Савић2).

Капетан Вук је десетак година био директор фабрике обуће, а онда је изненада напустио посао, (...) и повукао се у миран живот (Савић2).

(б) И за дивно чудо, у овај мах, некако изнебуха, он осети да гаје мржња напустила, па му се по души расплину нека топла љубав (Божовић, АСП).

То ме осећање убрзо напустило (Радовановић).

Та дечачка страст ме је брзо напустила (Андрић1).

Глагол *напустити* има финално значење и у фразеологизираним конструкцијама: *напустити (сваку) наду, храброст је напустила (некога)*: А доцније, у Росији, у својој кући, у Бахмутској провинцији, често је причао својим братенцима, како је, тамо, у Карпатима, напустио сваку наду, да би могли, у оном што све њих чека, ишта, изменити (Црњански2); Испочетка, док је још допирала светлост од врата, ишао је мирно, али чим је ушао у завијутак, где је било готово сасвим мрачно, храброст га је напустила (Андрић1).

Глагол НСВ *напуштати* функционише на исти начин као глагол *престајати*, те ћемо само навести по један пример који илуструје свако његово значење без посебне анализе: Нико не зна шта му је, да ли је болест или су

¹¹⁰ Бележимо један пример са предметном именицом у коме је дошло до метонимијског преноса оруђе→радња: Клавир је био напустио. Мјесто њега, сад је каткад ударала госпођа Mizzi (Десница).

неке бригае, тек он бива све неприступачнији и заборавља и напушта већ отпочеле радове и у самом Цариграду (Андрић1); Цара су полако напуштали мучни снови (Олујић2); Ипак, Павле је и раније, понекад, помишљао и на ту могућност (...). Тада му је било страшно и био је сав преплашен, тако да је такве мисли брже-боље напуштао (Јанковић-Бели).

2.5.3.3. Конструкције са глаголима типа *кінчити/завршити*

Украјинским глаголима са кореном –*кінч-*: *кінчити(ся)*, *закінчити(ся)*, *скінчити(ся)*, *покінчити(ся)* и глаголом *завршити(ся)*, и српским глаголима са кореном –*ври-*: *завршити (се)*, *свршити (се)* и глаголом *окончати (се)* изражава се окончање ситуације, односно њен завршетак услед достизања унутрашње или испланиране спољашње границе. На плану садржаја ови глаголи су синонимични те ћемо их разматрати заједно, указујући, тамо где је потребно, на особености њихове употребе које се тичу плана форме. Разлике се уочавају пре свега у учесталости употребе конструкција са овим глаголима. Тако су у украјинском језику најфреквентније оне са глаголом *закінчити*, представљене у нашем корпусу са 178 примера (повратни *закінчитися* са 62, њихови видски парови НСВ *закінчуватися* 22 и *закінчуватися* са 13), следе оне са глаголом *скінчити* са 98 примера (в. још податке у табели 5 на стр. 192), нешто слабије су заступљене конструкције са глаголом *кінчити* – 28 (в. још податке у табели 5) и *покінчити* са 18 примера (нема видски пар НСВ, повратни *покінчитися* није потврђен у нашем корпусу), а најмање са глаголом *завршити* – са 12 примера (в. још податке у табели 5). У српском језику најфреквентније су конструкције са глаголом *завршити*– 123 примера (*завршити се* – 53, *завршавати* – 15 и *завршавати се* – 37), док је глагол *свршити* представљен у више од двоструко мање примера– 54 (в. још податке у табели 6 на стр. 193). Најмање су фреквентне конструкције са глаголом *окончати* – забележен је у 16 примера, а са повратним *окончати се* 7, док њихови видски парови НСВ нису потврђени у корпусу.

При изражавању завршетка терминативне ситуације, финално значење ових глагола усложњено је семом резултативности: ситуација је достигла своју унутрашњу границу и тиме се завршила, окончала. Стога су акционалне конструкције са глаголима типа *кінчити/завршити* са терминативном допуном (глагол или процесуална именица) синонимичне резултативним глаголима и могу бити на одговарајући начин трансформисане:

[УКР] Закінчивши оформлення /≠оформивши/ особистої справи, Гнат тяжко замислився і просидів так аж до обіду (Тютюнник).

Вдовам і сиротам закінчили хліб збирати /≠зібрали/? (Стельмах).

Як скінчили похорон /похоронили (Мирона)/, поставили збитий з двох планочок хрест над свіжою землею могилки (Барка).

Батько скінчив умивання /унився/, втерся рушником (Бердник).

Як там Павлюк? — запитав Грушевич, покінчивши з кавою /випивши каву/(Андріяшик).

Та одного разу, кінчивши кувати /викувавши/ косу, Стоян подивився на червоне призахідне сонце й сів на високому порозі кувачниці (Білик).

[СРП] Кад сам завршио паковање /се спаковао/ и испео се на кров, ја сам се већ нашао пред Басамом (Петровић Р.1).

Штимање је завршено /инструменти су наштимовани/, грла овлажена, а народ избецио очи, наћулио уши (Јосић-Вишњић, АСП).

Чим би завршила вез на једном нарамку свиле /извезла један нармак свиле/, у собу је убациван други (Олујић1).

Чим је свршено венчање /се Маргарита венчала/, мајка се брзо и лако растала са животом (Андрић1).

Преображај је био окончан /Мухарем се преобразио (Јакшић).

Конструкцијама са овим глаголима изражава се такође завршетак атерминативних ситуација, и ту је реч о значењу завршетка у чистом виду, без додатних сема:

[УКР] Вони щойно кінчили пристрілювання і, задоволені наслідками, лежали втрюх край горба (Гончар1).

Закінчивши ябеди, Гатило наказав трьом слам збиратись удосвіта в далеку путь трьома поїздами (Білик).

Сусідки в черзі скінчили спогади і куняли (Барка).

В цей час недремні мовчки затісувалися в чергу, щоб скоріше просунутися дожомових ям і покінчити із оцим безконечним, безнадійним чеканням (Тютюник).

І про великого візира теж поговоримо, і як, дасть бог, знову побачитися, то покінчимо з суперечками (Загребельний1).

Єдине моє бажання: завершити мандри і до кінця днів осісти в якійсь добрій оселі (Шевчук).

[СРП] Зато сам завршио разговор тако да се може поново започети или не започети, како буде воља божија (Селимовић1).

Његова страховлада била је завршена (Миланковић2).

Гости у кући Витковича били су таман хтели да заврше коцку, када, међу официрима, један млади фенрик (...) поче да прича о Будиму (Црњански2).

И гуди и пева тихо, а кад сврши, не гледа у бега него у гусле (Андрић1).

Осећао је, међутим, како га Волков вуче за рукав, па разумеде да је, са аудијенцијом, свршено (Црњански2).

Његово дуго потуцање најзад ће бити окончано(Јакшић).

У оваквим конструкцијама глаголи типа *кінчити/завршити* синонимични су глаголу *перестати/престати*, те је њихова замена могућа (уз одговарајуће трансформације) без измене значења, што није случај са терминативним ситуацијама (*кінчити пристрілювання = перестати пристрілюватись, покінчити із чеканням = перестати чекати, завершити мандри = перестати мандрувати; завршити разговор = престати розговарати, завршити коцку – престати коцкати се, али: закінчити оформлення ≠ перестати оформляти, закінчити збирати ≠ перестати збирати, скінчити умивання ≠ перестати умиватися; завршити паковање ≠ престати паковати се, завршити штимовање ≠ престати штимовати, завршити вез ≠ престати вести*).

Українські глаголи *кінчити, закінчити, скінчити, завершити* и српски глаголи *завршити, свршити, окончати* захтевају допуну у виду именице у облику акузатива без предлога. Најчешће су то процесуалне именице: [УКР] *аналізи, балачка, бій, вечеря, виміри, війна, діло, думка, збір, зичення, інструктаж, косовиця, крик, мазання, мандри, мова, обчислення, огляд, оформлення, переговори, порахунки, пошук, пристрілювання, прогулянка, робота, розмова, розповідь, розслідування, румунізація, сівба, спогади, торгівля* [СРП] *аудијенција, беседа, борба, вез, венчање, вечера, говор, дискусија, игра, испитивања, казивање, мисао, обилазак, облачење, паковање, песма, подешавање, посао, потуцање, преговори, предавање, премеравања, преображај, причање, процес, радови, разговор, размишљање, рат, саветовање, стварање, штампање, штимање* итд.

[УКР] Гетьман кінчив порахунки з совістю своєю (Лепкий).

Тодор Мельник закінчив виміри, і ми сідаємо перекурити (Андріяшик).

Плечистий закінчив розмову і, обернувшись, кивнув головою на того, що охороняв Йоньку (Тютюник).

Перша бригада вже закінчила сівбу (Тютюник).

Нема чого сподіватися несподіваного випадку, переговори скінчені (Лепкий).

Пришвидшену румунізацію шкільної освіти якраз завершили у рік приїзду Левицького в Луцьк (Корсак).

[СРП] Доситеј је једва дочекао да радови на згради буду завршени и онда се, четврти пут, преселио (Велмар-Јанковић).

После трогодишњег рада завршила је наша експедиција своја премеравања (Миланковић²).

Енгелсхофен је, међутим, био завршио своје облачење и старачком љубазношћу указа Грку врата (Црњански²).

Када су окончани силни интервјуи, испитивања и преиспитивања, изгледало је да је представа готова (Јакшић).

Залутао сам у те сањарије, не осјетих да је разговор свршен и да почиње поздрављање на растанку (Лалић).

У конструкцијама са овим глаголима (а нарочито са српским глаголом *свршити*) употребљавају именице *діло, справа, робота*, односно *посао, ствар* које се обично односе на низ међусобно повезаних активности, односно на уопштену активност. Ово значење – низа ситуација које се окончавају без њиховог конкретног навођења – имају и заменице *все, все це/ све, све то* употребљене као допуна конструкцијама са глаголима типа *кінчити/завршити*:

[УКР] Вони швидко закінчать цю прикру справу на Андрієву користь (Багрянй1).

Співробітники лабораторії давно закінчили роботу (Головачов).

Починало (...) поволі дніти, коли скінчили роботу (Барка).

Все кінчено, все пішло прахом, і надії, й сподівання, лишався тільки біль у попереку та незмивна ганьба (Білик).

Якби все було скінчене, якби чужий гомін заповнив темні сходи і заgrimіли чужі чоботи тут, поруч, тоді він зірвав би чеку, останню чеку в своєму житті (Гончар1).

[СРП] Сада, пошто је завршио свој посао, (...) размишљао је о тим причама које слуша неколико дана (Лазовић1).

Дајте писмо, па да свршимо ову проклету ствар! (Јанковић Бели)

Међутим, кирасир је био свршио у стражари свој посао и изишао је у своја кола и чекао да се сврши фамилијарна сцена (Црњански2).

И тако, ова је ствар окончана и ја сутра одлазим (Јанковић Бели).

Стрнцили су се прошле ноћи, наиграли, али све се то десило онако, уз пут, и све је то завршено, кад су се растали (Црњански2).

Када је све окончао, суспрегао се као да очекује ударац(Јакшић).

Као једина допуна дистрибутивних финалних твореница *позавршавати* и *посвршавати* у нашем корпусу функционише именица *посао* у акузативу множине или заменице *то, све*: Кад је то посвршавао – то јест кад му је то Агагијанијан посвршавао лежао је данима, на постељи, и мрмљао и дремао (Црњански2); Исакович је– навикао на селидбу, као и тице селице – брзо и мирно, посвршавао своје послове у Кијеву, пред одлазак у Бахмут (Црњански2).

У великом броју примера конструкцијама са украјинским глаголима *закінчити, скінчити* и српским *завршити, свршити* изражава се завршетак неке етапе школовања. Именице из те лексичко-семантичке групе функционишу као допуна украјинских дистрибутива *позакінчувати* и *поскінчувати*.

[УКР] Він закінчив середню школу і мріяв про художній інститут (Гончар1).

Дівчина, мабуть, аспірантка або щойно закінчила аспірантуру (Савченко).

Хведот скінчив сільську початкову школу (Самчук).

І все це робилося з таким ентузіазмом, з такою майстерністю, начебто всі вони позакінчували один і той же технікум – кулінарний, а зараз проходять переддипломну практику (Чорногуз)

Ті, що поскінчували курс, були надзвичайно веселі (Нечуй-Левицький, ЕКУ).

[СРП] Овај младић, завршивши занат, напусти Швајцарску и настани се у Аугсбургу (Давид, АСП).

Аска је са одличним успехом завршила прву годину балетске школе и управо је требало да почне другу (Андрић1).

Знаш, син ми је завршио студије (Десница).

Ја сам свршила три разреда основне школе и, да сам хтела, могла сам још да свршим (Б. Нушић, ЕКС)

У функцији допуне украјинског глагола *закінчити* и српског *завршити* могу бити употребљене и најразличитије предметне именице које означавају објекат радње на чији се завршетак указује [УКР] *валянки, лист, книга, міст, портрет, цегла* [СРП] *акта, зграда, зид, мапа, писмо, спис, тањир*:

[УКР] Я ще не стрічав такої зловтішної людини і вирішив утікати з цього пекла, тільки-но закінчу малому валянки (Андрицяшик).

Портрет було почато й закінчено на другий день (Шевчук Вл).

Прогнавши миле видиво, закінчив мерщій листа й переписав до нього "Сон" (Шевчук Вл).

[СРП] Доситеј је, иако све слабији, и прихватио нову дужност и журио да заврши свој спис (Велмар-Јанковић).

Пред сутон тањир је био завршен (Олујић1).

Оне ноћи, кад је завршио писмо, он ти се лепо спреми да потражи смрт (Васић1).

Сви глаголи овог типа у анализираним језицима, осим украјинског глагола *завершити* и српског *окончати* могу имати именовану допуну и у облику инструментала са предлогом *з/са*, додуше ретко (у украјинском бележимо само 4 примера, у српском 7).

[УКР] Тепер він уже напевне кінчить з війною і повернеться додому (Гончар1).

Великдень цього року пізнім видався, до свят зовсім з сівбою закінчили (Самчук).

Скінчити раз з руїною тією (Лепкий).

[СРП] "Да ли овде све припада теби?" упита путник када је завршио са јелом и обрисао уста крајем замазане одоре (Јакшић).

Он је знао да ће га, чим са тим сврши, напасти (Јанковић Бели)

Осећао је, међутим, како га Волков вуче за рукав, па разумедо да је, са аудијенцијом, свршено (Црњански2).

Основни облик допуне украјинског глагола *покінчити* управо је инструментал са предлогом *з*, док се са допунуом у акузативу без предлога

овај глагол ретко употребљава, и то са именицама типа *справа, діло*: Покінчивши із зачіскою, Сідалковський відступив назад, щоб оглянути себе всього (Чорногуз); І про великого візира теж поговоримо, і як, дасть бог, знову побачитися, то покінчимо з суперечками (Загребельний1); Вирішив покінчити з естрадними танцюристськими виступами і взятися за вирішальне в світових масштабах діло розвитку панфутуристичного театру (Бажан); Ось так вони покінчили всі справи (Багрянний2); Треба раз покінчити це діло (Лепкий).

Најзад, глаголи *кінчити, закінчити* и *скінчити* могу имати и глаголску допуну у инфинитиву (укупно 18 примера): Там і Андрій лежить, чиста шуточка, а я собі сиджу в лісочку й чекаю, доки вони кінчать битися (Яновський); А Чумаченко, кінчивши розмовляти, і сам підійшов до патефона (Гончар1); Сотник закінчив читати і поманив Гривастюка (Андріяшик); Либонь, уже скінчила поратись по господі і тепер має час (Багрянний2); - Ну?..—спитав слідчий, скінчивши їсти (Багрянний1).

Елипса допуне могућа је и не тако ретка у конструкцијама са српским глаголом *завршити* и свим анализираним украјинским глаголима осим код глагола *покінчити*. Најчешће је реч о ситуацији говорења, мада могу бити изостављене и допуне које се односе на друге ситуације.

[УКР] Не встиг Кузь закінчити, як Дорош вискочив із гнояки (Тютюник).

Настя вихопила з його рук віника і почала сама швидко зганяти до коцюбника сміття. І тільки скінчила, як до хати ввійшов Матвій (Самчук).

Здавалосьь — той говорить до речі. І коли він скінчив, громада щось загула (Самчук).

Дунав, мене не візьме,— завершив Демид, повернувся рвучко й заспівав (Самчук).
— Лишаєшся за мене, — не дав йому кінчити Брянський (Гончар1).

[СРП] –Знам ја то, био сам једном овакав међу живим људима! – завршио је Казимир (Петровић М).

Писао је брзо и самопоузвано (...). Кад је завршио, посуо је још влажне редове ситним злаћаним песком из металне пескарнице (Андрић1).

Он лаганим покретима поче да слаже посуде од драгуља у Идризову врећу. Када је завршио, подигао је напуњену врећу и спустио је на под пред Идриза (Јакшић).

При апсолутивној употреби ових глагола у конструкцијама фразеолошког типа уз одредбе типа *добро, лоше, чиме* у значење финалног глагола инкорпорирана је семантика глагола *живети, радити*.

[УКР] І я завжди вас попереджав, що ви кінчите ось *цією камерою* (Чорногуз).

Боюсь, закінчите ви *специпрофілакторієм*, Октавіане! (Чорногуз)

Як почав блудягою, так *блудягою* і скінчив (Шевчук).

[СРП] Можда завршим *као најамна радна* снага господина Шварца (Јанковић Бели).

Тако, помишљало се да је, расијан, замишљен, могао завршити *под котачима аута*, који је затим неопажен стругнуо (Десница).

Па и они, који у Аустрији остану, ако се притаје и буду мудри као змије, завршиће лепо (Црњански2).

У наведеним примерима фокус говорника усмерен је не толико на завршетак саме ситуације, колико на околности тог завршетка изражене различитим одредбама. Ова појава није ретка ни при употреби допуне (као допуна најчешће, али не и обавезно, функционишу опет именице типа *життя, робота/ живот, посао* или заменице *це, все/то, све*):

[УКР] Ад'ютант маршала Дубового скінчив життя самогубством (Багрянний1).

І закінчимо вже все по-хорошому (Багрянний1).

Колядували. Почали вдвох, а кінчили всі гуртом (Багрянний2).

[СРП] Још један члан одбора за премеравање меридијана завршио је живот трагично (Миланковић2).

Жонглерисањем сам започео живот и тако сам хтео да га завршим (Булатовић, АСП)

Био је свршио истрагу, међу официрима, похапсио коловође, па је био уверен да је свој посао свршио добро (Црњански2).

Фокус је са самог завршетка померен на његове околности и у конструкцијама са овим глаголима и једном допуном у акузативу без предлога, а другом у инструменталу без предлога којима се изражава значење „ситуација P_1 има за свој завршетак *ситуацију* P_2 “ (такође и код почетних глагола типа *почети/почати*):

[УКР] Аслан кінчає своју розповідь клятвою (Багрянний1).

Слухав істеричну похабщину далі понуро, а як фурија, задихавшись, закінчила своју ораторію знову *тим самим запитанням* (Багрянний1).

Він розвиває це своє твердження все новими і новими зворушливими, повними розпачу фразами і завершує мову гострим заклицом (Самчук).

[СРП] Мој предлог је прихваћен и проширен у том смислу да ту посету у антику завршимо савременом гозбом (Миланковић1).

Своје предавање завршио је овим саопштењем. (Миланковић2).

Она је, обично, завршавала представу свирањем виолончела, кад је њен салтимбанко прескочи, а свирала је лепо (Црњански2).

Друга допуна може бити изражена зависном клаузом са везником *так, що/ тако што, тако да, тиме што*:

[УКР] Лови Гордого кінчилися тим, що він страшенно роззлостився й кинув бавитися в розум (Багрянний1).

Слідство закінчилося тим, що по справі Гната, крім Джмелика, було заарештовано чоловік вісім хуторян (Тютюник).

[СРП] Вечера је завршена тако што су све вештице скандирањем обећале даће до идућег састанка да изваде најмање двеста дечијих срца (Савић2).

По хартији је понављао уствари само два знака, али се све свршило тиме што је почео да дрхће, да суво јеца, и што сам га ја, изгубивши стрпљење, избацио напоље (Петровић Р.1).

Прва допуна може на формалном нивоу бити промовисана у субјекта исказа, када се финални глагол употребљава у облику пасива. Друга допуна остаје у инструменталу без предлога¹¹¹. Значење „ситуација P_1 има за свој завршетак *ситуацију P_2* “ заправо се најчешће и изражава оваквим конструкцијама:

[УКР] Свято закінчилось давкою і пострілами (Андріяшик).

Тільки не знав, чи дійде до бійки, чи закінчиться погрозою і лайками(Стельмах).

Боротьба Матвія зі селянами та своїми хуторянами скінчилась його перемогою (Самчук).

Він вважав, що польське відродження повинно завершитися соціальною революцією (Андріяшик).

Виступи панфутуристів часто кінчалися посвистами, обуреним галасом і навіть образливими вигуками слухачів (Бажан).

[СРП] Све се завршило Омерпашином свечаном захваломи похвалом и храбрењем да на том путу истрају (Андрић3)

Ту говор опет запе и вечера се заврши ћутањем (Андрић1).

Јевреји су опрезно затварали радње, јер су знали да се свака гужва заврши пљачком (Краков).

Чинило се да (...) ће се, све, завршити једним лудачким ломљењем (Црњански2).

Ако се све сврши то вече само грозницом, главобољом и повраћањем, он сматра да је одвише мало платио за своју несмотреност (Петровић Р.1).

Али ће се преселеније Черногораца свршити доселенијем Руса у ЧрнуГору (Црњански2).

¹¹¹ Из српског корпуса ексцерпирани смо један пример са допуном у локативу са предлогом у, а може бити изражена у оба језика локативом показне заменице (ређе именице или именичке синтагме) са предлогом на. Ситуација на коју се указује показном заменицом експлицирана је у ширем контексту, обично у претходном исказу:

[УКР] Той кивнув, і на цьому побачення закінчилося (Андріяшик).

Богдан й одвернувся, мовби на тому балачка й мала кінчитись (Білик).

На цьому розслідування в районі закінчилось (Тютюник).

На цій лекції наука на сьогодні скінчилася (Самчук).

На цьому і скінчилося його кравцювання (Тютюник).

[СРП] Све се свршило добро, у смеху, у вици, у тупом удару копита о земљу(Црњански2).

Сви смо ми гунђали кришом, и све се завршило на неколико жучних речи које му је упутила Јелена (Ненадић).

Њихова препирка утрoje, при вечери, свршила се на томе, да је Исакович обећао да ће запушити уста фамилији Зимински, да не лаје којешта о Текли, у Енгелу (Црњански2).

Зачудо, Костјурин је то разумео, и на томе се свршило (Црњански2).

У конструкцијама са повратним глаголом такође се често одговарајућим одредбама указује на околности завршетка ситуације (а), а може бити изражено и само значење завршетка, без указивања на његове околности (б). Сама ситуација је изражена процесуалном именицом у номинативу у функцији субјекта:

[УКР] (а) Перша спроба Ганова закінчилась *невдало* (Білик).

Війна почалася з відстані ста двадцяти кроків. *Так* і закінчилась (Андріяшик).

Почався він /мітинг/ уночі при хмурому коливанні вогню і тіней, а закінчився раннім світанком (Стельмах).

Все скінчилося *щасливо* (Головачов).

Всі були задоволені (...), бо переговори *успішно* завершилися (Білик).

(б) Бабуся не встане, для неї горе кінчилось (Барка).

Уже досі закінчилися жнива і йде молотьба (Тютюник).

Заки вона вернула, сутичка Герцикових козаків з Меншиковими драгунами закінчилася (Лепкий).

Скінчився переклик, відбулася ревізія речей (Самчук).

Сповідь скінчилась, священник положив малому на голову руку і читає якусь молитву (Самчук).

[СРП] (а) Јер се његов пуг у Трст завршио *исто онако неславно* као и његов излет у Ровињ (Киш, АСП).

Расправа се рђавоз авршила (Андрић1).

Ово искрцавање завршило се *тек око пола ноћи врло хладне* (Васић1).

(б) Кад би се берба завршила, позатварали би се зелени капци на кућици, и ми смо одлазили (Десница).

Кад се сврши ручак(...), отпоче прво поподне у самици (Андрић1).

Најпосле, и тај рат се свршио (Андрић1).

У међувремену, славни суд утврдио је да су сви услови за процес испуњени, а затим је тужилац за говорницом дуго бацао муње и громове на адресу прекршиоца. Најзад се све то окончало и би прозвана одбрана оптуженог (Јакшић).

Као и код глагола *початися/почети* глаголима типа *кінчитися/завршити се* у оба језика може бити изражен (а) завршетак неког временског периода (најчешће на указивање на околности или ситуацију којима се он завршава) или (б) границе неког престоног објекта:

[УКР] (а) Зараз по Великодні кінчився шкільний рік (Самчук).

Весна кінчається, і плачуть птахи (Загребельний2).

Робочий день закінчився, і ніжне гудіння попливло над селом (Тютюник).

Тільки що скінчилася перерва, по класах гудуть школярі (Самчук).

Перший день скінчився(Багрянний1).

(б) Скоро вуличка кінчилась, і перед їхніми очима відкрився невеликий, оточений господарськими будівлями кам'яний майдан перед каменоломнями (Гончар1).
Коли води стало по груди, живопліт очеретів кінчився (Білик).
Місто давно скінчилося, і йшли вже лугом (Шевчук Вл).

[СРП] (а) Имам осјећај као да се завршава сезона а гости један по један напуштају плажу (Десница).

Тако се у Аустрији мислило и тако се осамнаести век завршавао (Црњански2).

Дан врућ, запаран, облачан, који се завршио непогодом (Црњански2).

(б) Ту су се степенице завршавале (Петровић М).

То његово имање завршавало је Момчилову улицу (Матавуљ, АСП).

Конструкцијама са глаголима НСВ изражава се најчешће актуелна ситуација која се приближава моменту завршетка:

[УКР] Старші сестри і всі сусідські дівчата, заквітчані й закосичені, швиденько кінчають робити посеред вулиці „Купалу” (Багрянний1).

Біля Оболоня, при лівому березі ріки, стояв великий пором, а недалеко від нього козацькі піонери кінчали будувати міст на чайках (Лепкий).

За чверть години, вимита, чиста, розрум'янена ванною, сиділа в своїй кімнаті і вже закінчувала туалет, коли зайшов Огто в мундирі і прихрестах (Тютюник).

Адже я незабаром виїжджаю до Варшави, у мене закінчується практика (Чорногуз).

Годі вже пакувати, — демократично заявив бессарабець, — війна он кінчається (Гончар1).

[СРП] Управо су завршавали штампање јутарњих новина (Басара, АСП)

Њега је вест о ултиматуму, доле у његовом ђачком стану на Дунаву, прекинула баш у оном тренутку, кад је завршавао своје топло и лепо писмо вереници (Васић2)
Журно је завршавано паковање, па се онда прешло на саветовање и опомене са свих страна (Васић1)

У Команди баруна Енгелсхофена, иза капеле капуцина, завршавало се суђење једном официру кирасирског пука (Црњански2).

У оба језика конструкцијама са глаголима НСВ и одговарајућим одредбама такође се често изражава уобичајени начин завршетка итеративне ситуације (ситуација се редовно понавља и редовно завршава на одређени начин):

[УКР] А кінчали вони неодмінно піснею про мисливця (Багрянний2).

І кінчається молитва лиш тоді, коли батько, відступивши пару кроків від столу, сам б'є три поклони (Самчук).

Вчитель природознавства Григорій Скороход теж не володів українською, зате кожен висновок свій закінчував словами „Це дійсно так” - так його й прозивали (Корсак).

Закінчувалося чотиригодинне чергування так: той, хто приходив, розписувався, що приймає в'язня (Корсак).

[СРП] Тиме је обично или завршавао или почињао фра Петар своју причу о Челеби-Хафизу (Андрић4).

Виткович је обично своје приче, о руској војсци, завршавао причом како је владајућа императрица, Елисавета, дошла на престо (Црњански2).

Тако почињу и тако се завршавају разговори о мени (Ненадић).

А није смела ни да помисли да мужу исприча да се свака посета очева завршавала клетвама, за зета (Црњански2).

2.5.4. Закључци

Када је реч о акционалном значењу завршетка ситуације, битну улогу има аспектуална категорија терминативности/атерминативности, јер од терминативне/атерминативнеприроде ситуације зависи на који ће се начин она завршити и која ће средства бити употребљена за изражавање њеног завршетка. Терминативне ситуације, односно ситуације усмерене на достизање одређене унутрашње границе, завршавају се „саме од себе“ достизањем те границе, односно постизањем предвиђеног резултата. Акционално значење завршетка ситуације овде се слива са аспектуалним (терминативно-видским) значењем резултативности, тачније речено представља имплицативни део његовог смисла, а средством његовог изражавања могу се сматрати резултативни глаголи.

При изражавању завршетка терминативне ситуације пажња не мора бити фокусирана на моменат завршетка овакве ситуације већ на целокупну завршну етапу уз истицање њене дефинитивне окончаности – реч је о акционалном значењу комплетивности које се изражава како творбеним средствима (у оба језика префикс *до-*), помоћу којих се формира комплетивна АКГ, тако и аналитичким средствима, као што су акционалне конструкције са комплетивним глаголима типа *докінчити/довршити* и именицом у акузативу без предлога. Осим комплетивним конструкцијама, значење завршетка терминативне ситуације може бити изражено аналитички и конструкцијама са глаголима типа *закінчити/завршити*.

Ситуације које немају унутрашњу границу завршавају се или прекидом или у тренутку када из неког разлога унутрашње природе дође до немогућности њиховог даљег вршења, када саме себе исцрпе. Акционално-фазно значење завршетка ситуације овде се слива са акционално-модалним значењем немогућности њеног даљег одвијања услед потпуне исцрпљености или непотребности. Ово значење назива се финитивним, а изражава се помоћу финитивне АКГ (глаголи са префиксима *од-*, *пре-* у српском језику и *від-*, *пере-*, те префиксално-постфиксални са формантом *від-...-ся* у

украјинском). Значење завршетка атерминативне ситуације може бити изражено и аналитички, конструкцијом са глаголима *перестати/престати*.

И терминативне и атерминативне ситуације могу се завршити пре него што достигну своју резултативну границу или границу исцрпљености. Овде је реч о специфичном значењу које смо назвали значењем прекида, јер се ситуација не завршава сама од себе него прекида вољним чином вршиоца или неког другог учесника ситуације. Ово значење изражава се аналитичким средствима (глаголи типа *перервати/прекинути* и, када су у питању терминативне ситуације, глаголи *перестати/престати*).

Финитивне, комплетивне, као и резултативне творбене модификације су у семантичком смислу веома блиске. Све изражавају завршетак ситуације, преносећи истовремено и различите нијансе значења завршности. **Комплетивност** подразумева комплекс значења обједињених у једну лексему – финалност и резултативност (по чему је блиска резултативности), уз актуелизацију последње фазе ситуације (чиме се и разликује од резултативности). Комплетивни глаголи (и комплетивне конструкције) разликују се од осталих глагола и конструкција којима се изражава завршетак ситуације управо истицањем последње фазе, њеном актуелизацијом, што се одражава и на њихова творбена својства – од свих комплетивних глагола СВ (у украјинском језику) или од већине њих (у српском) могу се образовати секундарни имперфективи који представљају ту фазу као интервал у коме се ситуација довршава, приводи крају. Штавише, употреба секундарних имперфектива комплетивних глагола (и то претежно за означавање актуелне ситуације) прилично је честа у поређењу, рецимо, са секундарним имперфективима образованим од почетних глагола.

Средства изражавања могу бити синтетичка и аналитичка. У синтетичка, односно творбена средства у анализираним језицима спада префикс *до-*. У оба језика творбену базу за образовање комплетива чине терминативни глаголи који најчешће означавају конкретне радње, а, нешто ређе, заступљени су и глаголи говорења и менталне делатности. Глаголи са префиксом *до-* са значењем радње којом се ствара неки објекат (тзв. креативни глаголи) могу имати и сему допунске радње, односно представљати ситуацију која се одвија након идентичне ситуације у циљу промене резултата те претходне ситуације.

Комплетивност може бити изражена и аналитичком конструкцијом са глаголима *довершити(ся)-довершувати(ся)*, *докінчити(ся)-докінчувати(ся)*, у украјинском и *довршити (се)-довршавати (се)* у српском језику и именском речи (најчешће именицом, и то чешће процесуланом, а ређе предметном) у облику акузатива без предлога, као и фразеолошким конструкцијама са глаголима кретања [УКР] *довести-доводити щось до*

кінця, дійти-доходити до кінця, односно [СРП] *довести-доводити нешто до краја, доћи-долазити до краја, привести-приводити нешто крају*.

Комплетивност се аналитички изражава знатно чешће у српском него у украјинском језику. При том се у већини украјинских примера са аналитичким конструкција ради о ситуацијама говорења, односно о довршавању говорног акта, док су у српским примерима представљене најразличитије ситуације. И обрнуто, за украјински језик типично је изражавање значења комплетивности творбеним средствима, док се у српском језику везује тек за неколико глагола (*догледати (филм), догорети-догоревати, дочитати-дочитавати* итд.), а остали глаголи са префиксом *до-* могу изражавати и чешће изражавају довршавање радње након прекида или додатну радњу којом се мења резултат истоветне претходне радње. Упоредни подаци о употреби префикса *до-* за изражавање комплетивног значења у анализираним језицима наведени су у табели (4) на 189. стр., а о употреби аналитичких средстава у табелама (5) и (6) на стр. 192. и 193.

Финитивност подразумева природан завршетак атерминативне ситуације не због достизања резултативне границе (јер такве границе нема), већ из унутрашњег разлога, као што је исцрпљеност унутрашњих ресурса неопходних за остваривање ситуације или због истицања временског интервала предвиђеног за дату ситуацију и слично. Осим модалне семе немогућности даљег одвијања ситуације, основна сема финитивних глагола, сема завршености ситуације, праћена је често и конотативним смисловима које указују на емоционални однос говорника према таквом завршетку ситуације. Финитивне ситуације смо, с обзиром на узрок завршетка и постојање додатних, конотативних смислова, поделили на три типа, при чему се сваки тип финитивног значења изражава у анализираним језицима помоћу финитивне АКГ, која има знатно ширу употребу у украјинском језику.

Средства изражавања финитивности у оба језика су творбена: у украјинском језику то су префикси *від-* и *пере-*, у српском одговарајући префикси *од-* и *пре-*. Ови творбени модели, формално идентични (са изузетком префиксално-постфиксалног модела са формантом *від-(...)-ся*, који нема свој творбени еквивалент у српском језику), имају, међутим, различит статус у системима анализираних језика. Тако модел са префиксом *од-* у српском језику не само да има ограниченију творбену базу, него и већина твореница које бележи речник није потврђена у корпусу, а нових твореница, које би указале на продуктивност овог модела, у савременом језику нема. Творбени модел са префиксом *від-* у украјинском језику знатно је продуктивнији: потврђен је у знатно већем броју примера, има ширу мотивну базу, продуктиван је и у савременом језику. Упоредни подаци о употреби овог префикса, као и префикса *пере-/пре-* наведени су ниже, у табели (4).

Језгро творбене базе модела са префиксом *пере-*, којим се изражава први тип финитивности, и то са ослабљеном модалном компонентом, у оба језика чине глаголи који означавају различита психичка и физиолошка стања и њихово испољавање. Међу финитивним глаголима са префиксом *пере-* у украјинском језику бројни су и глаголи звучања, док у српском корпусу нема ниједног таквог глагола. Овај творбени модел, као и модел са префиксом *від-* / *од-*, продуктивнији је у украјинском него у српском. Иако се класе глагола који служе као његова творбена база у већој мери подударају, постоје знатне разлике на нивоу спојивости префикса са конкретним глаголским лексемама, која је знатно шира у украјинском језику, као и на нивоу конкретних реализација у говору. О продуктивности овог творбеног модела у савременом украјинском језику сведоче и творенице из разговорног језика.

Табела 4: Упоредни подаци о употреби префикса са завршним значењем у украјинском и српском језику у анализираном корпусу

ЗНАЧЕЊЕ	УКРАЈИНСКИ ЈЕЗИК			СРПСКИ ЈЕЗИК		
	ПРФ	ГЛ	ПР	ПРФ	ГЛ	ПР
комплетивно	<i>ДО-</i>	56	134	<i>ДО-</i>	19	42
финитивно	<i>ВИД-</i>	49	115	<i>ОД-</i>	22	33
	<i>ПЕРЕ-</i>	20	49	<i>ПРЕ-</i>	11	47
УКУПНО		125	298		52	122

Значење завршетка како терминативне, тако и атерминативне ситуације обухвата два подтипа – значење прекида и значење завршетка у ужем смислу (које смо, да бисмо избегли двосмисленост, назвали значењем окончања). Значење прекида подразумева да се у одређеном тренутку ситуација, која се до тог тренутка одвијала, више не одвија вољним чином неког од њених учесника. Значење окончања подразумева да се ситуација завршава достизањем унутрашње или испланиране спољашње границе. Како атерминативне ситуације немају унутрашњу границу, оне се, по правилу, вољно прекидају или престају саме од себе, достизањем спољашње границе. Терминативне ситуације могу, пак, бити прекинуте пре достизања унутрашње границе или окончане достизањем унутрашње границе. У украјинском и српском језику постоји читав спектар аналитичких средстава којима се ова финална значења изражавају. У табели (5) за украјински и (6) за српски језик приказане су основне карактеристике ових глагола (в. стр. 192 – 194).

Основно средство изражавања **значења прекида** ситуације, било атерминативне, било терминативне је глагол *прекинути-прекидати* у српском и његов еквивалент *перервати-переривати* у украјинском језику. Прекид ситуације говорења у украјинском се изражава и глаголом *перебити-перебивати*. Поред допуне у виду процесуалне именице (или именице која означава агенса говорне ситуације) у акузативу без предлога, која је својствена и српском и украјинском језику, у српском допуна може функционисати и у инструменталу са предлогом *са* или може бити изражена глаголом у облику инфинитива или конструкције *да + презент*. Специфичну црту српског језика представља и конструкција *прекинути некога у (при) нечему* која се широко користи када се вршилац радње и каузатор прекида радње не подударају. Конструкције са повратним изведеницама *перерватися-перериватися* у украјинском језику (само по један пример у нашем корпусу) и *прекинути се-прекидати сесу* једновалентне. Прекид ситуације у украјинском језику изражава се и глаголима *урвати(ся)-уривати(ся)* и *перебити-перебивати*. У већини примера реч је о ситуацијама говорења.

У оба језика као глаголи прекида функционишу глаголи који означавају каузацију прекида кретања – у српском глагол *зауставити-заустављати* и повратни *зауставити се-заустављати се*, у украјинском три глагола истог корена: *зупинити-зупиняти*, *спинити-спиняти* и *припинити-припиняти* и повратни *зупинитися-зупинятися*, *спинитися-спинятися* и *припинитися-припинятися*. Српски глагол *зауставити-заустављати* заступљен је у значењу каузације прекида ситуације која не означава кретање у малом броју примера. Украјински глаголи каузације прекида кретања заступљенији су, пак, у изражавању значења прекида других врста ситуација, при чему сваки има своје особености (пре свега на формалном плану, али и у фреквентности употребе – в. табелу (5).

Глагол *перестати/престати* најнепосредније изражава завршетак ситуације и у многome представља пандан иницијалног глагола *почати/почети*: по својој семантици, практично неограниченој спојивости са лексичко-семантичким класама глагола, особеностима функционисања (једновалентна и двовалентна употреба у српском језику). Овим глаголом означава се завршетак како атерминативних ситуација (који је, будући да ове ситуације немају унутрашњу границу, заправо својеврстан прекид), тако и терминативних ситуација пре досезања унутрашње границе (опет је реч о прекиду, али, за разлику од глагола типа *перервати/прекинути* каузатор прекида је искључиво сам агенс). У нашем корпусу запажамо знатно чешћу употребу глагола *перестати/престати* за означавање завршетка атерминативних ситуација. У оба језика овај глагол захтева глаголску допуну

у облику инфинитива, односно конструкције да+презент у српском. Осим глаголске допуне српски глагол *престати* може имати и именску допуну (процесуална именица) у инструменталу са предлогом *са*. Специфичну црту српског језика представља једновалентна употреба глагола *престати*.

Украјински глагол *кинути* и његов еквивалент у српском језику *оставити* (и *оставити се*) могу такође изражавати прекид (најчешће терминативне) ситуације. Каузатор прекида ситуације је обавезно и њен вршилац, по чему су ови глаголи блиски глаголу *перестати/престати*, од кога се, међутим, разликују знатно ужом спојивошћу и фреквентношћу. У српском језику уз ове глаголе употребљава се допуна у облику акузатива без предлога, у украјинском језику глагол *кинути-кидати* спаја се са две врсте допуна – именском у акузативу без предлога и глаголском у инфинитиву. По свом значењу и спојивости глаголу *кинути* близак је читав низ глагола са кореном *-лиши-*, који се, међутим, знатно ређе употребљавају за изражавање финалног значења: *лишити*, *залишити*, *полишити* и *облишити*. Прекид ситуације изражава и српски глагол *напустити* који у највећем броју примера из нашег корпуса означава вољни прекид активности која се одвијала у дужем периоду – одређени посао, служба, школовање и сл. (у украјинском језику у овом типу конструкција употребљава се глагол *кинути-кидати*).

Украјинским глаголима са кореном *-кінч-*: *кінчити(ся)*, *закінчити(ся)*, *скінчити(ся)*, *покінчити(ся)* и глаголом *завршити(ся)*, и српским глаголима са кореном *-ври-*: *завршити (се)*, *свршити (се)* и глаголом *окончати (се)* изражава се **окончање ситуације**, односно њен завршетак услед достизања унутрашње или испланиране спољашње границе. На плану садржаја ови глаголи су апсолутни синоними. Постоје одређене разлике на плану форме и, пре свега, у учесталости употребе ових глагола. Најфреквентнији је глагол *закінчити/завршити*. При изражавању завршетка терминативне ситуације, финално значење ових глагола усложњено је семом резултативности: ситуација је достигла своју унутрашњу границу и тиме се окончала. Стога су конструкције са глаголима типа *кінчити/завршити* са терминативном допуном (глагол или процесуална именица) синонимичне резултативним глаголима и могу бити на одговарајући начин трансформисане. Овим глаголима изражава се такође завршетак атерминативних ситуација и у таквим конструкцијама синонимични су глаголу *перестати/престати*.

У табелама (5) и (6) приказане су основне карактеристике акционалних конструкција којима се изражава значење завршетка¹¹².

¹¹² Значења скраћеница у табели в. на стр. 118.

**Табела 5: Основне карактеристике акционалних финалних
конструкција у украјинском језику**

Глагол	Ф	ВП	Г	И	Е	ЈВ	П	Н
довершити	1	+	-	акуз.	+	-	довршити	КОМПЛЕТИВНОСТ
довершитися	0,5	+	-	-	-	-	довршити	КОМПЛЕТИВНОСТ
докінчити	17	+	-	акуз.	+	-	довршити	КОМПЛЕТИВНОСТ
докінчитися	2,5	+	-	-	-	-	довршити се	КОМПЛЕТИВНОСТ
завершити	9	+	-	акуз.	+	-	завршити, свршити, окончати	
завершитися	3,5	+	-	-	-	-	завршити се, свршити се, окончати се	
залишити	1	(-)	инф.	акуз.	-	-	оставити, напустити	
закінчити	100	+	инф.	акуз. з + инс.	+	-	завршити, свршити, окончати	
закінчитися	37,5	+	-	-	-	-	завршити се, свршити се, окончати се	
зупинити	11	+	-	акуз.	-	-	заустановити прекинути	прекид
зупинитися	8,5	+	-	-	-	-	заустановити се прекинути	прекид
кинути	13	+	инф.	акуз.	-	-	оставити, напустити	
кінчити	30		инф.	акуз. з + инс.	+	-	завршити, свршити, окончати	
кінчитися	22,5		-	-			завршити се, свршити се, окончати се	
лишити	0,5	(-)	инф.	акуз.	-	-	оставити, напустити	
облишити	4,5	(-)	инф.	акуз.			оставити, напустити	
перебити	81	+	-		+	-	прекинути	прекид
перервати	16	+	-	акуз.	+	-	прекинути	прекид
перерватися	1	+	-	-	-	-	прекинути се	прекид
перестати	74	+	инф.	-	+	-	престати	прекид
покінчити	9	-	-	акуз. з + инс.	-	-	завршити, свршити	
полишити	0,5	(-)	инф.	акуз.	-	-	оставити, напустити	

припинити	19,5	+	инф.	акуз.	-	-	заустановити прекинути	прекид
припинитися	6	+	-	-	-	-	заустановити се, прекинути се	прекид
скінчити	49	(-)	инф.	акуз. з + инс.	+	-	завршити, свршити, окончати	
скінчитися	43,5	(-)	-	-	-	-	завршити се, свршити се, окончати се	
спинити	21,5	+	-	акуз.	+	-	заустановити прекинути	прекид
спинитися	5	+	-	-	-	-	заустановити се прекинути се	прекид
урвати	20	+	-	акуз.	+	-	прекинути	прекид
урватися	6,5	+	-	-	-	-	прекинути се	

**Табела 6: Основне карактеристике акционалних финалних
конструкција у српском језику**

Глагол	Ф	ВП	Г	И	Е	ЈВ	П	Н
довршити	40	+	-	акуз.	+	-	докінчити, довершити	комплетивност
довршити се	6,5	+	-	-	-	-	докінчитися, довершитися	комплетивност
завршити	79	+	-	акуз. са + инс.	+	-	завршити, закінчити, кінчити, скінчити ...	
завршити се	45	+	-	-	-	-	завршитися, закінчитися, кінчитися, скінчитися ...	
заустановити	12	+	-	акуз.	-	-	зупинити, припинити ...	прекид
заустановити се	5,5	+	-	-	-	-	зупинитися, припинитися ...	прекид
напустити	14,5	+	-	акуз.	-	-	кинути, залишити ...	
окончати	8	(-)	-	акуз.	-	-	завршити, закінчити, кінчити, скінчити ...	
окончати се	3,5	(-)	-	-	-	-	завршитися,	

							закінчитися, кінчитися, скінчитися ...	
оставити	8	+	-	акуз.	-	-	кинути, залишити ...	
оставити се	3,5	+		ген	-	-	кинути, залишити ...	
прекинути	83,5	+	инф/ да+прз	акуз. у (при)+лок. са + инс.	+	-	перебити, перервати, урвати	прекид
прекинути се	10	+	-	-	+	-	перебитися, перерватися, урватися	прекид
престати	100	+	инф/ да+прз	са + инс.	+	+	перестати	прекид
свршити	29	+	-	акуз. са + инс.	-	-	завершити, закінчити, кінчити, скінчити ...	
свршити се	42	+	-	-	-	-	завершитися, закінчитися, кінчитися, скінчитися ...	

Аналитичка средства изражавања значења завршетка у украјинском обухватају 26 глагола, односно 19, ако изузмемо конструкције са повратним глаголима. У српском језику финалних конструктивних глагола има 14, односно 9, ако изузмемо повратне глаголе. Разлика у броју глагола условљена је, пре свега, великим бројем изведеница од истог корена у украјинском језику које се међусобно разликују само префиксом (упор. [УКР] *кінчити*, *закінчити*, *покінчити*, *скінчити* и [СРП] *завршити*, *свршити*, [УКР] *лишити*, *залишити*, *облишити*, *полишити* и [СРП] *оставити*) и, с друге стране, постојањем посебних лексема за изражавање прекида говорне ситуације у украјинском језику као што су глаголи *перебити*, *урвати*.

У украјинском језику најфреквентнији су глаголи *закінчити* (100%), *перебити* (81%) и *перестати* (74%), у српском *престати* (100%), *прекинути* (83%) и *завршити* (79%). Релативно је честа и употреба глагола *свршити* (29%), док сви остали глаголи у српском имају фреквентност мању од 15%. У фреквентније украјинске глаголе спадају *скінчити* (49%), *кінчити* (30%), *припинити* (19,5%) и *перервати* (16%), док остали имају фреквентност мању од 15%, а глаголи са кореном –*лиши*- веома ниску: 0,5%-1% (глагол *облишити* – 4,5%). Скоро сви глаголи имају видске парове несвршеног вида којима се изражава прекид/завршетак актуелне или итеративне ситуације. Глаголи

переставати/престајати и глаголиа типа *закінчувати/завршавати* изражавају и приближавање актуелне ситуације моменту престанка (окончања). Велики број ових глагола (осим укр. глагола са кореном *-лиш-* и глагола *кинути* и српских глагола *оставити* и *напустити*) има повратне једновалентне изведенице. Глаголи *перестати/перестати* немају повратне изведенице, али се српски глагол *престати* употребљава и једновалентно.

У оба језика постоје два типа допуна – глаголске и именске, при чему у српском језику већина заврших глагола у конструкцијама функционише искључиво са именским допунама, осим глагола *прекинути* и *престати* који се могу употребљавати и са глаголском допуном (последњи најчешће управо са глаголском допуном). У украјинском језику глаголска допуна се шире употребљава, паралелно са именском, док глагол *перестати* функционише искључиво са глаголском допуном. Само са именском допуном функционишу украјински глаголи *завершити*, *зупинити*, *перервати*, *покінчити*, *спинити*, *урвати*. Именска допуна најчешће има облик акузатива без предлога, ређе, и само код појединих глагола, инструментала са предлогом *з* у украјинском, односно предлога *с* у српском језику.

Украјински и српски језик показују, дакле, висок степен сличности у изражавању финалног значења аналитичким средствима, уз одређене разлике пре свега на формалном плану. Богат репертоар сличних средстава изражавања финалног значења, укључујући и аналитичка и синтетичка средства, омогућава да се искажу све нијансе овог значења, а оба језика имају своје специфичне црте, на које смо овде указали.

3. Акционалне детерминативне модификације

Акционалне модификације које ћемо назвати детерминативним¹¹³ модификују ситуацију у правцу ограничавања њеног трајања. Радња која је трајала у ограниченем временском периоду – то је ситуација коју означавају детерминативни глаголи у које спадају делимитативи и пердуративи. Код делимитатива временски период не мора бити одређен, а обично се интерпретира као кратак, док је код пердуратива он одређен, у потпуности обухваћен ситуацијом и обично се интерпретира као дуг, уз често уношење прагматичког елемента негативне оцене трајања ситуације и саме ситуације. О семантици делимитатива и пердуратива, као и о њиховом функционисању у украјинском и српском језику, биће детаљно речи касније, сада ћемо покушати да одредимо основне карактеристике детерминативних модификација у односу на остала акционална значења.

Делимитативи и пердуративи¹¹⁴ се у литератури углавном разматрају заједно са фазним модификацијама, као вид локализације ситуације на оси времена (ситуационој оси) помоћу њеног ограничавања са обе стране, односно фиксацијом почетног и завршног момента, по правилу без посебног истицања неког од њих (Петрухина 2000: 142). Заједно са фазним аспектуалним класама, они, дакле, улазе у сферу квалитативне аспектуалности као „часови (фазови) роди дії“ (ТМУМ 2004), „фазові РДД“ (Соколова 2003), „терминативно-временные СД“ (Шелякин 1987).

Док је код оних лингвиста који разматрају детерминативе у вези са фазним значењима у фокусу граница, ограниченост ситуације, поједини лингвисти стављају у први план трајање детерминативних ситуација. Тако А. В. Бондарко смешта пердуративе и делимитативе у центар поља дуративности („длительности“) заједно са спојем глагола НСВ и СВ са средствима спољашње детерминације трајања и разматра их као средства изражавања ограничене дуративности (Бондарко 1987д:122). Код пердуратива и делимитатива дуративност је експлицитна – улази експлицитно у њихов садржај и

¹¹³ Лат. *determinatio* – граница, крај. У литератури посвећеној украјинском, руском и другим словенским језицима за ову групу акционалних класа најчешће се користе домаћи термини (самостално или паралелно са терминима латинског порекла). У украјинској литератури не налазимо заједнички именитељ за акционалну категорију која би обухватила делимитативе и пердуративе, иако се, по правилу, разматрају заједно. С. Соколова их обједињује у групу акционалних класа „са значењем одређеног трајања радње“ – „РД із значенням певної тривалості дії“ (Соколова 2003: 128), Љ. Поповић их назива интраатерминалним (Поповић 2008: 190). У литератури на руском језику (посвећеној како руском, тако и другим словенским језицима) најчешће се срећу домаћи термини „ограничительный/ые“ СГД или модификации (Авилова 1976: 283, Петрухина 2000: 142), али и латински термин „детерминативан“: „детерминативно-временные СД“ (Шелякин 1987: 69), „детерминативные СД“, (Маслов 1984: 13), „детерминативы“ или „детерминативные модификации“ (Петрухина 2000: 142), „дуративно-детерминативные способы действия“ (Ставницка 2003/2004).

¹¹⁴ Делимитатив: лат. префикс *de-* + *limita* – ограничити; пердуратив: лат. *perduro* – трајати, издржати

експлицитно је изражена формалним средствима (Бондарко 1988: 40). Говорећи о елементу границе у њиховом занчењу А. В. Бондарко истиче да се у њима укрштају и узајамно делују значење унутрашње и спољашње границе: у самом значењу ових акционалних класа садржи се веза са спољашњом границом, ограничавање трајања – то је значење спољашње границе, али у исто време „ограничена мером трајања радња представљена је у целовитости (исцрпљености) те мере“, што чини унутрашњу границу (Бондарко 1987в: 46-47). У оквиру дуративности детерминативе разматра и Е. М. Рјанскаја, истичући да се појмовна категорија дуративности укршта са категоријом квантитативности јер је „количина процеса“ једно од диференцијалних обележја дуративности (Рянская 2002: 29). На квантитативни елемент у семантици детерминатива имплицитно указује и Бондарко, анализирајући их у вези са појмом тзв. „протяженная длительность“ типа „как долго“ – „**КОЛИКО** дуго“ (Бондарко 1987д: 112).

У својој класификацији акционалних класа глагола М. В. Русањивски једне глаголе с префиксом *по-* (глаголе кретања и глаголе визуелне и звучне перцепције типа *походити* и *поблискати*) назива глаголима ограниченог трајања и сврстава их у квантитативне АКГ заједно са једнократним, вишекратним (итеративним) и дистрибутивним глаголима, а друге глаголе са овим префиксом (глаголе „мишљења“ и „осећања“ типа *помарити*, *помрјати*) назива неодређено-дуративним и разматра у оквиру фазних акционалних класа, у које, заједно са неколико класа почетних глагола и финитивном акционалном класом, сврстава и одређено-дуративне глаголе са префиксом *про-* (УГ 1986).

Најзад, Б. Тошовић сврстава делимитативе у модификације норме, а пердуративе у квантитативне¹¹⁵. Б. Тошовић наводи своју класификацију АКГ без детаљних објашњења зашто одређену акционалну класу подводи под неку модификацију. Оваква објашења не наводи ни за делимитативе ни за пердуративе, али, на основу тумачења делимитатива у каснијим поглављивма можемо претпоставити да их у модификације норме – ситуација достиже или не „жељени ниво, еталон, стандард“ сврстава на основну деминутивне компоненте кратког трајања ситуације (ситуација траје краће од нормалне), иако истиче да је њихова краткоћа „нејасна“. Квантитативне модификације повезане су са питањем „Колико?“, „Колико често“, па Б. Тошовић, вероватно на основу обавезности конкретизације трајања временског интервала у коме се

¹¹⁵ Треба овде поменути још један случај разматрања делимитатива и пердуратива у оквиру различитих акционалних категорија. Наиме, А. В. Исаченко у својој анализи акционалних класа глагола у руском и словачком језику делимитативе разматра у оквиру детерминативне АКГ („ограничительная совершаемость“, коју још назива и „делимитативная совершаемость“), а пердуративе у оквиру резултативне АКГ („результативная совершаемость“) као једну од њених десет „нијанси“ („оттенок“). Пердуративни глагол, пише Исаченко даље, „изражава завршетак процеса који је трајао током одређеног интервала времена“ (Исаченко 1960: 234, 243-244).

пердуративна ситуација одвија допуном која одговара на питање „Колико дуго“, подводи пердуративне глаголе под модификације количине (Тошовић 2009: 9-11, 37).

Детерминативне акционалне модификације, по нашем мишљењу, заузимају посебно место међу акционалним значењима и задиру у сферу таквих аспектуалних категорија као што су категорија лимитативности, дуративности (и шире квантитативности), као и фазности. Наиме, семантика делимитатива указује на границе ситуације, али су оне, иако експлицитне, спољашње а не унутрашње¹¹⁶. Управо тим спољашњим границама ограничено је њихово трајање. Њихова квантификација такође је спољашња, квантификује се, као и ограничава, заправо, интервал у коме се одвија ситуација. Та квантификација је недискретна и неградуелна („колико дуго“ а не „колико јако“ или „колико пута“). Специфични су у том смислу делимитативи образовани од мултипликативних глагола у украјинском језику (у српском се од ових глагола не образују делимитативи) типа *поблимати*, *погавкати*, *поклацати*, *помахати*, *поплескати*, *постукати*, *поцмокати* који означавају ситуације чији се појединачни квантови понављају у ограниченом временском интервалу, па плурална квантитативност долази у први план¹¹⁷. Плурална квантитативност („неколико пута“) изражена је и у речничким дефиницијама ових глагола, па се, на пример, глагол *постукати* у ЕСУМ дефинише као „стукнути декілька разів; стукати якийсь час“. У нашем корпусу није забележен ниједан пример употребе делимитатива овог типа са лексичким конкретизаторима трајања ситуације: Хутір заворушився, схвилювався, погавкав собака — і знов тиша (Самчук); Ось зараз священик помахає над головами кропилом і почнуть розходитись (Андріяшик); Оксен поплескав його по блідих щоках, які свідчили про те, що дитина просиділа цілу зиму в хаті (Тютюник); Бачачи, що два старих півні вже зчепилися, ректор постукав олівцем об графин, закликаючи їх до порядку (Тютюник).

Украјински делимитативи образовани од глагола кретања типа *походити* такође могу (што је условљено семантиком глагола овог типа), када је реч о дужем временском интервалу, означавати ситуацију која се понавља. Како се овде не ради о рашчлањености ситуације на идентичне квантове у оквиру једног временског периода (монотемпоралност), већ о регуларном понављању микроситуација које улазе у итеративни скуп у различитим периодима времена (политемпоралност), ти различити периоди могу бити обједињени у један дужи временски интервал којим је ограничена делимитативна ситуација означена овим глаголима и чија је конкретизација

¹¹⁶ Управо на основу ове специфичне црте делимитативних и пердуративних глагола Ј. С. Маслов истиче њихово посебно место међу осталим акционалним класама, називајући их детерминативним глаголима обухвата трајања (Маслов 1984: 13-14).

¹¹⁷ Због чега М. В. Русањивски и разматра ове глаголе као посебну класу у оквиру квантитативних акционалних класа (УГ 1986).

могућа као у другом примеру (а). При монотемпоралности, уколико се делимитативна ситуација означена овим глаголима одвија у једном временском интервалу изостаје сема итеративности, али је присутна сема мултипликатвности тзв. алтернативног типа¹¹⁸ (б):

(а) З вікна, каже, і то багато видно, а як по світах походити, скільки того дива побачиш (Тютюник).

Три роки походив Лазорко до Марії, три пари чобіт стоптав, (...) а Марусі і трьох слів не сказав, тільки парубків од дівчини відбив (Стельмах).

(б) Хлопчик походив взад-уперед довкола мене й побіг до батька (Андріяшик).

Походив мовчки по кімнаті нервовою, кошачою ходою, так, ніби сам збирався кинути на жертву й дерти її пазурами (Багрянний1).

Зійшли на третій поверх, постояли на сходах, потім походили в коридорі (Багрянний1).

Што се тиче елемената фазности у семантици детерминатива, о томе ће више бити речи у наредним поглављима. Као што смо већ напоменули, детерминативне модификације су, као и фазне, јесу вид локализације ситуације на оси времена. Међутим, док је код фазних занчења реч о својеврсној етапизацији ситуације, о издвајању одређених етапа у одвијању ситуације, фиксацији њене почетне или завршне тачке, односно средњег интервала, детерминативи ни у ком случају не означавају етапу у одвијању ситуације, већ ситуацију у целини.

3.1. Делимитативне модификације

3.1.1. Преглед литературе и претходних истраживања

Могућност изражавања ограничености ситуације у времену је у универзална. Пре свега она се реализује у реченици помоћу различитих одредби – на пример [УКР] *сидіти годину*, [СРП] *седети један сат* (примери под а). Ограниченост ситуације у времену у српском и украјинском језику, као и у осталим словенским језицима, изражава се, и творбеним средствима у оквиру саме глаголске лексеме – [УКР] *посидіти, просидіти, пересидіти, відсидіти*, [СРП] *поседети, преседети, одседети* (примери под б) и в) што представља њихову типолошку особину (Петрухина 2000: 141-142):

(а)[УКР]Денис *хвилю сидів, задумавшись, потім почепив рушницю на плече і, не сказавши нікому й слова, кудись пішов* (Тютюник).

Хоч він всеньке літо сидів над книжками, писав диктанти, (...) — він все ж таки ловив себе на тому, що такий-от розділ знає гірше, ніж інший (Тютюник).

¹¹⁸ В. о томе више на стр. 272-273.

[СРП] Седео је са гостима, *до поноћи*, у разговору, а кад би хтео да зове жену, ударао би штапом о патос и жена би му дошла (Црњански2).

Седео је, каже, *неко време*, у предсобљу, међу кирасирима, који су га гледали, као да се спремају да га исеку, у својој мржњи (Црњански2).

(б) [УКР] Вона взяла залікову картку, раз і друге провела по ній долонею, потімумочиларучку в чорнило і посиділа одну-дві секунди в якійсь нерішучості (Тютюник).

Друзяка Ягор і тепер Нечуйвітра не забув, днями провідав; посиділи разом у скарбнянському курені, погомоніли про давне (Гончар2).

[СРП] Поседео би код Павла, *дан, два (...)*, па би затим, исто тако пешице, скромно, срдечно, отишао (Црњански2).

Кад би Сунце одскочило, официрима је било дозвољено да ту изиђу, из затвора, и да поседе на клупама (Црњански2).

(в) [УКР] В таких роздумах Дорош просидів годину, а може, й дві (Тютюник).

— Пересидів кілька днів у селянина на висілку коло Чишків (Андріяшик).

Відсидів там п'ять місяців. Допоки десь вирішувалася його подальша доля... Сто п'ятдесят пекельних днів!..(Шевчук Вл)

[СРП] Судбина нам је била слична, па зар је онда чудно што смо *сву ноћ* преседели на ливади крај извора и непрестано причали (Ненадић).

У то време, сви путници, који су ишли у Кијев, имали су да одседе, шест недеља, у карантину (Црњански2).

Комплексна семантика делимитатива чини их једним од најсложенијих проблема акционалности, услед чега се тумачења истраживача често разилазе. Разилажења у тумачењу семантике делимитатива односе се на њихов квалитативно-фазни и квантитативно-прагматички аспект.

Велики број истраживача¹¹⁹ истиче да је временски интервал којим је ограничена ситуација изражена делимитативом кратак. Овакав став заступљен је код већине украјинских аутора, који сматрају да делимитативи “указују да је радња протицала у релативно кратком периоду“ (УГ 1986: 120), „ограничавају „радње, процесе и стања кратким интервалом времена“

¹¹⁹ Осим наведених украјинских аутора слично тумачење среће се и код великог броја лингвиста који анализирају делимитативе у руском језику: делимитативима се изражава реализација радње „у релативно кратком и неодређеном интервалу времена“ (Шелякин 1987: 80); „префикс *по-* уноси у значење ове АКГ представу о кратком трајању“ (Гловинская 2002: 65); делимитативи описују „извесну порцију радње која се оцењује као кратка и ограничена временом током којег је она вршена“ (Зализняк, Шмелев 1997: 94). Типично је да ниједан од цитираних радова, како руских, тако и украјинских лингвиста, не односи искључиво на делимитативе, већ је реч о ширем разматрању акционалности, класификацији акционалних класа или значења префикса, у којем није извршена дубља анализа појединачних акционалних класа, па ни делимитатива. С друге стране, у радовима посвећеним искључиво или једним већим делом делимитативима, истиче се да временски интервал којим је ограничено трајање ових ситуација може бити кратак, неутралан или дуг (Калашник 1985: 10), кратак или дуг уз случајеве неизражавања квантитативне оцене ситуације у одређеним типовима контекста (Петрухина 2000: 148-150), кратак или неутралан (Чубањ 2009: 221).

(ТМУМ 2004: 237); „указују на кратко трајање радње, ограничено одређеним временским интервалом“ (Соколова 2003: 128), док Љ. Поповић, која анализира функционисање делимитатива у украјинском и српском језику, износи став да је код делимитатива (проред М. И.) „претежно истакнута краткотрајност радње“ (Поповић 2008: 192), чиме оставља могућност за њихово шире тумачење, али се даље у раду не осврће на употребу ове АКГ за изражавање такве мере радње која је неутрална или дужа. Једино у раду Т. В. Чубањ, посвећеном аспектуалним карактеристикама глагола звучања у украјинском језику, говори се о два типа делимитативности у зависности да ли се интервал којим је ограничена одговарајућа ситуација кратак или средњи (неутралан), а могућност процене овог интервала као дужег се не разматра уопште (Чубањ 2009: 221-222).

У литератури посвећеној српском језику такође срећемо двојако тумачење делимитатива. Ђ. Грубор глаголе са префиксом *по-* типа *поговорити* заједно са глаголима са суфиксом *-ну-* типа *свирнути* разматра под термином „деминутивни“ као глаголе код којих је „извршена радња краћа од обичне“ (Грубор 1953: 12), „извршена радња краћа од нормалне“ (Грубор 1953: 32). Деминутивност се издваја као једно од значења префикса *по-* и у РСКЈ, где се за глаголе типа *поиграти, попећи, полежати, поснавати* наводи да означавају „радњу или стање извршено у малој мери“ (РСКЈ IV: 485). Б. Тошовић истиче да су делимитативи блиски деминутивним глаголима, али да је краткоћа ситуације изражене њима „нечеткая“ – нејасна, непрецизна, неизражена (Тошовић 2009: 37).

С друге стране, М. Стевановић значење „свршено-продужног или неодређено-свршеног видског лика“, представљеног глаголима типа *поседети, поразговарати, полежати, поплакати, почитати*, дефинише као „за кратко или нешто дуже време“ (проред М. И.) вршити радњу (Стевановић 1974: 537). У својој анализи значења префикса *по-* И. Клајн одбацује дефиницију дату у РСКЈ, а подржава Стевановићев став. Глаголе типа *потрајати, поживети, почекати, поседети* итд. И. Клајн назива континуативним, а, по његовом мишљењу, „код њих је нагласак на трајању (мада ограниченом), а не на краткоћи радње“ (Клајн 2002: 266-267).

Слично схватање износи и А. В. Исаченко, који анализира делимитативе у руском и словачком језику: „делимитативи не означавају просто 'малу меру радње', већ управо само меру радње ограничене у времену. Глаголи типа *поговорити* изражавају интервал времена неодређеног трајања (који се често схвата као релативно кратак интервал времена) испуњен процесом говорења“ (Исаченко 1960: 238). Исаченко даље истиче да делимитативе са префиксом *по-* треба разликовати од атенуатива. „У суштини то је иста ограниченост, али с другом усмереношћу, која се односи

на интензитет, а не на ограниченост у времену“ (Исаченко 1960: 238-239)¹²⁰. Као и А.В. Исаченко већина истраживача не укључује сему интензитета у семантику делимитатива. Интензитет као квантитативни параметар по којем се оцењује ситуација изражена делимитативом издвајају Ј. Петрухина, Д. Калашњик и Љ. Поповић. Ј. Петрухина не анализира овај параметар одвојено од квантитативне оцене трајања ситуације и њене прагматичке (емоционалне) оцене од стране говорника. Д. Калашњик издваја обележје интензитета као такво које може усложњавати значење ограниченог трајања, при чему интензитет може бити ограничен (тј. „мањи од могућег“) и појачан (Калашњик 1985: 5, 14-16), док Љ. Поповић интензитет (а под њим подразумева тзв. „темпорални интензитет“) сматра сталним обележје делимитатива, и то смањен код делимитатива са префиксом *по-*, а појачан код делимитатива са префиксом *попо-*, које и назива интензивно-делимитативним глаголима (Поповић 2008: 190-191).

Фазни елемент у семантици делимитатива обично остаје по страни. На овај елемент међу украјинским и српским лингвистима указује Љ. Поповић, која делимитативе и пердуративе разматра у оквиру интратерминалне фазне функције (Поповић 2008: 190). Б. Тошовић износи констатацију да у делимитативе спадају глаголи који „изражвају радње ограничене временским границама, радње, недоведене до краја“ без икаквог коментара или поткрепљења (чини нам се да се овде под „недовођењем до краја“ ипак подразумева не постизање „норме дужине трајања радње“), да би затим напоменуо да су ови глаголи „блиски пердуративним и почетним глаголима (при чему почетак и крај нису изражени тако отворено)“, поново се даље не упуштајући у анализу ових елемената имплицитног смисла делимитатива (Тошович 2009: 37).

Овим аспектом делимитативности нешто више се баве руски лингвисти Ј. В. Падучева, В. С. Храковски, Т. В. Булигина и Ј. В. Петрухина. Ј. В. Падучева и В. С. Храковски сматрају да су значењем делимитатива обухваћене све три фазе – почетна, средња и завршна. Падучева истиче да делимитативи означавају ситуацију ограничену у времену са израженим почетком и крајем. Делимитатив представља протицање ситуације у времену, сматра она, на следећи начин: „X погулял = 'до t X не гулял <презумпција>; после t X гулял на протяжении некоторого интервала T; после окончания T X не гуляет“ (Падучева 1996: 108). Терминативни глаголи СВ, пердуративни и делимитативни глаголи, сматра Храковски, означавају истовремено све три

¹²⁰ Сему ограниченог (смањеног) интензитета А. В. Исаченко везује само за атенуативне глаголе који се, као и делимитативни, образују помоћу префикса *по-*, али им, за разлику од делимитатива, мотивну базу чине глаголи СВ – *поразвлечьь* (Исаченко 1960: 239)

фазе, односно две промене ситуације: из не-ситуације у ситуацију и из ситуације у не-ситуацију, при чему је код глагола који имају пар НСВ у фокусу говорника друга (Храковский 2002: 197-199).

Т. В. Булигина обраћа пажњу на фазни елемент завршетка код делимитатива и истиче да делимитативи означавају „трајање ограничено временским оквирима, активност која се посматра као целовит процес, највероватније прекинут“ (Булыгина 1982: 57), али, уколико *X написал диссертацию* има имплицативни смисао *X не пишет диссертацию*, *X погулял полчаса* не повлачи собом обавезну импликацију *X больше не гуляет* (Булыгина 1982: 61). Исти став износи и М. А. Шељакин: делимитативност, по њему, „не маркира обавезан завршетак радње мотивног глагола, указујући само на постојање граница“ (Шељакин 1987: 69).

Ј. В. Петрухина истиче семантички елемент завршетка ситуације код руских делимитатива. Реч је о завршетку радње који је коначан у датој конкретној ситуацији. Присуство елемента завршетка у семантици руских делимитатива потврђује немогућношћу (*) или малом вероватношћу (?) проширивања полазног исказа реченицом која би указивала на наставак дате ситуације у истим околностима: * *Мы посидели в приемной час и в пять часов еще продолжали здесь сидеть*; ? *Мы поработали два часа и продолжаем работать* (Петрухина 2000: 146, 186). Што се тиче западнословенских језика, Петрухина даље закључује да је у овим језицима овакво проширивање могуће и истиче да делимитативи у руском изражавају „не само хомогену радњу ограничену временским границама, већ и радњу која је у датим околностима завршена“, док западнословенски деривати са префиксом *ро-* изражавају радњу која „попуњава дати временски интервал и ограничена је њиме, али може и да се настави ван тог интервала, при чему, ако нема указивања на наставак, радња се схвата као завршена“ (Петрухина 2000: 187).

3.1.2. Семантика делимитатива у украјинском и српском језику

Семантика делимитатива, као што је већ речено, поред значења ограничености трајања, укључује два аспектуална елемента – квалитативно-фазни и квантитативно-прагматички. Говорећи о категорији фазности издвојили смо три етапе у одвијању радње: почетну, средњу и завршну. Почетна и завршна фаза одговарају тачки на оси времена и фиксирају тренутак у коме је ситуација започета, односно завршена, док средња представља интервал између ове две тачке.

У дефиницији почетног и завршног значења, као што смо напоменули у одговарајућем поглављу, важну улогу имају такви елементи садржаја као што су пресупозиција и импликација. Почетно значење има пресупозицију <до

тренутка t_i не-Р>, а завршно пресупозицију <до тренутка t_f Р> и импликацију [после тренутка t_f не-Р]. Интраатерминално значење фиксира интервал Т који се одвија између тренутака t_i и t_f , и то не нужно интервал од t_i до t_f , то јест интервал ограничен тренуцима t_i и t_f , већ било који интервал после t_i , а пре t_f .

Делимитативи означавају ситуације чије је вршење ограничено тренуцима које ћемо означити као t_l (l као ознака леве границе) и t_d (као ознака десне границе). За одређивање фазне семантике делимитатива битно је одредити да ли је $t_l = t_i$, односно да ли је $t_d = t_f$, то јест да ли у семантику делимитатива улазе пресупозије и импликације везане за почетно, односно завршно значење. У те сврхе упоредићемо могућност проширивања исказа са делимитативом и глаголом НСВ као типичним изразом интраатерминалне семантике (на сличан начин на који то чини Ј. В. Петрухина у руском и западнословенским језицима). Исказ *седео је у парку* можемо проширити на следећи начин: *ујутру је седео у парку, по подне је (и даље) седео у парку, увече је још увек седео тамо*, што значи да се ситуација означена исказом *по подне је седео у парку* одвија у било ком тренутку између t_i и t_f . С друге стране исказ *поседео је у парку* не може се проширити на овај начин: **ујутру је седео у парку, по подне је поседео у парку, увече је још увек седео тамо*, што указује да је делимитативом означен интервал ограничен управо почетком и завршетком, то јест $t_l = t_i$, а $t_d = t_f$. Упор. у украјинском: *вранці він сидів у парку, після обіду він (і далі) сидів у парку, увечері він ще сидів там* и **вранці він сидів у парку, після обіду він посидів у парку, увечері він ще сидів там*. Чак и уколико исказ са глаголом НСВ садржи одредбу која указује на ограничени временски интервал *седео је два сата у парку*, тај интервал још увек не мора означавати цео интервал између t_i и t_f као у *сео је на клупу у парку, седео тамо два сата и отишао*, већ може означавати и неки интервал између ове две тачке: *ујутру је седео у парку, поподне је седео тамо два сата и отишао; поподне је седео два сата у парку и још увек седи тамо*, али ? *ујутру је седео у парку, поподне је седео два сата у парку и још увек седи тамо* (овакав исказ је могућ само ако је дошло до прекида ситуације), што значи да се при ограничавању ситуације означене глаголом НСВ једна граница, било десна, било лева, мора подударити са t_i или t_f (упор. украјински *він сів на лавку у парку, сидів там дві години і пішов; він сидів у парку вранці, після обіду сидів там дві години і пішов; після обіду він сидів у парку дві години і ще сидить там*).

Могућност проширивања исказа са делимитативом *поседео је у парку* на следећи начин: (*ујутру је седео у парку*), *по подне је још (два сата) поседео у парку и отишао (вранці він сидів у парку, після обіду він ще (дві години) посидів у парку і пішов)*, као и следећи примери из нашег корпуса указују да се делимитативом може означавати и ситуација која је ограничена

временским интервалом чија се лева граница, t_l , не подударала са почетком дате ситуације t_i :

[УКР] Будеш спати чи *ще* почитаєш? (Шевчук)

Він, коли зник Володько, мовчки постояв на тому саме місці *ще* пару хвилин, повернувся і пішов на подвір'я (Самчук).

Юрба *ще* трохи погомонила, потопталась і стала поволі розходитися (Тютюнник).

[СРП] Кад сам се мучила толико година, неће ми бити ништа ако се помучим *још* неко време... (Глишић).

Павле је био погнуо главу – поседе *још* мало, па оде (Црњански2).

Станко се премишљао: да ли да удари или да *још* почека? (Веселиновић)

Наведени примери указују да делимитативи могу означавати неки интервал ситуације који не следи обавезно непосредно након њеног отпочињања. За реализовање овог значења, међутим, неопходна је подршка контекста – употреба уз делимитатив одредбе са прилогом *још* којом се указује да је ситуација означена делимитативом додатна порција ситуације која је отпочела **пре** ограниченог интервала на који се односи делимитатив. Трајање такве додатне порције оцењује се као краће од трајања основне ситуације. Уколико контекст не указује на овакво тумачење делимитатива, његово значење обухвата и t_i , и садржи пресупозицију <до тренутка t не P >¹²¹.

Немогућност проширења исказа са делимитативом *поседео је у парку* (*вн посидів у парку*) у *поседео је у парку и још увек седи тамо* (*вн посидів у парку і ще сидить там*), као и било ког исказа се делимитативима у нашем корпусу, указује да је у оба језика обавезна импликација која проистиче из делимитатива завршеност ситуације означене њим, односно да значење делимитатива укључује у себе и фазно значење завршетка и имплицира [после тренутка t_f не P].

[УКР] Походив мовчки по кімнаті (* і ще ходить) нервовою, кошачою ходою, так, ніби сам збирався кинутися на жертву й дерти її пазурами (Багрянний1).

Кіндрат Михайлович поплямкав ротом (* і ще плямкає), глянув на Симиренка значущим, хитрим поглядом (Шевчук Вл).

Нач. групи, й старший начальник, і прокурор пошепотіли (* і ще шепочуть) щось, порухали (* і ще рухають) плечима (Багрянний1).

[СРП] Ето, сад сам и ја поразговарао (* и још разговарам) у четири ока (Лалић).

— Би ли се они могли завадити? Маринко поћута (* и још ћути) (Веселиновић).

¹²¹ У српском корпусу смо нашли неколико примера у којима се делимитативом *поживети* означава оваква додатна порција радње и без подршке контекста: Да знате, и ти и Вукашин, да ћу да поживим колико ми треба да цело имање потрошим (Госић1).

Поседе мало, а све погледа испод ока у ову кладу (* и још седи) (Глишић).

Фазни аспект семантике делимитатива може се, дакле, дефинисати на следећи начин: (<до t не-Р>); после t Р током интервала Т; [после tf не-Р], где је обликом заградама означен елемент садржаја који није обавезан у одређеним условима. Другим речима, делимитатив означава ситуацију која је отпочела, трајала извесно, ограничено време и окончала се, односно целовиту ситуацију. Уз то елемент завршетка ситуације је обавезан, а тиме и значајнији у семантици делимитатива, за разлику од елемента почетка, на шта указује и Ј. В. Петрухина тврдњом да „делимитативи пре указују на крај трајања радње, него на њен почетак“ (Петрухина 2000: 146).

Овде је реч о завршетку дате конкретне ситуације, који се схвата као коначан, и немогућности њеног наставка у неизмењеним околностима. Завршетак не мора бити коначан, али само уз измену околности, што значи да се ради о новој ситуацији: *поседео је пола сата у парку, а сада седи у кафићу* (*він посидів півгодини в парку, а зараз сидить у кав'ярні*). У том смислу *X је поседео* има импликацију [*X не седи*] исто као што *X је написао дисертацију* има имплицитивни смисао [*X не пише дисертацију*], а *X је поседео у парку* има импликацију [*X не седи у парку*], али не и [*X не седи у кафићу*], као што *X је написао магистарску дисертацију* имплицира [*X не пише магистарску дисертацију*] али не и [*X не пише докторску дисертацију*].

Улога фазног елемента завршетка у семантици делимитатива условљена је атерминативношћу ситуација које се представљају као такве чије је трајање ограничено. Употреба делимитатива (уместо одговарајућег глагола НСВ уз одредбу која указује на ограниченост интервала у коме се ситуација одвија) условљена је тако не само елементом ограничености у њиховој семантици, већ и присуством семе финалности. Другим речима, употребивши делимитатив, ми не само да указујемо да је ситуација трајала у ограниченом интервалу, већ и да је она по истеку тог интервала завршена (упор. *он је седео пола сата / он је поседео пола сата*) и у томе лежи суштинска разлика између употребе делимитатива и глагола НСВ са одредбом трајања.

Почетно и завршно значење у семантици делимитатива су имплицитно присутна, али могу бити и експлицирана ван глаголске лексеме: *сео је, поседео пет минута на устао/легао* (*він сів, посидів п'ять хвилин і встав/ліг*). У примерима из нашег корпуса чешће се експлицира значење завршетка, обично указивањем на настанак нове ситуације која смењује ситуацију означену делимитативом са којом се не може истовремено одвијати, односно стоји са њом у односу искључиве дисјункције (*поседети – устати, лећи,*

поћутати – проговорити, постојати – сести, поћи итд.). У последњем украјинском примеру експлицира се значење почетка:

[УКР] Прибігав до читальні... Подивився, посидів, перегорнув швидко часопис, *зривався* і біг далі (Самчук).

Князь Богдан потримава уруччя й *кинув* його додолу, зневажливо блимнувши на коваля (Білик)

Гнат помовчав, пощулив очі, посвистів крізь зуби, кілька раз пройшовся по кабінету, нарешті *спитав* (Тютюнник).

Поки йшов — нічого. А *сів*, посидів і вставати не хочеться (Самчук).

[СРП] Често су свраћалиу нашу авлију: поседе, попију по ракију, *па се дигну* и оду (Данојлић).

Сада се мајка замисли жестоко, поћута, *па рече* (Олујић2).

А на гробљу сам се појавио, постојао мало и *отишао* (Стевановић, АСП).

Могућност припајања одредби којима се ограничени интервал у коме се одвија ситуација означена делимитативом процењује као кратак, неутралан или дуг указује да делимитатив сам по себи означава неодређену меру трајања, а чињеница да се ова АКГ употребљава претежно са одредбама које ту меру одређују као кратку, указује да се делимитативом ипак најчешће изражава ситуација која је ограничена кратким интервалом времена. Уколико овакве одредбе нема, трајање делимитативне ситуације се оцењује као кратко или неутрално, при чему на кратко трајање указује шири контекст, најчешће однос са другим ситуацијама (то јест шира аспектуално-таксисна ситуација). Размотрићемо ово подробније.

Делимитативи се често (али не и обавезно, за разлику од пердуратива) употребљавају са одредбама које конкретизују трајање интервала којим је ограничена ситуација. На кратко трајање указују прилошке одредбе типа [УКР] *недовго*, *трохи* [СРП] *кратко*, *мало* и одредбе са таквим јединицама времена као што су [УКР] *мить*, *секунда*, *хвилина*¹²² [СРП] *тренутак*, *секунд*, *минут*. У нашем корпусу забележене су следеће одредбе којима се недвосмислено указује на кратко трајање делимитативне ситуације: [УКР] *хвилину* (*хвилинку*, *хвильку*), *деяку хвилю*, *хвилину-другу*, *з хвилину*, *кілька хвилин*), *мить*, *якусь мить*, *секунду*, *одну-дві секунди*, *трохи* (*трішечки*), *недовго*; [СРП] *тренутак*, *један тренут*, *неколико тренутака*, *кратко*, *релативно кратко*, *сасвим кратко*, *мало* (*малко*), *кратко време*, *часак*. Наведене одредбе заступљене су у 106 украјинских примера (од укупно 694 примера, односно од 180 примера у којима су употребљене одредбе) и 72

¹²² Осим конкретног значења временске јединице „минут“, украјинска именица *хвилина* означава и „кратак интервал времена, тренутак“ (ЕСУМ).

српска примера (од укупно 196 примера, односно од 115 примера са одредбама):

[УКР] Вони пошепотіли якусь мить (Багрянй1).

— Візьми, — мить повагавшись, сказав Тарас (Шевчук Вл).

Вона взяла залікову картку, раз і друге провела по ній долонею, потім умочила ручку в чорнило і посиділа одну-дві секунди в якійсь нерішучості (Тютюник).

Корнієнко деяку хвилю помовчав (Тютюник).

Тут суд піднявся з місця, постояв хвилину і назад сів (Лепкий).

[СРП] (...) постојавши часак на једној нози, губи равнотежуи руши се у траву (Данојлић).

Аћим се наже над свећом, постаја тренутак па дуну (Ћосић1).

Он застаде и поћута неколико тренутака (Лазовић1).

(...) поживеше кратко време врло весело, али је затим остави, одлазећи и по други пут (Црњански1).

Ту поразговарају, али кратко, јер он хита да пре потпуног мрака пређе мости врати се на Околишта (Андрић5)¹²³.

Прилози типа [УКР] *трохи* [СРП] *мало* могу указивати како на кратко трајање делимитативне ситуације, тако и на смањен интензитет (код оних ситуација које се могу оценити с тачке гледишта интензитета):

[УКР] Ми *трошки* (=недовго) постояли на камені (Близнець, УП).

Сергій помовчав *трохи* (=недовго), знизав плечима (Тютюник).

Перепочивши і поснідавши та *трохи* (=недовго) поспавши, знову рушили (Багрянй2).

Вивівши з „Чорного ворона”, Андрія потримали *трохи* (=недовго) в вартівні під грізним моральним тиском (Багрянй1).

Сонце, *трохи* (=недовго + *ледь, слабо*) посвітивши зранку, тепер зайшло за хмари і широкими прапорами пробивалося аж до средини неба (Стельмах).

Почекај, полютують *трохи* (=недовго + *ледь, слабо*) тут — далі поїдуть (Стельмах).

[СРП] Не, ништа не мари... немојте се трудити... ја и онако нећу дуго, само ћу *мало* (=кратко) поседети, не бих да сметам (Јанковић Бели).

Мало (=кратко) постаја, а шкринуше врата (Глишић).

То је све једно, — вели капетан, па *малко* (=кратко) поћута (Ранковић).

Он руком напипа лампу поред себе, али почека *мало* (=кратко) као да се предомишља (Шћепановић, АСП).

Главно је да смо досад уживали, па сад и да се помучимо *мало* (=кратко + *незнатно, слабо*) (Данојлић).

¹²³ У последњем примеру употреба супротног везника *али* указује да информацију о дужини интервала у коме се одвија делимитативна ситуација *поразговарати* носи управо одредба (у овом случају *кратко*), а не сам глагол.

Ивица и Цамбас се мало (=кратко + незнатно, слабо) повртенена клупи, па одоше и они (Михайловић).

У нашем корпусу заступљене су следеће прилошке одредбе које указују на дуго трајање делимитативне ситуације [УКР] *довго, довше, чимало* [СРП] *дуго, што дуже, дуже, подуже*. Наведене одредбе заступљене су у знатно мање примера у односу на одредбе које указују на кратак интервал – у украјинском корпусу у 9 примера, у српском у 15 примера:

[УКР] Дядькам довелосја таки *довгонько* в передпокою посидіти, бо пан щойно “приїхали” і “відпочивають” (Самчук).

В стельмашні він поставив її на дерев'яний хід, а ковалі *довго* помарудились біля замка (...), потім до замка уміло приклепали чималу залізяку (Стельмах).

Йому захотілося, щоб це його вчарування тривало якомога довше, хай довше покупається він у хвилях такого п'яного гіпнозу (Шевчук).

[СРП] Биће ми нарочито задовољство да се са Вама пријатељски *подуже* поразговарам (Миланковић2).

Ђорђе *дуже* постаја сам на путу, извади из цепа ниску ђинђува и с гађењем је баци у снег (Ђосић1).

Ни трага од јучерашње зловоље, ни помисли на бежање, само жеља да ова лепота потраје *што дуже* (Андрић, АСП).

На неутрални интервал указују одредбе [УКР] *якийсь час, деякий час, певний час* [СРП] *неко време, извесно време, одређено време*. Примера са одредбама овог типа има најмање – у украјинском корпусу 7, а у српском само 2 примера, будући да конкретну оцену захтева управо дуга или кратка мера трајања ситуације, а не неутрална:

[УКР] Потримавши *якийсь час*, вийняли дівчину й поклали в човен (Мушкетик).

Постояли *якийсь час* (Багрянний2).

Фреј почекав *якийсь час*, а тоді удавано позіхнув (Багрянний1).

Нічого правди таїти, прийдеться вам з ними *деякий час* повоювати (Самчук).

[СРП] Он је устао, стао пред икону, поћутао *неко време* (Н. Велимировић, ЕКС).

Кад сам се мучила толико година, неће ми зар бити ништа ако се помучим *још неко време* (Глишић).

Деминутивни облик именице *час* у синтагмама *якийсь часок, якусь часину* у следећим примерима указује, пак, на кратко трајање: Отож я хочу пану Станіславу показати, що коли той Антошко вмиється і прибереться, а при мені *якийсь часок* побуде, то стане таким самим лакеєм, а може, ще ліпшим, ніж пан Станіслав (Чайковський); Постояли *якусь часину* мовчки й пішли залитим сонцем ранковим садом (Шевчук Вл).

Уколико одредба означава јединицу времена типа [УКР] *(одну) годину* [СРП] *један сат* такође се указује на неутрално трајање интервала на који је

ограничена ситуація изражена делимитативом. Оваквих примера у српском корпусу нема, а украјинском смо забележили само три: Дівчата побули на хуторі *тиждень* і відійшли (Самчук); Вернувся до хижі, посидів *двадцять хвилин*, а далі вийшов вон і підставив палець... (Укр. нар. бајка, ЕКУ); Коли траплявся погожий день, пан сотник ставав зовсім задоволений, бо тоді можна було посидіти на ганку *півдня* а чи й більше, часом і подрімати, спустивши долішню губу (Шевчук). Одредбе овог типа указују само на ограниченост ситуаціје која је трајала извесно време без оцене интервала трајања, чиме се делимитативи у наведеним примерима приближавају пердуративима. Употреба оваквих одредби знатно је чешћа са пердуративима, док се са делимитативима чешће употребљавају одредбе за изражавање приближне мере времена [УКР] *з місяць, з годину, кілька днів, пару днів, років зо два, одну-дві години* [СРП] *око місяц дана, неколико дана, місяц-два, годину-две* итд. Овим одредбама пре се изражава кратка него неутрална мера трајања:

[УКР] Якщо не поспішаєте, ми могли б з *півгодини* (?=недовго, трохи) посидіти в сквері (Савченко).

Василь нічого б не мав проти, щоб побути *пару день* (?=недовго, трохи) дома, хоча б навіть і коло машини (Самчук).

Пес давно, мабуть, відбився від свого попереднього двору і здичавів надто, бо покрутився біля хати, поплигав біля дітей з *місяць* (?=недовго, трохи) і відбіг (Барка).

Ну що ж... Женіться. Почекайте з *пару років* (?=недовго, трохи), відпустіть вуса й вйо! (Самчук)

[СРП] А дасовани би негде поседели *місяц-два* (?=кратко, мало), па кад се врате – све по старом (Михаиловић).

Поседео би код Павла, *дан, два* (?=кратко, мало), па би затим, исто тако пешице, скромно, срдачно, отишао (Црњански2).

Одредбама са значењем приближне мере времена може се изразити и неутрална оцена трајања интервала у коме се одвија делимитативна ситуація:

[УКР] *Десь трохи більше місяця* (упор. *лише місяць/ цілий місяць*) погралася із ним, як кішка з мишею, примхлива доля (Шевчук Вл).

Не раз уже було таке, що заявлявся Павло до Вихорів, чи до Бовдюгів, або ще до кого-небудь із кутчан, сідав на лаву і, помовчавши, з *годину* (упор. *лише годину/ цілу годину*) говорив (Тютюник).

[СРП] У раздобљу мира, које је потрајало *приближно од средине X до средине VIII века пре н.е.* (упор. *само од средине X до средине VIII века пре н.е./ чак од средине X до средине VIII века пре н.е.*) осамосталиле су се и остале заједнице на Балканском полуострву (Д. Срејовић, ЕКС).

Неутрално трајање изражава се и одредбама које указују на десну границу делимитативне ситуације. Реч је о предлошко-падешкој конструкцији *до* + генитив, где у генитиву најчешће иступа именица која означава јединицу мере типа [УКР] *до ранку* [СРП] *до јутра*:

[УКР] Прошу почекати внизу *до другої години*, поки пан староста розгляне ваше прохання й накладе резолюцію (Самчук).

Потерпите це нежитіє *до теплих днів* і зчинить бунт. (Шевчук Вл).

Так що посидь *до вечора*, а як стемніє, я тебе випущу (Тютюник).

[СРП] Рекох, боље да почекам *до предвече*, па ако Јеврем има доста гласова, да гласам за њега, а ако зет има више гласова, онда да гласам за њега (Нушић, ЕКС).

Те "мирне" Василијеве године потрајале су до јуна 1765, када је кренуо, по трећи пут у Русију (ЕКС)

Проводили су недељни дан негде уз Неретву, а враћали се да вечерају заједно, попију боцу вина и поседе до ноћног воза (Ковач, АСП).

Овим одредбама блиске су временске клаузе са везницима типа [УКР] *поки* [СРП] *док* којима се такође одређује десна граница делимитативне ситуације, али не временском јединицом, већ наступањем друге ситуације. Реч је о аспектуално-таксисној ситуацији „делимитативна ситуација – целовита ситуација као коначна граница делимитативне ситуације“. И овде се трајање делимитативне ситуације оцењује неутрално:

[УКР] Прудконога пані в спідничці више колін провела нас до столу, постояла, всміхаючись, *поки ми порозсідалися*, і пішла назустріч новим гостям (Андріяшик).

Попросила його, щоб він почекав у коридорі, *доки вона прийме екзамени*, оскільки їй необхідно з ним поговорити (Тютюник).

Богдан почекав, *доки підійдуть Ардарікові дружини*, й разом із ним перебрів на той бік річки (Білик).

[СРП] Леже иза стене риба Угор, решен да ту полежи *док се оно чудо у његовом стомаку не свари* (Олујић2).

Свети Донат опомену зајмодавца да почека *док се човек сахрани*, па ће се онда разговарати о дугу (РЕИ).

Препливавши Дунав код Варадина, узмем своје одело, покупим опкладу, поседим *док се не осушим* и обучем се (Витезовић).

Дужина временског интервала је релативна мера и у потпуности зависи од говорникове процене конкретне ситуације. Тако се неутрално *поседео сам у чекаоници пола сата* (*и доктор ме је примио*) може претворити у *поседео сам у чекаоници само пола сата* или у *поседео сам у чекаоници целих пола сата*. На говорникову оцену трајања делимитативне ситуације као кратке указују речце типа [УКР] *лише, тільки, хоча б, бодай*, употребљене било самостално, било уз синтагму која садржи јединицу мере, при чему се као

кратак помоћу ових речци може оценити било који интервал (*лише одну годину, тільки два роки, хоча б три дні* и сл.): Ось візьміть лишень потримайте на сонці руку й понюхайте її (Яновський); Підкидаючися з ними, швидко проминули, — тільки помигтіли на картузах їх приржавлені зірки (Барка); Однак восьмилітня Янка побула “імператрицею” *лише одне літо*, бо престол у Цареграді захопив Роман Діоген (Загребельний²); Мав би потримати того *бодай до ранку* в підземеллях коло звірів (Загребельний¹).

У српском корпусу забележена су само два оваква примера, али је употреба одредби овог типа са делимитативима сасвим могућа – *поседети само два сата, почекати само петнаест минута, подремати барем пола сата*: А све и да га је имао — рекли су доктори — био би поживио у *најмању руку три или шест мјесеци* (Десница); Да Добровски, вели Вук, поседи барем једну годину у Руднику, и он би сам рекао да треба писати онако “као што говоре Србљи по селима” (Селимовић³).

Било који интервал може бити, ретко, оцењен и као дуг помоћу речци типа [УКР] *аж, навіть* [СРП] *чак, све*. Оваквих примера је, међутим, знатно мање – тек по два за оба анализирана језика:

[УКР] Він посидів у шаховці *кілька годин, аж поки в нього не потерпли руки й ноги* й на придачу ті ноги ще й задубіли від холодної цементової підлоги (Багрянний¹)

Люди можуть *навіть годину* постояти біля нашого столика і читати те, що їх цікавить, але, на жаль, ціна не дозволяє їм придбати книжку (РЕИ).

[СРП] Тако потраје, *бога ми, пола сата* (Михаиловић).

То је потрајало све до 1951, кад нам је кафана одузета (Данојлић).

Најзад, на оцену трајања делимитативне ситуације може указивати и шири контекст (са одредбом или без ње), што је најчешће повезано са емоционалном оценом ситуације. Овакве примере налазимо у украјинском корпусу: Як *день* там *один* на самому хлібі побуде, *не захляне* (Головка); **Не повідлітають руки**, коли *півдня* попрацюєш для громади (Самчук); Я хотів би, щоб камінь він повозив, — сказав швець. — Хай би подовбав його, **то й знав, як це посправжньому працювати** (Шевчук). У наведеним примерима емоционална оцена говорника и агенса према ситуацији означеној делимитативом очито је различита. Говорник оцењује радњу као „лаку“ за извршавање и истовремено, сходно томе, „потцењује“ интервал трајања те ситуације, односно оцењује га као кратак. У примеру: *Три роки* походив Лазорко до Марії, три пари чобіт стоптав, **а Марусі і трьох слів не сказав, тільки парубків од дівчини відбив** (Стельмах) такође уз негативан емоционални став говорника према ситуацији, интервал се оцењује као предуг, будући да није дао жељене или очекиване резултате, а сам глагол има и итеративно значење.

Са емоционалном оценом ситуације повезана је и процена интервала времена као „довољно дугог“ за постизање циља или задовољење (сатисфактивно значење). Оваква оцена трајања ситуације изражава се

специјалним контекстуалним средствима – употребом одредби типа [СРП] *колико треба, довољно дуго (да)*, одредби интензитета типа [УКР] *до миле воље*, одредби типа [СРП] *људски, слатко* [УКР] *добряче, славно*¹²⁴, у полипредикативним конструкцијама употребом делимитатива уз сативне глаголе итд.

[УКР] Купець повинен називати подвійну ціну, щоб дійти до справжньої неквапом, поторгувавшись *усмак і досхочу* (Загребельний1).

Тут ти зможеш помалювати *донесхочу!*.. (Шевчук Вл).

-Я танцювала з тим, хто шив мені туфлі! — скаже подружці, і вони похихотять *волю*... (Шевчук).

Приїхав зі своїми яструбами, і ми тоді *славно* пополювали (Шевчук Вл.)

Увечері *добре* посиділи з пивом, наїлися смачного шашлику, надивилися фотографій, поговорили і, задоволені, пішли в свій будиночок спати (РЕИ).

[СРП] Владимир Ильич би поживео *довољно дуго* да оствари комунистички пројекат идеалног друштва (Басара).

Да знате, и ти и Вукашин, да ћу да поживим *колико ми треба да цело имање потрошим* (Ћосић1).

Није хтео никога у чаршији да пита, сматрајући да паметан човек већ одавно нема с ким да се посаветује ни *људски* поразговори у овој касаби (Андрић5).

Ако пристајеш да одбијемо онај позив, тамо ћемо *слатко* поразговарати (Васић1).

Прво су се поиграли по трави, испрескакали се и испревртали преко главе, па се сетили и свога обећања (Д. Максимовић, ЕКС).

У свим наведеним примерима квантитативна оцена је у другом плану – интервал може бити дужи или краћи, интензитет слабији или јачи, али су у сваком случају оптимални, довољани да изазову позитивно стање агенса. На овакво значење у украјинском језику може указивати и употреба уз делимитатив заменице *собі* у функцији речце, где је, такође, квантитативни аспект занемарен а истакнут сатисфактивни: Вірунька на це теж нуль уваги, буде вище цього, хай *собі* поговорять, а їй подобається, і все (Гончар2); Та вже не бігай, посидь *собі*, ач яка зелена та тонка, мов кішка (Багрянний1); А вони? — вони *собі* добре попियाчили (Багрянний2).

Делимитативне ситуације у којима оцена трајања интервала није лексички конкретизована употребом одговарајућих одредби анализираћемо засебно у украјинском и српском језику, с обзиром да смо из српског корпуса успели да ексцерпирамо веома мали број одговарајућих примера (када изузмемо оне у којима долази до тзв. неутрализације делимитативности, о којој ће бити речи касније, свега 30 примера) а да је у украјинском корпусу

¹²⁴ У украјинском корпусу нису забележени примери употребе одредби типа *колико треба, довољно дуго (да)* са делимитативима, док употреба делимитатива са одредбама типа *волю, донесхочу* није ретка.

забележено чак 514 оваквих примера (391 ако изузмемо примере неутрализиције делимитативности).

Најпре, међу примерима у којима одредбе непосредно не указују на оцену трајања интервала у коме се одвијала делимитативна ситуација, налазимо тек два примера у којима се дати интервал оцењује као дуг. На овакво тумачење указује, међутим, шири контекст: *А скільки я тебе, бувало, дожидалась вечорами. Усі уроки вивчу, художні книжки почитаю, а тебе все нема* (Стельмах); *З вікна, каже, і то багато видно, а як по світах походити, скільки того дива побачиш* (Тютюник).

Као дужи или неутралан може се тумачити и интервал трајања делимитативне ситуације означене понављањем делимитатива истог корена¹²⁵ (на исти начин као што на дуже трајање указује и понављање глагола НСВ истог корена – уп. *Вже й сонце розжареною чавунною кулею втопилося в обрії, і місяць розлив топлений бурштин через усе плесо. А вони сиділи, сиділи...* (В. Савченко, ЕКУ), *Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився* (Укр.нар.бајка, ЕКУ): *Поплакав* бідачисько, *поплакав*, звернув чомусь усю вину на Богу душу винного Хведота (Самчук); *Матвій подумав, подумав* і каже Тимкові (Самчук); *Старий глипнув на скибку мамалиги в руці, звів очі на верхи берізок над галявиною, постояв, постояв* і, пригинаючись, ніби на його плечі звалили непосильний вантаж, рушив до куца ліщини, під яким йому приготували купу галузок (Андріяшик).

Може се, дакле, закључити да је приликом оцењивања интервала трајања делимитативне ситуације као дугог у украјинском језику неопходна употреба одговарајућих одредби. Ретки су случајеви када на дуго трајање указује шири контекст. Као специјално средство изражавања овакве оцене издваја се понављање делимитатива истог корена. С друге стране, оцена интервала као кратког или неутралног не захтева обавезну употребу одговарајућих одредби или подршку ширег контекста. Уколико оцена трајања интервала није лексички конкретизована на њу може указивати тип аспектуално-таксисне ситуације¹²⁶. Оцена трајања интервала у том случају је релативна, односно можемо говорити само да одређени тип аспектуално-таксисне ситуације у већој или мањој мери указује на њу.

У највећем броју примера из украјинског корпуса делимитативна ситуација укључена је у низ других ситуација¹²⁷. Најчешће је реч о целовитим

¹²⁵ Уколико контекст не указује другачије, као, на пример: *А далі закрутилося редакційне колесо зі звичною для всіх редакцій метушною, суперечками, що спалахують на мить як болотні вогники, що поблимають-поблимають тут же гаснуть* (Корсак).

¹²⁶ Везу између категорије таксиса и делимитативности у руском језику детаљније је истражио Д. М. Калашњик. Нама је био доступан само аутореферат његове дисертације (Калашник 1985).

¹²⁷ То је, између осталог, условљено атерминативношћу делимитативних ситуација. Овакве ситуације немају унутрашњу границу чијим би досезањем биле завршене, оне се не завршавају, већ прекидају отпочињањем нове ситуације што представља њихову спољашњу границу. Тако, разматрајући употребу префикса *по-* за изражавање делимитативности у руском језику, Кронгауз истиче да се код по-

радњама које следе једна за другом, то јест таксисној ситуацији сукцесивности. У највећем броју примера низ сукцесивних радњи је затворен и завршава се радњом која указује на прекид делимитативне радње. Прекид делимитативне радње може бити изражен било фазним глаголом са завршним значењем, било глаголом који је са делимитативом у семантичком односу искључиве дисјункције и означава почетак нове ситауције (*поговорити – замовчати, постояти – сісти, лягти, піти* итд.). Овакве аспектуално-таксисне ситуације пре указују на оцелу временског интервала делимитатива као кратког него као неутралног: Грицько погас. Похнюпившись, пройшов до столу та до вікна, постояв там *і повернувся* (Шевчук Вл); Живецький поклав йому на чоло руку, мовчки постояв *і пішов на своє місце* (Андріяшик); Поклала течку назад, посиділа над незаповненою графою, *а потім підвелась і підійшла до великої шафи* (Багрянний1); Київський князь потримав його гидливо двома пальцями *й кинув* (Білик); Крізь темні дерева лісу кілька разів сяйнуло невагоме майво нічне, потрепетало голубим *і щезло*, кудись на Дніпро хмару потягло (Гончар2); Чирочок потріпався *і притих* (Білик); Хутір заворушився, схвилювався, погавкав собака — *і знов тиша* (Самчук).

Однос делимитативне радње и других радњи које се одвијају у једном целовитом временском интервалу може бити и сложенији, укључивати и симултаност (ситуације које се одвијају истовремено изражене су делимитативима) и сукцесивност, али и овом случају, уколико иза делимитативне следи нова ситуација која недвосмислено означава њен завршетак – интервал трајања делимитатива се може протумачити као кратак: Постояв, послухав *і пішов сам* (Багрянний2); Йонька потоптався біля Кузьми, пошкварчав люлькою *і, крутнувшись на місці, гайнув* полтавським шляхом (Тютюник); Постояв біля Неви, помилувався сфінксами(...) *і почвалав* на величезний постійний міст через Неву (Шевчук Вл); Підійшла до Андрія, постояла, подивилась ще, нічого не сказала, *вернулася до столу*, взяла цигарку, постукала мундштуком об ніготь розсіяно *й закурила* (Багрянний1); Літак покрутився, поторохтів *і зник* (Бердник); Сніжини підлітають до вікон *і спинаються*, мов шукаючи входу в житло, але, не відкривши, покружляють, поколиваються, *полетять* набік *і вверх*, до стріхи (Барка).

Уколико ситуација која следи иза делимитативне представља својеврстан резултат или његово одсуство (као у последњем примеру), то такође може указивати на кратко трајање: Я порився в кишені, *витяг свої припаси* (Близнець, УП); До нього тяглася листками липа. Зірвав один, пом'яв *і вдихнув пряного аромату* (Шевчук); Зараз відкрию перед вами врата, — сказав верхолаз *і, пововтузившись* біля замка, який, здається, висів лише для проформи, *широко розчахнув важкі двері* (Гончар2); А він висушив її, почаклував над нею, пошептав, помацав — *і знову заспівала* в його руках, як та сопілочка в пастушки рано-вранці на царині (Тютюник).

У читавом низу примера делимитатив је употребљен у облику глаголског прилога прошлог. Њиме је изражена секундарна ситуација која

глагола радња, која је, по правилу, ограничена другим радњама често се оцењује као секундарна, небитна, као и кратка (Кронгауз 1998: 196).

претходи основној израженој глаголом СВ у личном облику (такозвани зависни таксис). Трајање интервала обухваћеног овом ситуацијом такође ће пре бити протумачено као кратко: Вона не приходила до невістки ні того дня, ні наступного, ввечері ж увійшла й, потупцявшись коло лежанки, раптом сказала (Білик); Він підлив чарку, підсунув її гостеві і, подумавши, сказав (Самчук); Заждавши якусь хвилину, поволі встав, пройшов до столу босим і, повагавшись, поправив гніт, щоб не чадив (Шевчук Вл); Постоявши біля дверей, Андрій, не чекаючи запрошення, почав розташовуватись біля параші, як вдома (Багрянний1).

У осталим случајевима інтервал трајања делимитативне ситуације може се тумачити као неутралан. То су, пре свега, аспектуално-таксисне ситуације симултаности за које је типична употреба више делимитатива: Михайло посидів на ганку, послухав цвірінчання горобців, подивився на метушню курей, які билися між собою біля коритця з якоюсь товченою (Бердник); Друзяка Ягор і тепер Нечуйвітра не забув, днями провідав; посиділи разом у скарбнянському курені, погомоніли про давнє (Гончар2); Модест Пилипович побував тоді в гостях у сестри, побродив з Прокоповичем лісовими доріжками Монмарансі, відвідав наступну лекцію Токаржевського (Корсак); Нач. групи, й старший начальник, і прокурор пошепотіли щось, порухали плечима (Багрянний1); Северин покрутився перед дзеркалом, поцмокав язиком, посвистів, порипів чобітьми, узяв гвинтівку на плече (Тютюник); Рудим вогнем майор оббігав усі казарми, дав по зубах фельдфебелям та іншим малим чинам, полаяв ротних та офіцерів, які потрапили йому під руку, й звелів призначити на завтра огляд роти, в якій, собі на лихо, служив Тарас (Шевчук Вл).

На неутрално трајање интервала делимитатива указује аспектуално-таксисна ситуација сукцесивности типа почетак ситуације – делимитативна ситуација: *Приснули* разом усі, посміялись, а воно ж і не до сміху, бо хлопців і справді в селі мало позоставалось (Гончар2); Очунявши, *нідвівся* він і походив поодаль від брами — розрухати суглоби і притерплі м'язи (Барка). Блиски овим ситуацијама су и следећи примери, где први глагол не указује непосредно на почетак делимитативне ситуације: Хлопці *зупинились* і почекали на коні (Багрянний2); Змучений Михайло раненько *вийшов* на вулицю, походив попід каштанами (Бердник); Микола *припинив* конячину, послухав (Тютюник).

Овакав аспектуално-таксисни однос, у коме делимитативна радња следи иза целовите радње којом се означава смена ситуација као почетак нове ситуације, када се низ завршава делимитативом, указује на неутрално трајање делимитативног интервала. Уколико иза делимитатива следи глагол којим се уводи нова ситуацију која се одвија након завршетка делимитативне или сама означава њен завршетак, интервал ће се протумачити као кратак: От дивина. *Прийшли*, побули і *зникли* (Самчук); Ніна *підставила вухо*, послухала і *сказала* (Близнець, УП).

Из српског корпуса ексцерпирани смо тек 30 примера употребе делимитатива без одредби које конкретизују трајање интервала у коме се одвија њиме изражена радња. Међу њима издвајају се примери са глаголом

потрајати. По правилу, овај глагол употребљен без одговарајућих одредби означава дуже трајање радње: У том часу немоћи и чекања, а желио сам да потраје, Бог ме спасао од опасног разграђивња (Селимовић1); Шта ако му је суђено да потраје, и ако се накнадно покаже да и није тако страшно како изгледа? (Данојлић); Да ли ће мир потрајати, драги господине, то вам нико у Јевропи не може рећи у овом тренутку (В. Лазовић, ЕКС); Уколико би ово стање потрајало, а Дубровник и стварно попленио депонована блага, многи у Србији, до јуче богати и моћни, би постали сиромаси и као такви безначајни (РЕИ); Драги пријатељу, ваше избивање потрајало је! (В. Лазовић, ЕКС)

Глагол *потрајати* у нашем корпусу иначе се употребљава претежно са одредбама које указују на дуже трајање интервала у коме се одвија делимитативна радња означена њиме (а), мада је сасвим могућа његова употреба и са одредбама које указују на кратко (б) или неутрално трајање овог интервала (в):

- (а) То би могло потрајати сатима, па и данима(Данојлић).
Ренесанса, отуда, није почетак неког новог доба већ сутон вертикалне хришћанске цивилизације, чије ће распадање потрајати све до просветитељства Француске револуције (Басара).
- (б) За то време, са свих страна, навалише бесмислени предлози гомиле; али то потраја сасвим кратко, јер она умукну у часу кад се узбуркана прса младића, иза последњег ропца, неповратно смирише (Васић1).
Неколико тренутака потраја мртва тишина (Веселиновић).
- (в) Све је то потрајало наредних осам година (Б. Димитријевић, ЕКС).

На кратко трајање интервала указује и употреба негације – *не потраја*, *није потрајало* са одредбом трајања *дуго* или без ње, што такође потврђује да се интервал трајања делимитативне ситуације означене овим глаголом по правилу оцењује као дуг: Не потраја а ја скроз западох у разбојништво и огрезох у пороцима (С. Радовановић, ЕКС); Није потрајало дуго а ми се убрзо растадосмо (С. Радовановић, ЕКС).

Глагол *помучити се* употребљен без одредби које би конкретизовале интервал трајања одговарајуће ситуације такође указује на дуже трајање, што је вероватно повезано са негативном семантиком самом глагола: Еудоксос се помучи тим проблемом, али га реши недостојним средствима, инструментом, механичком справом (Миланковић2); А земља ништа не даје бадава, има да се помучиш...(Данојлић).

Глаголом *поживети*, пак, означава се најчешће ситуација чије трајање се оцењује као неутрално (у последњем примеру реч је о додатној порцији ситуације): Кад се будете вратили у народ, и с народом поживили... (В. Петровић, АСП); Обућарски син је отворио малу обућарску радњу и смирено поживио (Десница); Али да је поживео доктор би, можда, с лакоћом нашао објашњења за њен касније брзи слом (Б. Димитријевић, ЕКС).

Од осталих делимитатива у нашем корпусу су без одредби употребљени глаголи *поиграти се*, *поседети*, *постојати* (*постајати*),

поћутати и *почекати*, најчешће укључени у низ радњи које се смењују, где иза делимитативне следи ситуација којом се означава њен завршетак. Као и украјинском језику, овакав интервал пре ћемо протумачити као кратак: Сваког дана, у повратку из школе, ми, ђаци, застајемо код кривог брвна: поиграмо се, потучемо, и помиримо (Данојлић); Често су свраћали у нашу авлију: поседе, попију по ракију, на се дигну и оду (Данојлић); Ђорђе постоја пред вратима, на их отвори (Ћосић1); Још збуњенија, постаја нагнута над шиљком шубаре, на се саже да му изује опанке (Ћосић1); То га лецну, поћута, на је упита (Ћосић2); Сада се мајка замисли жестоко, поћута, на рече (Олујић2); Једне вечери, подрашкан радозналошћу, и можда подбоден ко зна каквом сумњом, почекам иза угла, на кришом поћем за њом (Десница).

У два примера, оба са глаголом *поћутати*, интервал делимитативне радње се такође може протумачити као кратак, будући да иза ње следи (а обично јој и претходи) управни говор који указује на прекид такве ситуације: — Би ли се они могли завадити? Маринко поћута. / — Н... не могу!... Не би их могао нико завадити (Веселиновић); „Та шта, — рече у себи, — обична путничка кола.... И то с друге стране“затим поћута: / „А што сам баш помислио с друге стране... Зар се ја чега бојим? Ах, да, јес' богме“(Ранковић).

Најзад, у два примера понављање делимитатива истог корена указује на дуже трајање интервала у коме се одвија ситуација: Постаја тако, постаја, па тек викну да је сва воденица одјекнула (Глишић); Обојица сагоше главе. Поћуташе, поћуташе, док тек рече поп (Веселиновић).

На основу наведене анализе може се закључити да се делимитативима у украјинском и српском језику изражава ситуација која се одвија у ограниченом временском интервалу који се оцењује као кратак, неутралан или дуг. Најчешће се овај интервал процењује као кратак, на шта указује доминација примера са одговарајућим одредбама, али, у украјинском језику, и велики број примера у којима краткоћа овог интервала није лексички конкретизована, већ на њу указују елементи контекста (најчешће шира, аспектуално-таксисна ситуација). У српском језику такође у највећем броју примера употребе делимитатива без одредби које би указивале на трајање његовог интервала (оваквих примера је, као што смо напоменули, веома мало) он се може протумачити као кратак (аспектуално-таксисна ситуација затвореног низа сукцесивних радњи која се завршава радњом која указује на прекид делимитативне ситуације). С друге стране, да би интервал био протумачен као дуг, у оба језика неопходна је употреба одговарајућих одредби или понављање делимитатива истог корена. Оваквих примера има мало. И у украјинском и у српском језику трајање интервала не мора бити оцењено ни као кратко ни као дуго – овакав интервал назвали смо неутралним. Одредбама се једноставно констатује колико су трајале (обично одредбе указују на неодређено или приближно трајање). Постоје и одређене аспектуално-таксисне ситуације које указују на тумачење оваквог интервала

као неутралног, које смо анализирали у украјинском језику. Мали број примера са делимитативима у српском језику, поготово оних у којима на трајање интервала не указују одредбе, онемогућава детаљнију анализу свих услова у којима се реализује једна или друга оцена трајања интервала у коме се одвија делимитативна ситуација. Тако, на пример, у српском корпусу нису забележени примери са употребом делимитатива у оквиру такве аспектуално-таксисне ситуације као што је симултаност, мада се овакви примери могу конструисати: *Они су поседали, попричали, присетили се старих дана.* У српском језику оцена трајања интервала може бити повезана са значењем глагола, као што је то случај са глаголима *потрајати* и *помучити се* чије се трајање, уколико одредбе не указују другачије, обично тумачи као дуго. У украјинском корпусу нису забележени примери употребе еквивалентних глагола *потривати* и *помучитися* без одредби.

У одређеним типовима контекста долази до неутрализације делимитативности, односно делимитатив губи не само прагматичке елементе оцене, већ је и значење ограничености ослабљено. То свакако не значи да глаголи са префиксом *по-* у овим типовима конструкција не могу имати делимитативно значење. Пре свега, реч је о модално-инфинитивним (у српском и *да* + презент) конструкцијама у којима је поред глагола НСВ могућа или чак пожељна употреба и глагола СВ, типа [УКР] *хочеться їй посумувати, кортить посидіти, мав попрацювати, треба помізкувати, мусить почекати, може постояти*, [СРП] *желео је да се поигра, могао бих да попричам, хоће да поразговара, треба почекати* итд. Нарочито су бројне и разноврсне овакве конструкције у украјинском језику:

[УКР] Гнатові теж свербіло потанцювати, але в нього ще боліла рука, тому він тільки притупцював ногами і присвистував губами (Гютюник)

Мабуть, досить, друзі. Вже пізно. Треба поспати (Бердник).

А тут кортить і помріяти, і поспівати, і пострибати, і кудись відвинутись, і в озерці з позакачуваними штанями польопатись (Самчук).

Я мав попрацювати біля Махна й зібрати людей (Яновський).

Хведот не спав і хотів попеститись у матері, щоб забути свою образу (Самчук).

Ані Володько, ані Хведот не мають ніякого молитовного настрою, їм хочеться погзитися, погарцювати, щось заграти, побігати(Самчук).

Шкурки мені ні до чого, а зайці замерзли, хіба що прийдеться почекати, або лишити їх вам (Андріяшик).

Я можу й постояти (Самчук).

Охота була побавити Наталку, — бач як задрала губу насмішкувато (Багрянний2).

[СРП] Често је Јозеф желео да изађе на улицу и да се поигра са другом децом, али то је било немогуће (Јакшић).

Нисмо стигли да попричамо ни о биткама, ни о лепим женама тамо, а ?! (Лазовић1)
Ово ти је српски официр. Хтео је да те види и да поразговара (Васић1).
— Нека, могу и постојати... — рече Милош (Веселиновић).

Делимитативно значење обично се актуелизује употребом одредби које указују на ограничено трајање интервала:

[УКР] Хотів з нею отак-о погратися *трохи*, розумієш, а вона як не лусне мене в пику, аж мені зуби захиталися (Лепкий).

Захотілося мені *трохи* пописати... (Шевчук).

Порозважатися ми тобі дозволимо, *але не більше години* (Шевчук).

[СРП] Он, Гарсули, лично, жели да се види с тим официрима. Да се са њима *мало поразговара* (Црњански2).

Неће згорег бити да се *мало поразговоримо* о свему што нам ваља чинити (Веселиновић).

Модално-инфинитивним конструкцијама блиске су, како по значењу, тако и по неутрализицији делимитативности, конструкције са глаголима типа [УКР] *любити* [СРП] *волетти* којима се квалификује, описује агенс. У српском корпусу бележимо само један овакав пример, мада је у овом типу конструкција такође уобичајена употреба глагола СВ (упор. *Воли да поједе и попије*):

[УКР] Колись Брјуллов любив також посидіти у милій тій харчевні (Шевчук Вл).

Любить до них і зайти, і поплескати по стегнах, і почистити згреблом, і ніколи не минає нагоди, щоб не похизуватися перед іншими своїм знанням (Самчук)

А він, маючи вдачу веселу, був і справді охочий пожирувати, пощипати дівчат, покачати їх у тамбурі на солومی (Гончар2).

Меншиков хитрун і знавець людської души, як кіт м'який, розніжений, гарний, але не від того кинутися на миш і погратися нею (Лепкий).

Коли б я мала хоч двоє таких дівчат. А хлопці... Тільки й знаєте: поспати, поїсти... А до роботи... (Самчук).

[СРП] Зато воли да поседи и попије кафу са Лотиком (Андрић5).

При употреби делимитатива у форми императива такође долази до неутрализиције делимитативног значења. Употреба делимитатива уместо глагола НСВ има прагматички значај – избор глагола СВ уместо глагола НСВ ублажава категоричност захтева и претвара га у неутралну молбу (упор. [УКР] *чекай тут* и *почекай тут* [СРП] *чекај овде* и *причекај овде*). У украјинском корпусу бележимо преко четрдесет примера употребе делимитатива у облику императива, у српском тек два:

[УКР] Почекайте сидати. Постійте собі он там (Самчук).

Сядьте, посидьте, послухайте, як тихо торкаються сніжинки сніжинок... (Самчук)

Та посидь же, Володьку, та почитай мені щось (Самчук).

— Постій, постій, — повільно звівся за столом Гнат і чинно, дещо театральну заклав праву руку за борт кітеля (Тютюник)

Ти тут над цим Ягором попрацюй (Гончар2).

[СРП] Ха, ха, ха! Радисаве, вило горска, што си се укрутио тако? Што не поткопаваш һуприју? Што режиш и грцаш? Зап-јевај, вило! Поиграј, вило! (Андрић5)

Има ту нешто. Послушајте ово (Басара).

Посебну анализу захтева семантика українських глагола са префиксом *попо-*. Већина истраживача класу глагола са овим формантом назива делимитативно-интензивном или интензивно-делимитативном (Соколова 2003: 128-129, Поповић 2008: 19). В. В. Рибенок разматра ове глаголе у оквиру квалитативно-интензивних акционалних класа глагола, с обзиром да је сема појачаног интензитета оно по чему се глаголи са префиксом *попо-* издвајају од делимитативних глагола са префиксом *по-* (Рибенок 2000:11).

Глаголима са префиксом *попо-* означава се ситуација која се одвија у неком интервалу времена који се оцењује као релативно дуг (на шта може указивати и одговарајућа одредба или контекст) а чији се интензитет процењује као појачан: Острож, Гатиле, бо маємо спізнитися! Руки сверблять! — Попочухаеш руки, путь не близька (Білик); А мо', й сирітські мандри дають про себе знати й на старість літ. Тоді він — боже праведний! — попоблукав...(Шевчук Вл); Попоходили укупі по гаю, послухали, як листя шумлять, як вода точиться, та й додому прийшли (Вовчок); Попошукав, поки таки знайшов в одному льоху знайомих сусідок (Гончар1); І діло буде робиться, як прикладеш рук та спину попогнеш (Стельмах); *Сім годин невилазно* поподихай цією пилюкою, зачуманієш, хоч ти й ас-машиніст! (Гончар2); Як попогупаєш цілий день від світання до смеркання півпудовим ломом, або великим трембом-молотом, то не бійсь... (Самчук)

Сема појачаног интензитета доминантна је у односу на остале семе, укључујући и сему ограничености, те се ови глаголи налазе на периферији поља делимитативности. На појачан интензитет често указују одредбе типа *добре, славно, немало, чимало, скільки*: Приїхав зі своїми яструбами, і ми тоді *славно* пополювали (Шевчук); Попоїли ми *добре* (німець саме перестав стріляти). (Тютюник); Видно, *немало* попоплакала і поголосила вона, поки горе не скаменило усе її тіло (Стельмах).

Глаголи са префиксом *попо-* такође се употребљавају за означавање ситуације која се понавља, што још једном потврђује периферни карактер ових глагола – они се налазе на периферији поља делимитативности, али и на периферији поља итеративности. Поједини українски лингвисти сврставају ове глаголе управо у класу вишекратних (итеративних) глагола (ТМУМ 2004: 238-239, ГУММ 1993: 207, УГ 1986). И у овом случају интензитет се оцењује као повишен: Попотьомбай-но щодня мило туди та мило назад. (Самчук); Скільки то наші главарі попоїздили до острозьких Таксарів, щоб таки умудритись таку соснину отако

за марно віддати... (Самчук); Вона ж, було, з ними скільки раз на день і попосміється, і посвариться кілька раз, і обійметься... (Вовчок); — Ти гаразд цю місцевість знаєш? — Знаю. Не раз попоходила (Стельмах); Не один раз, не одну чверть години, а все життя, щодня, щогодин попостій на ешафоті (Винниченко).

У већини примера са глаголом *попоїсти* реализује се сема резултативности, која потискује значење ограничености/итеративности и интензитета: Прийде, худобу огляне, наверещить, попоїсть(=поїсть) і спить тяжким сном (Самчук); Попоївши (=поївши), витер рукавом рот, натоптав люльку і зацмакав, блаженно покректуючи (Тютюник); На вечерю було те саме, хлопці попоїли (=поїли), тоді наважилися вийти до своїх коней (Білик); Зварив дітям бараболі, посолив та й кинув на піч, аби їли. Як попоїли (=поїли), то він сказав (Стефаник, УП).

У модално-инфинитивним конструкцијама и облику императива, као и код делимитатива са префиксом *по-*, може доћи до неутралізації како семе ограничености, тако и семе интензитета, или се чак може указивати на смањен интензитет (последња два примера) – сви примери су опет са глаголом *попоїсти*: Він мусить попоїсти. (Самчук); Каші треба попоїсти (Стельмах); Їм дуже хотілося попоїсти чогось гарячого (Чайковський); Сідай, попоїж трохи (Стельмах); Сідайте, попоїжте трохи, хоч і холодне (Стельмах).

У узуалним конструкцијама са глаголима типа *любити* долази до неутралізації семе ограничености, док се сема појачаног интензитета по правилу реализује: (...) вже запихалися солодощами Гульфем, Кіната й ще кілька тілистих одалісок, які любили попоїсти (Загребельний1); Згодом хтось, не дуже сміливо, закинув, що небіжчик любив і випити, й попоїсти, й поспівати (Білик).

Сема појачаног интензитета као стални елемент значења делимитатива са префиксом *попо-* чини ове глаголе емотивно обојеним и, тиме, средством експресије текста. Они припадају сфери разговорног језика, а у уметничким текстовима користе се у говору ликова (у нашем корпусу око 80% примера чине управо реплике ликова).

Делимитативи са префиксом *попо-* специфична су црта украјинског језика, како у односу на српски, тако и у односу на друге словенске језике. М. В. Русањивски сматра ове глаголе „једном од најоригиналнијих творевина својствених систему акционалних класа глагола у украјинском језику“ (Русанівський 2000: 517). У РСКЈ забележено је тек неколико делимитативних глагола са префиксом *попо-*: *попомучати*, *попоседети*, *попостајати*, *попочекати* итд. али њихово тумачење – „мало поћутати“ „мало поседети“, „мало постајати“, „провести мало времена чекајући“ указује на то да се трајање интервала у којима се ситуације означене овим глаголима оцењује као кратко. Ови глаголи у српском језику спадају у архаични слој лексике, што потврђује чињеница да су примери наведени у РСКЈ из књижевности XIX века, као и то што у новијем речнику српског језика, РСЈ,

ови глаголи уопште нису представљени. Нису представљени они ни у нашем корпусу.

Будући, дакле, да одговарајуће АКГ у српском језику нема, семантику украјинских делимитатива са префиксом *попо-* преносимо лексичким средствима – одредбама које указују на наглашено трајање или интензитет: Тоді він (...) попоблукав– Тада је он дуго (много) лутао; Він попопив людської кривці – Попо је много људске крви; Попоходили укупі по гаю – Заједно су дуго ходили по гају; Попошукав, поки такі знайшов (...) сусідок – Дуго сам тражио, док најзад нисам пронашао ИТД.

3.1.3. Средства изражавања делимитативности у украјинском и српском језику

Значење делимитативности у оба анализирана језика изражава се АКГ са префиксом *по-*. Иако имају исти формант, творбени модели у украјинском и српском језику знатно се разликују – по својој продуктивности и по саставу мотивне базе, као и по својој учесталости. Делимитативи су, наиме, у украјинском корпусу заступљени у 694 примера, а у српском у 196. Штавише, у тих 196 примера заступљено је тек 20 глагола, од тога седам у по једном примеру. По једним примером представљени су глаголи *повертети се*, *подремати*, *подржати*, *подувати*, *поиграти*, *полебдети*, *полежати*. Међу осталим најзаступљенији су глаголи који означавају положај у простору *постојати* и *поседети*¹²⁸, глаголи говорења *поразговарати* и *попричати*, укључујући и глагол *поћутати*, као и егзистенцијални глагол *поживети*. Реалтивно често су заступљени и глаголи *потрајати*, *поиграти се*, *помучити се* и *почекати*, а нешто слабије глаголи *порадити* и *послушати*¹²⁹. Грађа из речника даје нешто другачију слику – РСКЈ бележи преко осамдесет делимитатива¹³⁰, РСЈ – четрдесетак. И. Клајн истиче да је овај модел у српском

¹²⁸ Али глагол *полежати* представљен је само у једном примеру, што говори о селективној спојивости и у оквиру ове лексичко-семантичке групе: Леже иза стене риба Угор, решен да ту полежи док се оно чудо у његовом стомаку не свари (Олујић2).

¹²⁹ Последња два глагола осим делимитативног могу имати и друга значења, у којима се чешће и употребљавају.

¹³⁰ Навешћемо неке од њих (изостављајући архаизме типа *поегленисати* и дијалектизме типа *помучати*) : *побајати*, *побеседити*, *поблебетати*, *поваљати (се)*, *поварити*, *повозати се*, *повозити*, *повертети (се)*, *погорети*, *пограјати*, *погунђати*, *подиванити*, *подремати*, *подржати*, *подувати*, *поживети*, *пожмурити*, *позабавити се*, *позборити*, *позвезкати*, *позвиждати*, *позибати се*, *поиграти (се)*, *покадити*, *покартати се*, *покувати*, *покуњати*, *полежати*, *пољуљати*, *помировати*, *помучити се*, *поносити*, *поњихати*, *попазити*, *попасти*, *попевати*, *поплакати*, *поплесати*, *попливати*, *попричати*, *попушити*, *порадити*, *поразговарати*, *поругати се*, *поручати*, *посањкати се*, *посвирати*, *поседети*, *послужити*, *послушати*, *поснавати*, *поставати*, *потешити*, *потитрати*, *потрајати*, *потрговати*, *потрепрати*, *потрпети*, *потуговати*, *потутњити*, *поћутати*, *поуживати*, *походати*, *поценкати се*, *почаврљати*, *почекати*, *почувати*, *пошалити се*, *пошапутати*, *пошетати*, *поштитати* итд. Код Ђ. Грубора

језику продуктиван, али истовремено констатује да такви глаголи имају врло малу фреквенцију и да се срећу највише у преводима с руског (Клајн 2002: 267), што треба тумачити као међујезичку интерференцију. Другим речима, упркос потенцијалној продуктивности која чини теоретски могућим образовање делимитатива од већег броја мотивних основа, употреба делимитатива у савременом српском језику је веома ограничена и своди се практично на десетак глагола. При указивању на ограниченост ситуације пре ће се користити спој глагола НСВ са одредбама које указују на ограничено (неодређено) трајање ситуације (уместо *подржати* – *држати неко време*, уместо *подувати* – *дувати неко време*, уместо *пограјати* – *грајати неко време* итд), што представља централно средство изражавања делимитативног значења у српском језику. Наводимо неколико примера: Тако би се колебао (*поколебао упор. укр. повагатися) *неко време*, а онда би, не могући да издржи неизвесност, устајао да ствар поново разгледа и да се увери (Андрић1); И тако запрепашћен и смртно блед дрхтао је (*подрхтао је упор. укр. потремтіти) и слушао (* послушао упор. укр послухати) *неко време* (Васић1); Ћутао је (поћутао је) *неко време*, дубоко дишући, отирао браду и равнао бркове (Ненадић); Стајао је (постајао је) *неко време* над њом, а онда подиже поново руку и једним снажним потезом избриса и њу (Андрић1). Ја га зато намерно остављам да се *мало зноји* (*позноји упор. укр. попотіти), правећи се да се колебам око одлуке хоћемо ли или нећемо на Сабориште (Велмар-Јанковић)

У украјинском језику делимитативност такође може бити изражена спојем глагола НСВ са одговарајућом одредбом: Ї навіть коли його поховали на дамбі, то бійцям ще *деякий час здавалося* (*поздавалося), що його не поховали (Гончар1); Сулейман підійшов під стіни, звелів поставити собі затінок, спочивав (*поспочивав) там *якийсь час*, тоді наказав іти на приступ (Загребельний). Када постоји одговарајући делимитативни глагол, овакви спојеви употребљавају се при истицању процеса одвијања делимитативне ситуације и тада се обично указује на другу ситуацију која се одвија симултано (док је, као што смо видели, код делимитативних глагола, будући да су свршеног вида, истакнута целовитост, завршеност ситуације, која је често укључена у низ ситуација које се одвијају сукцесивно): Лежав *якийсь час, спостерігаючи*, як світлішає в кімнаті (Шевчук); Раптом відчула сильний приступ нудоти, сіла на ліжку і *деякий час сиділа* непорушне, *прислухаючись* до сонного дихання сплячих хлопчика й дівчинки, що лежали, розметавшись, на ліжку (Тютюнник); Бійці сиділи *деякий час, задумавшись* (Гончар1). Глагол НСВ и одредбе делимитативности употребљавају се уместо делимитативних глагола у оним случајевима када је у украјинском искључена употреба глагола СВ. У нашем корпусу у овим примерима глагол НСВ употребљен је у наративном презенту: Йоганн *якийсь час* ошелешено стоїть (=постояв) коло квіток (Винниченко); Труда *якийсь час* мовчить (=поровчала), потім із стомленою посмішкою простягає Рудольфові руку (Винниченко); Володько *деякий час* стоїть (=постояв), не слухає, що той викрикує (Самчук).

срећу се и такви делимитативи, који нису наведени ни у једном од речника српског језика: *побожићовати, позимовати, покопати, покорачати, полетовати, поорати, поскакати* итд. (Грубор 1953).

Као што смо већ навели, делимитативи су у украјинском корпусу знатно заступљенији у односу на српски корпус – представљени су у 694 примера. Тим примерима обухваћено је 209 различитих глагола, што је скоро два и по пута више него што најобимнији речник српског језика – РСКЈ – садржи делимитативних глагола. Уколико овим подацима придодамо чињеницу да ЕСУМ садржи скоро 900 глагола чије се значење (једно од значења) дефинише као „Х якийсь час“, постаје очигледно да је овај творбени модел у украјинском језику, за разлику од српског, изразито продуктиван, те да је фреквентност делимитативних глагола веома висока.

Наводимо списак делимитатива забележених у српском корпусу (њих двадесет) и списак најфреквентнијих делимитатива у украјинском корпусу (првих двадесет)¹³¹: [СРП] *поседети* (28), *поразговарати* (25), *поћутати* (25) *постојати* (20), *потрајати* (17), *поживети* (16), *поиграти се* (11), *попричати* (10), *помучити се* (10), *почекати* (8), *порадити* (3), *послушати* (4 примера), *повртети се*, *подремати*, *подржати*, *подувати*, *поиграти се*, *полебдети*, *полежати*; [УКР] *посидіти*(69), *постояти*(67), *послухати*(41), *почекати*(40), *походити*(24), *поспати*(18), *потримати*(15), *посміятися*(15), *помовчати*(10), *поплакати*(10), *почитати* (10), *повагатися* (10), *побути* (9), *погуляти* (8), *попрацювати* (7), *погомоніти* (7), *погратися* (7), *подрімати* (6), *побалакати* (6), *побавитися* (5). Запажамо да се више од половине глагола са ова два списка подудара, што указује на тенденцију да се одређени делимитативи чешће употребљавају, која је својствена и украјинском и српском језику. Реч је, пре свега, о глаголима који означавају положај у простору¹³²[СРП] *поседети*, *постојати*, [УКР] *посидіти*, *постояти*, глаголима говорења [СРП] *поразговарати*, *попричати*, *поћутати* [УКР] *погомоніти*, *побалакати*, *помовчати*, глаголима који означавају активности [СРП] *поиграти се*, [УКР] *погуляти*, *погратися*, *побавитися*, укључујући и уопштену активност [СРП] *порадити*, [УКР] *попрацювати* итд.

Као веома продуктиван тип творбене модификације делимитативи у украјинском језику имају широку мотивну базу. Језгро ове базе чине лексичко-семантичке групе глагола представљене управо са наведених двадесет најфреквентнијих делимитатива. Делимитативи се у украјинском језику, дакле, најчешће образују од следећих класа глагола¹³³: 1. глаголи са значењем положаја у простору: *висіти*, *лежати*, *сидіти*, *стояти*; 2. глаголи

¹³¹ У загради је наведен број примера у којима је сваки глагол представљен.

¹³² Интересантно је да је и украјинском корпусу глагол *полежати* знатно слабије заступљен (3 примера) у односу на глаголе *посидіти* и *постояти*, док за глагол *повісити* нисмо нашли ниједан пример.

¹³³ Класе се овде наводе по учесталости употребе делимитатива образованих од њих. Детаљан преглед лексичко-семантичких група делимитатива у украјинском језику са мноштвом примера в. у Ожоган, Якунина 2009а).

говорења: *базікати, балакати, бесідувати, бурчати, варнякати, галайкати, галасувати, говорити, голосити, гуторити, кричати, лаяти, мовчати, розмовляти, шепотіти, шептати(ся), шушукатися* итд.; 3. глаголи звучања, односно продуковања звука (било да звук производи човек, животиња или машина): *воркотати, гавкати, гарчати, гомоніти, гримати, дзеленчати, клацати, мугикати, плямкати, рипіти, свистіти, сичати, сопіти, торохтіти, хихотіти, цмокати, чмихати, шамкати, шкварчати, шуміти* итд.; 4. глаголи који означавају различите активности: а) пријатне активности типа: *бавити(ся), бенкетувати, веселитися, гарювати, гратися, пустувати, разважатися, святкувати*, итд. б) уопштене активности: *возитися, майструвати, орудувати, порати(ся), порядкувати, працювати, трудитися* итд. в) професионалне и сличне активности: *бурлакувати, ворожити, воювати, господарювати, керувати, князювати, козакувати, кравцювати, лікарювати, наймитувати, учителювати* итд. г) активности које карактеришу агенса: *бідувати, діувати, жирувати, ледарювати, парубкувати, пиячити, хазяйнувати* итд. д) друге врсте активности: *гуляти, залицятися, змагатися, купатися, ловити, нишпорити, ритися, стріляти, танцювати, торгуватися, тренуватися, чаклувати, чекати, чергувати* итд, укључујући и терминативне прелазне глаголе типа *малювати, писати, співати, читати*; 5. глаголи кретања (али не и глаголи одређеног кретања), укључујући глаголе дискретног кретања и глаголе каузације кретања: *бігати, блукати, бродити, валятися, вертіти(ся), вовтузитися, водити, возити, гарцювати, гойдати(ся), двигатися, дритатися, їздити, йорзати, качати(ся), коливати(ся), копирсати(ся), кружляти, крутити(ся), махати, носити, плавати, плигати, рухати, соватися, стрибати, топтатися, трепетати, тріпатися, тупцювати, хитати, ходити* итд.; 6. егзистенцијални глаголи: *бути, жити*; 7. глаголи који означавају психичка и физичка стања и њихово испољавање: *боліти, вагатися, горювати, дрімати, журитися, кашляти, лютувати, м'ятися, марудитися, мучитися, нудитися, нудьгувати, плакати, радуватися, сміятися, спати, сумувати, терпіти, тужити, хворіти, хлипати* итд.; 8. глаголи менталне делатности: *думати, міркувати, мізкувати, мислити, мріяти* итд.; 10. глаголи перцепције: *дивитися, любитися, милуватися, нюхати, слухати* итд.; 11. глаголи који означавају различите природне процесе: *блискати, гриміти, доцити* итд.; 12. глаголи конкретних физичких активности усмерених на неки објекат (прелазни глаголи): *довбати, жувати, косити, м'яти, смоктати, стьобати, чавити, чистити, щипати* итд.

Већина наведених глагола јесу глаголи активности и стања или таквих радњи као што су продуковање говора, звука или кретање. Тек од неколицине глагола који означавају процесе могуће је формирати делимитативе. Сви

побројани глаголи, осим последње групе, су атерминативни и непрелазни. Када је реч о прелазним глаголима, префикс *по-* обично је резервисан за изражавње других акционалних значења (результативног – *посолити*, дистрибутивног – *порубати*, иницијалног – *полюбити*). Издвајамо два случаја образовања делимитатива од терминативних глагола. Први случај обухвата прелазне глаголе типа *малювати*, *писати*, *читати* који су склони апсолутивној употреби, односно, могу се употребљавати без објекта и у том случају не означавају конкретне радње, већ активности уз које се проводи време (Ивановић 2007: 47-53). Овим глаголима слободно се припаја префикс *по-* у делимитативном значењу¹³⁴, док се резултативно значење изражава помоћу других префикса: *намалювати*, *написати*, *прочитати*: *Піду ще трохи помалюю*, — сказав Хомі (Шевчук Вл); *Захотілося мені трохи пописати...* (Шевчук); *Будеш спати чи ще почитаєш?* (Шевчук). Делимитатив *почитати* може се употребљавати и са објектом, али опет у значењу „провођења времена”, односно атерминативне активности без усмерености на постизање резултата: *Спокійно, пристойно попоїсти б, погомоніти, почитати газету чи книжку, і піти перейтися десь сквериком* (Винниченко); *Усі уроки вивчу, художні книжки почитаю*, а тебе все нема (Стельмах); *Після вечері Сулейман попросив почитати йому „Тасаввурат”* (Загребельний1).

Друга група терминативних глагола од којих се образују делимитативи су глаголи са значењем конкретних физичких радњи усмерених на квалитативну измену објекта. То су глаголи *гризти*, *довбати*, *душити*, *жувати*, *косити*, *м'яти*, *смоктати*, *стьобати*, *чавити*, *чистити*, *щипати* итд. Ови глаголи означавају такве терминативне ситуације које се могу прекинути, извршити у неколико етапа уз делимично постизање резултата, за разлику од, на пример, деструктивних глагола типа *руйнувати*, *псувати* (Петрухина 2000: 154). И у овом случају конкретне физичке радње могу бити представљене као активности (последња три примера): *Миколка позривав грушки в кишеню, одну з'їв сам, одну кинув Собаці. Той негайно зловив її в повітрі, пожував-пожував та й виплюнув.* (Вінграновський, УП); *До нього тяглася листками липа. Зірвав один, пом'яв і вдихнув пряного аромату* (Шевчук); *Я його трохи тут почавив, немов стиглий виноград* (Чорногуз); *Я, було, також купив у кацапа, а покосив трохи і викинув* (Самчук); *Також дуже велике замилювання до коней має Василь. Любить до них і зайти, і поплескати по стегнах, і почистити згреблом* (Самчук).

Делимитативи образовани од ових терминативних глагола, као и од глагола типа *читати* означавају ситуације које су се одвијале у одређеном интервалу, престале да се одвијају али нису достигле своју унутрашњу границу, резултат је постигнут само делимично: *він почитав книжку* = *він читав книжку якийсь час, він перестав читати книжку, але не прочитав її до кінця (прочитав лише частину книжки); він почистив черевики (і кинув) =*

¹³⁴ Глаголи *помалювати*, *пописати* могу имати и дистрибутивно значење.

він чистив черевики якийсь час, він перестав чистити черевики, але не дочистив (черевики чисті лише частково). Специфика друге групе глагола лежи у томе што се њима префикс *по-* припаја и у резултативном значењу: *Тікаючи, німецькітанки і машини так погризли, погорбили, пом'яли, подушили* землю, що йти було неможливо (Вінграновський, УП); *За годину навели такий лад, немов тут увесь час жили. Помили, почистили,* упорядкували все (Багрянний2), при чому је често тешко одредити које се од ова два значења реализује у конкретної ситуацији: *Мама скуштує пшеничного жайворонка, (...) та й сестра Вустя посмокче* одного, бо зубів у неї ще ж немає! (Яновський); *Зривала зелену кропиву і їла: пожувавши,* давала дитині (Барка).

Могуће је образувати делимитативе и од таквих прелазних глагола као што су *варити, вишивати, громадити, давити, длубати, жарити, збирати, знімати, клеїти, клювати, кроїти, кувати, кидати, мазати, молотити, орати, полоти, прати, шити* итд. (в.92.Ожоган, Якуніна 2009б), али највећи број прелазних глагола ипак не улази у мотивну базу делимитатива, као што су, на пример, поменути деструктивни глаголи, фактитивни глаголи типа *білити, солити,* поједини креативни глаголи: *будувати, готувати, творити* итд. У творбену базу делимитатива не улазе ни прелазни ни непрелазни глаголи апстрактних односа типа *мати, знати, коштувати, залежати,* модални глаголи типа *хотіти, бажати, уміти,* непрелазни глаголи који означавају еволутивне процесе *зеленіти, гаснути, мокнути,* непрелазни глаголи одређеног кретања *бігти, іти, пливти* итд.

Мотивна база интензивно-делимитативних глагола, који се образују помоћу префикса *попо-* такође је широка. Најфреквентнији су интензивно-делимитативни глаголи образовани од глагола кретања у ширем смислу (*водити, гасати, гребти, їздити, крутити, літати, носити, товкти, ходити* итд.) и од глагола са значењем конзумације (*їсти, пити*). Фреквентни су и глаголи са значењем положаја у простору (*поповисіти, попосидіти, попостояти, попостовбичити*). У творбену базу интензивно-делимитативних глагола улазе и остале лексичко-семантичке групе од којих се образују делимитативи са префиксом *по-* али је њихов конкретан састав често различит, односно ужи код интензивно-делимитативних глагола Овај тип делимитативних глагола образује се и од терминативних глагола конкретне физичке радње, али је и овде састав нешто другачији: *варити, важити, м'яти, збирати, кидати, копати, ламати, міряти.* Када су у питању глаголи активности интензивно-делимитативни глаголи образују се од таквих глагола који означавају активности као што су *блукати, вчитися, возитися, гуляти, марудитися, мучитися, співати, танцювати, чекати,* али се не образују од глагола који означавају пријатне активности типа *бавити(ся), веселитися, гратися, разважатися, святкувати,* уопштене активности типа *майструвати, орудувати, порати(ся), працювати,*

професионалне и сличне активности: *воювати, господарювати, керувати, князювати, козакувати, лікарювати, учителювати*, активности које карактеришу агенса: *бїдувати, дївувати, ледарювати, парубкувати, пиячити, хазяйнувати*, као и глагола типа *малювати, писати, читати*.

У српском језику делимитативно значење имају и малобројни глаголи са префиксом *при-*: *придржати, припазити, причекати, причувати*. Интервал трајања ситуација означених овим глаголима често се оцењује као (а) кратак (што је условљено деминутивним значењем префикса), али неретко може бити и (б) неутралан:

(а) Онда причека *мало* и прекиде везу па несигурним, ту ђим гласом позва Јуришића (Васић2).

Већ хиљадама година пси обноћ стражаре око кућа и торова, чувају овце и спасавају залутале по планинама, па зар онда и ја не могу *свега два сата причувати* ваш кићени штаб? (Б. Ћопић, ЕКС)

(б) Једном је Благоје сишао у подрум и рекао ми да припазим на све *док се он не врати* (Андрић1).

Причекасмо *неколико тренутака док нам стари не приђе* (Петровић Р.2)

Но Брик је без срџбе и поговора увек мирно причекао *док се та процедура не сврши* па да тек онда своје предавање продужи (Миланковић1).

Код глагола *прилећи* и *присести* доминира почетна семантика, али се обично подразумева иницирање ситуације са намером да се она врши ограничено и кратко време. Исту семантику имају и еквивалентни украјински глаголи *прилягти* и *присісти* (у ЕСУМ се, на пример, једно од значења глагола *присісти-присідати* дефинише као „сідати ненадовго, на якийсь час“) и често су праћени одредбама типа *на хвилину*:

[УКР] Мати прилягла відпочинути і зразу ж заснула: сном гірким, як болість (Барка).

— Приліг би та задрімав трохи, —топилася вона серцем біля чоловіка (Тютюник).

Тарас присів на стільчик, *ще кожну мить готовий швидко встати*, коли ввійде хтось із офіцерів (Шевчук Вл).

Він прийшов із Сергієм. Наталка швидко звелася. Володько присів *на хвилинку*, потім знов встав (Самчук).

[СРП] Варвару је одвела, да прилегне, *мало* (Црњански2).

После ручка, савладан лаким дремежом, прилегох на отоман (Радовановић).

Они приседоше *мало* крај огњишта(Веселиновић).

Онај човек приседе крај ватре. *Поседе мало*, а све погледа испод ока у ову кладу, па се тек диже лако, приђе оној кледи и на један мах притиште је гњавити (Глишић).

Поједини српски глаголи са префиксом *про-* такође могу имати делимитативно значење. Из нашег корпуса ексцерпирани су следећи: *провеселити се, провозати (се), продремати, прокупати се, проћаскати*: Цело село зна да си се *мало провеселио* у чаршији (Ћосић1); Хтело јој се да се *мало по води провоза* (Д. Максимовић, ЕКС); Мато Враголов је био неуморан вајкајући се што му

сада није ту очев брод "Милош Обилић" да њиме прОВОЗА раздрагане госте (Ј. Митровић, ЕКС); Зачуђен пореклом те изузетне енергије човека (...) што целе ноћи није спавао, чак ни оно мало што је пре свитања Новак прОдремао на неудобној софи, тако је, дакле, послушно попио шољу јутарњег чаја (Петровић М); Павле је био одушевљен састанком са чика Симоном, могућношћу да са њиме мало прОћаска (Радовановић).

Глагол *проспавати* који Б. Тошовић наводи међу делимитативима (Тошовић 2009: 39) у нашем корпусу забележен је у неколико примера у којима функционише пре као пердуративан него као делимитативан: у свим ексцерпираним примерима овај глагол је употребљен са допуном која указује на интервал у целини обухваћен ситуацијом (*ноћ*). Тек у последњем примеру значење глагола *проспавати* може се тумачити као делимитативно: Хтео је мирно, *прву ноћ* у Бечу, да проспава (Црњански2); Ретко је коју *ноћ* мирно проспавао (Црњански2); Окренух се на другу страну да проспавам још један сат (Миланковић1); Нису смели да *ноћ* проспавају у својој кући (Ј. Лукајић, ЕКС); Дуго је до подне — стићи ће кући; а може где још и проспавати (Глишић).

3.2. Пердуративне модификације

3.2.1. Преглед литературе и претходних истраживања

Пердуративима је у истраживањима АКГ у словенским језицима посвећено знатно мање пажње него делимитативима. Свим истраживачима заједничка је констатација да пердуративи изражавају ситуације које су трајале у **одређеном** временском интервалу (Соколова 2003: 129, ТМУМ 2004: 237, Чубањ 2009: 222, Шелякин 1987: 79), и при том **испуниле** тај интервал у потпуности (Поповић 2008: 191, Гловинская 2002: 65, Зализњак, Шмелев 1997: 95, Петрухина 2000: 190, Тошовић 2009: 95). Обухваћеност, целокупног интервала ситуацијом, по мишљењу појединих истраживача, доводи до фокусирања пажње на интервалу, а не на ситуацији, за разлику од делимитатива, где је у фокусу сама ситуација (Кронгауз 1998: 126).

Мишљења истраживача се, међутим, размимоилазе¹³⁵ по питању да ли је у семантици пердуратива присутна оцена трајања ситуације као дуге. Док једни истичу дуго трајање поред семантике ограничености у времену (Чубањ 2009: 222; Шелякин 1987: 79; Барабаш, Ожоган 2006), други указују само да је радњом обухваћен одређен интервал (Поповић 2008: 191, Соколова 2003: 129, ТМУМ 2004: 237, Гловинская 2002: 65, Зализњак, Шмелев 1997: 95). Ј. В. Петрухина сматра да „квантитативна оцена временског интервала који обухвата радња као дугог улази у семантичку структуру пердуратива, али је непостојано обележје, које може бити неизражено“ (Петрухина 2000:156). Б.

¹³⁵ Око овог питања није се развила дискусија, већ истраживачи просто износе своје мишљење као констатацију.

Тошовић у својој анализи српских пердуратива износи став да „пердуративни глаголи могу изражавати и дугачку и кратку радњу“¹³⁶ (Тошовић 2009: 96). Осим тога, у радовима посвећеним пердуративима указује се на присуство прагматичког елемента – негативне оцене ситуације од стране говорника (Зализњак, Шмелев 1997: 95, Петрухина 2000:157).

3.2.2. Семантика пердуратива у украјинском и српском језику

Основни елемент семантике пердуратива јесте ограниченост трајања ситуације одређеним временским интервалом који је у потпуности обухваћен њом, од своје почетне до завршне границе. Ове границе интервала могу се подударати са границама саме ситуације и у том смислу у семантичку структуру пердуратива као имплицитни смислови улазе фазни елементи „почетак“ (као могућа пресупозиција) и „завршетак“ (као могућа импликација). Да је реч о могућим, али не и обавезним (иако честим) импликацијама, за разлику од делимитатива, потврђује чињеница да је исказ *цело вече је преседео у парку* могуће проширити на следећи начин: *поподне седео у парку, и цело вече је преседео у парку, и још увек седи тамо* (упор. у украјинском: *після обіду він сидів у парку, увесь вечір він просидів у парку, і ще сидить там*)¹³⁷. Ипак, у већини примера, реч је о ситуацијама чија се завршна граница подудара са завршном границом указаног интервала, на шта, такође, указује контекст:

[УКР] Провчився два курси, а на третьому змушений був припинити навчання (Тютюник).

В червні 1926 року я просидів ніч у својој майстерні, підбив підсумки свого певлаштованого тридцятирічного життя, **вранці пішов з дому** (Рильський, УП).

Там я пересидів дві доби, п'ючи гнилу воду з багна (...) **По двох днях, коли все втихло, я викрався з болота і втік...**(Чайковський).

[СРП] И тако, не излазећи из кола, преседим по пола сата, или сат или два. **Онда полако кренем натраг** (Михаиловић).

Тамо пробави целу зиму, па чим се снег стане топити, он већ стиже у село (Ранковић).

¹³⁶ Али га поткрепљује примерима у којима се трајање радње експлицитно оцењује као дуго (два од укупно три примера, колико их Б.Тошовић наводи као илустрацију своје тврдње садрже реч *читав* којом се управо и исказује процена говорника да ситуација траје (пре)дуго: (...) *читаву ноћ пробјети*, (...) *проплаках читавога свога вијека*) или таква оцена уопште изостаје: (...) *своју сам младост* овде *проживјела* (Тошовић 2009: 96).

¹³⁷ Разлог томе може бити фокусираност на интервалу, на његовој потпуној обухваћености ситуацијом, о чему говори М.А. Кронгауз (Кронгауз 1998: 126). Пердуратив не означава толико ограниченост ситуације одређеним интервалом, колико попуњеност целог интервала том ситуацијом, која се и по његовом истеку може наставити.

Проведе целу ноћ клечећи у молитви пред распећем, а у зору похита ка Ценштохови (Краков, АСП).

Одредбе изражене именицом у генитиву са предлогом *до* у украјинском језику (из српског корпуса нисмо ексцерпирали примере овог типа¹³⁸) указују истовремено на завршну границу интервала и на завршну границу ситуације, након које се она не одвија: Вони дружно пожаліли його й пробалакали на цю тему *до вечора* (Шевчук); Так *до півночі* провалявся, а тоді як захріп, так ледве розбудили вранці...(Барка); Я накидав на підлогу подушок, уквив Христину ковдрами, а сам *до ранку* передригонів на стільці. (Андріяшик).

Код пердуратива са префиксима [УКР] *від-* [СРП] *од-* финитивни елемент представља обавезну импликацију, што је условљено функционисањем овог префикса као показатеља финитивности:

[УКР] Суть у тім, що, одсидівши *одну добу*, батько повернувся додому і довго не міг прийти до пам'яті (Багрянй1).

[СРП] Сетиш се онда деце, отплачеш пет минута, а после опет по старом, разумеш! (Васић1).

У значењу пердуратива обично је присутна оцена временског интервала као дугог¹³⁹. Овакву интерпретацију најчешће подржава употреба речи као што су [УКР] *цілий, добрий, увесь, повний* [СРП] *цео, читав, преко, сав* у оквиру допуне којом се означава временски интервал обухваћен ситуацијом:

[УКР] *Цілий* *другий день* провалявся він у постелі, крім води нічого не брав до уст і вперто мовчав (Самчук).

Кочубеісі довелось *добру* *годину* простояти перед своєю власною брамою (Лепкий).

Проживши *повних двадцять два роки*, він іще не знав справжнього кохання (Стельмах).

Увесь *вік* промучилась людина (Стельмах).

[СРП] Преседесмо *цело* *после подне*, чекајући и ништа не радећи (Ранковић).

Тако то изгледа кад један народ прећути *читаво* *столеће* (Данојлић).

Једва се одбраим од лекара да ме не пошаље у болницу. Али одлежим ту, *богами*, ваљда *цела* *два сата* (Михаиловић).

Судбина нам је била слична, па зар је онда чудно што смо *сву ноћ* преседели на ливади крај извора и непрестано причали (Ненадић).

Ту сам пробавио *преко* *четири* *године*, радећи по цело дан (Миланковић1).

¹³⁸ В. о томе ниже.

¹³⁹ У српском корпусу нема ниједног примера употребе пердуратива са прилогом *дуго*, а у украјинском само два: Марія безсило опустилася на ослінець і *довго* отак просиділа (Шевчук); Щенюка мусить Володько доглядати самий, він швидко росте і хтозна чи вдасться *довго* продержати його в схованці (Самчук).

У свим наведеним примерима присутан је и прагматички елемент негативне оцене ситуације коју Ана Зализњак и Д. Шмељов дефинишу као значење „и то је много“ које има тенденцију да се претвара у „премног“ (и зато лоше) (Зализњак, Шмељов 1997: 995). Негативан карактер оцене посебно се осећа при поређењу са делимитативима. Упор. *поседео сам у чекаоници пола сата* и *преседео сам у чекаоници пола сата*. Прагматички елемент негативне оцене може се реализовати и уз подршку ширег контекста или уопште без подршке контекста:

[УКР] У світлиці я прокуняв *кілька годин* без світла (Андріяшик).

Там у бур'янах він і просидів до ранку (Ольжич, УП)

Коли ж могутня плоть узяла гору над хворобою, Богдан просидів *це тиждень*, не маючи змоги повернутися додому (Білик).

[СРП] Што време пролази, изгледа ми све невероватније: *четири године сам проживео* у четничком осињаку, а ниједног часа не осетих страха (Данојлић).

Но временом изађосмо из моде и употребе и преспавасмо *векове* на полицама манастира и цркава (Миланковић1).

Слушаоница беше већ дупке пуна, ја морадох предавање престојати (Миланковић1)

Временски интервал може бити оцењен као дуг, али без негативне прагматичке оцене или, ређе, уз позитиван став према ситуацији (последњи примери):

[УКР] Галя сама незчулася, як спинилася коло каштана, — вони пробалакали там, розділені хврткою, *цілі три години* (Шевчук).

Згодом Бусбек, проживши *цилих сім років* у Стамбулі, напише своі „Legationisturcicaeehistolae“ (Загребельний1).

Того вечора нічого страшного не відбулося, просиділи вони в накадженій сосновими скіпками світлиці *далеко за північ* (Білик).

Він не великий пан і з приємністю перестоїть *тих кілька годин навчання* (Самчук).

Он дід прожив *заледве не дев'яносто!* (Шевчук Вл)

[СРП] Судбина нам је била слична, па зар је онда чудно што смо *сву ноћ преседели* на ливади крај извора и непрестано причали (Ненадић).

Целе би недеље преседела тамо на селу (Б. Станковић, ЕКС).

Пошто је Исакович *цео дан провео* у згради Комесара, заповедништво преузе најстарији капетан, Писчевић, из Шида (Црњански1).

Видело се да је Божич, иако је био узео шездесету, био, још увек, један од оних Срба, хунгарских коњаника, који може да преигра, *целу ноћ*, скачући (Црњански2).

Квантитативна оцена трајања интервала обухваћеног пердуративном ситуацијом као дугог може, ретко (по два примера у украјинском и српском корпусу), остати неизражена:

[УКР] Провчився два курси, а на третьому змушений був припинити навчання (Тютюник).

Літо простояв у Саксонії, *осінь* — у Польщі (Лепкий).

[СРП] Покаткад су те представе текле без тешкоћа и гледаоци су, и кад су најслабији пред хладноћама, обично са задовољством преседели или престојали (како ко!) *оно неколико предвечерњих часова*, под небом (М. Пантић, ЕКС).

Преврнуо сам неколико страница у књигама које ми је донијела, једну сам с муком догурао до краја, па их оставио на страну да одлеже неко вријеме прије него јој их вратим (Десница).

Ретко је могућа и оцена трајања ситуације као кратког и увек захтева подршку контекста – употребу речи типа [УКР] *тільки, хоча б* [СРП] *само, барем* уз допуну којом је исказан интервал времена обухваћен ситуацијом:

[УКР] А там на стіл, на яким подають в барабан, голову на руки спустив і пережив *одну тільки годинку* так (Самчук).

За банду дали п'ять, а одсидів *тільки два* — та й на волі (Головка).

[СРП] А Павле је причао да је код њих одседео *само мало* (Црњански2).

Оцена трајања ситуација као дугог не улази у семантичку структуру пердуратива [УКР] *провести, прожити, пережити* [СРП] *провести, проживети* (у значењу „провести време“) ¹⁴⁰.

[УКР] З Сулейманом прожив *десять років* у Манісі (Загребельний1).

Так прожив *деякий час*; а не міг прийти до звичайного стану (Барка).

Серед таких обставин пережили *кульчичане кілька літ* (Чайковський).

Гарно провів *Володько цей день*, хоча весь час був самий (Самчук).

Ніч Сулейман провів за вином прозорим, як півняче око, з найбагатшим, окрім самого султана, чоловіком Стамбула (Загребельний1).

[СРП] Провео је *неко време* код нас у манастиру где смо га лечили од убоја (Ненадић).

Дан проведе у соби, на острву, удишући боровину и јасмин (Ћосић2).

Павле се спремао да у тој кући проведе *идућу зиму* (Црњански2).

Последње године живота проживео је повучен (Данојлић).

Трајање ситуације означене овим глаголима може бити оцењено као дуго (а) или кратко (б) уз обавезну подршку контекста:

[УКР] (а) Згодом Бусбек, проживши *цілих сім років* у Стамбулі, напише свої „Legationisturcicaehistolae“ (Загребельний1).

Він бо тут прожив був *цілий рік* в камері самотнього ув'язнення (Багрянний1).

¹⁴⁰ Српски глагол *проживети* (као и *поживети*) употребљен без допуне која би указивала на интервал у коме се ситуација одвија има значење „живети дуго, довољно“: И не кајем се нимало. Макар сам проживела (Басара). Украјински глагол *прожити* такође се може употребљавати без одредбе, али оцена трајања остаје неизражена: Люди якось проживуть і так (Загребельний1).

Цілий день провела в садах Топкапи (Загребельний1).

- (б) Маєвський, його заступник перед лицем суворих буднів служби, по іменинах прожив лише півроку та й перебривсь, сердешний, у кращий світ (Шевчук Вл)
З другою жоною Агнесою з Савойського дому прожив заледве що п'ять років (Загребельний2).

[СРП] (а) *Пола њиховог живота* он је провеоу путовању (Ћосић1).

У том мучном ћутању проведе два пуна сахата (Веселиновић).

Ту се окрете и погледа по соби. Све, чим је проживео читаве десетине година, чим је проводио радост и веселье, болест и тугу, све што се саживело с њим (Ранковић).

- (б) У Пашином двору једва да је био провео петнаестак дана (Велмар-Јанковић).

Ово мало времена, ово лето, жели да проведе са Исаковичем (Црњански2).

Нисам *ни годину дана* проживела као жена, ни као Анђа Толина што ни хлеба у кући нема, ни као она нисам проживела, и она је срећнија од мене (Ћосић1).

По питању оцене трајања интервала обухваћеног ситуацијом неутрални су и пердуративи образовани од глагола који својим значењем указују на тај интервал: [УКР] *переднювати, перезимувати, перелітувати, переночувати, відзимувати, зазимувати, залітувати, заночувати, визимувати, вилітувати*, [СРП] *преданити, презимети, преноћити, заноћити*. Будући да је временски интервал садржан у семантици самог глагола уз пердуративе овог типа не употребљава се допуна којом би такав интервал био изражен, али се радња обавезно лоцира просторно (Поповић 2008: 193):

[УКР] Як сірошинельна тінь фронтів, пройшов він осінніми степами, переночував і більше ніколи не відгукнувся (Гончар2).

У Слободзеї зазимувала козацька флотилія (С. Добровольський, СУМ).

Хоч недалеко до їх хуторця, так забарилась я і заночувала там (Барка).

[СРП] Ту је преданио и војску одморио (М. Васиљевић, ЕКС).

На тој средњој станици остали су, дакле, Георги и Сорге да ту презиме и врше за све то време научна посматрања (Миланковић1).

Преноћио је у Леобену, и ујутру, рано, кренуо даље (Црњански2).

У српском корпусу срећемо неколико примера, а у украјинском један у којима је уз ове глаголе употребљена допуна са значењем временског интервала уз обавезно присуство квантификатора:

[УКР] Переночував одну ніч, і сподобалась йому Горобцева домівка (І. Франко, ЕКУ).

[СРП] Честњејши Исакович преноћио је прву ноћ, на слами, под колима (Црњански2).

Још сасвим нејак, преноћио сам уз њега једну ноћ (Десница).

Овим глаголима близак је и глагол [УКР] *переспати* [СРП] *преспавати* који се може употребљавати и без допуне којом се означава временски интервал (уз обавезну просторну локализацију радње):

[УКР] Коби хоч вогонь був, а він уже якось переспить цю ніч і без молока. (Самчук)

Отже, там зовсім непогано було б переспати (Микитенко, УП).

[СРП] Путовали су скоро читаву ноћ и потом је Балатон, посуставши, натерао другу двојицу да остатак ноћи преспавају ту и да крену у саму зору (Петровић М).

Петру промакне оно данас, гледа у измореног Стојана, који је преспавао поподне и који ништа не зна, па, смирен, одговара да је све добро (Дорћол).

Кад сам се вратио, избацила ме је из куће, па сам преспавао у свињцу (Басара).

Нисмо забележили примере употребе украјинског глагола *проспати* у пердуративном значењу (примери под а) без допуне. Употребљен без допуне овај глагол има значење „предуго спавати“, односно „успавати се“ (примери под б). Са пердуративном семантиком повезано је, пак, значење „спавајући пропустити“ (в) у коме је допуна глагола *проспати* изражена именицом која не означава временски интервал, већ „догађај који је због спавања пропуштен“. Говорећи о еквивалентном глаголу у руском језику М. А. Кронгауз истиче да је последица попуњености времена неком радњом често немогућност да се у исто време врши друга радња. У том случају, када се уз пердуратив употребљава директни објекат изражен именицом са процесуалним значењем, ова импликација може постати асерција „пропустити Y“ – то јест „не извршити Y бавећи се X“ (Кронгауз 1998: 164).

(а) Лягла й заснула і проспала твердим сном *кілька годин* (Шевчук).

Задоволений своім щастям, він ліг у гарбу і проспав аж до Троянівки (Тютюник).

(в) Завтра вранці приготуй коні. Тільки не проспи (З. Тулуб, ЕКУ).

(б) Люди, покидавши худобу і позбиравшись у невеличкі гурточки, вели повільні, нудні розмови, так, для штуки, аби не проспати черги (Тютюник).

Він милувався на ту її кумедну зарозумілість, а бабця, побачивши отаке її обличчя (...), лякалася: чи не проспала вона за цей короткий час *чогось важливого* (Шевчук).

Српски глагол *преспавати* такође се може употребити у последњем значењу мада се допуна у првом примеру односи на временски интервал на шта указује контекст: Ујак је покуњено одговором да му се већ у почетку утакмице придремало, па је прилегао на постељу, ту у самој ложи, те је *добар део игре преспавао* (Савић²) – ујак је био присутан на утакмици, али је **током** „доброг дела игре“ спавао. У наредна два примера контекст указује да се агенс успавао и зато није присуствовао догађају означеном допуном: Тако се догодило да сам преспавао читаву битку. Пробудио сам се кад је све већ било готово (Ненадић); Од тога дана преспавао сам, мирне савести, *јутарње часове*, а метод самоуке применио, са истим успехом, и на остале предмете (Миланковић¹).

Минимални контекст у коме се употребљавају остали пердуративи по правилу мора указивати на временски интервал у оквиру кога се одвија ситуација (Петрухина 2000: 156). Допуна је изражена именицом која означава

јединицу времена са квантификатором или без њега. Ова именица често¹⁴¹ је праћена речима типа [УКР] *цілий, добрий, увесь, повний* [СРП] *цео, читав, сав* којима се истиче оцена трајања интервала као дугог:

[УКР] *Рік прослужив* у попа і хоч би тобі раз попада на свято переміну житньому глевтякові видумала (Стельмах)

Я *провалявся три доби* в ліжку і ні на хвилину не переставав думати про Покутського (Андріяшик).

Йому й близько не можна підходити до річки, а він *цілий день пробовтався...* (Близнаць, УП)

[СРП] *Ноћ је преседео* на свом лежају, огрнут великим кожухом (Тосић1).

Каже да сам се зарекао да ћу *седам ноћи преспавати* у отвореном гробу (Ненадић).

Преседесмо цело после подне, чекајући и ништа не радећи (Ранковић).

У украјинском језику допуна често може указивати не на цело интервал, већ на његову завршну границу (*до...*). Нарочито је честа употреба оваквих допуна са глаголима са префиксом *пере-*, са којима се, када имају значење „перечекати“ употребљава и допуна изражена временском клаузом са везницима *доки, поки, аж, коли*: Цей день так і минув: біля воза *до обіду провозилися*, по обіді в клуні віяли зерно (Головко); *До світанку* Грушевич з Тодосієм *пересиділи* в Стрийському парку. (Андріяшик); Коли б міг, заховався б на цей час у якусь діру, щоб, як заець під корчем, *пересидіти, поки воно розвидниться* (Стельмах); Бо далеко відводили скот і спиналися в лісі чи інших скритих місцях, *перестояти, поки йдуть розшуки* (Барка); Насилу відділилася від гурту, притулилася до останків муру, *переждала, аж натовп перевалився на другий бік*, і вийшла на замковий вал (Лепкий); Ређе допуна указује и на почетну и на завршну границу (*від.. до...*): Я пішов до тюрми на Лонцького, де я *просидів від лютого до травня 1941 р.* (РЕИ).

За српски језик овакве допуне нису карактеристичне. Из нашег корпуса ексцерпирани смо само један пример у коме се указује и на почетну и на завршну границу, то јест, опет на цело интервал у коме се ситауција одвија. Из тога се може закључити да је у српском језику, више него у украјинском, фокус усмерен на потпуну обухваћеност временског интервала ситуацијом, на сам временски интервал, него на саму ситуацију: *Од вечери до јутра провела је мртва уморна дивизија у најстрожијој приправности* (Васић1).

3.2.3. Средства изражавања пердуративности у украјинском и српском језику

Пердуративност се у оба анализирана језика изражава помоћу неколико префикса – у украјинском помоћу префикса *про-*, *пере-*, *від-* (и његових морфонолшких варијанти) *за-*, *ви-*, у српском помоћу еквивалентних *про-*,

¹⁴¹ У украјинском језику око половина свих примера садржи овакве речи, у српском чак две трећине.

пре-, од- (и његових морфонолшких варијанти) и *за-*, међутим постоје fine семантичке разлике између пердуратива са различитим формантима, као и између два језика.

Пре свега, прототипично значење пердуративности као означавање ситуација које су трајале у одређеном временском интервалу и при том испуниле тај интервал у потпуности изражава се у украјинском језику помоћу префикса *про-* а у српском помоћу префикса *пре-*. Уочавамо паралелу између пердуратива са овим префиксима, којима се изражава обухват одређеног временског интервала ситуацијом и глагола кретања са истим префиксима типа [УКР] *пройти* [СРП] *прећи*¹⁴² којима се може изражавати обухват одређеног просторног интервала ситуацијом (кретањем)¹⁴³. И пердуративи и глаголи кретања имају исту валентност – први се спајају са именицом (именичком синтагмом) која означава јединицу времена (на пример, [УКР] *дві години* [СРП] *два сата*), други са именицом (именичком синтагмом) која означава јединицу дужине (на пример, [УКР] *два кілометри* [СРП] *два километра*), именицом типа [УКР] *крок* [СРП] *корак* или именицом која означава просторни објекат (на пример, [УКР] *частину дороги* [СРП] *део пута*) у облику акузатива.

[УКР] Я провалявся *три доби* в ліжку і ні на хвилину не переставав думати про Покутського (Андріяшик).

В таких роздумах Дорош просидів *годину, а може, й дві* (Тютюник).

Так проїхали *кілометрів з вісім, здебільша мовчки* (Багрянний2).

Проїшовши *имат дороги, він знову поставив обід на землю* (Стефаник, УП).

Проскакали *ще кілометрів чотири, доки на обрії не замаячив хутір* (Тютюник).

Один з них схопився руками за голову, (...), пробіг *кілька кроків*, зашкпертав, ухопився за дерево, обійняв його руками (Тютюник).

[СРП] Не зна се како се попео на кров, како је цео дан преседео скривен у баци, трпећи да га дави и гуши дим са огњишта (Б. Станковић, ЕКС).

Тако веле да је некакав Енглеz *по века* прележао на свом кревету (Глишић).

Са њим сам прешао *преко две хиљаде километара* (Петровић Р.1).

Кад је прва пешачка патрола, с оне стране виса, прешла *борову шуму(...)*, угледа једно бело, до појаса потпуно голо, тело сасвим размрскане главе (Васић2).

Павле је био, у сну, претрчао, брзо, *стотинак корака*, према селу (Црњански2).

¹⁴² Глаголи кретања [УКР] *перейти* [СРП] *проћи* знатно ређе се употребљавају при изражавању обухвата неког просторног интервала кретањем:

[УКР] Скорою ходою перейшов *він ринок і церкву Успенія БожоїМатері* (Грушевський, УП).

[СРП]Капетан Живко, прешавши *одељак за пртљаг*, изађе на перон (Ранковић).

¹⁴³ М. Стевановић заједно разматра обе врсте глагола, а њихово значење дефинише као „вршењем радње основног глагола прећи нешто или обухватити то просторно или временски“. У ову групу сврстава и такве глаголе као што су: *прекрилити, прегледати, прекрити* итд. (Стевановић 1964: 462).

Осим тога, глаголи кретања са овим префиксима могу имати и пердуративно значење. У нашем корпусу нисмо забележили овакве примере за српски језик, мада се оно код одређених глагола може реализовати (*препешачити цело јутро, претрчати читав дан*), а РСКЈ (али не и РСЈ) наводи и ова значења, рецимо: *претрчати* – „у трчању провести одређено време“ (РСКЈ V: 11). Ни у украјинском корпусу примери овог типа нису бројни, али их ипак има: *Проїхавшиз півгодини мовчки, додав (...)* (Тютюник); *Півдня пробігав містом, а потім — скільки зустрічей!.. Не день, а пісня, казка!..* (Шевчук Вл).

Мотивна база пердуратива са префиксом *про-* у украјинском језику практично се подудара са мотивном базом делимитатива са префиксом *по-*, само што је број конкретних реализација у оквиру лексичко-семантичких класа глагола знатно мањи. Пердуративи се тако образују од: 1. глагола са значењем положаја у простору: *лежати, сидіти, стояти* (ЕСУМ не бележи глагол *провисіти*, а овај глагол није забележен ни у нашем корпусу); 2. глагола говорења: *базікати, балакати, бесідувати, говорити, голосити, кричати, мовчати* итд.; 3. глагола продуковања звука: *воркувати, гавкати, гомоніти, кувати, рипіти, ричати, свистіти, сичати, торохтіти, шипіти, шуміти* итд.; 4. глагола неодређеног кретања, глагола дискретног кретања и глагола каузације кретања: *бігати, блукати, бродити, валятися, вовтузитися, гарцювати, гоїдати(ся), іхати, качати(ся), кружляти, махати, носити, плавати, плигати, топтатися, ходити* итд.; 5. егзистенцијалних глагола: *бути, жити, існувати*; 6. глагола који означавају психичка и физичка стања и њихово испољавање: *боліти, вагатися, горювати, дрімати, журитися, кашляти, марудитися, мучитися, нудитися, плакати, сміятися, спати, сумувати, тужити, хворіти* итд.; 7. глагола менталне делатности – *думати, мріяти*. Од глагола који означавају активности пердуративи се образују знатно ређе од делимитатива. Тако оваква детерминативна модификација са префиксом *про-* није карактеристична за глаголе који означавају пријатне активности типа *бавити(ся), гратися, розважатися, святкувати* (што је вероватно условљено прагматичким елементом негативног става према ситуацији који садржи већина пердуратива), а ређе се образују и од глагола који означавају уопштене активности (у нашем корпусу срећемо само глаголе *провозитися, пропрацювати*). Релативно регуларно пердуративи се помоћу префикса *про-* образују од глагола који означавају професионалне и сличне активности: *бурлакувати, ворожити, воювати, господарювати, наймитувати, вчителювати* итд. као и активности које карактеришу агенса: *бідувати, діувати, пиячити*. Од глагола перцепције у ЕСУМ-у и нашем корпусу забележен је само глагол *прослухати*. Иако ЕСУМ у оквиру значења појединих свршених прелазних глагола издваја значење „Х якийсь час“ (као,

на пример, код глагола *продовбати, пролагодити, прокосити, промережати, пропрати, просмоктати, прочистити* итд.) пердуративи од глагола овог типа нису потврђени у нашем корпусу. У СУМ-у се такође за поменуте глаголе као једно од значења наводи пердуративно, али код већине њих није илустровано примерима, што значи да, иако је овај творбени модел широко продуктиван, овај потенцијал се код многих глагола ретко реализује. Тако смо из ЕСУМ-а ексцерпирали преко 280 пердуративних глагола, а из нашег корпуса тек 23: *пробалакти, пробігати, пробовтатися, пробурмотіти, проваландатися, провалятися, провозитися, провчителювати, провчитися, проговорити, прогуляти, продумати, прожити, проїхати, прокачатися, прокуняти, пролежати, промучитися, пропрацювати, просидіти, прослужити, проспати, простояти*. Ови глаголи заступљени су у релативно великом броју примера – укупно 160, а најфректвентнији су егзистенцијални *прожити* (77 примера) и глаголи који означавају положај у простору *просидіти* (36 примера), *простояти* (12) и *пролежати* (15). Навешћемо неколико примера као илустрацију овог творбеног модела: Та з твоєю демократією не диво й до дванадцятої ночі проваландатись (Головко); Після смерті старої Інокентій прожив у самотині один рік (Тютюник); Лаврін два тижні перед великодніми святами прокачався в простуднім жару (Мушкетик); Вийшовши з приміщення, де пропрацював вісім років, він навіть не озирнувся (Шевчук); В червні 1926 року я просидів ніч у своїй майстерні, підбив підсумки свого певлаштованого тридцятирічного життя, вранці пішов з дому (Рильський, УП); Ми простояли з нею з півгодини біля паркана, притоптуючи незайманий плюш снігу (Андріяшик); Не одну нічну тихошелесливую годину продумав і пробурмотів він над ним на самоті з собою (Винниченко); Київський князь пролежав у сьому малесенькому городищі два тижні (Білик).

Од глагола који означавају положај у простору образују се секундарни имперфективи: *пролежувати, просиджувати, простоявати*. Они се употребљавају за изражавање итеративних ситуација, односно ситуација које се редовно понављају, испуњавајући при том одређени временски интервал у потпуности. Тај интервал може бити изражен допуном у облику акузатива без предлога (а) или, чешће, инструментала множине, такође без предлога (б), чиме се истиче понављање. Допуна може бити и изостављена, а на временски интервал указивати шири контекст, при чему је у оба наша примера употребљена прилошка одредба којом се указује на дужину трајања ситуације (в):

- (а) Забившись десь у куток подвір'я, він просиджував дні в розпуці за рудим залізом "буржуйки" (Микитенко, УП).
 Одні п'яниці розкошують у такі дні. *Цілі довгі вечори* просиджують у Габеля (...)
 (Самчук)
 Пізніше, коли *цілі дні* я простоявав перед стіною у церкві Святого Духа (...), а навколо мене вирували і боролися добрі й злі пристрасті, я зрозумів (...) (Бажан).

- (б) Вмостившись навпроти з шиттям, вона розповідала про (...) дідів млин, де любила просиджувати цілими днями(Андріяшик).
 Григорій ніс його туди і там просиджував цілими годинами (Багрянйй2).
 Сулейман *годинами* простоював у усипальниці Фатіха (Загребельний1).
 Вона тільки *вечорами*, коли гасили світло й усі клались, довше ніж звичайно простоювала навколішках та молилася щиро і тепло (Самчук).
- (в) Хмельницький пізно вернувся з вечора від патріарха, у котрого часто бував **ці дні** й *довго* просиджував (Грушевський, УП).
Увечері, коли Марина забирала сувої, я перестривав її над рікою. Ми *коротко* просиджували на плитках, дивлячись на віддзеркалені у воді зорі (Андріяшик).

Аналізуючи семантику префікса *пре-* у сръпском језику, И. Клајн издваја значење „обављати или трепти радњу све до краја, издржати колико је потребно“ и као примере наводи глаголе *преседети, преживети, прележати, претрпети, прегрмети, препатити, преболети, прежалити, пребринутти* (Клајн 2002: 270), односно не раздваја пердуративне и финитивне глаголе, истичући финитивни елемент и код једних и код других. Пердуративни елемент обухваћености временског интервала ситуацијом И. Клајн издваја само код глагола *прећутати* и *пресавати* за које каже да „значе истрајавање у пасивном ставу за све време трајања догађаја означеног објектом“ (Клајн 2002: 270). Значење завршетка и значење обухвата раздвојена су у чланцима посвећеним префіксу *пре-* у речницима сръпског језика, али се у њима, пак, не разматрају посебно обухват временског интервала, обухват одређеног простора или обухват објекта, па глаголе *презимити, преноћити, пребдети, пресавати; претражити, прекрити; прегледати, прехранити* разматрају у оквиру исте групе значења коју дефинишу као „испуњавање или обухватање радње“ (РСЈ: 1001), односно „испуњавање, обухватање радњом или боравком“ (РСКЈ Т4: 871). У оба речника наведено је нешто више од 30 глагола из чијег тумачења („провести неко време радећи X“) произилази да би могли функционисати као пердуративи. У нашем корпусу потврђено је 11, а они су употребљени у 97 примера. Међу њима најчешће се употребљавају глаголи са значењем „провести одређени временски период“. Тако је глагол *преноћити* забележен у скоро половини примера (47), а остали глаголи овог типа већ у знатно мање примера (*презимити* у 5 и *преданити* у 1 примеру). Ови глаголи у украјинском језику такође се образују помоћу префікса *пере-*: *переночувати, перезимувати, переднювати* и имају сличну фреквенцију. По фреквентности на другом месту је глагол *пресавати*, заступљен у 20 примера, а затим следе глаголи са значењем положаја у простору: *преседети* (12 примера), *престајати* (6), *прележати* (1) и, *преклетати* (1). По једним примером представљени су глаголи *прећутати, преплакати* и *преиграти*: Те ноћи преноћили смо нас тројица у једној малој кућици пуној прљаве сламе (Васић1); За то

време истопа се око полова снег и мраз, па се на наквашеном окопнелом тлу може за време дугога лета развити биље, чији је корен или семе у стању да презими дугу поларну ноћ (Миланковић1); А ти си ми казала да си ноћ преспавала на фотељама у холу терминала 1 (Пекић); А ти, цео дан прећута? (Данојлић); У отворене очи утицала је зора и побатао се он, усправан и страхан у огорчењу што је целу ноћ престајао њишући се (Ћосић1); А уочи среде и петка и великих празника преклечао би целу ноћ на молитви (Н. Велимировић, РЕИ); Целу ту ноћ је преплакао (Н. Велимировић, ЕКС).

Пердуративи са префиксом *про-* у српском језику означавају „провести означени временски интервал у одређеним околностима“. РСЈ бележи 52 глагола, РСКЈ нешто више, у чијој се дефиницији издваја значење „провести неко време радећи X“, али међу њима има и делимитатива (као што су *провеселити се, продремати, прокупати се, проћаскати*) и глагола чија је употреба, ако не архаична или дијалекатска, свакако врло ретка као што је *проашиковати* или *прочловити*. Мотивну базу за образовање ових пердуратива чине глаголи са значењем пребивања на неком месту – *боравити*, у значењу стања повезаних са спавањем: *бдети, куњати, спавати* и других стања и њиховог испољавања: *гладовати, дрхтати, кашљати, плакати*, различитих активности: *банчити, глумити, играти (се), лудовати, лумповати, плесати, ратовати*, глаголи који означавају положај у простору: *лежати, лешкарити, стајати, чловити, чучати*, поједини глаголи кретања: *лутати, тумарати, цуњати*, егзистенцијални глагол *живети* итд. У нашем корпусу потврђено је 7 глагола: *пробавити, пробдети, провести, продангубити, проживети, проплакати* и *проспавати* у 221 примеру. Убедљиво су најбројнији примери (чак 177) са глаголом *провести*: У **Пашином двору** једва да је био провео петнаестак дана (Велмар-Јанковић); *Пола њиховог живота он је провео у путовању* (Ћосић1); *Симан је провео зиму у некој врсти заноса* (Андрић1); *Вукашин на клупи, седећи, проведе ноћ* (Ћосић1); *Тодор проведе свој век као каснар архиепископског властелинства* (Миланковић1); *Провео је ноћ у бунилу*, будећи се сваких пола сата (Капор); И тријезан, као да није провео ноћу пићу, опростио се са Зајком (Селимовић2).

У свим наведеним примерима уз допуну којом је одређен временски интервал, употребљавају се и допуне којима се указује на околности у којима се проводи дато време, најчешће место (у **Пашином двору, на клупи**) или стање (у **некој врсти заноса, у бунилу**), положај (**седећи**), активност (у **путовању, као каснар, у пићу**) и које чине обавезну валентност овог синсемантичног пердуратива. Уколико је допуном означена нека активност и уколико постоји одговарајући пердуратив за означавање те активности могућа је трансформације у којима се изоставља синсемантични глагол *провести*: *Вукашин на клупи, седећи, проведе ноћ* (Ћосић1) → *Вукашин преседе ноћ* на клупи; *Проведе целу ноћ клечећи* у молитви (Краков, АСП) → *Целу ноћ преклеча* у

молитви¹⁴⁴ итд. Конструкције са глаголом *провести* тако можемо посматрати као аналитичко средство изражавања пердуративности у српском језику, којим се надомешћује слаба продуктивност творбених средстава. Његов еквивалент у украјинском језику има изразито мању фреквенцију, заступљен је у нашем корпусу тек у 30 примера, при чему у већини има значење „боравити неко време“ (последња два примера): Раніше Терентій *половину свого віку провів за ткацьким верстатом*, майстерно *виробляючи* полотна, настільники і рядна (Стельмах); А великого візира Азем-пашу мало хто знав: він *своє життя провів у походах і на засіданнях дивану* (Іваничук); *Й ту ніч провели під голим небом, тулячись* навколо багаття (Білик); *Провівши кілька годин у приміщенні для допитів*, Ібрагім цілий тиждень не міг позбутися враження, що він весь просмердів брудом, нуждою й нікчемністю (Загребельний1); *Цілий день провела в садах Топкапи* (Загребельний1).

Исто значење „провести означени временски интервал у одређеним околностима“ има и глагол *проживети* (30 примера): Како је могуће да човек *проживи* (=проведе) *оволико времена* међу људима за које преко ноћи сазна да су тотални странци (Петровић М); Тако ми бар пише један пријатељ са којим *сам проживео* (=провео) *неколико година* у инжењерској пракси (Миланковић1); Савимо на лево, у продужење Кертнерштресе, које води на Виден, бечки кварт у којем *сам проживео* (=провео) *сво време мог боравка овде* (Миланковић1); Да се рат једанпут сасвим заврши, да се повратим кући и да мирно и спокојно *проживим* (=проведем) *остатак живота* — ето то је био мој идеал (Васић1); *Нисам ни годину дана проживела* (=провела) као жена, ни као Анђа Толина што ни хлеба у кући нема, и она је срећнија од мене (Ћосић1).

Глагол *пробдеи* означава провести означени временски интервал у будном стању“ и такође је обично праћен допунама које указују на околности у којима се проводи време: Ја *сам пробдео ноћ лежећи у високој спарушеној трави*, а Матија *стојећи непокретно на једном месту* (Ненадић); *Читаву ноћ пробдио сам скутрен у кревету пратећи напетим чулима то надимање и ишчекујући широм растворених очију да у четворини прозора забјеласа први траг зоре* (Десница); Тако су мали свирачи *морали да пробдију још једну ноћ* (Олујић1); *Три године сам*, Господе, *пробдео* да начиним нешто својом руком што би било достојно твога имена (Ненадић), док је уз глагол *пробавити* обавезна употреба одредбе за место: *Тамо пробави целу зиму*, па чим се снег стане топити, он већ стиже у село (Ранковић); *Ту сам пробавио преко четири године*, радећи по цео дан (Миланковић1).

Од глагола *пробавити*, *пробдеи* *проборавити*, *провести*, *проживети* образују се секундарни имперфективи, а у нашем корпусу потврђени су несвршени *проводити* и *проживљавати* у функцији изражавања како актуелних (а), тако и итеративних ситуација (б):

- (а) Тако, *три-четири сата проводимо у чекаоници у гужви, разноразним мирисима и потезању* док не продремо до управника болнице (Михаиловић, АСП).

¹⁴⁴ Упор.са раније наведеним примером: А уочи среде и петка и великих празника *преклецао би целу ноћ на молитви* (Н. Велимировић, РЕИ)

Гонитељи су застали пред вратима, дамара набијених нестрпљењем проживљавао сам тај тренутак који је решавао моју судбину (Селимовић¹)

- (б) Кад би Исаковичи ишли у лов, у своју Руму и Хртковце, Павлова жена је остајала код куће и проводила време у припреми једне раскошне колевке (Црњански²).

Четири часа преподневаи исто толико по подне проводио је и онако у **радњи, књижећи улаз и излаз робе** (Тишма).

Украјински пердуративи са префиксом *пере-*, поред тога што означавају ситуацију која се одвија у одређеном временском интервалу испуњавајући тај интервал у потпуности (примери под а), могу имати и значење *перечекати*, односно „сачекати почетак или завршетак неке друге (обично неповољне, непријатне) ситуације неко време, боравећи негде, у неком стању, неком положају“ (примери под б). Како је временски интервал у коме се одвија ситуација означена пердуративом у другом случају једнак интервалу трајања ситуације која се одвија напоредо, допуном се, по правилу, указује управо на ту ситуацију, а не на временски интервал:

- а) Марко перележав цілу ніч у горячці, а Петро не лишав його ані хвилі самого (Чайковський).
- б) Найкраще б перележати жару десь у балці, або в комишах над ставищем, або між розвалинами хат (...), і що лиш вечірком їхати далі (Лепкий).
- а) Хлопці *всю ніч* не могли заснути. Над ними пересиділа заплакана Маркова мати (Чайковський).
- б) Згряя куріпок довго чаїлася, щоби пересидіти небезпеку (Самчук).
- а) Він не великий пан і з приємністю перестоїть тих кілька годин навчання (Самчук).
- б) Над Салгиром перестояли два дні, поки вислані стежі повертались (Чайковський).

Код пердуратива *переждати, перетривати* (овде се често реализује и значење „издржати“¹⁴⁵ – први пример), *перечекати* реализује се само друго значење: Багатіші по лісах ями для себе заздальгидь гребуть, щоб було де перетривати негодую (Лепкий); Переждала з дитиною біля річки — *до початку навігації*, коли можна вертатися додому (Барка); Кілька разів Созінов з Соломією ледве не попали в хитро поставлені пастки і нарешті вирішили десь переждати непевний час (Стельмах); Заплющив очі стомлено, перечекав пекучий приступ болю, що накопився хвилею, а потім втих, розтанув, і став писати далі (Шевчук Вл); Чи бігти розганяти, чи перечекати, аж наревуться до обриди і перестануть (Самчук). Могуће је изостављање допуне или употреба само допуне којом се означава временски интервал – на другу ситуацију чији се завршетак или почетак ишчекује током тог интервала указује шири контекст: Вночі, попросивши мене перечекати в кухні, солдати вчинили обшук (Андріяшик); Ще перечекавши хвилину, я попростував уперед (Андріяшик).

¹⁴⁵ А то је једно од значења латинског глагола *perdureo* који лежи у основи термина пердуративност.

Код глагола *перебути* најчешће се реализује прво (пердуративно у ужем смислу) значење (а), али може бити реализовано и друго – најчешће уз додатну сему „издржати“ (б) или без ње (в):

- (а) Але нині, перебувши ніч на боротьбі з собою, Орлик рішився служити ділу (Лепкий)
Мала там перебути *не менше двох тижнів*, щоб в обителі святій відпочити від суєти мирської і від житейських турбот (Лепкий).
Але що для вас п'ять років?! Ви їх перебудете й повернетесь живий... (Багрянний1)
- (б) *Півзими, до перших бруньок* треба перебути, а вже, крім решток лузги і пшона в вузлику, нічого немає (Барка).
- (в) Німці туди й носа не покажуть. Там корівка і перебуде (Тютюник).

Глагол *пережити* има неколико значења (уп. срп. *надживети, доживети, преживети* итд.)¹⁴⁶, а може се употребљавати и у пердуративном значењу „провести означени временски интервал у одређеним околностима“ (срп. *проживети*): *Ізабелла пережила страшну ніч*. Сльози, метання, хапливі наради (Загребельний1); *Вмостившись на балагулі*, — розказує у Левицького лікар, що пережив допіру *тяжкі хвилини* над безнадійним пацієнтом (Корсак); *Серед таких обставин пережили* кульчичане *кілька літ* (Чайковський); *Тяжко було їм пережити* *кілька хвилин*, *тяжко було перебути* в невідомості й тривозі (Федорів).

Само у пердуративном значењу у ужем смислу употребљавају се глаголи који означавају испољавање одређених стања (у нашем корпусу *передригоніти, переплакати, переридати* и сл.) и глаголи типа *переночувати*: *Я* *накидав* на підлогу подушок, уквив Христину ковдрами, а сам до ранку передригонів на стільці (Андріяшик); Варто було перемліти, переридати ті задушливі ночі на мокрій від сліз госпітальній подушці (Гончар1); *Де-небудь* *зайде* до хати, *посидить, погріється, побалакає*, а як ніч *западе*, то й переночує чи то в хаті, чи в стодолі (Бордуляк, УП); *Лишивши по ліву руку Рожищів*, хлопці *звернули вбік* і *вирішили переднювати* (Білик).

Пердуративи са префиксом *пере-* имају у украјинском језику знатно ужу мотивну базу од пердуратива са префиксом *про-*. Њу, пре свега чине глаголи са значењем „проводити неки временски период“: *днювати, зимувати, літувати, ночувати*; глаголи са значењем положаја у простору: *лежати, сидіти, стояти*, глаголи типа *ждати, чекати*, глагол *бути* (у значењу „боравити“), глагол *жити* (у значењу „боравити“ и у значењу

¹⁴⁶ Сказав без страха, так ніби прозиравав крізь роки і знав, що переживе всіх (Загребельний1).

І я теж згорю па тих вогнищах, і тільки наша любов, переживши всі твої злочини, *відвідає* нас у пійтмі наших могил! (Загребельний1)

Високу печаль пережила стара, *відчуваючи* на собі нову хвилю такого прив'ядання, — *їх* *проходить*, тих хвиль, *за життя* *кілька* (Шевчук).

Придбали собі доньку, пережили *імперіалістичну війну*, *зустріли* *революцію*, та *прийшли* *німці* до нас у Донбас (Яновський).

„проводити време“), глаголи стања и испољавања стања: *горювати, дригоніти, плакати, ридати, тремтіти, тужити, хворіти*, укључујући и глаголе повезане са ситуацијом спавања – *переспати* и *перекуняти*. Пердуративи са префиксом *пере-*, нешто мање продуктивни и са ужом мотивном базом од пердуратива са префиксом *про-*, ипак су реалтивно фреквентни у украјинском језику – у нашем корпусу забележени су у 141 примеру. У тим примерима заступљено је 16 глагола, а међу њима најфреквентнији су: *переночувати* (41 пример), *пересидіти* (19), *перечекати* (15), *перезимувати* (11), *перезжити* (10), *перебути* (9), *перезждати* (9), *перестояти* (7), *перележати* (4) и *переспати* (4). По једним примером представљени су глаголи *перегорювати, переднювати, передригоніти, переплакати, переридати, переходити*, од којих се не образују секундарни импективи.

Од пердуратива са значењем „провести одређени временски период“ , са значењем положаја у простору и сл. редовно се, пак, образују секундарни импективи: *переночовувати, пересиджувати, перечікувати, перезимовувати, переживати, перебувати, перестоювати, перележувати* итд. и употребљавају за означавање актуелне или итеративне ситуације:

- (а) Одеса переживала чергову морську зиму, вітри всіх напрямків не минали її, тумани з моря заходили часом — мокрі, густі, сірі тумани (Яновський).
Не хотів перешкоджати її плачу, адже мала вона на те право, тож терпляче перечікував, доки позбудеться вона своєї туги (Шевчук).
- (б) Рано вставав на годину, аби затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печі (Стефаник, УП)
Заробила Марія коло Стратона чимало грошей за зиму. Він виплачував їй за роботу, як чужій, хоч насправді чужою стала йому власна домівка — вільний від роботи час пересиджував у Марії (Іванчук).

Пердуративни глаголи са префиксом *від-* у украјинском језику и њихови еквиваленти са префиксом *од-* у српском, а као што смо већ напоменули, разликују се од осталих пердуратива својом импликацијом „обавезни завршетак ситуације“¹⁴⁷, али и својом пресупозицијом, која, пак,

¹⁴⁷ Пердуративно и финитивно значење префикса *од-* се у литератури посвећеној српском језику обично не разматрају одвојено. Тако И. Клајн истиче да глаголи са овим префиксом изражавају „посебну врсту перфективности“, односно „значе радњу у дужем али ипак завршеном периоду“ (Клајн 2002: 265). Д. Кликовац, пак, издаваја две групе ових глагола, које се по опису који даје управо односе на пердуративне и финитивне: „Прву групу сачињавају глаголи који значе да је вршилац у вршењу радње провео неко време, а затим радњу завршио (...). Ови глаголи су у већини случајева употребљени као прелазни, и у том случају је трпилац радње најчешће само време проведено у вршењу радње (...). У другу групу сврстали смо глаголе чије значење подразумева да је радња трајала неко време (тачније, онолико колико је то било потребно, али је фокус на њеном завршетку“ (Кликовац 2008: 269-270). Д. Кликовац, међутим, говорећи о првој групи, истиче да „време проведено у радњи може бити и неко потребно, предвиђено, одређено, прописано или сл. време – у тим случајевима допуна је *своје*“. У овим случајевима, о чему је било речи раније, у поглављу

није обавезна. Наиме, значење већине ових глагола садржи претпоставку постојања одређене дужности, дуга, норме које у задатом временском интервалу треба испунити. Овај елемент значења посебно је уочљив када се пердуративи са префиксом *од-* упореде са пердуративима са префиксима *про*, *пере-* (у српском *пре-*) образованим од истих основа: [УКР] *відвоювати* – *провоювати*, *відлежати* – *пролежати*, *перележати*, *відпрацювати* – *пропрацювати*, *відсидіти* – *просидіти* [СРП] *одлежати* – *прележати*, *отплакати* – *преплакати*, *проплакати*, *одседети* – *преседети*, *одживети* – *проживети*, *преживети* итд. У украјинском језику је присуство овог елемента имплицитног значења уочљиво у свим примерима из нашег корпуса, на основу чега се може претпоставити да је реч о обавезној пресупозицији, док је у српском присутно у већем делу примера, али не и у свим, те у њему овај елемент имплицитивног смисла, иако чест, није обавезан. Оваква пресупозиција очито је присутна у следећим примерима (у неким од њих истакнута модалним глаголима):

[УКР] Він був принаймні устократ чесніший перед кривдним світом, ніж, мій професор Захаров, який відсидів у таборах *майже двадцять років* (Федорів).

Суть у тим, що, одсидівши *одну добу/у в'язниці/*, батько повернувся додому і довго не міг прийти до пам'яті (Багрянй1).

Відстоявши *години* за рядового, ви потім звалитесь з ніг(Гончар1).

Він мусить з'явитись у військову частину, щоб одслужити там *шість років* (С. Скляренко, СУМ).

Не думаю, що інспектор, який відчергував *12 годин*, матиме бажання знову вийти на дорогу (РЕИ).

[СРП] Једва се одбралим од лекара да ме не пошаље у болницу. Али одлежим ту, богами, *ваљда цела два сата* (Михаиловић1).

У то време, сви путници, који су ишли у Кијев, имали су да одседе, *шест недеља*, у карантину (Црњански2).

Треба одживети *само један, свој живот*, и избећи обе судбине: и судбину оца и судбину сина (Ћосић1).

Симан је одлежо *три дана* и тек по „надвојводином“ одласку пуштен (Андрић1).

Присуство значења норме, дуга мање је уочљиво, али се може претпоставити, у следећим примерима:

[УКР] Леонід, як і Маланюк, пройшов першу світову, *всі роки* відвоював (упор. са провоював) в армії УНР і нажив туберкулез в окопах (Корсак).

Трохи розвіяла її неспокій, поставивши за приклад життя свого чоловіка, котрий відлітав (упор. са пролітав) *двадцять років* (Рибак, ЕКУ).

посвећеном фазности, акценат је такође на завршетку, до кога долази по испуњењу норме, губљењу способности, исцрпљености радње и слично, што је истакнуто заменицом *своје* (в.стр.145-156).

Поглянь на свої руки токаря. *Тридцять років* вони відпрацювали (упор. са пропрацювали) в цеху (О. Донченко, СУМ).

Боліло в грудях. Важко було сидіти, а знов лягти боявся... Відсидів там *п'ять місяців*. Допоки десь вирішувалася його подальша доля... (Шевчук Вл).

[СРП] Преврнуо сам неколико страница у књигама које ми је донијела, једну сам с муком догурао до краја, па их оставио на страну да одлеже неко вријеме прије него јој их вратим (Десница).

А Павле је причао да је код њих одседео само мало (Црњански2).

Иако је последњих месеци сваке недеље *по целу службу* одстајао у манастиру, (...), ноћас је почело извршење оне велике казне над њим (Ћосић1).

У последњем украјинском примеру шири контекст указује да је реч о периоду изгнанства који је субјекат **дужан** да проведе (*відсидити*) на одређеном месту. Посебно су интересантни српски примери код којих се значење норме, дуга такође ишчитава из ширег контекста. У првом примеру: (...) оставио /књиге/ на страну да одлеже неко вријеме прије него јој их вратим, то *неко време* које ће књиге одлежати представља време које би било потребно да се створи привид да су књиге и прочитане, односно неку врсту норме. У другом примеру: А Павле је причао да је код њих одседео само мало шири контекст указује да је ситуација представљена глаголом *одседети* својеврсна дужност агенса. У трећем примеру агенс је „последњих месеци сваке недеље *по целу службу* одстајао у манастиру“ као свој дуг којим би требало да искупи грехе. Значење дуга, норме, може се претпоставити и у следећим примерима са глаголом *отплакати*: Сетиш се онда деце, отплачеш пет минута, а после опет по старом, разумеш! (Васић), **Треба ли** због тога *мало* да отплачем? (Капор).

Најзад, у следећим примерима из српског корпуса овај елемент имплицитног смисла не може се издвојити: И застадоше у Фуштанима, где одседеше неко време; па, се вратише до Вертекопа који, међутим, беше препун (РЕИ); Чађевић оћуга и одстаја док се Аћим умивао из тестије (Ћосић1); Исакович одстоја у тој гунгули, *неко време* (Црњански2).

Значење норме, дуга, у ове пердуративе свакако уноси префикс *від-* (*од-*) – оно је присутно и у значењу финитивних глагола (*відслужити своє – одслужити своје*) и неких других глагола – *відробити (борг) – одрадити (дуг)*. М. А. Кронгауз управо на примеру овог префикса говори о „траговима“ општим идеја префикса који се чувају и испољавају у конкретним глаголима или низовима глагола. Под појмом „траг“ М. Кронгауз подразумева „својства конкретног глагола или низа глагола (пре свега семантичка и валентна) која проистичу из својстава творбених модела вишег нивоа апстракције“ (Кронгауз 1998: 196). Тако се, истиче он даље, „може говорити о неким општим идејама, карактеристичним за одређени префикс, које су присутне у многим конкретним подзначањима“ и које „омогућавају разликовање значења квазисинонимичних глагола истог корена“ као што је (у руском језику) реч о пердуративима са префиксом *от-* и префиксом *про-* (Кронгауз 1998: 196). Значење норме код појединих глагола може, пак, бити повезано и са лексичким значењем њихових мотивних база – реч је о глаголима типа *служити, працювати,*

робити, бути, код којих се (тачније код неких од њих – *служити* и *бути*) овај семантички елемент реализује и у твореницама са префиксом *ви-*: Взятий до війська від ріллі, вислужив (...) *дванадцять літ* (И. Франко, ЕКУ); *Два місяці із тижнем* вибула вона з чоловіком там, поки їх випустили (Вовчок).

Мотивна база пердуратива са префиксом *від-* у українском језику и префиксом *од-* у српском је веома уска. Чине је глаголи са значењем различитих активности, углавном професионалних: [УКР] *вартувати, воювати, літати, молотити, полоти, працювати, робити, служити, чергувати* [СРП] *мировати, радити, ратовати, служити*, и са значењем положаја у простору, често у пренесеном значењу: [УКР] *лежати, сидіти, стояти*; [СРП] *клевчати, лежати, седети, стајати*. У српском језику бележимо и пердуративе *одболовати, одживети* и *отплакати*. Овај творбени модел, дакле, слабо је продуктиван у оба језика, а употреба одговарајућих пердуратива није нарочито учестала: из українског корпуса ексцерпирани смо тек 12 примера са 7 глагола међу којима су фреквентнији *відсидіти* (4 примера) и *відстояти* (3), а *відвоювати, відлітати, відпрацювати, відробити, відслужити* представљени су по једним примером; из српског корпуса ексцерпирано је 15 примера са 6 глагола: *одболовати* (1 пример), *одживети* (2), *одлежати* (3), *одседети* (3), *одстајати* (3), *отплакати* (2).

Малобројни українски пердуративи са префиксом *ви-*, који немају своје творбене еквиваленте у српском језику, такође као обавезну импликацију имају завршетак ситуације. Према осталим елементима смисла не разликују се од пердуратива са префиксом *про-*: Зрештою, цього разу Іван горів по-особливому: висидівши якийсь час за столом на веранді, він наче пригасав і ніяковів (Шевчук); Один із хлопців Олександрі Панасівни пішов по гас, він вистоїть біля гасової будки *добрих п'ять годин*, доки дістанеться зі своїми бляшанками до дверей (Шевчук); Не можеш вичекати хвилині? (Бордуляк, УП); А як сердешна Домаха вимучилася: *двоє день і дві ночі* вистогнала та виквилала так (М. Кропивницький, СУМ). Код појединих пердуратива (најчешће код глагола *висидіти, вистояти*) са овим префиксом може се реализовати факултативна сема „издржати (до краја, колико је времена потребно)“: Там, на березі він побився об заклад, що висидить під водою *дві хвилини* (Савченко); Діти виголодніли і не могли висидіти в школі (Барка); Чубенко стояв і стояв, а загонові здалося, що він весь залізний і *яку завгодно негоду* вистоїть (Яновський); Може води в рот понабираємо, Маріє? Понабираємо и в заклад підемо, хто більше вимовчить (Кучер).

Мотивну базу ових пердуратива чине глаголи са значењем положаја у простору *лежати, сидіти, стояти*, глаголи неодређеног кретања *бігти, плигати, ходити*, глаголи са значењем „проводити одређени временски период“: *зимувати, літувати*, поједини глаголи продуковања звука: *квилити, стогнати*, укључујући и глагол *мовчати*, као и глаголи *бути* (у значењу „боравити“), *служити, спати, чекати*. У нашем корпусу, из кога је ексцерпирано 17 примера са 7 глагола овог типа најзаступљенији су глаголи

положаја у простору *висидіти* (5 примера) и *вистояти* (6 примера). Од глагола овог типа (осим од глагола звучања) редовно се образују секундарни имперфективи. Они могу означавати актуелну ситуацију или, чешће, узитативну ситуацију: Він пробравсь у куток, де вистоювали хлопці з їхньої фабрики (Шевчук); Ось до бугая залишилося чотири кроки, три, два, але він вичікував і підпускав все ближче (Тютюник); Вірунька не перший рік висиджує зміну за зміною в кабіні свого крана (Гончар2); Приходить сумовита, сідає на лавці під гіллястою липою і годинами так висиджує перед вікнами палат(Гончар2); Мій гість Бережан довго вистоював біля відчиненого вікна, за яким текла, як чорний дикий мед, пахуча липнева ніч (Федорів).

Пердуративно значење могу имати и два глагола са префиксом *за-* у україјинском језику – *зализувати* и *заночувати* и један у српском *заноћити*. У оба језика ови глаголи се дефинишу као „остати негде на преноћиште (зиму)” а не као „провести ноћ (зиму) негде”, мада се у свим україјинским и већини српских примера (са изузетком једног, последњег који наводимо) реализује ово друго, пердуративно, значење.

[УКР] У Слободзеї, зализувала(...) козацька флотилія (С. Добровольський, СУМ).

Можете провідать пана Лазаревського й заночувати в нього (Шевчук Вл).

Заночували на Веселівці (Самчук).

[СРП] Дошла је у госте и заноћила (Ћосић1).

Нама би међутим било боље да заноћимо негде даље од реке (Петровић Р.1).

Једна богомољка заноћи у мом селу и, кад угледа месец, паде на колена и поче да запомаже (Ћосић1).

3.3. Закључци

Делимитативност и пердуративност чине акционалну категорију која се налази на пресеку поља лимитативности, дуративности (и, шире, квантитативности) и фазности. У оба случаја означава се радња која се одвија у ограниченом врменском интервалу, с тим што је код пердуратива акценат на испуњености датог интервала радњом у потпуности, односно фокус је више на интервалу, који мора бити и конкретизован, него на самој радњи.

Делимитативи у оба језика означавају радњу која се одвијала у ограниченом врменском интервалу, након чијег истека је и сама радња престала (*поседели су пола сата у парку и *још увек седе тамо*). Трајање временског интервала у коме се одвија делимитативна ситуација може бити елсплицитано помоћу различитих лексичких конкретизатора, а најчешће се оцењује као кратко, веома ретко као дуго, али нису ретки случајеви у којима је ова оцена изостављена, односно говорник не оцењује трајање делимитативне ситуације, већ је његов став неутралан.

Пердуративима се у україјинском и српском језику изражава ситуација која је трајала у ограниченом временском интервалу, обухвативши,

испунивши тај интервал у потпуности. Трајање интервала код већине пердуратива мора бити лексички конкретизовано, најчешће (у српском и једино) именичком допуном у облику акузатива без предлога и оцењује се обично као дуго уз негативни емоционални став говорника према радњи, тачније њеном трајању (не само „дуго“ већ „предуго“). Ситуација означена пердуративом обично престаје по истеку одређеног временског интервала, али се може одвијати и после њега (*преседели су пола сата у парку и још увек седе тамо*).

Основно средство изражавања делимитативности у оба језика је префикс *по-*. Овај творбени модел у украјинском и српском језику, међутим, знатно се разликују. У украјинском језику изузето је продуктиван, има широку мотивну базу, а у оквиру сваке лексичко-семантичке групе реализује се на десетине лексичких јединица са делимитативним значењем, па је у нашем корпусу заступљено чак 209 глагола у 694 примера. Број српских примера – 196 и, још више, број делимитативних глагола употребљених у њима – 20, указују на знатно мању продуктивност овог творбеног модела. Иако речници бележе нешто већи број делимитатива него наш корпус, употреба многих од њих је ретка, мотивна база ужа, а број конкретних реализација неупоредиво мањи него у украјинском. Стога је приликом превођења украјинских делимитатива који немају своје еквиваленте у српском језика неопходна лексичка конкретизација ограничености временског интервала у коме се одвија ситуација означена делимитативом обично помоћу синтагме „неко време“ а сам делимитатив се преводи одговарајућим глаголом НСВ¹⁴⁸: [УКР] *походив мовчки по кімнаті* [СРП] *ходао је неко време ћутке по соби*; [УКР] *начальник і прокурор пошепотіли щось* [СРП] *начелник и тужилац су шапутали (нешто) неко време*; [УКР] *пес (...) покрутився біля хати, поплигав біля дітей з місяць* [СРП] *пес (...) се мувао неко време око куће, скакутао око деце неких месец дана*. Спој глагола НСВ са одредбама овог типа јесте централно средство изражавања делимитативности у српском језику, док је то у украјинском АК делимитативних глагола. Делимитативе образоване од мултипликативних глагола, који представљају особеност украјинског језика, преводимо одговарајућим семелфактивним глаголима, а уместо на ограниченост интервала указујемо на ограниченост броја квантова који се понављају помоћу неодређеног квантификатора „неколико пута“: [УКР] *Северин покрутився перед дзеркалом, поцмокав язиком, посвистів, порипів чобітьми* [СРП] *Северин се неко време вртео пред огледалом, цокнуо неколико пута језиком, звизнуо неколико пута, неколико пута зашкрипао чизмама*; [УКР] *швидко проминули,*

¹⁴⁸ Овде за делимитативе и ниже за пердуративе наводимо преводе примера заступљених у претходним поглављима.

— тільки *помигтіли* на картузах їх приржавлені зірки [СРП] брзо проґоше – само су **неколько пута** на њиховим качкетима *севнуде* зезде начете рґом итд.

Поједини глаголи са префиксом *при-* у српском језику могу имати делимитативно значење: *придржати, припазити, причекати, причувати*, као и неки глаголи са префиксом *про-*: *провеселити се, провозати (се), продрематити, прокупити се, проґаскати*.

Делимитативи са префиксом *попо-* специфична су црта украјинског језика, како у односу на српски, тако и у односу на друге словенске језике. Овим глаголима означава се ситуација која се одвија у неком интервалу времена који се оцењује као релативно дуг (на шта може указивати и одговарајућа одредба или контекст) а чији се интензитет процењује као повишен. Сема појачаног интензитета доминантна је у односу на остале семе, укључујући и сему ограничености, те се ови глаголи налазе на периферији поља делимитативности. Глаголи са префиксом *попо-* такође се употребљавају за означавање ситуације која се понавља, што још једном потврђује периферни карактер ових глагола – они се налазе на периферији поља делимитативности, али и на периферији поља итеративности. Ови глаголи су изразито емотивно обојени и, као такви, преовлађују у разговорном језику, док су у књижевним делима средство експресије текста.

Пердуративност се у оба језика изражава помоћу неколико префикса: у украјинском помоћу префикса *про-, пере-, від-, за-, ви-*, у српском помоћу еквивалентних *про-, пре-, од-* и *за-*.

Осим по форманту, творбени модели са префиксима *про-* и *пере-* (*пре-*) се увелико подударују и по мотивним базама (уз извесне разлике на које смо указали раније), с тим што су продуктивније у украјинском језику, уз већи број конкретних употребљивих реализација. Такође пердуративи образовани помоћу ових префикса имају нешто већу фреквентност у украјинском корпусу (в. табелу 7). Велики број примера за префикс *про-* у српском корпусу условљен је високом учесталашћу глагола *провести* (заступљен је у 177 од укупно 221 примера), који се знатно чешће употребљава од његовог украјинског еквивалента, будући да се у украјинском језику пердуративност углавном изражава синтетички, док је за српски карактеристична употреба управо синсемантичног глагола *провести* у оквиру аналитичке конструкције са пунозначним глаголом у облику глаголског прилога садашњег (*проведе ноћ седећи*) или процесуалном именицом у облику локатива са предлогом у (*проведе ноћ у бунилу*) којим се управо и изражава ситуација којом је обухваћен временски интервал¹⁴⁹. Овом аналитичком конструкцијом

¹⁴⁹ Уколико овакве допуне нема, глагол *провести* има значење „проборавити, боравити неко време“ – *провести ноћ у баити*.

најчешће се и преводе украјински пердуративи који немају еквиваленте у српском, мада је могућ превод и одговарајућим глаголом НСВ: [УКР] *півдня пробігав містом* [СРП] *провео је пола дана јурцајући по граду* или *пола дана је јурцао по граду*; [УКР] *рік прослужив у попа* [СРП] *провео је годину дана у служби код попа* или *годину дана је служио код попа*; [УКР] *він цілий день пробовтався /у річці/* [СРП] *цео дан је провео брчкајући се/у реци/* или *цео дан се брчкао/у реци/* ИТД.

Украјински пердуративи са префиксом *пере-*, могу имати и значење *перечекати*, односно „сачекати почетак или завршетак неке друге (обично неповољне, непријатне) ситуације, боравећи негде“. Као допуна уз ове глаголе функционише обично процесуална именица којом се означава ситуација која се одвија паралелно са оном израженом пердуративом и која испуњава временски интервал у коме се одвија и пердуративна ситуација. Глаголи *перечекати*, *переждати*, *перетривати* преводе се српским глаголом *сачекати*, док се остали (а реч је, пре свега, о глаголима са значењем положаја у простору) преводе одговарајућим пердуративом, глаголом НСВ или опет глаголом *сачекати* и одговарајућим глаголом НСВ у облику глаголског прилога садашњег, при чему се, приликом превода са пердуративом допуна изражена процесуланом именицом у акузативу без предлога преводи одговарајућом именицом или, ређе, зависном временском клаузом са везником *док*, а у осталим случајевима зависном временском клаузом: [УКР] *перечекав приступ болу* [СРП] *сачекао је док не прође/да прође напад бола*; [УКР] *вирішили десь переждати непевний час* [СРП] *одлучили су да негде сачекају док не прођу/да прођу несигурна времена*; [УКР] *најкраце б перележати жару десь у балці* [СРП] *најбоље би било да сачека да прође/док не прође врућина (лежећи) у јарузи*; [УКР] *сховатися на якийсь (...) час і пересидіти бурю* [СРП] *сакрити се на неко (...) време и сачекати да прође/ док не прође бура*; [УКР] *обпершись об стіну, перестоя введугу* [СРП] *ослоњен на зид, престајао је невреме/ стајао је док невреме није прошло/ сачекајо је (тако стојећи) док не прође/ да прође невреме* ИТД.

Творбени модел са префиксом *від-* у украјинском и еквивалентни модел са префиксом *од-* у српском практично се потпуно подударују. Разлике се уочавају на нивоу конкретних реализација. Тако украјинском глаголу *відсидіти* у значењу „одслужити казну“ у српском одговара глагол *одлежати*, а у осталим значењима пердуратив *відсидіти*, као и глаголи *відлітати*, *відпрацювати*, *відчергувати* немају еквиваленте у пердуративном значењу већ се преводе глаголом НСВ, аналитичком конструкцијом са глаголом *провести*, као једним од средстава изражавања пердуративности, или описно: [УКР] *(...) чоловіка, котрий відлітав двадцять років* [СРП] *(...) мужа, који је летео/ провео као пилот/ радио као пилот двадесет година*; [УКР] *тридцять років вони відпрацювали в цеху* [СРП] *тридесет година оне су радиле /провеле радећи у хали*; [УКР] *Не думаю, що інспектор, який відчергував 12 годин, матиме бажання знову*

вийти на дорогу [СРП] *Не верујем да ће инспектор који је дежурао/провео на дежурству 12 сати имати жељу да поново изађе на пут.* Или, српски пердуративи *одживети, отплакати* немају у украјинском еквиваленте са префиксом *від-* већ се преводе пердуративима са префиксом *про-*: [СРП] *Требао дживети само један, свој живот* [УКР] *Треба прожити лише одне, своє життя*; [СРП] *отплачеш пет минута* [УКР] *проплачеш п'ять хвилин.*

Префикс *за-* изузетно је непродуктиван као формант пердуратива у оба језика – у украјинском бележимо само два – *зазимувати* и *заночувати*, а у српском један – *заноћити*. Најзад, творбени модел са префиксом *ви-* постоји само у украјинском језику и слабо је продуктиван.

У табели (7) дати су упоредни статистички подаци о фреквентности префикса којима се изражава делимитативно и пердуративно значење у нашем корпусу:

Табела 7: Упоредни подаци о употреби префикса са детерминативним значењима у украјинском и српском језику у анализираном корпусу

УКРАЈИНСКИ ЈЕЗИК			СРПСКИ ЈЕЗИК		
ПРФ	ГЛ	ПР	ПРФ	ГЛ	ПР
ДЕЛИМИТАТИВИ					
<i>ПО-</i>	209	694	<i>ПО-</i>	20	196
<i>ПОПО-</i>	27	78			
			<i>ПРИ-</i>	4	33
			<i>ПРО-</i>	5	19
УКУПНО	236	772	УКУПНО	29	248
ПЕРДУРАТИВИ					
<i>ПРО-</i>	23	160	<i>ПРО-</i>	7	221
<i>ПЕРЕ-</i>	16	141	<i>ПРЕ-</i>	11	97
<i>ВІД-</i>	7	12	<i>ОД-</i>	6	15
<i>ЗА-</i>	2	11	<i>ЗА-</i>	1	8
<i>ВИ-</i>	7	17	-	-	-

УКУПНО	55	341	УКУПНО	25	341

4. Акционалне плуралне модификације

4.1. Преглед литературе и претходних истраживања

У основи категорије квантитативности лежи појам количине који спада у фундаменталне филозофске и општенаучне категорије¹⁵⁰. Под категоријом количине у лингвистици обично се подразумевају два блиска, али релативно независна појма – појам множине, повезан са операцијом бројања и појам величине, повезан са операцијом мерења. У савременој аспектиологији оба ова појма улазе у сферу квантитативне аспектиуалности (Храковский 1989: 6). Појму величине, односно мере и степена испољености обележја процесуалних ситуација, који улази у сферу семантичке категорије градуелности, посвећено је наредно поглавље, док ће ово поглавље бити посвећено акционалним модификацијама повезаним са појмом плуралности као друге квантитативне субкатеорије.

Пре него што приступимо прегледу литературе и претходних истраживања посвећених овом питању, треба рећи да под појмом плуралност подразумевамо семантичку категорију која се реализује као скуп два повезана значења сингуларности (=један) и плуралности (=више од један), укључујући и гранично значење збирности као сингуларне интерпретације мноштва појава, односно термин плуралност користимо као хипероним, за означавање саме категорије, и као хипоним, за означавање посебног семантичког елемента те категорије. Осим тога, овај термин применљив је како на (неградуелну) квантификацију именског израза, тако и на квантификацију процесуалне ситуације, уз истицање сличности и указивање на разлике између њих кроз издвајање именске плуралности и глаголске плуралности, што је у складу са тенденцијама у савременој лингвистици (Долинина 1996 и Храковский 1989 – у овом значењу употребљавају термин „множественность“, Синтакса 2005 – употребљава се термин параметричка квантификација).

Квантитативност у сфери именских речи, како она која се реализује кроз категорију градуелности (или у традиционалним терминима категорију степена или интензивности, такође категорију компаративности), тако и она чији је репрезент категорија плуралности (или, традиционално, категорија броја¹⁵¹), улази у круг лингвистичких проблема практично од самих почетака

¹⁵⁰ Међу десет десет категорија („најопштији појмови“) које издваја Аристотел налази се и квантитет, а већина наука на један или други начин оперише појмом количине.

¹⁵¹ Под категоријом броја код глагола подразумева се пре свега формална, конгруенцијска категорија која дублира број именице са којом глагол конгруира. Облици једнине или множине глагола изражавају истовремено и сингуларност/плуралност процесуалних ситуација, односно квантификују предикатски садржај. Тако облик множине глагола, указујући на то да у ситуацији учествује више субјеката,

науке о језику и релативно је добро изучена; квантитативност процесуалних ситуација (опет, како градуелност, тако и плуралност) као целовит, јединствен предмет истраживања дуго је била по страни и тек у новије време привлачи пажњу истраживача¹⁵², док су поједине појаве које улазе у њену сферу разматране мање или више околионално, обично без указивања на њихову међусобну повезаност и сличности или разлике са категоријом плуралности код именица, у вези са значењима и функцијама СВ и НСВ, те у вези са АКГ.

Тако у својој класификацији акционалних класа глагола у руском језику М. А Шелякин (Шелякин 1987) сврстава оне АКГ које ћемо ми у овом поглављу анализирати као плуралне акционалне модификације и акционална својства, односно репрезенте различитих значења плуралности у сфери глагола, кумулативе (*накосить*) и дистрибутиве (*перемыть*) у квантитативно-резултативне као подтип специјалне-резултативности и семелфактиве (*кольнуть*) као засебну класу у оквиру терминативних АК, док у оквиру атерминативних издваја постојано-узуалну АК (глаголи НСВ у неограничено-кратном значењу, нпр. *преподавать*), многоактну АК (глаголи НСВ типа *гавкать*) и шест итеративних АК – реч је о класама које обједињавају значење појачаног или ослабљеног интензитета и мултипликативности или итеративности, које ћемо анализирати у наредном поглављу (*позванивать, накрапывать, приплясывать, разгуливать, вызвякивать, перемигиваться*).

Ј. С. Маслов истиче да се у словенским језицима квантитативна аспектуалност испољава у различитим посебним значењима видских облика СВ и НСВ, као и АКГ, а лексички помоћу прилога и одредбених речи (Маслов 1978: 19). Квантитативна аспектуалност карактерише радње и стања: 1) по броју „кратова“ или непрекидности/испрекиданости одвијања: једнократне (монотемпоралне), вишекратне (које се понављају, политемпоралне) радње и стања, уз даљу поделу зависно од ограничености/неограничености и регуларности/нерегуларности понављања, укључујући

указује и на то да се мање-више истовремено одвија више (онолико колико има субјеката) мање-више идентичних ситуација: *Децa су пала на траву* (тј. Дете₁ је пало + Дете₂ је пало +... Дете_n је пало), али је овде реч о простој номинацији ситуације, док је исказом са дистрибутивним глаголом *Децa су попадала на траву* истакнута рашчлањеност ситуације, односно ради се о интерпретацији исте ситуације. Облик једине глагола указује да је ангажован један субјекат, али може представљати једну ситуацију или више ситуација које се понављају: *Дете је дошло код баке* (=једна ситуација), *Дете је долазило јуче код баке* (=једна ситуација), *Дете је долазило сваке суботе код баке* (=више ситуација). Однос граматичке категорије броја код глагола и различитих елемената семантичке категорије плуралности захтева свакако посебну анализу. Неке од могућих смерова ове анализе на примерима из руског језика наводи Л.Д. Чеснокова (Чеснокова 1983: 84-87).

¹⁵² В. С. Храковски као разлоге наводи отежану перцептивност мноштва ситуација, те разноврсност и нестандартност формалних средстава (в.о томе више у Храковский 1989: 7-8).

стања и односе који су стално присутни, увек постоје, 2) по степену трајања: као неограничено трајне, ограничено трајне, краткотрајне (моменталне) и 3) по степену интензитета: интензитет може бити нормалан, појачан или ослабљен (Маслов 1978: 18-19). У својој класификацији Маслов издваја сумарну или кумулативну АКГ (*наносить*), дистрибутивну АКГ (*пооткрывать*) и семелфактивну АКГ (*махнуть*) као акционалне класе терминативних глагола, те мултипликативну АКГ (*колоть*), итеративну АКГ (*бывасть*) и испрекидано-атенуативну АКГ (*покашливать*) као акционалне класе атерминативних глагола.

У украјинистици В.М. Русањивски (УГ 1986) раздваја резултативност, плуралност и градуелност, па међу АКГ свршених глагола разликује АКГ степена интензитета и квантитативне АКГ. У последње сврстава једнократну АКГ (*блиснути*), вишекратну или итеративну (*попоходити*), дистрибутивну (*повиходити*), али и АКГ ограниченог трајања, то јест, делимитативну (*походити*). Међу АКГ несвршених глагола В.М. Русањивски такође издваја неколико квантитативних АКГ, али код већине указује на карактеристике интензитета, иако су оне праћене и значењима мултипликативности и итеративности. Реч је о глаголима који означавају дуративне испрекидане радње (*постукувати*), глаголима довољног интензитета (*виспівувати*), глаголима ослабљеног интензитета (*накранувати*) и глаголима недовољног интензитета (*приспівувати*).

К. Г. Городенска (ТМУМ 2004) у оквиру АКГ свршених глагола разликује временске (фазне) АКГ и квантитативне АКГ. Квантитативне даље дели на: 1. оне које изражавају рашчлањеност („кратність“) испољавања радње, као што су једнократна АКГ (*блиснути*) и вишекратна (итеративна) АКГ у коју улазе глаголи са префиксом *попо-* који означавају више пута понављану радњу (*попоходити*) и глаголи са префиксом *пере-* који означавају поновно извођење радње (*пересіяти*), 2. АКГ које изражавају степен испољености предикативног обележја (реч је о класама које смо размотрили у оквиру градуелних модификација) и 3. АКГ којом се изражава да у радњи учествује више субјеката или је радња усмерена на више објеката, а коју чине дистрибутивни глаголи (*перепрати*). Кумулативе (*наліпити*) разматра у оквиру резултативних АКГ. Што се тиче АКГ глагола несвршеног вида, међу њима издваја вишекратну АКГ (*покрикувати*) те АКГ недовољног интензитета (*наспівувати, підкахикувати*).

Љ. Поповић у вези са „тачкастом концепцијом тока радње“ разматра српске и украјинске глаголе овог типа, и то моменталне глаголе, у које убраја семелфактивне (*куцнути, стукнути*), једнократне (*поздравити се*) и глаголе који указују на краткотрајну двосмерну радњу (*тркнути, збігати*) и мултиакционалне глаголе у које убраја мултипликативне (*куцати, стукати*)

и итеративне (*посећивати, відвідувати*) глаголе (Поповић 2008: 194-201). Кумулативе (*наслагатити, накласти*) и дистрибутиве (*поженити*) Љ. Поповић разматра у вези са „реализацијом резултативне функције уз допунске семе“, истичући, међутим, да се они концептуализују мултиакционално, тј. као збир радњи (Поповић 2008: 207-212).

Говорећи о виду и видским ликовима, М. Стевановић истиче да радње које се исказују глаголима НСВ, уз опште значење неограниченог трајања, могу бити двојаке – непрекидно-трајне (дуративне) или учестале (итеративне). У последњем случају реч је о понављању радње у времену неограниченог трајања. Истовремено Стевановић истиче да и свршени глаголи могу исказивати радње које се понављају (Стевановић 1979: 534-536). Међу видским ликовима глагола СВ он даље издваја тзв. тренутно-свршене глаголе, који „означавају процес радње која се цела изврши у једном тренутку“, а као пример наводи како семелфактиве (*треснути, куцнути*), тако и моментативе (*пасти, сести*) (Стевановић 1979: 536-537).

Б. Тошовић у својој класификацији класе глагола које садрже сему плуралности разматра у оквиру различитих група модификација – кумулативе (*накувати*) у оквиру модификација степена, дистрибутиве (*прекопати*) у оквиру модификација редоследа (заједно са фазним глаголима и комитативима), а семелфактиве (*кликнути*) – модификација квантитета (заједно са пердуративним и редупликативним глаголима). Међу модификације квантитета у уводном поглављу сврстава и итеративну АКГ, за коју наводи да „указује на виšekратност радње“ и илуструје је глаголом *шкргутати*, у даљем тексту монографије изостављена је анализа ових глагола (Тошовић 2009: 8-13).

Након неколико радова чији је циљ био попис и опис најразличитијих средстава изражавања категорије плуралности код глагола, као што су дисертација Л. М. Рошчине (Рошина 1977), где се понављање („повторяемость“) посматра као део поља ФСК аспектуалности и којом је обухваћено мултипликативно и итеративно, али не и дистрибутивно значење, и чланак Л. Д. Чеснокове (Чеснокова 1983), појављује се најпре рад В. С. Храковског у коме се семантичка категорија плуралности разматра с тачке гледишта ситуација изражених глаголом (Храковский 1986), колективна монографија *Типологија итеративних конструкција*, у којој су од посебног теоријског значаја поглавља која су написали В. С. Храковски и И.Б. Долињина (ТИК 1989, Храковский 1989, Долинина 1989), а затим и у оквиру колективне монографије *Теорија функционалне граматике. Квантитативност. Квалитативност* (ТФГ 1996) поглавље посвећено квантитативности у сфери предиката, односно категорији „глаголске плуралности“, чији је аутор такође И. Б. Долињина (Долинина 1996).

В. С. Храковски у своме чланку из 1986. истиче да је теоријска база његовог истраживања приступ А.А. Холодовича примењен при анализи категорије мноштва предмета (Холодович 1979), чиме указује да, поред тога што између именске и глаголске плуралности постоје разлике, постоје и заједничке црте које нису запажене у дотадашњим истраживањима усмереним на вид и АКГ. На основу два критеријума: 1. да ли се све ситуације које улазе у мноштво одвијају у једном истом периоду времена или се свака одвија у свом посебном периоду и 2. да ли у свакој ситуацији учествују истоветни актанти или се ситуације разликују минимум по једном актанту, В. С. Храковски издваја три семантичка типа мноштва ситуација: дистрибутивни (ситуације које улазе у овај тип мноштва одвијају се у једном периоду који траје непрекидно и свака од њих има идентичне актанте и минимум једног различитог актанта), мултипликативни (ситуације се одвијају у једном периоду који траје непрекидно и све имају идентичне актанте) и итеративни (свака ситуација се одвија у свом периоду времена и све имају идентичне актанте) тип (Храковский 1986: 152-154). Он даље истиче а су дистрибутивно и мултипликативно мноштво коначна или збирна, а итеративно бесконачно или дискретно. То одговара тријади код именица: јединичност (*береза*), бесконачна (дискретна) нејединичност (*березы*) и коначна (збирна) нејединичност (*березняк*) и тријади у логици: појединачни појмови, општи појмови и збирни појмов (Храковский 1986: 155). У раду из 1989. године В. С. Храковски додатно разрађује теоријске основе своје класификације, одређује компоненте ФСП плуралности, које, за разлику од компонената садржаја, нису организоване у систем, даје детаљнију анализу значења и средстава изражавања сваког од три типа мноштва ситуација у различитим језицима.

И. Б. Долињина истиче да је квантитативна страна предиката изузетно значајан семантички параметар исказа јер битно утиче на његову организацију – избор видских и временских облика, карактер актаната и њихов број, избор лексема (и самог глагола и одредби) итд. (Долинина 1996: 219). Посебну пажњу Долињина посвећује специфичним цртама глаголске плуралности (ГП) у односу на именску (ИП) и као такве издваја: 1. специфику референције (референцијални план ИП односи се само на број предмета, а код ГП и на временско и просторно распоређивање радње), 2. осмишљавање значења нејединичности као сфере других категоријалних значења код ГП (значење нејединичности може бити потиснуто у други план, то јест у центру пажње није сама чињеница понављања радње већ резултат тог понављања – предкат почиње да карактерише особине, навике, да указује на повећано трајање периода који обухвата низ радњи, назива ново стање субјекта и сл.), 3. чињеницу да носилац квантификационог значења не мора

бити глагол као такав па дато значење може бити утврђено само из целог исказа (обично није реч о исказу у целини, већ о споју предиката са једним или другим актантама), што скоро никада није случај код именица и 4. ГП је интерпретативна категорија (Долинина 1996: 226-231). Глаголску плуралност она дефинише као „хетерогену категорију која се састоји од две посебне категорије ТП и ДП од којих је свака самосталан предмет описа, будући да одражава различите начине квантификације реалија“ (Долинина 1996: 232). Под ТП подразумева се темпорална плуралност (радња се понавља у времену) и у њу улазе итератив и мултипликатив, а под ДП дистрибутивна (једнотипске радње понављају различити учесници ситуације). Обе ове субкатеорије имају своју специфику у реализацији три универзална типа плуралности – дискретне, збирне и разнородне (в. Холодович 1979). Дакле, ГП има барем шест подтипова мноштва, при чему сваки тип има свој сингуларни корелат (Долинина 1996: 226-227).

Што се тиче украјинистке, треба поменути дисертацију Т.М. Сидоренко *Квантитативне акционалне класе глагола у украјинском језику* којом су обухваћене како градуелне модификације, које она дефинише као „квантитет као степен испољавања интензитета у реализацији једног или другог обележја радње“, тако и плуралне, које дефинише као „квантитет као квантификација радње“ (Сидоренко 2005: 5). Сидоренко се у анализи квантитативности у сфери глагола (предиката) ограничава само на тзв. карактеризоване класе глагола, па у сферу њеног истраживања не улазе итеративи (ова АКГ, како ћемо видети касније, ипак постоји у украјинском језику) и мултипликативи. Кумулативне и дистрибутивне глаголе, заједно са тотално-објектним, разматра у оквиру „квантитативно-обимних“ АКГ које „на свом семантичком плану садрже сему квантитативног обухвата објеката и субјеката“ (Сидоренко 2005: 6), док једнократни глаголи чине засебну групу представљену само том класом. Посебну класу чине и тзв.узајамно-дистрибутивни глаголи типа *перезукуватися* (Сидоренко 2005: 6-11).

Глаголска плуралност као јединствену, и то функционално-семантичку, категорију у украјинском језику анализира Љ.И. Париљак у дисертацији *Структура функционално-семантичког поља итеративности у савременом украјинском језику* (Париљак 2008). Појам итеративности Париљак везује за квантификацију радњи, који супротставља појмовима „квантитет“, „плуралност“ који се често везују за квантификацију предмета, а категорију итеративности дефинише као сложену семантичку категорију која у језику представља појмовне категорије радње (А), количине (Qn), темпоралности (Т), субјектности (S), објектности (О) и локативности (L). Сваком итеративном глаголу иманентна је комбинација сема радња (А), количина (Qn) и темпоралност (Т), док остале семе даље диференцирају типове

итеративности. Љ. И. Париљак затим издваја три типа итеративности: 1. мултипликативност у чијој семантичкој структури функционално доминира сема nQn (број квантова мултипликативног глагола – *бренькати, гавкати*), 2. вишекратност у чијем значењу доминира темпоралност Tn (као квантитативно испољавање циклуса који се понављају при итеративној радњи, реализује се на нивоу реченице: *Кожного літа (Tn) Андрій відпочивав (A Qn T) у таборі*) и 3. дистрибутивност коју диференцирају актуализоване семе S (*поприходити*), O (*пороздавати*), L (*розлітатись*). У централном делу рада анализирају се средства изражавања итеративности у савременом украјинском језику, при чему се полази од форме ка садржају, и то, за разлику од Т. М. Сидоренко, не само на нивоу глаголске лексеме.

О категорији квантитативности као семантичкој категорији која обухвата скоро све врсте речи, па и глагол, у српској лингвистици се говори у колективној *Синтакси савременога српскога језика* посвећеној простој реченици (Синтакса 2005). Аутор одељка посвећеног категорији количине је П. Пипер. „Семантичка категорија количине је граматички полицентрична категорија јер обухвата и граматичку категорију броја, и граматичку категорију степена поређења, и бројеве као врсту речи“, истиче он (Синтакса 2005: 872). Квантификација предикатског садржаја, указује П. Пипер, нема толико граматикализован израз, „исказује се пре свега облицима граматичког броја, али и специфичним начином употребе неких временских, видских и личних глаголских облика, а изван глаголске граматике (...) различитим адвербијалним средствима за количину, меру и степен“ (Синтакса 2005: 910-911). И овде се, као код других врста речи, разликује параметричка (по количини у ужем смислу) и непараметричка (према степену) квантификација. Параметричка (под којом ми овде подразумевамо плуралност) може бити одређена: јединична (изражава се свршеним видом глагола једнократног значења: *Додирнула је прекидач, Куџни у дрво, Донећу још*) или општа (*Сава се улива у Дунав, Увек се радује гостима, Свуда поћи, кући доћи*). Неодређена параметричка квантификација изражава се или глаголским облицима за итеративност (*Он нешто куџка*) или облицима који су у погледу квантификације предикатског денотата максимално неодређени (*Он пуши*) или се изражава специјалним показатељима неодређене квантификације (*Он понекад касни*) (Синтакса 2005: 912-913). Дакле, овим кратким прегледом обухваћени су мултипликативност/семелфактивност и итеративност, док је дистрибутивна плуралност остала ван фокуса аутора.

4.2. Садржај и средства изражавања акционалних плуралних модификација у украјинском и српском језику

Под акционалним плуралним модификацијама подразумевамо све модификације повезане са квантификацијом процесуалне ситуације, било да је реч о њеној рашчлањивости на микроситуације, било да је реч о понављању микроситуација. У својој анализи ослањаћемо се на модификовану семантичку класификацију типова плуралности В.С. Храковског која обухвата монотемпоралне: мултипликативност /семелфактивност и дистрибутивност, заједно са кумулативношћу и политемпоралне: репетитивност и итеративност¹⁵³, засновану на два обележја – обележју монотемпоралности/политемпоралности¹⁵⁴ и истоветности/неистоветности учесника процесуалне ситуације, којима смо додали треће – ограничено/неограничено понављање.

Истаћи ћемо да међу издвојеним типовима ситуација посебно место заузимају мултипликативност/ семелфактивност као такава значења која су стално, иманентно својство одређеног типа ситуацији, те не представљају акционално (модификационо) значење у оном смислу у коме га ми дефинишемо. Међутим, с обзиром да мултипликативност/семелфактивност чине равноправан тип плуралних ситуација, да су на изванредан, иако у односу на акционалне модификације специфичан, начин формално маркиране (за разлику, рецимо, од моменталности), да су присутне у оба анализирана језика, те да се семелфактиви традиционално издвајају као посебна АКГ, ради заокруженијег описа глаголске плуралности укључићемо их у нашу анализу.

¹⁵³ **Мултипликативност:** лат. *multiplex* = *multus* + *plico* – сложен, састављен, вишеслојан, вишекратан; **семелфактивност:** лат. *semel* – једном, једнократно и *facio* – чинити, радити; **дистрибутивност:** лат. *dis-tribuo* – делити, рашчлањивати, распоређивати; **кумулативност:** лат. *cumulo* – сакупљати, нагомилавати; **репетитивност:** лат. *repetitio* – понављање; **итеративност:** лат. *iteratio* – понављање.

¹⁵⁴ Термини монотемпоралност/политемпоралност користе се у аспектологији још од Ј. С. Маслова, мада је он монотемпоралност везивао за једнократност, а политемпоралност за вишекратност (Маслов 1978: 19). У оном смислу у коме их ми овде користимо употребљавају их, рецимо, Љ. Поповић (Поповић 2008) и Е. М. Рјанска (Рянская 2002). В. С. Храковски не користи ове термине за дато обележје, већ га описује на следећи начин: да ли се све ситуације (P1, P2...Pn) које улазе у мноштво одвијају у једном истом периоду времена (Т) или се свака одвија у свом посебном периоду (P1 у T1, P2 у T2...Pn у Tn) (Храковски 1986: 154). У складу са тим под монотемпоралношћу подразумевамо обухватање ситуација (микроситуација) које улазе у одређени скуп ситуација (макроситуацију) једним целовитим периодом времена који траје непрекидно, а под политемпоралношћу корелацију сваке микроситуације са својим посебним периодом времена.

4.2.1. Монотемпоралне ситуације: мултипликативност/семелфактивност

Мултипликативност се као акционално обележје одликује унутрашњом рашчлањеношћу процесуалне ситуације, монотемпоралношћу и истоветношћу, односно путпуном подударношћу састава учесника ситуације. В. С. Храковски представља мултипликативе на следећи начин: „Mult [P (X, Y, ...Z)] – више пута одвија се P (X, Y, ...Z); у свим понављаним ситуацијама представљени су исти актанти; понављање се дешава у једном периоду времена T“ (Храковский 1989: 25). Радња означена мултипликативним глаголом реално је рашчлањена на више микроситуација (семелфактивних ситуација, квантова) који се, потпуно идентични по саставу својих учесника, понављају један за другим у релативно редовним и релативно кратким временским интервалима, али је мултипликативом представљена као један целовит ентитет који се одвија у континуираном временском периоду¹⁵⁵. Ситуациону осу мултипликативне ситуације можемо приказати као (ограничен) скуп тачака које се сливају у једну ситуациону линију, где свакој тачки одговара један квант јединствене макроситуације и један моменат јединственог временског периода:

|.....|

Мултипликативи су, дакле, у својој суштини амбивалентни: означавају истовремено и скуп, збир квантова и јединичну ситуацију (Долинина 1996:237), по чему корелирају са збирним именицама. У првом плану је значење јединичности¹⁵⁶, које не одражава реално стање ствари, већ га интерпретира. Као и код збирних именица, иако су теоријски квантови који улазе у састав макроситуације избројиви, макроситуација представља ограничен али неодређен скуп квантова, односно, код мултипликатива је реч о својеврсној глаголској збирности. При бројању квантова употребљавају се семелфактивни глаголи којима се означава ситуација једнака једном кванту мултипликативне макроситуације и наглашава се њена рашчлањеност, засебност сваког кванта и временског периода (момента) у коме се он одвија, дакле, реч је о семелфактивној репетитивности.

¹⁵⁵ У вези са овим И.Б. Долињина истиче да је одраз јединичне ситуације (изражене семелфактивом) на оси времена „моменат“ неопходан за извршавање јединичне семелфактивне радње, а одраз нејединичне ситуације (изражене мултипликативом) „период“ који представља јединствен временски континуум, а не збир дискретних момената, као код итератива (Долинина 1996: 238).

¹⁵⁶ В. С. Храковски и А. А. Холодович говоре о доминантности својстава појединачног „виртуелног“ предмета/радње и рецесивности својстава мноштва реалних предмета/радњи (Холодович 1979: 190, Храковский 1986: 155). Љ. Поповић говори о „атомизованој структури“ мултиакционалних глагола (Поповић 2008: 197).

пронашли смо, међутим, само један пример оваквог типа плуралности: Тако се неколико пута окретала с једног бока на други, (...), док није најпосле успела да сведе сан на очи (Андріш1). У свим осталим примерима са овако квантификованим мултипликативима, ови глаголи заправо имају семелфактивно значење: [УКР] Молодиця *трочи* щось кидала (=кинула) мені на ноги, не маючи на кому розігнати серце (Андріяшик) [СРП] Павле виде како уђе човек, (...), коме се Мишкович, дубоко, и *много* пута, клањао (=поклонио) (Црњански2).

Мултипликативност не представља акционалну модификацију, већ акционално својство, као један начин протицања ситуације у времену иманентан одређеном типу ситуација. Као таква, она је пре свега изражена лексички, то јест садржана у значењу саме глаголске лексеме, те најчешће остаје ван класификација АКГ, које су претежно засноване на формалним, творбеним критеријумима¹⁵⁷. С друге стране, у овим класификацијама регуларно су одражени семелфактиви, који, као јединични корелат мултипликатива, такође нису акционална модификација, али представљају секундарне номинације – изведени су од мултипликатива, најчешће помоћу суфикса *-ну-*¹⁵⁸ и на тај начин су формално маркирани. Сами мултипликативи често се идентификују преко семелфактива са којима корелирају (Князев 1989:133).

Мултипликативи, међутим, имају извесна, како семантичка, тако и формална обележја. Од формалних обележја издвајамо суфикс инфинитивне основе *-а-*, како код изведених мултипликатива (углавном од ономатопеја и узвика), тако и код неизведених. Што се тиче семантичких обележја, мултипликативи означавају конкретне ситуације које се могу перцепирати чулима. Највећи број мултипликатива означава ситуације које се перцепирају чулом слуха, односно ситуације продуковања звука. Реч је о својеврсним идеофонима, односно ономатопејским глаголима, који су изведени из ономатопеја или корелирају с њима. Ови глаголи могу бити изведени из ономатопеја и узвика помоћу суфикса *-а-*, релативно фреквентног у украјинском и слабо фреквентног у српском: [УКР] *ахати*, *бахати*, *буљкати*, *дзвякати*, *клацати*, *кудкудакати*, *кукурукати*, *охати* (и *охкати*), *рипати*, *стукати*, *фиркати*, *хљупати*, *хрупати*, *цмокати*, *цокати*, *чмокати* итд. [СРП] *кокодакати*, *кукурукати*, *куцати*, *хрипати*, *чикати* (у пренесеном

¹⁵⁷ Такве су, на пример, класификације руских АКГ које дају А.А. Зализњак и А.Д. Шмелов, Н. С. Авилова, А.В. Исаченко, Ј. Ставницка (Зализњак, Шмелов 1997, Авилова 1976, Исаченко 1960, Ставницка 2003/2004), класификације украјинских АКГ В.М. Русањивског, К.Г. Городенске, С. О. Соколове и класификација квантитативних АКГ коју је за украјински језик разрадила Т.М.Сидоренко (УГ 1986, ТМУМ 2004, Соколова 2003, Сидоренко 2005). Код оних истраживача, као што су Ј. С. Маслов, М. А. Шељакин, Љ. Поповић, који се не ослањају искључиво на формалне критеријуме ова класа се редовно издваја (Маслов 1984, Шељакин 1987, Поповић 2008).

¹⁵⁸ М. Стевановић сматра да су и семелфактиви изведени од узвика суфиксом *-ну-* (Стевановић 1964: 617).

значењу), *имрцати, шкрипати* итд.; најфреквентијег у оба језика –ка-: [УКР] *агакати, айкати, бахкати, векати, гавкати, гакати, гейкати, дзеленькати, дзенькати, егекати, йойкати, кахикати, квакати, крякати, мекати, мукати, нукати, някати, рохкати, теленькати, тиркати, тпрукати, трахкати, тьохкати, тюкати, хавакати, хрюкати, хукати, цвірінькати, цитькати* итд. [СРП] *бућкати, гакати, гукати, зрикати, ијујукати, јаукати, лелекати, мјаукати, мукати, њакати, ојкати, пијукати, тапкати, фијукати, хукати, цијукати* итд.; суфикса -ика-, који је у украјинском језику карактеристичан за глаголе формиране од звукова који се састоје од једног или два гласа (у нашем копрусу потврђен само последњи), а у српском од ономатопеја за звукове које испуштају поједине животиње (такође потврђен само последњи глагол): [УКР] *змикати, сикати, ухикати, хмикати, шикати* [СРП] *пућпурирати, тралаликати, цирлирати, ћиврирати, гурирати, шикати* итд. У српском су релативно продуктивни суфикси на –та- (-та-, -ета-, -ута-): *грактати, гроктати, какотати, кевтати, клокотати, крекетати, роктати, топотати, фрктати, цвокотати, цвркутати, цмоктати, цоктати, шклопотати, имрктати* итд., док у украјинском бележимо један глагол овог типа са суфиксом –та-: *кректати*. Неки мултипликативи изведени су од редупликованих ономатопеја: [УКР] *бабахати, гагакати, гигикати* [СРП] *гугутати, хахакати*. Поједини мултипликативи овог типа немају директне корелате у узвицима и ономатопејама, иако је очигледно реч о подражавању одређених звукова: [УКР] *бамкати, бренькати, дзјавкати, пахкати, пискати, пихкати, плескати, свистати, скавчати, торохкати, форкати* итд. [СРП] *блејати, брундати, грцати, грувати, звоцати* (са помереним значењем), *звекетати, квоцати, пиштати, пљескати, пљускати, сиктати, имрцати, шкргутати, шљапкати, шљепкати* итд. У мултипликативне глаголе који означавају продуковање звука спадају и неки немотивисани глаголи (барем не са синхронијске тачке гледишта) са основинским суфиксом –а-: [УКР] *верещати, гарикати, гуркати, стогнати, шморгати, щebetати* [СРП] *врискати, звиждати, клицати, лајати, праскати, праштати, стењати, цичати*. У украјинском језику поједини акустички мултипликативи имају суфикс –ва-, –і-, -Ø-: *кукувати, свистіти* (и *свистати*), *скреготіти* (и *скреготати*), *соніти* (и *сонти*), *хриніти, хроніти, хрустіти, шелестіти*. И поједини српски глаголи имају друге суфиксе, рецимо –ова- у *добовати*. Акустички мултипликативи могу означавати звуке које продукује човек, животиња или предмет било у склопу свог функционисања, било услед манипулације њим или кретања на њему.

[УКР] *Очі її горіли, в грудях булькало і стогнало* (Тютюник).

І тоді все набухле, п'яне лице сласно, грізно реве, гарчить, клагає зубами, регоче металічним реготом (Винниченко).

Цмокала і цмокала важка земля, мов цілувала невтомні солдатські ноги (Гончар1).

Кілька чайок літає над ним, (...), десь квакають дикі качки (Самчук).

Горлиця йому вторила, гунав десь, ніби в бубон, одуд, гула бджола... (Шевчук Вл.)

Стукав молоток і дзвякала сокира на самому ганку (Головко).

[СРП] Срце јој је куцало, тако, да га је чула у свом уху (Црњански2).

Куршуми су јаукали кроз престрављене врбе на обали (Краков).

Звоно је тутњало и дању и ноћу, мукале краве, пиштала деца, злокобно крештале птице залећући се људима у лица (Олујић2).

Бубњају бубњеви, лупају даирета, зурлају зурле, циче ћеманета... (Глишић).

Згомилали се уз степенице на бедем, сударали су се у мраку, галамили, звекетали оружјем (Ненадић).

Узвици-ономатопеје од којих су образовани ови мултипликативи могу сами функционисати (и тада су средство изразите експресије текста) као предикати, означавајући најчешће не продуковање звука (в.први укр.пример), већ одговарајућу радњу коју тај звук прати. Ови узвици-предикати углавном означавају семелфактивне ситуације¹⁵⁹, док мултипликативне ситуације означавају врло ретко (углавном при њиховом дублирању), те ће о њима више речи бити у вези са семелфактивима, а овде ћемо навести само онај мали број примера који потврђују њихову мултипликативну употребу:

[УКР] А музика як почала сміятись, тільки труби брязь-брязь (=брязкають) (Стельмах).

Олени губи трусяться, слова сказати не можуть, подала йому руку, очі опустила, а з них слізки — кап-кап (=капають) (Тютюник).

Мовчу я, а в самого серце тільки стук-стук-стук, стук-стук-стук (=стукає) (Тютюник).

Було, тільки сонця краєчок засвітить, уже й бряк (=брякають), і дзвяк (=дзвякають) по селу, рух, стук (=стукають) — живий люд! (Шевчук Вл.)¹⁶⁰

Поїзд рушив. До скла аж обличчям притулилася. А повз очі — водокачка, телеграфні стовпи, по дорозі вози з буряками. Миг (=мигають) повз очі (Головко).

[СРП] Али, кад паде ноћ, измиле из скривених кутака и закутака мишји народ. Хоп, хоп (=скаче)! Цуп, цуп (=цупка)! (Олујић2)

¹⁵⁹ Занимљива је у том погледу грађа украјинског речника СУМ, који за узвике даје дефиницију „уживається як присудок за знач.“ то јест „употребљава се као предикат у значењу“ након које наводи било само семелфактив (код већине узвика, на пример, за *бабах* – *бабахнути*), било и семелфактивни и мултипликативни глагол (на пример, за *брязь* – *брязкати* и *брязнути*), док за *миг* наводи само мултипликатив *мигати*). Колико нам је познато, ова појава до сада није ни у српском ни у украјинском истраживана с тачке гледишта акционалних карактеристика ономатопејских узвичних предиката, па верујемо да би истраживање на већем корпусу дало интересантне резултате.

¹⁶⁰ Наведени пример може се двојако тумачити. Речи *бряк*, *дзвяк*, *стук* могу представљати и именице па би у том случају значење реченице могло бити следеће: (...), уже й чути бряк, і дзвяк по селу (...)
стук.

Акустичким мултипликативима блиски су мултипликативи који означавају различите ситуације праћене одређеним звуком – физиолошке појаве [УКР] *гикати, глитати, зітхати, кашляти, ковтати, пукати, чмихати, чхати* [СРП] *гутати, кашљати, кијати, прдети, штуцати* и сл. или конкретне физичке радње: [УКР] *грюкати, гупати, клацати, ляскати, плескати, сьорбати, хлебтати, хлюпати, цюкати, шаркати* [СРП] *лаптати, лупати, мљацкати, пљескати, сркати, трескати, шкљоцати* итд. Наведени глаголи не означавају радње усмерене на продуковање одређеног звука, већ је звук пратећи елемент ситуације, на пример *шкрипати вратима/ рипати дверима* означава физичку радњу *отворити врата/відчинити двері* која је праћена звуком шкрипања, за разлику, рецимо, од глагола *стукати/куцати* који такође може означавати физичку радњу – специфичан начин ударања о неки предмет – али обично усмерену на стварање одређеног звука. Овде би се могли сврстати и глаголи који означавају кретање праћено одређеним звуком: [УКР] *бухати, гупати, торохкати, тріцати, тупати* [СРП] *звекетати (мамузама), клопарати, тапкати, шљапкати* итд.

[УКР] Бережан знову запалив люльку; він ковтав дим, кашляв і знову ковтав (Федорів).

Марію занудило, потім стала гикати (Гуцало).

Потім починає хлюпати водою, хукати, грюкати посудом (Винниченко).

За столиком старенькі батьки,схудлі, зажурені, мовчки сьорбали з ложок (Головко).

Тріщав чобітьми по зелених крижаних шпичаках (Гончар1).

Микита гупа чобітьми по траві, танцює (Тютюник).

[СРП] Ево га где хрипа и кашље (Ненадић).

Па онда заводни очима, а све пљуцка, штуца (Глишић).

И кад је Кочалски завршио Баладу, ми смо пљескали живо и одушевљено, али још увек као у сну (Андрић1).

Спусти се на миндерлук поред прозора, поче да срче каву (Тосић).

Тапкао сам штапом и (...) шљапкао по барама и спотицао се (Васић1).

Другу групу перцептивних мултипликатива чине малобројни, али фреквентни глаголи који означавају визуелну перцепцију – визуелни мултипликативи, који су творбено немотивисани али такође имају основински инфинитивни суфикс –а-: [УКР] *бликати, блимати, блискати, мелькати, мигати* [СРП] *блескати, бљескати, жмигати, љескати се, севати, треперити*. Овде се може сврстати и изведени глагол *светлуцати*, за који И. Грицкат каже да је изгубио везу са мотивним *светлети* (Грицкат 1955/1956). По нашем мишљењу, ова веза ипак постоји – као и *светлети* овај глагол означава „испуштати, одавати светлост“, али у односу на њега уместо континуираности означава испрекиданост, односно мултипликативност, уз евентуално значење смањеног интензитета.

[УКР] Дитячі руки спритно пригортали до корінців пухку землю, весело блискали на сонці леза заступів (Донченко, УП).

Скупий ліхтарик блимав непевно й тоскно (Микитенко, УП).

Сидів на лаві, а зорі мигали до нього, немов глумилися (Шевчук).

[СРП] (...) дебље линије блискале (су) златним и модрикастим сјајем (Андрић1).

Али, у дубоком мраку, понекад, севала је муња (Васић2).

Узаман су праштале пушке, клепетали митраљези и севале бомбе (Краков).

Аеродром је треперіо у светлосној измаглици, онако као што ће се језеро љескати у јутарњем лову, сутра или прекосутра (Пекић).

Осим акустичких и визуелних појава мултипликативи означавају и друге појаве које се могу непосредно перцепирати. Међу њима доста су заступљени глаголи који означавају тзв. дискретно кретање, односно покрете, укључујући и покрете делова тела, и оне који означавају кретање (углавном расипање) течности (тачније њених делова, капљица). И ови глаголи по правилу су немотивисани и имају основински суфикс –а-: [УКР] *бризкати, брикати(ся), гецати, дригати, качати(ся), кивати, кліпати, коливати(ся), колихати(ся), крапати, ляпати, махати, мішати, моргати, пирскати, плигати, скакати, стрибати, тіпати(ся), тріпати, хитатися* [СРП] *бризгати, врпољити се, дрмати (се), дрхтати, капати, клатити се, климати, љуљати (се), махати, мешати, мућкати, мувати (се), њихати (се), ритати се, скакати, треперити, трептати, трзати (се), цупкати* (последњи ономатопејски). Овде спадају и неки глаголи са другим суфиксима инфинитивне основе: [УКР] *вертіти(ся), крутити(ся), термосити, трясти* [СРП] *вртети (се), трести*, те неки изведени од именица [УКР] *крокувати* [СРП] *колутати, корачати*. Такође су заступљени глаголи који означавају физички утицај на одређени објекат (и овде је често реч о ритмичким покретима): [УКР] *калатати, клювати, колоти, колупати, копати, кресати, лапати, лизати, мазати, пацати, смикати, стріляти, терти, хвиськати, хљоскати, хљостати, шмагати* [СРП] *бости, кљувати, копати, кресати, лизати, мазати, млатити, пипати, пуцати, ћушкати, цимати, чешати, штипати*. Овакви глаголи могу се образовати и од именица страног порекла – на пример [УКР] *скандувати* [СРП] *скандирати*.

[УКР] Ануте, хлоп'ята, зв'яжіть йому рученята, щоб не брикав (Чайковський).

Вона хитала маленькою голівонькою, кивала рукою на Зінька (Грінченко).

Бовдюг скубе рукою рижого вуса, поважно киває головою (Тютюник).

Собацюра то пригинався, то пересідав з місця на місце і знову весело махав хвостом та задоволене повискував (Вінграновський, УП).

Зараз мені—за сімдесят, мене термосить іноді ломота, руки дрижать, і на очі набігає слеза (Бажан).

Їх при всіх нещадно шмагали шомполами (Бердник).

— Я «Крейсер», я «Крейсер», як мене чути? Як мене чути? — скандував біля рації Саша Сіверцев (Гончар1).

[СРП] Симан се непрестано врпољи, претура неке хартије по јанџику или гласно кашље (Андрић).

Чини ми се да се брод мало тресе. Или то ја дрхтим (Јакшић).

Други су ми хтели љубити руке и док су ми махали, очи су им биле пуне суза (Петровић Р.1).

Аћим мрси браду (...) и клима главом као да слуша праведну пресуду (Тосић1).

Кмет млати рукама, трчи од једног до другог, умирује их... (Глишић).

Ваздух више није љубио пољупцима већ шибао канџијама (Краков).

Лице му се искривило, браду је на груди ослонио, колута очима и ослушкује подземни шум извлачења (Лалић).

У појединим условима долази до неутрализације мултипликативног значења, па мултипликативи могу означавати и семелфактивне ситуације. Разликујемо два типа таквих услова: (а) при употреби мултипликатива у релативном (наративном и његовој подврсти сценском) презенту и (б) при даљој квантификацији мултипликатива (када шири контекст не указује да је у питању репетитивна мултипликативност). Први случај посебно је типичан за украјински језик у коме глаголи СВ не функционишу у презенту, те је у наративном презенту могућа једино употреба глагола НСВ, који се онда користи и за означавање мултипликативне и за означавање семелфактивне ситуације (овде је често могуће двојачко тумачење, што смо у примерима означили употребом везника *или*). Забележили смо, међутим, више примера и у српском језику где се мултипликатив може тумачити и као семелфактив. Ни други тип неутрализације није чест у српском језику, мада је могућ, што потврђује и превод украјинских примера: [УКР] (...) *тричі щось кидала* – [СРП] *трипут је нешто бацала* ИТД.

[УКР] (а) Дорош відкриває очі, лиховісне блискає (=блискає кілька разів або блиснув) на Чохова (Тютюник).

— Чув уже, знаю, — киває (=киває кілька разів або кивнув) головою Дмитро. — Бійку почав не Кушнір, а куркулі (Стельмах).

Але як тільки грюкають (=грюкнули) двері за Максом, вона перестає тьохкати прутиком, перестає безжурно посміхатись і спішити (Винниченко).

Грюкають (=грюкнули) двері в другій кімнаті. Чиїсь важкі, повільні кроки (Винниченко).

— Радий вас вітати!.. Сідайте коло мене. Він киває (=кивнув) на розхитаний стільчик, застерігає: обережно, крісло, вважай, допотопне (Близнець, УП).

На м'ясистих устах величності миготить (=мигнув) легкий усміх і ховається (Винниченко).

Сидір Свиридович /позіхає й хрестить (=позіхнув, перехрестив) рота/. Ой господи, помилуй мене, грішного раба свого! /Знов позіхає й хрестить (=позіхнув, перехрестив) рота/. Пху, чого це я так позіхаю? (І. Нечуй-Левицький, ЕКУ).

- (б) Кочубей не знає, що з собою робити. Руки в нього задовгі, ноги заслабі, голова в плечі лізе, і він кланяється (=поклонився) тричі, в пояс, нижче, аж до самої землі (Лепкий).

Проте замість нарядів Сагайда, який не терпів, щоб його бійця карав ще хтось, крім нього самого, тричі «пацав» (=пацнув) Маковейчика п'ятірнею, і тим усе кінчалося (Гончар1)

Молодиця тричі щось кидала (=кинула) мені на ноги, не маючи на кому розігнати серце (Андріяшик).

- [СРП] (а) Пет мінута доцније ломъава по степеницама и деран куца (=куца више пута или покуца једном): – Смед ли ући? (Петровић Р.2)

Сликам је, и она пљује (=пљује више пута или пљуну) у апарат (Петровић Р.1.).

Стриц сева (=сева неколико пута или севну) очима: – Да се пребројимо, а? (Данојлић).

И мајор клима (=клима више пута или климну) својом лепом, насмејаном главом у знак захвалности на изузетној пажњи. Затим трза (=трзну) узде да врати кобилу, која се усудила да се поравна с ђенераловом (Васић1).

- (б) У идућем тренутку, врата, десно, отворише се и Павле виде како уђе човек коме се Мишкович, дубоко, и много пута, клањао (=поклонио) (Црњански2).

Шчепа је у шаке, па, дувајући (=дунувши) неколико пута у опарене прсте, поче да је кида (В. Петровић, АСП).

У мултипликативе се неретко (Храковский 1989: 30-31, Князев 1989: 133-134) сврставају и глаголи неодређеног кретања, које срећемо у украјинском језику: *ходити, їздити, бігати, літати, носити, водити* итд. када изражавају кретање у различитим правцима, односно са променом смера¹⁶¹. Појединачним квантом процесуалне ситуације може се сматрати свако „померање са претходне тачке на тачку где се правац кретања мења“ (Апресян 1974: 252, Князев 1989: 134). Те тачке могу бити и конкретизоване одредбама, као у последњем примеру: Ходив, як сновида, по садибі, порожній після висилок (Барка); На подвір'ї, де було весілля, повно людей. Стоять підводи, бігають і кричать парубки (Самчук); Часом на папір, на якому мережив своє хитросплетіння, падав жучок і повзав між літер (Шевчук); На небі місяць літав з хмари в хмару, сухі блискавки сіклися в повітрі (Яновський).

¹⁶¹ Ови глаголи такође могу означавати и понављање кретања у различитим временским периодима, (и у различитим правцима) то јест имати итеративно значење: Все ж поволі звикав до влади. (...) Радився з візирами, ходив до мечеті, час від часу вправлявся у стрілянні з лука, майже щодня бував у султанських стайнях, бо ту звичку мав ще замолоду (Загребельний1); Він ретельно вивчив літературу, не раз радився з агрономами, їздив до передовиків зерноводства, з кожним днем все більше вірячи, що мрія його здійсниться (Стельмах); Рідна річко! Пам'ятаеш ще мене? Я бігав тут над твоїми берегами, купався в водах твоїх...(Самчук).

Овај тип мултипликатива В. С. Храковски, позајмљујући термин од В. Дреслера, назива **алтернативима** и истиче да је за њих карактеристична спојивост са одредбама места, посебно са парним одредбама типа *тамо-амо* (Храковский 1989: 30-31). И. Б. Долињина такође издваја овај тип мултипликативног значења као тзв. алтернативни подтип, али га не везује искључиво за класу глагола неодређеног кретања, већ каже да је он карактеристичан за глаголе који означавају хомогене процесе са моторном и перцептивном семантиком (а заправо реч је о глаголима визуелне перцепције – М.И.), а реализује се помоћу споја глагола и одговарајуће одредбе (Долинина 1996:238). Овај начин изражавања алтернативне мултипликативности карактеристичан је за српски језик који нема категорију одређеног/неодређеног кретања, а о постојању семантике алтернативне мултипликативности можемо говорити само код глагола типа *водати, возати, носати* (који нису представљени у нашем корпусу) насталих од *водити, возити, носити* променом суфикса инфинитивне основе *-и-* у типичан мултипликативни суфикс *-а-*. П. Пипер поредећи ове глаголе са руским глаголима кретања овог типа, истиче да они „обавезно значе кретање са променама смера“ (Пипер 2001: 97). Овде треба додати и глаголе са тзв. деминутивним суфиксима *возикати, трчкарати* и *јурцати*, који немају значење смањеног интензитета, већ управо мултипликативности.

Најчешће на вишесмерно мултипликативно кретање (и шире, кретање погледа), као што смо већ рекли, указују парне одредбе: [УКР] *з (місця) на (місце), то (...) то(...), туди-сюди (и сюди-туди)*¹⁶² итд. [СРП] *горе-доле, лево-десно, напред-назад, са (места) на (место), тамо-амо (и амо-тамо), час (...) час (...)*¹⁶³ и сл. Ове се одредбе чешће употребљавају у српском будући да су практично (са изузетком горе наведених глагола) једино средство изражавања овог типа мултипликативности.

¹⁶² Интересантан је пример у коме овај прилог има предикатску функцију: Левко сюди-туди — і бух під ліжко, ледве мене не притовк (Стельмах).

¹⁶³ У вези са парним везником *то...,то...*, односно, у српском, *час... час...* треба поменути још један подтип мултипликативности. Наиме, у својој универзалној класификацији мноштва ситуација и даље подтипова мултипликативности В. С. Храковски издваја тзв. дупликатив који подразумева такву мултипликативну макроситуацију у којој се смењују квантови који означавају микроситуацију и антимироситуацију, при чему сваки наредни квант поништава резултат претходног кванта, то јест уместо низа *Р – Р – Р – Р...*, који је типичан за остале мултипликативне ситуације, овде имамо низ *Р – анти Р – Р – анти Р...* (Храковский 1989: 31). Даље се наводе примери из различитих језика. За украјински и српски језик није типично творбено изражавање дупликативности (лексички је она изражена, рецимо, у глаголу *дисати* (укр. *дихати*), који се може представити као низ супротних радњи: *удахнути-издахнути-удахнути-издахнути...*), већ се она изражава синтаксички, на нивоу сложене напоредне реченице са парним везником *час... час...*, односно *то...,то...* у украјинском, где се у првој реченици именује једна микроситуација, у другој микроситуација која поништава дејство претходне: [СРП] *час откопчава, час закопчава капут; час отвара, час затвара прозор*; [УКР] *то застібає, то розстібає пальто; то відчиняє, то зачиняє вікно* итд.

[УКР] Кати увесь час стріляли по людях, які бігали туди-сюди, наче загнані олені (Корсак).

Я побачив, що він ходить по кімнаті з кутка в куток (Яновський).

Андрій мається, як на розп'ятті, тоскно водить головою *вгору і вниз, вгору і вниз* (Багрянний1).

Тільки часом кінчик конуса, як хобот страховища, немов нанюхуючи, помаленьку рухається то вправо, то вліво (Винниченко).

Притуливши долоню одної руки до висок і хитаючи головою *то в один, то в другий бік*, она співала сумовитим протяжним голосом (Бордуляк).

Встала, снує, по садочку *сюди-туди* так швидко (Тесленко, УП).

Дівчина ласкавим і вдячним поглядом дивиться то на батька, то на Мірошниченка (Стельмах).

[СРП] Проводације онда – један стари мајор и његова жена – почеше да се шетају, горе доле, по соби, да се шепуре, као пауни, а да брбљају као паткови (Црњански2).

Пуштала је да је ноге, (...), носе амо тамо по соби, од кревета до огледала, од огледала (у које није смела ни да погледа) *све до врата купатила* (Петровић М.).

Механција трчи тамо-амо, додаје каву, ракију, вино, ватру (Глишић).

Јуришић раширио очи, иде тамо-амо по земуници, отвара и затвара врата, тражи нешто (Васић2).

Нагнут над ковчегом, дечак је гледао час књигу час корице и осећао како му крв навире у главу (Андрић1).

Видео сам и такве који се клате горе-доле на дрвеном коњу а верују, као деца да путују далеко, далеко (Миланковић1).

У њему се диже споро али јако негодовање, а како му се језик одузео и ноге подсекле, он само кажипрстом десне руке маше лево-десно (Андрић1).

Прсио се, на шеталишту, с Вером, истурајући круто рамена и шарајући кестњастим очима *тамо-амо* у потрази за признањем (Тишма).

Окреће ватри *час леђа, час лице*, служећи се често ибриком (Ћосић1).

Јурио сам час тамо час овамо, ни сам не знајући шта чиним (Васић1).

Глаголи СВ формирани од глагола неодређеног кретања помоћу префикса з-: *збигати, звозити, з'їздити, злітати, сходити*, као и глагол *змотати (ся)* који припада разговорном језику, такође имају специфично једнократно значење уз додатну сему брзине, краткотрајности (в. о томе више у Поповић 2008: 194-195), која може бити изражена и ван гагола, одредбама. Такође, ови глаголи често означавају кретање у циљу набавке, доношења нечега. У српском језику једино глагол *збигати* има свој еквивалент у суфиксалном *тркнути*, који функционише и при преношњу осталих глагола овог типа, а сличну функцију има и глагол *скокнути*: [УКР] сходив до озеречка [СРП] тркнуо/скокнуо до језера. Глагол *отркнути* који РСКЈ дефинише као „отићи журно или на кратко време, тркнути некуд“ (РСКЈ Т4: 264) потврђен

је у нашем корпусу само једним примером¹⁶⁴. Краткотрајност се може истаћи преводом помоћу глагола *свратити* који је могућ када у значење украјинског глагола не улази сема „донети“: [УКР] сходила до батюшки [СРП] свратила код попа.

[УКР] Челядник збігав і *швидко повернувся* з двома великими коряками пінястого пива (Білик).

Тимко підкинув бур'яну у вогонь і сходив до озеречка по воду (Барка).

Побігла й до дядька Василя. Дідуся Гната не було вже тоді: помер минуле ще літо. Сходила до батюшки. А дїждала неділі, до церкви пішла (Тесленко, УП).

А Гордій підганяв своїх: ну-ну, хлоп'ята. Мовляв, отакий ранок не згаяти б: підмерзло гарно, можна б і за деревом на хутір змотатися (Головко).

[СРП]— Ресула, тркни за воду (Васић1).

Знаш да је субота; биће ћурана као плеве. Тркни *часком*, мој голубе... (Ранковић).

- Додо, сине, тркни до Мартина по флашу! (Капор)

Ујак је, (...), откривао да он зна у којој улици и у којој кући у Београду живи наш чувени земљак, уверавајући све да би га он једини могао наговорити да још сутра, ако је потребно, скокне у варош (Савић2).

Од немотивисаних и ономатопејски мотивисаних мултипликатива у оба језика могу се даље образовати нови мултипликативи са додатном семантиком коју у њих уноси префикс или суфикс. Овде је већ реч о модификацијама, које се тичу пре свега интервала у којима се понављају квантови макроситуације. Наиме, с прагматичке тачке гледишта, истиче В. С. Храковски, интервали између квантова оцењују се као кратки, отприлике подједнаки, у складу са неком условном нормом (Храковский 1989: 31). Одступања од тог интервала крећу се у два правца: продужавање интервала и скраћивање интервала, што је обично праћено и смањењем или појачавањем интензитета. Глаголе који изражавају повећање интервала и/или смањен интензитет, које Храковски назива, раритативима (Храковский 1989: 32), анализирали смо у делу рада посвећеном градуелности (в. стр. 413-424), будући да је деинтензивно, а не мултипликативно значење оно што је ново у њиховој семантици у односу на мотивни глагол, као и да глаголи образовани по овом творбеном моделу (а реч је о префиксално-суфиксалном моделу са формантом *по-...-ува-* у украјинском и творбеним моделима са различитим суфиксима и мало продуктивном моделу са формантом *по-...(...)-ва-* у српском) од мотивних глагола који не означавају мултипликативне већ континуиране јединичне ситуације не морају имати семантику мултипликативности (рецимо *посніувати/ невушити*). Глаголе који

¹⁶⁴ Пример је донекле застарео, из Веселиновића, исти као онај који наводи РСКЈ: Јелица мало–мало па отркне да види Петру...

изражавају смањење интервала између квантова и/или појачан интензитет мултипликативне ситуације В.С. Храковски назива **сепетивима**¹⁶⁵, али не наводи ниједан пример из словенских језика (Храковский 1989: 32-33). У украјинском језику, међутим, постоји релативно велика група глагола који имају значење мултипликатива са скраћеним интервалима између квантова. Будући да су сви, без изузетка, образовани од мултипликатива (за разлику од деинтензивних глагола са формантом *по-...-ува-*, те интензива са формантом *ви-...-ува-* које разматрамо у поглављу посвећеном градуелности) те да значење повећане учесталости квантова најчешће није, мада може бити, праћено значењем појачаног интензитета (као што је то случај са глаголима са формантом *ви-...-ува-*), ове глаголе анализираћемо у оквиру мултипликативности. Реч је о глаголима са суфиксима *-ота-* и *-оти-* (више од половине глагола може се спајати са оба суфикса), ређе *-они-*. ЕСУМ бележи преко сто глагола овог типа, а у нашем корпусу потврђена је нешто мање од трећине (укупно 34 глагола у 95 примера): *блискотіти, булькотати, булькотіти, гаркотіти, гримкотіти, гримотіти, грюкотіти, гупотіти, гуркотати, гуркотіти, двиготіти, дзенькотіти, дзюркотіти, дудоніти, крапотіти, лискотіти, лопотіти, миготіти, плескотіти плюскотати, плюскотіти, скугоніти, стукотіти, тарахкотіти, торохкотіти, фуркотати, хлюпотати, хрумкотіти, хрускотіти, хряскотіти, цвіркотати, цівкотіти, цокотати, цокотіти*. Значење појачане учесталости, убрзаности може бити дублирано и одредбама типа *безупинно, раз у раз, швидко*, чији су еквиваленти *брзо, непрестано, сваког трена* у споју са одговарајућим несепетивним мултипликативима и једино средство изражавања овог значења у српском језику: *Швидко, гарячковим пульсом миготить* зелений знак на круглому екрані — паризька біржа (Винниченко); Берлін *безупинно гуркотить*, дзвенить, тріскає ракетами фейерверків, *миготить* святочними різнокольоровими повітряними рекламами (Винниченко); Німий *лопотить безупинно*, розмахує товстючою своєю палюгою і готовий з копита кинути в бій (Самчук).

Што се тиче значења појачаног интензитета, оно се овим глаголима може приписивати пре свега с обзиром на то да код већине и сам мотивни глагол има то значење. Ово је нарочито карактеристично за акустичне сепетиве као што су *гримкотіти, гримотіти, грюкотіти, гупотіти, гуркотати, гуркотіти, плескотіти плюскотати, плюскотіти, тарахкотіти, торохкотіти, хлюпотати, хряскотіти*, али и за неке визуелне, на пример *блискотіти*. Као друго, анализа корпуса показује да је без одредби које би указивале на појачан и смањен интензитет или одговарајућег контекста тешко одредити које од ова два значења и да ли се уопште неко од њих реализује у сепетиву (примери под а), а одредбе које указују на појачан

¹⁶⁵ Лат. *saepe* – често, учестало, виšekратно.

интензитет (б) и оне које указују на ослабљен (в) подједнако су заступљене у ексцерпираним примерима (ако не узимамо у обзир оне са глаголима чије мотивне основе већ садрже сему појачаног интензитета која се одредбом само дублира):

- (а) Гости з шумом займали місця, дзенькотів посуд, розливалися вина (Бердник).
Чубенко сидів, (...), високо над ним миготів Альдебаран (Яновський).
Висвистували шаблі, хряскотіли кістки, і до Оверка підвели Андрія (Яновський).
Слухав і ще хотілося слухати, як плескотить вода, як *приляскують* лопаті, як гудуть опори (Близнець, УП).
Погравшись на сонці, вода падає в протоку і сварливо булькоче десь під камінням (Бизнець, УП)
- (б) Боліло серце, і *нестерпно* стукотіло в голові (Шевчук).
Тим часом *доц напускався*, крапотів наче з ясного неба (Гончар1).
І *лунко* з вулиці цокотів віз, ближче, просто до млина парового (Головка)
- (в) *Ледь-ледь* хлюпочуть хвилі, та не чути, щоб хтось половав веслами затихлі води Дарданеллів (Іваничук).
Слова Лігосова *глухо* булькотіли десь у віддаленні (Бердник).
Вітер шепоче її ім'я, це він доносить слова Юрія звідти, з-за Тиси, де *глухо* гуркочуть бої (Гончар1).
(...) *туман сунувся до берега*. Одеський маяк миготів червоно та зелено (Яновський).

Посебну врсту мултипликатива представљају реципрочни мултипликативи који подразумевају такву смену ситуація у којој учествују различити актанти – час један, час други, по чому блиски дистрибутивима, али ако је код дистрибутива актант који је променљив присутан само у једној микроситуації, код реципрочних мултипликатива он је присутан у свакој новој микроситуації која смењује ону у којој је ангажован други актант. Број ових глагола у оба језика је ограничен, као и семантика мотивних глагола (глаголи говорења, глаголи визуелне перцепције), а творбени модели различити, мада је у оба језика реч о префиксално-суфиксалним рефлексивима. У украјинском образују се помоћу форманта *пере-...-ува-...-ся*, са којим је у нашем корпусу потврђено 14 глагола: *перебалакуватися, переглядуватися, перегризатися, перегукуватися, пережартовуватися, перезиратися, перекидатися, перекликатися, перемовлятися, переморгуватися, пересвистуватися, пересміюватися, перешиптуватися, перештовхуватися*, у српском *пере-...-(и)ава-...се*, уз знатно мање конкретних реализација: *добацивати се, довикивати се, домунђавати се, дошаптавати се* (овде се може сврстати и глагол *дописивати се*, мада је код њега реч о политемпоралности; у украјинском је ово значење изражено лексички

листуватися, а по својој суштини реципрочан је и глагол *договарати се*). Сви наведени глаголи потврђени су у нашем корпусу – из украјинског је ексцерпирано 55 примера, из српског 14. Лексички се ово значење изражава глаголом *обмінюватися/размењивати*, а синтаксички спојем глагола са одредбама социјативности типа [УКР] *між собою, один з одним* [СРП] *међусобно, једно с другим* и слично, помоћу којег се и преноси значење украјинских реципрочних мултипликатива који немају своје еквиваленте у српском језику.

[УКР] Непрошені пізні гості переглядаються *між собою* і, либонь, зараз скажуть, щоб ішов, щоб приніс горілки (Гуцало).

Здавалося, все заслуhalося: замовк шелест листя і перестали перегукуватися купальниці серед річки (Шевчук).

І тільки як його висока, недбала постать ховається вгорі на сходах, перезираються, посміхаються й зітхають (Винниченко).

Серед чистого плеса видніла маленька купка чирків, але було видно, що вони перемовляються з іншими качками в очеретах (Білик).

Дівчата перештовхуються поміж собою, перешіптуються (Тјутунік).

Глибока навкруги тиша, тільки час до часу переспівуються півні (Самчук).

Перепели хававкали то там, то там, перекликаючись *один з одним* (Тютюнік).

[СРП] Они се довикују, машу, показују (Бакић).

Свако је могао да примети да су се у последње време Јанко и Фридрих нешто домунђавали (Јанковић-Бели).

Сорен Ј. воли ту просторију, јер му се међу фотељама чини као да ће га за који тренутак окружити публика која ће почети да жамори, да се дошаптава (Јакшић).

Офицери кијевског, гренадирског пука, који беху присутни, смејали су се исто тако, и подгуркивали, *међусобно* (Црњански2).

Најзад, треба поменути да мултипликативи могу бити мотивна база и за друге акционалне модификације – фазне (иницијалну и, ређе, финитивну) и, само у украјинском језику, делимитативне, о чему је било речи у одговарајућим поглављима.

Са мултипликативима семантички и формално корелирају семелфактиви. Суштина семантичке корелације је у јединичности семелфактива код којих је један квант, једна микроситуација истовремено и целовита макроситуација, док таква иста микроситуација може бити део низа квантова мултипликативне макроситуације. У формалном смислу семелфактиви су изведени од мултипликатива, најчешће помоћу суфикса – ну-: [УКР] *агакнути, айкнути, ахнути, бамкнути, бахнути, бликнути, блимнути, блиснути, бовтнути, бренькнути, бризнути, брикнути(ся), булькнути, бухнути, векнути, верескнути, гавкнути, гакнути, гарикнути,*

гейкнути, гецнути, гикнути, глитнути, гмикнути, грюкнути, гупнути, гуркнути, дзвякнути, дзеленькнути, дзенькнути, дригнути, егекнути, йойкнути, калатнути, кахикнути, качнути(ся), кашлянути, квакнути, кивнути, клацнути, кліпнути, кліюнути, ковтнути, колихнути(ся), кольнути, колупнути, копнути, крапнути, крекнути, креснути, крутнути(ся), крякнути, кудкудакнути, кукурікнути, лапнути, лизнути, ляпнути, ляснути, мазнути, майнути, махнути, мекнути, мелькнути, мигнути, моргнути, мукнути, нукнути, нявкнути, охнути, пацнути, пирснути, пискнути, пихкнути, плеснути, плигнути, пукнути, рипнути, рохнути, свиснути, сикнути, скавкнути, скреготнути, смикнути, стрибнути, стрільнути, стукнути, сьорбнути, теленькнути, термоснути, тиркнути, тіпнути(ся), торохнути, тпрукнути, трахнути, тріпнути, тріснути, тряснути, тупнути, тьохнути, тюкнути, ухикнути, фиркнути, форкнути, хвисьнути, хлебнути, хлюпнути, хльоснути, хмикнути, хропнути, хрупнути, хруснути, хрюкнути, хукнути, цвірінькнути, цитьнути, цмокнути, цокнути, цюкнути, чмихнути, чмокнути, шаркнути, шелеснути, шикнути, шмагнути, шморгнути, щебетнути ітд. [СРП] блеснути, бьлеснути, буїнути, вриснути, гакнути, гракнути, грмнути, грокнути, грунути, гукнути, (до)дирнути, дрмнути, звекетнути, звизнути, зевнути, зрикнути, жмигнути, іјујукнути, јаукнути, канути, кликнути, кокдакнути, какотнути, кевнути, кинути, климнути, кьунути, копнути, коракнути, креснути, кукурикнути, куцнути, лапнути, лелекнути, лизнути, лупнути, мазнути, махнути, мјаукнути, млатнути, м'яцнути, мр'яукнути, мукнути, мунути, муїнути, њакнути, ојкнути, пијукнути, пипнути, писнути, пьеснути, пьуснути, праснути, прднути, пукнути (чешће пуїи), пуїпурикнути, ригнути, ритнути се, севнути, сикнути, сркнути, тапнути, тргнути се, трепнути, треснути, трзнути, ћушнути, фијукнути, фркнути, хукнути, цвркутнути, цијукнути, цикнути, цимнути, цмокнути, цокнути, цупнути, шк'ьоцнути, ш'япнути, шмркнути, шкргутнути, шкрипнути, ш'япнути, ш'єпнути, штипнути, штуцнути ітд.

[УКР] За нею подріботів євнух, махнула рукою, щоб вернувся, має ж вона право побути хоч хвилину сама (Іваничук).

Тоді він натиснув собачку... Блиснуло! Бахнуло!.. Звір стрибонув... (Багрянний2).

Не дуже їх було багато — ліси оточували, але кожен норівив ущипнути словом, копнути ногою, вдарити кулаком чи прикладом, ригнути лайкою (Стельмах).

Пливе... пливе човник. Тихо прямує під вербами, поминає острівці водяних лілей, безшумно виходить на плесо, ані хлюпне, ані бовтне веслом (Близнець, УП).

Тоді Гартвіг досить брутально оголив її плечі й мазнув їх елеєм (Загребельний2).

Раптом обличчя її пересмикнулось, і вона тупнула ногою (Тютюник).

Бакун сторопіло фиркнув, а потім (...) як брикнув, як пирхнув по-молодецьки (Близнець, УП).

[СРП] Само што изговори Златоусти те речи, нешто блесну (Олујић1).

Уместо одговора, Адријан се окрете и оштро звизну (Јакшић).

Он се трже, скочи, одлете му комад одела и коже, кад нешто страшно пуче и он јаукну свом снагом свог младог гласа (Краков).

Ђурђе, који беше застао, опет само махну руком, одлазећи (Црњански2).

Четврти Ајнштајн провирио је иза сагуара и мјаукнуо врло озлојеђено (Јакшић).

Старац, уз благи наклон, пљесну шакама (Радовановић).

Велика брава шкљоцну, а после ње и локот (Миланковић1).

И овлашан поглед на горенаведени списак¹⁶⁶ показује да је број семелфактива са суфиксом *-ну-* у српском језику мањи за око четвртину (на нашем списку имамо 126 украјинских семелфактива са овим суфиксом и 86 српских). Узрок томе је пре свега непостојање конкретних еквивалената услед непостојања одговарајућих мултипликатива, али и постојање још два творбена модела по којима се образују једнократни глаголи – модел са префиксом *за-* и, ређе, модел са префиксом *по-*, којима се изражава и почетна модификација, то јест могу означавати први квант у низу мултипликативне ситуације или један једини квант, што је понекад тешко разлучити (в. о томе више на стр. 50-53): *загрцати*, *задрхтати*, *зазвонити* (телефон) и *позвонити* (на врата), *зајаукати* (поред *јаукнути*), *заклатити се*, *закопати* (поред *копнути*), *закрекетати*, *закуцати* и *покуцати* (поред *куцнути*), *залајати* (поред *ланути*), *залупати* (поред *лупити*, ређе *лупнути*), *заљуљати* (поред *љуљнути*, које може имати и пренесено значење), *замахати* и *помахати* (поред *махнути*), *зањихати*, *застењати*, *затрести*, *зацвилети*, *повикати* (поред *викнути*), *поклонити се* итд. Од појединих мултипликатива, као што се из наведених примера види, семелфактиви се могу образовати по више творбених модела, а неки припајају и друге префиксе или суфиксе (углавном је реч о замени суфикса инфинитивне основе *-а-* суфиксом *-и-*): *накашљати се*; *ошинути* (од *шибати*), *ошамарити*; *лупити* (поред *лупнути*), *скочитити*, *ударити*. Уосталом, овакав начин творбе семелфактива није потпуно стран ни украјинском језику, где функционише префикс *за-* и замена суфикса *-а-* (*-ја-*) суфиксом *-и-*: *задзвонити*, *залоскотати*, *заскрипити* (поред *скрипнути*),

¹⁶⁶ Који свакако није коначан, као што ни преглед мултипликатива није обухватио све глаголе овог типа будући да их је у оба језика много: ЕСУМ-ом је обухваћено око 500 мултипликатива, а РСКЈ бележи око 450; мањи број мултипликатива у српском језику своди се практично на мањи број ономатопејских акустичних мултипликатива (укључујући и оне које означавају радње праћене одговарајућим звуцима, с обзиром да се у украјинском од практично сваког узвика или ономатопеје, па чак и речце *так* (*такати* – понављати „да“) може образовати мултипликатив (и даље семелфактив). Своје еквиваленте тако, на пример, немају следећи украјински мултипликативи (и одговарајући семелфактиви): *агакати*, *гмикати*, *егекати*, *нукати*, *татакати*, *ухикати*, *хмикати* итд.

заскреготати (поред *скреготнути*) *застогнати*, *засопіти*, *затрубити*; *вдарити*, *скочити*. Треба поменути и мултипликативе од којих се не образују семелфактиви: [УКР] *егекати*, *коливати(ся)*, *кукувати*, *лоскотати*, *мішати*, *пахкати*, *терти*, *хитатися*, *хрумати*; [СРП] *добовати*, *звоцати*, *клокотати*, *клопарати*, *крекетати*, *мешати*, *топотати*, *треперити*, *цвокотати*, *чикати*, код којих је реч о мултипликативним ситуацијама чији се квантови практично не реализују јединично. Семелфактиве не образују ни мултипликативи образовани од именица страног порекла (*скандувати/скандирати*).

[УКР] *Ізограф обірвав свою бесіду, поклав руку мені на коліно й тяжко зітхнув... і тяжко застогнав. Стогін відлунився голосно під банею (Федорів).*

Йонька також засопів і вийшов геть (Тютюник).

Обидва носії, за спинами яких дзвенькнув дверний замок, відбігли до підводи, скочили на свої місця і погналі щодуху (Барка).

[СРП] *Кожа би им, с времена на време, задрхтала и муве би се дигле и разлетеле са ситних рана (Црњански2).*

Звоно опет завзвони, а мало иза тога осу се у сали буран плъесак (Миланковић1).

Један приђе те закопа неколико пута, и доиста се указа некакав пањ (Глишић).

Игуман Макарије је само болно јекнуо и слабо се накашљао (Ненадић).

Дечак се још једном с поштовањем поклони мајци (Олујић1)

А Лазар потегну кубуру и опали (Ћосић1).

Треба такође поменути и украјинске семелфактиве са суфиксом –*ону-* који представљају модификацију семелфактива са суфиксом –*ну-* којом се указује на појачан интензитет семелфактивне ситуације, а који ће бити предмет наше анализе у наредном делу.

Говорећи о мултипликативима образованим од ономатопеја, поменули смо употребу узвика-ономатопеја у функцији предиката. Иако је могућа њихова употреба у мултипликативном значењу, ови узвици неупоредиво чешће функционишу за означавање семелфактивних ситуација. Оно што је карактеристично јесте да они у овој функцији ретко представљају продуковање одговарајућег звука, а чешће радњу праћену одговарајућим звуком, углавном уз значење неочекиваности. Број ономатопејских узвика који могу функционисати као предикати у оба језика није мали¹⁶⁷ [УКР]: *бабах*, *бах*, *бац*, *бебех*, *бех*, *бовть*, *бринь*, *брязь*, *бубух*, *геп*, *гон*, *грим*, *грюк*, *гряк*, *дзвях*, *дзелень*, *дзум*, *кап*, *кахи*, *ких*, *клац*, *ко-ко*, *ку-ку*, *кукуруіку*, *ляп*, *лясь*,

¹⁶⁷ За украјински наводимо узвике за које ЕСУМ указује на предикативну употребу, за српски оне чија је предикативна употреба потврђена било примерима из нашег корпуса, било примерима наведеним у РСКЈ као илустрација у одговарајућем речничком чланку. Према тим подацима у оба језика има око 60 ономатопеја овог типа. Подвучене су оне које су потврђене у корпусу.

мур-мур, тих, плесь, плюсь, пурх, пуць, пишик, рип, скрип, стук, сьорб, сьур, талап, тарах, телеп, торох, трах, тук, тьох, тьху, фирк, фур, хлоп, хлоп, хляп, хлясь, хрум, хруп, хрусь, хрьоп, хряп, хрясь, цмок, цок, шелеп, шелесть; [СРП] *бам, бап, брч, буб, бум, буп, бућ, врц, гру, дум, звр, зври, зум, кап, кври, клап, кло, кљуц, крес, крк, крц, куц, луп, љос, паф, пљас, пљес, пљус, прас, пуп, тап, тапа-тапа, тик-так, тох, трас, трес, труп, туп, тупе-лупе, туф, туц, фију, фик, фљас, фљис, фљус, фук, хап, хоп, цак, цап, цик, цмок, цуп, чук, шкльоц, шљап, шљис, штриц,* уз двоструко већу фреквенцију украјинских предиката овог типа (у украјинском корпусу потврђен је 21 у 45 примера, у српском 12 у 18 примера):

[УКР] Про піджак з батьком поговорите» — і брязь дверима перед моїм носом (Стельмах).

А він розсердився та грюк дверима, та з хати!..(Грінченко)

А Осел нічого, тільки як котра пташина надто близько надлізе, а він клап її зубами або стук її ногою (Франко, ЕКУ).

А я торох! А він ай-яй! А я хап за вуха! (Близнаць, УП)

Шум і рух біля вікна. Рукою по столу — трах! (Головко)

Бо в тії Бразулихи було таке озаддя, що як сяде, то сідло — хруп напополам і розколеться (Тютюник).

[СРП] Док ти ђаво нанесе једног с лонцем вина — па пљус њему на главу! (Глишић)

На један мах: буп! Трже се... Погледа око себе, а он на патосу поред кревета у својој спавахој соби! (Глишић)

Био је сушта умиљатост и невиност, дражесна пуфна белог крзна са црном пегом на левом оку, а онда, у следећем трену, хоп – и од кобасице не би било ни наговештаја (Јакшић).

Потегнем те прескочим врљике и саплетем се те колико дуг — љос о ледину! (Глишић).

Све је то страшно заметно, а овако... цак, у чело или срце, и све је у реду и регулисано (Васић1).

Специфичну црту украјинског језика представљају непроменљиви предикати који по својој форми подсећају на узвике, а заправо означавају (семелфактивне) радње: *беркиць, блись, брик, гойда, дмух, кив, кидь, ковть, кресь, круть, мах, миц, морг, пирск, плиц, пху (од плювати), скакиць, скік, скік-верть, стриб, теліп, тиць, товк, хап, хвать, хвись, хлись, хльость, хряп, черк, шарах, шпиг, щип.* Овај тип семелфактивних и/или мултипликативних предиката потврђен је у 24 примера: Оксен блись одного в вухо, блись другого, до дверей і — кричи, свисти (Тютюник); Годі на Давида очима — блись, чорними (Головко); А вона ще раз кидь — і знов камінці на долоні (Близнаць, УП); А потім якось глянув я на нього, а він переморгується із братом: морг — і знову хреститься, морг — і знову хреститься... (Тютюник); Та — плиг із моїх колін і під піл рукою показує (Тютюник); А

Давид під лікоть її, дівчата з сміхом за руки — стриб, і на возі вже дівчина (Головка); Наткнулась на його простягнуту руку. Хап — і впелися пальцями одна в одну (Головка).

Од семелфактива треба разликовати моментативе, који такође означавају ситуације које се не одвијају линеарно, већ „у једном потезу“. Међутим, уколико се квант који означава семелфактивна ситуација по правилу укључује у мултипликативно мноштво, односно глагол НСВ који корелира са семелфактивним глаголом СВ увек има мултипликативно значење, са моментативима то није случај – глагол НСВ са којим корелира моментатив може изражавати мултипликативно мноштво, али и јединичну ситуацију: рецимо, глагол *осмехивати се* може имати значење *осмехнути се* + *осмехнути се* + *осмехнути се...* (примери под а), али може означавати и појединачну ситуацију у процесу њеног одвијања (примери под б)¹⁶⁸. На једно или друго тумачење, по правилу указује шири контекст.

¹⁶⁸ Можемо говорити заправо о два типа моментатива. Код једних видски пар НСВ може имати актуелно-дуративно значење, код других само итеративно (упор. рецимо, *чучнути/чучати* и *доћи/долазити*). Моментативност је акционално својство и глаголи којима се оно изражава нису формално специјално маркирани: образују се од најразличитијих лексичко-семантичких класа глагола (најчешће је реч о глаголима кретања типа *увійти/ући* и њима блиским глаголима који означавају престанак кретања типа *зупинитися/застати*, глаголима измене положаја објекта типа *покласти/ставити* и глаголима перцепције типа *вглядіти/угледати*) помоћу различитих творбених модела: [УКР] *вглядіти, випрямитися, випустити, відчинити (и зачинити), впасти, встромити, дістати, зажмуритися, зачепитися, знепритомніти, зняти, зупинитися, з'явитися, нагнути, налягти, наступити, нахмуритися, обійняти, побачити, покласти, помітити, поцілувати, привітатися, притулитися, спіткнутися, спинитися, схилитися, схопити [СРП] дохватити, дочепати, загрлити, зажмурити, зарити, заронити (и изронити), застати, затворити (и отворити), зауставити се, згазити, зграбити, исправити се, испустити, истурити, нагазити, најезити се, намршити се, напрегнути се, онесвестити се, опазити, очешати се, погледати, поздравити се, појавити се, положити, пољубити, скинути, спотаїти се, угледати, узети, упасти, уперити, устати, ухватити, ући* итд., укључујући и модел са суфиксом *-ну-*, који је пре свега резервисан за семелфактиве, али се код моментатива најчешће комбинује се неким префиксом и често корелира са глаголом НСВ са суфиксом *-ува-* (срп. *-ава-*, *-ива-*): [УКР] *глянути, жахнутися, захлинутися, нирнути, оглянутися, повернути, спалахнути, усміхнутися, шарахнутися [СРП] загрцнути се, зевнути, клекнути (укр. *вклякти, стати/впасти на коліна*), нагнути се, осврнути се, осмехнути се, посрнути, сагнути се, скренути, ужаснути се, чучнути* итд, укључујући и оне који немају корелате НСВ: [УКР] *посковзнутися, послизнутися, стрепенутися, шелохнутися [СРП] оклизнути се, пренути се, устукнути* итд. За разлику од семелфактива међу моментативима има и глагола који означавају апстрактне менталне или чулне процесе: [УКР] *відчути, впізнати, вразитися, охопити* (када се односи на осећања, мисли), *подумати [СРП] изненадити се, обузети, осетити, помислити, препознати* итд. Будући да моментатив означава такву ситуацију код које је размак између почетне и завршне границе веома кратак, тако да се оне практично подударају у једној тачки (по чему се подударају са семелфактивима) употреба одређеног префикса може сигнализирати перспективу са које се посматра радња – почетну (*зажмурити/зажмуритися*) или завршну (*впізнати/препознати*), а садрже и различита просторна значења (*искочити, прескочити, ускочити/вистрибнути, перестрибнути, вистрибнути*), што је било предмет анализе Љ. Поповић (Поповић 2008: 196). Међу моментативима има и неизведених глагола – то су глаголи промене положаја у простору [УКР] *встати, лягти, сісти [СРП] лећи, сести, устати*. Моменталност може бити истакнута одредбама типа *вмить/у тренутку*.

[УКР] Тоді начміліції хитнув головою, і вमितь Тягнирядно та рудий міліціонер зірвалися з місць (Головка).

Згорнувши аркуш з віршем, встромив у чобіт (Шевчук Вл.).

Вона зупинилася, посторцувала косу, дістала з кушки, що висіла на чоловічому ремені, камінь (Федорів).

Наталка обійняла матір і засміялась (Багрянний2).

[УКР] (а) Він знає, коли той неспокійно тупцяє, посміхається в ус, погладжує двома — великим і середнім — пальцями свою бороду, значить, йому приємно (Самчук)

І Рудольф ходить по саду біля хвіртки, шкандибаючи, роблячи шиєю визвольний рух, посміхається, рве листки, нюхає (Винниченко).

(б) І большевик пошелестів через кукурудзу під хатину Соловеїхи. Володько посміхається і йде додому (Самчук).

За порогом князівна Еліза ще раз киває маленькою червоняво-золотою голівкою й посміхається до нього (Винниченко).

[СРП] (а) Вуја само ћути. Нуде га да једе, а он се ни руком не маши. Често се осмехује; ни сам не зна зашто (Глишић).

Раде излази на улицу, осмехује се девојкама, па се деси да нека и узврати осмех (Савић1).

(б) Једна се на нас доброћудно осмехује, друга режи шильатим зубима, трећа вам шеретски намигује, четврта лаје (Ненадић).

У крчму улази, осмехује се (Олујић2).

Као посебан тип једнократне ситуације у литератури се издваја радња означена глаголима кретања и звучања са префиксом *про-* типа [УКР] *прогримити*, *промчати* [СРП] *прогрмети*, *пројурити*. М. А. Шелякин ову АКГ назива „продужно-једноактним“ („протяженно-одноактний СД“) и дефинише као глаголе који изражавају „извесно трајање једноактног испољавања радње“ и разматра је у оквиру фазно-временских АКГ (Шелякин 1983: 188-189), а Ј. Ставница у оквиру семелфактивне АКГ као семелфактивно-дуративни подтип који изражава „завршеност радње која је трајала неко време“ (Ставница 2003/2004). Љ. Поповић разматра ове глаголе у оквиру ретроспективне фазе одвијања радње као такве која „оставља

Горобенко спіткнувся об якусь карлючку й мимоволі підскачив (Антоненко-Давидович).

Всі, крім шейхульїслама, вклякли на коліна і поцілували султанські шаги (Іваничук).

Вже, коли один схопив за ноги, а три валили в плечі, він упав (Барка).

І не встиг Богун оглянутись, лише вода за ним зашуміла, опинився разом з конем в прорубаній ополонці (Качура, УП).

Спинається найменший, руками шарудить по кривій стіні... раптом послизнувся набік і впав (Барка).

Настася (...) перенесла вагу тіла на ту ногу і враз відчула, що шабель вломився під нею (Загребельний1).

[СРП] Вишњић је осетио како је та топла људескара натоплена умором и ситним, оштрим мраком (Велмар-Јанковић).

»Како је грозна!« у грудима му застаде дах од гађења, окрете се и хтеде да се врати (Олујић1).

Наједаред из мрака испаде он и зграби у руке обоје деце, привуче их на груди и гледаше их чудним уплашеним погледом (Ранковић).

Неко промоли главу кроз отворена врата напоље и одмах се врати (Ненадић).

Станко баци поглед на оно место где је посрнуо кад је Лазар на њега пуцао (Веселиновић).

- Ти си нови, зар не? - каза кепец двосмислено и чучну (Радовановић).

Али тада би се наједном, као физички бол, јавила у њему мисао на скривену књигу (Андрић).

Цигани устукнуше престрављени (Васић1).

Из тог заноса пренуше га звекет кључева и шкљоцање браве (Андрић1).

снажан утисак нечега што се управо одиграло истичући аспекте појачаног интензитета и краткотрајности (Поповић 2008: 222).

За тумачење значења ових глагола неопходно је разликовати четири типа ситуација које се њима означавају: 1. глагол звучања означава продуковање звука, 2. глагол звучања означава кретање звука у простору или кретање праћено продуковањем звука, 3. глагол кретања означава кретање конкретног предмета или лица, 4. глагол кретања/звучања означава апстрактно „кретање“ (мисли, сећања и сл.).

1. [УКР] Постріл прогримів такий, що мав би самим своїм гуком скинути білотіле дівча в море (Загребельний1).

А як продзвенить у руках милого і всією дітворою шанованого сторожа Дорофія останній за день дзвінок, знову ставали у вдячній молитві (Корсак).

Замерехтіли якісь образи. Продзвенів ніжний сміх (Бердник).

2. [УКР] Поклонився на всі боки, надів шапку, поцілував жінку, дітей і, прогримівши чобітьми по сходах, побіг наздоганяти підводи (Тютюник).

Літаки прогриміли над табором і вже летіли низько над паддю (Багрянний2).

[СРП] Једна граната профијукала је преко твоје главе, неколико пушчаних зрна прозујала су поред твојих ушију и ти си се вратио (Васић1).

Одједном као да куршум прозвижда (Краков).

3. [УКР] Недалеко від них, тримаючись ближче до ріки, пробігла з карабіном Соломія (Стельмах).

Човник поплив униз по течії, тінню промайнув між деревами, зник за крутим поворотом (Близнець, УП).

[СРП] Баш утом нека друга кола пројурише мимо нас, те се ја од овога тргох и одмах затим умирих (Васић1).

Она залепрша крилима и пролете му тиком поред лица, тако да је осетио ветар крила њених... (Веселиновић).

4. [УКР] В тих очах промайнув дивний, змішаний вираз — остраху, цікавості й незручності воднораз (Багрянний2).

„Це — кінець!“ — нестерпною іскрою пронеслося в свідомості (Барка).

[СРП] Мисли да ће ме се отарасити, прозујало је Авелину кроз свест (Петровић М.).

„Можда је још жив!“ пролете му кроз главу (Олујић1).

О једнократном испољавању радње можемо говорити у првом случају, када се глаголом звучања означава једнократно продуковање звука (ови глаголи образовани су од мултипликатива). Запажамо да глагола овог типа у српском језику нема У осталим случајевима реч је о једнократној интерпретацији која је заснована на краткотрајности интензивног испољавања – значење „појавити се накратко“ (четврти тип ситуација) или интензитету (брзини) одвијања радње која условљава краткотрајност

перцепције (други и трећи тип ситуација). За сва четири типа карактеристична је ретроспективност, која је условаљена представљањем ситуације као целовите. За други и трећи тип карактеристична је и просторна перспектива са које се посматра радња – са стране¹⁶⁹.

4.2.2. Монотемпоралне ситуације: дистрибутивност и кумулативност

Дистрибутивност се као акционално обележје одликује унутрашњом рашчлањеношћу процесуалне ситуације, монотемпоралношћу и таквим саставом учесника макроситуације у коме се свака микроситуација разликује по једном актанту или по једном актанту и сирконстанту (на пример, код диверсатива и цислокатива), односно, у коме у свакој микроситуацији постоји бар један актант који је заједнички свим микроситуацијама. В. С. Храковски представља дистрибутиве на следећи начин: „Distr [P (X, Y, ..., Z)] = више пута одвијају се ситуације P₁, P₂, ..., P_n, које се од ситуације P (X, Y, ..., Z) разликују тиме што је било који један те исти актант/сирконстант сваке P_i један од јединичних представника x₁, x₂, ..., x_n/ y₁, y₂, ..., y_n/ z₁, z₂, ..., z_n збирног¹⁷⁰ актанта/сирконстанта X/Y/.../Z; понављање се одвија у једном периоду времена T“ (Храковский 1989: 34). Као и мултипликативно мноштво, дистрибутивно мноштво је коначно и збирно, што значи да је процесуална ситуација означена дистрибутивом реално рашчлањена на више микроситуација, које се могу одвијати сукцесивно, једна за другом, или истовремено, али је представљена као један целовит ентитет.

Сукцесивност/симултаност¹⁷¹ одвијања микроситуација које чине дистрибутивно мноштво су за семантику дистрибутива ирелевантне, битно је само да је реч о мноштву ситуација, те унутар глаголске лексеме немају посебна средства изражавања – један те исти формант/глагол може указивати како на симултану, тако и на сукцесивну дистрибутивност и често се ни из ширег контекста не може протумачити о каквом типу ситуације се ради. То је

¹⁶⁹ Само кретање се локализује се обично постранце од локализатора кретања (*недалеко від них (...)* пробігла; *пролете му (...)* поред лица), са којим се често подудара и позиција посматрача (*пројурише мимо нас*).

¹⁷⁰ Под збирним актантом (и сирконстантом) подразумева се актант (сирконстант) који представља апстрактно јединство конкретних актаната (сирконстаната) – његових представника који се мењају у свакој микроситуацији.

¹⁷¹ У вези са симултанношћу/сукцесивношћу И. Б. Долињина разликује чисто и мешовито дистрибутивно значење. Чисто подразумева да је значење мноштва повезано само са индивидуализацијом сваке посебне ситуације или истакнутом целовитошћу њиховог збира, без узимања у обзир темпоралног фактора – тј. ту спадају само симултани догађаји или такви где је временски фактор ирелевантан. Мешовито значење представља спој дистрибутивне и темпоралне плуралности, то јест ситуације не само да су индивидуализоване, већ је експлицирана и њихова сукцесивност у времену (Долинина 1996: 242). Поједини истраживачи сматрају да је за дистрибутиве карактеристична пре свега сукцесивност (Исаченко 1960, Шелякин 1983, Панова 1980).

посебно карактеристично за тзв. субјектне дистрибутиве (примери под а), док код објектних можемо говорити о сукцесивности када је само објекат збирни актант, а субјекат дате ситуације јединичан (што је наметнуто самом логиком ситуације – уколико један субјекат врши исту радњу на више објеката, онда ће је вероватно вршити сукцесивно, на једном по једном објекту – примери под б), док у дистрибутивним ситуацијама у којима је ангажовано више објеката и субјеката опет не можемо са сигурношћу тврдити да ли је у питању симултано или сукцесивно одвијање микроситуација (в):

[УКР] (а) *Всі попадали* на землю, притаїли дух (Тютюник).

Всі фермівські гуртом так і *посідали* попереду, щоб нічого не пропустити (Гончар2).

Злякались дощу і *повтікали* додому (Стельмах).

(б) Побував шойно в дирекції, у парткомі, з *усіма* *перездоровкався*, *повідповідав* на *оті численні*: «Ну як там?» — вдома, одне слово (Гончар2).

Виплював два зуби, *познімав* жмутки вирваного волосся і чемерки, насилу обмився і *поперев'язував рани* (Лепкий).

Йому хотілося потрощити все! — поламати стільці, побити на цурки люстра, *порозкидати фаготи й гобої*, *поперекидати столи* (Багрянний2).

(в) *Ми похапали* свої *торбини* з книжками й тихо висоталися з класу (Федорів).

Брати повстромляли коси і присіли на холодному валкові трави (Тютюник).

Вони повикидали через плече *недогризки* (Шевчук).

[СРП] (а) Онда груне негде у непосредној близини, силовито, *ствари* са сточића *попадају*, а прашина почне да се осипа са таванице (Јакшић).

Сад... сваки на своје место и... тајац!... Хајдуци *се понамешташе* (Веселиновић).

Музика је трештала, у публици је завладао радостан жагор, *неки су поустајали* са својих места (Андрић).

(б) *Аница је изродила* пуну кућу *дјеце* (Десница).

А онда се тргао, јурнуо на њене дојке и бедра, брзо и грубо *побацао сукње* с ње, ломио као да је туче, као да жели да је сатре (Ћосић1).

Ипак, негде у дубокој ноћи, (...) распростро по свим собама све оне пластичне конопце и по њима *покачио развијене фотографије* (Петровић М.).

(в) *Знојаве обојке* опрала и *извешали* по жбуњу да се суше (Ненадић).

Никаква штета није ни за вас ни за њега кад је моја буна утрнула и кад Кривовирци и *Тимочани* *побацаше пушке* (Ћосић1).

Војници *поскидаше шлемове* и стадоше се крстити (Краков).

Сукцесивно одвијање микроситуација може бити експлицирано ван глаголске лексеме помоћу одредби типа [УКР] *один за одним, один за другим*,

один по одному, по черзі [СРП] *један за другим, један по један, редом*¹⁷² које се спајају са предикатом израженим како дистрибутивним тако и недистрибутивним глаголом:

[УКР] Розсунули німецькі кропив'яні мішки з чимось важким, як сіль, і, посповзавши *один за одним* вниз, опинилися в вогкому і холодному приміщенні (Гончар1).

Бійці вистріляли решту своїх патронів і попадали *один за одним* (Шевчук).

Один за одним входилили, згинаючись, до келії кудлаті постаті (Шевчук).

На повороті дороги із-за верб *один по одному* вийшли хлопці (Тютюник).

В сусіда Івана помирає *одна за другою* три молоді дівки (Самчук).

Стрілами *по черзі* падають вниз, на сполохані косяки риби (Андріяшик)

[СРП] *Једно по једно*, сви су око мене поустајали (Андрић).

Док сам учио у Осеку дођоше, *један за другим*, и моја три млађа брата онамо (Миланковић1).

Једна за другом, тополе стреловитом брзином збацују лик лисабонских рибарки, и постају опет оно што су – заталасана лисната дрвета (Андрић1).

Пробудили смо се у сумрак, *један по један* (Ненадић).

Редом се опростише од александријаца и изиђоше на копно (Миланковић1).

„Важна особина дистрибутивног мноштва ситуација је то што је број ситуација које улазе у скуп једнак броју појединачних представника збирног актанта“, истиче В.С. Храковски, наводећи даље да су могућа три начина обележавња ове једнакости: 1) маркіра се и мноштво ситуација и мноштво појединачних представника збирног актанта, 2) маркіра се само мноштво ситуација, 3) маркіра се само мноштво представника збирног актанта. Први случај је типичан за словенске, а тиме и за језике који су предмет наше анализе – украјински и српски, где се мноштво ситуација маркіра глаголским префиксом, а мноштво представника збирног актанта множином именице којом се изражава дати актанта, осим када је у питању збирна именица, која у овом случају има облик једнине (Храковский 1989: 34-35).

[УКР] Над столом - образ богородиці, а доокола нього повішана в порядку *зброя*: шабля, пістолі, дві турецькі рушници (Чайковський).

Зерно вдарилось і повідлітало (Барка).

Переполохали до нервового крику *пташню* (Винниченко).

Батько перемолотив *усе жито* (Самчук).

¹⁷² Занимљиво је да дефиниције, како у украјинским, тако и у српским речницима, садрже управо ове одредбе, чиме, уз плуралност (на коју упућују речи попут *много, све редом/ про всіх чи багатьох*) истичу и сему sukcesивности, која, као што смо видели, није обавезан елемент семантике дистрибутива. Тако, на пример, глагол *попадати* ЕСУМ дефинише као „упасти один за одним (про багатьох, багато чого-небудь)“, а РСКЈ као „пасти једно за другим“.

Јак стали сходитися, він заховав свій дивний скарб і знов розкрив лише тоді, коли вся бідна *братія позасинала* (Шевчук Вл.).

[СРП] Врати се опет унутра, притворив врата, *повади брашино* из мучњака у врећу, па засу другу (Глишић).

Морали су да хране *стоку* буковим грањем, тек толико да не *поскапа* од глади (Ненадић).

Исаковичи, (...) а нарочито Павле, који је *распродао*, брзо, *своје благо*, нису били умешани у интриге и свађе, тројице ђенерала (Црњански2).

Кад се врати, *дружина поспала* (Веселиновић).

У једнини се употребљавају и властите именице које се могу тумачити збирно (називи насељених места у значењу скупа становника тих места – *Зачипљанка*, *Будим* лична имена писаца у значењу скупа дела која су они написали – *Балзак*, *Ибсен*), а збирно се могу тумачити и поједине заједничке именице (*вулиця*, *двір*, *хата*; *варош*)¹⁷³. У последњем случају дистрибутиви се приближавају тотално-објектним глаголима.

[УКР] *Зачипљанку* (=жителей *Зачипљанки*) цього дня ніби гедзі *покусали*: багато було злих (Гончар).

Він дуже любить Балзака. *Балзака й Ібсена* (=твори *Балзака й Ібсена*). Я *перечитала* (Самчук).

Так: *перенюхали двір до дрібки* (=весь *двір/ всі речі у дворі*)! (Барка)

Перерили і вимели хату (=цілу *хату/ всі речі у хаті*) (Барка).

Ми обійшли бункер, оглянули каменоломню, *перепитали всю вулицю* (=всіх *жителей вулиці*) — ніхто нічого не знає (Андријашик).

[СРП] *Будим* (...) није више постојао. Био је изумро и био *се раселио* (=становници *Будима су се раселили*) (Црњански2).

Гласно чита неку невероватну политичку сензацију (о објави рата, атентату на неку познату виђену личност, земљотресу који је до темеља *порушио неку варош* (=све *зграде у вароши*) у Србији, или тако шта), и сви се чуде и запрепашћују (Васић1).

Цела варош (=сви *становници вароши*) је *поустајала*, нека вест се шапуће од ува до ува, ко је чује, застане, запањен (Миланковић1).

Треба истаћи и то да конструкције са дистрибутивним глаголима и конструкције са недистрибутивним глаголима у којима учествује мноштво актаната одражавају денотативно идентичне ситуације (*Флаше су пале с полице/Флаше су попадале с полице*), па су и дистрибутиви и недистрибутиви узајамно заменљиви, али коснструкције са дистрибутивима означавају

¹⁷³ У српском језику су могућности творбе дистрибутива ограниченије, а број примера које смо ексцерпирани из нашег корпуса неупоредиво мањи од украјинских примера, али превод реченица са овим типом збирних актаната потврђује могућност њихове реализације и у српском језику: [УКР] *перенюхали двір до дрібки* [СРП] *изњушили су* двориште до последње ситнице; [УКР] *перерили* і вимели хату [СРП] *претресли/испретресали су* и почистили *кућу*; [УКР] *перепитали всю вулицю* [СРП] *испитали смо целу улицу*.

специфічну інтерпретацію ситуації с тачке гледишта њене рашчлањености. Упор.

[УКР] Впали (=попадали) на мокрий брук посічені білі *прапори* (Гончар).

И

Прапори попадали (=впали) на землю, жіноцтво вихопило шаблі й пішло поодинці в лобову атаку (Яновський).

Всі *встали* (=повставали) й випили по першій чарці (Шевчук Вл.).

И

Потім *повставали* (=встали), перехрестились до ікон і стали збиратись (Багрянний2).

[СРП] Попа скиде зобницю с рамена, извади (=повади) *своје књиге* (Веселиновић).

И

Ту Миона брзо повади (=извади) из торбице (*све*) *што је спремљено* (Глишић).

Седоше (=поседаше) *сви* за вечеру (Глишић).

И

Сви поседаше (=седоше) за један сто украју (Глишић).

Када се једном те истом мотивном глаголу припаја префикс који може изражавати различита значења, тако образовани глаголи припадају различитим акционалним класама, а мноштво актаната, које намеће дистрибутивно значење, може бити једини маркер дистрибутивности, сигнал за дистрибутивно тумачење конкретне ситуације¹⁷⁴. То је, рецимо, случај са великим бројем глагола образованих помоћу украјинског префикса *пере-* типа *переробити*, који могу имати дистрибутивно значење али и значење поновног остваривања ситуације, обично у циљу мењања, тачније поправљања њеног резултата – као *переробити* или без таквог циља – као *перечитати*, као и нека друга значења. Префикс *по-* у украјинском и, ређе, у српском језику такође се може припајати истом глаголу у различитим значењима. Упор.

[УКР] Я полюбила оті ваші чоловічі *книжки* і майже *всі їх* перечитала (Шевчук).

І так минає зима. Володько вперто вчиться. Перечитав *гори книг* (Самчук).

И

І батюшка, і той другий у галіфе розглядають *свідоцтво* (...) Батюшка перечитав і каже (Самчук).

Я ще раз перечитав і, посміхнувшись в душі, поклав газету на столик (Андріяшик).

Поснемо, а вони підповзуть і переріжуть *нас*, як сонних курей (Тютюник).

¹⁷⁴ Понекад ни то није довољно, па на дистрибутивно или неко друго тумачење указује шири контекст: Ух, як втомилася! Така весна, а я, мов каторжна. *Шию й шию!*.. Дивіться, Володьку. Дивіться, *скільки в мене праці*. І *все мушу перешити* (Самчук).

И

Це все одно, що перерізували мене надвое і кинули посеред шляху (Стельмах).

Віршомаз і боягуз — скільки лицарів погубив марно під Азовом (Іваничук)

И

Він погубив Брюллова, й того Тарас не міг простити (Шевчук Вл).

[СРП] Кокошка је, бежећи, порушила тегле, епрувете, микроскопе, графиконе и друге уређаје (Савић2).

И

Васа би да поздрави тог младог Михаила (...) зато што је наредио да се поруши Стамбол-катија (Велмар-Јанковић).

Мноштво актаната, као што се види из неких примера, може бити и често је маркирано конструкцијама са заменицама-квантификаторима *све/все* (самостално или уз именицу), којима се истиче пун обухват ситуацијом свих чланова збирног актанта без изузетка, и која се употребљава како са дистрибутивима, тако и са недистрибутивима, или *сваки/кожний*¹⁷⁵ којом се уз обухват ситуацијом свих чланова збирног актанта (који може имати и облик множине, када је изражен предлошко-падешком конструкцијом з + генитив множине – *кожний із студентів*, у украјинском језику, која се чешће среће од конструкције са именицом у једнини – *кожний студент*, односно од + генитив множине – *сваки од студената*, која се ређе среће од конструкције са именицом у једнини – *сваки студент*) истиче сваки представник збирног актанта понаособ и рашчлањеност ситуације, а која се не употребљава са дистрибутивима и представља једини показатељ дистрибутивности:

[УКР] Коли вже виїхали за межі імперії, Заубуш потай перечитав усе, що понаписував імператор (Загребельний2).

Всі повиходили; староста замкнув двері і з ключами дожидає комісію (Барка).

З вікон *геть все поскидано* на підлогу (...); позабирано всі мотузки й глечики, позабирано всі люльки, шахи та доміно (Багрянний1).

Мовчки і строго сколихнулись бійці, *кожен зайняв* своє місце (Стельмах).

[СРП] Он је говорио да *све бунтовнике треба пострељати* (Краков).

Па иако није била ни обична чарка, опет *све поспа* као поклано (Веселиновић).

Сви поскакаше, и сам начелник скочи! (Л.Лазаревић, АСП)

Сунце високо одскочило, па прижиже, коњи изведени из вршаја, а *свако чељаде*, које је кадро, дохватило виле, те претура сламу (Ранковић).

¹⁷⁵ Дистрибутивност изражену квантификатором типа *сваки/кожний* И. Б. Долињина назива дискретном, за разлику од оне изражене квантификатором типа *све/все* или дистрибутивним глаголима, коју назива збирном (Долинина 1996: 242).

Дајем вам три дана да из мог срећног Царства истребите цвеће. Све! Сваки цветак: од руже до маслачка! (Олујић1)

У сами мрак поче се народ разилазити, свак /оде/ на своју страну (Глишић).

Теоретски може бити толико различитих врста дистрибутива колико има различитих актантна/сирконстаната у једној ситуацији. У све видове дистрибутива укључени су, директно или индиректно, објекат и субјекат, те се обично издвајају субјектни и објектни дистрибутив (Храковски 1989: 34). Посебних средстава изражавања субјектног или објектног дистрибутива ни у украјинском ни у српском језику нема – сви префикси којима се изражава (а) субјектна дистрибутивност изражавају и (б) објектну дистрибутивност:

[УКР] (а) А з-за хати повиходили черемхи, — повтікали з тайги і стоять, як дівчата, запишались, заквітчані (Багрянй2).

Але страшно трудно вишукувати своіх: усі ж покидали свої помешкання, порозпорошувались, позалазили в нори (Винниченко).

Ї знову посідали та полягали на дорозі (Мушкетик).

(б) Молодшим повідрізувати вуха й носи, поламати руки, поприв'язувати до дощок і пустити на Сейм. Старших, поздиравши їм їх хохлацькі чуби, повісити (Лепкий).

На городі зовсім молоденьку моркву позполював, на півонії всі бульбашки позривав, а це ось, на саму Трійцю, всі качата перебив, було їх семеро і всі до одного понищив (Самчук).

Московські караули понасували коміри на вуха, повпихали змерзлі руки в рукави, з острахом спозирали на цвинтар (Лепкий).

[СРП] (а) Муж је умро, и од дече су нека поумирала а нека се поудавала, поженила и изгубила негде у свету (Андрић1).

Хтедосмо да се поразбољевамо од нестрпљења (Ранковић).

Највећи број изгинуо је или помро (Васић1).

(б) Циглу и ћерамиду распродали; врата и прозоре погорели (Ђосић1).

Куће, стају, бачвару, магазу, оборе, све су поразваљивали (Ђосић1).

Избудише нас, рекоше да се обучемо и да дођемо у велику трпезарију (Ненадић).

Припадност једном или другом типу условљена је семантичко-валентном структуром глагола: дистрибутиви образовани од непрелазних глагола су субјектног типа, а они образовани од прелазних објектног, будући да њихова валентна својства по правилу подразумевају и постојање субјекта, могу имати два збирна актанта – и субјектни и објектни¹⁷⁶. Другим речима, сваки објектни дистрибутив може бити само објектни, али и субјектни и објектни истовремено, али не и обрнуто. Семантика појединих глагола, као

¹⁷⁶ В. примере под (в) за симултаност/сукцесивност микроситуација на стр. 287. који могу послужити и као примери за субјектно-објектне дистрибутиве.

што је рецимо српски глагол *разграбити* и неколико украјинских глагола, такође са префиксом *роз-*: *розкупувати*, *розхапати* подразумева обавезно учешће мноштва субјеката и мноштва објеката:

[УКР] *Мешканці* експресу метушились, як сарана на озимині: *все те* вдихало емоції, айкало, ойкало, плюскоталось у воді і розкупувало шпарко *омулі* (Багрянй2).

Булки розхапали, і почалася жерня (Самчук).

[СРП] У овој се продаваоници крчми јефтина *роба* за сиротињу, погледај само како је *светина* навалила да је разграби (Миланковић1).

Ако семантичко-валентна структура укључује и адресата, онда се може говорити и о адресатним дистрибутивима, који су истовремено и објектни (подавати, разделити *шта коме*¹⁷⁷). Већина адресатних дистрибутива има префикс *раз-/роз* (који је, као што ћемо даље видети, карактеристичан за тип дистрибутива који се назива диверсатив¹⁷⁸): [УКР] *роздати*, *розіслати*, *рознести*, *розподілити*, *розпитати*, *розпозичати* [СРП] *разаслати*, *раздати*, *разделити*, *разгласити*, *разнети*, *расподелити*, *распоклањати*, *распродати*, *раструбити*, али могу имати и друге префиксе: [УКР] *подавати*, *понагороджувати*, *попродавати*, *передавати*, *повидавати*, *повідавати*, *понадавати*, *понадаровувати* итд. [СРП] *подавати*, *поиспоклањати*, *изделити*, *испоклањати*, *испродавати* итд.

[УКР] Новий султан, не маючи звитяг, не мав і радощів, тож не роздавав *найдків своїм візірам* (Загребельний1).

Був такий радий, що сам розносив *најдики й солодоці своїм візірам* (Загребельний1).

Колька Носов пороздавав *студійцям папір* (Антоненко-Давидович).

Отаман подавав *вербівцям ножі*, і вони почали зшкрібать луску з риби (І.Нечуй-Левицький, ЕКУ).

[СРП] Наредио је да се *храна* са његове лађе раздели *сиротињи* (Велмар-Јанковић).

Зато сам *их* (*књиге*) распоклањао *својим ученицима, пријатељима и познаницима* (Миланковић2).

Многима је још раније раздао *многе фидане*, (...), *сиротињи* по махали раздао *многа брашна и масла, многе сахане и тепсије*, а *господи* испоклањао *многе раскошне филигран ствари* (Сремац, АСП).

¹⁷⁷ Из чега следи импликација „Ако се у реченици изражава адресатни дистрибутив, у њој се изражава и објектни дистрибутив, обрнуто није тачно“ (Храковскиј 1989: 37).

¹⁷⁸ Адресатно и објектно диверсативно значење подударују по просторним карактеристикама и оба се могу дефинисати као „распоредити нешто/некога из једне централне тачке по различитим тачкама“, с тим што код адресатног дистрибутива сваку различиту тачку заузима други адресат, као појединачни представник збирног адресата. Поједини глаголи, као што је, рецимо, глагол *разнети/рознести* могу бити и адресатни и диверсативни дистрибутиви.

Дистрибутиви се по правилу образују од терминативних глагола. Најшире су представљени дистрибутиви који означавају конкретне физичке радње усмерене на неки објекат, и то су објектни дистрибутиви: [УКР] *перемолоти, перерити, перечистити, побудити, подіставати, подовбати, поперевертати, повдягати, повипікати, позакривати, порозкривати* итд. [СРП] *избудити, испревртати, побацати, повадити, позакључавати, позатварати, поотварати, пооблачити, послагати, поспушити* итд. Међу објектним дистрибутивима има много глагола који означавају уништавање или оштећивање мноштва објеката (деструктивни објектни дистрибутиви): [УКР] *передушити, перекалічити, перестріляти, побити, погубити, понищити, повбивати, повитруювати* итд. [СРП] *истребити, побити, повешати, погушити, подавити, постреляти, потровати, поубијати, поразбијати, поразваљивати* итд. Осим тога, дистрибутиви се образују од еволутивних глагола [УКР] *перемержнути, поглухнути, подічавити, попересихати, повиростати* [СРП] *помрзнути, потрулти* (у украјинском чешће, у српском ређе) и глагола који означавају заузимање одређеног положаја у простору, који нису бројни, али су фреквентни и најзаступљенији међу субјектним дистрибутивима: [УКР] *повставати, повмоцуватися, повсідатися, поклякати, полягати, поплигати, посідати* итд. [СРП] *полегати, поседати, поскакати, понаместити се, поустајати* итд. Ретки су дистрибутиви образовани од атерминативних глагола као што су [УКР] *поснути, похворіти, перехворіти* и [СРП] *поспати, позаспати, поразбољевати се*, и они такође спадају у субјектне дистрибутиве. Од глагола кретања и глагола каузације кретања, осим дистрибутива који означавају кретање мноштва субјеката (субјектни)/каузацију кретања, односно покретање мноштва објеката (објектни) у одређеном правцу (реч је о полипрефиксалним дистрибутивима код којих први префикс функционише као дистрибутивни модификатор, а други префикс указује на правац), као што су: [УКР] *повходити, повиходити, подоходити, позаходити, попереходити, поприходити, посходити; повносити, повиносити, позаносити, понаносити, поприносити* итд. [СРП] *поулазити, поизлазити, подолазити, посилазити; поуносити, поизносити, подоносити* итд., образују се и тзв. диверсативни, цислокативни и амбулативни¹⁷⁹ дистрибутиви, који, с обзиром на специфичну реализацију дистрибутивног значења и ограничену мотивну базу чине семантичку периферију дистрибутивности.

¹⁷⁹ Термини преузети од В.С. Храковског, који их је преузео од В. Дреслера (Храковский 1989), базирани на латинском језику: **диверсатив** од лат. *diverse* – на различите стране, на супротне стране, на различитим местима; **цислокатив** од лат. *cis* – са супротне стране, са свих страна и *locus* – место; **амбулатив** од лат. *ambulo* – ходати, шетати, прелазити.

Диверсативни субјектни дистрибутив означава такву макроситуацију у којој се јединични представници збирног актанта – субјекта крећу ка разним тачкама распоређеним у простору из неке централне тачке, а објектни подразумева каузацију таквог кретања збирног актанта-објекта (Храковский 1989: 38). У оба језика ова акционална дистрибутивна модификација специјално је маркирана на творбеном нивоу¹⁸⁰ – изражава се помоћу префикса *раз-/роз-* (објектни диверсатив) уз рефлексивизацију (субјектни диверсатив):

[УКР] Підкріпившись, солдати розійшлись досипати (Андріяшик).

Цар звелів порубати звірину на кавалки і розкидати навсібіч (Загребельний1).

[СРП] Уз вриску разбежали су се на све стране и ускоро је био потпуно сам (Јакшић).

Лаушеви људи причају како су у цик зоре грунули међу разбојнике, разјурили их и сасекли (Ненадић)

Ово значење по правилу је маркирано и синтаксички, спојем предиката са одредбама којима се исказује усмереност кретања на разне стране типа [УКР] *в різні боки, на всі (чотири) боки, хто куди, врзнобіч, навсібіч* [СРП] *на све/различите стране, куд који* и сл.. У оба језика широко функционишу одредбе изражене предлошко-падешком конструкцијом *по* + именица у локативу (углавном множине). Овим одредбама изражен је збирни сирконстант, те је њихова употреба факултативна (в.последње примере).

[УКР] Гармидерили, пустували, сміялися і розходились *хто куди на всі боки* (Самчук).

Окремі загони розлетілися *врзнобіч* (Бердник).

Штурмовики один за одним ринули в ті проломи, швидко розсипаючись *по кладовищу* (Гончар1).

Коли всі нарешті розповзлися *по домівках*, я, стомлена, сіла на канапу і роздерла пакет (Симоненко, УП).

І нові свати розійшлися, раді з самих себе (Грінченко).

[СРП] Иза бербе разиђоше се, и гости и синови, *на све четири стране* (Миланковић1).

Они (војници) одмах почну да вичу и разбегну се *куд који* (Миланковић2).

Турци се разиђоше *по одајама и зградама* (Веселиновић).

Знали су да им родитељи не могу купити једра, и ћутке се разишли *кућама* (Олујић1).

¹⁸⁰ Када говоримо о специјалним творбеним показатељима којима су маркирани диверсатив, циклокатив и амбулатив, имамо у виду да се остали дистрибутиви образују према неколико творбених модела који се међусобно не разликују на плану семантике већ само на плану спојивости форманта са конкретним глаголским лексемама које служе као мотивна база. Код три наведена типа дистрибутива ограничена је мотивна база – то су глаголи кретања или каузације кретања, а сваки од њих има свој типичан творбени афикс који не учествује у изражавању других дистрибутивних значења (са изузетком префикса *раз-*, који учествује у изражавању адресатно-објектне дистрибутивности, која се, у суштини подудара са диверсативно-објектном).

И сви се разиђоше да нареду што је потребно... (Веселиновић).

Цислокративни дистрибутив антонимичан је диверсативном (упор.Пісня та мила, пісня та любя,/Все про кохання, все про любов./Як ми любились, та й розійшлися, /Тепер зійшлися навіки знов (Укр.народна песма, ЕКУ.) и односи се на такве макроситуације у којима се појединачни представници збирног актанта-субјекта крећу из разних тачака ка некој централној тачки. Код објектног цислократива додатно се означава да је кретање резултат каузације коју врши актанта-каузатор, који такође може бити збирни (Храковский 1989: 39). Овде је, дакле, реч о центрипеталном кретању, што приближава цислокративе кумулативима. Ми ћемо их, ипак, у складу са приступом В. С. Храковского, разматрати у оквиру дистрибутива, пре свега као антониме диверсатива. Специјално средство изражавања цислокративности у украјинском јесте префикс з- (код објектног цислократива), одосно префикс з- уз рефлексивизацију (код субјектног цислократива). За српски језик овакав начин изражавања цислокративности није типичан. Објектни цислократив може бити изражен глаголима са префиксом с-, који су малобројни, а у субјектне цислокративе спадају глаголи *скупити се* (код кога префикс само дублира семантику цислокративности садржану у самом лексичком значењу основе – упор.са *окупити се*), *састати се* (код кога је на синхронизмом плану изгубљена веза са мотивним глаголом) и *сливати се* (у пренесеном смислу), а основно средство изражавања овог значења јесте спој глагола-предиката са одредбама типа *са свих/разних страна, одасвуд*, чији еквиваленти у украјинском језику (*з усіх боків, звідусіль* и сл.) такође функцинишу као (додатна) средства изражавања цислокративности.

[УКР] Володимир мимохіть підійшов до вікна і побачив у срібних сутінках високу й худу постать — до неї збігалися *звідусіль* діти: одне, друге, п'яте (Шевчук).

Цього дня з'їздилися православні з *усіх сторін* (Чайковський).

І все для того, щоб потім раптом звезти тих людей на допит (Багрянний1).

[СРП] Около сена скупила се гомила чобана (Ранковић).

У кнежеве области сливале су се избеглице из јужних и источних крајева Балкана (Ж. Фајфрић, ЕКС).

Долазили су са свих страна као муве на стрвину (Ненадић).

Устаници су одбили Турке који су тог лета надирали одасвуд (Велмар-Јанковић).

Занеможе му петоро назимади, а он ти њих лепо сатера у свињац (Глишић).

Да су цислокративне одредбе равноправно и довољно средство изражавања овог значења потврђују следећи примери, у којима, при преводу на украјински глаголе кретања који немају цислокративно значење а употребљени су уз цислокративне одредбе, преносимо цислокративима са префиксом з-: [СРП] *Са свих страна света* долазили су људи да виде вез Златопрсте,

(Олујић1) [УКР] *З усіх сторін світу з'їжджалися* люди (...); [СРП] *Са свих страна села трче* људи (Краков) [УКР] *З усіх сторін села збігаються* люди; [СРП] *Долазили су са свих страна* као муве на стрвину (Ненадић) [УКР] *Сходилися* звидусіль (...) итд.

Амбулативи означавају да се макроситуација – кретање одвија сукцесивно кроз низ појединачних тачака простора које у збиру састављају збирни локативни актант (Храковский 1989: 40). У оба језика амбулативност се изражава помоћу префикса *об-* (мада се у српском практично своди на глагол *обићи-обилазити*), а збирни локативни актант изражен је именицом са просторним значењем у облику акузатива без предлога.

[УКР] Староста *оббігав* кожну хату (Самчук).

Він зсипав горіхи на купу і рачки *облазив* увесь бур'ян навколо (Багрянй2).

[СРП] Сумануто је *обишао* све зграде, свуда завирио (Ћосић1).

Узун Мирко је свему ишао у сусрет, устаници су га грлили, већ се знало, глас о Кондином и његовом јунаштву *облетео* је све пролазе (Велмар-Јанковић).

У украјинском језику дистрибутивност диверсатива, цислокатива и амбулатива често је додатно истакнута припајањем префикса *по-* одговарајућим глаголима: Чомусь нікто вже не хотів провадити такої бесіди далі, і всі *порозходилися* в різні сторони, пристаючи до інших гуртків (Хоткевич, УП); Я їх *порозганяв*, прошу пана, бо вони тільки й уміють жерти, пити і до чужих жінок око ставити (Шевчук); Розуміється, все самі *порозбирають*, *порозділюють*, *порозносять*, рівно, справедливо, кожному відповідно до потреби (Винниченко); Корівки його понаїдалися, *позлазились* докупі в лозині та лижуться (Самчук); А він *позвозив* до Витичевого більше двох десятків наліжниць (Білик); Пізнім вечором, як Максим *пообходив* корови та коні та подоїв вівці, увійшов до хати (Стефанік, УП).

Дистрибутивност се и у украјинском и у српском језику изражава помоћу више творбених модела. У оба језика мотивну базу чине терминативни глаголи, најчешће са значењем конкретне физичке радње и кретања. Особеност дистрибутива у односу на друге АКГ јесте могућност образовања од префиксалних глагола, те поред монопрефиксалних имамо и полипрефиксалне творенице. У полипрефиксалним твореницама носилац дистрибутивног значења је први префикс (у украјинском језику то је префикс *по-*, у српском префикси *по-* и *из-*), док други префикс има друга значења, најчешће просторна.

У украјинском језику издвајамо три монопрефиксална модела – са префиксима *ви-* *по-* и *пере-* и више полипрефиксалних¹⁸¹. Сви модели, осим оног са префиксом *ви-* су изразито продуктивни: према подацима Н.М. Мединске у речнику СУМ забележено је 347 глагола са префиксом *пере-*, 326

¹⁸¹ Функционисању полипрефиксалних глагола, укључујући и дистрибутиве, у украјинском језику посвећена је дисертација А. В. Царука (Царук 1990).

перелопатити, перемерти, перенюхати, перепаскудити, перепитати, переполохати, перепсувати, переробити, перерити, перерізати, переспівати, перестріляти, перетопити, перечистити, перечитати: Внаслідок того, буди найбільш винним з усіх присутніх, він і поплатився життям: йому переламано всі кістки (Загребельний2); Умом він переспівав усі пісні, які знав, але звук із горла не вилітав, і щелепи рухалися, як дерев'яні (Тютюник); Ех, перекалічать народу,— говорив якийсь місцевий дядько (Самчук); Торочив (...) про те, що нас «не перевішають — не перестріляють» (Андріяшик); Два рази зі староства приїжджали, все шукали чогось — хто їх знає, чого шукали... Перерили, перекидали... (Самчук).

Осим од глагола физичке радње, дистрибутиви се помоћу префикса *пере-* образују и од глагола перцепције: *перебачити, переглянути, передивитися, переслухати*, глагола говорења — *переговорити*, глагола менталне делатности *передумати, Perezабутити*: Красиояружський старанно переглянув геть усі мундштуки, чи не лишилося де крихти недопаленого тютюну (Багрянний1); Тоді звелів передивитися всіх своїх евнухів і безжально пообчищати їх від усього чоловічого (Загребельний1); — Провіриш мені, Пилипе, це нове, нікчемне діло. Переслухати свідків, розслідувати, хто винуватий, і звідомлення подати на письмі (Лепкий); Володько схопив нишком батькове прикривало і, поки той переговорив усі свої вечірні молитви, Володько швидко нагрів його на черені (Самчук).

Од већине глагола овог типа образују се секундарни имперфективи, што иначе није карактеристично за дистрибутиве. Секундарне имперфективе имају и многи други дистрибутиви са префиксом *пере-*: *перекалічити-перекалічувати, переловити-переловлювати, перемерти-перемирати, перемолотити-перемолочувати, перепаскудити-перепаскуджувати, переспівати-переспівувати, перестріляти-перестрілювати*: На хвильку всі змовкли. Може, кожен хапливо переглядав шматки життя свого за останні роки (Головка); Ти заснеш, а він нишпорить, передивляється твоєю одежу, шукає заборонених книжок (Андріяшик); Зате хор семінаристів починає переспівувати різні вечірні церковні пісні (Самчук).

Поједини глаголи са префиксом *пере-* често имају значење политемпоралне, то јест итеративне дистрибутивности: *перебачити, перевідати, переробити, перечитати* и слично: Серце її увесь світ жалувало, скільки вона ділечка переробила, скільки хліба нажала (Стельмах); Обох же їх звела на чужій стороні та сама доля, яка на золу перетерла-перемолола все, що було їм дороге колись (Іваничук); Такою гарною Богдан ще ніколи не бачив Ясновиду, навіть дванадцять тому літ, хоч відтоді перебачив і перезнав багато жін усяких (Білик); Мені здавалося, що я перечитала всіх поетів (Загребельний1).

Појединим глаголима префикс *пере-* припаја се само у једном, дистрибутивном, значењу (као, на пример, *перебрудити, перегасити, перегубити, передохнути, Perezабутити, перекалічити, перекусати, переловити, перепаскудити, перепсувати, перестріляти* итд.) а многима се овај префикс припаја у различитим значењима, при чему дистрибутивно најчешће конкурише са значењем поновног остваривања ситуације, обично у

циљу мењања њеног резултата (као, на пример, *передумати, перекантувати, переклеїти, перекраяти, перелагодити, перепакувати, переробити, переслухати, перетопити, перечитати* итд.), али и са другим акционалним значењима – значењем појачаног интензитета (*перемордувати, переполохати, перетурбувати*), ексцесивности (*переїсти, перетратити*), мајоративности (*перебороти, переговорити*), финитивности (*переболіти, перебушувати, перелюбити, переснівати*) или резултативним значењем уз друге неакционалне семе које уноси префикс *пере-* (*переміняти, перемірити, перерити, перерізати, перетягти, переитовхати* итд.). Упоредити:

А *скільки ж вона роботи переробить, перемучиться...*(Стельмах)

И

В ньому зрив уже план роману, якому він, закінчивши його в 1947 році, дав назву «Жива вода», а потім, десь через років два, переробив і назвав «Мир» (Бажан).

Москалі город спалили, а *людей перерізували*, не жаліючи ні жінок, ні старців, ні дітей (Лепкий)

И

Це все одно, що перерізували мене надвоє і кинули посеред шляху (Стельмах).

А ця теличка, — показував Северин на розпишнілу, граційну, зтягнуту в чорне шовкове плаття Юлю, — *казьонних харчів переїла* немало (Тютюник).

И

Краще недосолити, ніж пересолити; недоїсти ніж переїсти; переспати ніж недоспати (РЕИ).

Творбени модел са префиксом *по-* представљен је у нашем корпусу 41 глаголом у 164 примера, те је, као и по продуктивности (326 глагола са префиксом *по-* према 347 са префиксом *пере-* у ЕСУМ), по фреквентности близак моделу са префиксом *пере-*. И овде су најзаступљенији глаголи конкретне физичке радње: *побити, побудити, повишати, погубити, подіставати, подушити, поженити(ся), покидати, покінчати, поколоти, покопати, покрасти, покусати, половити, понищити, попалити, пописати, попсувати, порубати, поруйнувати, порятувати, посмоктати, потовкти, потоптати, похапати(ся), почіпляти(ся)* итд., уз субјектне дистрибутиве који означавају промену положаја у простору, као што су *поклукати, полягати, попадати, посідати, поставати*, и два глагола стања *поснути* и *похворіти* (и *перехворіти*): *Всі пляшки твої потовк*, падавши (Багрянйй2); *Вже багато їдуть без пілоток: погубили сонні* (Гончар2); *Пан їхні метрики з церкви покрав та попалив* (Яновський); *Завчасно полягали спати, а раненько побудив Сагайдачний усіх* (Чайковський). Помоћу префикса *по-*¹⁸² образују се и дистрибутиви од

¹⁸² Као и помоћу префикса *пере-*: *перегіркнути, переглухнути, перемерзнути, перемерти, перережавіти* итд.

еволутива: *поглухнути, подічавіти, подуріти*: От нічого в місті не здобудуть і вернуться такі голодні і зморені, що похворіють, тоді без харчів (Барка); Тихін оглянувся — так, на нього всі дивляться й регочуть. Подуріли чи п'яні? (Головка).

Префікс *по-* такође је вишезначан, а код њега дистрибутивно значење најчешће конкурише са резултативним (*побити, погубити, понищити, порубати, поруйнувати, порятувати* итд.), уз могуће извесне разлике у значењу (*побити жінку – пребити жену* и *побити виїнів – поубијати ратнике* – в. примере) и делимитативним (*подушити, покатувати, поколотити, покопати, пометати, пописати* итд., понекад са оба (*покрутити, помалювати*). Упоредити:

Чи не про тих, які тримали в своїх руках найміцніші фортеці — Белград і Родос — і *котрих* він побив і понищив, виконуючи заповіт своїх предків? (Загребельний1)

И

Під суд тебе треба — *жінку* он як свою побив! (Головка)

Настали великі зливи, що попсували *всі дороги* (Чайковський).

И

Не викликайте вовка з лісу. Приїхав би і попсував би мені *мій райок* (Лепкий).

Повно всього, (...), і так багато, що голодних міста, котрі вмирають, можна було б порятувати *всіх* (Барка).

И

Сулеймана від смертельних ударів порятував міцний панцир та широкий ятаган (Загребельний1).

В деяких місцях *арки* покрутило і Паливода, зачаївши подих, пролазив під тим місцем навпочіпки (Савченко).

И

Зацікавлено підіймали різний блискучий дріб'язок чужого солдата, і, покрутивши його в руках, побавившись, мов діти, кидали тут же (Гончар1).

Префікс *по-* функционише као дистрибутивни модификатор у полипрефіксалним твореницама и као такав може се спајати са свим префиксима – неке комбинације су фреквентније, обухватају већи број лексема (на пример, *пови-*, *пороз-*), неке се свде на неколико глагола (*повід-*, *попро-* и, нарочито, *подо-*). Навешћемо полипрефіксалне моделе азбучним редоследом уз коментаре о њиховој продуктивности, фреквентности и семантичким карактеристикама.

Творбени модел са двоструким префиксом **пов-** представљен је у нашем корпусу у 85 примера са 27 глагола: *повбивати, повбирати, повгрузати, повдягати(ся), повкидати, повкладати(ся), повкопувати, покривати, повлазити, повлітати, повмирати, повмиватися, повмощувалися, повносити, повпиватися, повпихати, повпірнати,*

повпрівати, повростати, повсідатися, повставати, повставляти, повстромляти, повтикати, повтирати, повтікати. Префікс *в-*, како код глагола кретања, тако и код других глагола у овим полипрефиксалним твореницама, углавном има просторно адлативно значење усмерености радње у унутрашњост неког објекта, док је код неких глагола, као, на пример, *повбивати, повмирати, повсідатися, повставати* десемантизован: Дядьки ж повкидали мертвих до ями (Барка); Марко з Петром повлазили на віз, бо так їм наказав Степан (Чайковський); Було багато таких, як ми, і здебільшого вони повмирали: і діти, і батьки (Барка); Повдягались у сінях і розходились (Головко); Діти вже десь повставали (Андрияшик); На лаві повсідалися всі дев'ятеро його душ, між них і Марійка (Шевчук).

Творбени модел са двоструким префіксом **пови-** заступљен је у корпусу у 412 примера са 81 глаголом: *повибігати, повивалювати (ся), повивертати, повиводити, повивозити, повивчатися, повиганяти (ся), повигрїбати, повидовбувати, повидряпувати, повиймати, повикидати, повикликати, повикорчовувати, повилазити, повимерзати, повимїтати, повиносити, повипадати, повипивати, повипитувати, повипікати, повипливати, повиповзати, повипрямляти, повипрягати, повипускати, повиривати, повиринати, повирізати, повироблювати, повиростати, повисаджувати, повискакувати, повисмикувати, повиставляти, повистромлювати, повисушувати, повитрушувати, повитягати, повиходити, повичищати, повишивати, повиштовхувати* итд. Префікс *по-* код појединих глагола дублира дистрибутивно значење префікса *ви-*: *повибивати, повидушувати, повимирати, повинищувати, повипалювати, повитруювати.* Код већине глагола префікс *ви-* има, пак, просторно аблативно значење усмерености радње из унутрашњости неког објекта (*повибігати, повиводити, повиганяти, повигрїбати, повикидати, повипливати, повиходити* итд.) или резултативно значење (*повипивати, повиробляти, повиростати, повисушувати, повичищати, повишивати* итд.): Сонце після того дощу так пекло, що повисушувало все багно. Навіть калюжі всі повипивало (Шевчук); Зчинився рейвах. Повибігали з хат, із млина люди (Самчук); А скрізь по дворах, близьких до площі і церкви, повисипали люди (Барка); Бійці повилазили з окопів (Тютюник); Богдан повитягав смаженину й розіклав на чистому пеньку (Білик); І вікна цілі — ніхто їх не повибивав (Багрянний2); Якби на початку голоду рушили, взяли б, а тепер і людей рідко, — вже повимирали (Барка).

Творбени модел са двоструким префіксом **повід-**, који спада у слабије продуктивне, представљен је у нашем корпусу са 17 глагола и у малом броју – 30 примера: *повідв'язувати, повіддавати, повідкидати, повідкривати, повідкручувати, повідлітати, повідмерзати, повідмовлятися, повідносити, повідпадати, повідповідати, повідпускати, повідривати, повідскакувати, повідтавати, повідчиняти, повідшукувати.* Префікс *від-* код већине глагола

(сви наведені осим *повідповідати, повідмерзати, повідтавати*, інтензивног *повідшукувати*) има просторно аблативно значење удаљавања, одвајања од неког објекта: Треба розтягнути та повідносити позичені дошки, треба віднести перуки (Самчук); Тебе битимуть башкою об паркет, аж поки тобі в ній не поодскакують клепки, а в грудях не повідпадають печінки (Багрянний2); Треба було багато часу в'язням, щоб розплутати той хаос, повідшукувати й розібрати свої речі, позбирати докупи шмаття, повикидуване з торб та пакунків (Багрянний2); Великі вікна повідкривали обійми назустріч пахошам саду — просимо, будь ласка (Винниченко); Сфінкси були ще в білій паморозі. Можливо, з того боку, де зрідка гріє сонце, вони уже й повідтавали, а тут промерзлий камінь ще міцно спав (Шевчук Вл.).

Творбени модел са двоструким префіксом *подо-* представљен је у нашем корпусу само једним примером са глаголом *подоходити*: Не хочеться кидати місце, бо, може, сини, бувши зо мною в ямі, не подоходили і ще теплі (Барка).

Полипрефіксални творбени модел са префіксом *поз-* представљен је са 36 глагола у 95 ексцерпираних примера: *позбирати, позвертати, позвикати, позвішувати, позвозити, позв'язувати, позганяти, позгинати(ся), позгортати, поздавати, поздирати, поздыхати, поздіймати(ся), позіскакувати, поз'їжджати, позлазити, позлипатися, позмерзатися, позмітати, познаходити, позникати, позніматися, позносити, позполювати, позривати(ся), позрубувати, поскидати, поскладати, посклеювати, поскочуватися, поскручувати(ся), поспиратися, поسخляти(ся)*. Префікс *з-* у овим твореницама има различита значења: од кретања надоле (*позвішувати, позвозити, позлазити, позніматися, поскочуватися* итд.) и њему блиског уклањања са неке површине (*поздирати, позмітати, позполювати, позривати, поскидати* итд.), па до значења припајања, зближавања (*позв'язувати, позлипатися, посклеювати*) и њему биског цислокотивног (*позбирати, позвозити, позносити, поз'їзджати, поскладати*): Посхилявши голови на груди й позгинавши ноги, вони сидять рядочками (Багрянний1); Позривали свої шапки на знак скорботи, позгортали похідні намети, позв'язували, кинули на землю (Загребельний1); Він поскладав до кошика пляшки (Андріяшик); На ріках позносило всі мости (Загребельний1); Здавалося, що ті люди геть позлипалися й вже їх годі так просто порозліплювати (Багрянний1); Для початку з половини перемерли. А далі позвикали (Багрянний2).

Релативно је продуктиван творбени модел са префіксом *поза-*. Из корпуса смо ексцерпирали 146 примера са 58 дистрибутивних глагола са овим префіксом: *позабивати, позабирати (ся), позабувати, позавалювати, позав'язувати, позакачувати, позаквітчувати(ся), позакидати, позакладати, позаконувати, позакривати, позакручувати, позакутуватися, позалазити, позалишатися, позаліплювати, позалягати, позамерзати, позамикати, позамотувати, позаносити, позанапацати, позапакувати, позапалювати, позапінати, позаписувати, позаплутувати, позапругати, позаростати,*

позасинати, позасипати, позасихати, позасідати, позасмічувати, позасновувати, позаставляти, позастібати, позастрягати, позасувати, позатикати, позатирати, позатоплювати, позатоптувати, позатуляти, позатягувати, позаходити, позацвітати, позачиняти, позашивати итд. Префикс *за-* функционише у овим глаголима у практично свим неакціоналним (углавном просторним значењима) и у значењу резултативности (*позамерзати, позапалювати, позатоплювати*) а у неким случајевима је и десемантизован (*позабувати, позалишитися, позанапацати, позасновувати*): Скрізь позатикали вікна (Андріяшик); В хаті стало тихо. Всі позасинали (Чайковський); Все позамикано, позачинювано, позакривано шторами (Винниченко); Випили усе, а варене й печене позалишалось на столах (Андріяшик); Брати (...) позабирали в удови і землю, й хату, і всю худобу (Грінченко); Привіз він повний віз клечання, яке мають позатикати скрізь у землю на подвір'ї. (Самчук); На щоках позасихали патьоки сліз, носеня брудно-червоне, очі перелякані (Самчук).

Такође продуктиван творбени модел са префиксом **пона-** представљен је у нашем корпусу у 170 примера са 66 глагола: *понабивати, понабирати(ся), понабухати, понависати, понавішувати, понавозити, понаграбувати, понадавати, понадівати, понадягати, поназбирати(ся), понаїдатися, понаїхати, понакидати, понакрадати, понакривати, поналивати, поналіплювати, поналітати, понамазувати, понамалювати, понамокати, понаносити, понапиватися, понаписувати, понапихати, понаробляти, понасипати, понаставляти, понастромлювати, понасувати, понатикати, понатягати, поначиняти, поначищати, поначіплювати, понашивати* итд. Префикс *на-* може имати различита значења, са префиксом *по-* најчешће се спаја у просторном значењу припајња нечему, прекривања неке површине и сл. (*понадівати, понадягати, понакривати, поналіплювати, понамазувати, понашивати* итд.), као и у резултативном значењу (*понамалювати, понаписувати, поначіплювати*). За нас је, међутим, најинтересантније кумулативно значење овог префикса, које је тесно повезано са дистрибутивним, с којим се често комбинује (преко 50% ексцерпираних глагола у нашем корпусу са префиксом *пона-*, међу којима има глагола и са више од два префикса¹⁸³): *понавозити, понаграбувати, понадавати, поназбиратися, понаїдатися, понаїжджати, понаїхати, поналазити, понакидати, понакрадати, понакуповувати, понаносити, понаробляти, понарозказувати, понасходитися, понашивати* итд. Людей понасходилося сила-силенна — диво ж (Гончар2); Древа і корчі, повні зеленого листа, понамокали й понависали (Лепкий); І так само понапухали обличчя, а (...) очі як

¹⁸³ Поједини истраживачи издвајају посебну, сумарно-дистрибутивну или кумулативно-дистрибутивну АКГ у коју сврставају глаголе са префиксом *пона-* (Маслов 1965, Хартунг 1979, Іванова 2006). А. Терзић значење ових глагола дефинише као „постепено распростирање радње на објекат“ и даље диференцира према значењима префикса *на-* (Терзић 1997).

позмішуване і потоптане (Барка); Вода холодна, коли б отам ще не поперестуджувалися (Тютюник); Микола попідвішував коням торбинки з вівсом, і ми зайшли до хати (Андріяшик); Кури перестали гребтися в гною, попіднімали голови (Тютюник); Миколка попідгрібав під сагачками листя (Вінграновський, УП); Їздові попідкладали під колеса каміння, щоб підводи не скочувались униз і щоб коні відпочили (Гончар1).

Нешто је продуктивнији модел са префиксом **попри-**: из корпуса смо ексцерпирали 30 глагола у 62 примера: *поприбивати, поприбирати, попривозити, поприв'язувати, попригинатися, попридавлювати, попридумувати, поприїздити, поприлипати, поприліплювати, поприлягати, поприкладати, попримощуватися, поприносити, поприростати, поприсідати, попритихати, попритулятися, поприходити, попричіплювати, попричісувати, попришивати, попришкандибати, поприщулятися* итд. И овде други префикс има претежно просторно значење приближавања неком об'єкту: Іван знову звівся, хоч поприлипали до нього, і став на повен зріст (Шевчук); П'явки купама поприсмоктувалися до тіла (Яновський); Інші попримощувалися навпочіпки попід стінами (Тютюник); Одні поприїздили з жінками на возах, другі на конях або поприходилили пішки (Чайковський); Він щойно пригнав корови, поприв'язував їх до ясел ланцюгами і прийшов оце до хати (Самчук).

Слабо је продуктиван творбени модел са двоструким префиксом **попро-**. Из корпуса смо ексцерпирали тек 15 примера са 8 глагола: *попровалюватися, попродати, попрокидати(ся), попроковтувати, попронедати, попронікати, попрочовзувати*: Крик був такий страшний, що й дід і мати попрокидалися і вскочили в хату (Грінченко); Дороги вже попрокидали (Шевчук Вл.); Учора думали, що й попропадаємо з ногами (Головко); І бігали попід лавами на чотирьох, геть-чисто штани на колінах попрочовгували (Самчук).

Најзад, најпродуктивнији творбени модел са двоструким префиксом и уопште најпродуктивније средство изражавања дистрибутивности у українском језику јесте модел са префиксом **пороз-**. Овај модел представљен је у нашем корпусу са 85 глагола у 405 примера: *порозбивати, порозбухати, порозвозити, порозв'язувати, порозганяти, порозгортати(ся), порозгублювати, пороздавати, пороздирати, порозділяти, пороздягатися, пороззуватися, пороззявляти, пороз'їздитися, порозказувати, порозкидати, порозкладати(ся), порозкривати, порозливати, порозлягатися, порозмалювати, порозміщатися, порознімати, порозносити, порозписувати, порозплоджувати, порозпорошувати, порозправляти, порозпрягати, порозривати, порозростатися, порозсилати, порозсипати, порозставляти, порозстеляти, порозстрілювати, порозташовуватися, порозтикати, порозтрощувати, порозтягувати, порозчиняти, порозцвітати* итд. У овим твореницама практично се реализују сва значења префикса *роз-*, те их нећемо набрајати. Скренућемо само још једном пажњу на то да префикс *по-* може дублювати већ постојеће дистрибутивно (диверсативно) значење префикса

роз- (*порозвозити, порозганяти, пороздавати, порозділяти, пороз'їздитися, порозносити, порозсилати, порозсипати, порозтикати* итд.): Кілька суден кинула вода на галеру, і вони теж порозбивались зовсім (Чайковський); Від безнастанних стрілів рушниці так порозпікались, що годі було порохом налаштувати (Чайковський); Їх необхідно так порозтикати, щоб усе господарство контролювали (Стельмах); Зондеркоманда старанно пороздягала і пороззувала трупи (Стельмах); Апарати порозбирати й частини порозкидати (Винниченко); Після сніданку вони порозсідалися на матрацах (Андріяшик); Старе й молоде жіноцтво порозв'язувало на собі хустки й заголосило (Білик); Порозвішували зброю й амуніцію на сучках (Багрянний2).

Префікс *роз-* је маркер об'єктног диверсативног значења, а формант *роз-...-ся* суб'єктног диверсатива. Као основно просторно значење овог префікса у литератури се наводи центрифугално кретање (Соколова 2003: 240, Поповић 2008: 261, Клајн 2002: 277-278), а Д. Кликовац, анализирајући српски префікс *раз-* (који се у већини значења подудара са украјинским), значење „кретања од центра ка периферији“ сматра прототипским и из њега изводи остала значења (Кликовац 1998). Детаљнију анализу овог значења, као и њему супротног, центрипеталног цислокративног кретања, у украјинском и српском језику даје Љ.Поповић (Поповић 2008: 261-265). Творбени модел са формантом *роз-...-ся* којим се изражава суб'єктна диверсативност представљен је у нашем корпусу са 10 глагола: *розбігтися, розбрестися, розійтися, роз'їжджатися, роз'їхатися, розкотитися, розлетітися, розповзтися, розсипатися* и *розтектися*, који су веома фреквентни (из корпуса је ексцерпирано 189 примера). Об'єктних диверсатива, образованих помоћу префікса *роз-*, има нешто више: у нашем корпусу забележено је 18 глагола у 145 примера: *розвіяти, розвести, розвезти, розігнати, розкидати, розметати, рознести, розпорошити, розсадити, розселити, розсипати* итд. Овде се могу сврстати и суб'єктно-об'єктни дистрибутивни глаголи типа *розграбувати, розхапати*, где је такође присутно значење „на различите стране“ (сваки суб'єкат односи појединачне представнике збирног об'єкта локализованог у некој централној тачки на своју страну), а адресатно значење префікса *роз-*, какво имамо у глаголима *роздати, розділити, розпитати, розпозичати*, такође се изводи из диверсативног (суб'єкат разноси или дели појединачне представнике збирног об'єкта појединачним представницима збирног адресата који заузимају различите положаје у односу на неку централну тачку из које делује суб'єкат). Специфична црта овог типа дистрибутива јесте видска парност – сви наведени диверсативи имају видске парове (*розбігатися, розбрідатися, розходитися, розвести – розводити, розділити – розділяти* итд.): Люди вже почали розгикатися по майдану. Тікали, хто куди, аж доки на майдані не залишилося ні душі (Шевчук); Приїжджі (...) розходились по заводських родичах ночувати (Гончар2); Вони горобцями розлетілись на всі сторони (Антоненко-Давидович); Обабіч по схилах гір

розсипались отари кіз та овець (Гончар1); Опівночі люди розійшлись і рознесли по хуторах свої виспиви (Самчук); Метрдотель розсаджував людей за столами, грала музика (Бердник); На подвір'ї розкидано папери (Яновський); Якийсь большевик розносить і роздає часописи (Самчук); В камері все це розподілив Ляшенко (Багрянний1).

Творбено средство изражавања цислокративности, односно центрипеталног кретања више субјеката представља формант *з-...-ся*, а каузације центрипеталног кретања више објеката префикс *з-*. Префиксално-постфиксални творбени модел представљен је у нашем корпусу у 105 примера са 10 глагола: *зібратися, збігтися, зійтися, з'їздитися, злізтися, злетітися, скупчитися, стектися, стовпнитися, стягтися*, а префиксални у 60 примера са 8 глагола: *зібрати, звести, звестити, згонити, згромадити, знести, стягти, скинути*. У објектне цислокративе спадају и глаголи *згукати, скликати* са значењем „повиком, сигналом окупити све или многе“, а близак им је и глагол *скупити-скуповувати* који има значење „куповати све или много нечег, на многим местима, од свих или многих“. Као и диверсативи и амбулативи, сви цислокративи СВ имају видске парове НСВ (*зібратися – збиратися, збігтися – збігатися, зійтися – сходитися, звести – звозити, згонити – зганяти* итд.): Гади збиралися на зиму в спільне кубло! (Донченко, УП); Свиной Лісовський продавав на славетному Рогатинському ярмарку, куди зганяли тисячі худоби, овець, свиней, кіз, а купувати з'їздився люд з Галича, Львова, Сандомира, з самої Литви і мало не з Києва (Загребельний1); Тепер злетілися в двір, близько до кожного: хапають і розкльовують (Барка); Коли батько Ригор заводив про страшний суд — люди сходилися звідусіль (Яновський); Кияни звозили зерно та солону в кліті й на гумна (Білик); Скликали на раду. Та не то скликали, але зганяли (Чайковський); Усе зносили до одної кімнати у великому домі (Самчук); Мати придбала в торговця, який скуповував по всьому побережжю губки, невеличку віолу (Загребельний1).

Амбулативно значење сукцесивног перлативног кретања кроз низ тачака збирног локративног актанта изражава се помоћу префикса *об-*. Овај творбени модел слабо је продуктиван, представљен је у нашем корпусу са 6 глагола у 20 примера: *оббігати, об'їздити, облазити, облітати, обходити*. Дистрибутивно значење имају и неки други глаголи са префиксом *об-*: *обдзвонити, обділити, обзнайомити, обпитати, обсадити*, од којих су у нашем корпусу забележена два – *обділити* и *обсадити*. Сви имају видске парове НСВ. Технік, лаючись, оббігав усю спустілу, покинуту стоянку (Гончар1); Висіла з карети, обійшла весь базар, де вже було повно рабів (Загребельний1); Червоні метелики встигли за цей час облетіти увесь двір і повернулися назад на бриль (Шевчук); Того ж дня й облетіла, як радіохвилями, всю Обухівку сенсация (Головка); Заїдали смачно, а дід вийняв ще з торби кусок паляниці та обділив усіх (Чайковський); Задумав обсадити садок дубочками, але для того треба їх виплекати (Самчук).

У најпродуктивнија средства изражавања дистрибутивности у српском језику спадају префикси *по-* и *из-*. РСКЈ и РСЈ бележе око 150

монопрефиксалних творенице са префиксом *по-*, а у нашем корпусу представљено је 57 глагола у 305 примера. Сви објектни дистрибутиви са овим префиксом имају значење конкретних, физичких радњи, често деструктивних: *побацати, побележити, побити, повадити, повешати, погасити, погорети, погубити, погушити, подавити, покачити, поклати, покрасти, покуповати, полепити, пометати, помлатити, попалити, порушити, посећи, пострелати, потровати, потрпати, похапсити, похватати, потући* итд., ређе менталне делатности усмерене на неки објекат: *поборавити, побројати, поамтити*, а субјектни најчешће значење промене положаја у простору: *полегати, попадати, поседати, поскакати*, значење негативне промене, смрти: *полипсати, помрети, поскапати, поцркати*, ређе значење промене неког стања: *подремати, поспати* или еволутивно-резултативно значење: *помрзнути се, потрлутити*: Турци ми побише сву чељад и кућу запалише (Веселиновић); Она је побројала све што је знала да има трговац Петровић, па чак и више (Ранковић); Поклаће све живо. Опљачкати и попалити (Ненадић); За трен растури гнездо и у кошуљу потрпа мале роде, па поче силазити (Олујић1); Све ћу вас повешати и подавити (Булатовић, АСП); Најзад су за косом попадали од умора (Краков); Неки поседали, неки полепали насатке, неки потрбушке, па се помало разговарају (Глишић); Многи су поспали, па се од хладноће згурили (Ранковић); Животиње поцркаше у мом испражњеном рецепијенту врло брзо (Миланковић2); Помрзнуће се деца (Ћосић1).

У РСКЈ и РСЈ забележено је мање од 50 монопрефиксалних дистрибутива са префиксом *из-*, а у нашем корпусу само 17 у 38 примера. Већина су објектни дистрибутиви са значењем конкретне физичке радње: *иженити, избудити, извешати, изгрлити, изделити, изљубити, излепити, изродити, испоклањати, исполагати, испомерати, истребити*, а од субјектних бележимо само једна – *изгинутити*, као и повратне *избудити се, изгрлито се, изљубити се*. Значење дистрибутивности код појединих глагола са овим префиксом конкурише са њему блиским квазидистрибутивним тотално-објектним значењем уз семантику појачаног интензитета: *избости, изљубити, излепити, исавијати* и слично: Аница је изродила пуну кућу дјече (Десница); Доламе од зелене чоје, сјајне панцире, бакарне калпаке са перјем, огртаче, нова копља (...) све је то он данас изделио (Ненадић); Укућани се избудише чим разабраше његов глас (Веселиновић); Изљубише се, изгрлише, као да су на једном срцу лежали (Веселиновић); Можемо сви ми овде одреда да изгинемо, сви, колико год нас је у Кули, али темељи цркве не смеју бити дирнути (Ненадић).

Оба наведена префикса функционишу у полипрефиксалним твореницама као први префикс и носилац дистрибутивног значења. Ове творенице далеко су мање продуктивне и још мање фреквентне од украјинских полипрефиксалних твореница, па их нећемо представљати посебно. Полипрефиксалних глагола са првим префиксом *по-* у РСКЈ има нешто више од 200, у РСЈ четири пута мање, а у нашем корпусу

представљено је 32 оваква глагола у 70 примера (тачне податке за сваки префикс в. у табели (8) на стр. 342-343). Највише глагола и примера са њима забележили смо са префиксима **поза-**: (*позаборававати, позавађати се, позавезивати, позакључавати, позаспати, позатварати* итд.): Кад би берба завршила, позатварали би се зелени капци на кућици, и ми смо одлазили (Десница); И село ће се њих ради позавађати!...(Веселиновић); Као да се све иселило или позаспало (Десница), **пораз-**, укључујући и оне где префикс *по-* дублира дистрибутивно диверсативно значење префикса *раз-* (*поразбијати, поразбољевати се, поразвљаивати, поразделити, поразлупати, поразмештати, порастурати*): Она је, истина, страдала, кров јој био растрешен, а прозорска окна поразбијана (Миланковић²); Онда је извадио из торбе прибор и пергамент, брижљиво, скоро побожно све то поразмештао по столу (Ненадић) и **поу-** (*поубијати, поудавати, поударати, поумивати се, поумирати, поустајати*): Симо, шта се оно зуцка као да су Турци поубијали неке људе тамо, око Београда? (Веселиновић); Неки су и сами поумирали чекајући да га наследе на месту игумана (Ненадић); Уми се харамбаша, поумиваше се и хајдуци (Веселиновић); Зарожани, као људи, подремали мало, па поустајали и наставили опет разговор, весеље и пијанку (Глишић), али је њихов број веома мали када се упореди са еквивалентним творбеним моделима у украјинском језику.

Иако РСКЈ бележи чак 59 глагола са двоструким префиксом **поиз-** (РСЈ не бележи ниједан!), у нашем корпусу забележили смо тек 5 глагола: *поизваљивати, поизвртати се, поиспадати, поискакати* и *поиспретурати* у само 6 примера: Све грмље поизваљивано (Глишић); Стари гробови са великим плочама, озидани черпичима, угнути, поиспретурани (Станковић, АСП); Малена група поискака кроз прозор и поче да бежи (Олујић¹); Зуре у мене слијепо и бесмислено, попут прстења коме су поиспадали каменови (Десница).

Са префиксом **пос-** у нашем корпусу забележено је 3 глагола *посакривати, посваљивати, посвршавати*, у 14 примера: Сви су се већ посакривали по разним склоништима (Јакшић); Исакович је, међутим – навикао на селидбу, као и тице селице – брзо и мирно, посвршавао своје послове у Кијеву, пред одлазак у Бахмут (Црњански²).

Са префиксом **пона-** бележимо тек један глагол – *понамештати* и повратни *понамештати се* у укупно 5 примера, иако речник наводи 40 оваквих твореница¹⁸⁴. Слично је и са префиксом **поод-**: један глагол, *поодсецати*, у једном примеру (РСЈ наводи 22): Приђе малом сточићу, на коме је мало пре понамештала овоје мале играчке (Ранковић); Не преостаје нам него да свима осталима за један педаљ поодсијецамо ноге (Десница).

Глаголи са следећим двоструким префиксима које наводи РСКЈ нису потврђени у нашем корпусу: **подо-** (*подобијати, подолазити, подоносити* итд.), **поо-** (*поостајати, поостављати*), **попри-** (*попримати, попривхатати*),

¹⁸⁴ О функционисању овог префикса у српском језику у поређењу са руским писао је А. Терзић (Терзић 1997).

попро- (*попродати, попродавати*), као и глаголи са троструким префиксом **понадо-** (*понадобити, понадоносити*).

Од 78 полипрефиксалних глагола са префиксом *из-* као првим префиксом и показатељем дистрибутивности, колико их наводи РСКЈ, у нашем корпусу потврђено је 14 у 29 примера. Највише је оних са префиксом **испре-**, укупно 8 (*испревртати, испреграђивати, испрекритати, испреметати, испреплетати, испресавијати, испресецати, испретурати*): Око поноћи бујица воде продрла је била и у куће и *испретурала* кревете, столове, однела и понека врата (Црњански2); Чаше се *испревртале* по столу (Краков); Унутра прва два спрата бежу *испреграђивана* натрулим даскама (Радовановић).

Из корпуса смо ексцерпирали 3 примера са 3 глагола са префиксом **испро-**: *испробијати, испровлачити се, испродавати*, а по једног „представника“ имају префикси **изо-, изу-, испо-**: *изопијати се, изукритати, испоздрављати се*. РСКЈ бележи глаголе и са следећим двоструким префиксима: **издо-** (*издолазити*), **изна-** (*изнаметати, изнапијати се, изнатезати* итд.), **изод-** (*изодвајати, изодгризати, изодсецати, изотварати, изотимати, изоткидати, изотпадати* итд.), **израз-** (*изразбијати, израздвајати*), **испод-** (*исподупирати, испотписивати*), као и са троструким префиксом **испораз-** (*испоразбијати, испоразбољевати се*), који нису потврђени у нашем корпусу: Једва се *испровлачисмо* кроз шибље, док уђосмо у ливаду (Ранковић); Све су кметове *били испродавали*, још им је остао само велики хан (Андрић, АСП); Кад *су се* сви *испоздрављали* и сместили(...), уђе велики жупан (В. Петровић, АСП); Додуше, ја *сам* стражу јако *изопијао* (Атанацковић, АСП).

Творбени модел са префиксом **раз-** и рефлексивизацијом као показатељем диверсативне дистрибутивности представљен је у нашем корпусу са 6 глагола: *разбежати се, разићи се, разјурити се, разлетети се, раселити се* и *растрчати се* у 98 примера¹⁸⁵. Објектних дистрибутива са префиксом **раз-** – диверсативних и адресатних нешто је више – укупно 17 глагола у 124 примера: *разаслати, раздати, разделити, разгласити, разнети, расподелити, распоклањати, распродати*. Помоћу овог префикса образован је и субјектно-објектни глагол *разграбити* (речник бележи још *разјагмити, разузети*). Глаголи *распоклањати* и *разграбити* немају видске парове НСВ, остали имају: Кожа би им, с времена на време, задрхтала и муве би се дигле и *разлетеле* са ситних рана (Црњански2); *Разбежаше се* дечаци, али ја нисам толико гледао њих (...)

¹⁸⁵ Ови глаголи могу имати и мултипликативно значење кретања са променом смера (тзв. алтернативно значење) какво имају украјински глаголи неодређеног кретања типа *ходити* (в. о томе више на стр. 272-273), од којих се међутим разликују значењем појачаног интензитета које уноси префикс **раз-**: Летачко особље *растрчало се* око Страхињиног суперсоника, уклањало је подметаче за точкове и резервну опрему, рашчишћавало ходник (Јакшић) – упор. са: Чим се дохватише брода *растрчаше се* на посао, не питајући где ће који, налазећи своја места већ традицијом утврђена (Петровић Р.1); Па, после тога, *разјурим се* на све стране, само да се што пре сврше сви послови па да полежемо: распоређујем ордонансе, копирам наређења, преносим депеше на телефону, издирем се на телефонисте, помажем куварима вечеру, *разлетео сам се*, једном речи, као полудео (Васић1).

(Андрић1); Све се ужурба и разиђе — ко у кућу, ко у подрум, ко у млекар (Глишић); Тако је разаслао гомилицу официра око својих кола, куд кога (Црњански2); Ика разноси ракију, збуњено и усиљено се осмехује (Ћосић1); Костјурин је раздавао оружје и коње, као и одела војена, сакупљена, збрда, здола (Црњански2); Био је (...) расејао своје кости свуд, по Европи (Црњански2); Одмах је распршила дечаке и јурнула на дете (Андрић1); Да макар једно дете протрчи двориштем, насмеје се, покупи или разбаца орахе, свеједно! (Олујић1).

Творбени модел са **префиксом с-**, који има значење цислокративности, веома је слабо продуктиван. Субјектни цислократив представљен је са два глагола: *састати се* (који се на синхронизмом плану прилично семантички удаљио од мотивне основе) и *скупити се*, који корелише са објектним цислокративом *скупити*. Од објектних цислократива са префиксом с- у нашем копрусу потврђени су још *сазнати*, *сатерати* и *сазвати*: Сутрадан, пред јунско подне од тамног блеска, састали су се страни консули са Аширом, пашом београдским и Илијом Гарашанином, председником Министарског савета (Велмар-Јанковић); Они су се били скупили у том трактиру, у Бечу, да измоле пасош за одселеније (Црњански2); Скупили су угљене остатке у шатор (Краков); Војници га одведоше у унутрашњост палате у такозвани преториј, те сазваше целу чету (Ненадић); Официри караула у Бечу знали су и чули о побуни Бановаца (који су били сатерали своје официре, у плотове, у Глину, и Костајницу) (Црњански2); Газда Рака, псујући веселом Сими и где и шта има, сагна већ назимад у обор (Глишић).

Код глагола *скупити* (*се*) префикс практично дублира лексичко значење саме основе. Други глаголи са овим кореном и различитим префиксима такође имају цислокративно значење – неки су апсолутни синоними – као *покупити*, *прикупити*, неки се разликују спојивошћу – као *окупити* који у односу на остале глаголе има ограничену спојивост – не спаја се са именицама које означавају неживо, неки имају додатна акционална значења – као *накупити* који има кумулативно значење. Ови глаголи стога се могу сматрати лексичким цислокративима¹⁸⁶: Окупили су се овде као гроздови чавки, чекају на ред код Доротеја (Ненадић); Пред почетак рада окупио сам у Кули све главаре села (Ненадић); Ика поможе келнеру да покупи чаше (Ћосић1); Милун некуд у село да прикупи неки лој и вуну (Глишић); А Ставра слаже у магазу и вуну, и грах, и све — па кад се накупи доста, онда крене у Београд и тамо прода (Глишић).

Префикс **об-** као показатељ дистрибутивног амбулаторног значења налазимо у глаголу *обићи-обилазити*, а забележили смо један пример и са глаголом *облетети* (у пренесеном значењу): Павле је обишао своје имање јашући (Црњански2); Видео сам много ствари тога дана, обишао неколико села и гледао неколико там-тама (Петровић Р.1.); У месец и по дана између октобра и новембра обишла је Драгонију са њеним троструким зидовима од ватре и Еревонланд, планину црну као да је угљенисана (Јакшић); Несрећан, славан и смијешан, тако је обишао Ђерзелез пола

¹⁸⁶ И у украјинском имамо лексичке цислокративе. Такав је рецимо глагол СВ *стовпитися* који колерира са глаголом НСВ *товпитися*, који, иако нема префикс з- такође има цислокративно значење: У вузьких бахчисарайських вулицях стовпилось народу — ніде голці власти (Іваничук).

царевине (Андрић, АСП); Узун Мирко је свему ишао у сусрет, устаници су га грлили, већ се знало, глас о Кондином и његовом јунаштву облетео је све пролазе (Велмар-Јанковић). Код осталих глагола кретања са овим префиксом присутно је значење кружног кретања око локализатора, које могу имати и два наведена глагола¹⁸⁷.

Кумулативност се одликује унутрашњом рашчлањеношћу процесуалне ситуације, монотемпоралношћу и таквим саставом учесника макроситуације у коме се свака микроситуација разликује по једном актанту (најчешће објекту). Оваква дефиниција у потпуности се подудара са дефиницијом дистрибутива те се намеће питање по чему се кумулативност разликује од дистрибутивности. Главна разлика тиче се концептуализације макроситуације: код кумулатива је истакнута њена целовитост, концентрација микроситуација у једној равни, док је код дистрибутива истакнута њена рашчлањеност на микроситуације. Ова разлика остаје ван интересовања истраживача, тачније, практично је подразумевана (с обзиром на значење термина: лат. *sumulo* – сакупљати, нагомилавати и *dis-tribuo* – делити, рашчлањивати, распоређивати) осим код Љ.Поповић, која посебно скреће пажњу на њу и описује је помоћу метафоре центрипеталног кретања од периферије ка центру код кумулатива, односно центрифугалног кретања од центра ка периферији код дистрибутива (Поповић 2008: 207-212). Друго обележје је прагматичког карактера: и код објектних дистрибутива и код кумулатива (који су типично објектни) присутно је значење које се дефинише као „специјално резултативно“, а чија је суштина у постизању већег броја резултата, али је код кумулатива у првом плану велики број резултата, а не вишекратност, и врло често је присутна и оцена „много“, ређе „довољно“. То је саставни део семантике појединих кумулатива и улази у њихове речничке дефиниције: *нанести* – „принести велику кількість чого-небудь“, *нанети* – „донети, прибавити доносећи, прикупити велику количину чега“:

[УКР] Половчиха стала до бою за життя, за рибу, стала поруч Мусія, і наплодили вони хлопців повну хату (Яновський).

Набили вовків багато, а решта пішла врозтіч (Чайковський).

За шістдесят років свого життя він назбирав стільки титулів і звань, що їх вистачило б на тисячу воїнів (Загребельний1).

На противній стіні від вікон навішано всілякої зброї: рушниці, шаблі, кинджали, келепи, ножі (Чайковський).

¹⁸⁷ Наводимо неколико примера (у последњем се реализује још једно значење глагола *обићи-обилазити* – „посетити“): Затим је обишао свој велики сто, са мраморном плочом, и сео (Црњански2); Вуја поче збуњено оптрчавати око коња, гледајући како би најлакше узјахао (Глишић); Аћим луња двориштем: рода облеће око оцака на коме су јој растурили гнездо (Тосић1); Е па шта ћу, дијете, треба да обићем добре пријатељице, да изађем и ја малко међу свет (Ранковић).

Що ж, нагарбав за революцію: ліс даром, робочі даром, суботники якісь устанавляв (Головко).

[СРП] А што ли све људи, током тисућљећа, не знаду саткати, накупити, нагомилати око таквог једног фантома којим се побјеђује смрт! (Десница)

Накотиле се змије које бауљају по трсци или се сунчају на посивелим говеђим лобањама (Ненадић).

О, богами, и ти си готово газда! Гледај ти шта је он накупио! (Глишић)

Колико сам хлебова намесила и људи нахранила. Очи и руке изгорела сам на огњишту (Ћосић1).

Велика или довољна количина резултата често је истакнута употребом прагматичких квантификатора типа *багато/много, достатньо/довољно*:

[УКР] Твій батько *багато* мені *лиха* накоїв (Шевчук).

За цей час він устигав накидати довкола вази *не один недогризок і не одну сливову кісточку* (Шевчук).

[СРП] Пред њим, у бисазима, паре лепо спаковане, а за њим брката једна пандурини од два метра и обојица за силавима натрпали *сијасет* *неких кубура и јатагана* (Васић2).

(...) уместо да се све људство и товарна стока упути према истоку, да се тамо негде (...) накупује *довољно жита и стоке* како би овај народ претурио зиму (Ненадић).

Није излазио из собе осим што се једанпут спустио у хол, где је накуповао *довољно цигарета* из аутомата, два сендвича од пастрамија и боцу севн-апа (Капор).

Кумулативни глаголи образују се у оба језика помоћу префикса *на-*. Из српског корпуса ексцерпирани смо 28 оваквих глагола (у 109 примера), из украјинског двоструко више, 58 (у 260 примера). Углавном је реч о прелазним глаголима¹⁸⁸, најчешће са значењем конкретне физичке радње или говорења:

[УКР] *набити, набудувати, наварити, навезти, навішати, нагарбати, наговорити, наготувати, награбувати, назбирати, накидати, накоїти, наколоти, налічити, наловити, напекти, наплодити, нарвати, нарубати, насипати, настріляти, натаскати, нахапати* итд. [СРП] *набацати, навешати, нагомилати, наговорити, нагурати, накосити, накотити, накрцати, накупити, накуповати, намесити, намлатити, нанети, напатити, наплести, напричати, наслагати, наспремати, натрпати, начичкати* итд.

[УКР] Тут такого добра накували, що десять поколінь нащадків будуть уже готовеньке сортувати (Андріяшик).

В другій половині дня заїхала темна гарба; коли два вози наскладали трупів, як обаполів, вона поскрипіла в степ (Барка).

А є трохи вільного часу — мати ганяє, як цуцика. Дров нарубай, води принеси, в

¹⁸⁸ Укључујући и квазинепрелазне глаголе типа *брехати-набрехати* („говорити неправду“), *грішити-нагрішити* („чинити гріх“) и сл.

корови повичищай (Тютюник).

[СРП] Ама шта наприча, човече! (Јанковић Бели).

У рупу из које су ишчупали врбу набацали су лишће (Ћосић1).

Гомила таванске старежи је лежала тамо где ју је Саксонац нагурао (Радовановић).

Као и дистрибутивност, кумулативност има свој формални израз и ван глаголске лексеме: мноштво објеката изражено је често речима типа [УКР] *купа* [СРП] *гомила* или обликом множине именице (осим код збирних именица), која је има облик генитива (мотивни глагол употребљава се са обликом акузатива): [УКР] *варити/зварити вареники* и *наварити вареників* [СРП] *спремати/спремити колаче* и *наспремати колача*):

[УКР] - А я *зайців* наловив, - повідомив я (Андріяшик).

Ще й *соломи* накидав по їхніх слідах: нехай візьмуть, буде тепліше (Барка)

Марія мусила ходити до верболозів, щоб нарвати *трави* й наламати *гілок* (Шевчук).

Вона, (...), набирала *куну різного имаття*, визолила його і, склавши на санчата, повезла полоскати на Ташань (Тютюник).

Наступного дня я нашвидкуруч скріпив клітки огорожі, наколов *гору дров*, позбивав східці, що рипіли під ногами (Андріяшик).

[СРП] Нико не може наткати *марама*, да цијелом свијету уста повеже (Срп.нар.пословица, АНУ).

Накуповао је *земље*, и остало му је доста стоке (Јалић).

На гроб натрпаше камење, клада и свакојака *трња*, највише глогова (Глишић).

У жељи да видим још мало од сунца, испео сам се на ограду уз коју је Јеврејин комшија наслагао *велику гомилу букових дрва*, у висини саме ограде (Андрић1).

Мотивна основа могу бити и непрелазни глаголи. У украјинском су то глаголи кратанга *набігати*, *наїхати*, *найти*, *налетіти*, по свом значењу блиски цислокативима, а који представљају специфичну црту украјинског језика у односу на српски, у коме немамо еквивалентних твореница. Ови глаголи подразумевају плуралност субјеката који су изражени именицом у генитиву множине, док је сам глагол безличан. Субјектни кумулативи су и лични глаголи са значењем неконтролисаног центрипеталног кретања *налинити*, *наседати*, *нахлинити*, који имају еквиваленте у српском језику: *навалити*, *наврвети*, *наврети*, *нахрлити*, *нахрупити*:

[УКР] І враз на лугу появилося безліч отих самих учнів з дерманської семінарії, тьма-тьменна найшло *їх* (Самчук).

Найближчої неділі відбулися і хрестини, наїхало, як звичайно, *повний двір гостей* (Самчук).

Дивився на смугу лісу поза Псллом, і спогади налинули... (Головко)

З царем нахлинуло багато царських людей, бояр та військових старшин (Лепкий).

[СРП] А тешке и узбудљиве мисли нагрнуше, као чопор дивљих паса (Јанковић Бели).

Кад је одређен час суђења, сви навалише у трпезарију (Ненадић).

Имао је своје мишљење о тој војсци, у коју су били нагрнули, а којој су они, сви, што су дошли из онога блата, били шеста брига (Црњански1).

Српски глаголи типа *набујати*, *навејати*, *нападати* специфични су по томе што, за разлику од осталих кумулативних глагола, не означавају ситуације у којима учествује више актаната, већ један актант који представља рашчлањиву материју. Реч је о стихијским, неконтролисаним ситуацијама (Поповић 2008: 208): Силна прашина која је била нападала на рубове као и пласе заљуљане тамне паучине сведочили су јасно о томе да ове томове нико не помера (Киш, АСП); Мали притоци Дрине набујали су и однијели дрвени мост на путу у Прибој и подровали путеве на неколико мјеста (Андрић, АСП).

4.2.3. Политемпоралне ситуације: репетитивност и итеративност

Пре него што приступимо разматрању политемпоралних плуралних модификација, неопходно је да се осврнемо на терминологију. За ситуације које означавамо термином **репетитивност** у литератури срећемо следеће термине: „смет“ („бројање“) или „количественный смет ситуаций“ („бројање ситуација“) (Храковский 1989: 50-53), „ограниченая кратность“¹⁸⁹ („ограничена кратност“) (Князев 1989: 138), „избројиво мноштво“ или „збирно мноштво“ (Танасић 2005б: 28-36). С обзиром да би буквалан превод наведених руских термина био неадекватан, а термини које користи С. Танасић не покривају у потпуности такво представљање плуралне ситуације при коме су квантови који улазе у макроситуацију представљени као ограничени и одређени, без обзира да ли су одређени нумерички прецизно, непрецизно или приближно („збирно“ подразумева ограниченост, али не и одређеност, а „избројиво“ је оно што може бити избројано, али не мора да значи и да јесте избројано), те у циљу унификавања терминологије коју користимо за опис акционалних модификација, и пре свега акционалних плуралних модификација, овај тип ситуација означаћемо термином „репетитивност“ (који се практично не среће у славистичкој литератури, односно није „заузет“) иако има шире значење (лат. *repetitio* – понављање) и, строго узевши, може се односити на било коју врсту понављања. Исто тако широко значење има и термин „итеративност“ (лат. *iteratio* – понављање), те се у литератури упоредо са термином вишекратност (укр. „багатократність“, рус. „многократность“) и термином укр. „кратність“, рус. „кратность“, који нема свој еквивалент у

¹⁸⁹ Ј. П. Књазев такође подводи итеративност и репетитивност под једно шире значење, које назива вишекратност, и које супротставља мултипликативности и дистрибутивности, али не указује на разлику између њих.

српском језику, користи за означавање плуралности ситуација уопште¹⁹⁰. Ми ћемо га користити за такве политемпоралне плуралне ситуације које представљају неограничено мноштво (за разлику од репетитивног ограниченог мноштва).

Политемпоралност плуралних ситуација подразумева да свака микроситуација која улази у макроситуацију корелира са посебним временским периодом, док су код монотемпоралности све микроситуације обухваћене једним целовитим периодом времена. Монотемпоралне плуралне ситуације су по свом карактеру збирне, а политемпоралне дискретне. Дискретност, са своје стране, подразумева избројивост, односно могућност нумеричког и пронумеричког квантификовања, чијом се реализацијом политемпорално мноштво ограничава на одређену, па макар и непрецизну, количину квантова. Монотемпоралне плуралне ситуације с обзиром на свој недискретни збирни карактер такође представљају ограничено мноштво, које теоретски може бити рашчлањено на појединачне квантове, реално избројиве (исто као што се сви појединачни предмети који чине збирни појам означен именицом, на пример, *грање*, теоретски могу избројати), али су у монотемпоралним модификацијама представљени управо збирно, неодређено. Тако се репетитивност по обележју ограничености количине квантова приближава монотемпоралној мултипликативности и дистрибутивности. По обележју политемпоралности и идентичности актаната у свакој микроситуацији репетитивност је блиска итеративности, која се од ње разликује неограниченошћу количине квантова (Танасић 2005б: 31). Ако монотемпорална мноштва упоредимо са збирним именицама (*грање*), онда политемпорална репетитивност и итеративност стоје у односу *две, три, n грана – гране*. Још једна је битна разлика између репетитивности и итеративности: итеративне ситуације су нерепетитивне, док су репетитивне референцијалне, што је повезано управо са употребом репетитивних одредби: *Он је долазио трипут у ту кућу* (свака микроситуација реферира о одређеној, конкретној ситуацији, иако таква ситуација није номинована, што не искључује могућност њене номинације: *Он је долазио трипут у ту кућу: први пут прошлог јануара, други пут и мају и поново у августу* – в. ниже први украјински пример). Код итеративних ситуација микроситуације немају своје референте: *Он је долазио често у ту кућу: * прошлог јануара, у мају, поново у августу...*

Служећи се формулацијама В. С. Храковског, које смо навели при дефинисању мултипликативности, дистрибутивности и, ниже, итеративности, репетитивност можемо дефинисати на следећи начин: $\text{Repet} [P (X, Y, \dots, Z)] =$

¹⁹⁰ Тако је, на пример, монографија посвећена квантитативности у сфери предиката, чији је уредник В.С. Храковски, иако сам Храковски под итеративношћу подразумева тачно одређен тип плуралних процесуалних ситуација названа „Типологија итеративних конструкција“ (ТИК 1989).

ограничен број пута одвија се ситуација $P(X, Y, \dots, Z)$; у свим ситуацијама које се понављају представљени су идентични актанти; свака ситуација која се понавља одвија се у посебном периоду времена T , т.ј. ситуација P_1 одвија се у периоду времена T_1 , ситуација P_2 у периоду времена T_2 .

Репетитивност не улази у сферу нашег интересовања с обзиром да није представљена ни акционалним класама глагола, ни акционалним конструкцијама, те ћемо је само кратко размотрити. Основно и једино средство изражавања репетитивности, наиме, у украјинском и српском језику јесу одредбе које В. С. Храковски назива одредбама кратности (Храковский 1989: 21), а Ј. П. Књазев „обстоятельства счёта“, односно одредбама бројања (Князев 1989: 139), Љ. И. Парилџак само квантификаторима и супротставља их осталим одредбама-итеративизаторима које назива цикличним (Парилџак 2008), а које ћемо ми назвати репетитивним одредбама с обзиром да самостано употребљене (односно када се не употребљавају заједно са одредбама цикличности) и уколико други елементи контекста не указују на итеративност¹⁹¹, ове одредбе изражавају управо репетитивно значење. Реч је о одредбама које указују на 1. прецизан број понављања микроситуација (то су нумерички квантификатори – спој основног броја већег од један¹⁹² са квантором *пут/раз*¹⁹³: *два пута/два рази* или прилози типа *двапут/двічі*), 2. приближан број понављања микроситуација (такође нумерички квантификатори – спој основног броја већег од један и квантора *пут/раз* са предлогом *око/з*– *око три пута, разів зо три*, односно инверзија компоненти конструкције са основним бројем и именицом у украјинском језику *раз: разів н'ять, разів зо два* или, у оба језика, конструкције са низом од два броја који при бројању следе један за другим: *пет-шест пута/п'ять-шість разів*; за изражавање ове функције српски поседује и посебна творбена средства – то је суфикс –*ак* који се додаје „округлим“ бројевима и бројевима од 11 до 19: *десетак, дванаестак, стотинак*), 3. неодређен, непрецизан број понављања микроситуација (ненумерички, тачније пронумерички неодређени квантификатори – спој квантора *пут/раз* и заменичког неодређеног броја *неколико/декілька, кілька, пар/пара*):

¹⁹¹ Стога ћемо све примере наводити у онолико широком контексту колико је довољно да се потврди њихов репетитивни, односно итеративни карактер.

¹⁹² Спој квантора *пут* са бројем *један*, као и прилог *једанпут* односе се, свакако, на јединичне ситуације. „Пошто се при исказивању избројивог мноштва радњи увијек у реченици експлицитно даје податак о избројивости појединачних радњи, то нема потребе да се јединичност радње, као опозиција мноштву, посебно наглашава. Када се такав податак у реченици експлицитно износи, тиме се жели посебно нагласити јединичност радње: Она је посетила мајку (*само*) *једанпут*“ (Ганасић 2005б: 33).

¹⁹³ Одредбе које садрже речи типа *пут/раз* В.С. Храковски назива „счётный комплекс“ (Храковский 1989: 12).

[УКР] Дениса губили *два рази*. Один раз біля Чистого броду, другий раз біля самої Качанівки, на півдорозі від Чупахівки (Тютюник).

Ходжа *тричі* прочитав над водою, тоді дали султанші випити, щоб пологи пройшли легко й щасливо (Загребельний¹).

Разів *зо два чи зо три* провалювався в глибокі ковбані (Мушкетик).

Кузя он уже *разів чотири* в органи викликали (Тютюник).

Протягом дня вони *кілька разів* поривалися перескочити через мур, і все невдало (Гончар¹).

[СРП] Више од једног сата гледао сам програм те недеље: Цејлон (...) Све је то пролазило испред мојих очију, *једном, двапут, пет пута*. А кад сам најпосле изишао и стигао кући, дан се ближио крају (Андрић¹).

Кад Паја мало одмаче, обазре се *два-три пута*, па кад виде да је Рака већ далеко, искреса ватре, и опет задимани, па онда пође полагаано (Глишић).

И у њиховом се чаврљању, свакако, *бар десетак пута* навраћала ријеч „кола“, „наша кола“, у разним спрегама, као код вјежба у падежима (Десница).

Она је то име изговорила *неколико пута*, сваки пут са чудним застајањем пре првог и иза последњег слога (Андрић¹).

У неодређене квантификторе спадају и комплекси са квантором *пут/раз* и ненумеричким релативним¹⁹⁴ (нормативним) кванторима типа *много/багато*¹⁹⁵ који садрже и елемент оцене и паранумеричким релативним (нормативним) кванторима који садрже неки округли број али немају нумеричко значење типа *сто пута/сотни разів*¹⁹⁶, који, по правилу, сигнализирају неререференцијалност ситуације, те спадају у сферу итеративности (примери под а). Овај тип квантификатора може, ређе, улазити и у сферу репетитивности, тада се односи на неодређен, али ипак ограничен број понављања оцењен као „изнад норме“ (примери под б). Као тест може послужити могућност њихове замена квантификаторима које указују на ограничен број понављања односно типично итеративним квантификаторима, као што је рецимо, прилог *често* (уз одговарајуће трансформације целе реченице). Услови у којима се реализује један или

¹⁹⁴ Појам релативан и, ниже, апсолутни квантификатор схватамо у оном значењу у коме их издваја П. Пипер као посебне типове квантификатора у српском језику: релативни као такав који указује на „количину неког објекта у односу на појам извесне количине која се сматра уобичајеном или нормалном“ (Пипер 1981: 98), апсолутни (у раду из 1981 П. Пипер користи термин универзални, у Синтакси 2005 апсолутни) као такав који указује на обухваћеност свих елемената неког објекта/скупа објеката (Пипер 1981: 98, Синтакса 2005: 877).

¹⁹⁵ Запажамо да се у украјинском језику неупоредиво чешће користе комплекси типа *не раз, не один раз*, који је у нашем корпусу потврђен стотинама примера од комплекса *багато разів*, за који смо у нашем корпусу нашли једва десетак примера.

¹⁹⁶ Л. Д. Чеснокова констатује да се квантор *пут* обично спаја са бројевима прве десетнице (Чеснокова 1983: 88). Сходно томе, бројеви изнад десет најчешће не означавају тачан број понављања, већ указују само на њихов велик број, који се оцењује као „много“.

други тип ситуація свакако захтевају детаљну анализу за коју овде немамо простора.

[УКР] (а) Це він звідав *багато разів* (=звідував *часто*), виходячи ночами на завдання (Гончар1).

Він *не раз* (=часто) так захоплюється грою, що забуває за сніданок, обід і вечерю (Самчук).

Це видіння повторювалось у його снах *не раз і не двічі* (=часто), *не раз і не двічі* (часто) схоплювався він із ліжка й кидався бігти (Шевчук).

Проходжу в ворота, де *тисячі разів* (=часто) проходив (Гончар1).

Поблизу кляпотить млин. Там також довгий викопаний ставок, сполучений невеличким рівчаком з більшим потоком, перегаченим поганою греблею, яку *вже сотні разів* (=часто) проривала повінь (Самчук).

(б) Вона дуже добре розуміє, навіщо її привели сюди, і яка доля її чекає (...) Вона *не раз* (=кілька разів, *n разів*) зустрічалася поглядом із комендантом і теж розуміла його без слів (Тютюник).

Я сам *не раз* (=кілька разів, *n разів*) балакав з царем, і він не скривав своїх намірів ворожих Україні (Лепкий).

[СРП] Видиш, ти си научио да ручаш, да вечераш, да одспаваш, а хајдуку то није дато!... *Много пута* (=часто) не доједє; а шта пута пробденише, и не питај! (Веселиновић).

И још се једном јави мисао с којом је *сто пута* (=часто) заспао, нејасна, никад до краја домишљена, а увредљива и једна мисао (Андрић, АСП).

Хиљаду пута (=часто) слушали смо их сви кад тврде како су на Марни спречили слом савезника, а на Вердену условили победу (Васић1).

(б) Пупавац окрете оном улицом те *неколико пута* — *много пута* (=n пута) прошета испред Савкине куће и тамо и амо и сваки пут погледа на прозор и пусти по један уздах (Глишић).

Алекса је плакао од радости... Он је *по хиљаду пута* (=n пута) благосиљао сина рад којег је толико пропатио (Васић1).

Говорећи о мултипликативности/семелфактивности истакли смо да се при представљању мултипликативне ситуације као рашчлањене на одређен број квантова користе семелфактивни глаголи којима се означава ситуација једнака једном кванту мултипликативне макроситуације и репетитивне одредбе које указују на прецизан, непрецизан или приближан број понављања тих квантова. Оваквом квантификацијом наглашава се засебност сваког кванта и временског периода (момента) у коме се он одвија, те је реч о политемпоралној, односно репетитивној ситуацији:

[УКР] Барона він не побачив, побачив лише його коня, який, мов сліпий, скакнув ще *двічі чи тричі* вперед (Загребельний1).

Михайло *тричі* смикнув дзвінок, їм відчинили двері (Шевчук Вл).

Змахнув іще *кілька разів* веслом і пристав до піщаної коси (Шевчук).

Собака *кілька разів ледачо брехнув*, але пізнав Володька (Самчук).

[СРП] Он ме *потапша двапут* по рамену (Десница).

- Она заиста мора да види највећег хармоникаша свих времена — рекао је Вук и *пуккетнуо* прстима *три пута* (Савић2).

Обрте се истоку, па се побожно *прекрсти неколико пута* (Ранковић).

Миле ми је узео летву и *замахнуо* њоме *неколико пута* око себе (Андрић1).

Број микроситуација које улазе у дистрибутивни или кумулативни скуп једнак је броју актаната који чине збирног актанта, па се ове ситуације могу посредно квантификовати – квантификатори се односе не на предикат, већ на актанте (овде спада и набрајање актаната), а на основу њих се може одредити и број понављања микроситуација. Тако *повсидалися всі дев'ятеро* – означава да се микроситуација *сісти* поновила девет пута, *Марко з Петром повлазили* на віз – означава да се микроситуација *влізти* поновила два пута, *вукови су поклали око стотину брава* - означава да се микроситуација *заклати* поновила око сто пута итд.¹⁹⁷ За исказе са дистрибутивима је ипак карактеристичнија ненумеричка апсолутна (*сви*), неодређена (*неки*) или релативна (*много*) квантификација актаната, а за исказе са кумулативима релативна квантификација¹⁹⁸.

Репетитивне ситуације могу бити укључене у итеративно мноштво. У том случају реч је о двострукој плуралности која подразумева циклично понављање репетитивне ситуације: микроситуације које улазе у репетитивну макроситуацију понављају се у оквиру саме те ситуације, а сама репетитивна макроситуација постаје микроситуација итеративне макроситуације. У овом случају репетитивне одредбе (неретко представљене дистрибутивним квантификаторима типа *по три пута/по три рази*) најчешће се комбинују са

¹⁹⁷ В. примере:

[УКР] Зирнув — на лаві *повсидалися всі дев'ятеро* його душ, між них і Марійка (Шевчук).

(...) став розповідати Єльці, скільки праці доклав він, готуючи свою лекцію, гори літератури *перелопатив*, самих лише цитат *навибирав більше двохсот!* (Гончар)

Марко з Петром повлазили на віз, бо так їм наказав Степан (Чайковський).

Володько і Хведот, повитягавши шиї, чекали на картоплю, що вариться під комином (Самчук).

[СРП] Док су нам вукови отели и *поклали око стотину брава*, (...), ми их — што убисмо, што *похватасмо* — *избројасмо свега четири*, и то изнемогла и онемоћала (Савић2).

Три вичаре из времена Вуијеа *помрле су* (Петровић Р.1).

Сава и Никола поседаше (Глишић).

¹⁹⁸ В. примере:

[УКР] Він *повиганяв* надвір *усіх вельможів своїх* (Білик).

Морове повітря *вигубило* у них *багато людей і худоби* (Мушкетик).

Деякі бійці порозстібали сорочки, і на грудях видко татуйовані п'ятикутні зорі (Яновський).

За зиму *прання поназбиралося чимало* (Тютюнник).

[СРП] Треба *поклати све петлове* (Петровић Р.2).

Много се тога поборавило, а многа је мука остала невиђена и неказана (Андрић4).

Неки се посакриваше по подрумима, *неки* по склоништима, а *остали се разбегоше* из вароши (Миланковић2).

Мало-помало *накупи се повише сељака* у механу (Глишић).

одредбама цикличности, стварајући једну комплексну одредбу типа *трипут дневно/тричі вдень*, а на итеративност могу указивати и друга средства и елементи контекста:

[УКР] Після цієї зустрічі Тимко ходив похмурий, скупився на ласку і *по два рази на день набирав* малесенький, вишитий Орісею, кисетик тютюном (Тютюнник).

Люди, як і раніш, *ходили в буйні атаки по кільканадцять разів на добу* (Гончар1).

Сулейман *часто їздив до тюрбе Фатіха (...)* На килимі кольору полуниці ходжа *вдень і вночі читає* коран. (...) *Десять, сто, тисячу разів* ту саму суру Очищення віри» *читає* ходжа, і так само *повторює* за ним слова книги султан (Загребельний1).

Так уже на Поділлі заведено — дівчина, знайшовши хлопця, що приходив до неї взимку в гості, прилюдно *цілує* його *тричі*, дарує хустинку — і нічого дивного нема в цьому (Стельмах).

Раніше Іван Олексійович уникав підніматися вулицею нагору. Якщо ж набридало очікувати автобуса, то він *щонайменше двічі спинявся* відпочити (Савченко).

[СРП] Срећом нико и не обраћа пажњу на мене, осим што ми један слуга *три пута дневно доноси* оброк и *износи* чабрић (Ненадић).

На те експедиције у јеврејске махале *ишло се* само *неколико пута преко године, редовно о нашим или јеврејским празницима* (Андрић1).

Кашто чак доле ниже воденице на броду хукне вода јако. Нигде се не чује ни шта. Само *гдешто* звонац зазвони крај реке, или совица завије у шуми, или се из села озго чује гдекоји пас да *залаје два-трипут*, па ућути (Глишић).

По неколико пута сам одлазио од тог излога па *се* опет *враћао* (...) *И сваког дана тако. По стотину пута сам читао* мени непозната имена писаца и наслове тих књига (Андрић1).

Итеративност се као акционално обележје одликује унутрашњом рашчлањеношћу процесуалне ситуације, политемпоралношћу и истоветношћу, односно путпуном подударношћу састава учесника ситуације (идентичност актаната није референцијална, већ концептуална). Итеративно мноштво је неограничено, по чему се разликује од свих других типова плуралних ситуација. В. С. Храковски представља итеративе на следећи начин: $\text{Iter } [P (X, Y, \dots, Z)] =$ више пута, релативно регуларно одвија се ситуација $P (X, Y, \dots, Z)$; у свим ситуацијама које се понављају представљени су идентични актанти; свака ситуација која се понавља одвија се у посебном периоду времена T (који не укључује тренутак говорења или било коју другу референтну тачку), т.ј. ситуација P_1 одвија се у периоду времена T_1 ; ситуација P_2 у периоду времена T_2 “ (Храковский 1989: 41).

При издвајању подтипова итеративности основну улогу, као и код мултипликатива, има дужина интервала између микроситуација. Тај интервал може бити регуларан, односно у складу са неком прагматичком нормом, и тада је реч о итеративности у ужем смислу. На регуларност понављања могу

указивати одредбе интервала типа *редовно/регулярно*, али она обично није ничим истакнута. Другим речима, „уколико није ништа посебно речено о томе какво је понављање у питању, подразумева се толико да није епизодично, већ (потпуно или углавном) регуларно“ (Ивић 1983: 38). На регуларност понављања осим тога посредно указују и одредбе цикличности, које В. С. Храковски дефинише као такве које „означавају „хронолошки одређене, углавном календарске периоде времена који се редовно понављају“ (Храковский 1989:20) типа [УКР] *вдень, по ночах, кожної суботи, щомісяця* [СРП] *дању, суботом, сваког месеца*:

[УКР]А рано-вранці, коли дома нікого нема і вікна закриті віконницями, він приходить до мене в гості (Близнець, УП).

У нашому Черчені (...) є більше десятка старих жінок, яким додому школярі *регулярно* носять з бібліотеки книжки (Федорів).

В кінці саду почали розкопувати грядки, лікар *щодня* приходив туди поглянути, як працюють ті, що до них повертається здоров'я (Микитенко, УП).

[СРП] Није доручковао, а ручак му је доносила собарица (Ћосић1).

Само ћерка, Шемса, посећивала га је *редовно* и помагала понешто (Андрић1).

Сваког јутра и сваке вечери доносио му је са чесме по две тестије воде, доносио и односио писанке (Ћосић1).

Посебно место у сфери итеративности заузима узитативност која се односи на такву макроситуацију чије се микроситуације понављају „по некој емпиријски ученој вероватноћи“ (Храковский 1989: 49). На узитативност указују одредбе типа *обично/звичайно*, а у узитативним исказима често се употребљавају и одредбе које указују на место, време, начин радње, односно на околности у којима обично долази до понављања микроситуације: [УКР] Так от, народжуються в цьому домі здебільшого дівчата, чоловіки сюди приходять... Вони підіймаються знизу і, *як правило*, просять напитися води (Шевчук); [СРП] *Обично* сам сваког јутра пролазио Тодоров поток између осам и пола девет, али тог дана као за инат нигде никога (Јакшић). Понављање микроситуација које постаје толико регуларно и уобичајено да постаје карактеристика актанта-субјекта помера макроситуацију из сфере плуралности у сферу квалитативности, односно ситуација губи процесуалну, динамичку димензију. Тако ситуација означена реченицом: [УКР] З нею це часто буває: ходить, снує по хаті, шукає: "Де я поклала ніж?" - а ніж у неї в руках (Близнець, УП) заправо има значење непроцесуалног обележја – вона забудькувата. У реченици [СРП] Зачудо, што ти беше тај учитель „*достојанствен*“ човек! Често је у разговору мешао по неку страну реч. И то кад хоће да је изговори, чисто зажмури да би по том околина видела колика је ту *ученост*! (Глишић) шири контекст експлицитно указује које особине субјекта „илуструје“ ситуација која се представља као понављана. Када ситуација која се понавља не карактерише један предмет, већ класу предмета као њихово стално

обележје реч је о генеричком значењу: [УКР] То ранише, то пізнише, опадає листя з дерев, відлітають на південь перелітні птахи, ховаються на зиму комахи та інші тварини (РЕИ); [СРП] Сматра се да се млађе јединке мресте сваке године, а старије сваке друге. Иако је кечига резидентна врста, током пролећних поплава плива рекама узводно ради мреста (РЕИ).

Када је трајање интервала дуже од узуралне норме, а понављање нерегуларно, нередовно реч је о тзв. дисконтинуативу¹⁹⁹. На дисконтинуативност итеративног понављања указују одредбе интервала типа [СРП] *ретко, понекад, с времена на време* [УКР] *рідко, інколи, час від часу*. М. Ивић као подврсту ирегуларне итеративности разликује и епизодичност као значење „понекад се остварује“²⁰⁰, односно, на скали регуларно-ирегуларно представља гранични случај дисконтинуативности (Ивић 1983: 38). Уколико је трајање интервала испод норме, реч је о фреквентативу, а на ово значење указују одредбе интервала типа *често*.

[УКР] Ти ж так гарно співати умієш, а нам *рідко-рідко співав* (Стельмах).

Знову життя в їхньому домі опростилося, бабця вчилася в'язати, а Галя сновигала по господарству. *Часом* вони сідали вкупі на ганку й дивилися, як поволі гасне на овиді сонце (...) *Інколи підіймалася* до них Марія Яківна, і вони вже сиділи на ганку втрюх (Шевчук).

Турбували Бакуна *нечасто* - раз чи два на літо (Близнець, УП).

Грицько *часто навідувався* до Дрозда (Чайковський).

[СРП] Само *покаткад* искрсне и оживи поједини призор који се, управо по оном што је у њему било неизречено и несхватљиво, задржао негде у памћењу. И то бива *ретко*, и увек *ћудљиво* и *нередовно*, без везе са његовим животом зрелог човека (Андрић 1).

Понекад сам, у јесењем сумраку, склапао очи и пружао руке с раширеним прстима наоколо у сумрак, и замишљао да сам дрво (Десница).

Они *често помажу* газда-Милуну и на суду, кад тера какву парницу (Глишић).

Говорећи о ФСП плуралности В. С. Храковски наводи да се оно у принципу састоји од следећих компоненти: 1) семантичких класа глагола, тачније предиката, спојивих са значењима плуралности, 2) речи и синтагми које лексички изражавају значење плуралности и спајају се у речници са семантичким класама глагола које чине прву компоненту поља, 3) граматичких категорија и било којих других граматичких средстава која су специјализована или се користе за изражавање овог значења и 4) елемената контекста ван оквира реченице који обезбеђују једнично или плурално

¹⁹⁹ Термин преузет од В.С. Храковског, од којег смо позајмили и термин фреквентатив (Храковски 1989:49).

²⁰⁰ У другачијем смислу термин епизодичност, епизодни предикат користе Т.В. Булигина, Љ. Поповић (Булигина 1982, Поповић 2008), а ми ћемо га овде користити у оном смислу у коме га употребљава М. Ивић.

тумачење датог глаголског облика, које, међутим, не чине систем (Храковский 1989: 19). Иако ове компоненте и њихове комбинације учествују у изражавању и других типова плуралних ситуација, као и других типова акционалних ситуација²⁰¹, њихово узајамно деловање од кључног је значаја управо за изражавање значења итеративности. Размотрићемо кратко функционисање ових елемената у украјинском и српском језику.

Семантичке класе глагола спојиве са итеративним значењем обухватају глаголе који означавају радње локализоване у времену и по својој природи могу да се прекидају и обнављају, док се њима супротстављају оне класе глагола, као што су глаголи који означавају стална својства и односе типа *уливати се/втикати*, релативан положај непокретних предмета типа *налазити се/знаходитися*, који нису подложни итеративизацији, постојана ментална стања типа *знати* или емоционална стања *волетити/любити*, апстрактне односе типа *зависити/залежати*, који тешко подлежу итеративизацији²⁰². Итеративизацији нису подложни ни глаголи којима се означавају уопштене активности типа *руководити/керувати*. Ситуације које они означавају представљају збир разнородних радњи и одвијају се током неког периода времена, обично дужег. С обзиром на збирни карактер ових активности И. Б. Долињина их издваја у посебан тип „разнородног мноштва“ (Долинина 1996: 244). Класа ових глагола знатно је шира у украјинском језику, будући да осим глагола као што су [УКР] *виховувати, дресирати, конструювати, маніпулювати, тренувати, торгувати, харчуватися* [СРП] *васпитавати, владати, дресирати, конструисати, манипулисати, трговати, тренирати, хранити се* итд., обухвата и глаголе који се односе на различите активности (најчешће професионалну делатност) образоване од одговарајућих *nomina agentis* помоћу суфикса *-ува/-юва-*, као што су *вчителювати, козакувати, паламарювати, ректорувати, секретарювати, слюсарювати, столярувати, сторожувати, суддювати, теслярувати* итд. Ови глаголи се неретко у акционалним класификацијама издвајају у посебну акционалну класу (уз нешто шире схватање, односно укључене су и једнородне активности), код М. Шељакина, рецимо, то је АК постојано-узуалних глагола, код А. Захњитка и Ј. С. Маслова еволутивна АКГ

²⁰¹ Рецимо, мултипликативни глаголи означавају ситуације локализоване у времену, а сама мултипликативна ситуација је таква да у њеном изражавању учествују искључиво глаголи НСВ, осим када се она не модификује у правцу указивања на њену почетну или завршну границу или ограничености трајања; могу се спајати са одредбама које указују на карактер интервала (типа *учестало/часто*); одређени типови мултипликативности могу се изражавати и синтаксички на нивоу сложеним напоредним реченицама са парним везником *час... час...*, односно *то...,то...* итд.

²⁰² В. о томе више у Козинцева 1991, Бондарко 1987е, Храковский 1989, као и истраживање С. Танасића посвећено условима итеративизације ситуација означених глаголима који се тешко подвргавају итеративизацији на примеру српског језика (Танасић 2005а.).

(Шелякин 1983, Загнітко 1996, Маслов 1984). Они представљају аспектуална својства, а њихово битно обележје јесте да као мотивна база учествују у образовању разичитих АКГ, односно да су подложни различитим семантичким и творбеним модификацијама.

Такође, овде је битно поменути да постоје глаголи који могу означавати итеративне ситуације само у спрези са другим средствима (то су глаголи који означавају дуративне ситуације, тј. такве ситуације које претпостављају трајање дуже од једног момента, „развученост“ ситуације у времену типа [УКР] *варити, орати, спостерігати, читати* [СРП] *кувати, орати, посматрати, читати* итд.) и глаголи који у облику НСВ увек имају итеративно значење и употреба других средстава која би указивала на итеративно значење није неопходна, иако је честа (то су глаголи који означавају моменталне или тотивне²⁰³ ситуације, тј. такве чије је трајање сведено на један моменат, које се не могу „развући“ у времену, односно код којих се може приказати само постизање резултата али не и процес који води ка њему типа [УКР] *відбуватися, відвідувати, знаходити, зустрічати, приходити* [СРП] *дешавати се, долазити, налазити, посећивати, сретати* итд.). Ови глаголи немају итеративно значење једино при употреби у неактуалном, наротивном презенту, у коме преузимају функцију одговарајућих глагола СВ²⁰⁴. Када се ови глаголи употребљавају у презенту било за указивање на понављање одређене ситуације које се одвија на плану садашњости, било за указивање на понављање одређене ситуације које се одвија на плану прошлости (дакле, опет, наротивни презент) честа је, ако не и неопходна, употреба и других средстава која указују на итеративност, док када се употребљавају у облицима перфекта у украјинском, односно перфекта и имперфекта у српском језику, употреба оваквих средстава није неопходна. Упор.

[УКР] Зустрічає мене якось Гнат, дивиться-дивиться на мою худорбу, а тоді й питає (...) (Тютюник).

И

Іноді він зустрічає й принцесу Елізу (Винниченко).

²⁰³ Ове глаголе М.А. Шелякин сврстава у резултативно-тотивне, као такве код којих је елемент процесуалности сведен на минимум. По његовом мишљењу трајање ових глагола је блиско моменталности, односно, они имају трајање које је најмање после моменталности (Шелякин 1983: 148). Термин тотиван (лат. totus – цео), иначе, међу првима је у славистици употребио Ђ.Грубор који под тотивним глаголима подразумева оне код којих је „радња извршена обухватно потпуно сва од почетка до краја захватајући предмет обухватно одмах сав“ (Грубор 1953: 28). Функционисању овог типа глагола у украјинском језику посвећен је чланак Т. Андрејеве (Андрејева 2006). Треба поменути да ови глаголи заузимају значајно место у Вендлеровој класификацији, који их квалификује као достигнућа – „achievements“ (Vendler 1967). Преглед лексичко-граматички класа глагола овог типа, које назива моменталним даје Ј. В. Падучева у Падучева 1988.

²⁰⁴ За неке глаголе, као што је, рецимо, глагол *посећивати/відвідувати* оваква употреба уопште није карактеристична.

И

Десь на приташанських дрімучих лугах зустрічали залужанські жінки дівчину з розпущеними косами, яка благала: «Дайте мені хрестик, дайте мені хрестик», їй ніхто не давав, бо всі знали, що то відьма в дівчину перевернулася (Тютюник).

Але раз граф Елленберг приходить не з питайним виразом ласкавих очей, а із стримано-тріумфальним (Винниченко).

И

Он там вона сидить, твоя дитина. Щодня вона приходить. Щодня благає дозволить їй прийти до тебе (Винниченко).

И

«До мене свого часу теж приходив такий директор», — сказала тоді по-філософському стара і не зовсім тактовно розсміялася (Шевчук).

[СРП] Код недовршене грађевине сусрећем оне рибаре, који су се ту близу искрцали (Петровић Р.1.).

И

Откако зна за себе, Симан је познавао овог Васу Генгу, а сада откад „гања“ ову своју несрећну парницу, сусреће га често, поздрави се са њим и прође (Андрић1).

Долази до јасала, закорачи једном ногом, босим малим стопалом, шушка у сену као мишић (Ненадић).

И

Често се дешава да у механи крај моста остану Салихбег и Симан сами, јер неко долази само празником, неко само пред вече и кад је леп дан, али њих двојица су готово стално ту (Андрић1).

И

Долазио је у додир са различитим сапутницима, који су му били непознати али које је ипак однекуд познавао, земље кроз које је пролазио биле су му туђе али исто тако у њима је налазио познате, драге пределе, сретао је позната лица али за која није могао да се сети ни ко су ни шта су (Јанковић Бели).

Искључиво итеративно значење имају српски глаголи *виђати*, *ручавати*, *вечеравати*, *ноћивати* (Клајн 2003: 325). Итеративна функција овде се може приписати суфиксима, будући да су сви ови глаголи изведени, а од глагола којима су мотивисани (а сви су двовидски) формално се разликују једино суфиксом, а лексички управо значењем итеративности. О акционалној класи итеративних глагола у оном смислу у коме се о њима говори у појединим другим словенским језицима, као што су западнословенски²⁰⁵ овде тешко да се може говорити, будући да се она своди на изузетно мали број глагола: У свом сну виђао је мајку како га чека и кућу своју милију и раскошнију од Замка (Олујић1); А кад Петар поче да се смеје, и запита, мисли ли да сели у Русију и госпожу Кумрију, и децу, и ту сироту удовицу – што у кућерку Ананија ноћива – Трифун

²⁰⁵ Князев 1989, Ивић 1983.

тресну песницом о сто и узвикну: него да шта? (Црњански2); Павле је ручавао са свог, турског, војеног, тањира, а није пиво пио (Црњански2); Јесам ли вам показала онај храстов астал испод липе? Тамо можете да ручавате и вечеравате, док је лето! (Симовић, АКС).

Акционална класа глагола са значењем итеративности и суфиксом – *ава-*, коју издвајају поједини украјински лингвисти (Загнітко 1996, Жигора 2006, Везубенко 2006), а која има паралеле у западнословенским језицима и руском, у нашем корпусу је представљена само глаголом *чувати* (15 примера) и то у старијим делима. Остали глаголи које наводе поменути лингвисти као што су *говорувати, знавати, живати, їдати, пивати* нису заступљени у нашем корпусу, а поједини од њих нису ушли у ЕСУМ. У сваком случају у речницима су означени као ретки и разговорни, што констатују и И. Жигора и М. Везубенко, који њихову употребу илуструју углавном примерима преузетим из СУМ. Све ово указује да је ова АКГ у украјинском језику у изумирању: Такі слова я не раз чував (Стельмах); Багато я про нього на Січі від товариства чував (Чайковський); Але змаленька чував о заклятих дівцях, о скаменілих лицарях, о недоступлених про змії райських птицях, то о однооких татарях, людодідах, великанах і о многих інших лихих духах (Чендей, УП).

Посебно треба поменути српски глагол *бивати* и украјински *бувати* који такође имају итеративно значење, али је однос са мотивним *бити/бути*, који у свом основном значењу „постојати“ означава ситуацију која не подлеже квантификацији, вишезначнији него код горе наведених глагола. У том значењу глагол *бивати/бувати* има итеративну семантику у генеричком – односи се на стална обележја групе предмета или квалитативном смислу – када се односи на повремено испољавање неког обележја једног предмета (примери под а). Итеративно значење у ужем смислу у оба језика везује се за значење „догађати се“, на коме се базира итеративна функција речци *буває, бувало* у украјинском језику, о којој ће бити речи касније (примери под б), а у украјинском и за значење „налазити се, боравити на неком месту“ (примери под в)²⁰⁶.

[УКР] (а) — Ваша величність,— сказав великий візир Ібрагім, підносячи султанові голову Хаїна,— як часто казали ви рабові вашому, що розумні не бувають вірними. Але чи ж бувають вірними дурні? (Загребельний 1).

Мороз вкрив вилицювате обличчя округлими білими плямами, які бувають у замерзлих людей, коли їх заносять у теплу хату (Стельмах).

Зверху жарти, анекдоти... корзини Шпачисі піддає... Добрячок. А знаєш, який він буває злий? (Гончар2).

²⁰⁶ Напоменућемо само да украјински глагол *бувати* нема еволутивно значење какво има његов српски еквивалент *бивати* (Што је даље Страхиња одмицао, *бивало* му је све теже (Глишић)). Ово значење има украјински глагол *ставати*.

- (б) Почалася метушня, перебивчаста розмова, перепити — увесь той безлад, що буває при несподіваних зустрічах і п'янках (Стельмах).
В житті бувають хвилини, в які чиниш таке, чого від себе й не сподівався (Андріяшик).
А щоб розворушити Ягора на розмову, на дискусію, треба особливої атмосфери, буває це найчастіше після чарки (Гончар2).
- (в) Хмельницький пізно вернувся з вечора від патріарха, у котрого часто бував ці дні й довго просиджував (Грушевський, УП).
Страху усім наганяли, та ще й на галерах не раз бували і звідтіля утікали...(Багрянй2).
А сам лиш по дню на місяць бував дома (Андріяшик).

[СРП] (а) А труд и добра воля бывају редовно награђени (Андрић1)

Као што то често быва, код остарелих коњаника, личио је, по мало, на коњски (Црњански2).

Није био нимало сентименталан. Или тачније, то је бывао само у оним календарски одређеним пригодама које су у ту сврху установљене, и у оним декоративним облицима који су за те пригоде утврђени: о Божићу и Ускрсу, о годовима(Десница).

- (б) Само покаткад искрсне и оживи поједини призор који се, управо по оном што је у њему било неизречено и несхватљиво, задржао негде у памћењу. И то быва ретко, и увек ћудљиво и нередовно, без везе са његовим животом зрелог човека (Андрић1).
Као што је то бывало у другим земљама, и овде су јеврејски надгробни каменови стали да се прилагођавају стилу и укусу времена и земље у којој су (Андрић1).

К. Г. Городенска и М. В. Русањивски издавајају у посебну вишекратну (итеративну) АКГ глаголе са префиксом *попо-* (ТМУМ 2004, УГ 1986), С.О. Соколова глаголе са овим формантом разматра у оквиру делимитативно-интензивне АКГ, али истиче да указују на „дужу, интензивну или више пута понављану радњу која се одвија током одређеног временског интервала“ (Соколова 2003:128)²⁰⁷. У око 25% примера из нашег корпуса ови глаголи имају итеративно значење (в. и последњи пример, где је изражено репетитивно значење), док у осталим означавају делимитативне ситуације које се одвијају с појачаним интензитетом и ограничене су дужим периодом. Углавном је реч о глаголима тзв.неодређеног кретања типа *ходити*, који већ садрже сему итеративности: Чи одного там *ночами поповодило*, а чи не знайшли там нашого Миколу замерзлим, а позаторік не завіяло там Корчака Панаса, зятя церковного старости, що їхав із млина, разом з кіньми, саньми і мукою, а чи не там саме *не раз поповодило*, доки до банти не довело, Ляша, що ото повісився, коли, бувало, вертався від своєї коханки з Верховеччини... (Самчук); І дівчата її слухали, і дуже її любили; вона ж, *було*, з ними *скільки раз на день* і *попосміється*, і посвариться кілька раз, і обійметься... (Вовчок); Бо так *щодня попосидиш* і штани протреш! (Стельмах); *Не один день попоходив* Сафрон по нових подвір'ях (Стельмах); — Тільки мені нагана треба відшукати. Ти гаразд

²⁰⁷ Проред М.И.

цю місцевість знаєш? — Знаю. *Не раз попоходила* (Стельмах); Ні, ти, голубе, не на ешафоті геройство покажи, *не один раз, не одну чверть години, а все життя, щодня, щогодин попустій* на ешафоті (Винничук); *Двічі* вже синці *попоносила* Югина, намірився і її, Докію, вдарити Варчук, та чи поговору посоромився, чи совість заговорила (Стельмах).

Када говоримо о значењу итеративности унутар глагола, треба још поменути да је у украјинском језику једно од значења глагола тзв. неодређеног кретања типа *ходити* итеративно: Рекс був добрий собака. До нього в будку *ходили* курчата, жило з ним криве гусеня, забігав сюди білий кролик (Близнаць, УП); Це було його офіціальним костюмом, в якому він приймав відвідувачів, виступав на зборах і *їздив* верхи на жеребці (Тютюник); В артілі Санька працювала де важче: орала, *возила* снопи, вергала мішки, дивуючи дядьків своєю страшною витривалістю і силою (Тютюник).

У лексичка средства изражавања итеративности спадају одредбе цикличности, интервала и узуалности, као и комплексне репетитивно-цикличне одредбе, које се спајају са семантичким класама глагола подложних итеративизацији. О њима смо говорили у вези са семантичким типовима итеративности, као и у вези са односом репетитивност/итеративност²⁰⁸. Овде ћемо само истаћи да оне у оквирима просте реченице²⁰⁹ имају велику, ако не и кључну улогу у изражавању итеративног значења, те заузимају централну позицију у односу на остала средства. Тако се, на пример, облик прошлог времена дуративног глагола НСВ у реченици *Он је читао роман о пиратима* ван ширег контекста може односити како на јединичну, тако и на плуралну, итеративну ситуацију, док присуство неке од наведених типова одредби недвосмислено указује на итеративну ситуацију: *Он је често/ретко/понекад/сваког јутра/у тренуцима одмора, обично читао роман о пиратима*. За ове одредбе В. С. Храковски истиче да су универзална средства изражавања овог значења и да улазе у сферу граматике, будући да „изражавају прилично апстрактна, несамостална, „услужна“ значења, која се у једнакој мери могу изражавати и стандардним граматичким средствима“ (Храковский 1989: 43).

Граматичка средства изражавања итеративности су веома разноврсна и можемо их поделити на она која између осталих функција имају и ову и она која имају искључиво итеративну функцију. Првих је знатно више, док се друга своде на конструкције са речцама типа *бувало* у украјинском језику. У оба анализирана језика основно, али несамостално средство изражавања итеративног значења јесу облици НСВ. Када кажемо несамостално средство, имамо у виду да је итеративно значење својствено овим облицима у оним

²⁰⁸ О употреби одредби при исказивању итеративне ситуације у српском језику в. Синтакса 2005 (део посвећен синтакси глаголских времена чији је аутор С.Танасић), а у украјинском језику у Везубенко 2006, Парилјак 2008.

²⁰⁹ Под простом реченицом подразумевамо монопредикативну реченицу.

контекстима где постоје неки други показатељи итеривног значења, међу којима главну улогу имају итеративне одредбе (Храковский 1989: 44) или оним глаголима код којих НСВ има увек итеративно значење типа *посећивати/відвідувати*. Изражавање итеративности није искључиво функција НСВ, ово значење у оба анализирана језика могу имати и облици СВ, али је НСВ у односу на њих чешће и семантички и стилски немаркирано средство. Може се рећи да итеративност „тежи“ несвршеном виду (Жигора 2006: 43). Глаголи СВ могу имати итеративно значење само у одређеним временским облицима при њиховој транспозицији – у облику презента у српском, односно футура у украјинском језику транспонованих на план прошлости, уз обавезно присуство других показатеља итеративности. Специфична црта српског језика у односу на украјински, као, уосталом и на већину других словенских језика²¹⁰ јесте употреба како глагола СВ, тако и НСВ у облику потенцијала у значењу итеративне прошле радње. Оно што омогућава употребу једног глаголског начина као што је потенцијал за означавање ситуација које су се понављале у прошлости јесте његова нерефернцијалност, на шта скрећу пажњу сви истраживачи који се баве овим питањем (Синтакса 2005: 461 (Танасић), Храковский 1989: 47, Князев 1989: 144).

[УКР] *Щодня* перед будинком з'являвся Чорний. Впустивши голову на пішохід, він обходив будинок кілька разів, наче задуманий дозорець, поглядаючи іноді на ворота своїм червоним, стомленим оком. *Часом* звідти летів камінь. Чорний, не повернувши голови, відскакував на три ступні вперед чи вбік, потім повертався, нюхав і, переконавшись, що то не хліб і не маслак, який би можна було потримати в зубах, знову відходив і поглядав на ворота. (...) *Іноді* Альоші щастило щось приберегти для Чорного з об'їдків (Микитенко, УП).

Млин вутлий, старий, подме вітер — скрипить, як поламана вертушка (Тютюник).

Часом якийсь птах звідти випурхне і цікаво глянути, чи не має він там, бува, свого гнізда (Самчук).

[СРП] У кишиним *поподневима*, кад дечаци мојих година чезну за нечим новим, лепим и узбудљивим, траже храну духу и машти, (...), ја сам често напуштао нашу невеселу собу и стрмим сокацима, по излоканој крупној калдрми, слазио доле у равни и лепши део града. Ишао сам право до књижаре и стајао дуго пред њеним излогом, који сам тако добро познавао да сам примећивао сваку и најмању промену и радовао јој се као личном доживљају (Андрић1).

Чаршија се још није отворила, али ври од неког новог ратничког живота, његови одједи допиру и у мале куће испод Бистрика. *Сваки час* неко дође са новим и све чуднијим вестима (Андрић1).

²¹⁰ Потенцијал има ову функцију једино у српском и лужичкосрпским језицима (Ивић 1983: 44, Князев 1989: 143).

Често су га стављали у окове и ланце и он би увек растргао ланце и окове изломио (Ненадић).

Он би седео са њима, *данима*, пијући, лагано, ракију, и пушећи, у разговору. О свему и свачему. А они би затим одлазили, задовољно (Црњански2).

Ван оквира просте реченице итеративност се реализује у зависносложеним реченицама, најчешће временским, где зависна клауза указује на околности у којима се ситуација понавља. Исту функцију има и облик глаголског прилога. Ове конструкције В. С. Храковски назива кратнокорелативним конструкцијама (Храковский 1989: 47).

[УКР] Відчувала відтак і своє тіло: одежа, чулося, ставала шкарубка, терла її й непокоїла — *досить було її оступитися, коли блукала по хаті, як дiзнавала солодкого спазматичного болю* (Шевчук).

У селі є вигін, на якому пасуться телята, свині, гуси, вівці, кози, і *коли голова сiльради Гнат Рева iде куди-небудь лiнiйкою по службових справах, то наказує кучерові, одноокому Кузьмі, розганяти їх байбарою, щоб не задавити котрогось* (Тютюник).

І тiльки тодi, коли тихо, коли в хатi жеврiв промiнь, виходять на свiтло i починають свої забави (Близнаць, УП).

І як сяде коли дiд Макар на базарi, як стане трумкати на лiрi та виспiвувати (...), то звичайно обступить его цiла громада, а баби то аж плачуть, слушаючи... (Бордуляк, УП).

Вони, і ті й другі, *як тiльки блиснуло сонце, виповзали з своїх закуткiв i починали бабратися в тiм смiттi, шукаючи зогнилих останкiв їжi. А знайшовши, починали битися - дiти з дiтьми, пси з псами або перемiшуючися* (Хоткевич, УП).

Це він звiдав багато разiв, *виходячи ноцями на завдання* (Гончар1).

[СРП] *А кад бих једном сео на црвени табуре, за мене је почињао прави, велики и обасјани живот* (Андрић1).

А кад се од те муке и нелагодности пробудим, видим да сам прсте десне руке зариио дубоко у поцепан ђачки јорган из ког испада јевтин и стар памук (Андрић1).

Сумња се, наима, лако усели у главу царског аустријског полицајца. Заправо, она се и не уселјава, јер је увек у њој и готово увек будна, а *кад мало придрема, она спава само на једно око и једно уво, и најмањи шум, мањи од лепета лептирових крила, може да је пробуди; а ако је нико никако не пробуди, она се с времена на време сама буди од тишине која јој се чини сумњивом. А *кад је у сумњи, царски аустријски чиновник бира увек оно што је повољније и сигурније по њега и његов службени интерес, а теже и штетније по осумњиченог човека* (Андрић1).*

Мучење је било одсада проћи улицом у којој је некада радила панорама (...) *Гледајући лакиране тезге и рафове са фином робом, ја сам се питао да ли неће и то нестати једног дана као чудом* (Андрић1).

Дешавало ми се да, *седећи у позоришту и гледајући неки комад без значаја, одједном осетим како се фотелја пода мног претвара у ниску столицу без наслона, а испред мене ниче дрвена панорама са своја два ока* (Андрић1).

Све је сладуњаваји мирис Симкине ланене кошуље, коју она увек чисту облачи чекајући га да се врати с пута (Црњански2).

Када је зависни везник усложњен речцом *год* у српском, односно речцом *не* у украјинском језику (у том случају се репертоар типова зависносложених реченица у којима се реализује значење итеративности проширује) указује се да се итеративна ситуација понавља сваки пут када се остварују дате околности:

[УКР] Але він завжди робив особливе враження, *де б він і коли б не появлявся*, що одразу відчулося і тут (Самчук).

Я, брат, таких людей, *де б їх не зустрів*, смертельним боєм б'ю (Тютюник).

Цілий тиждень за Ониською, *куди б не йшла*, повзли перешіптування та хихоньки (Симоненко, УП).

Про що б не заходила мова (...) Довженко займався, як вогонь, хоча не раз до палких речей домішував добру пайку суто українського гумору, скрашваного, як сонячним промінням, чарівною його усмішкою (Рильський, УП).

Миколка снівся йому завжди, бо він, *де б це не було*, як тільки забачить Миколку, то мало не плаче (Вінграновський, УП).

[СРП] Али *кад год би мајка отишла да се растита за њене оцене и владање*, учитељица је одговарала да је дете даровито и могло би да буде први ђак, само да није тако живо и расејано (Андрић1).

Тукао је хапшенике *колико је смео и могао*, а своју жену увек и *кад год му се прохтело* (Андрић1).

Где год је био, о женио би се на брзину, направио жени једно-двоје деце, а онда би просто нестало као да га је прогутала црна земља (Ненадић).

Што год је заударало на Грке (како је имао обичај да каже) он би беспоштедно уништавао (Ненадић).

Као што се из наведеног прегледа види, средства изражавања итеративног значења у оба језика веома су разноврсна и комбинују се на различите начине. Детаљна анализа свих побројаних средстава²¹¹, а нарочито њихових комбинација, семантичке сфере итеративности у којој се употребљавају, укључујући и контрастирање, задирала би у области које нису непосредни предмет нашег рада (као што су, на пример, вид и видска значења или синтакса глаголских времена, функционисање зависносложених реченица, таксис итд.) и увелико превазишла његов обухват. Зато смо се, говорећи о итеративности, ограничили на кратак преглед ових средстава, а за крај ћемо извршити анализу једног средства изражавања итеративности, пре свега с обзиром на то да је оно својствено

²¹¹ Као и неких других које овде нисмо поменули (као што је, рецимо, облик множине именица које у реченици заузимају позиције актаната (упор.нпр. Он је градио кућу/Он је градио куће), који има неоспорну улогу на коју скрећу пажњу и поједини истраживачи (Храковскиј 1989: 22).

українском, али не и српском језику, али и стога што такав тип средстава није стран ни другим акционалним значењима: у изражавању фазног значења значајно место заузимају управо аналитичке конструкције, у којима као носилац акционалног обележја поред глагола који се лексички изражавају то обележје, типа *почети/почати*, функционишу и различите речце, што је карактеристично пре свега за украјински језик (речце *ну, давай, знай*), мада их срећемо и у српском језику (конструкције са речцом *ли* и понављањем глагола). Ипак, потпуна паралела између фазних конструкција и итеративних конструкција са речцама не може се повући. У итеративним конструкцијама оне су ближе одредбама, спајају се са различитим глаголским облицима, док је у фазним реч о таквим синтаксичким операторима који се најчешће спајају са глаголом у инфинитиву (*ну, давай*).

Итеративну функцију у украјинском језику имају речце *буває, бувало* и *було* које се могу спајати како са глаголима НСВ у облику презента или перфекта, тако и са глаголима СВ у облику футура. Размотрићемо могуће комбинације:

1. Комбинација *буває* + глагол НСВ у презенту означава нерегуларно епизодично понављање у прошлости које није дезактуализовано (односно не искључује се могућност да се дата ситуација понавља и даље) и често се комбинује са квалитативном или генеричком итеративношћу. Другим речима, овим конструкцијама се најчешће изражавају такве ситуације чије повремено понављање карактерише групу истородних предмета или појединачни предмет: *Адже і в нас у цеху влітку на площадці, буває, температура така вискакує, хоч яечню смаж...*(Гончар2); *Але вже слабість розбивала його — від шлункового болю, що, здається, спустошував істоту, як, буває, велика комашня підточує коріння дерева (Барка); Так, буває, повідь з нічною кригою переливається через поріг і вже хлюпає до шибок (Барка); Підвелась і стояла, як з каменя січена, без мови і рухів; хоч вся душа її западала в незміренний морок, як, буває, птиця — з крилами, покаліченими грозою, опускається в гірську ущелину, де візьме потік і віднесе в чорну безвість (Барка); Ночами він десь блукав, приходив уранці сумний, з жовтими очима, і пахло від нього лисицями, німцями і ще чимось, як ото, буває, пахне милом (Вінграновський, УП).*

Ово значење у српском језику најчешће се изражава се конструкцијама *умети* + инфитив/да + презент глагола СВ, којима се и преводје украјинске конструкције *буває* + презент глагола НСВ: [УКР] *Адже і в нас у цеху влітку на площадці, буває, температура така вискакує, хоч яечню смаж...* [СРП] *Јер код нас у хали температура лети уме тако да скочи (...) [УКР] (...) як, буває, велика комашня підточує коріння дерева [СРП] као што велики мравињак уме да нагризе корен дрвета ИТД. Наводимо неколико примера употребе ове конструкције ексцерпираних из српског корпуса: *Знао је да му је кнез наклоњен, али је знао и да Маврогени, преосетљив, уме да буде неочекиван у понашању и да, брзо, наклоности претвара у**

ненаклоности (Велмар-Јанковић); Кад је Љубица пошла за њега, Милош је био слуга код свога брата а његов је поглед умео да буде не само љубазан него, понекад, чак и смеран (Велмар-Јанковић); Само што не знам шта би паметан човек имао да тражи по таквом терену и таквом кијамету. Паметан човек тада седи у топлој соби, уз печење и врућу ракију... Уме да јурне у мрак, не штеди се, али опет није за дужа путовања (Данојлић); Тамо, одакле су пре 2000 година отишли његови преци, могао се научити нечему што се у Америци уме да заборави – да на свету, можда, постоје и други (Пекић); Не чезни за претераном лепотом. Она уме да искези зубе, као гладан курјак (Савић²).

2. Комбинација *бувало* + глагол НСВ у презенту је ретка, у нашем корпусу забележена је само у два примера, у којима означава регуларно (на регуларност указују одредбе интервала *често*, односно *ночами*) понављање у прошлости, али дезактуализовано. У оба случаја саопштење је „евокативно стилизовано“ – о ситуацији се не говори фактографски, већ уз извесно емоционално ангажовање говорника који се присећа прошлих догађаја²¹²: Ми там често уночі з братами карасів ловили. Уночі, бувало, зірочки сяють, а карасі з води бульк, грають проти місяця (Тютюник); Лисий тесть Марко не давав їй проходу. Ночами, бувало, гониться за нею по снігу до сусідів (Самчук).

3. Комбинација *бувало* + глагол НСВ у облику перфекта може означавати различите типове итеративних ситуација које су се одвијале у прошлости: како епизодичне, тако и регуларне. За све ексцерпиране примере карактеристична је дезактуализованост и евокативност: Ще сумніше було на серці в Настусі, бо звикла стрічати це свято з Грицьком, що, бувало, приходив до них рік річно просто з утрени й розговлявся з ними (Грушевський, УП); Раніше, бувало, виносили на поріжок школи стіл, накривали червоною матерією, вибирали президію, своїх сільських поважних людей, і сідали вони, господарі, розправляли вуса, покахикували в жмені, вирішували свою долю (Тютюник); Щоб окреслити вузькість і обмеженість чийого-небудь світогляду, Олександр Петрович говорив, бувало, з презирством: "Він мислить районними масштабами..." (Рильський, УП); Тут Володько на хвилинку переносить свою згадку на діда Рачинця з Дерманя, що, бувало, у них ночував та на цілу хату смородив своєю люлькою з довгим, брудним чубуком (Самчук).

Дезактуализованост и евокативност итеративних ситуација у српском језику изражава се облицима потенцијала НСВ, којима и преводимо овакве украјинске конструкције: [УКР] звикла стрічати це свято з Грицьком, що, бувало, приходив до них рік річно просто з утрени [СРП] навикла је да проводи овај празник с Грицьком, који би долазио код њих сваке године право са јутарње службе; [УКР] Раніше, бувало, виносили на поріжок школи стіл, накривали червоною матерією, вибирали президію, своїх сільських поважних людей, і сідали вони, господарі, розправляли вуса,

²¹² О дистинкцији фактографско/евокативно у словенским језицима детаљније говори М. Ивић (Ивић 1983: 44-45). Гоцорећи о транспозицији глаголских времена у украјинском језику К. Г. Городенска истиче да наративни презент употребљен са речцама *було*, *бувало*, истиче „наративну модалност исказа, који схватамо као изношење усмена“ (ТМУМ 2004: 255).

покахикували в жмені, вирішували свою долю [СРП] Раније би износили (...) покривали (...), бирали (...) и седали (...) итд.

4. Комбинація *буває* + глагол СВ у футуру означава нерегулярно епизодично понавляње у прошлости које је, по правилу (али не и обавезно), дезактуалізовано и о коме се саопштава евокативно (опет, не и обавезно – в.последњи пример). У првом примеру реализује се тзв. егземплярно („наглядно-прикладне“) значење СВ у итеративној функції – када се итеративна ситуација ради илустративности представља као јединична, односно појединачна ситуација служи као пример, илустрација како се обично одвија итеративна: Приіде оце, бувало, в гості та й похвалиться, буває, батькові, що там Миколай Миколайович наступатиме, чи що (Головко); Увечері аж за греблю, буває, вийде — чи не бовваніє по дорозі з станції (Головко); Іноді, буває, за ніч стільки їх навискакує, дівати нікуди, повен човен щук править Лобода-старий додому, завдає куховаркам роботи! (Гончар2); Хто направляє нас сюди? Самотність направляє. А деколи, буває, здають нас до цього раю рідні сини, а найчастіше невістки дорогесенькі, щоб із нами клопотів не знати (Гончар2).

У зависности од значења ове конструкції преносимо у српски језик на различите начине: обликом потенцијала, када је истакнуто евокативно значење [УКР] Увечері аж за греблю, буває, вийде (...) [СРП] Увече би чак испред бране, излазио (...); [УКР] Іноді, буває, за ніч стільки їх навискакує, дівати нікуди (...) [СРП] Понекад би их током ноћи толико поискакало, да није знао шта ће с њима (...), обликом презент глагола СВ када је у питању егземплярно значење уз истицање евокативности помоћу речце *тако*: [УКР] Приіде оце, бувало, в гості та й похвалиться, буває, батькові (...) [СРП] Дође тако у госте па се похвали оцу (...), глаголом НСВ у презенту када се о итеративној ситуацији саопштава фактографски: [УКР] А деколи, буває, здають нас до цього раю рідні сини [СРП] А понекад нас у овај рај доводе синови.

4. Комбинація *бувало* + глагол СВ у футуру је у нашем корпусу најчешћа (више од 50% свих примера) обједињава у себи следећа значења: епизодичност, евокативност и егземплярност, која од примера до примера бивају више или мање истакнута. Као и у случају са комбинацијом *буває* + глагол СВ доње примере преводимо, у зависности од доминације евокативног или егземплярног значења, потенцијалом глагола СВ или глаголом СВ у презенту: Стара убере її, бувало, як ляльку, та й посадить під образи коло віконця (Федькович, УП); Або сяде, бувало, під запашною крислатою ялицею та як зачне співати! (Федькович, УП); Раніше, бувало, назнає парубок дівчину, то зараз же й скаже батькові та матері, а ті підуть на розглядини, роздивляться, що воно за людина, чи до пари, чи роботяща, чи на здоров'я гожа, а тепер? Приведе до двору за руку, опустить очі та: «Оце мамо, мій чоловік» (Тютюник); Але, бувало, з покійним Юзьком Ставицьким візьмуть сака і підуть отак під вечір здовж річкою (Самчук); Шалта це знає, прийде, бувало, і каже: а ходім-но, пане Ровіцький, та погріємося (Самчук); Цей до всього і чарчини не цурався,

прийде, бувало, і плящину за пазухою принесе... (Самчук); Ніби відчуваючи мою тривогу, він, бувало, запитливо зиркне на мене, примружить очі і... наче щось важливе згадавши, іде геть (Андріяшик).

Епизодичност у српском језику можемо истаћи конструкцијом са глаголом *дешавати се* (у перфекту ако је реч о дезактуализованој ситуацији, у презенту ако је реч о ситуацији која се може понављати и у садашњости) и глаголом СВ у облику презента, које можемо применити при преводу конструкција *бувало/буває* + глагол СВ у футуру: [УКР] Іноді, буває, за ніч стільки їх навискакує, дівати нікуди (...) [СРП] Понекад се дешава да их током ноћи толико поискаче, да не знао шта ће с њима (...); [УКР] Але, бувало, з покійним Юзьком Ставицьким візьмуть сака і підуть отак під вечір здовж річкою [СРП] Али, дешавало се да он и покојни Јузко Ставицки узму мрежу і крену предвече дуж реке; [УКР] Шалта це знає, прийде, бувало, і каже (...) [СРП] Шалта то зна, дешавало се да дође и каже (...) ИТД. Илустроваћемо ову конструкцију и неколиким примерима из српског корпуса који су посебно илустративни управо за диференцијацију епизодичне и регуларне или фреквентативне радње: Али, дешавало се да звоно у невреме завони. Сељаци *би* тада журно *остављали* мотике и косе, па или *трчали* у село да гасе пожар, или *скидали* капе, шапућући: — Бог да му душу прости! (...). Но, такви тренуци били се *ретки*. Звоно је *најчешће* *радосно* звонило... (Олујић²); Његова луђачка упорност није безопасна, али сам *навикао* на њу, а умиривало ме и понављање истих ријечи и поступака, досад без икаквих последица. (...) *Истина*, дешавало се да осјетим тежак немир због тога што ме стално држи на оку (Селимовић²); И у тим разговорима дешава се да се бег одједном прене и осети бегом, и оштро ућутка сељака и промени разговор. Али се још *чешће* дешава да је тако пијан да очне капке не може да дигне, ни одебљалим језиком да крене (Андрић¹).

5. Комбинације *було* + глагол НСВ у презенту и *було* + глагол СВ у облику футура означавају дезактуализовану итеративну ситуацију о којој се саопштава евокативно²¹³, уз реализовање егземпларне функције у конструкцијама са глаголом СВ: Усе було розпитує вчителя, усе розпитує і про се, і про те, як і дощ, як і сніг. Вчитель було не навтішається ним, усе було по щічках його, по щічках (Тесленко, УП); Сафат було і дров купить (він мав, знаєте, гроші ще з дому), і скорому устарає, що треба. Дуже бідну удову жалував (Федькович, УП); Я стільки, друже, думав про ці хвилини!.. Пишу, було, чи граю уже написано, а ти сидиш і слухаєш... (Шевчук Вл.); В ньому колись карасі водилися і так смачно пахли на сковороді, коли, було, покійна ненька їх насмажить і поставить на круглому столі. Батько, було, витре вуса, підморгне Тадикові: «Ану, сину, похрумай карасячого хвоста, щоб за тобою багаті наречені бігали» (Тютюник); Я вже великий і знаю, що Сопухою лякають дітей. Було, крутишся в ліжку, мати нагримає й скаже: "Ось покличу Сопуху..." (Близнець, УП); Прив'яже, було, тебе мати крайкою до столу, і танцюєш на ній цілий день, як те порося на паколі (Тютюник).

²¹³ Речца *було* има евокативну функцију и при приповедању о појединачним ситуацијама – тада се комбинује са глаголима СВ у облику перфекта: Я, було, також купив у кацапа, а покосив трохи і викинув (Самчук);

Наведене речце функционишу и у оквиру сложене реченице, где значење понављања ситуације у одређеним околностима маркірају у правцу епизодичности и/или евокативности: Пригадує ж вона, як, бувало, він гарно говорив, як збирались у них у хаті: про революцію, про майбутнє... (Головко); Як вийдеш бувало на який майдан, як глянеш — скрізь червоні шапки, скрізь гострі списи в сонці горять, як хрести на київських церквах (Лепкий); Як було глянеш в очиці її тихонькі та благодні або в личко бліде, замучене, то тільки що не зомліє; така вже безталанночка собі була! (Федькович, УП); Як підє, бувало, з дому на світанку, так і просидить аж до пізньої ночі, а як дуже завізно, то й ночувати там зостанеться (Тютюник).

Итеративну функцію имају још неке украјинске речце – *ото* и, ређе, *оце*. У итеративно-евокативном значењу ове речце се употребљава са глаголима СВ у облику футура²¹⁴, док се у комбинацији са глаголима НСВ у презенту користи при поређењу јединичне ситуације са узитативном итеративном: Ото підніме їх досвіток, і починається: того нема, і того нема, і те здалося б, і без того не обійтися (Андріяшик); А що вже того Володька напестила — страх один. Сядє ото біля нього і починає щось оповідати про Залужжя, про своїх знайомих (Самчук); Що я, людоньки мої, намучилася з тими хлопчиськами. Прийде ото ранок, сонце геть на небі, а його хоч колом підважуй... (Самчук); Біля Бовдюга сидів Хома Підситичок — плоскогрудий і жилавий, як не працює — на спині ані капельки поту не виступить, характером привітний, але скупенький. Зустріне оце кума на вулиці і каже: «Завтра свята неділенька. Прихопіть же із собою пляшечку горілочки та приходьте до нас у гості, та, дасть бог, посидимо» (Тютюник); Привезли нас у Полтаву, а там народу, як ото (буває) в покрову на ярмарку: шилом нікуди ткнути (Тютюник); Пообідавши, поліз між горшки, вибрав глечика, обмотав його мотузкою за шийку так, як ото обмотують мазницю (Тютюник); Було таке, як ото малюють українське село на картинах: хатки під соломою, тополя край дороги, місяць над нею (Гончар1).

4. 3. Закључци

У оквиру глаголске плуралности на основу критеријума монотемпоралности/политемпоралности, идентичности/ измењености састава учесника ситуације и ограниченост/неограниченост понављања издвојили смо значења: мултипликативности/семелфактивности, дистрибутивности и кумулативности, репетитивности и итеративности.

Мултипликативност се као акционално обележје одликује унутрашњом рашчлањеношћу процесуалне ситуације, монотемпоралношћу и истоветношћу, односно путпуном подударношћу састава учесника ситуације. Не представља акционалну модификацију, већ акционално својство, као један начин протицања ситуације у времену иманентан одређеном типу ситуација. Као таква, она је пре свега изражена лексички, то јест садржана у значењу

²¹⁴ Ако је глагол у облику перфекта реч је о евокативном приказивању јединичне ситуације, као и код речце *було*.

саме глаголске лексеме. Мултипликативи, међутим, имају извесна, како семантичка, тако и формална обележја. Од формалних обележја издвојили смо суфикс инфинитивне основе –а-. Што се тиче семантичких обележја, мултипликативи означавају конкретне ситуације које се могу перцепирати чулима. Најчешће је реч о ситуацијама које се перцепирају чулом слуха, које су представљене глаголима типа *куцати/стукати* и другим бројним ономатопејски мотивисаним глаголима, укључујући и оне глаголе који означавају различите радње праћене одређеним звуком типа *кашљати/кашљати*, *пљексати/плескати*. Поред акустичких издвајамо и визуелне мултипликативе као малу али фреквентну групу глагола која означава ситуације које се перцепирају чулом вида типа *севати/блискати* те мултипликативе који означавају различите врсте покрета типа *махати* итд. Мултипликативност је сфера акционалности где уочавамо највећу подударност између српског и украјинског језика, што је повезано са чињеницом да мултипликативи означавају иманентна својства ситуација, а у формалном смислу да је суфикс инфинитивне основе –а- наслеђен из ранијег заједничког периода. У оба језика такође је могућа употреба мултипликатива за означавање семелфактивних радњи, иако је чешћа у украјинском језику, што је повезано са особеностима функционисања облика СВ и НСВ.

Разлике између анализираних језика испољавају се на плану изражавања специфичних мултипликативних подзначења:

1. Алтернативности (кретање у различитим смеровима), које се у украјинском језику изражава глаголима тзв. неодређеног кретања типа *ходити*, а у српском претежно спојем глагола кретања или каузације кретања и одговарајуће одредбе (најчешће парне типа *тамо-амо* и предлошко-падешка конструкција са предлогом *по*), које се употребљавају и у украјинском језику, где дублирају алтернативно значење самог глагола и указују на просторне координате кретања. Алтернативно значење може у српском језику имати неколико глагола образованих помоћу различитих суфикса на –а- (*носити*, *возати*, *возикати се*, *трчкарати*, *јурцати*).

2. Сепетивности (интервал између микроситуација краћи од норме, што је понекад праћено појачаним интензитетом) која има свој формални израз у украјинском језику на лексичко-творбеном нивоу – АКГ са суфиксима –*оти*-, –*оти*-, ређе –*они*- (глаголи типа *блискотити*, *буљкотати*, *дудонити*). У српском језику ово значење изражава се спојем мултипликативног глагола и одредби које могу указивати на појачану учесталост квантова типа *непрекидно*, *учестало*.

3. Реципрочности (циклично смењивање учесника микроситуација): АКГ којима се изражава ово значење имају различите форманте (у оба језика се образују префиксално-суфиксалном творбом уз рефлексивизацију али у

украјинском фигурира префикс *пере-*, у српском *до-* уз суфиксе који су еквивалентни – укр. *-ува-*, срп. *-ава-*, *-ива-*) и различиту продуктивност. Мања продуктивност српске АК мултипликативно-реципрочних глагола надомешћује се спојем глагола са одредбама типа *међусобно, један с другим* или конструкцијама са глаголима типа *размењивати* (еквивалентне конструкције имамо и у украјинском језику).

Семелфактивност је такође акционално својство радње – реч је о радњи код које се моменат почетка и завршетка практично подударују, која се одвија једнократно, у једном потезу. Они корелишу са мултипликативима семантички и формално. Основно формално обележје ове класе глагола у оба језика је суфикс *-ну-*. Осим тога у српском језику семелфактиви се образују и помоћу префикса *за-* и *по-*, а у украјинском (ређе) помоћу префикса *за-*, као и, у оба језика, помоћу неких других афикса. Специфична црта твореница са префиксима *за-* и *по-* лежи у томе што поред семелфактивног значења могу изражавати и почетно (иницијално-контекстуални тип).

Семелфактивност (ретко и мултипликативност) у оба језика могу бити изражени експресивним ономатопејама-узвицима у функцији предиката типа *трас/бах*, који су фреквентнији у украјинском језику. Осим тога, у украјинском језику у овај функцији неретко се употребљавају и непроменљиви предикати који по својој форми подсећају на узвике, а заправо означавају семелфактивне радње типа: *кидъ, миг, морг, стриб*.

Специфичан вид једнократног значења уз семе брзине, краткотрајности имају глаголи са префиксом *з-* типа *сходити*, чији су еквиваленти у српском глаголи са суфиксом *-ну-* – *тркнути* и *скокнути*.

Дистрибутивност се као акционално обележје одликује унутрашњом рашчлањеношћу процесуалне ситуације, монотемпоралношћу и таквим саставом учесника макроситуације у коме се свака микроситуација разликује по једном актанту или по једном актанту и сирконстанту. Обично је збирни актант субјекат или објекат, што је ирелевантно за изражавање дистрибутивности (нема посебних форманата којима би била изражена субјектна или објектна дистрибутивност), а у оба језика ирелевантна је и симултаност/сукцесивност микростуација које улазе у дистрибутивну макроситуацију. Дистрибутивне ситуације које подразумевају учешће два збирна актанта (објекат и адресат) могу бити формално маркиране употребом префикса *раз-/роз-* (*разделити/роздати*), а дистрибутивне ситуације у којима учествују збирни актант и збирни сирконстант, као што су диверсативна, циклокативна или амбулативна ситуација, по правилу су формално маркиране. Ван глаголске лескеме дистрибутивност је маркирана и обликом множине именице (осим ако није реч о именицама *singularia tantum*) којом је означен збирни актант/сирконстант.

Дистрибутивност се и у украјинском и у српском језику изражава помоћу више творбених модела. У оба језика мотивну базу чине терминативни глаголи, најчешће са значењем конкретне физичке радње и кретања. Особеност дистрибутива у односу на друге АКГ јесте могућност образовања од префиксалних глагола, те поред монопрефиксалних имамо и полипрефиксалне творенице. У полипрефиксалним твореницама носилац дистрибутивног значења је први префикс (у украјинском језику то је префикс *по-*, у српском префикси *по-* и *из-*).

У украјинском језику издвајамо три монопрефиксална модела – са префиксима *ви-* *по-* и *пере-* и више полипрефиксалних. Сви модели, осим оног са префиксом *ви-* су изразито продуктивни. За дистрибутиве са префиксом *пере-* карактеристично је да се од многих образују секундарни имперфективи, што иначе није типично за дистрибутиве. Што се тиче полипрефиксалних твореница практично су могуће све комбинације са префиксом *по-* на првом месту. Најпродуктивнији су творбени модели са префиксима *пови-*, *пороз-*, *пона-*, док се поједини свде само на неколико глагола (*повід-*, *попро-* и, нарочито, *подо-*).

У најпродуктивнија средства изражавања дистрибутивности у српском језику спадају префикси *по-* и *из-*. Оба наведена префикса функционишу у полипрефиксалним твореницама као први префикс и носилац дистрибутивног значења. Ове творенице далеко су мање продуктивне и још мање фреквентне од украјинских полипрефиксалних твореница. Најпродуктивнији су творбени модели са префиксима *испре-*, *поиз-*, *пораз-* и *поу-*, али је њихова продуктивност, поготово у поређењу са украјинским полипрефиксалним моделима, веома мала.

На периферији дистрибутивности налазе се глаголи и конструкције које означавају различите врсте кретања у којима учествује више актаната. Диверсативи и цислокативи означавају такве дистрибутивне ситуације у којима учествује збирни актант (субјекат или објекат) и збирни сирконстант (код диверсатива то је простор који обухвата различите тачке ка којима је усмерено центрифугално кретање, код цислокатива простор који обухвата различите тачке из којих је усмерено центрипетално кретање), док је код амбулатива збирни локативни актант. Ови семантички типови дистрибутивности могу бити формално маркирани на творбеном нивоу, односно изражени АКГ са одговарајућим префиксима (код субјектних диверсатива и цислокатива долази и до рефлексивизације) – диверсативи префиксом *раз-/роз-* (*разићи се/розійтися*), цислокативи префиксом *с-/з-* (*скупити се/з'їхатися*), амбулативи префиксом *об-* (*обходити/обићи*) и на синтаксичком нивоу – одредбама са одговарајућим значењем. У српском језику цислокативна АКГ се своди на неколико (иако релативно

фреквентних) твореница, па је основно средство изражавања значења циклокативности спој предиката са одредбама типа *са свих страна, одасвуд*, а слабо је продуктивна и амбулативна АКГ. У украјинском језику дистрибутивност диверсатива, циклокатива и амбулатива често је додатно истакнута припајањем префикса *по-* одговарајућим глаголима.

Табела 8: Упоредни подаци о употреби префикса са дистрибутивним значењем у украјинском и српском језику у анализираном корпусу

УКРАЈИНСКИ			СРПСКИ		
ПРФ	ГЛ	ПР	ПРФ	ГЛ	ПР
ПО-	41	164	ПО-	57	305
ПЕРЕ-	42	184	-	-	-
ВИ-	10	24	ИЗ-	17	38
ПОВ-	27	85	ПОУ-	6	10
ПОВИ-	81	412	ПОИЗ-	5	6
ПОВІД-	17	30	ПООД-	1	1
ПОДО-	1	1	ПОДО-	0	0
ПОЗ-	36	95	ПОС(А)-	3	14
ПОЗА-	58	146	ПОЗА-	6	10
ПОНА-	66	170	ПОНА-	1	5
ПОНАД-	-	-	-	-	-
ПООБ-	33	72	ПОО(Б)-	0	0
ПОПЕРЕ-	18	46	-	-	-
ПОПІД-	17	39	-	-	-
ПОПРИ-	30	62	ПОПРИ-	0	0
ПОПРО-	8	15	ПОПРО-	0	0
ПОРОЗ-	85	405	ПОРАЗ-	7	20
-	-	-	ИЗДО-	0	0
-	-	-	ИЗНА-	0	0
-	-	-	ИЗО-	1	1
-	-	-	ИЗО-	0	0
-	-	-	ИЗРАЗ-	0	0
-	-	-	ИЗУ-	1	1
-	-	-	ИСПО-	1	1
-	-	-	ИСПОД-	0	0
-	-	-	ИСПРЕ-	8	22
-	-	-	ИСПРО-	3	3
РОЗ-	18	145	РАЗ	17	124
РОЗ-...-СЯ	10	189	РАЗ- ... СЕ	6	98

З-	8	60	С-	6	25
З-...-СЯ	10	105	С-... СЕ	2	35
ОБ-	6	20	ОБ-	2	8
УКУПНО	622	2469	УКУПНО	150	727

На основу извршене статистичке анализе можемо закључити да су дистрибутиви најзаступљенија АКГ у нашем корпусу – како по броју потврђених глагола, тако и по броју ексцерпираних примера, при чему је висока продуктивност карактеристична и за монопрефиксалне и, још више, за полипрефиксалне творбене моделе. То се може објаснити спојивошћу дистрибутивних префикса са практично свим терминативним глаголима који означавају најразличитије радње. У српском језику дистрибутиви такође спадају у продуктивније АКГ, али је њихов број четири пута мањи него у украјинском, док је број ексцерпираних примера три и по пута мањи. Осим тога, у српском су продуктивнији монопрефиксални модели (они са префиксом *по-* и *из-* су и продуктивнији од одговарајућих украјинских модела), док најпродуктивнији полипрефиксални нису представљени са више од десетак глагола. Иако ни овде нема ограничења у спојивости дистрибутивних префикса са класом терминативних глагола радње, иако постоји велики број творбених модела (чак и већи него у украјинском језику, с обзиром на то да код полипрефиксалних твореница као носилац дистрибутивног значења на првом месту осим префикса *по-* може бити и префикс *из-*, који се према другом префиксу углавном подударују, па имамо *подо-* и *издо-*, *поу-* и *изу-* итд. са изузетком префикса *пре-* и *под-*, који се комбинују само са префиксом *из-*, па имамо *испре-*, *испод-* али не и **попре-* и **попод-*), изостају конкретне реализације, те можемо закључити да српски језик слабо искоришћава своје творбене потенцијале када је дистрибутивност у питању. Штавише, постојеће творенице (имамо у виду оне забележене у речницима) слабо су заступљене у нашем корпусу. Украјинске дистрибутиве који немају еквиваленте у српском језику стога на српски преносимо одговарајућим глаголима без дистрибутивне семантике, када је једини показатељ мноштва микроситуација облик множине одговарајућег актанта: [УКР] Марко з Петром повлазили на виз (...) [СРП] Марко и Петар попеше се на кола (...); [УКР] Сонце після того дощу так пекло, що повисушувало все багно (...) Навіть калюжі всі повипивало [СРП] Сунце је после те кише исушило (? поисушивало) све блато (...) Чак је испило (? поиспијало, испопијало) све баре; [УКР] Можливо, з того боку, де зрідка гріє сонце, вони уже й повідтавали (...) [СРП] Можда су се с оне стране где понекад греје сунце оне /Сфинге/ већ отопиле (? поотапале, изотапале); [УКР] А далі позивали [СРП] А онда су се навикли (? понавикавали); [УКР] Інша справа, як дійде до підписування всього того, що вони понаписують... [СРП] (...) кад дође до потписивања

свега што су написали; [УКР] Ноги в дядька опухли чи обмерзли; він їх пообмотував мотлохом [СРП] Чичине ноге су отекле или се смрзле; обмотао их је/обмотао је *обе* крпама; [УКР] Їзові попідкладали під колеса каміння [СРП] Кочијаши подметнули ([?]исподметали) под точкове камење ИТД.

Кумулативност подаразмева такође мноштво ситуација обухваћено јединственим временским периодом са различитим представницима збирног актанта (обично објекта) у свакој микроситуацији. Од дистрибутива се разликује центрипеталношћу, концентрисаношћу радње и прагматичким елементом оцене резултата као обимног. У оба језика постоји исти творбени модел, с тим што је украјински двоструко продуктивнији. На периферији кумулативности налазе се субјектни кумулативи. У оба језика то су глаголи са значењем неконтролисаног центрипеталног кретања типа *навалити/нахлинати*. Специфичну црту украјинског језика представљају субјектни кумулативи типа *наїхати*, по семантици блиски цислокативима (разлике, као код осталих дистрибутива и кумулатива уочавамо на прагматичком нивоу), док је за српски карактеристично постојање квазикумулатива типа *навејати* где се рашчлањеност ситуације базира на рашчлањености материје.

У оквиру политемпоралне плуралности издвајамо репетитивност и итеративност као такве ситуације које подразумевају понављање микроситуација у посебним временским периодима уз концептуално исти састав учесника. **Репетитивност** подразумева ограничену (прецизно, приближно, непрецизно одређену) количину микроситуација које се понављају, итеративност неограничену. Разлике се очитују и у референцијалности репетитива и неререференцијалности итератива. Нисмо уочили битне разлике између украјинског и српског језика осим код појединих типова квантификатора.

У делу посвећеном **итеративности** дали смо кратак преглед семантичких типова и средстава изражавања овог плуралног значења без детаљне анализе будући да би таква анализа унеколико изашла ван оквира нашег рада. Подробније смо анализирали само аналитичке конструкције које имају итеративну функцију у украјинском језику. Реч је о конструкцијама са речцом *бувало, буває, було*, које се могу спајати како са глаголима НСВ у облику презента или перфекта, тако и са глаголима СВ у облику футура, код којих доминира епизодична семантика, а само саопштење одликује се евокативношћу. Српски такође има своја средства изражавања епизодичности и евокативности (конструкције са глаголом *дешавати се* + да + презент глагола СВ, облик потенцијала, речца *тако*). Уочили смо да међу овим конструкцијама посебно место заузима комбинација речце *буває* и глагола НСВ у презенту, која означава нерегуларно понављање, али често се

комбинује са квалитативном или генеричком итеративношћу. Одговарајуће значење имају српске конструкције са глаголом *умети* + инфинитив/да + презент глагола СВ.

У оба језика постоји мали број глаголских суфиксалних твореница које имају итеративно значење (у српском глаголи *виђати, ручавати, вечеравати, ноћивати*; у украјинском глаголи са суфиксом –*ува-* – *чувати, говорювати, знавати, живати, їдати, пивати*, од којих је само први потврђен у нашем корпусу; овде спадају и нека значења глагола *бивати/бувати*). Итеративно значење имају поједини украјински глаголи са префиксом *попо-* типа *попоходити*, па у том случају можемо говорити о итеративној АКГ.

У оквирима просте реченице кључну улогу у изражавању итеративности у оба језика имају одредбе цикличности, интервала и узуалности као таква средства која недвосмислено указују на итеративно тумачење исказа, будући да остала средства (видски и временски облици, облик потенцијала у српском) осим итеративне имају и друге функције, које су при том примарне. Ван оквира просте реченице итеративност се реализује у зависносложеним реченицама, што захтева посебно истраживање.

5. Акционалне градуелне модификације

5.1. Преглед литературе и претходних истраживања

Акционалне градуелне модификације обухватају различите видове непараметричке квантификације процесуалних обележја ситуације. Још је Ј. Бодуен де Куртене у свом раду из 1927. године „Појам количине у језичком мишљењу“ разликовао више видова језичке квантитативности. Математички појам количине има више аспеката, истиче он, од којих је сваки одражен у језику: 1. количина која има размере, просторна количина, 2. временска количина, дужина трајања извесног процеса, 3. бројна количина, која се односи како на простор тако и на време и 4. количина интензивности, степена (Куртене 1988: 209). Затим указује на то да „у глаголском свету (...) бројна количина добија израз у посебним експонентима учесталости (*frequentativa*)“ (Куртене 1988: 213), реч је, дакле, о акционалним плуралним значењима, док, када говори о степеновању у језику наводи примере компарације придева („граматички степени поређења“) и „различите степене интензивности помоћу творбених суфикса“ (Куртене 1988: 217) – последњи су (укључујући и таква творбена средства као што су префикси) у сфери глагола представљени различитим акционалним градуелним модификацијама. Најзад, што се тиче временске количине као дужине трајања извесног процеса, она је у сфери глагола представљена аспектуалном категоријом дуративности кроз појмове неограниченог и ограниченог трајања које се може квантификовати ван предиката (*дуго, кратко, два сата, цео дан* итд.).

Ненумеричко квантификовање лежи у основи семантичке категорије градуелности (в. Пипер 2002:59). Без обзира на то што је у лингвистици значење мере и степена одавно присутно, а појаве обухваћене овим појмом у већој или мањој мери изучаване под различитим формулацијама²¹⁵,

²¹⁵ Квантитативност, квалитативност, интензивност, степеновање итд. Списак радова посвећен овој проблематици је готово неисцрпан, те у оквиру једног оваквог рада, где се градуелност посматра само као један део акционалних модификација, нема места за њихов критички преглед, који би донекле био и излишан, с обзиром да се семантика градуелности и њених елемената у сфери глагола у тим радовима не разматра детаљно или не разматра уопште. Преглед литературе повезане са овим проблемом даје се у Кречмер 2002, Воротников 1999, Радовановић 2009. Најзад, треба поменути и зборник радова посвећен квантитативности и градуелности „Количественность и градуальность в естественном языке“, чији је уредник А. Киклевич, а који је изашао у Минхену 2001. године, као и монографију групе аутора (Б. Норман, А. Супрун, Х. Јахнов) „Квантитативност и градација као когнитивно-семантичке категорије“ (*Quantität und Graduierung als kognitiv-semantische Kategorien*), објављену такође 2001. године у Немачкој (Висбаден), које нам нису биле доступне. У оквиру теорије функционалне граматике питања повезана са градуелношћу разматрају се у вези са појмом компаративности – то јест у први план се ставља елемент поређења, а сама компаративност укључена је у ширу категорију квалитативности (ТФГ 1996). Однос квантитативности, квалитативности и градуелности разматра А. Кречмер (Кречмер 2002), а ми се у овом раду ослањамо на схватање степеновања, односно градуелности, које износи Ј. Воротников у својој монографији, као квантификације квалитета (Воротников 1999:11).

категорија градуелности као посебна семантичка (или функционално-семантичка) категорија издвојена је у славистици релативно скоро. Ослањајући се на основне постулате теорије Е. Сапира (Сепир 1986) у руском језику ову категорију, управо под термином градуелност, издваја С. Колесњикова, дефинишући степеновање (градирање) као поређење квалитативног обележја у односу на нулти степен (тј. норму) на скали градације (Колесникова 1999: 17). По својој структури, сматра она, категорија градуелности представља функционално-семантичко поље, чије језгро чини категорија компаративности у сфери придева, док је њена периферија представљена различитим морфолошким, лексичким, фразеолошким, синтаксичким и другим средствима у сфери других врста речи (Колесникова 1999: 5). Анализи ове категорије, укључујући и, делимично, сферу глагола, посвећени су бројни радови Колесњикове, укључујући докторску дисертацију (Колесникова 1999) све до недавно објављене монографије (Колесникова 2010). Градуелности у руском језику, и то у сфери глагола, посвећена је и дисертација И. Исајеве у којој се она ослања на теорију Е. Сапира и модел који је развила С. Колесњикова (Исаева 2008). Градуелност као елемент аспектуалности руског глагола разматра Т. Белошаркова (в. о томе ниже).

У српску славистику појам степеновања уводи П. Пипер, разматрајући га у неколико својих радова (Пипер 2002, Пипер 2003, Пипер 2008)²¹⁶ „Степеновање као нунумеричко квантификовање (...)“, истиче П. Пипер, „засновано је на поређењу, и на примени механизма приближне и врло ограничене скаларности. За разлику од квантификовања бројем (...) градуелна квантификација (...) нема јединствени параметар, и обично је мање или више приближна“ (Пипер 2002: 59) и даље: „Приликом степеновања израженост својства или величина скупа (као објект степеновања) пореди се (експлицитно или имплицитно) с неким другим објектом, који има функцију полазне вредности на једноставној скали од само неколико сегмената, а то су обично нулти или еквативни степен, и степени мањег, већег и потпуног, односно максималног отклона од полазне вредности“ (Пипер 2002: 59-60). Како је један од основних елемената степеновања скала градације, односно раста/опадања степена испољавања неког обележја, која може бити представљена као једнодимензионални вертикални простор са „нултом тачком“ у центру у односу на коју се и врши степеновање, то јест „локализација“ објекта градације, П. Пипер примењује у свом тумачењу

²¹⁶ У српској лингвистици појмом градуелности у оквиру тзв. фази лингвистике у новије време бави се М. Радовановић, који је овом проблему посветио неколико радова (Радовановић 2007, Радовановић 2008, Радовановић 2009) који су шире профилисани.

градуелности теорију семантичких локализација, па као елементе „ситуативног оквира градуелне локализације“ издваја: 1. градуелни простор²¹⁷, 2. објекат градуелне локализације, 3. локализатор у односу градуелности, као и 4. конкретизатор односа између (2) и (3) као ужи апстрактни простор којим се однос између објекта локализације и локализатора одређује ближе, нпр. као локализација изнад, испод или у нивоу локализатора у степеновању“ (Пипер 2002: 61). Примена теорије семантичких локализација омогућава прецизно дефинисање семантичког језгра градуелности, односно разликовања једнакости или неједнакости појава које се пореде. „У првом случају (еквативност)“, истиче П. Пипер, „објекат локализације у поређењу смешта се у простор локализатора (...), у другом (диферентивност) објекат локализације се смешта изван простора локализатора“²¹⁸ (Пипер 2003: 163).

За нашу анализу, која ће се у великој мери ослањати на цитиране радове П. Пипера²¹⁹, значајно је разликовање селективног и нормативног степеновања. Наиме, у селективном степеновању, које је мање типично за глагол, „локализатор је одабран („висина брата“, „њен успех“, „температура воде“ и сл.)“, док је код нормативног, које је у сфери глагола заступљеније, „локализатор норма испољавања интензитета особине или величине скупа“ (Пипер 2002: 63). О селективном степеновању можемо говорити код акционалне класе глагола која се обично назива мајоративном, а у коју улазе глаголи типа [УКР] *переспівати* [СРП] *натпевати*, у којима је локализатор, квалитет и трајање радње, на шта указују и речничке дефиниције глагола овог типа у којима се поређење конкретизује одредбама израженим компаративима прилога: „співати краще, голосніше, довше від кого-небудь, перемагати в співі“, односно „надмашити, победити у певању (певајући лепше, боље)“, а поређење експлицитно, то јест други објекат у односу на који се врши локализација, представља обавезну допуну мајоративног глагола, док је код осталих градуелних акционалних класа глагола реч о нормативном имплицитном степеновању.

Када је реч о нормативном степеновању, битно је разликовање норме испољавања интензитета особине или величине скупа и модалне норме, на основу којег се у оквиру категорије градуелности издвајају подтипови,

²¹⁷ Термину градуелни простор у осталим радовима посвећеним градуелности или интензивности, као једном од њених елемената, одговара термин скала и, уже, скала степеновања или скала интензитета (Сепир 1986, Белошапкова 2007, Колесникова 1999, Исаева 2008 итд.).

²¹⁸ И даље „што је само једна од манифестација семантичког принципа интерлокализације/екстралокализације, на којем се заснива архитектоника и низа других семантичких категорија (Пипер 2003: 163).

²¹⁹ У којима је степеновање у сфери глагола тек поменуто као илустрација одређених типова градуелности.

односно категорије интензивности и категорије ексцесивности. У светлу теорије семантичких локализација П. Пипер, поред (или, тачније речено, испред модалног карактера норме) као главну семантичку специфичност ексцесивности у оквиру семантичке категорије градуелности истиче „градуелну локализацију спољашњом границом локализатора („изнад“ или „испод“ локализатора), истичући да ексцесиви улазе у сферу диферентива, али као и други диферентиви (компаративи, суперлативи, интензиви, деинтензиви итд.) чине део ширег система средстава за изражавање оцене довољности у чијем центру су и различити степени адекватива (в. о томе више у Пипер 2003). За нас је, пре свега, битно разликовање два типа норме, модалне и немодалне, будући да градуелне акционалне класе представљају пре свега диферентиве, то јест одступања од одговарајуће норме, а о интерлокализацији можемо говорити само у вези са сатуративном или сативном АКГ, где је реч о модалној норми, односно адекватности извршења радње потребама субјекта²²⁰. Упор. речничке дефиниције сатуративних глагола [УКР] *наїстися* [СРП] *најести се*: „досхочу їсти, задовољняти потребу в їжі“, односно „утажити, утолити своју глад, постати сит“. Адекватност ситуације одговарајућој модалној норми (као, уосталом и неадекватност, односно ексцесивност) може бити изражена и лексички, ван предиката, прилозима и прилошким одредбама типа *довољно, у довољној мери*. Упор. *најела сам се/ довољно сам јела = нисам више гладна* (тј. у оба случаја задовољена је потреба субјекта). Стога термин категорија ексцесивности²²¹ упоребљавамо у оном смислу у коме се употребљава, на пример, термин категорија прелазности, то јест, под њим се, као што се под категоријом прелазности подразумева прелазност/непрелазност, подразумева ексцесивност/неексцесивност²²².

На основу сличних критеријума два различита типа акционалних модификација издваја и Б. Тошовић: 1. модификације квалитета (степен) и 2. модификације норме (Тошовић 2009: 9-10)²²³, док Т. В. Белошапкова

²²⁰ Говорећи о ексцесивности у словенским језицима, П. Пипер разликује три типа ексцесивности: ексцесивност могућности, ексцесивност потребе и ексцесивност обавезности (Пипер 2003: 167-169). За сферу акционалних градуелних модификација карактеристичан је само други тип, односно ексцесивност потребе.

²²¹ Лат. *excessus* – одступање.

²²² Исто тако овде треба истаћи да под компаративношћу не подразумевамо само диферентивност већ и еквативност, иако она у сфери акционалних класа глагола није исказана, мада може у односу на ситуацију означену предикатом, као и адекватност, бити исказана на нивоу реченице (в. о томе више у Пипер 2009).

²²³ Под модификацијама квалитета Б. Тошовић подразумева модификације интензитета, а у вези са модификацијама норме истиче да се оне „састоје у томе да се радња доводи до предвиђеног, општеприхваћеног нивоа, неопходне (проред М. И.) норме или не достиже жељени (проред М. И.) ниво, еталон, стандард“ (Тошовић 2009: 9).

издваја категорију интензитета (у оквиру које, пак, употребљава појмове „изнад норме“ и „испод норме“) и категорију односа према норми (у оквиру које, опет, употребљава појмове „изнад норме“ и „испод норме“) (Белошапкова 2007: 49-50). Разматрање одговарајућих акционалних класа глагола у оквиру категорије градуелности одражава, по нашем мишљењу, њихову суштину, која је заснована на односу објекта градације, односно градационе локализације, и локализатора, који представља одређену норму као нулту тачку градације, а разликовање модалне и немодалне норме представља њихова диференцијална обележја уз даље распоређивање ових класа, с обзиром на локализатор, било уобичајени интензитет, уобичајено трајање или адекватност потребама (*изнад, испод, ређе унутар*) и њихову презицијну диференцијацију у односу на друге елементе садржаја.

Градуелност није акционална категорија у оном смислу у коме су то категорија фазности или детерминативности, али градуелне модификације ситуације исказане глаголом на један или други начин модификују и њене аспектуалне карактеристике, такве као што су целовитост, резултат (ефекат), трајање, вишекратност. Зато се акционалне класе глагола које ћемо, с обзиром да је градуелна семантика обједињујући фактор, анализирати у оквиру градуелних модификација, различито тумаче и класификују у литератури посвећеној категорији акционалности и појединим њеним манифестацијама.

Неке од ових акционалних класа у српском језику анализира Ђ. Грубор у монографији *Аспектна значења* (Грубор 1953), и то с тачке гледишта квантитативности. Наиме, од три принципа класификације развојних глагола (тј. „глагола радње и бивања“) од којих полази један је „количина извршености перфективног глагола“. На основу овог принципа, који Грубор схвата веома широко, он издваја следеће групе глагола: 1. пантивне („постепено радња (бивање) извршена сва (...) или било који њезин одређени дио сав“: *саградити кућу/трећину куће*), 2. тотивне (“радња извршена потпуно сва (не казује се дио“: *испећи*), 3. инкоативне („радњи извршен почетак“: *запевати*), 4. финитивне („радњи се казује извршеност последњег дијела“: *доградити*), 5. деминутивне („извршена радња краћа од обичне“: *позвиждати*), 6. аугментативне („извршена радња већа од нормалне, претјерана“: *препећи*), 7. мајоративне („неко је претежнију количину радње извршио него други (или љепше, боље извршио)“: *натпевати*), 8. интензивне („радња се развила до врхунца воље за њу“: *распевати се*), 9. сативне („извршено онолико радње колико је рада доста субјекту“: *накопати се*), 10. супститутивне („извршеност радње до кога било стадија у будућности“: *усписати*). Посебну, 11. класу чине тзв. слепи глаголи код којих „извршеност зависи од ствари прикривених“: *уловити* (Грубор 1953: 12-13). Из наведених

дефиниција и примера јасноје да прве две групе, пантивни и тотивни глаголи, изражавају резултативност – радња је извршена **сва**, тј. достигнут је резултат ситуације и тиме се она завршила сва, у целини, друге две, инкоативни и финитивни глаголи, изражавају извршеност одређене фазе, тј. реч је о фазним глаголима, док је код група 5-9 у дефиницијама присутан појам квантитативне норме (временске код деминутивних (тј. делимитативних): „радња краћа од обичне“ или норме интензитета и потребе: „радња већа од нормалне“ код аугментативних, „онолико радње колико је рада доста субјекту“ код сативних итд.), који лежи у основи градуелности.

Елеменат градуелности представљен је у класификацији Б. Тошовића (Тошовић 2009), који, као што смо већ напоменули, издваја модификације квалитета (степен), и модификације норме, иако их не подводи под исти тип модификација нити експлицитно употребљава термин градуелност. У оквиру првих разликује модификације повећања степенa (еволутивна АКГ – глаголи типа *разиграти се*; интензивна АКГ – глаголи типа *разбуктати се, окаљати, угазити*, прекомерно-интензивна АКГ – глаголи типа *зачитати се, измучити, начекати се, узбуркати се*; аугментативна АКГ – глаголи типа *распевати се, усходати се, испсовати, дрмусати*; кумулативна АКГ – глаголи типа *набацати* и фактитивна АКГ – глаголи типа *зацрнити* и смањења степенa (деминутивна АКГ – бројни суфиксални глаголи типа *невуцкати, куцкати* и сл. и префиксални типа *узмлачити, проносити, замлачити* итд.). Под модификације норме Б. Тошовић подводи делимитативну АКГ – глаголе типа *поседети*; сатуративну АКГ – глаголе типа *наспавати се, испавати се*; наднормативну АКГ – глаголе типа *преуранити*; денормативну АКГ – глаголе типа *пречути, потценити, недокувати*; мајоративну АКГ – глаголе типа *натпевати*, комплетивну АКГ – глаголе типа *догорети* и комплетивно-партитивну АКГ – глаголе типа *доцртати*.

Градуелне модификације у украјинском и српском језику анализира Љ. Поповић (Поповић: 2008), истичући у први план не градуелност, већ резултативност²²⁴, при чему издваја општерезултативне АКГ, и то у оквиру фазне функције краја радње, као такве „који обављају функцију обележавања краја радње без истицања фактора њеног интензитета“ (Поповић 2008: 201-202), и специјално-резултативне које разматра у оквиру реализације резултативне функције уз допунске семе. Међу њима издваја кумулативну АКГ (глаголи типа *насллагати*) и дистрибутивну АКГ (глаголи типа *похватати*), АКГ прекомерне радње (глаголи типа *претрпати*), тотално-објектну АКГ (глаголи типа *избистрити, забетонирати, погулити, разгледати, обићи, убедити*), интензивно-резултативну (глаголи типа

²²⁴ О неопходности условног схватања појма резултативност код градуелних модификација в. ниже.

профућкати, измолити, наспавати се, заседети се), сатуративну (глаголи типа *изборити се*) и атенуативну АКГ (глаголи типа *прихранити, поткресати, наслутити*). Запажамо потпуну подударност специјално-резултативних класа глагола које издваја Љ. Поповић са класама које издваја С. О. Соколова (в. о томе ниже). За разлику од Соколове, Љ. Поповић јасно истиче разлику између кумулативних и дистрибутивних глагола, код којих је акценат на хоризонталном вектору радње: „хоризонтална фазна функција сагледава из перспективе кретања од периферије ка центру (кумулятивни глаголи) или од центра ка периферији (дистрибутивни глаголи)“ и тотално-објекатских код којих се истиче „обимна специјализација радње“ и осталих класа код којих је у правом плану вертикални вектор „који условно обележава њен /радње/ појачани интензитет“ (Поповић 2008: 207-220). За Љ. Поповић интензитет (а схвата га не само као степен испољености процесуалног обележја, већ и као дужину трајања радње, рецимо код делимитатива и пердуратива) јесте део семантике сваке акционалне класе. Неке нису маркиране у том смислу (то јест, у нашој терминологији то би били еквативи), а неке поседују додатну сему која указује на ослабљен или појачан интензитет одвијања ситуације.

Класификације украјинских акционалних класа такође одражавају различите елементе семантике глагола који ће бити предмет анализе у овом поглављу. У класификацији В. М. Русањивског (УГ 1986) глаголи који у себи садрже градуелну сему улазе у три групе, при чему су две повезане са квантитативним модификацијама: међу акционалним класама свршеног вида – у резултативне АКГ (резултативно-негативна АКГ у коју улазе глаголи типа *договоритися*), АКГ степена интензитета (АКГ довољног интензитета – глаголи типа *начитатися*; АКГ прекомерног интензитета – глаголи типа *переплакати, набідуватися*), а међу акционалним класама несвршеног вида – у квантитативне АКГ (АКГ довољног интензитета – глаголи типа *випівувати*; АКГ ослабљеног интензитета – глаголи типа *накрапувати*; АКГ недовољног интензитета – *приспівувати*; класу глагола типа *поблискувати* назива АКГ који означавају дуративне испрекидане радње). В. Русањивски, дакле, са изузетком глагола типа *договоритися* које сврстава у ширу резултативну класу, у први план ставља градуелне модификације интензитета, под које подводи и модификације повезане са модалном нормом (глаголи типа *начитатися*) и којима обухвата не само диферентивност већ и еквативност, тачније речено адекватност (АКГ довољног интензитета).

Класификација коју у ТМУМ (ТМУМ 2004) даје К. Г. Городенска у великој мери се подудара са класификацијом В. М. Русањивског. И К. Городенска најпре разграничава АКГ свршеног и несвршеног вида, па у оквиру свршеног издваја три групе – временске (фазне), квантитативне и резултативне акционалне класе глагола. У оквиру квантитативних даље

издваја две подгрупе – АКГ које означавају виšekратност/једнократност испољавања радње и степен испољавања предикативног обележја. Под последње подводи АКГ довољног интензитета – глаголи типа *накричатися, виходити, проварити, уварити*; АКГ недовољног интензитета – глаголи типа *підсипати, прим'яти, надломити* и АКГ прекомерног интензитета – глаголи типа *переварити, розкриватися*. У оквиру резултативних АКГ разматра, дакле, и глаголе типа *вібігати* (достизање резултата виšekратним упорним вршењем радње) и глаголе с префиксом *до-* и постфиксом *-ся* типа *достоятися* (достизање негативног, ређе позитивног резултата услед дугог вршења неке радње и налажења у неком стању) (ТМУМ 2004: 241). Овде није увек реч о резултату у аспектуалном смислу, тј. резултату на који је усмерена терминативна ситуација (као што је то случај са глаголима типа *виблагати, випросити, дочекатися, добудитися* и сл.), већ је често реч о резултату у смислу последице, ефекта – позитивног (очекиваног – у складу са циљевима које је агенс поставио) или негативног, неочекиваног (већина глагола са формантом *до-...-ся*). Најзад у оквиру АКГ несвршеног вида поред виšekратне АКГ издваја и АКГ недовољног интензитета у коју спадају глаголи типа *наспівувати, підморгувати, прихлипувати*.

Акционалне класе глагола са градуелном семантиком у украјинском језику анализира и С. О. Соколова (Соколова 2003) и то у оквиру квалитативних (интензивно-резултативних) АКГ, међу којима издваја кумулативне глаголе (*наварити*), дистрибутивне (*половити*), глаголе прекомерне радње (*перегрїти*), тотално-објектне (*вібігати, забїлїти*), интензивно-резултативне (*зачитати, вимолїти*), сатуративне (*налюбуватися*) и финално-негативне (*догратися*), као АКГ којима се изражава „велики интензитет“ (Соколова 2003: 135) и атенуативне (*надгрізти, пригаснути*), као АКГ којом се изражава „смањен интензитет“ (Соколова 2003: 140). Оваквом класификацијом Соколова повезује резултативност (тачније, оно што се у аспектолошкој литератури назива специјалном резултативношћу) и интензитет ситуације (који укључује не само нормативну компаративност с обзиром на норму интензитета, већ и ексцесивност). Уз то, Соколова не указује на разлику између кумулативних, дистрибутивних и тотално-објектних глагола, с једне стране, и осталих група из своје класе интензивно-резултативних глагола, с друге стране. Иако сема интензитета може бити присутна и код кумулативних и код дистрибутивних, па и код тотално-објектних глагола, она није доминантна као код осталих наведених глагола, већ је у другом плану у односу на сему збирности. Специфичност ових АКГ лежи у постизању већег броја идентичних резултата, али пре свега увеликом броју (збирности, плуралности) актаната (субјеката или објеката) на које се концентрише или распоређује радња, која је због тога распарчана у више

квантова. Овај битан елемент њиховог значења није експлициран у класификацији Соколове.

Градуелне модификације у украјинском језику разматра Т. М. Сидоренко у својој дисертацији „*Квантитативне акционалне класе глагола у украјинском језику*“ (Сидоренко 2005). У центру пажње је, на шта указује и наслов дисертације, сема квантитативности. Категорија квантитета у систему глаголских значења, истиче Т. М. Сидоренко, спаја две семантичке зоне: 1. квантитет као квантификацију радње (дискретна величина) и 2. квантитет као степен испољавања интензитета у реализацији једног или другог обележја радње. Значења својствена овим зонама, без обзира што су оне аутономне, може репрезентовати једна лексема. Тако, на пример, „лексема *доходитися, попоробити* садрже указивање на понављање, трајање и нијансу интензитета у датој радњи“ (Сидоренко 2005: 5). Даље Т. Сидоренко даје разгранату класификацију квантитативних АКГ у украјинском језику: квантитативно-обимне АКГ (кумулативна АКГ – глаголи типа *навезти*; тотално-објектна АКГ – глаголи типа *вимордувати*; вишекратно-дистрибутивна АКГ – глаголи типа *перечитати, понишпорити, попогуляти, попривозити* итд; дистрибутивно-сумарна –АКГ – глаголи типа *обходити*), квантитативно-интензивне АКГ (наднормативно-дуративна АКГ – глаголи типа *пересмажити*, прекомерно-дуративна АКГ – глаголи типа *зацілувати*, интензивно-процесуална АКГ – глаголи типа *виблагати*), једнократну АКГ (глаголи типа *рипнути, кресоннути*), терминативно-интензивне АКГ и терминативно-дуративне АКГ (гранично-квантитативна АКГ – глаголи типа *наговоритися*, финално-конативна АКГ – глаголи типа *доходитися*, појачано-интензивна АКГ – глаголи типа *роз'яритися*, прекомерно-дуративну АКГ – глаголи типа *загомнітися*, исцрпно-результативна АКГ – глаголи типа *убігатися*), као и узајамно-дистрибутивну АКГ (глаголи типа *перегукуватися*). Т. М. Сидоренко, дакле, као и В. М. Русањивски, К. Г. Городенска и С. О. Соколова не разликује модалну и немодалну норму испољавања процесуалног обележја. Класификација коју даје Т. М. Сидоренко увелико се поклапа са класификацијом градуелних модификација у оквру АКГ у руском језику коју даје М. Шелякин, иако је усмереност њеног истраживања на квантитативне аспекте глаголске радње условила изостављање таквих појмова као што је „специјална резултативност“.

У једној од најдетаљнијих класификација акционалних класа глагола у руском језику М. Шелякин (Шелякин 1987), наиме, сврстава акционалне класе које у себи садрже сему градуелности у различите групе – у оквиру акционалних класа терминативних глагола у специјално-результативне, и то „квантитативно-интензивне“ (овде сврстава атенуативну акционалну класу у коју улазе глаголи типа *надломить, подкрасить*; недовољно-нормативну

акционалну класу – глаголи типа *недокормитъ*; тоталну – глаголи типа *исчертитъ*, *выпачкать*; интензивно-квалитативну класу – глаголи типа *накалитъ*; интензивно-појачану– глаголи типа *разругать*; дуративно-појачану – глаголи типа *добудитъся*; интензивно-процесну – глаголи типа *выпросить*; прекомерно-дуративну – глаголи типа *зачитать* и прекомерно-нормативну акционалну класу – глаголи типа *перекормить*) и терминативно-дуративне и терминативно-интензивне (овде сврстава сативну акционалну класу – глаголе типа *нагуляться*; прекомерно-кратну класу – глаголи типа *измучиться*²²⁵; прекомерно-интензивну – глаголи типа *убегаться*; финално-негативну класу – глаголи типа *догуляться*; прекомерно-дуративну класу – глаголи типа *засидеться*; појачано-интензивну – глаголи типа *разволноваться* и наднормативно-дуративну акционалну класу у коју улазе глаголи типа *передержать*), а у оквиру акционалних класа атерминативних глагола, и то итеративних, издваја такође неколико оваквих класа (испрекидано-деминутивну акционалну-класу – глаголи типа *позванивать*; процесно-деминутивну – глаголи типа *накрапывать*; процесно-комитативну – глаголи типа *подпевать* и усложњено-интензивну – глаголи типа *высвистывать*). Као што из самих назива класа видимо, реч је о градуелним модификацијама норме интензитета (класе које у свом називу садрже речи атенуативан, интензиван, појачан, деминутиван и сл.), норме трајања (класе које у свом називу садрже реч дуративан) и модалне норме потребе (класе које у свом називу садрже реч нормативан) које М. Шељакин разврстава у три групе (заједно са неким другим класама код којих нема градуелне семантике) према основним аспектуалним обележјима (результативности²²⁶, терминативности и итеративности).

Наведени примери класификација показују да истраживачи у својој анализи ових глагола као доминантне издвајају различите елементе њихове семантике (што, понекад, може бити условљено и циљем конкретног истраживања, као код Сидоренко 2005). С обзиром на широк репертоар сема, такође је могуће њихово проучавање у оквиру неколико аспектуалних категорија (фазности, результативности, квантитативности). Покушаћемо да у

²²⁵ Глаголе овог типа А. Пихлак назива ексцесивно-кратним (Пихлак 1980: 72).

²²⁶ Као што ћемо касније видети, о результативности као акционалној категорији можемо говорити само условно, односно у ширем смислу – као о ефекту, будући да многи глаголи који улазе у групе специјално-резултативних означавају ситуације које нису усмерене на неки резултат. Тако у ситуацији *заиграть карты* радња изражена „специјално-резултативним“ прекомерно-дуративним (у терминологији Шељакина) није усмерена на измену објекта до које је дошло, те таква измена није резултат дате радње већ њен ефекат на објекат, као што модификација изражена глаголом *зачитать* у синтагми *зачитать книгу (до дыр)* није резултат радње *читать*, већ последица, ефекат (и то неочекиван, негативан) прекомерног трајања и интензитета који је повезан са понављањем дате ситуације. Упор. [УКР] *загнати коня, заграти платівку*; [СРП] *износити цителе*.

другом делу овог поглавља, пре него што приступимо анализи средстава изражавања овог значења (тачније комплекса значења), дамо још једну могућу класификацију базирану на издвајању семе градуелности као заједничке и разликовању селективне и нормативне компарације, модалне и немодалне норме, као и с обзиром на ефекат који одступање од норме има на учеснике ситуације (позитивне/негативне последице) или саму ситуацију (мултипликација).

5.2. Садржај и средства изражавања акционалних градуелних модификација у украјинском и српском језику

Под градуелним модификацијама подразумевамо модификације процесуалних обележја ситуације у правцу указивања на њихов однос према градуелном локализатору који може бити одабран (ређе) или нормативан (чешће). Када је локализатор одабран, реч је о тзв. селективном степеновању у коме се експлицитно пореде обележја идентичне ситуације коју врше различити агенси, а када је локализатор нека норма, реч је о нормативном степеновању у коме се ситуација изражена глаголом имплицитно пореди са неким узуалним, уобичајеним, апсолутно схваћеним еталоном реализације дате ситуације. Код процесуалних обележја ситуација тај еталон може бити норма интензитета, норма трајања и норма потребе, а сама ситуација може одговарати норми, односно бити локализована у градуелном простору унутар градуелног локализатора (интерлокализација) или одступати од ње. При екстралокализацији обележја процесуалне ситуације као објекат градуелне локализације могу бити локализована како изнад тако и испод локализатора.

5.2.1. Селективно степеновање обележја процесуалне ситуације

Говорећи о компаративности у сфери руског глагола В. П. Берков истиче да степен интензитета процесуалног обележја „може варирати, међутим карактер варирања обично се прецизира одредбама“ те је „компаративност својствена глаголима само у малом степену“. Регуларна компарација код глагола, каква постоји у бугарском (аз по знаја „ја боље знам“, аз най знаја „ја најбоље знам“) је прилично ретка појава, закључује он (Берков 1996: 122). Додаћемо овде српско дијалекатско *волем – волијем – најволијем*. У корпусу народне књижевности потврђен је облик *волијем* у значењу селективног компаратива: Питала попадија Циганку: — Али ћеш с благословом мало хљеба, али без благослова ваган жита? — Волијем жито, ако ли и јест тешко косити (Срп. нар. питалице,

АНУ). Глаголе *најволет* и *најжелети*²²⁷ са суперлативним значењем бележи РСКЈ и означава их као „народске“, а први је потврђен и у нашем корпусу, додуше код старијих аутора: Напоследку, Страхиња захвали и Пурку и Живану, па рече да најволи ићи у своју кућицу, јер је, вели, своја кућица — своја слободица (Глишић); Од тих шала најволео је оне, које су се некако врзле око сукње (Ранковић); Стежем твоје мале... које ти најволиш, молим да ме оне утеше, али и оне плачу са мном (Васић2). С друге стране, интернет корпус указује да глагол *најволет* и даље (или поново) има релативно широку употребу у разговорном језику²²⁸: Најволим онај осећај после баш доброг филма – крећеш из биоскопа а све ти некако друкчије, чудно (РЕИ); Нека причају шта хоће, ја најволим буцке (РЕИ); Ја најволим онај италијански сир рикота (РЕИ); Мени се свиђа само њихов први албум, све остало ми је некако комерцијално. И ја први најволим (РЕИ).

Када је реч о селективном степеновању, код процесуалних ситуација градуелни локализатор може бити не само интензитет (*Богдан је певао гласније од Петра*), како истиче В. Берков, већ и квалитет реализације ситуације (*Богдан је певао лепше од Петра*) или дужина њеног трајања (*Богдан је певао дуже од Петра*) и слично, при чему је градуелност обично изражена ван глаголске лексеме, у синтаксичком споју предиката са одредбом израженом прилогом у облику компаратива (наведени примери) или суперлатива (*Богдан је певао најгласније, најлепше и најдуже од свих*). Прилошка одредба може бити и у облику позитива у адверзативним реченицама (*Богдан је певао добро, а Петар осредње*). При оваквом степеновању може се истицати како диферентивност (наведени примери), при чему је могућа градуелна локализација и испод локализатора (*Петар је певао тише, горе и краће од Богдана*), тако и еквативност (*Богдан је певао исто онако гласно као и Петар*²²⁹). Осим истоветних радњи које врше различити агенси, могу се поредити и различите радње које врши исти агенс (*Богдан боље пева него што игра*) или иста радња коју врши исти агенс али у различитим периодима (*Богдан је лепше певао јуче на проби /него данас на сцени*) – унутрашња компарација. Овакав начин изражавања градуелности улази у сферу синтаксе и нећемо га детаљније анализирати овде²³⁰.

²²⁷ Ситуације означене глаголима *волет*, *желети* „склоне“ су компарацији – упореди лексички компаратив са истим значењем *преферирати*, преузет из француског језика или украјински глагол *воліти* чије је једно од значења управо „преферирати“: Мені не дуже до душі те, що ти кажеш. Я волю діяти так, як підказує розум... (Бердник).

²²⁸ Наводимо дефиницију глагола *најволет* дату на популарном сајту <http://vukajlija.com>: „Реч којом углавном наше баке исказују своју афинитете. Настала је од префикса нај- који служи за грађење суперлатива придева и глагола волет. Баба: ‘Теро, што не једеш пилетину? Ја њу најволим да једем’. Ја: ‘А ја, баба, најволим твоју гибаницу’.“

²²⁹ Упор. са реченицом *Богдан није певао гласније од Петра* која може изражавати и еквативност и диферентивност.

²³⁰ Наводимо неколико примера из нашег корпуса:

Селективно степеновање може бити изражено и лексички, када сема градуелности улази у семантику самог глагола – реч је о тзв. компаративним глаголима (Берков 1996:122) у чијем значењу се указује на већи или мањи степен заступљености обележја код једног објекта у поређењу са другима. Таквих глагола нема много, а најфреквентнији су: [УКР] *перемагати-перемогти, побивати-побити, випереджати-випередити, затьмарювати-затьмарити* (диферентивност, локализација изнад градуелног локализатора); *поступатися–поступитися, уступати-уступити* (диферентивност, локализација испод градуелног локализатора²³¹) итд. [СРП] *побеђивати-победити, превазилазити-превазићи, престизати-престићи, надмашивати-надмашити, засењивати-засенити* (диферентивност, локализација изнад градуелног локализатора); *губити-изгубити, подбацивати-подбацити* (диферентивност, локализација испод градуелног локализатора) итд.²³². Запажамо да поједини од ових глагола имају типичне префиксе. По свом значењу – обухвату разноликих ситуација уз примарно просторно значење – лексичким компаративима блиски су и украјински глаголи *перевршувати-перевршити, переганяти-перегнати, разговорно перепльовувати-переплюнути*, а у сфери еквативности (реч је о еквативности у настајању,

[УКР] Соня прочитала гадання, і регіт струснув кімнату, *найголосніше сміялася* сама Соня (Шевчук).
В артілі працювала Синька безвідмовно і роботу *виконала* ретельно, *краще за всіх* (Тютюнник).
Тямуций - всього одну зиму походив у школу, а *читає* й *пише* *краще, ніж Олеся* (Сиротюк).
Тоді городяни самі вирішили - битися до останнього! І *трималися* *довше, ніж Рязань чи Володимир*, - аж сім тижнів! (В. Малик, ЕКУ).
Хоч двері й *заспівали*, але *не голосніше, ніж шурхотіли шапіль та миша* (Шевчук).
Товариші кинулися за ним, щоб порятувати, але, безсилі, знов виринули і *віддалилися* від кадриги *так само швидко, як допіру наближались* до неї (Загребельний1).
Йому стало легше, і він заговорив скоро (...) Коло нього стояла Гандзуня і *говорила так само скоро* (Стефанік, УП).

[СРП] Оно, истина, ја нисам никад гладовао, али кад устреба, ја *ћу гладовати боље него ико!* (Веселиновић)
Пази ти... *ја тебе познајем боље него што ти познајеш оног старца* што јечи, хугисту и патриоту (Васић 1)
Највише јој Трифун *помаже*, он јој *се, најбоље, нашао* (Црњански2)
Најдуже је за колима, Аниним, *гледала* Варвара, са сузним очима, јер је осећала да је та њена јетрва отишла, из Кијева, са нечим тамним и црним у очима (Црњански2).
Док сам био практикант, па са шездесет талира *живио сам боље него данас, као капетан* (Глишић)
А ево ти по чему знам да *сад волим исто онако*, како да ти кажем, *безумно као што сам волео кад сам био студент и још више...* (Васић1)
Она је већ седела и *дисала исто онако гласно као крава* (Ћосић1).

²³¹ Ови глаголи чешће се, међутим, користе са негацијом за изражавање еквативности: Втім, і без такогo підпорядкування Кобилятин-Турбінний ні в чому *не поступався* перед іншими містами такогo ж рангу, а де в чому навіть випереджав їх (Чорногуз); І, нарешті, монастирські мури нічим *не поступалися* перед замковими мурами (Качура, УП).

²³² Списак свакако није исцрпан. Тако Ђ. Грубор, на пример, у мајоративе (градуелна локализација изнад локализатора) уобраја и следеће глаголе: *покоравати-покорити, присиљавати-присилити, заробљавати-заробити, обарати-оборити, поваљивати-повалити, приморавати-приморати, свладавати-свладати, потчињавати-потчинити, нагонити-нагнати, одбацивати-одбацити, одметати-одметнути* (Грубор 1953:69).

односно адлативној еквативности) [УКР] *доганяти-догнати* [СРП] *домашати-домашити, достизати-достити*, који су и маркирани одговарајућим префиксима.

[УКР] Кожен намагався перевершити інших щедрістю, вигадливістю, вразити чимось небаченим, рідкісним, виказати широчінь своєї душі (Загребельний).

Вже кого як кого, але вас, дядьку, то таки, певно, випереджу, коли ви, замість серпом жати, будете люльочку пакати...(Бордуляк, УП)

Всі ті коники, і сопілки, і півники, і чортики — все те почало діяти, ніби виповідаючи оте знамените “догнать і перегнать” (Багрянний1)

Догнати запорожців, перегнати „Азовсталь“, доповісти, відрпортувати — в цьому смисл мого буття!..(Гончар2)

Думки про самогубство, що настирливо приходили в найтяжчі хвилини психічного знесилення, поступалися перед шаленим бажанням перемогти (Багрянний1).

Чайченко не переміг свого серця, уступився — мабуть, вже у його бриніло (Вовчок).

[СРП] Ујак, велики дизач магле и прашине, остао је запањен пред чињеницом да га је чаршија надмашила у ширењу невероватних и измишљених прича (Савић2).

Дворски писар је превазишао Артемија у празнословљу и претеривању (Ненадић).

Па ето, Јуло, сад се разговори са Глишом, немој те пропустити ову прилику, јер боље нећете дочекати, то вам ја јамчим. Пропустили сте онако красна два младића, па сад видите да ће да престигну старе трговце (Ранковић).

Данас приказивати човјека морало би, углавном, значити приказивати што и како он размишља. А кад умјетност то не чини, или не чини у довољној мјери, она очевидно подбацује у поређењу с умјетношћу пећинског човјека (Десница).

Гледано у целини, релативно мали број сигналиста се својим остварењима приближио или домашио уметничко-поетички ниво родоначелника покрета М. Тодоровића (Н. Цветковић, М. Павловић, ЕКС).

Могуће да им је њихова злочиначка бестијална природа, (...), озбиљна сметња да нас интелектуално и морално достигне (Јанковић Бели).

Постоји, међутим, и једна група префиксалних глагола код којих афикс уноси значење компаративности, и то селективне, којима се исказује да једно лице врши радњу успешније (боље, дуже, интензивније) од другог: [УКР] *перебрехати, переговорити, переграти, перемудрувати, переспівати, переспорити, перетанцювати, переторгувати, перехитрити* итд. [СРП] *надвикати, надгласати, наджетити, надживетити, надиграти, надмудрити, надскочити, натпевати, натпричати* итд. Ови глаголи, који се у литератури називају мајоративним (Грубор 1953, Тошовић 2009), могу се дефинисати као селективни јаки спољашњи компаратив (*Богдан је надиграо Петра*) или суперлатив (*Богдан је надиграо све*)²³³:

²³³ Сам термин „мајоратив“ потиче од латинског компаратива мајор – већи, старији.

[УКР] Отаке щеня **мене, Карого, перехитрило** і поконало?! (Чайковський)

Матір він пережив, вона померла в сорок...(Шевчук Вл)

Денис знав, що ніколи **Сергія** не переспорить (Тютюник).

[СРП] Само, требало је да вичем јаче, и увјерљивије, да надвичем други глас који ме је опомињао (Селимовић1).

Ученици почеше да се о томе испитују, али како је сваки од њих хтео да наткрили друге, стадоше да се препиру и умало да се не позавадише (Миланковић2).

По свету се писало и причало и певало о том како је овчица Аска надиграла и преварила **страшног вука** (Андрић1).

Стоји он, служи и надживео је ко зна колико господара што су се сад сви у пепео претворили (Васић2).

Ови глаголи се у литератури посвећеној акционалности у украјинском (као и у руском) језику ретко разматрају²³⁴ или не разматрају уопште, будући да при префиксацији не долази до модификације, већ до мутације њихове семантике. Под мутацијама не подразумевамо само мутације које се односе на валентни потенцијал²³⁵, већ и мутације које мењају основну усмереност процесуалне ситуације у односу на базичну ситуацију изражену мотивним глаголом (в. о томе више у Петрухина 2000: 109-119). Тако ситуација изражена, рецимо, глаголом *натпевати* претпоставља другачију усмереност од оне коју има мотивни глагол *певати* који може означавати активност без одређеног усмерења (атерминативна ситуација као у примеру *Девојке су одлазиле у поља радујући се мирису високе летње траве, смејале се и певале* (Олујић2)) или радњу усмерену на извођење одређеног звучног сегмента (терминативне ситуације

²³⁴ У украјинском језику их, заједно са глаголима који означавају секундарну (поновну) радњу типа *переробити*, глаголима који означавају додатну радњу типа *добудувати* и глаголима који означавају поништавање претходне радње типа *розлюбити*, разматра С. О. Соколова у оквиру префиксалних значења оријентисаних на другу радњу као значење „поређења с другом радњом“ које дефинише као „значење надмоћи у извршавању неке радње обавезно у поређењу са другим вршиоцем радње“ (Соколова 2003: 145-146). У српском језику овој класи посвећују пажњу сви који се на један или други начин баве акционалним значењима израженим префиксима. И. Клајн дефинише ово значење као „апстрактно значење супериорности, надмоћи, превазилажења“ (Клајн 2002: 259), а М. Стевановић као „однети победу над неким“ и истиче да је префикс *над-* у овом значењу доста продуктиван (Стевановић 1964: 460). Ћ. Грубор мајоративно значење тумачи као „неко је претјужнију кличину радње извршио него други (или љепше, боље извршио)“ (Грубор 1953:12) и истиче да су деминутиви, аугментативи и мајоративи „у неку руку поредбени, компаративни: деминутиви и аугментативи се пореде с нормалнима, а мајоративи с „другима“ (Грубор 1953: 36). Најзад, у студији посвећеној акционалним класама глагола Б. Тошовић каже да су мајоративи „глаголи који изражавају надмоћ, доминацију“ и садрже „нијансу надметања“ (Тошовић 2009: 47).

²³⁵ Као код пердуратива, на пример, где друга валентност постаје обавезна (уп. *он је седео /целу ноћ/, он је преседео целу ноћ* и * *он је преседео*), иако се код мајоратива и он мења (отвара се место за другу валентност, коју попуњава други објекат степеновања и која постаје обавезна – упор. *они су гласали* и *они су надгласали противнике*, при **они су надгласали*, мада је овде могуће и изостављање другог градуелног објекта ако на њега указује шири контекст – или се, ако глагол већ има отворену позицију за другу објекатску валентност, та позиција попуњава другачијим актантом – упор. *Богдан је певао баладу* и *Богдан је натпевао Петра /у извођењу балада/* при * *Богдан је натпевао баладу*).

типа *певати/отпевати тон, песму* као у примеру *Певали су чувену песму оног доба* (Црњански2)), и то усмереност на постизање бољег резултата, јачег ефекта у поређењу са другим градуелним објектом (Свирачи, који су били окупљени око велике заставе, (...), нису били у стању да надлармају певаче који су се дерали, све истим гласом (Црњански1)). У том смислу можемо, уз измене валенцијских карактеристика, тачније типа актанта који попуњава одговарајуће место, које код мотивних глагола може бити факултативно, а код мајоратива је обавезно (*певати (шта) – натпевати кога*), говорити и о изменама акционалних карактеристика основног глагола. Секундарном имперфективизацијом мајоративних глагола уз рефлексивизацију добијамо глаголе типа *натпевавати се* који имају управо одговарајућу усмереност: Или су већ тада учени даје Козилија (...) једина за коју се вреди жртвовати, варати, подмићивати, тровати и кријумчарити, уходити, надмудривати се са лукавим Млечанима (Капор); Кроз свеже зелено лишће пробијаху сунчани зраци; славуј се натпевао са другим птичицама, које песмом својом поздрављаше сунце (Веселиновић); "Мир! Мир у судници!" надвикивао се судија са орканом који је све више дивљао (Јакшић); Послије таквог бучног помирења, два пољара ударише у такво причање, хваљење и галаму као да један другом продају сва говеда, коње и овце испод Грмеча, па се том приликом надлагују, куну, подваљују, куде, нуде, закерају, траже мане и истичу добре стране (Б. Ћопић, ЕКС).

Запажамо да сви мајоративни глаголи у оба језика имају секундарне имперфективе, али да, док више од половине њих у српском језику има и рефлексивизоване секундарне имперфективе (какве немају, рецимо, глаголи *надвисити, надживети, надрасти*, који, осим у пренесеном смислу, не претпостављају улагање одређеног напора да би се остварила надмоћ, и неки други, као што су *надвладати, надлицитирати, натпричати* итд.), у украјинском језику бележимо само један – *переганятися*, док остали или немају рефлексивне секундарне имперфективе или су они, ако постоје, везани за друга значења глагола са префиксом *пере-* (реч је углавном о глаголима говорења или продуковања звука уопште типа *переговорюватися, переляюватися, пересвистуватися, переспівуватися* који означавају ситуације са више учесника, али, за разлику од мајоратива, без усмерености на надметање, и који се у литератури разматрају као посебна акционална класа под терминима дуративно-узајамни (Шелякин 1987), узајамни (Зализняк, Шмелев 1997; Ставницка 2003/4), дуративно-дистрибутивно-узајамни глаголи (Авилова 1976), реципрочни мултипликативи (Храковский 1989) или само реципрочни глаголи (Пипер 1986).

Основно средство изражавања мајоративности у српском језику јесте префикс *над-* (*нат-*). РСКЈ као једно од значења овог префикса наводи управо „да се радња основног глагола надмашује, да се врши у јачем степену или да се изводи такмичење“ (РСКЈ ТЗ: 512-513) и бележи око 50 глагола са овим префиксом и мајоративним значењем, док је РСЈ забележено преко 30, од чега

је у нашем корпусу потврђено 20: *надбити, надбости, надвикати, надвисити, надвладати, надгласати, надговорити, наджети, надживети, надиграти, надјачати, надлагати, надлајати, надлармати, надмудрити, надрасти, надскочити, наткрилити, натпевати, натписати*. Мотивну базу мајоратива у српском, дакле, чине претежно глаголи говорења и продуковања звука (поред наведених – *викати, гласати, говорити, лајати*, речници бележе мајоративе и од глагола *грмети, причати, приповедати*), те глаголи конкретних физичких радњи и активности, укључујући и глаголе кретања (поред наведених – *бости, жети, играти, певати, писати* итд. У речницима налазимо мајоративе и од глагола *бацити, веслати, вући, јахати, косити, орати, прести, служити* итд.): За вечером је гласно говорио да надвиче сјећање (Андрић, АСП); Авелино је (...) почео да вришти (...) да би надгласао машину (Петровић М1); Бог и душа, побратиме/, још ћемо их надбити! (Веселиновић); У памћењу, не само његових савременика, остале су ове Карађорђево речи: „Којекуде, ко ми надговори Чупића и натпише Молера, даћу што затражи.“ Очигледно да Стојана Чупића, Змаја од Ноћаја, нико није надговорио, али се већ од његове младости говорило да је он дете среће (Велмар-Јанковић); Официри су се ређали, љубоморно, да са њом играју, и тако је жена једног сирмијског хусара надиграла целу, кирасирску, кавалкаду (Црњански²).

Трећу групу чине глаголи са значењем одређеног понашања који на неки начин квалификују агенса и изведени су махом од именица и придева – *надмудрити* <мудар (*мудрити), *надвреднити* <вредан (*вреднити), *надлукавити* <лукав (*лукавити²³⁶), *надљудити* <људи (*људити) итд. од којих већина није потврђена у нашем корпусу. У ову групу спада и глагол *надјачати* који је пре директно мотивисан придевом *јак* него еволутивним глаголом *јачати*. Четврту групу чине глаголи који означавају како просторне тако и апстрактније реалције: *надвисити, надрасти, наткрилити*: Бити с њима–значи бити оно што су они. А ја хоћу да их надвисим (Булатовић, АСП); Трчали су, претурали се, прескакали један другог; споразумевали су се само мимиком и довијали се како да један другог надмудри и што боље насамари (Андрић¹); И, као што увијек бива, тања крв претегне, и слабост надјача снагу (Десница); Надрасти сам себе, своју умјетност, умјетника у себи, надрасти то па макар с било како наивном мишљу или обманом, то је ипак нешто!...(Десница).

Мајоративи са префиксом *над-* представљени су у нашем корпусу са 87 примера а у њима су најфреквентнији *надживети, надвисити, надјачати* и *надмудрити*. Мајоративно значење имају и поједини глаголи са префиксом *пре-*: *пребацити, прескочити, престрелити, претрчати, престићи, претећи, претрајати, преживети, прерастити*. Ову прилично малу групу глагола анализира В. Митриновић (Митриновић 1986: 237-240), а осим последњих пет глагола сви су илустровани примерима из речника. У нашем корпусу, уз *превазићи*, код кога основа (корен проширен архаичним префиксом *ваз-*) не

²³⁶ РСКЈ бележи овај глагол као русизам, РСЈ без икакве напомене.

функционише без префикса *пре-*, и који је стога пре лексички мајоратив, потврђено је тек три – *прерастати*, *престићи*, *претећи*. Ови глаголи означавају просторне (*престићи*, *претећи* некога у кретању/*прерастати* у висини) или апстрактне релације (*прерастати*, *престићи*, *претећи* некога у нечему што ради, у некој особини): Потстрек и упутство за то премеравање Земље добили су арапи из списка грчких астронома, али су они те своје учитеље превазишли у вештини астрономских посматрања (Миланковић²); А кад би је дебели Ђурђе, рокћући, стигао, па покушао да је престигне, она би му се кикотала, као да је јахала коња од раног детињства (Црњански²); Вођа сам јер сам најстарији, и у логору сам био најјачи, бар у почетку. После су ме други престигли (Бакић); И ми смо могли да будемо тамо, ал нас војвода претекао (Бакић); Бирај с ким ћеш /да се тучеш/! Са мношћом ћеш последњи... ако претекнеш! (Савић¹); Четири очњака остале зубе прерасла, ко у курјака! (С. Куленовић, ЕКС); Сада је ученик прерастао учитеља (Н. Смоленски, ЕКС).

Најзад, мајоративно значење има и неколико глагола са аблативним префиксом *од-*: *одбацити*, *одметнути*, *одскочити* уз које је други објекат градуелне локализације изражен обликом датива. У нашем корпусу потврђени су глаголи *одбацити* и *одскочити*, оба код истог аутора: Ко обори Лазара, неће Станка; ко надскочи Станку, неће Лазару; ко одбаци камена Лазару, неће Станку; а већ сва је Црна Бара знала да је Станко најбољи нишаиција (Веселиновић); Пера надскочи Лазару. Лазар скочи и доскочи му. (...) Један другом не моглоше одскочити... (Веселиновић). Последњи пример интересантан је по томе што је то једини пример изражавања адлативне еквативности помоћу префикса *до-*, ако изузмемо просторно²³⁷ и апстрактно *домашити-домашити*, *дорастати-дорастати*, *достичи-достизати*. Грубор бележи и следеће глаголе са овим префиксом: *доправдавати* – *доправдати*, *добадати-добости*, *докласти*, *дојачати*, *дорвати* (од којих ниједан није забележен у речницима) али их дефинише као мајоративе. Из просторне семантике свих префикса којима се изражавају односи селективне компаративности, међутим, проистиче да творенице са префиксом *до-* треба посматрати као еквативе. Ако префикси *над-* и *под-* истичу локализацију **изнад** или **испод** градуелног локализатора, префикс *пре-* **прелазак**, **превазилажење** а префикс *од-* **одаљавање** од степена испољености обележја процесуалне ситуације који је достигао други објекат компарације (аблативност), онда префикс *до-* указује управо на усмереност на **достизање** тог степена, на **изједначавање** са њим (адлативност). Овакво тумачење потврђује и горњи пример (Лазар скочи и доскочи му /=скочи до места докле је скочио Пера/ и даље: Један другом не моглоше одскочити), као и примери са глаголом *дорастати*: И он, најзад, гине да би доказао Немцу како није ривал за потцењивање, већ да му је дорастао /=једнак, равноправан/ (Васић¹).

²³⁷ Просторна семантика свих префикса којима се изражавају односи селективне компаративности више је него очигледна. Префикс *над-* при том истиче локализацију **изнад** градуелног локализатора, а префикси *пре-* и *од-* (код еквативности *до-*) **прелазак**, **превазилажење** (код еквативности **достизање**) степена испољености обележја процесуалне ситуације који је достигао други објекат компарације.

У украјинском језику мајоративност се изражава помоћу префикса *пере-* али је овај творбени модел мање продуктиван и мање фреквентан: речник бележи 30 глагола са овим значењем, од чега је 16 потврђено у корпусу у укупно 55 примера (упор. у српском 89 примера за мајоративе са префиксом *над-*). Мотивна база углавном се подудара са еквивалентним творбеним моделом у српском језику, при чему су такође најбројнији глаголи са значењем говорења, продуковања звука (*брехати, говорити, гомонити, лаяти, свистати, сокотити, співати, спорити, тьохкати, щebetати*) и конкретних физичких радњи и активности (*знати, грати, жати, танцювати, торгувати*). Посебну групу чине глаголи типа *перемудрувати, перехитрити, перехитрувати* и глаголи са значењем апстрактне преваге (*перерости, пересилити*): Випивши по чарці, розказували всячину. Хто кого перебреше (Лепкий); Кожний хотів переговорити і перекричати другого (Чайковський); На весілля чи на вечорниці — як-то було Катря весело поспішається! І хто її перетанцює, хто переспіває? (Вовчок); Хоч з дідька розумні, та я перехитрувала їх (Гуцало); От бачить пан, що вона така розумна, що її не перемудруєш, та й оженився з нею (Укр.нар.бајка, ЕКУ); Барон знав, що на просторому полі однорукий пересилить одноногого, тож не став ждати того, що неминуче буде колись (Загребельний²); А тепер і свої роботяги погрожують викишкати з бригади: уже вони, бачиш, переросли Таратуту, уже він їх ганьбить...(Гончар²).

Осим разлика у конкретним реализацијама творбеног модела (тако, на пример, мајоративни глаголи изведени од глагола са значењем звукова које производе птице типа *перекувати, пересокотити, перетьохкати, перещebetати* немају своје еквиваленте у српском, као што српски глаголи *надбити, надбости, надвреднити, надљудити, наткосити* немају еквиваленте у украјинском језику)²³⁸, специфичну црту украјинског језика чине глаголи типа *пересидити, переспати, перестояти* код којих је градуелни локализатор дужина трајања ситуације (тачније стања), али који су прилично ретки: Скрипливе дерево здорове перестоїть (Укр.нар.пословица, ЕКУ); Все перевігуть, - і в голосі його забринів смуток (О. Гончар, ЕКУ) йому хотілось скупатись, але старий рибалка наче приріс до місця і з усього видно було, що його не вдасться пересидіти (В. Гжицький, АСУМ).

Дужина трајања ситуације је градуелни локализатор и код нешто фреквентнијег украјинског глагола *пережити*, као и код његовог српског еквивалента *надживети*:

²³⁸ Ове разлике су занемарљиве јер обухватају мали број глагола који се ретко употребљавају: Већина није потврђена у нашем корпусу или су потврђени по једним примером из књижевности старијег периода или народне књижевности, као, на пример, глаголи *надбити*, потврђено код Ј. Веселиновића (в.горе) или *надбости* потврђено у народној књижевности (загонетка): Наш бијелоња и мркоња/ Јутро, вече боду се: /Јутром надбоде бјелоња, /Увече мркоња, /Те на једно мјесто лијежу, /А мјесто им се не познаје? (АНУ), а мајоративно значење наведених украјинских глагола, иако забележено у речнику, није тамо поткрепљено примерима, са изузетком глагола *перекувати* за који се даје пример из 1864. године.

[УКР] На 87-му році життя померла відома радянська акторка Людмила Касаткіна. Вона пережила свого чоловіка всього на кілька днів (РЕИ).

[СРП] Ту кућу је она донела у мираз и у њој је сада сама, пошто је надживела мужа, (Андрић1).

Неколико украјинских глагола са префиксом *об-* може такође имати мајоративно значење, али се они налазе на периферији ове АКГ, као и српски глаголи са префиксима *пре-* и *од-*: *обігнати, обіграти, обскакати, обкосити, облітати, обставити*: Йому хочеться, видно, пришпорити коня і обігнати хана, що пріє в кольчuzі, та мусить стримуватись і йти на поштивій відстані (Іваничук); За те, що тричі в шашки його обіграв, нужників йому наставив, уже він доноса на тебе шкрябає... (О. Гончар, ЕКУ); Тільки одного дня розвеселився, коли почув про розкуркудювання: таки перехитрив я, обскакав дурнів дукачів... (М. Стельмах, ЕКУ).

Периферни положај заузимају и глаголи са префиксом *з-(с-)*: *збалакати, зговорити, зійти, звоювати, спливити*, које у овом значењу издваја С. О. Соколова истичући њихову ограничену спојивост (Соколова 2003: 145). Они се, по правилу, употребљавају са негацијом, чиме се изражава локализација испод градуелног локализатора. Ови глаголи нису представљени у нашем корпусу, а из електронског корпуса ексцерпирани смо само један пример са недвосмислено мајоративним значењем: Давно уже ти, Потоцький, козаків воюєш, Та **козаків** не звоюєш — свою силу згубиш! (Укр. нар. дума, ЕКУ).

5.2.2. Динамичко степеновање обележја процесуалне ситуације

Постоји читав низ глагола са значењем раста или опадања степена испољености неког обележја субјекта. Ови глаголи, које ћемо назвати еволутивним, а чије значење се може дефинисати као „постајати X“, где је X неко обележје субјекта, можемо сместити на периферију глаголског система, будући да означавају процес стицања или измене непроцесуалног обележја субјекта. Реч је дакле о динамичким ситуацијама у којима са развојем ситуације у времену расте степен испољености неког обележја: [УКР] *більшати (збільшуватися), наповнюватися, дужчати, довшати* итд. [СРП] *повећавати се, пунити се, јачати, дужати* итд. или тај степен опада: [УКР] *меншати (зменшуватися), порожніти, слабнути, коротшати* итд. [СРП] *смањивати се, празнити се, слабити, краћати* итд. Другим речима, степеновање је код ситуација изражених овим глаголима вишедимензионално: ситуација се развија хоризонтално на временској оси и вертикално на оси испољености степена датог обележја, при чему, што се даље ситуација развија у времену, степен испољености обележја бива већи (прогресивна или адлативна еволутивност изражена глаголима типа *јачати*) или мањи (регресивна или аблативна еволутивност изражена глаголима типа

слабити). Тачка од које почиње степеновање може бити „нулта“ (пре ње обележје уопште није испољено – значење „постајати Х“) ²³⁹ или било који степен испољености обележја од кога обележје постаје све јаче/слабије испољено (значење „постајати (све) више/мање Х“). У другом случају обично се употребљавају прилошке одредбе типа [УКР] *дедали, дедали більше/менше*, [СРП] *и даље, све више/мање*. Упор. *Петар се гоји* и *Петар се и даље/све више/ све мање/ гоји*. Навешћемо неколико примера:

[УКР] Слабо пручалася вона, чуючи, як горять її щокі і як вона *дедали слабішає* в його руках в солодкому чеканні на його сильне молоде тіло... (Тютюник).

Нетрі *дедали густішали* (Багрянний2)

Змарніле обличчя Івана Олексійовича *дедали оживало* (Савченко).

Повертаючись знов і знов до того імені, він *дедали більше починав несамовитітити* (Багрянний1)

[СРП] Сви као један, узели су метле и лопате у шаке, али ђубре је *и даље расло*, ругајући се свим њиховим напорима (Олујић2).

То је било као неки ударац муње, (...), љубав која је била толико велика да се више није могла појачавати али *се све више учвршћивала* (Јанковић Бели).

Сви су, у фамилији његовој, у Миргороду, сад, били приметили, како му слепоочнице, *све више, седе*, иако је био тек тридесет и осам година (Црњански2).

Па је *све више почела да пусти* (Црњански2).

Семантика степеновања изражена је и код тзв. фактитивних глагола који се могу дефинисати као „чинити да Y постане X“. Ови глаголи се ретко разматрају у литератури посвећеној акционалним класама глагола, пре свега због тога што истраживачи углавном разматрају тзв. карактеризоване АКГ а у ове две класе улазе глаголи најразличитијих творбених структура. Осим тога, у оквиру акционалности обично се разматрају глаголи чију мотивну базу чине други глаголи, а не придеви, као што је у овом случају реч. Као посебну акционалну класу једино Ј. С. Маслов издваја еволутиве и то под термином „инхоативна или мутативна“ АКГ и дефинише их као „глаголе постепене квалитативне измене“ (Маслов 1984: 13, Маслов 1965: 32), а у вези са фазним почетним значењем издваја их В. П. Недјалков, такође под термином инхоативи (Недјалков 1987: 189). Разматрање ових глагола у оквиру фазног значења почетности није без основа, будући да, када означавају развој степена испољености обележја од нултог степена представљају „почетну прелазну фазу током које долази до акумулације одређених обележја, која воде до појаве нове ситуације“ (Недјалков 1987: 189), а ми их такође анализирамо у вези са иницијално-резултативним значењем

²³⁹ У том смислу, када се обележје развија од нултог степена, еволутивно значење је својеврсни подтип почетног, о коме ми говоримо као о еволутивној претфазы (в. 2. поглавље).

њихових корелата свршеног вида којима се означава она тачка у којој је степен испољености неког обележја достигао одређену норму након које почиње нова ситуација, која се може окарактерисати не као процес, већ као стање које представља резултат тог процеса (*он јача – он је ојачао = он је јак*), иако се не искључује даље одвијање процеса (*он и даље јача*). Будући да у основи термина инхоативан лежи значење почетка, сматрамо да би његова употреба донекле замаглила основне карактеристике ових глагола, а то је динамички континуирани развој обележја како на временској оси тако и на оси испољености, ми ћемо овде користити термин еволутивни глаголи, који управо истиче ту њихову битну карактеристику²⁴⁰.

Што се тиче анализе ових глагола у оквиру градуелности, док се у ТФГ посвећеној категоријама квалитативности и квантитативности (ТФГ 1996) ови глаголи уопште не помињу, еволутиве и фактитиве у вези са категоријом градуелности разматра под термином квалитативни или градациони глаголи (еволутиве као субјекатско-квалитативне а фактитиве као објекатско-квалитативне) Ј. Воротњиков као периферна средства изражавања степена квалитета, истичући да је реч о динамичком испољавању квалитета (Воротников 1999: 72-74).

Ако изузмемо поједине глаголе, као што је, на пример, глагол [УКР] *рости* [СРП] *расти*, код кога је сема измене степена испољености обележја

²⁴⁰ Термин еволутивни глаголи користи и Ђ. Грубор, али у другачијем значењу – под њим се подразумевају сви глаголи који означавају динамичке ситуације, односно, како за развојне или еволутивне глаголе НСВ Ђ. Грубор каже „радњу или бивање у развоју“. По нашем мишљењу овим глаголима више одговара термин динамички, тим пре што су они (и у Груборовој класификацији) супротстављени статалним, који означавају „да је ко (што) у неком стању“ (Грубор 1953: 10). Еволутиви се односе на „бивање у развоју“, односно постајање, а од глагола који означавају „радњу у развоју“ разликују се својом хетерогеном структуром: свака нова етапа процеса означеног еволутивним глаголом квалитативно-квантитативно је различита од претходне, као што еволуција у природи подразумева промене на свакој новој етапи развоја.

Термине еволутивни и фактитивни глаголи користи Б. Тошовић и то углавном у оном смислу у коме ћемо их ми користити овде. Тако Б. Тошовић у еволутивну АКГ сврстава глаголе који изражавају „растући развој радње“, те истиче да, „будући да се радња постепено развија, иде од свог почетка, затим ка завршетку и тежи свом врхунцу, граници, ови глаголи су блиски аугментативној АКГ“ (Тошовић 2009: 15). Под фактитивним значењем Б. Тошовић подразумева „стварање одговарајуће особине код живог и неживог објекта“ (Тошовић 2009: 35). Међутим, у оквиру обе класе глагола, које сврстава у модификације степена, Б. Тошовић анализира само префиксалне глаголе свршеног вида – у вези са еволутивима глаголе са префиксом *раз-*, а у вези са фактитивима закључује да се ово значење изражава помоћу префикса *за-*, *об-*, *по-*, иако у појединим случајевима префикс уноси само перфективно резултативно значење а глагол СВ корелира са глаголом НСВ без префикса: *кречити – закречити*, *прашити – запрашити*, па и код (*црнити*) – *зацрнити*, (*љутити*) – *заљутити*, а у већини случајева реч је о префиксално-суфиксалној творби, при чему суфиксу –*и-* глагола СВ одговара суфикс –*а/е/ива-*: *залудити – залуђивати*, *заслепити – заслепљивати*, *зобновити – обнављати* итд. Штавише сви глаголи са префиксом *по-* које Б. Тошовић наводи као пример за фактитиве су заправо резултативни парови еволутива и означавају тренутак постизања резултата еволутивног процеса у коме се обележје развило у мери довољној за идентификацију нове ситуације, то јест, не могу имати фактитивно значење: *поцрнети*, *поцрвенети*, *побледети*, *појефтинити*, на шта указује и пример којим Б. Тошовић поткрепљује своју анализу: (...) *Иван поцрвене* (Тошовић 2009: 35-36).

укључена у значење и који представља лекисчко средство изражавања еволутивности, и глаголе типа *венути, топити се, копнети, гојити (се)* чија је творбена мотивација са синхронијске тачке гледишта нејасна, акционална класа еволутивних глагола представља карактеризовану АКГ. Међу афиксално разноврсним глаголима ипак се јасно уочавају одређене заједничке црте, тако да се може говорити о неколико творбених модела. За све творбене моделе заједнички је тип мотивне базе: скоро сви изведени еволутивни глаголи образовани су од придева. Друга битна заједничка црта еволутивних глагола која се одражава на њихову творбу јесте њихова корелација са фактитивним глаголима образованим од придева.

Основно суфиксално средство изражавања еволутивног значења у српском језику је **суфикс –e-** (вокал *e* је рефлекс јата²⁴¹) и који, за разлику од осталих глаголских суфикса, служи готово искључиво за творбу глагола од придева²⁴². Овако изведени глаголи значе управо „постајати X“: *белети, бледети, гладнети, глуети, глупети, грубети, жеднети, жутети, зеленети, лудети, немети, модрети, плавети, пустети, ружнети, руменети, седети, слепети, старети, тамнети, тупети, хладнети, црвенети* и још неки: Некад звер изађе пред пећину и онда се чује ужасан танки крик од кога људи глуве а жене побацију (Ненадић); Он луди од очаја, а њене се очи, кад се са његовим сусретну, смеју (Црњански²); Јер Он не беше подложен природним нуждама, него се по вољи [Својој] родио, по вољи гладнео, по вољи жеднео, по вољи био уморан, по вољи се бојао (...) (ЕКС); Жене су наочиглед ружњеле и мршавиле мучене цријевним катарима и проливима (Десница); А сунце се полако и опрезно спуштало и луминозни, заслепљујући његов сјај слабио је, губио се, руменео све више, преображавајући се постепено у огромну, црвену и крваву куглу (Васић¹); Док причају, он ћути, црвени (Ђосић¹).

Говорећи о овим глаголима И. Клајн истиче да се, осим глагола изведених од придева за боје, ретко срећу, што потврђује и наш корпус²⁴³, у коме, међутим, ни еволутивни глаголи изведени од придева за боје нису нарочито фреквентни (представљени су тек у 12 примера). С друге стране, чешће су заступљени њихови видски парови свршеног вида²⁴⁴ којима се указује да се испољеност степена обележја развила довољно да доведе до

²⁴¹ Иако ћемо глаголе, као и у претходним поглављима, наводити у екавском облику, на порекло вокала у суфиксу овде указујемо ради успостављања паралеле са украјинским глаголима са суфиксом *-i-*, у коме је *i* такође пореклом од јата.

²⁴² И. Клајн као изузетке наводи „два-три данас ретка глагола као *даждјети* (поред *дажити*), *цејатети*“, а за глаголе *бољети, разумјети, стидјети се* сматра да је „оправданије изводити именицу из глагола него обрнуто“ (Клајн 2003: 337).

²⁴³ У фреквентнији се може сврстати и глаголи *лудети*, који је у нашем корпусу заступљен у убедљиво највише примера – 23.

²⁴⁴ На основу чега И. Клајн закључује да су, ови глаголи (осим оних образованих од придева за боје) „вероватно настали од њих депревербацијом“ (Клајн 2003: 338).

промене ситуације (мада промена може наступити и моментално²⁴⁵: Брат му је био огрубео, у Кијеву, почео све више да иде у друштва, а све мање да се појављује тамо, где му је фамилија (Црњански2); О младим девојкама, жртвама отмених баба, причало се тек кад би, понека, извршила самоубиство, или полудела (Црњански2); Кад огладне, кад им се приспава, мали свирачи мораће да сиђу (Олујић1); Три столећа иза тога опустео је Вавилон и распао се током времена (Миланковић1); И људи су посивели и омршавили (Ненадић); Наредила је да се (...) припремају за повратак јер ће (...) непогода. Изгледало је да заиста и хоће: дан је поцрнео, небо тутњало, дрвета хучала (Велмар-Јанковић).

Поједини глаголи имају паралелне суфиксе *-e-* и *-u-*²⁴⁶: *старети–старити*, *слабети–слабити*, али у нашем корпусу су представљене само творенице са суфксом *-u-*, изузев једног примера са глаголом *старети*: Старела је и дебљала река улазећи у море (Олујић1), а овај суфикс имају и еволутивни глаголи *трулити*, *ћелавити*, *ћоравити*, *мршавити*: Његова годишња доба су долазила и одлазила, његови људи живели и старили (Андрић1); Прободене и растопљене оним младим зрацима прозирале су се, растезале, слабиле и малаксавале, ишчезавајући у висинама (Васић1); Отпадака је било свуда. Лагано сугрулили (Бакић); Жене су наочиглед ружњеле и мршавиле ... (Десница).

Српском суфиксу *-e-* у украјинском језику одговара суфикс *-i-*. Овај творбени модел је знатно продуктивнији у украјинском језику, помоћу њега се од готово сваког описног придева могу образовати глаголи, па ћемо овде као пример навести само неке од њих: *багатити*, *багрити*, *багровити*, *багрянити*, *байдужити*, *безлюднити*, *біднити*, *біліти*, *блакитнити*, *бліднити*, *важнити*, *веселити*, *грубити*, *густити*, *дичавити*, *жовтити*, *зеленити*, *кам'янити*, *мертвити*, *мужнити*, *паленити*, *повнити*, *попелити*, *порожнити*, *рідити*, *рожевити*, *рум'янити*, *свіжіти*, *світліти*, *сивити*, *синити*, *скаженити*, *соловити*, *старити*, *темнити*, *тупити*, *хмелити*, *холодити*, *червонити*, *черствити*, *чорнити* итд. Осим тога, ови глаголи знатно су фреквентнији у односу на српске глаголе са суфиксом *-e-*, у нашем корпусу представљени су у више него двоструко већем броју примера (в.табеле бр. (9) и (10) на стр. 441-446): Душа холоділа, застигала, вмирала... (Грінченко); Стратон залишався сам, з кожним роком старів (Іваничук); Через те він багатів з кожним днем, з кожною годиною (Чайковський); Навколо нього все більше густіла синь, і нарешті темінь прогинула неясний контур (Стельмах); Идеї виростають й мужніють на підґрунті національної культури (Корсак); Від самого сидіння там люди сивіють і божеволіють (Багрянний1).

²⁴⁵ Упоредити: Онако, како га оне виде сунце је велика мутножута кугла која увече поцрвени и пада у таласе (Олујић2) и Нови се још више застиди и поцрвени до ушију (Глишић).

²⁴⁶ Суфикс *-u-* карактеристичан је, иначе за фактивне глаголе и корелише са еволутивним *-e-*. У украјинском језику ова корелација карактеристична је за одговарајуће суфиксе *-i-* (еволутивни) и *-u-* (фактивни) и очувана је и у савременом језику, док је опозиција еволутив-фактив у српском практично неутралисана, па се, рецимо, глаголи образовани од придева за боје са суфиксом *-u-* практично не употребљавају као фактиви, већ, ако се уопште срећу, имају еволутивно значење (в. о томе више у Клајн 2003: 338-339).

И у украјинском су најфреквентнији глаголи образовани од придева за боје, али они се често осим у еволутивном – „постајати X“ (примери под а) употребљавају и у статалном значењу - „бити X“ (примери под б), које у се у српском изражава рефлексивним облицима еволутивних глагола (*белети се, жутети се* итд.)²⁴⁷. Осим глагола изведених од придева за боју статално значење могу имати и поједини глаголи изведени од других придева који означавају било које спољашње, односно видљиво обележје (примери под в):

- а) Мисливець здібний ходити при таким морозі цілий день, і тільки пропотіла фуфайка зовні біліє, беручись інеєм (Багрянний1).
Зайшла мова про село,— що тут робиться і як грабують; чорнявець то ще дужче темніє, то блідніє (Барка).
Це найдужчі ліки, коли дитина сохне і жовтіє та висихає (Яновський)
Вже тоді вісень ішла; лист червонів, жовтів, в'янув і обсипавсь (Вовчок).
- б) Помітив: коло низького пенька (...) незаклеєний лист біліє на бур'яні (Барка).
Де-не-де біліє деревій, жовтіє безсмертник, пахнуть васильки (Гончар2).
Зеленіє обабіч дороги перша ніжна весняна травичка (Тютюник).
Плащаниця, обережно несена, світліла над головами, наближаючися до дверей, і раптом — ніби розтанула (Барка).
- в) А гарна удова веселіє, що загублене знайшла (Вовчок).
Колона рушила по гірській дорозі понад глибокою прірвою, де скаженів зеленкуватий пінистий потік (Бердник).

Помоћу суфікса *-e-* у српском и *-i-* у украјинском еволутиви се образују од позитива придева. За образовање еволутива од компаратива користи се у оба језика **суфикс *-a-***. Овде су неподударности између анализираних језика још уочљивије: док је у српском језику по овом творбеном моделу образовано свега неколико глагола: *јачати, дебљати (се), дужати, краћати*, уз глаголе *горчати, мекшати, лепшати*, који нису потврђени у нашем корпусу и за које И. Клајн наводи да могу имати и фактитивно значење²⁴⁸ (Клајн 2003: 327), у украјинском је он знатно продуктивнији.

Од српских глагола са суфиксом *-a-* најфреквентнији је глагол *јачати* – представљен је у 16 примера, док су преостала три представљена у по 2 примера. У односу на глагол *дебљати (се)* заступљенији је његов синоним

²⁴⁷ Од глагола образованих од придева помоћу суфікса *-e-* у српском језику само статално значење има глагол *беснети*, док се глагол *светлети* употребљава и у еволутивном (ређе) и у статалном значењу (В. о томе и у Клајн 2003:337).

²⁴⁸ Из нашег корпуса ексцерпирани смо и неколико примера употребе глагола *јачати* у фактитивном значењу: У сваком случају, имао је сијасет крупних послова а *ти послови* као да су јачали његове снаге (Велмар-Јанковић); Они плавичастим металом окружују своје очи, сенче лице, јачају боју усана (Петровић Р.1).

гојити се, а од глагола *дужати* и *краћати* знатно чешће се употребљавају изведенице настале рефлексивизацијом фактитива насталих (префиксално)-суфиксалном творбом – *дужити се*, *продужавати се*, *издуживати се*, *скраћивати се*: Па је Секула растао, јачао и после годинама носио по две канте (Васић1); Убрзо се претвори у праву тутњаву која је и даље јачала, умножавала се (Јакшић); Више је волео да негде лежи и спава. Да се дебља (Бакић); Старела је и дебљала река улазећи у море (Олујић1); Ова не стоји право на оси обртања, па зато дани дужају и краћају, и тиме стварају годишња доба (Миланковић1); Упутивши се пред сунчев смирај касне јесени, када сенке почињу да дужају, истим оним сокацима (...), Павле осети да нешто недостаје (Јанковић-Бели); Осети Варалица како краћају ноге под њим (Олујић2).

У српском језику постоје и три еволутивна глагола образована помоћу суфикса *-а-* од именица: *бућати* (уз *бућавити*), *рђати* и *црвљати се*, представљени у нашем корпусу по једним примером: Све покрије плесан и буђ. Просто, земља плесни и буђа (Н. Велимировић, ЕКС); Плугови почеше рђати, али се тим више светлела дуга шара (Веселиновић); А Београд расте док ја (...) осећам како се сав овај мој душевни апарат квари, црвља и распада кужно (Васић2). Украјински еквиваленти прва два глагола образовани су од придева помоћу суфикса *-і-*: *черствіти*, *ржавіти*, док трећи нема свој еквивалент у украјинском језику. У украјинском језику такође постоји неколико еволутивних глагола образованих од именица, али помоћу суфикса *-і-*: *звірити*, *попеліти*, *туманіти*, *дубіти*, *сатаніти*, *весніти*, *вечоріти*, *зоріти*, *пломеніти*, који немају своје аналоге у српском језику, већ се углавном преводе описно: *туманіє – пада магла*, *весніє – долази пролеће*, *дубіти – кочити се од хладноће*, *попеліти – претварати се у пепео* итд.

Као што смо рекли, творбени модел у коме мотивну базу чине придеви у облику компаратива а творбени формант суфикс *-а-* знатно је продуктивнији у украјинском језику. Практично је могуће по овом моделу образовати еволутивне глаголе од сваког придева, а речник бележи преко сто твореница овог типа од чега је у нашем корпусу представљено 29 (подвучени): *багатишати* (и *багатішати*), *бадьорішати*, *біднішати*, *білішати*, *більшати*, *блакитнішати*, *ближчати*, *бліднішати*, *важчати*, *веселішати*, *вужчати*, *гидшати*, *гіршати*, *глибшати*, *грубішати*, *густішати*, *дешевшати*, *довшати*, *дорожчати*, *дужчати*, *жвавішати*, *живішати*, *жовтішати*, *здоровшати*, *кращати*, *легшати*, *ліпшати*, *люднішати*, *лютішати*, *меншати*, *милішати*, *мілішати*, *міцнішати*, *могутнішати*, *молодішати*, *м'якшати*, *нахабнішати*, *нижчати*, *новішати*, *нуднішати*, *повільнішати*, *повнішати*, *поганішати*, *прозорішати*, *простішати*, *просторішати*, *пухкішати*, *рівнішати*, *рідшати*, *рябішати*, *ряннішати*, *світлішати*, *серйознішати*, *сивішати*, *сильнішати*, *синішати*, *ситішати*, *сірішати*, *скупішати*, *смаглишати*, *смілішати*, *смуглишати*, *смуглявішати*, *соліднішати*, *солодшати*, *старішати* (и *старшати*), *суворішати*,

сумнішати, сухішати, твердішати, тверезішати, темнішати, теплішати, тихішати, тіснішати, товстішати, тоншати, тугішати, тупішати, убожішати, хижішати, хмарнішати, хмурнішати, холоднішати, червонішати, черствішати, чіткішати, чорнішати, чужішати, ширшати, щедрішати, щільнішати, яскравішати, яснішати итд. Еволутиви овог творбеног типа релативно су фреквентни, представљени су у нашем корпусу у 146 примера (при чему су у овим примерима најзаступљенији глаголи *більшати* (33 примера), *меншати* (25), *світлішати* (10) и *ширшати* (14): Від пахучого і аж густого напою тужавіло і бадьорішало тіло, жвавішала кров (Корсак); Вмирають навіть султани, вмирають їхні сини і найніжніші красуні, а муку лишають на землі, і не меншає її, а щодалі більшає (Загребельний¹); Місяць піднімається, тіні густішають, на патину буряків сідає роса (Самчук); Матері мов легшало від тих розмов, а Гаїнка хоч і слухала, та, мабуть, нічого не розуміла (Грінченко); В Оксена поступово світлішають очі, в них появляється щось схоже на розуміння ситуації (Тютюник); Уявилося старій, як вони обоє тут старішають, гроші їм поки що надходять, то їм і клопоту не було б (Шевчук); Смерк поволі розтавав, тоншав і прозорішав (Шевчук); Володькові очі все ширшають і ширшають, на щоках з'явилися рум'янці (Самчук).

Многи еволутиви образовани од компаратива придева по овом моделу имају синониме образоване од позитива придева. Значење еволутива образованог од позитива обично има две могуће пресупозиције – 1. пре почетка еволутивног процеса обележје X не постоји и 2. пре почетка еволутивног процеса обележје X постоји и, сходно томе, два значења: „постајати X“ или „постајати више X“, док еволутиви образовани од компаратива обично претпостављају даљи развој већ постојећег обележја, то јест имају значење „постајати више X“, на шта указују речничке дефиниције (на пример, *густіти* – „ставати, робитися густим“ и *густішати* „ставати, робитися густішим“, *бідніти* – „ставати бідним, біднішим“ и *біднішати* „ставати біднішим“). За једно или друго тумачење потребна је подршка ширег контекста, а наш корпус показује да се ова разлика најчешће брише – у њему заправо нема ниједног примера у коме би се недвосмислено указивало на реализацију управо једног од ова два значења (са изузетком примера са речцом *дедали* која указује да еволутив треба тумачити као „постајати (све) више X“ и која се спаја искључиво са еволутивима образованим од компаратива²⁴⁹: Нетрі *дедали* густішали (Багрянний²); Гудіння повітродувки *дедали* слабшало скоро зовсім розчинилося в тиші (Савченко)), те је за извођење релевантних закључака потребна анализа знатно већег корпуса. Овде ћемо само негласити да је код појединих придева могуће образовање еволутива само од облика компаратива. То су придеви који означавају размере

²⁴⁹ Када се речца *дедали* употребљава са еволутивом формираним од позитива придева, обавезно се спаја са прилошком одредбом у компаративу типа *більше, менше, дужче*, чиме се опет указује на даљи развој већ постојећег обележја: А надворі *дедали* дужче сіріло (Багрянний¹).

предмета: величину – *більшати, меншати* (али и *маліти*), дужину – *довшати* и *коротшати*, ширину – *ширшати* и *вужчати*, дубину – *глибшати* *мілішати*, тежину – *важчати* и *легшати* итд.

Најмање продуктиван у оба језика је творбени модел са суфиксом **–ну–**. У српском имамо практично само глаголе *трунути*, заступљен у нашем корпусу у 8 примера и *мрзнути* (*се*), заступљен само у 1 примеру: Док се о људима не мисли и не говори, они могу да леже и труну неосветљени и непомични у забраву (Андрић1); Трунули су стотинама пред рововима и по шуми (Краков); Осећала је како се пена на њеном лицу мрзне (Пекић). Речник бележи још и *мркнути*, који није потврђен у нашем корпусу и за који И. Клајн констатује да се употребљава ретко (Клајн 2003: 348), те *живнути*, представљен у корпусу са 6 примера, који је свршеног вида и означава моменталну промену ситуације односно моментално стицање одговарајућег обележја: *Одједном* осетим и сам неко голицаво лудо струјање жмараца дуж кичме. Нестаде тескобе, живнем (Ненадић); Карађорђе је, *одједном*, живнуо а Добрача се, у себи, расветлио (Велмар-Јанковић).

Овај суфикс улази у структуру појединих префиксалних глагола свршеног вида – нереклексивних, који могу имати и фактитивно значење (*отврднути, очврснути*) и рефлексивних који корелирају са нереклексивним фактитивима (*стврднути се, згуснути се, смрзнути се*). И једни и други имају видске парове несвршеног вида са суфиксом **–ава–** који, заправо, и имају еволутивно значење „постајати X“, али се релативно ретко употребљавају: Кад се он охладио и стврдноу, разлупах његову стаклену љуску (Миланковић2); Густа крв текла му је из уста па слазила низ браду, док се по уснама била згуснула и усирила (Васић1); Човек се на све навикне, па и на страх. Очврсне, као на зимској студени; заборава да има где је топло (Данојлић).

И у украјинском језику овај творбени модел је најмање продуктиван али му је мотивна база опет знатно шира него у српском²⁵⁰. Речник бележи тридесетак еволутива овог творбеног типа, а у нашем корпусу потврђено је 15: *блякнути, брякнути, бліднути, гіркнути, глухнути, гуснути, жовкнути, слабнути, сліпнути, сохнути, стигнути, тихнути, холонути, чакнути, худнути*. Ови глаголи прилично су фреквентни, у корпусу су заступљени у 136 примера, а међу њима најучесталији су *бліднути, сліпнути, слабнути, сохнути* и *холонути* (статистичке податке за српски језик в. у

²⁵⁰ Говорећи о особеностима суфикса *–i–, –a–* и *–ну–* при изражавању значења „преласка у стање“ („набуття стану“), К. Г. Городенска истиче да се они идентификују на основу идентичне функције, а разграничавају по структурно-морфолошком критеријуму. Реч је о карактеру мотивне базе – за суфикс *–a–* то је компаратив придева, а за суфикс *–ну–* то су немотивисани придеви у позитиву, при том са нагласком на основи, док су за суфикс *–i–* мотивна база како немотивисани, тако и мотивисани придеви у позитиву. К. Г. Городенска такође истиче да је суфикс *–ну–* изгубио продуктивност и налази се на „полупериферији“, чиме се објашњава мали број паралелних изведеница истог корена са суфиксом *–ну–* и суфиксом *–i–* као што су *тверднути* и *твердіти, слабнути* и *слабіти, гуснути* и *густіти, худнути* и *худіти, бліднути* и *блідніти* (Безпояско, Городенська 1987: 158).

табели (10) на стр. 444-446): Бліднуть вогневі рани, слабне, розпливається жовто-буре віяло в небі, рідшає густе віниччя димів (Винниченко); В лісах в'яне лист, (...) а в долинах гіркнуть перестояні трави і втрачають соки (Загребельний2); Димів більшає, Дніпро брудните, від гуркоту машин глухнуть! (Гончар2); І читальня поступово улягалася, стихала, немовби хтось розлив на розпінені хвилі бочівку оливи, що застигала й гусла (Федорів); Усе мигтіло, палахкотіло, щезало і воскресало; я прозрівав і сліпнув (Андріяшик); Тут ще було мокро, земля Сіврська сохне довго (Білик); Тарас стояв і слухав, як кров йому поволі холоде в жилах (Шевчук Вл).

Фактитиви се у оба језика најчешће образују помоћу **суфикса –и-**: [УКР] *бадьорити, білити, бруднити, веселити, воложити, коротити, міцнитити, молодити, повнитити, слабити, старити, сушити, холодити* итд. [СРП] *веселити, влажити, киселити, кратити, оштрити, празнитити, пунити, сушити, тањити, топити, трезнитити, хладити, ширити* итд. и, чешће, комбинованом творбом у којој при образовању глагола свршеног вида којима се изражава резултат фактитивне радње учествује суфикс –и- (у српском и суфикс –а- када се глаголи овог типа образују од компаратива придева, на пример *повећати*), а при образовању глагола НСВ (секундарних имперфектива) којима се изражава сама фактитивна радња – суфикси –ва-, -ува-(-юва-), -а- у украјинском језику и –ава-, -ева-, -ива- у српском језику и најразличитији префикси: [УКР] *випрямити-випрямляти, виснажити-виснажувати; відмолодити-відмолоджувати, відточити-відточувати; згустити-згушувати, здрібнити-здрібнювати, зменшити-зменшувати; заспокоїти-заспокоювати, затемнити-затемнювати (затемняти); округлити-округлювати, омолодити-омолоджувати; підвищити-підвищувати, підбадьорити-підбадьорювати; погіршити-погіршувати, подовжити-подовжувати, полішити-полішувати, пом'якшити-пом'якшувати, послабити-послаблювати (послабляти); прискорити-прискорювати, притишити-притишувати; проморозити-проморожувати, просушити-просушувати; розрідити-розріджувати, розслабити-розслаблювати, розширити-розширювати; ускладнити-ускладнювати, уцілнити- уцілнювати* итд. [СРП] *загадити-загађивати, заглушити-заглушувати, залудити-залуђивати, заоблити-заобљавати; изоштрити-изоштравати, изравнати-изравњавати, испунити-испуњавати, истањити-истањивати; омекшати-омекшавати, освежити-освежавати, охрабрити-охрабривати; побольшати-побольшавати, повећати- повећавати, погоршати-погоршавати, појачати-појачавати; подмладити-подмлађивати; продубити-продубљавати, продужити-продужавати, просушити-просушувати; разредити-разређивати, размекшати-размекшавати; смањити- смањивати, скратити-скрађивати, смекшати-смекшавати, смирити-смиривати, сузити-сужавати; увећати- увећавати,*

улепшати-улепшавати, умањити-умањивати, упростити-упрошћавати, уситнити-уситњавати итд. Број овако насталих глагола у оба језика је велик, а нијансе значења које уносе префикси разноврсне, те би њихова детаљна анализа за наш рад била преобимна. Стога ћемо овде само навести неколико примера из оба анализирана језика и указати на њихову везу са одговарајућим еволутивима:

[УКР] Мирону Даниловичу випав, як нарочито, безперервний збір нерівного місця, що виснажував серце і роз'ятрював досаду (Барка).

Була тією ліричною натурою; що (...) своїм щирим безкорисним вболіванням і співчуттям зменшують, притіняють його непомітно і добре (Стельмах).

Потім почали підбадьорювати Андрія, щоб не боявся, бо сьогодні неділя, а крім того ще — це денний виклик, так що нічого, мовляв (Багрянй1).

Оксана розширювала очі на такі братові резони (Шевчук).

Це безмежно ускладнювало тюремникам проблему боротьби з „господинею“ (Багрянй1).

[СРП] Она га мами и омамљује, разјапила је рале, зинула му на живот, (...) ево је како загађује његову наду, ево је где ликује у његовим заумним световима (Ненадић).

Остаје у детету, расте са њим заједно, испуњава, ломи и сатире му душу, трује живот као скривена бољка и тешко оптерећење (Андрић1).

Догађало му се да, у својим улогама, смањује одстојање према себи а повећава га према другима (Велмар-Јанковић).

Али оваква авантура заправо се своди на мало шта ако је умијешно не продубљујемо, не обогаћујемо психичким компликацијама (Десница).

У српском језику на овај начин, **префиксално-суфиксалном творбом** образују се и поједини еволутиви. Најчешће је реч о твореницама са префиксом *о-*: *осиромашити-осиромашавати, отврдњавати-отврднути, отопљавати-отоплити*: Док у југозападним областима Балканског полуострва традиционална култура осиромашује и лагано одумире, дотле се она у Егеји, а посебно у Подунављу, богата новим садржајима (ЕКС); У врху ЕУ отопљава клима према нашим интеграцијама (РЕИ). Неке од њих могу имати и фактитивно и еволутивно значење: *отежавати-отежати, ојачавати-ојачати, олакшавати-олакшати, оздрављивати-оздравити, очвршћавати-очврснути; појефтињавати-појефтинити, поскупљивати-поскупити* и *покупети* итд. Глаголи НСВ (са изузетком глагола *застаревати* који има специфично значење, другачије од значења глагола *старети*) ређе се употребљавају, те смо из корпуса ексцерпирани само глаголе СВ са иницијално-резултативним значењем²⁵¹.

²⁵¹ Трепавице му отежаше; али дечко скочи и стаде ходати обалом да би сан разбио (Веселиновић) // Одрицање, опомињем те, отежаће страшно твој положај (Васић1); Из њега се види да се Маргарита, после оног побачаја у првој години брака, опоравила, ојачала и разведрила (Андрић1)// Мислим да бих сталном употребом мишића, рецимо гимнастиком, успео да их ојачам, а да би тропско сунце оцрнело боју моје коже (Миланковић2).

Треба овде поменути и префиксалне глаголе СВ типа *побенавити*, *побеснети* и *побеснити*, *подивљати*, *помахнитати*, затим *оматорити*, *ономоћати*, *занемоћати* и рефлексивне типа *избездобразити се*, *олењити се*, *прозлити се* који означавају резултат еволутивног процеса као почетак новог стања али не постоје одговарајући глаголи НСВ²⁵² који би означавали сам еволутивни процес (мада поједини глаголи СВ овог типа могу означавати и моментално стицање обележја, односно наступање новог стања): Ама побеснили смо ми, ја вам кажем (Васић2); Онај Крушка што га грде наш поп и кмет — луди што су оматорили па излапили!...(Веселиновић); Кад су се људи прозлили, он је ишчезао и нико га више никада није срео (Олујић1).

У украјинском језику у префиксално-суфиксалној творби еволутива учествују различити префикси (у нашем корпусу најбројнији су глаголи са префиксима *за-* и *о-*) и суфикс *-а-*²⁵³: *висихати*, *вистигати*; *загусати*, *замокати*, *засихати*, *застигати*; *зсихати*; *обмокати*, *обм'якати*, *обсихати*; *оживати*, *окисати*, *ослабати*, *остигати*, *охрипати*; *послабати*; *розкисати*, *розмокати*, *розтавати*; *стихати*, *стухати*; *утихати*, *усихати* итд.²⁵⁴: Сорочка в нього була розхристана (...), на м'язистій шиї висихав піт (Тютюнник); Це був гарний з обличчя, високий, статурний юнак, завсіди втомлений на вигляд, та починав говорити чи сміятися — усе оживало в його присутності (Андріяшик); Сумирний настрої розтавав, як розтає на призахідному небі хмарка (Шевчук). Употреба једног истог глагола у фактитивном и еволутивном значењу, какву, додуше ретко, бележимо у српском језику, није могућа.

Од фактитива, било оних образованих суфиксацијом, било оних образованих комбинованом префиксално-суфиксалном творбом, се даље **рефлексивизацијом образују еволутиви**²⁵⁵. Овај начин творбе нарочито је

²⁵² Беспрефиксални глаголи типа *беснети*, *дивљати*, *махнитати*, рефлексивно *бенавити се* имају значење активног испољавања обележја: Батерија крај њих *бесни* сва у огњу (Краков); Са Србима се борио, не са Турцима, и јаза му се пењала уз кичму: свирепост је *махнитала* (Велмар-Јанковић).

²⁵³ Одговарајући глаголи СВ са значењем резултата еволутивног процеса имају суфикс *-ну-* или *-џ-*: *висохнути* и *висохти*, *загуснути*, *замокнути* и *замокти*, *обм'якнути*, *ожити*, *окиснути*, *ослабнути* и *ослабти* итд.

²⁵⁴ Запажамо да у овим творбеним моделима у украјинском језику углавном учествују исти придеви: *кислий*, *мокрый*, *стиглий*, *сухий*, *тихий* итд. којима се припајају различити префикси, што указује на извесну ограниченост творбене базе модела.

²⁵⁵ Не образују се на овај начин еволутиви од свих фактитива. Тако се, на пример, у српском језику не образују од фактитива *веселити*, *сладити*, *освежавати*, *улепиавати* а рефлексиви образовани од ових глагола или имају значење активног испољавања обележја (*веселити се*) или активног стварања обележја код самог себе (*освежавати се*, *улепиавати се*) или потпуно удаљена значења (*сладити се* – наслађивати се). У украјинском језику се од појединих фактитивних глагола уопште не образују рефлексиви (**коротитися*, **міцнитися*, **слабитися*), од других, пак, имају, као и у српском, значење активног испољавања обележја (*веселитися*) или стварања обележја код самог себе (*бадьоритися*) или значење које речник дефинише као „намагатися триматися Х“ или „намагатися виглядати Х“ (*бадьоритися*, *молодитися*). Говорећи о образовању еволутива од фактитива Ј. Л. Воротњиков тврди да у руском језику додавање постфикса *-ся* глаголима са суфиксом *-и-* формира значење активног испољавања од стране носиоца

продуктиван у српском језику, где је мотивна база суфиксалних глаголских твореница са еволутивним значењем знатно ограниченија него у украјинском (у коме се овакве творенице могу образовати практично од свих придева), а њихова употреба мање фреквентна: *богатити се, ведрити се, влажити се, гојити се, киселити се, кривити се, крњити се, празнити се, пунити се, сушити се, топити се, трезнити се, тупити се, хладити се, ширити се; згушњавати се, изравнавати се, испуњавати се, побољшавати се, повећавати се, погоршавати се, појачавати се, продубљивати се, продужавати се, пролепшавати се, прочишћавати се, разбистравати се, разведравати се, размекшавати се, разређивати се, скраћивати се, смањивати се, смиривати се, стањивати се, стишавати се, сужавати се, увећавати се, упрошћавати се*: Његове уплашене очи стадоше се влажити (Краков); И како да човек, раб божји, не буде све и свашта у овој Србијици што се, по причању злопамтила, три пута празнила и новим народом пунила (Ћосић²); Некада наступе болови после којих се циста шири и продубљује (Петровић М.); Дечак, сав ужаснут, осети како се смањује и као капљица росе тоне у траву (Олујић¹); Гле, његово лице се мења, постаје издуженије и кошчатије, меке пуначке усне му се стањују, губе ружичасту боју, чело му се бора, беоњаче тамне (Ненадић); Чудно осећање обузима човека, кад погледа овај жив обруч, који се све више стеже и сужава око непозната му непријатеља...(Ранковић).

У украјинском језику такође имамо велики број овако насталих еволутива: *бруднитися, воложитися, повнитися, старитися, сушитися, холодитися; випрямлятися, виснажуватися; відмолоджуватися, відточуватися; забруднюватися, загущуватися, заокруглюватися, заспокоюватися, засушуватися, затемнюватися; збагачуватися, збіднюватися, згущуватися, здовжуватися, здрібнюватися, зменишуватися, зміцнюватися, знесилюватися; округлюватися, омолоджуватися; підвищуватися; погіршуватися, поглиблюватися, подовжуватися, пожсавлюватися, полегшуватися, полішуватися, пом'якшуватися, посилюватися, послаблюватися; просушуватися; розріджуватися, розслаблюватися; стишуватися, сповнюватися, спрощуватися; ускладнюватися, ущільнюватися* и тако даље: Висмикнутий з мулу, розчакнутий, сушиться він на сонці (Блізнець, УП); Розум найбільш відточується у спілкуванні, в бесідах з людьми, тобі подібними душевним складом (Шевчук Вл.); Але з кожним днем біль не зменшувався, а навпаки (Самчук); Метушня у дворі все посилювалася, і чим більше було цієї метушні, тим більше непорядку (Тютюнник); Дорога перед його очима захиталася, поступово розчиняючись і розріджуючись (Шевчук); Було скрутно.

обележја: *Он меня веселит* – *Он веселится*, а додавање овог постфикса глаголима са суфиксом –*ова-* и његовим варијантама формира значење не испољавања већ стицања или даљег развоја обележја: *мера стабилизује* положение – *положение стабилизируется* (Воротников 1999: 74), са чиме се не можемо сложити када су у питању овде анализирани језици (в. наведено глаголе), али ни руски језик (еволутивно значење глагола *грязниться, пачкаться, сушиться* итд.).

Становище ускладнювалось (Бажан); Здавалося, душа його розширюється, роблячись безмежно широкою (Шевчук).

За разлику од српског језика, међутим, многи украјински еволутивни настали рефлексивизацијом фактитива имају нерексивне синониме настале суфиксацијом или комбинованом префиксално-суфиксалном творбом од одговарајућих придева: *бруднитися – забруднюватися – брудніти, старитися – старіти, сушитися – просушуватися – висихати – засихати – обсихати – усихати – сохнути, холодитися – холодіти – холонутися; відмолоджуватися – омолоджуватися – молодіти, загущуватися – згущуватися – густіти – густішати – загусати – загуцати, заокруглюватися – округлюватися – кругліти – круглішати, затемнюватися – темніти – темнішати; збагачуватися – багатіти – багатішати, збіднюватися – бідніти – біднішати, здовжуватися – подовжуватися – довшати, здрібнюватися – дрібніти – дрібнішати, зменшуватися – меншати, зміцнюватися – міцніти – міцнішати; погіршуватися – гіршати, поглиблюватися – глибшати, пожвавлюватися – жвавішати, полегшуватися – легшати, пом'якшуватися – м'якшати – обм'якати, послаблюватися – слабіти – слабнути – слабшати – послабати; розріджуватися – рідіти – рідішати, стихуватися – затихати – стихати – утихати – тихнути – тихішати* итд. Овде углавном није реч о апсолутној синонимији (као код појединих суфиксалних изведеница – рецимо *жовтіти – жовкнути, грубіти – грубніти, густіти – гуснути* и сл.), а различите нијансе значења повезане су обично са значењима које уносе префикси, што такође захтева посебно истраживање.

Еволутивност, најзад, може бити изражена и **аналитички** – помоћу фазно-еволутивног глагола *постајати* (примери под а) или фазних глагола *почињати, престајати* када управљају синсемантичним глаголима типа *бивати, изгледати, звучати* и сл. (примери под б) у српском језику (Пипер 2002: 66), односно помоћу фазно-еволутивних глагола *ставати* и *робитися* те фазних глагола типа *починати, переставати* када управљају синсемантичним глаголима типа *виглядати, звучати* (али не и глаголом *бувати*) у украјинском језику, који указују на динамичност, промену обележја, у споју са придевом или прилогом (са глаголима типа *звучати, изгледати*) као именским делом предиката, којим се именује дато обележје. Придев или прилог могу бити у облику позитива и тада еволутивна конструкција означава стицање новог обележја, степеновање од „нулте тачке“ или компаратива, када еволутивна конструкција означава промену постојећег обележја, то јест степеновање од неке тачке која није нулта. Еволутивно значење имају и конструкције са глаголом *бивати* и компаративом придева (примери под в):

[УКР] а) Мекіт їхній під той час ставав також інакший, солодкий та прохальний, бо вже марила ся їм та хвилина, коли до них доторкнуться ласкаві руки (Шевчук).

Дош прибував з ночі, гніздо підпливало, ставало легшим (Вінграновський, УП).

А гомін цей, спочатку тихий і маловиразний, ставав все ясніший і ясніший з кожним днем, набирив сили й робився зухвалим (Хоткевич, УП).

Улас робився ще мовчазнішим і замкнутішим (Тютюнник).

б) Усього десять хвилин вправ, і голос починав звучати чистіше і яскравіше (РЕИ).

Однак подібну стрижку не можна запускати - залишаючись без втручання майстра довше місяця, вона починає виглядати неохайно (РЕИ).

Тоді (...) побачив в її очах дві прозорі й прегарні сльозини, від чого перестала вона виглядати так марно і знову стала такою ж, як була тоді... (Шевчук).

[СРП] а) По мом личном укусу, бог постаје помало тежак тек онда кад почне задобијати извјесне волитивне функције (Десница).

Глас учительице постаје све тиши, губи се негде потпуно (Андрић1).

С временом дечак је постајао све више осамљен и повучен у себе (Андрић1).

Извиривала је, испод арњева, и обухватала погледом брдовит предео, иза вароши, који је постајао видан, све више (Црњански2).

б) Ноћ почиње да бива хладна, и на небу се облаци размичу (Краков).

Тишину парка једино разбија њихов плач и то почиње да звучи сабласно (Ј. Вуксановић, ЕКС).

Алма почиње да изгледа одушевљена овом могућношћу (...) Алма почиње да изгледа очајно због ове могућности (М. Стојановић, ЕКС).

в) А дувански дим бивао је све гушћи док сам ја празнио чашу за чашом (Васић1).

Кнез Милош јесте бивао све самовољнији али Господар Јеврем није, због тога, бивао све забринутји; можда је, чак, бивао и задовољнији (Велмар-Јанковић).

Динамичко степеновање обележја процесуалне ситуације може бити изражено и **синтаксички**, на нивоу прости реченице употребом одредби типа [УКР] *дедалі більше/менше* [СРП] *све више/мање* за изражавање адлативне/аблативне еволутивности²⁵⁶ и (прилог *све* уз компаратив прилога који је, у српском језку, често удвојен, чиме се истиче постепеност промене степена испољености обележја) или, када је реч о различитим ситуацијама које се одвијају паралелно, на нивоу зависне реченице са пропорционално еквативним значењем са везницима [УКР] *тим* [СРП] *то* у главном делу и [УКР] *чим* [СРП] *што* у зависном делу (в. о томе у Синтакса 2005:853-854, Пипер 2009: 70-71):

[УКР] Ті перші п'ятнадцять літ її життя на волі в рідній землі розросталися в ній, мов казкова папороть, дедалі буйніше (Загребельний).

²⁵⁶ На творбеном нивоу нема посебних средстава за зражавање адлативне или аблативне еволутивности, па их нисмо посебно ни разматрали.

Бо *дедали дужче* душа прагла домівки (Гончар2).

Однак тії перестороги малий успіх мали, і, навпаки, *чим далі, тим дужче* між ними, (...), злоба і ворожнеча зростала (Мушкетик).

Запалювалася *все густіше й сильніше*, в той час як подруга її набиралася фіолету і повільно розтавала в небі (Шевчук)

Чим більше наближалися до села, *тим сильніше* хвилювався Дмитро (Стельмах)

[СРП] Тако су се и на звоник попели не верујући сопственим очима да крај звона никога нема, да звоно само од себе јечи *све гласније, све јаче* (Олујић2).

Рекламни плакати излепљени по зидовима буде се из сна, примећују да трг више није пуст и почињу да га дозивају, најпре тихо, затим *све гласније* (Јакшић).

Песма брујаше *све јаче и јаче*, као кад реке надлазе од силне поплаве (Н. Велимировић, ЕКС)

Па грми тако Јаћим: (...) И *како* која покрајина *наилази*, он *све громогласније, све преданије*, и некако *све жучније* (Васић1).

А откуд опет у ње та снага и слобода и та незаситљива потреба да га кињи и срамоти пред свима и на сваком кораку; и *то све више и свирепије* што је он *више настојао* да буде нежан према њој и да јој угоди у свему (Андрић1).

И *што је* он њу /мисао/ *више гушио*, *тим јаче је* она избијала, јуришала на његово срце и борила се с њим по читаве дане и ноћи (Веселиновић).

5.2.3. Нормативно степеновање обележја процесуалне ситуације

Нормативно степеновање подразумева градуелну локализацију у односу на неку норму, која може бити уобичајен степен испољавања процесуалног обележја (еквативност: колико је уобичајено, диферентивност: више/мање него што је уобичајено) или модална норма (адекватност: колико је потребно, ексцесивност: више/мање него што је потребно). У сфери предиката може бити изражено степеновање у односу на обе врсте норме, при чему су значења појачаног/ослабљеног интензитета и ексцесивности обично повезана и са неким другим акционалним значењима (значење почетности, значење резултативности, значење постизања одређеног ефекта, значење мултипликативне или итеративне квантификације и сл.), на која ћемо указивати при анализи појединачних АКГ са градуелном семантиком. Тако глаголи који спадају у класу интензива указују на енергичност, силу испољавања обележја ситуације, али и на изразито велики обухват субјекта или објекта ситуацијом, удубљеност у њу, пажљиво, детаљно вршење радње, изразито емоционално стање субјекта, велико емоционално ангажовање, ситуацију која траје у дужем периоду или се понавља, ситуацију чије одвијање или постизање резултата захтева улагање напора итд. С друге стране, деинтензивни означавају ситуације које се не остварују у пуној мери, реализују се делимично, површно, обухват субјекта или објекта ситуацијом је делимичан,

непотпун, енергија с којом се испољавају је мала, то су и ситуације које се остварују с прекидима, с времена на време и сл.

5.2.3.1. Модификације интензитета

Интензитет као обележје ситуације схватамо широко – не само као локализацију изнад градуелног локализатора (као нпр. у Родионова 2005), већ и као локализацију испод њега, али и унутар њега. У последњем случају, случају интерлокализације, не издвајају се посебна средства изражавања еквативности норми интензитета, већ је ова семантика имплицитно садржана у самом значењу глагола а најјасније се уочава у односу на друге глаголске лексеме, укључујући како оне изведене од ње, тако и оне различитог корена, којима се изражава одступање од норме интензитета односно екстралокализација – упор. [УКР] *бити, вдарјати и гамселити, гатити, гепати, гилити, дубасити, духопелити, калатати, колошматити, кресати, лупцювати, маніжити, молотити, мостити, мотлошити, репјжити, троцити, чухрати* [СРП] *бити, тући, ударати и бубетати, бунати, грувати, деветати, звизнути, изударати, изубијати, лемати, макљати, млавити, млатити, одаламити, опаучити, пердашити, распалити; кљуцати, чукати, чвокати* или код почетне АКГ: [УКР] *замахати и розмахатися, заплакати и розплакатися, захворіти и розхворітися* [СРП] *завикати и развикати се, замахати и размахати се; задрхтати и уздрхтати, заталасати се и усталасати се* итд.

5.2.3.1.2. Интензитет изнад норме

Творбена средства изражавања појачаног интензитета процесуалних обележја – градуелне акционалне класе интензива

Појачан интензитет испољавања обележја процесуалне ситуације може бити исказан у оквиру глаголске лексеме помоћу творбених средстава. Афикси тако функционишу као интензификатори, а творенице у чији састав они улазе назваћемо творбеним интензивима. За разлику од лексичких интензива, код којих је носилац значења „интезитет изнад норме“ корен, код акционалних класа интензива носилац овог значења је афикс.

У мање типична творбена средства изражавања појачаног интензитета спадају суфикси. У украјинском језику издавајемо један такав суфикс –*ону-* којим се изражава појачан интензитет семелфактивне ситуације и који је изразито експресиван и емоционално обојен. АКГ са овим суфиксом назваћемо **семелфактивним интензивима**. Овај суфикс корелише са суфиксом –*ну-*, којим се изражава само семелфактивност – упор. *гризонути и гризнути, двигонути и двигнути, кидонути и кинути, ковтонути и ковтнути, крутонути*

и *крутнути*, *кусоннути* и *куснути*, *плигоннути* и *плигнути*, *стуконнути* и *стукнути* и тако даље: Його мов блискавкою зірвало з сідла й кидонуло об землю (Білик); Санька схопила за шиворот і так махонула ним (...), що він зарився по самі п'яти (Тютюник); Дивна одна думка різонула раптом мізок дивовижним припущенням (Багрянний1); Сіконути емірською шаблоюкою по в'язах, щоб кров аж цвіркнула з перерізаних жил (Гончар1); Кацап, мабуть, теж спав, бо як жахнеться, як стрибоне (Гесленко, УП).

Велики број глагола који служе као мотивна база за образовање интензива помоћу суфікса *-ону-* садржи већ у себи сему појачаног интензитета, то јест спада у лексичке интензиве. Код њих суфікс *-ону-* не служи просто као интензификатор већ само указује на још већи интензитет одвијања семелфактивне ситуације у односу на онај изражен лексичким интензивом са суфіксом *-ну-*. Другим речима, уколико творенице са суфіксом *-ну-* означавају ситуације које се одвијају са појачаним интензитетом, ово значење проистиче из лексичког значења њихове мотивне основе, док је код суфікса *-ону-* оно повезано са значењем и функцијом самог суфікса, те када се он припаја лексичком интензиву означава веома висок интензитет и има изражену експресивно-емоционалну функцију: *блисконнути*, *гарконнути*, *гримоннути* *грюконнути*, *довбоннути*, *рвоннути*, *ревоннути*, *рубоннути*, *садоннути*, *стусоннути*, *стьобоннути*, *тіпоннутися*, *трусоннути*, *трясоннути*, *черконнути*, *шарпоннути*, *швиргоннути*, *шмагоннути* и слично: Тоді Дорош садонув його ногою в живіт (Тютюник); Двері рвонуло вихром, і на порозі виріс Гриць Честахівський (Шевчук Вл); Рогволода мов бичем по виді шмагонули (Білик); Зопалу я шарпонув держак на себе, і кочерга врзалась у стіну (Андріяшик); Машина тіпонулася від удару об віщось, перехнябилась і стала (Багрянний1).

Овај творбени модел веома је продуктиван. Речник бележи преко 80 глагола са суфіксом *-ону-*, док смо ми из корпуса ексцерпирали 178 примера у којима је употребљено 38 различитих глагола. Међу њима има и неколико глагола који нису забележени у речнику, као што су: *бовконнути*, *бовтоннути*, *бурхоннути*, *грохоннути*, *гупоннути*, *давоннути*, *дероннути*, *кидоннути*, *судоннути*, што показује да је творбени потенцијал овог модела велик, јер се суфікс *-ону-* практично може припајати сваком глаголу који има суфікс *-ну-* у семелфактивном значењу. Штавише, у нашем корпусу среће се и глагол *давоннути* који нема свој корелат са суфіксом *-ну-* будући да се не односи на семелфактивну ситуацију, те суфікс *-ону-* овде означава интензивну и врло кратку, наглу радњу, односно степеновање и јачине и дужине. Слично је и са глаголом *сказоннути* који није потврђен у нашем књижевном корпусу, али је, с обзиром на свој разговорни карактер, широко заступљен у интернет корпусу: Десь у лозах кахнула качка, писнула очеретянка, бовтонув сом (Тютюник); Там гупонуло кілька вибухів (Самчук); Стрільнуло мені в голову, і я грохонув на землю (Самчук); Від цих паровозиків кіптяви найбільше: бурхоне, завалує чорним димом, півнеба застеле (Гончар); На дзвіниці бовконув дзвін до вечерні (Головко); Гаряча кров

давонула Оксена за горло (Тютюник); І відійшовши на безпечну дистанцію, смачно сказонув: „Ніхто правди не скаже!“ (РЕИ). Веома су експресивне и изразито разговорне (речник их такође не бележи) префиксалне творенице са суфиксом *-ону-*, а из корпуса смо ексцерпирали примере за три оваква глагола: *відшвиргонути, помигонути, покриконути*: Корнієнко почервонів (...), одним ривком відшвиргонув од себе стілець (Тютюник); Піонери зирнули на руки диригента, але він помигонув грізним знаком — знов кричати (Барка); Він стьобнув і покриконув: „Но! но! цуценята, щоб тобі виздыхали!“ (Барка).

У српском језику значење појачаног интензитета везује се само за један суфикс – суфикс *-уса-*, који се пак среће само у једном глаголу *дрмусати*²⁵⁷ (Клајн 2003: 335, Тошовић 2009: 25). У нашем корпусу овај глагол је представљен у три примера: Турчин га стаде дрмусати (Веселиновић); Пробудила се тога јутра жена Јаћимова, дрмусала га најпре помало и опрезно, па све јаче и чешће (Васић1): Свом снагом га дрмуса, преврће га, подиже му главу(Огњеновић).

У акционалну класу **интензива у ужем смислу** улазе и бројни префиксални глаголи код којих је значење појачаног интензитета изражено префиксом-интензификатором. Најширу спојивост, али и широк спектар значења која се комбинују са значењем „интензитет изнад норме“ у српском језику има префикс *раз-* (са својим аломорфима), а у украјинском њему еквивалентан префикс *роз-*. Семантика појачаног интензитета код овог префикса најчешће се комбинује се почетним и резултативним значењем. Када је реч о почетном значењу, глаголи са префиксом *раз-/роз-*, односно комплексним формантом *раз-...се/роз-...-ся* могу означавати како (а) почетак врло интензивног одвијања ситуације која се већ одвија, уз значење обузетости субјекта ситуацијом, задубљености у њу: [УКР] *розговоритися, розгорітися, розмахатися, рознарубкуватися*; [СРП] *развикати се, разиграти се, размахати се, распевати се, распричати се* итд. тако и (б) интензиван почетак ситуације која се није раније одвијала: [УКР] *розгніватися, розплакатися, розревітися, розреготатися*; [СРП] *разбеснети се, разбуктати се, развеселити се, разљути се, расплакати се* итд. (в. о томе више у делу дисертације посвећеном фазности на стр. 71-77):

[УКР] (а) Тільки іноді, коли забудеться, коли ошаліє, то розбалакається й тоді чеше, наче дядчок-уоставщик, і Парасочка слухає з цікавістю (Мушкетик).

Вона зомліла з жалю і потім розхворілася так, що отець Кирило не міг собі дати ради (Грушевський, УП).

(б) Свирид Яковлевич розреготався і вдарив Тимофія по плечу (Стельмах).

Прийшла хвиля розстатися. Марко розплакався (Чайковський).

²⁵⁷ Речник бележи и префиксалне творенице *задрмусати, подрмусати, раздрмусати* итд. и суфиксалну семелфактивну *дрмуснути*.

[СРП] (а)Једног дана (...) распричао се ја нешто пред децом, Бог зна где су ми биле мисли (Ранковић).

Кад је ноћ пала, војници се распевали (Краков).

(б) Мислили су да их нико не гледа (...) па ти се расплакаше (Веселиновић).

У нешто каснији сат, у први руј сутона, разљуљала би се клатна са фратарског самостана, обилато, бујно, незажално, испуњујући брујањем читав сутон (Десница).

Значење појачаног интензитета код глагола са префиксом *раз-/роз-* може се преклапати са резултативним значењем – у том случају овим глаголима изражава се постизање резултата чији је степен испољености већи од уобичајеног: [УКР] *розбалувати, розбомбити, розварити(ся), розгодувати, розжарити(ся), розжирити, розляяти, розпекти(ся), розтоптати, розхвалити, розцілувати*; [СРП] *разгојити се, раздебљати се, разгрејати (се), размазити (се), раскварити се* итд.

[УКР] Він густий вийшов, бо зовсім бульба розварилась (Барка).

Труби мінометів уже розпеклись так, що не можна було торкнутись рукою (Гончар1).

Усе їм — золотим дощем: нагороди, лауреатства, любимчики народу... Ні, розбалували ми їх! (Гончар2).

[СРП] Био се раздебљао, понешто згурио, дошао мањи (Десница).

Једна попова реч расквари све!... (Веселиновић).

Размазили сте тог вашег писара (Краков).

Овај творбени модел није нарочито продуктиван ни у једном од анализираних језика, мада је нешто продуктивнији у украјинском језику – од тридесетак интензива овог типа забележени у речнику у нашем корпусу је потврђено 11 у 26 примера. Из српског корпуса ексцерпирани смо 11 примера са 5 глагола. У српском језику знатно је продуктивнији творбени модел са префиксом *из-* (21 глагол у 74 примера): *избатинати, извикати се*²⁵⁸ (*на некога*), *изврећати (се), изгладнети, изгрдити, изгрлити (се), излудети, излупати, изљубити (се), измиловати, изморити (се), измрзнути, измршавити, измучити (се), изнојити се, изубијати, искварити (се), искињити, искиснути, искувати (се), ослабити, испатити (се), испљувати, испребијати, испсовати, истући, исушити (се), исхвалити, ишчистити* итд. коме у украјинском језику, с обзиром на селективну спојивост основа и префикса, одговара неколико творбених модела – са префиксом *роз-*: *розварити (ся), розляяти, розтоптати, розхвалити, розцілувати* итд, са префиксом *ви-*: *виголодніти, виляяти, вимордувати, вимучити (ся), висварити, вичистити* итд, *від-*: *відлупцювати, відбатожити, відтоптати* итд, са префиксом *на-*: *нажалити, накричати, намуштрувати, натомитися* итд.

²⁵⁸ Глагол *извикати се* може имати и сатуративно значење.

[УКР] Мені од вдячності хотілося розцілувати Ревеку (Андріяшик).

Цього каліку теж залишили в селі, та він скоро виголоднів і пропав (Барка).

Йому хотілось встати, підійти до цієї, напевно п'яної, ідіотки, взяти он ту палицю на стільці в кутку й відшмагати її, як останнє стерво (Багрянний1).

Сергій накричав на них, вони повернули барок, а натомість вкрали черезсідельник (Тютюник).

[СРП] Она се разбјеснила као фурија, ружно га изгрдила, треснула га двапут по глави отирачем за ноге, и опет га послала да шета (Десница).

Изљубише се, изгрлише, као да су на једном срцу лежали (Веселиновић).

Није могао оценити да ли је она толико измршавела услед болести (Петровић М.).

Не вреди бити добар када се свет толико искварио после ратова. Стари су се такође искварили (Петровић Р.2).

На крају се изударали песницама, испсовали, и онда су сви пили коњак из исте чутурице (Краков).

Префикс *из-* (*иж-/ ис-/ иш-*) у српском језику и његов еквивалент префикс *ви-* у украјинском језику изражавају значење појачаног интензитета у комбинацији са неким другим семама у оквиру неколико градуелних акционалних класа интензива. У српском језику префикс *из-* осим основног, просторног, има неколико аспектуалних значења. И. Клајн издваја следећа: 1) постизање неког циља дугим и упорним вршењем радње – глаголи типа *измолити* (које ћемо размотрити у оквиру акционалне класе позитивно-интензивних глагола), 2. сативно значење у оквиру којег разликује а) значење извршења радње до задовољења потребе или до смирења емоције коју је изазвала – глаголи типа *испавати се* (које ћемо размотрити у оквиру АК сатуративних глагола) и б) значење извршења радње у потпуности, до краја, колико год је могуће – глаголи типа *исписати* (које ћемо размотрити у оквиру АК тотално- објектних глагола), 3) дистрибутивно значење – глаголи типа *изгинути* и 4) чисто видско значење – глаголи типа *излечити* (Клајн 1 2002: 255-256). Украјински перфикс *ви-* има исту семантику: 1. *виблагати*, 2. а) *вибалакатися*, б) *вимастити* 3. *вигубити*, 4. *виміряти*, као и 5. пердуративно значење: *висидіти*. Љ. Поповић издваја нешто више акционалних значења код ових префикса: почетно – ингресивно (*излетети/вилетіти*), једнократно (*искочити/вискочити*), мултиакционално (*изговарати/вискакувати*), резултативно (*избрисати/вифарбувати*), дистрибутивно (само у српском: *испревртати*), тотално-објекатско (*избистрити/віходити*), интензивно-резултативно (*измолити/виблагати*), финално-интензивно (*изнемоћи/вистоятися*) и сатуративно (*изборити се/виспатися*), у украјинском још и мултипликативно (*видзвонювати*) (Поповић 2008: 236-242).

Код **тотално-објектне** АК интензива (ова класа, као што ћемо видети, обухвата још неколико творбених модела осим модела са префиксом *из-/ви-*) висок степен интензитета постиже се услед потпуне обухваћености објекта (ређе субјекта) ситуацијом, утицаја на све његове делове. Рашчлањеност делова претпоставља вишекратно одвијање идентичне ситуације којом се обухвата део по део објекта све док се не обухвати објекат у целини, што приближава ову АКГ дистрибутивним глаголима код којих се вишекратним идентичним ситуацијама обухвата један по један учесник, све док њоме не буду обухваћени сви учесници или велики број учесника. Ову појаву В. С. Храковски назива „квизидистрибутивношћу“²⁵⁹ (Храковски 1987: 143).

[УКР] І ліси, і болота — вирубали, висушили, але земля наша древня, сива давнина лежить на її облику (Самчук).

Днів моїх золоті бергамоти обшугали, оббили вітри (Гончар).

[СРП] Оне су често излепљене, искрпљене, изушиване (Андрић1).

Касније, (...), упорно је покушавао да их растумачи (Петровић М.).

Тотално-објектно значење веома је блиско чисто видском значењу и у појединим случајевима је тешко разлучити које од ова два значења се реализује у глаголу: [УКР] *вибілити*, *виказати*, *викорчувати*, *вимастити*, *вислухати*, *висмоктати* итд. [СРП] *избелити*, *избраздати*, *избушити*, *изгорети*, *изриљати*, *испрљати* итд. (упор. последња два примера за оба језика):

[УКР] Я накажу слугам вимастити вас дьогтем і гнати до меж моїх земель (Шевчук).

Я ж про себе все виказала (Андријашик).

Чого ти так очевидячки виказав неповагу? (Андријашик)

[СРП] Откуцани су нови јеловници и укоричени у кожу, изгланцани подови и очишћени нужници, опрани прозори и лустери (Савић2).

Екран се осветлио и приказао холографску пројекцију његовог лица испод које је у ваздуху било исписано његово име и број кредитне картице (Јакшић).

²⁵⁹ Треба напоменути да глаголи са префиксом *из-*, који је основно средство изражавања овог значења у српском језику и глаголи са префиксом *ви-*, такође централним средством изражавања тоталне објектности у украјинском језику, могу имати и дистрибутивно значење, у украјинском језику ређе: *виполонити*, *випропадати*, *випруїти*, у српском чешће *изгасити*, *изгинути*, *изобарати*, *исполагати*, *изразбољевати се*, *испотписивати* итд. Често се граница између чисто дистрибутивног и тотално-објектног значења брише: [УКР] *вистріляти*, *виницити*, *вигубити*, *вимордувати* [СРП] *искидати*, *испипати*, *истребити*, *исподвличити* и сл. Маркер дистрибутивног значења обично је облик множине именице у функцији објекта.

[УКР] Пани мусять бути винищені (Самчук).

До недавнього часу моїми сусідками були білочки. А минулої зими вистріляли навіть їх (РЕИ).

[СРП] И не допустивши да јој што одговоре, обеси се једном и другом о врат, изљуби их (Атанацковић, АСП).

Изгризли су камере, оплату, моторе и ко зна шта све још (Јакшић).

Мама Хуанита извади свитак пергаментна на коме су му били детаљно исписани греси и гурну у прорез поред улаза (Јакшић).

Тотално-објектно значење постаје уочљивије када упоредимо глаголе са истим кореном: [УКР] *вибілити* и *побілити*, *видоїти* и *подоїти*, *виказати* и *сказати* [СРП] *избријати* и *обријати*, *изгребати* и *огребати*, *излепити* и *залепити*, *налепити* итд.

[УКР] Вона видоїла корову, процїдила молоко, принесла горнятко матерї (Самчук).

Він навіть по-варварськи дав вогневі пожерти книги, які вже рахував своїми і які, іншим разом, не випустив би зі своїх цупких пальців так довго, поки не висмоктав би з них весь, до останньої каплі, сік і трунок (Самчук).

І не оплаче його мати, не поцілує в холодне чоло жона, вибілять дощі козацькі кості, а вітри розвіють прах (Тютюник).

[СРП] Човек је, први пут после дуго времена, ритуално избријао своје образе, не штедећи ни пену ни колоњску воду (Петровић М.).

Све ми је дроњке исцијепала и кожу ми је израњавала док сам се пео (Јалић).

Од старе унутрашње гуме бицикла, излепљене већ на десетак места, исечем траке (Јосић-Вишњић, АСП).

На ово значење може указивати и контекст, употреба атрибута и одредби као што су [УКР] *весь*, *повністю*, *вщент* [СРП] *сав*, *цео*, *потпуно*, *сасвим* и сл.

[УКР] Йонька, зустрівши синів, висварив їх на всі боки за таку поведінку (Тютюник).

Ранок уже *до решти* вибілив небо, і смерк поволі розтавав (Шевчук).

Черепки від нього аж блищали, так *ретельно* були вилизані (Шевчук).

[СРП] Неки од њих су били *толико* искасапљени да их је било немогуће идентификовати (Петровић М.).

Скотрља се Радош низ неку јаругу, *сав се* изубија и изгребе (Глишић)

Видео је да ту горку чашу мора испити до дна (Јанковић-Бели).

Творбени модел са префиксом *ви-* релативно је продуктиван у оба језика, уз нешто већу засупљеност у српском (у нашем украјинском корпусу заступљено је 25 глагола у 63 примера, а у српском 32 глагола у 85 примера). Мотивну базу му без изутека чине прелазни глаголи са значењем конкретне физичке радње, тачније физичког утицаја на објекат или менталне делатности усмерене на неки објекат: [УКР] *вибілити*, *видоїти*, *вижати*, *виїсти*, *виказати*, *викорчувати*, *викосити*, *вилизати*, *вимастити*, *винишпорити*, *випалити*, *вирубати*, *висіяти*, *вислухати*, *висушити*, *витоптати* итд. [СРП] *ижвакати*, *изанализирати*, *избријати*, *изгазити*, *изгланцати*, *изглодати*, *изгребати*, *изгрести*, *излепити*, *измазати*, *изрешетати*, *изувијати*, *изуједати*, *изучити*, *искитити*, *исипати*, *исписати*, *ишарати*, *ишчеткати*, *ишчистити*, итд.

[УКР] Спрага висушила йому рота, сухий язык ледь-ледь повертається (Шевчук).

Вони швидко висьорбали пійло, з'їли хліб, вилизали миски (Бердник).

Великий луг вирубали весь, думали, море збудують, а збудували болото (Гончар2).

[СРП] Руке нам је изгризао док смо му отворили вилице (Лалић).

Ту су онда и комарци који мора да су га изјели у том жабљем склоништу (Јакшић).

Последњи пут ишчеткам униформу, изгланцам цокуле (Михаиловић).

С обзиром на прелазни карактер тотално-објектних глагола честа је њихова употреба у пасиву, а партицип пасивни формиран од њих често се употребљава и у атрибутивној функцији:

[УКР] То нічого, що всі вони з п'ят до маківки вимашені грязюкою (Багрянй1).

Розтаборившись у гарно глиною вимашеній повітці, пан Згура почав... (Лепкий)

[СРП] По зидовима су излепљене слике нагих жена (Краков).

О, како би се човјек желио извући одавде, оставити све ово за леђима, па добро искупан и избријан навући свјеже фланелско одијело (Десница).

Глаголима типа *вистріляти* (патрони), *випалити* (горюче) исказује се крајњи степен тоталне објектности, а могу се дефинисати као „истрошити у потпуности”: *-Всю керасіну випалиш,—* стогнала як звичайно стара (Самчук); Сагайда бив і бив, збентежено поглядаючи, як тануть міни. Що буде, коли вистріляє міни? (Гончар).

Преовлађивање партиципа пасивног (као и активног партиципа прошлог времена код непрелазних глагола у украјинском језику при изражавању тотално-субјектног значења), укључујући и њихову употребу у атрибутивној функцији, запажамо код свих тотално-објектних глагола без обзира на формант. Ова доминација може се објаснити фокусом који је са саме ситуације померен на утицај ситуације на објекат:

[УКР] В артільному дворі його зустрів Григир, суворо оглянув забризану грязюкою коняку, журливо захитав головою(Тютюник).

Уляна ахнула: перед нею, оброслий по очі бородою, стояв Шкурупій (Тютюник).

Знеможено сіла на стару, прогнилу бочку й заплакала (Шевчук).

[СРП] Она, Богданова жена, издресирана комунистичком конспирацијом, затрована њиховим тајнама, окована њиховим светињама (Ћосић2).

А тамо напољу, уз стаклену чекаоницу облепљену наредбама и разним полицијским забранама, греју се и пуше десетак просјака (Васић1).

Он само што јекну, онако разголићен и узрујан (Андрић, АСП).

Онда је угледао газу на левој под лактици оног другог, запрљано, укаљано парче чак и недовољно причвршћено (Петровић М.).

Префикс *за-* у оба језика једно је од средстава изражавања тотално-објектног значења, заступљен са нешто мање примера у нашем корпусу (у српском 24, у украјинском 41). По правилу, ово значење је у глаголима са префиксом *за-* изражено у чистијем виду, без конкуренције са видским или

другим акционалним значењима. Сви глаголи су прелазни, а међу њима доминирају они са значењем потпуног испуњења неке запремине или површине и они са значењем потпуног прљања неке површине: [УКР] *забагнити, забризкати, забити, забілити, забруднити, завалити, заваляти, завіяти, завчити, загазувати, загатити, задарувати, задимити, закаляти, замазати, замалювати, запаскудити, запилити, зафарбувати* [СРП] *завејати, заглушити, загушити, замазати, замрљати, запљуснути, заслепети, засути, затровати, затрпати, зацрнити*:

[УКР] Вітер устиг завіяти його сірим попелом (Шевчук).

Коло ікони святих Зосіма і Савватія все було забризкане кров'ю (Багрянйй).

Федір поїхав до знайомого дяка і завчив усю службу (Андріяшик).

[СРП] Док бисмо захватили воде и нахранили стоку, снег би завејао наше стопе (Савић).

Повукох обарач, заглуши ме пуцањ (Лалић).

А бокс ти је такав: може ти и душу затровати (Михаиловић).

Значење тоталног обухвата објекта ситуацијом у оба језика имају и глаголи са префиксом *о-/об-* (који заједно са префиксима *ви-(из-)* и *за-* спада у фреквентнија средства изражавања овог значења). Као и код префикса *за-* у већини случајева реч је о просторном обухвату²⁶⁰, али не површине или запремине, већ целокупног објекта. Ово значење И. Клајн дефинише као радњу „која на објекат делује с разних страна или га на неки начин целог обухвата“ (Клајн 2002: 260). У украјинском корпусу забележено је 22 оваква глагола у 38 примера: *оббризкати, обгризти, обдивитися, обігріти, обкласти, обкосити, облатати, обліпити, обмацати, обнишпорити, обполоти, обрости, обсипати, обсісти, обсіяти, обсмоктати, обшарити, обшити, обшукати*, међу којима и три непрелазна *обледеніти, облісіти, обрости*. Из српског корпуса ексцерпирано је 17 глагола у 29 примера: *обасути, обленити, облизати, облити, обрати, обрстити, обрубити, оградити, окружити, окопати, опипати, опколити, оплести, опчинити*, међу којима само један непрелазан: *обрасти*. Непрелазни изражавају потпуни обухват субјекта ситуацијом, па се могу назвати тотално-субјектни.

[УКР] Він обмацав і те, і друге рукою і сказав, що тепер можна рушати (Тютюник).

Як відкрила Марія ворота, збіліла, ніби лицеборошном обсипали (Тютюник).

Обидві черешні, що коло школи, обліпилися білим цвітом (Самчук).

Он той /лист/ вже встиг обрости пасинками (Самчук).

[СРП] Желећи да што пре добије њен пристанак, он је обасу поклонима (Црњански1).

Зној ме облио, обрисах лице да не виде (Лалић)

²⁶⁰ О просторним компонентама значења тотално-објектних глагола в. више у Поповић 2008: 213-216.

Веровали су да има моћ да опчини свакога ко га дуже слуша (Јакшић)

Извео је аргате и откопао мајдан, који је био посве засут земљом и обрастао шипрагом и борићима (Андрић1).

Значење тоталне објектности/субјектности у смислу потпуног обухвата објекта, обухвата са свих страна изражавају, у нешто мањем броју, у српском језику глаголи са префиксима *раз-*: *разголити*, *размотрити*, *разорити*, *разрадити*, *расветлити*, *растумачити*, *расудити* (укупно 9 у нашем корпусу, 26 примера), *про-*: прелазни – *промислити*, *проучити*, *прочистити* и непрелазни – *промрзнути*, *прозенсти*, *прокиснути* (укупно 6 у нашем корпусу, 18 примера) и глаголи са префиксом *у-*: *убаљезгати*, *укаљати (се)*, *улепити (се)*, *умастити (се)*, *упљувати*, *упрљати*, *усмрдети (се)* и непрелазни *упећи (сунце)* (укупно 7 глагола у нашем корпусу, 19 примера²⁶¹). Тотални обухват површине објекта изражава се глаголима са префиксом *по-*: *погазити*, *покосити*, *полизати*, *попљувати*, *попрскати*, *посути* (6 глагола у нашем корпусу, 14 примера): Уплашио сам се да сам разголитио све што сам хтио да сакријем (Селимовић1).; Но, када их размотримо изближе, задивљава нас раскошна машта њиховога творца (Миланковић1); Затвори та проклета врата, кости су ми промрзле по робијама!(Радовановић); Све што је онде чуо, промислио би и својом главом и просејао кроз своје решето (Миланковић2); Лице му беше улепљено прашином (Павловић, АСП); Он је осећао како би сав онај срам што му је онако упљувао душу могао да уклони само ако би јавно, ту пред свима, просто и поштено признао све што је урадио те би му тек тако, попљуваном од свију, било, можда, лакше (Васић2); А улице су у Рашкој убаљезгане и упљуване! (Савић); Архимедес је, служећи се једним малим ситом, посуо камену плочу стола равномерно танким слојем тог песка(Миланковић2).

Значење тоталног деловања на површину објекта имају украјински глаголи са префиксом *з-* (17 примера): *злизати*, *злити*, *зместити*, *змити*. Глаголи са овим префиксом у украјинском језику могу изражавати и потпун обухват објекта, као, на пример експресивни разговорни *злонати*, *зместити*, *змолоти* (сва три односе се на храну), али и стилски неутрални *змалювати*, *скреслити*, *скупити*, *спродати(ся)* (последња два са семом дистрибутивности: *купити/продати много, све*): Змив землю, змиє лист, змив сліди, — наведе новий лад (Багрянний2); Камінь вріс у землю, зверху його вже добряче злизали козацькі чоботи (Мушкетик); Була війна, змела села вогненною мітлою (Самчук); Оксана принесла миску холодцю, хлопці сіли, змололи її й рушили в дорогу(Самчук); Ягор, спродавши якось у місті багатющій урожай полуниць, на весь виторг найняв духовий оркестр (Гончар2).

Семантику тоталног обухвата објекта (значење ових глагола у речнику се најчешће дефинише помоћу прилога *скрізь*, *повністю*, *цілком*) у

²⁶¹Неколико глагола с префиксом *у-* и у украјинском језику има значење тоталне објектности (*уварити*, *уколисати*, *усіяти*, *усмажити*), али у нашем корпусу је потврђен само глагол *усіяти* (и то у облику партиципа пасивног у атрибутој функцији), па се може претпоставити њихова релативно ретка употреба: Впливала невисока Югина з освітленим обличчям, усіяним дрібними зернятками недостиглого маку...(Стельмах)

украјинском језику имају и глаголи са префиксом *про-*: глагол менталне делатности *продумати*, глаголи конкретне физичке радње *прожувати*, *промаслити*, *промити*, *промочити*, *пропекти*, *просолити*, *прочистити* и еволутиви – *прогіркнути*, *прогнити*, *промерзнути*, *пропахнути*, *промокнути*, *пропотіти*, *протрухнути* заступљени у нашем корпусу у укупно 49 примера: Сухий дим приємно ввійшов йому в груди, прочистивши дихальні шляхи (Шевчук); Перваком рану промила, забинтувала її чистим полотном (Тютюник); У Клавдія Миколайовича все було продумано до деталей (Чорногуз); Сагада і Черниш вже промокли до кісток (Гончар1); Василь Денисович прямує до стайні, що наскрізь пропахла міцним амонієм і потом (Стельмах); Оріся виїхала до потоку, що промерз льодком аж до самого дна (Тютюник).

Од већине²⁶² тотално-објектних глагола у украјинском језику образују се секундарни имперфективи којима се означавају ситуације усмерене на тотални обухват објекта или неког његовог дела: *вибілити-вибілювати*, *виїсти-виїдати*, *викосити-викошувати*, *вилизати-вилизувати*, *вимастити-вимащувати*, *висіяти-висівати*; *забагнити-забагнувати*, *забруднити-забруднювати*, *завалити-завалювати*, *завчити-завчати*, *замазати-замазувати*, *запилити-запилювати*; *обгризти-обгризати*, *обдивитися-обдивлятися*, *обкосити-обкошувати*, *обмацати-обмащувати*, *обнишпорити-обнишпорювати*, *обрости-обростати*; *злизати-злизувати*, *злити-зливати*, *змести-змітати*, *змити-змивати*; *прогнити-прогнивати*, *продумати-продумувати*, *прожувати-прожовувати*, *промити-промивати*, *пропекти-пропекати*, *прочистити-протицати* и тако даље: Мальва вилизувала миску і просила ще (Іваничук); Потім підходить до першого куца, обдивляється з усіх боків, вибирає (Винниченко); Сила ж у московського царя, кажуть, зродилася така, як грізний вітер,—усе змітає (Загребельний1); Кожного ранку і вечора дбайливо промивав він Володькові рану (Самчук).

Нешто је већи број тотално-објектних глагола од којих се у српском не образују секундарни имперфективи²⁶³, али се ипак може рећи да је то пре изузетак него правило, те да се секундарни имперфективи образују од већине глагола ове акционалне класе: *избријати-избријавати*, *излепити-излепљивати*, *изучити-изучавати*, *искитити-искићивати*, *истипати-истипавати*, *исписати-исписивати*, *ишчистити-ишчишћавати*, *ишчитати-ишчитавати*; *завејати-завејавати*, *заглушити-заглушивати*, *засути-засипати*, *затрпати-затрпавати*, *зацрнити-зацрњивати*, *обасути-*

²⁶² Секундарни имперфективи не образују се, на пример, од глагола: *винишпорити*, *завалјати*, *завергати*, *закаљати*, те од глагола који означавају свеобухватан резултат еволутивног процеса типа *обледеніти*, *облисіти*, *прогіркнути* и сл.

²⁶³ Секундарни имперфективи не образују се, на пример, од селедећих тотално-објектних глагола: *ижвакати*, *изанализирати*, *избатинати*, *изгазити*, *изгланцати*, *изглодати*, *изгребати*, *изрешетати*, *изувијати*, *изуједати*, *ишарати*, *ишчеткати*, *замазати*, *замрљати*, *затровати*, *обрати*, *обрстити*, *прозепсти*, *прокиснути*, *растумачити*, *укаљати (се)*, *упрљати*, *усмрдети (се)* *упећи (сунце)* итд.

обасипати, облепити-облепљивати, облизати-облизивати, облипати-облипати, обрасти-обрастати, опипати-опипавати, опколити-опколјавати, оплести-оплитати; размотрити-разматрати, разрадити-разрађивати, осветлити-осветљавати, промислити-промишљати, проучити-проучавати, прочистити-прочишћавати, промрзнути-промрзавати. Секундарни имперфектив не образује се од тотално-објектног глагола *разгледати*. Наводимо неколико примера: Узалуд је он пажљиво ишчитавао све новине, Вукашиновог имена нигде није било (Ћосић1); Пролетњи ветар носи њихове беле пахуљице, засипа цео крај и стакла на нашим колима (Андрић1); Манастир у долини обраста аптовином и коврагом (Ненадић); Он поче разматрати корак по корак сва збивања која су претходила догађају ... (Јанковић Бели); Очи му напрегнуто и пажљиво разгледају свако сумњиво место (Ранковић); Напрегнуто га је проучавала, али није могла да докучи због чега (Јакшић).

Секундарни имперфективи не образују се у српском од тотално-објекатних глагола са префиксом *по-* (*погазити, покосити, полизати, поплувати, попрскати*) и нешто ређе се образују од глагола ове класе са префиксом *у-* (*укаљати (се), упрљати, усмрдети (се) упећи (сунце)*), али: *улепити (се)-улепљивати (се), умастити (се)-умашићивати (се), упљувати-упљувавати* – ниједан потврђен у нашем корпусу).

Појачан интензитет, обично у спрези са значењем продуженог трајања или вишекратности, може довести до позитивног или негативног ефекта по агенса. Ово значење имају класе које ћемо назвати позитивно-интензивним и негативно-интензивним акционалним класама. Ове АКГ обично се разматрају²⁶⁴ у оквиру специјалне резултативности (Поповић 2008, УГ 1986, Соколова 2003, Шелякин 1987) или резултативности у ширем смислу (ТМУМ 2004) иако се овде о резултату у аспектуалном смислу (унутрашњем резултату на који је усмерена ситуација) уопште не може говорити када је реч о интензивно-негативним глаголима: *носити обућу, одећу* – ситуација није усмерена ни на какав резултат, а „ефекат“ који се постиже дугим, учесталим, интензивним одвијањем ситуације – *износити обућу, одећу* јесте последица таквог одвијања ситуације а не саме ситуације по себи; упор. укр. *носити* – *зносити, кричати* – *докричатися* и сл. У том смислу се код негативно-интензивних глагола или интензива негативног ефекта може говорити о акционалним мутацијама а не модификацијама, иако код појединих глагола ове АКГ типа [СРП] *износити* [УКР] *зносити* не долази до измене валентног потенцијала (као, рецимо, код украјинских глагола типа *докричатися* који се

²⁶⁴ Са изузетком Ј. Ставнице коју их разматра у вези са значењем степена интензитета и ефикасности као аугментативно-позитивну и аугментативно-негативну АК (Ставница 2003/4) и Б. Тошовића који их такође разматра у оквиру модификација степена, и то прекомерно-интензивне АКГ (Тошовић 2009).

могу употребљавати апсолутивно (као и мотивни *кричати*) или са допуном у облику генитива са предлогом *до* (*докричатися до лиха*).

[УКР] Є решенів за порушення строків виносити догани, так що гляди, щоб і ти не доплигався (Тютюник).

Сорочка на мені чорна, заношена, нужа мене напала... (М. Коцюбинський, ЕКУ).

[СРП] Нисам се улежао последњих годину дана, већ најмање три године, што ће рећи да је стање много горе (РЕИ).

Морала је да одбаци горњу, од сунца и ветра испуцалу кору, као да збацује изношено одело (Олујић¹).²⁶⁵

Позитивно-интензивне глаголе можемо поделити на две групе с обзиром на семантику мотивног глагола. Прву групу чине глаголи типа [СРП] *измолити* [УКР] *випросити* образовани од терминативних глагола који означавају ситуације усмерене на постизање одређеног резултата, те они представљају резултативе у аспектуалном смислу (*молити за помиловање – измолити (добити) помиловање*, упор. укр. *просити пощади – випросити (добитися) пощади*). То су глаголи: [СРП] *изборити (се), извојевати, издејствовати, изнудити, измолити, испросити* итд. [УКР] *виблагати, виканючити, виклопотати, випросити, випрохати* и сл. те поједини глаголи са префиксом *до-* и постфиксом *-ся*: *добудитися, допроситися, дошукатися*²⁶⁶.

[УКР] І сьогодні, хоч і виблагала у султана *цей незвичайний виїзд*, (...) так і не знала, що це їй принесе, па що сподіватися, чого дождати (Загребельий¹).

Грицька батько давно вже відділив, оженивши, випрохав йому в громади *грунт* на краю села (Грінченко).

Наступного дня я випросив у кашоварів *телятини* (Андріяшик).

Він виклопотав місце викладача в українській гімназії (Корсак).

На світанні добудитися не могла, щоб встав і йшов щось робити... (Чендей, УП).

Вмерлого не розбудиш, багача не допросишся, його не проси, а сам бери, що візьмеш, те й твоє (Лепкий).

Довго її гортав, *шукав*, мало що розбираючи, але нарешті таки дошукався, *через що так зробила волюсть* (Грінченко).

[СРП] Кад Вукадин чу за паре, удари у јужно наречје које је употребљавао кад год треба *што измолити* (Сремац, АСП).

Не без много плача, искамчилаје од кир-Аранђела *обећање*, да ће отићи до патријарха Шакабенте и да ће измолити, некако, *свештеника, који ће је од једног брата одрешити, а за другог привенчати* (Црњански¹).

И смејем се у себи, (...), што знам колико би тужан био мој одлазак под комарник да овај *позив* нисам извојевао (Петровић Р.1.)

²⁶⁵ У нашем корпусу нашли смо само примере употребе партиципа пасивног глагола *износити*, и то у атрибутивној функцији.

²⁶⁶ Уз могуће разлике у валентности – глагол *випросити* подразумева инанимантан објекат, *допроситися* – анимантан (в. примере).

Тако и наш Георгиус издејствова своје помиловање (Миланковић1).

Он признаје да је тај руски ђенерал имао ћесарску дозволу, али само за оне који су апишит из војске већ раније били испросили (Црњански2).

Другу групу чине глаголи типа [СРП] *искукати* [УКР] *висидіти* образовани од атерминативних глагола који означавају ситуације без усмерености на постизање резултата одређеног, предвиђеног њиховом семантиком (*кукати* - ?, *сидіти* - ?). Када се оваквим ситуацијама „зада“ одређени циљ, оне постају усмерене на њега, а њиховим интензивним, упорним, дугим одвијањем постиже се ефекат који одговара том циљу (*искукати повишицу*, *висидіти згоду*). У ову групу спадају и глаголи код којих се мења уобичајена усмереност типа [СРП] *испословати* [УКР] *виговорити*: када је резултат („ефекат“) ситуације *пословати* изражен глаголом *испословати*, онда она више нема уобичајено значење активности (скупа активности) усмерене на обављање одређених послова (*бака послује по кухињи*, *фирма послује са државом*), већ означава интензивну, дуготрајну активност (скуп активности) усмерену на постизање одређеног спољашњег циља (*испословати корисне ствари*); украјински глагол *виговорити* не означава унутрашњи резултат ситуације означене глаголом *говорити* усмерене на просто продуковање одређеног говорног сегмента, већ постизање неког спољашњег циља захваљујући интензивном, дугом, упорном говорењу (*Вони говорили (...)* – *Вони виговорили ще одну корову*). Овде је, дакле, реч о акционалним мутацијама, праћеним изменама валентног потенцијала²⁶⁷ – док се мотивни глагол употребљава углавном без допуне, уз позитивно-интензивни је обавезна допуна (иако је могућа њена елипса) у облику акузатива без предлога или зависне објекатске клаузе са везником *да/щоб*, односно генитива без предлога или са предлогом *до* (украјински глаголи

²⁶⁷ До промене валентног потенцијала долази и код појединих глагола прве групе: [УКР] *благати* (апсолутивно) или *благати про що* – *виблагати що*, *клопотати*, *клопотатся* (апсолутивно) или *клопотати*, *клопотатися*, *щоб...* – *виклопотати що*, али *канючити що* – *виканючити що*, *сватати кого* – *висватати кого*; [СРП] *борити се* (апсолутивно) или *борити се за шта* – *изборити шта*, али *изборити се за шта*, *војевати* (апсолутивно) или *војевати за шта* али *извојевати шта*, *молити* (апсолутивно) или *молити за шта* – *измолити шта*. Као што се из наведених примера види, до измене валентности не долази само у случајевима када мотивни глагол и сам управља допуном у облику акузатива без предлога. Осим акузативом без предлога, позитивно-интензивни глагол може управљати и зависном клаузом са везником *щоб/да*:

[УКР] Граф, графиня й принцеса мають тепер усього три кімнати та ще невеличкий салон із роялем — *салон насилу випрохали* (Винниченко).

Він, нарешті, *випросив* у лікаря *дозвіл* виходити не тільки в коридор, ба навіть надвір (Микитенко, УП).

Баба *випросила* хлопців, *щоб затагли на хату колесо* (Блізнець, УП).

[СРП] Покушавала је да *измоли милост*, да Божича не одведу у Грац, на Шлосберг (Црњански2).

Смишљао како да од трговца који га је повео на пут *искамчи нешто новца* (Велмар-Јанковић).

Измолити смо да нас ставе у исту клупу (Десница).

Прота *измоли* од Турака *да се бар војвода Чутић пошаље да извиди у чему је неспоразум* (Велмар-Јанковић).

настали комбинованом творбом са префксом *до-* и постфиксом *-ся*). У другу групу спадају глаголи: [СРП] *излагати, искукати, исклимати, испословати, ислужити* [УКР] *вїбігати, вибрехати, виговорити, висидїти, виторгувати* итд. и већина глагола са префксом *до-* и постфиксом *-ся* (осим глагола типа *допроситися*): *дописатися, доробитися, досидїтися, дослужитися* итд. Треба истаћи да, иако је ова група бројнија од прве (уколико се узму у обзир све творенице које наводи речник), наведени глаголи слабо су заступљени у нашем корпусу и немају велику фреквенцију.

[УКР] Сїла на порїг, спустивши ноги на приступці, і здалося, що готова тут сидїти довіку... Була готова тут висидїти мою згodu (Федорів).

Свати говорили, поки не виговорили зайву сотню карбованців, ще одну корову, третю пару волів, ще й Килину, (І. Нечуй-Левицький, ЕКУ).

Із самого ранку товчусь, обїд зварїла, запoлoчї вибігала (Яновський).

Має прецінь ордени, до капітанських погонів дослужився (Федорів).

А всього доробився власною працею і пильністю (Чайковський).

Цїлу осїнь він баришникував, мїнявся коровами, доки домїнявся до того, що привїз не корову, а телицю-ялівку з підпущеним телям (Тютюник).

[СРП] Ако језик не излаја, глава не исклима (Срп.нар.пословица, ЕКС).

Био сам задивљен видевши *колико је корисних ствари* овај Француз испословао за Србију (В. Лазовић, ЕКС).

Сам је себи израдио, и платио *положај* (Црњански²).

И код прве и код друге групе глагола, реч је, дакле, о конативним ситуацијама у којима субјекат тежи да постигне унутрашњи или спољашњи резултат чије је достизање у извесној мери проблематично и постиже га након интензивних, дуготрајних или више пута понављаних покушаја (Милјутина 1998: 316), чије се значење може дефинисати као „интензивно (дуго, упорно) чинећи X постићи Y“. Семантика градуелности на специфичан је начин испољена код глагола овог типа: интензитет који се оцењује као „изнад узуалне норме“, као и трајање („дуго, дуже од узуалне норме“) истовремено су адекватни модалној норми с обзиром на задати циљ („онолико интензивно, упорно, дуго колико је потребно“) те горенаведену дефиницију можемо модификовати у „довољно интензивно (дуго, упорно) чинећи X постићи Y“.

Глаголи које смо назвали позитивно-интензивним представљени су у српском језику творбеним моделом са префиксом *из-*, а у украјинском префиксалним творбеним моделом са префиксом *ви-* и префиксално-постфиксалним са формантом *до-...-ся*. Мотивну базу творбеног модела са префиксима *из-* у српском, односно *ви-* у украјинском чине глаголи који означавају конативне ситуације са значењем најтипичније представљеним глаголом „молити“ [УКР] *благати, канючити, молити, просити, прохати*

[СРП] *камчити, молити, мољакати, просити* те глаголи који означавају различите активности: [УКР] *воювати, клопотати, торгувати* [СРП] *војевати, глумити, мешетарити, ратовати, служити, пословати*, ређе глаголи говорења [УКР] *брехати, говорити* [СРП] *викати, јаукати, кукати, лагати* и глаголи са значењем понашања [УКР] *хитрувати*[СРП] *лукавити*. У украјинском језику у мотивну базу творбеног модела са префиксом *ви-* улазе и глаголи кретања, те стални глагол *сидіти*. Овај творбени модел слабије је продуктиван у оба језика. РСКЈ и РСЈ бележе око 30 оваквих глагола, од чега је у нашем корпусу потврђено 13: *изборити (се), извојевати, издејствовати, излајати, измолити, изнудити, израдити, искамчити, исклимати, искукати, испословати, испросити, испросјачити*. Ови глаголи заступљени су у укупно 48 примера, а међу њима је најфреквентнији *измолити* (30 примера). ЕСУМ бележи око 25 интензива позитивног ефекта, од чега је у нашем корпусу представљено 11: *вібігати, виблагати, виговорити, вижебрати, виканючити, виклопотати, вомотити, випрохати, випросити, висидіти, виторгувати*. Из корпуса смо ексцерпирали 65 примера, а најзаступљенији су глаголи *випросити* (25 примера) и *виблагати* (17 примера). Од свих украјинских позитивно-интензивних глагола осим оних образованих од глагола кретања – *вібігати, віходити*, т е глагола *вихитрувати*, могу се образовати секундарни имперфективи, али је у нашем корпусу потврђен само глагол *випрошувати*: До Сулеймана прилучилася Роксолана і випрошувала в султана *дітей і молодих жінок*, даруючи їм волю (Загребельний¹); Він нас усіх любив, здалека іржав, впізнаючи маму й тата, і хапав губами за руки, випрошуючи шкоринку хліба (Федорів).

У српском језику секундарни имперфектив има само глагол *измолити* – *измољавати*, потврђен у нашем корпусу једним примером: И капетан Танасијевић трећи пут узаманце долази чак с позиције на лађу, с тешком муком измољавајући допуштење од команданта (Лазаревић, АСП).

Префиксално-постфиксални творбени модел још је мање продуктиван. Осим глагола *добитися, домогтися*²⁶⁸ који имају уопштено значење „постићи, остварити“, док њихови видски парови *добиватися, домагатися* имају значење „упорно покушавати остварити“, речником је обухваћено још 12 глагола овог типа, а у корпусу потврђено 7: *добудитися, додзвонитися, допроситися, доробитися, дослужитися, достукатися, дошукатися*, од којих већина има секундарне имперфективе (осим глагола *добудитися* и *допроситися*), при чему је у нашем корпусу потврђен само *дошукуватися*: Якийсь алхімік дошукувався філософського каменя (Антоненко-Давидович); Поскидали з печі лахмітини, в яких дошукувалися жмені зерна (Барка). У групу позитивно-интензивних глагола могу се сврстати и глаголи *догукатися, докричатися* (до

²⁶⁸ Цей служить в Червоній Армії, добився двох кубиків, і його портрет висить на покуті поміж рушниками (Тютюник); Цей домігся перед правлінням для дівчат нових куфайок та чобіт гумових (Гончар²).

когось, щоб почули), као и глагол *додуматися* (до чогось розумного) – в. ТМУМ 2004: 241.

Глаголи са префиксом *до-* и постфиксом *-ся*²⁶⁹ заправо су основно средство изражавања тзв. **негативно-интензивног значења** које се такође одликује продуженим трајањем и високим интензитетом, али са негативним последицама по субјекта. Семантика ових глагола такође може дефинисати као „дуго, упорно, интензивно чинећи X постићи Y“, али резултат Y није циљ који је субјекат себи поставио, није жељен, па су и последице по агенса негативне. Овај творбени модел је продуктиван, речник бележи око 70 негативно-интензивних глагола са префиксом *до-* и постфиксом *-ся* (од којих је већина обележена као разговорни), а њихову мотивну базу чине углавном атерминативни глаголи говорења, различитих активности, кретања, као и статални глаголи. У нашем корпусу представљено је 16 глагола ове АКГ: *добалакатися, добігатися, добрехатися, довоюватися, догратися, докричатися, допануватися, допанькатися, допитися, доплигатися, допрацюватися, досидітися* и *доходитися*. Ови глаголи, с обзиром на свој разговорни карактер, заступљени су у нашем књижевном корпусу у тек 23 примера, али електронски корпус потврђује њихову велику фреквентност: Латочка знайшов Орісю на стежці. Вона вже йти не могла, сиділа, обхопивши вербу руками, і озвірілими від болю очима благально дивилася на свого рятівника.— *Доходилася*, чортова дурепа, — вилаявся він (Тютюник); Из хати почувся стогін. — *Догралися*, — пробурмотів Йонька і став збиратися в дорогу (Тютюник); Думав, пануватиме... Еге... *Допанувався*. Хутко штиблети на постолі змінював, а фраки, так, мабуть, до цього часу “муль” жере в скрині...(Самчук); — Не піду я до Барила Буде з мене й Шугалії. *Допанькались!* (Кучер); “Вдаю! — відповів гетьман і вказав на крісло.— Сідай, князю!”/ “Спасибі милості вашій. Висидівся на раді”/ “Я також. І *досидівся*, бачите, до чого”(Лепкий); А обмолотилися, буряки стали копати та й *докопалися* — учора думали, що й попропадаємо з ногами: морозище ж отакий, а ми босі (Головка).

Из корпуса смо ексерпирали и неколико примера са негативно-интензивним глаголима који нису забележени у речнику, што такође потврђује продуктивност овог модела: *догавкатися, допратися* и *дохвалтися*:— Ти *догавкаєшся!* Ну на якого чортового батька ти в політику лізеш? (Тютюник); Оріся заходилася виполіскувати шмаття. (...) Коса розплелась і полізла за шию. — Оце *допралась*, — посміхається Оріся. — Ну, й поправляти не буду. Хто тут мене бачить? (Тютюник); А того, що дуже ми багато хвалилися: техніка у нас — найкраща, кордони у нас — на замку. От і *дохвалилися* (Тютюник).

²⁶⁹ Говорећи о карактеристикама овог типа глагола у руском језику Ана Зализњак и Д. Шмелов издвајају два типа ових глагола: „Ако у значење мотивног глагола улази идеја циља, твореница на *до-...-ся* означава остваривање жељеног резултата улагањем великог напора, тешко, савлађујући препреке (...). Од глагола који не укључују идеју циља твореница на *до-...-ся* означава остваривање нежељеног и непредвиђеног резултата“ (Зализњак, Шмелев 1997: 98).

Једним те истим глаголом може бити представљена ситуација чије дуго и интензивно вршење може имати и негативне и позитивне последице. Упор. А позавчора Тимко із Тетериною Орисею в степ під ручку ходили. Вони таки доходяться... (Тютюник) и Ходив, ходив аж доходився. *Тепер він тут пан*, Троцький (Самчук).

Последица може бити експлицирана допуном у облику генитива са предлогом *до* или зависне клаузе са везником *до того, що*: Поверне і пужне пружним струменем, щоб пригасити материн розбуялий вогонь, щоб протверезилась, не докричалась до лиха зразкова квартална, героїня четвертої домни (Гончар2); Вінничанин допрацювався до перелома (РЕИ); 30 львівських митників допилися до того, що керівництво не впізнали (РЕИ). Најзад, негативан ефекат може бити истакнут употребом фразеологизованих конструкција типа *на свою голову*: Та й у тебе, Чубенко, тиф, передавай команду і лягай, от і добігався на свою голову (Яновський).

Запажамо честу употребу ових глагола у облику другог лица једине и множине футура при изражавању упозорења или претње:— Ну-ну, ти добалакаєшся! — витріщився Гаврило і, взявши за плечі, виштовхнув брата ще далі (Тютюник); Ага, думаю, ти в мене дограєшся. Зараз я тебе зловлю (Блізнець, УП); Брешіть, брешіть, воріженьки, /Добрешетесь лиха (Укр. нар.песма, ЕКУ); Але навіть застереження на кшталт “вони добігалися, добігаєшся і ти”, аніяк не вплинули на синів вибір (РЕИ).

У српском језику не постоји еквивалентан творбени модел, те се ово значење изражава описно помоћу конструкција типа *настрадати због...*, *надрљати због...*, *довести до...* и сл.: [УКР] І досидівся, бачите, *до чого* [СРП] И видите *до чега* ме је довело то седње; [УКР] — Ти догавкаєшся! Ну на якого чортового батька ти в політику лізеш? [СРП] Надрљаћеш због свог језика! Ког се ђавола петљаш у политику? [УКР] А того, що дуже ми багато хвалилися: техника у нас — најкраща, кордони у нас — на замку. От і дохвалилися [СРП] А зато што смо се много хвалили (...) Ето шта смо постигли [УКР] Та й у тебе, Чубенко, тиф, передавай команду і лягай, от і добігався на свою голову [СРП] Па и ти, Чубенко, имаш тифус, предај некоме команду и лези, ето како си настрадао /ето шта си зарадио/ јурцајући тамо-амо итд. Када је негативна последица прецизирана, ово значење можемо пренети и на нивоу сложене реченице са корелативном заменицом *тако, толико* којом се указује на појачан интензитет у главној и везником *да* у зависној клаузи, у којој се указује на последице интензивног одвијања ситуације: [УКР] 30 львівських митників допилися до того, що керівництво не впізнали [СРП] 30 лавовских цариника толико се напило да нису препознали руководство.

У негативно-интензивне глаголе спадају и глаголи са значењем „дугим, интензивним деловањем довести нешто/некога у лоше, неупотребљиво стање“, блиски суфицитним ексцесивима. Ово значење у украјинском језику изражава се творбеним моделом са префиксом *за-*, који се одликује слабом продуктивношћу. Речник бележи 18 оваквих глагола, а у нашем корпусу је у

12 примера потврђено 9: *забалакти, загодувати, закусати, залікувати*²⁷⁰, *залоскотати, заносити, заїздити, зачитати, зачовгати*. Ови глаголи често се употребљавају у облику партиципа пасивног. Код глагола *загубити, задражнити, замордувати, замучити, засмикати, затомити*, који су нешто фреквентнији (заступљени су у нашем корпусу у 31 примеру) сема негативног утицаја на објекат присутна је и у значењу самог глагола: Бережись, а то мати *загодує* тебе (Грінченко); Бачить шляхтич, що не жарти, що коня муха *закусає*, дає пахолкові городському золотого, щоби виліз на вежу і коня відрізав (Чайковський); „Лоскотарка“ мала такого „злодія“ схопити й *залоскотати* до смерті (Багрянний1); Коли дозволите, то ми ладні *заїздити* не одного коня вороного, а до вас в Суботів прибудем (І. Нечуй-Левицький, ЕКУ); Я або збожеволюю, або мене *замучать* і вб'ють (Винниченко); Про сина ще розповідала, що його фашисти десь *замордували*, юного, як цвіт (Гончар2).

У српском језику значење негативног ефекта услед дужег и/или интензивнијег одвијања ситуације изражава се малобројном групом глагола са префиксом *из-*. Глагол *износити* има значење „дугим, интензивним коришћењем довести нешто/некога у лоше, неупотребљиво стање“ (упор. укр. глаголе са префиксом *за-* типа *заносити, зачитати*), а ово значење РСКЈ наводи и за глагол *изжахати (коња)*. Такође се уочава и код глагола *исплатати, искапати* у фразеологизованим конструкцијама *исплатати очи, искапати очи*. И ови се глаголи најчешће употребљавају у облику партиципа пасивног, опет у атрибутивној функцији: После десет година брака, и шест порођаја, те *очи* више нису гореле, него су *биле исплакане* и мутне (Црњански2); Овако обучена, као што ме видиш, пала сам у кревет, па плакала, плакала — мишљах, *очи* *ћу исплатати* (Глишић); И ја да не плачем!... Та *искапаћу оба ока моја!*... (Веселиновић).

Значење појачаног интензитета са нијансом марљивости, посвећености („старанно“, „дбайливо“) у украјинском језику има и низ глагола насталих префиксално-суфиксалном творбом са формантом *ви-(...)-ува-*, које ћемо назвати **мультипликативним интензивима**. Ови глаголи обично се сврставају у итеративне АКГ и за њих се користе термини усложњено-интензивни (Шелякин 1987: 84, Исаченко 1960: 283) и дискретно-аугментативни (Ставницка 2003/2004: 9). Већина од њих и јесте образована од мултипликативних глагола те означава такву ситуацију у којој се понављају појединачни квантови и то појачаним интензитетом, типа *виблискувати*, али међу њима има, иако знатно мање, и таквих глагола који не означавају мултипликативне, већ линеарне ситуације као што су *вималювати, виспівувати, витанцьовувати*, који такође имају значење појачаног интензитета, те је сврсисходније разматрати их у оквиру градуелних

²⁷⁰ Код глагола *залікувати* уочавамо хомонимију значења позитивног и негативног ефекта: Давня назва Волошки — centaure — по імені Кентавра, який соком цієї квітки *залікував* собі рани, нанесені Гераклом (РЕИ); Хоча добре відомо, що той був поранений, і не надто вже загрозливо, однак ж *залікували до смерті* свої (РЕИ).

акціоналних модифікація, него у вези са плуралним модифікаціјама. Иако релативно малобројни (речник бележи нешто преко 30, а наш корпус 17 твореница овог типа), ову класу чине прилично фреквентни глаголи – из корпуса је ексцерпирано 194 примера са њима: *виблискувати, вибрикувати, вигойдувати, видзвонювати, видзьобувати, визбирувати, вимальовувати, вимахувати, вимішувати, виплигувати, висвистувати, виспівувати, вистукувати, витанцьовувати, витрублювати, вишукувати, вишумовувати, укључујући* и глагол *вицвіркочувати*, који није забележен у речнику: І вже на перший день Великодня, коли без перерви дзвони видзвонюють і все довкруги радіє, Матвій враз заявив, щоб Настя готувала йому харчі на дорогу (Самчук); Це, мабуть, нудно і... трохи страшно щоденно нидіти в замкненій церкві й вишукувати тайни... вишукувати десь поміж камінням, під штукатуркою старі образи? (Федорів); Цвірінькають дрібні пташки, виспівують у гіллі, вицвіркочують у густому листі (Загребельний1); А очі так і виблискують, так і шмигляють, як у лукавого шевця (Гютюник); Навколо відьом вистукували ратицями чорти і вимахували хвостами (Шевчук); Шкрябали перами писарі за столами, і друкарка вицокувала тонкими білими пальцями на старенькій розхлябаній машинці (Головко).

Појачан интензитет често је истакнут одговарајућим одредбама или контекстом: Серце вистукувало *ковальським молотом* (Андріяшик); Місцух раптом закричав, *дико* вимахуючи руками (Шевчук); *Мені чути з долини*, як ти вигримуєш (Андріяшик); А в полі сяде під півкопою, вишиває та *голосно на ціле поле* виспівує (Самчук); Юсуф *завзято* вимішував молоко в казані (Іваничук); Я добре задихався, поки крутими залізними сходами, що видзвонювали під моїми черевиками *на цілу притихлу каменницю*, вихопився на верхотуру (Федорів).

Будући да у српском језику не постоји одговарајући творбени модел, ово значење изражава се аналитички – спојем глагола неутралног интензитета и одговарајуће одредбе или лексичким интензивима: [УКР] без перерви дзвони видзвонюють [СРП] звона *звоне /одзвањају/ непрестано и гласно*; [УКР] А очі так і виблискують [СРП] А очи *севају ли севају*; [УКР] друкарка вицокувала [СРП] дактилографкиња је *зането /марљиво/ куцала* итд.

Остала средства изражавања појачаног интензитета процесуалних обележја

Као еквативност, и интензивност и деинтензивност могу бити изражене лексички. Лексеме које у свом значењу имплицитно садрже сему појачаног интензитета назваћемо лексичким интензивима. Они су обично емоционално обојени и стилски маркирани, мада не и обавезно²⁷¹ – стилски неутрални су, на пример, такви лексички интензиви као што су [УКР] *благати, бушувати, захоплюватися, кричати, ненавидіти, молити, мчати, обожнювати, палати,*

²⁷¹ О стилским карактеристикама украјинских глагола са значењем појачаног интензитета в. Мусиенко 2007, такође у Мусиенко 2006.

палахкотіти, прагнути итд. [СРП] *беснети, блештати, буктати, викати, заударати, жудети, јурити, мрзети, обожавати, одушевљавати се, преклињати* итд. Изразитом експресивношћу одликују се, на пример, такви лексички интензиви: [УКР] *бузувiрствувати, грякати, дертися* (у значењу „дуже голосно кричати“), *дубіти, жбурляти, коренити, кортіти, костити, літати* (у значењу „мчати“), *мандражувати, метляти, пекти* (у значењу „гріти“), *періщити, перцювати, пірити, ревіти, репетувати, решетитися, тарабанити, теліпати, хлюцати, цебеніти, шкварити, ярувати, ятритися* итд. [СРП] *баздети, брусити* (чешће СВ *избрусити* у значењу „изгрдити“), *грувати, дерњати се, дерати се, десетковати, дречати, жарити, ждерати, запањивати, запрепаићивати, јести се* (у значењу „бринутити“), *летети* (у значењу „јурити“), *млетити, пећи* (у значењу „грејати“), *пљуштати, рибати* (у значењу „грдити“), *ридати, торокати, урлати, фрљачити, шикљати* итд.

[УКР] Вгорі гойдалися місяць і дерева, сльози мочили їй лице, і вона просила, молила не займати її, хоч уже давно була займана і хоч нікуди уже їй утекти (Шевчук).

Грузовики жбурляли громові гасла, сипали сміх і пісню, спалахували вогнем кумачів і кров'ю молодих відкритих грудей, блискали непідробленим світлом очей і криком піонерів і гриміли далі – непереможні символи весни (Микитенко, УП).

І тільки ще дужче після того сонце пече; все чисто чорніє, і годі (Барка).

[СРП] Бринеш се за своју и моју породицу, за све бедне и сиромашне, а сви који те познају, поштују те и обожавају (Миланковић2).

— Шта се дереш ту као магарац? — упита га он оштро (Веселиновић).

Убила те влага и мокра коначишта на ледини, месаина коју си пождерао, ракијчина коју си полокао, излежавање по хладовини, (...) те сад тежак и гломазан грмиш за момчићем, мрзиш га што му ништа није тешко (Николић).

У лексичка средства изражавања појачаног интензитета спадају и тзв. интензификатори – лексеме које представљају „експлицитна средства интензификације“ (Родионова 2005: 159) – реч је углавном о прилозима типа [УКР] *сильно* [СРП] *јасно* који функционишу као одредбе мере и степена, ређе о речцама или узвицима које поред појачаног интензитета изражавају и неочекиваност, зачуђеност говорника јачином испољавања [УКР] *уже, як* [СРП] *ала, како*. Значење појачаног интензитета у овом случају реализује се ван самог глагола, а значење интензивног одвијања ситуације проистиче из споја глагола са одговарајућом одредбом, па можемо говорити о лексичко-синтаксичким средствима изражавања појачаног интензитета процесуалне ситуације. Поред интензификатора типа [УКР] *вельми, дуже, сильно* [СРП] *веома, врло, јасно, много*, појачан интензитет могу изражавати и други прилози који у свом значењу садрже и сему појачаног интензитета: [УКР] *відчутно, добряче, енергійно, жахливо, жадібно, міцно, нестерпно, палко, помітно, так, стільки, страшенно, страшно, чимдуж* [СРП] *ватрено, добрано, доста*,

енергично, жестоко, жудно, итекако, неиздрживо, осетно, приметно, тако, толико, силно, снажно, страшно, ужасно итд.²⁷². У украјинском језику редупликацијом прилога још више се истиче појачан интензитет (последњи пример).

[УКР] Мерзну і *дуже* в грудях болить; починаю обмацувати, руки липнуть, щось потроху спливає з пальців і крапає (Барка).

Вельми хочеться козакові бодай краєм ока зазирнути в господній дім (Мушкетик).

Сторож *сильно бив* по головці, і дошка в хлоп'ячих руках стрибала (Шевчук).

Тепер вона *страшенно мучиться* з ним (Винниченко).

Він довго не міг заснути знов, *так розхвилювався!* (Барка).

— Мамо, — червоніючи, зриває хустку, кидається до матері, *міцно охоплює* руками її шию і *кріпко-кріпко припадає* до грудей (Стельмах).

[СРП] Ово га *веома* уплаши и побрка му и оно мало реда што га је имао (Ранковић).

Зато га је народ *врло* заволео, поштовао и слушао (Глишић).

Лазар је осећао како му срце бије *јак*о (Андрић1).

Он је ипак *много* плакао за сандуком очевим тога незаборављеног дана (Васић1).

Крв му обли шаке цедећи се низ прсте, ударао је *жестоко* комадом цигле истовремено по прстима и по ексерима (Радовановић).

Као и већина његових вршњака, и он се враћа тешка срца, после дугих летњих дана слободе, игре и нерада, које деца *тако* воле (Андрић1).

Нисам знао да се све *толико* плаши ножа (Ћосић1).

На нивоу просте реченице појачан интензитет се изражава и синтаксичком везом предиката са одредбама израженим предлошко-падежним конструкцијама фразеолошког типа – до+ генитив [УКР] *до болю, до знемоги, до сліз, до упаду*, [СРП] *до бола, до изнемоглости, до суза* итд. Ову функцију имају и конструкције са предлогом з/с + инструментал, при чему је у српском језику могућа и честа употреба инструментала без предлога: [УКР] *з силою, з жаром, з опалом, з завзяттям*; [СРП] *великом силином, с изузетном снагом, с великом енергијом* итд. У конструкцијама са инструменталом у српском језику обавезна је, а у украјинском честа, употреба атрибута. Поменућемо овде још

²⁷² Истраживачи истичу да је круг експлицитних интензификатора веома широк (Родионова 2005: 159, Белошапкова 2007: 181), практично сваки прилог који у себи садржи сему појачаног интензитета може функционисати на овај начин. Неки од њих имају и специфична значења – на пример прилози типа *неиздрживо, неподношљиво* (укр. *нестерпно*) имају значење „толико интензивно да се не може поднети“, прилог типа *приметно, осетно, изражено* (укр. *помітно, відчутно*) – „толико интензивно да се не може не приметити“ (в. други српски пример где овај прилог има само значење „јак, интензивно“) итд.

[УКР] Спочатку *нестерпно* боліли руки і ноги, ломило в крижах, а зараз кладу по стосу за день (Андријашик).

Чорна струнка постає *помітно* здрігається (Винниченко).

[СРП] Крцкање асуре и шкрипа кола *неподношљиво* тутње у бубним опнама (Ћосић1).

Павле поглади брке, по свом обичају, а нико није видео да му рука дрхти, *приметно* (Црњански1).

једну фразеологизовану предлошко-падешку конструкцију– [УКР] з *усієї сили* са варијантама з *усієї снаги*, з *усіх сил*, з *останніх сил*, з *усієї немочи*, *усією силою*, *усією міццю*, *на повну силу*, *на всю*, *скільки є (було) сили* [СРП] *из све снаге, свом снагом*.

[УКР] Йому до болю в душі захотілося увійти в їхню неозору темінь і все-таки засвітити там вогонь (Шевчук).

З силою вдарила дрючком, і здалось, наче саме серце вискочило з грудей (Стельмах).

Перед олешківцями брякає з *усієї сили* тарелями гарнізонний оркестр (Яновський).

[СРП] Дечак до бола стиште очне капке, желећи да заборава (Олујић2).

Он је несрећник, и преко свега још волео Јелицу, волео је оним страшним љубавним жаром што би био кадар сагорети све као пламен... (Веселиновић)

Привидело јој се да звезде светлуцају на самом крсту, па је *свом снагом* притиснула леву дојку не би ли смирила срце и сачекала мајку да сада она пође напред (Ћосић1).

Није смео да викне, јер га је она *из све снаге* стезала испод мишки (Ћосић1).²⁷³

Функцију интензификације²⁷⁴ у оба језика могу имати речце и узвици:

[УКР] *аж, ну й, так і, уже, як* [СРП] *ала, баиш*, које се често комбинују са другим средствима изражавања појачаног интензитета. Ово су веома експресивни интензификатори, будући да имају доминантну прагматичку функцију указивања на емоционално стање говорника, односно његов став према ситуацији која се одвија појачаним интензитетом:

[УКР] Знаеш ти, третій день ходжу, як не свій, *аж* голова болить (Грушевський, УП).

Ну й дютував же парубок! (Грінченко)

Так і хочеться погладити Її листячко (Давидов, УП)

Спершу був громовий. *Як мигоне*, — покотить-покотить десь гуркотом та *як ударить!*

Та *як припустить лити!* Аж земля двигтить. (Багрянй2).

²⁷³ Још примера различитих одредби:

[УКР] Довго дивився на хати, *до сліз* напружуючи очі, і намагався вгадати, куди його пригнала доля (Шевчук).

Доводиться знов крутити до відчуття нещасної знесиленості в грудях, мов хворості — з зітханням, схожим на стогін (Барка).

З *сатанинською силою* косив рудовусий ворожі голови (Іваничук).

Знову йшли, з *подвоєною силою* й завзяттям добували заступами мерзлу землю (Качура, УП).

[СРП] Но кад овај, у очајању, стаде *до суза* богорадити, претећи да ће целу ту ствар пред посланством морати открити (...), он на једвите јаде једва попусти (Васић1).

Киша се сместа промени, а ветар заввижда *двоструком силом* (Јакшић).

И Петронију Свилару, чији је мозак *ураганском снагом* раздирало и чупало нешто горуће, устрепта срце (Васић1).

²⁷⁴Како процесуалних, тако и непроцесуалних обележја:

[УКР]- А як ось тут гарно!.. гіллячко... сонечко в дірочки... мережечки...*ну й* гарно! (Тесленко, УП)

Ну й холодно ж у нашому бліндажі, хоч собак гони! (Тютюник).

А як славно в нашому селі на Червоному току! (Гуцало)

[СРП] *Баиш* су, каже, они, Серби, несретни! (Црњански2).

А он за Маринка вели да је то *баиш* добар човек (Веселиновић).

[СРП] И, онда... ала ћемо се провеселити! (Веселиновић)

Тиосав искапи чашицу, намршти се мало и учини: — Их! Ала пали! (Глишић)

Баи ти, Маро, копаш, не шалиш се? (Глишић)

Хе, дакле, још једном, драго им је, радују се, од свег срца се радују, устају, закопчавају огртаче, баи се радују (Десница).

На сличан начин функционише украјинска заменица *який* и српске заменице *какав*, *колики* и заменички прилози *як/како*, *колико* (*само*) у узвичним реченицама, којима се, осим на повишени интензитет испољавања процесуалног (или неког другог²⁷⁵) обележја, може указивати и на позитиван став говорника према тако испољеном обележју, његово дивљење, усхићење:

[УКР] *Який гомін, гудіння, який блиск* в очах! (Винниченко)

Як зле йому, *як хочеться* вчинити щось одчайне і непродумане (Шевчук Вл.).

Як вона ненавиділа тепер султана! (Загребельний1).

А крику, а гвалту скільки було! (Винниченко)

Скільки його помучили, як випускали із тих солдатів!..(Шевчук Вл)

[СРП] Ах, девојко моја, да знаш *како* те волими гинем за тобом! (...) Ах, да знаш *како* ми душа гори за твојим дахом, *како* груди страсно дишу за твојим недрима! (Станковић, АСП)

О, *како* му ту беше драго све: и стари орахов ормар (...) ! (Ј. Лазаревић, АСП)

И, људи моји, *колико* се намучи (...)! (Андрић1)

Па, ето, *колико само* пази твога Лазу! (Веселиновић)

Експресивност, емоционална обојеност, као обавезан елемент семантике интензитета, који проистиче из субјективне оцене ситуације од стране говорника²⁷⁶, посебно долазе до изражаја у фразеологизмима као лексичко-синтаксичким средствима изражавања овог елемента категорије градуелности. Тако у функцији одредбе интензитета функционишу српски фразеологизми *из петних жила*, *све у шеснаест* чији су еквиваленти у украјинском фразеологизми *що (скільки) є (було, ставало) духу (сили, сил)* и из њих изведени прилози *щодуху*, *щосили*, као и фразеологизми *аж дим іде, на повну катушку, на всі заводи (застави), страх як* итд. Ситуације које се одвијају појачаним интензитетом представљене су бројним фразеологизмима [УКР]

²⁷⁵ [УКР]- І от вона слухає лекції доктора Руді. *Яка увага, яка покїрність, яка мила, тепла, зворушлива дитячість!* (Винниченко)

[СРП] Погледајте ви, *колика* је то глава шећера!(Глишић)

Колико зноја, колико труда и мукe, колико тешких дана проведе он (...)! (Ранковић).

²⁷⁶ С. Е. Родионова истиче да је „за категорију интензитета најважнији прагматички аспект – субјективни значај за учеснике ситуације датог увећавања количине обележја“ (Родионова 2005: 156), док Ј. П. Књазев говори о споју две функције код степеновања обележја: одређивање објективног степена обележја у односу на норму и изражавање субјективног утиска од њега (Књазев 1996: 141).

вкласти душу у що, дати бебехів кому, бути в повному розпалі, намилити шию, під усіма вітрилами, засукати рукава, лопатися (заливатися, качатися и сл.) від сміху, помирати від страху, сльози давають кого, горіти від сорому, обливатися потом, на чім (на чому) світ, аж гай гуде (шумить), кричати на все горло, закохатися по вуха, бити (гнати) у хвіст і гриву уз фразеологизме са понављањем корена или синонимичних речи: криком кричати, ревма ревити, ридма ридати итд. [СРП] дати све од себе, испребијати на мртво име, бити у пуном јеку, изгрдити на пасја кола, натрљати нос, пуном паром, засукати рукаве, цркатати (умирати, ваљати се, држати се за стомак и сл.) од смеха, умирати од страха, гушити се у сузама, пуцати од здравља, пропасти у земљу од стида, купати се у зноју, заљубити се до ушију, чудити се чудом укључујући и фразеологизме засноване на поређењу [УКР] працювати як віл, дощ лє як із відра, тремтіти як осиковий лист, бігти стрілою, боятися як вогню, як Сидорову козу лупцювати, біжить як ошпарений [СРП] радити као коњ, трчати као без главе, плакати као љута година, киша пада /лије/ као из кабла, дрхтати као прут, трчати као стрела, бојати се као живе ватре, пребити као вола у купусу итд.

[УКР] Він (...) мусів кілька разів *щосили* з греблі гукати, поки його той почув (Самчук).

Гафійка ревма ридала десь у темній безвісті (Андріяшик).

Як уявлю, кричати криком хочеться! (Шевчук Вл).

Чохов схопив зубами рукав гімнастборки, давився від сміху (Тютюник).

І за роботу так візьмуться, аж гай шумітиме... (Стельмах).

[СРП] Пихтије на столу, печенице, сармице и свашта нешто, како се то већ слави на селу, кувано винце (...) а још винце /пити/ па све у *шеснаест*... па није сваки дан БОЖИЋ! (РЕИ).

Узалуд се Новак из *петних жила* тудио да пронађе праву, најпогоднију, не поремећену и ничим ометану позицију (Петровић М.).

Чудом се чуде, нешто му објашњавају, или га грде, на пасја кола (Данојлић).

Онај предвечерњи жамор гунгуле на улици брујао је пуном паром (Васић I).

А сва је дрхтала као прут (Веселиновић).

Значење појачаног интензитета се прилично често изражава и на нивоу сложене реченице (у оба корпуса забележили смо преко 200 примера оваквих реченица, при чему су најфреквентније оне са корелативном заменицом *тако*, односно *так*). Ради се о реченицама у чијем главном делу функционише показна заменица [СРП] *тако*, *толико* [УКР] *так*, *стільки*, *настільки* самостално, у споју са прилогом који има значење појачаног интензитета типа [СРП] *тако јако* [УКР] *так сильно* или у оквиру конструкција типа [СРП] *таквом снагом*, *толиком снагом*, *до те мере* [УКР] *з такою силою*, *до того*, *до*

такої міри, која корелише са зависном клаузом са полукорелативним везником [СРП] да (ређе као) [УКР] що (ређе ніби, немов и сл.)²⁷⁷:

[УКР] Це цікавить старих так дуже, що порою вони досить уперто змагаються й одне одного переконують (Самчук).

І так бухикає, мов кінь залозяний... (Самчук)

Заридало, та так гірко, в болючому плачі, тремтівши дрібною судомою,— що всі в хаті обмерли (Барка).

Полтавець розійшовся до того, що, здавалось, зірветься і почне бити всіх тих кацапів (Самчук).

Ірма (моя хороша приятелька, артистка!) до такої міри в нього закохана, що коли говорить про нього, то все лице горить плямами (Винниченко).

І закричалаз такою силою, що, мені здається, і Гривастюк під балконом не міг її не почути (Андріяшик).

Ждан настільки втомився, що аж перехотілося їсти (Мушкетик).

[СРП] Младић ободе коња који зањишта тако продорно, да мочварне птице, уплашене, прхнуше из трске и кричећи одлетеше у језерску измаглицу (Лазовић).

Неверни Тома дрекну тако да би постидео породични хор бениш вештица (Јакшић).

Јуда, његов издајник, још увек га љуби као да се с њим опрашта, као да га толико воли да не може с њим да се растане (Ненадић).

Чула и своје дисање Било је толико гласно као да ветрови дувају (Ћосић1).

Кад отворих славину те своје испражњене лопте, навали у њу ваздух таквом силом као да би хтео да обори свакога који би га у томе спречавао (Миланковић2).

²⁷⁷ Указивањем на (могућу) последицу (када је зависна клауза повезана везником *да*, односно *що*)²⁷⁷ најчешће се истиче прекомерност интензитета, односно ексцесивност:

[УКР] Зачепився рукавом за колючки шипшини і так стривожився, що хотів рвонути вмиць — подер би одежу (Барка).

Він не раз так захоплюється грою, що забуває за сніданок, обід і вечерю (Самчук).

Будильник (...) загаркотів зненацька так, що Микола схопився спржогоу, як опечений (Гончар2).

Лише змучився до того, що як над ранок доплентався додому, то впав, не роздивляючись куди, і заснув кам'яним сн'ом (Хоткевич, УП).

Це дивує Володька настільки, що він взагалі перестає розказувати (Самчук).

[СРП] Мучило га је то толико да заборава да спасава заробљене ракове и рибе, заборава своје чудесне приче (Олујић1).

Разљутих се на лептира толико да умало што сместа не опалих метком онде где сам замисљао да се он налази (Васић1).

Кирча се толико заузео око вежбања војника, толико је унео у све то страсти, решености и упорности да је убрзо Лаушев одред коњице под Кирчом постао сјајна војска (Ненадић).

Питање ме је толико изненадило да нисам имао времена да се приберем (Ненадић).

Упор. сложене реченице исте структуре где зависна клауза пре има функцију одредбе за начин (како?): Одједном му пред очи изађе слика - тако нагло, тако јасно, да он изненађено затрепта, завртевши главом (Лазовић); В одного діти були німі, ніяк говорити не могли, і так чіплялися, що страшно глядіти (Барка). Такође истицање начина (кроз поређење) и истицање последице: Відбігши, знову зупинявся, обнюхував під собою ґрунт і, (...), ревів з такою силою, ніби в його грудях був захований паровоз (Тютюник) и Розкривши бородату пашу, реве з такою силою, що в його здоровенних грудях гуде, як у дзвоні (Тютюник).

Он најзад престао са тим усиљеним кашљуцањем, које ми је *до те мере ишло на живце да сам све време стезао зубе како ми из уста не би излетела некаква гадна псовка* (Ненадић).

Сложена реченица може бити и асиндетског типа, при чему реченица са корелативном заменицом може бити како у претпозицији (чешће), тако и у постпозицији. У српском корпусу нисмо пронашли примере за овакве реченице, мада је њихова употреба могућа²⁷⁸, док смо из украјинског корпуса ексцерпирали неколико примера: *Так радісно їй, знов — не може сліз стримати* (Барка); *Враз страшно зойкнуло! — він оглянувся, ніби в плечі вжалений; мороз обсилав душу: так зойкнуло з кам'яниці* (Барка); *І так випоганить, не знаєш, куди діватись* (Гончар2).

5.2.3.1.3. Интензитет испод норме

Творбена средства изражавања ослабљеног интензитета процесуалних обележја – градуелне акционалне класе деинтензива

Ситуације чији интензитет не достиже норму изражене су помоћу акционалне класе деинтензива²⁷⁹. С обзиром на терминативност/атерминативност мотивног глагола и тип афикса који учествује у њиховој творби деинтензиве можемо поделити на две групе. Прву чине деинтензиви формирани од терминативних глагола помоћу различитих префикса, које ћемо назвати **терминативним деинтензивима**. То су глаголи типа [УКР] *надгризти, піджарити, прикрити* [СРП] *нагристи, подгрејати, притворити*, код којих се може говорити о специјално-резултативном значењу, будући да

²⁷⁸ Као потврда томе служи могућност трансформације одговарајућих синдетских реченица у асиндетске: (Он најзад престао са тим усиљеним кашљуцањем,) које ми је до те мере ишло на живце да сам све време стезао зубе како ми из уста не би излетела некаква гадна псовка (Ненадић) → Све време сам стезао зубе како ми из уста не би излетела некаква гадна псовка – до те мере ми је то усиљено кашљуцање ишло на живце; Мучило га је то толико да заборави да спасава заробљене ракове и рибе, заборави своје чудесне приче (Олујић1) → Заборави да спасава заробљене ракове и рибе, заборави своје чудесне приче – толико га је то мучило.

С друге стране, у српском језику налазимо примере асиндетских сложених реченица с корелативним заменицама *какав, колико*, које се не могу трансформисати у синдетске: *Какав је мршав – разболеће се, ето новог трошка!* (Савић1) → * *Какав је мршав да ће се разболети!* АЛИ: → *Толико је мршав да ће се разболети!*; *Чиновници већ да изиђу из коже, колико им је досадио!* (Глишић) → * *Колико им је досадно да хоће већ да изиђу из коже!* АЛИ: → *Толико им је досадно да хоће већ да изиђу из коже;* *Сви једва дишу колико су се задували* (Глишић) → * *Колико су се задували да једва дишу* АЛИ: → *Толико су се задували да једва дишу.*

²⁷⁹ У литератури на руском језику се углавном користи термини „атенуативи“ од лат. *attenuo* – смањивати, слабити (Шелякин 1987, Зализњак, Шмелев 1997) и рус. „смягчительный“ (Шелякин 1987, Зализњак, Шмелев 1997, Авилова 1976), у украјинској АК „недостатньої інтенсивності“ (ТМУМ 2004, УГ 1986), „з послабленим значенням“ (Рибенек 2000), мада Љ. Поповић, С.О. Соколова и А. П. Захњитко користе и термин „атенуативни глаголи“ (Загнїтко 1996, Поповић 2008, Соколова 2003). У литератури посвећеној српском језику у употреби је термин деминутивни глаголи (Грицкат 1955/1956, Тошовић 2009). Термин „деинтензиви“ је, пак, транспарентнији од термина „атенуативи“, одражава суштину акционалне модификације – смањење интензитета и чини опозицију термину „интензиви“ у оквиру диферентива као одступања од норме интензитета у једном или другом правцу (изнад норме – интензиви, испод норме – деинтензиви).

глаголи СВ означавају непотпун, делимичан резултат ситуација изражених мотивним глаголом, а глаголи НСВ – секундарни имперфективи, уколико постоје, – усмереност на делимичан резултат. Међу терминативним деинтензивима доминирају глаголи конкретне физичке радње и фактитивни глаголи: [УКР] *надвезти, надгризти, надкусити, надломити; підгодувати, підвеселити, підгострити, підремонтувати, підсушити; прикрити, присмажити, присоромити, притрусити* итд. [СРП] *нагњечити, нагрести; прикрити, притворити, приучити; подгрејати, подсећи, подшишати, потхранити* итд. Значење смањеног интензитета је у другом плану у односу на значење делимичности, непотпуности резултата, односно усмерености на такав резултат: ситуација је усмерена само на део објекта или његову делимичну измену, а значење смањеног интензитета проистиче из површности, немарности, што је посебно уочљиво код глагола са значењем физичког утицаја на објекат, код којих је деловање субјекта усмерено само на део тог објекта²⁸⁰, те се они могу назвати и партитивним²⁸¹, али и кваздеинтензивним глаголима.

[УКР] Сідалковський надкусив яблуко (Чорногуз).

Я йому зроблю шаблю і навмисне надколю ножиком, зафарбую ожиною, щоб не було видно, він махне раз, а вона — трісь — і нема шаблі(Тютюнник).

Я вмоствився на сусідніх нарах, шматком скла підстругав олівець (Андріяшик).

Коли причинив за собою хвіртку, (...) на обличчя його лягла зневага (Шевчук).

Пиріжки білі, злегка припечені (Самчук).

[СРП] И тако је он подсекао моја крила. (Васић1).

Петар је (...) поткресао крошње јасеноваи кестенова, а вучјаке растерао (Савић2).

Ћир Трпко сав претрну, па држ' за прозор да притвори (Глишић).

Начнемо ли цркву, начели смо темељ на којем почива наша држава (Ненадић).

Навече бисмо се накратко састали подно попрсја старог пјесника латинисте коме је слани морски хлап попут лепре нагризао профил и танке носнице (Десница).

Ови глаголи могу се посматрати и као антоними тотално-објектних, код којих је сема појачаног интензитета секундарна у односу на сему потпуног обухвата објекта радњом, постизања свеобухватног резултата, те и они могу

²⁸⁰ Префикси најчешће указују о ком се делу ради: горњи – префикс *над-* у украјинском: *надгризти, надпиљати, на-* у српском: *нагњечити, нагрести* или доњи – префикс *під-* у украјинском: *підпороти, підтерти* и његов еквивалент у српском *под-*: *подрезати, подшишати, поткресати*. Префиксом *при-* означава се ситуација која није извршена до краја, не сасвим: [УКР] *приглушити, прикрити, прим'јати* [СРП] *приглушити, прикрити, притворити*. О просторној компоненти у значењу ових глагола пише Љ. Поповић (в. Поповић 2008:220).

²⁸¹ У литератури се о партитивној акционалној класи (код оних истраживача који је уопште издвајају) говори само у вези са глаголима који означавају „одвајање дела од целине“ типа [РУС] *отпить* (Шелякин 1987, Ставицка 2003/2004) - [УКР] *відпити, надпити* [СРП] *отпити*.

бити разматрани у оквиру специјалне резултативности: радња усмерена на део објекта – резултат обухвата део објекта/ радња усмерена на објекат у целини – резултат потпуно („тотално“) обухвата објекат Упор. [УКР] Треба буде знов приказок підчитати, а головне, самому творити нові, сучасні (Гончар) и Усе, що вичитав, усе, що навчився в школі, відійшло на деякий час набік (Самчук); [СРП] Шта ако је она почела одскоро? Ако се нагло појавило то с његовим срцем? Опет ме је нагризао црв сумње (Радовановић) и Нокте сам изгризао, прсте начео – не помаже (Лалић).

Код глагола са еволутивним значењем, који често немају секундарне имперфективе: [УКР] підбільшати, підпліснявити, прибліднути, пригіркнути, приголодніти, примарніти, приржавіти, прирудіти, присивіти, прислабнути, притрухнути, притужавіти (али: надсохнути-надсихати, підсохнути-підсихати, прив'янути-прив'ядати, пригаснути-пригасати, прижовкнути-прижовкати), [СРП] нагњилети, нагрејати, нажутети, натрулити, поднадути се, пригрејати и слично, у првом плану је управо недостизање норме интензитета испољености обележја, мада је присутно и значење делимичне обухваћености субјекта ситуацијом (упор. *јабука је иструлила* и *јабука је натрула /натрулила*):

[УКР] На небо вийшли зорі, під ногами трохи підмерзло (Вінгарновський).

Задичавленою, відлюдкуватою росла. А коли підросла, то й бригадири стали помічати: — Гарне ж дівча росте! (Гончар).

Ти щораз краща стаєш. Тільки приблідла мені (Лепкий).

Володько намагається визволити здорове око, яке тільки злегка припухло, бо темнота обридла йому (Самчук)

[СРП] Дреће најближе чистини делимично нагорело (Лазовић).

Али беше неколико крупних пањева, неки огорели, неки већ натрулили (Глишић).

Рече јој да јој је ћерчица поднадула и свакако болесна, али даће Бог па ће сви они изићи из тог лазарета (Црњански2).

У великом броју примера у оба језика и једни и други глаголи употребљени су у облику глаголског придева пасивног, односно активног, било у функцији предиката, било, чешће, у атрибутој функцији, чиме се фокус помера са процесуалне ситуације на њен резултат – стање објекта или субјекта:

[УКР] З одного боку ті цигарки ніби були трохи підмочені чимсь масним, а тоді просушені (Багрянй1).

Гафійка була ледь присоромлена, що батечко розсипається крізь сон „ділуй-ручками“ (Андријашик).

Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги, злегенька припорошені пилом (Тютюник).

Виніс чуть надрізаний буханець з втиснутою пучкою солі (Стельмах).

[СРП] Из великог, нагорелог ибрика сипа немилице ракију (Ђосић1).

Дебло јој већ орапавило, понегде накљуцнуто секиром (Ранковић).

Поднапити, играли су коло, потцикивали, ломили чаше (Савић1).

Кад је једном, мало припит, Тола Дачић, први надничар у кући, покушао грубо и исмевачки да се шали са мнош, без речи сам тргао ножину из појаса (Ђосић1).

Терминативни деинтезиви представљени су у украјинском језику са три творбена модела. Најпродуктивнији је модел са **префиксом *під-***: од преко 90 изведеница, колико их бележи речник, у нашем корпусу представљено је 37 укупно 88 ексцерпираних примера: *підгартувати, підгнити, підгоріти, підігріти, підкусити, підлікуватися, підмалювати, підмерзнути, підмокнути, підмочити, піднатужитися, підорати, піднасти, підпекти, підпухнути, підранити, підрізати, підрости, підсипати, підсмажити, підсмалити, підсохнути, підстригти, підстругати, підсушити, підтоптати, підучитися, підхвалити* итд. Мотивну базу чине глаголи физичке радње и утицаја на објекат (*гартувати, кусати, лікувати, малювати, мочити, орати, пекти, ранити, різати, стругати* итд.), као и, у знатно мањем броју, глаголи процеса са еволутивном семантиком (*гнити, мерзнути, мокнути, пухнути, сохнути*). Код неких глагола јасно је уочљиво значење деловања на доњу површину објекта, које проистиче из просторног значења префикса: *підкусити, підрізати, підстригти* : Добри словници, як піднатужитися, можна мати вже за кілька років (Корсак); Сяк-так підлікувавшись, спираючись на палицю, зашкандибав Анастас у губпартком (Стельмах); А може, то випадково, десь підмокли в скринях? (Багрянний1); Ся (паля) хиталась — певно, вже підгнила (Білик); Він сміявся, коли Ібрагім знайшов трьох череватих карликів, підстриг їм бороди, як в Ахмеда-паші (Загребельний1).

Творбени модел са **префиксом *при-*** мање је продуктиван: речником је обухваћено 55 твореница, од којих је у нашем корпусу потврђено 22: *прибліднути, пригаснути, приглушити, пригоріти, прижовкнути, прикрити, прим'яти, припекти, приперчити, припорошити, припухнути, присмагнути, присолити, притемнитися, притрусити, притьмаритися, прихмарити, прихмаритися, прихрипнути и причинити*, али су оне представљене су у 135 примера, фреквентније у нашем корпусу у односу на творенице са префиксом *під-*. Мотивну базу овог творбеног модела чине глаголи са значењем физичке радње и утицаја на објекат (*мочити, м'яти, пекти, порошити, солити, трусити, тупити, хилити* итд.), али су увеликом броју заступљени и еволутиви (*бліднути, блякнути, в'янути, гаснути, гіркнути, голодніти, жовкнути, мокнути, пухнути, ржавіти, сивіти, слабнути, смагнути, трухнути, тужавіти* итд.): Злоба до старця, що сими днями вже встигла була пригаснути, раптом закипіла в Людотиному серці знову (Білик); Для того й прийшов у майстерню, щоб пафос трохи притрусити попелом (Федорів); А от подумав, що мають незабаром попроситися, й прихмарився (Мушкетик).

Најмањом продуктивношћу одликује се творбени модел са **префиксом над-**: речник обухвата око 30 глагола, а у нашем корпусу у 20 примера представљено је тек 7: *надірвати, над'їсти, надколоти, надкусити, надломити, надпити* и *надрізати*. Мотивну базу чине глаголи са значењем конкретне физичке радње усмерене на објекат, а неколико деинтензива овог типа, који нису потврђени у корпусу, образовано је и од еволутива: *надгнити, надсохнути* и *надтихнути*: Модест Пилипович повільно і обачно надпив шпаркої ще кави (Корсак); Надріж і собі! — сказав він, передаючи ножа... Вона черкнула ножом по пальці й собі, і вони з'єднали ранки (Шевчук); Олекса взяв двоє яблук з нар, одне поклав до кишени, друге надкусив (Андріяшик); Из урвища звисав велетенський камінь, обмитий вітрами, він уже надколовся зверху і погрожував загородити вузький прохід (Іваничук).

Репертоар средстава изражавања овог значења у српском језику сличан је украјинском, али су она слабо продуктивна. Уочена су четири творбена модела. Најпродуктивнији су модели са префиксима *на-* и *при-*. Од 30 глагола са **префиксом на-** у значењу ослабљеног интензитета у нашем корпусу је представљено 14: *нагорети, нагрести, надићи, нажутети, назрети, накљуцати, напрснути, напући, нарезати, нарушити, насмехнути се, натрулити, начети* и *начути*. Ови глаголи релативно су фреквентни, заступљени су у 92 примера. Мотивну базу чине пре свега глаголи који означавају физичке радње (*глодати, гњечити, грести, дићи, клати, кљуцати, резати, шибати* итд.), али има и еволутива (*гњилети, жутети, трулити*), као и глагола чулне перцепције: *-зрети* (видети, гледати) и *чути*: У оквиру се ускоро могла назрети погнута фигура слепог просјака (Петровић, М.1); Зидови супукли, малтер је опао на многим местима (Ненадић); Они се згледаше, па се мало насмехнуше (Глишић); Ако је /звано/ негде напрсло, долина ће остати глува (Ненадић).

Иако речник бележи скоро 50 деинтензива са **префиксом при-**, из нашег корпуса ексцерпирани смо само 41 пример са 9 глагола овог типа: *придићи се, прижмити, прикрити, примирити се, припити се, присветлити, притворити, приучити, прихранити*. Запажамо да међу њима готово да нема еволутива (осим *примирити се*, изведеног од фактитива *примирити*), а поред горе наведених речник предвиђа могућност образовања деинтензива помоћу префикса *при-* и од таквих глагола физичке радње као што су *бријати се, грести, дражити, квасити, обути, оденути, оштрити, сећи, стрићи* и слично, али и од глагола перцепције *видети*²⁸², *зрети* и *чути*²⁸³: Симан се напола придигао (Андрић1); Или се јављало тако слабо, тако неодређено (...) И нешто би се примирио. Али онда, започињало је изнова (Десница);

²⁸² РСКЈ као прво значење глагола *привидети* издваја „мало погледати, проверити. — А сада отиђи и привиди јесу ли шиње, лијевче и чивије у реду (РСКЈ Т5:33).

²⁸³ Глагол *примирисати* има деинтензивну семантику при употреби у пренесеном значењу: Ето, под старост сам искусио и то: што значи посједовати један рукопис. Примирисао сам и списатељске сласти (Десница).

Поправио се посљедњих дана, мора да се прихранио остацима оне стрвине уђуми (Лалић); Војска није имала школоване куваре, већ приучене, који су кували једнолично (РЕИ).

Творбени модел са **префиксом под-** (*пот-*) према подацима из речника обухвата око 20 глагола, од којих је у нашем корпусу у 26 примера представљено 8: *подгрејати, поднадути се, поднапити се, подрезати, подсећи, подишишати, поткресати* и *потхранили се*. Међу њима доминирају глаголи са значењем деловања на доњу површину објекта (уз наведене ту су и глаголи *подстрићи, поткратити, поткусити*): Нико није подрезао руже у текијској башчи, зарашће у трње (Селимовић1); Срећко се поднапио па наздравља нашој војсци, слободи, коме стигне...(Данојлић); Да се бар својим отровом потхраним кад већ немам чиме другим (Лалић).

Веома слабо је продуктиван творбени модел **са префиксом за-**: речником је обухваћено 10 деинтензива (*забријати, задрати, задићи, задрети, загрепти, загулити, залечити, заљушити, зацепити, зачистити*), а у нашем корпусу представљено тек 2 (у 7 примера): Изгледаше ми као човек, који је претрпео тешке ударце судбине, па је време залечило ране његове (Ранковић); Госпожа Евдокија, која је – случајно – у том тренутку била мало задигла сукњу, седећи прекопута, па почела да притеже своје штримфле, насмеја се (Црњански2).

Од деинтензивног треба разликовати делимитативно и пердуративно значење. Тако Љ. Поповић (Поповић 2008: 220) у атенуативне сврстава глагол *причекати*²⁸⁴ с обзиром на значење краткотрајности. И. Клајн (Клајн1 2002: 273-274) у исту групу са овим глаголима сврстава и делимитативе а значење ове групе дефинише као „непотпуну, у недовољној мери извршену радњу или временски ограничену радњу“: *прибојавати се, привирити, прикрити, припећи припретити, притворити, приучити; придржати, прилећи, припазити, притрпети се, причекати, причувати*. Смањен интензитет ситуације, површност, усмереност само на део објекта не подразумева нужно краткотрајност или временску ограниченост, мада их не мора искључивати, као што је то случај са глаголима типа *прокувати, пропрати, просушити* или *предахнути, презалогажити* (укр. *перекусити, перепочити*), па се префикси *про-* и *пре-* (у украјинском *пере-*) могу сматрати периферним (и због своје ограничености на неколико глагола) средствима изражавања значења смањеног интензитета: Никог нема по овој киши, а и да има–треба да просушимо ове дроњке (Лалић); Шта му је сметало да оде, поприча са старцем, попије с њим чашу топле

²⁸⁴ Љ. Поповић сврстава у ову групу и глагол *подучити*, опет с обзиром на „темпорални интензитет“, односно трајање ситуације краће од уобичајеног. У РСЈ такође се не указује на смањен интензитет, али се наводи могућност краткотрајног вршења радње: „пренети неке неко знање, вештину итд. (обично у краћем временском периоду)“ (РСЈ 2007: 955). Значење краткотрајности често се неутралише па глагол *подучити* функционише као синоним глагола *научити* (*кога чему*), тј. могућа је замена једног глагола другим у истом контексту без губитка на значењу, док је таква замена код глагола *приучити* практично немогућа.

медовине, презалогаји по који комадић пршуте и овчјег сира? (Ненадић); *Кратко прокувати* да се вариво згусне, склонити с ватре и умешати киселу павлаку (РЕИ); Пуштамо га да предахне, он те предахе покушава да искористи да се отме (Лалић).

Док је код терминативних деинтензива значење ослабљеног интензитета повезано са значењем непотпуног резултата, ефекта, због чега се они, као што је речено, често разматрају у оквиру класа тзв. специјално-результативних глагола, дотле је код атерминативних деинтензива оно, по правилу, праћено значењем рашчлањености ситуације, чиме је мотивисано њихово класификовање у итеративне (Шељакин 1987), односно мултипликативне АКГ (Поповић 2008, Исаченко 1980, Храковский 1986). Зависно од индивидуалног значења глагола и степена његове унутрашње рашчлањивости преовлађује час једна час друга нијанса значења (Исаченко 1960: 280), а значајну улогу има и контекст. Тако, код атерминативних деинтензива образованих од мултипликативних глагола (типа [УКР] *посвистувати* [СРП] *звиздуцкати*; примери под а) преовлађује значење вишекратности, мада значење смањеног интензитета може бити истакнуто контекстом, најчешће употребом одговарајуће одредбе. И, обрнуто, код атерминативних деинтензива образованих од глагола који немају вишекратно значење (типа [УКР] *поспівувати* [СРП] *невушити*; примери под б) преовлађује значење ослабљеног интензитета, а значење вишекратности је потиснуто у други план и обично мора бити наглашено употребом одредби које указују на вишекратно, учестало понављање дате ситуације или се уопште не реализује:

[УКР] а) Тягнув бідончик з молоком і посвистував, склавши губи дудочкою (Шевчук).

Темніло внизу (...), і *тьмяно* поблискували дальші і ближчі скелі (Шевчук).

Зорі теж *ледь-ледь* поблимували в густій імлі (Шевчук Вл.).

Чути було, як *тихо* подзенькує причеплене під возом пусте відро (Тютюник).

Марія чується на душі так, наче *спокійна* нічна гроза погримує та поблимує у її думках, у її серці (Гуцало).

б) Спершу *трохи* побоювалася за нього, щось дивне відчувала (Шевчук).

Серце здає з *кожним* днем. Терпнуть руки; *тупо* поболіють (Андріяшик).

Підстарший відламував від хлібини маленькі шматочки і кидав їх до рота, а дівчата йшли за ним і, певне, поспівували — похитувалися в ході (Шевчук).

— От бачиш, Павле, — Сливчак за роботою *то* поспівував, *то* нав'язував розмову,

— життя деколи таке смішне, що людині аж страшно (І. Яцканин, ЕКУ).

[СРП] а) Учини ми се да та рука ситно подрхтава и осетих у том часу да и сам дрхтим (Шћепановић, АСП).²⁸⁵

²⁸⁵ Овај пример (*ситно подрхтава*) јасно илуструје коментар В. С. Храковског о вези карактера интервала и степена интензитета код овог типа глагола. Тако се, истиче В. Храковски, у реченици *Лошадь*

А за време овог кратког разговора *ogresse* је *сваки час повиривала* на врата и оним својим совинским погледом просто гутала жену (Васић²).

Танко звецкају узенгије, тупо лупају празна седла (Ћосић¹)

Чисто не знаш, куд ћеш пре да погледаш... или у грозд, што ти над главом виси, или на дуње, које се *полако љуљушкају* на танкој гранчици (Ранковић).

У сумрак мајка и дете устају. Мајчина њушка *лагано* га *гурка* (Бакић).

Ћутао је и, *с времена на време, једва чујно, звиждукао* (Црњански²).

б) Сима (...) иде кући; гуњац претурио преко рамена и *певуши полагао* (Глишић).

Јаков *је шеткао* између њих, у уштирканом мундиру (Јакшић).

Хладовина се раширила, а из баште *пирка* ветрић (Станковић, АСП).

Овај тип деинтензива представљен је у украјинском језику префиксално-суфиксалним творбеним моделом са **формантом по- (...)-ува-**²⁸⁶, који је изразито продуктиван. Од скоро 160 глагола, колико их бележи речник, у нашем корпусу употребљено је нешто мање од половине – 72 глагола – и то у великом броју примера (452²⁸⁷). Највећи број атерминативних деинтензива мотивисан је мултипликативним глаголима, који у себи већ садрже сему рашчлањености, а међу њима доминирају глаголи који означавају различите појаве које се перцепирају чулом слуха (*побринькувати, повискувати, погавкувати, подзвонювати, подзенькувати, покашлювати, покрикувати, попискувати, порипувати, посвистувати, постогнувати, постукувати* итд.) и вида (*поблимкувати, поблимувати, поблискувати, полискувати* итд.) као и глаголи дискретног кретања (*погойдувати(ся), подригувати, покліпувати, посипувати(ся) потрушувати(ся), похитувати(ся), почухувати(ся)*): За стіною *побрязкують* ланцюгами коні й корови (Самчук); Грім *погуркував* на буковинському боці (Андріяшик); Дорош замовк, схвильовано *покашлюючи* (...) (Тютюник); Душа твоя теж скніє в чорноті, ледве *поблимуючи*, як ось блимають по-мертвецькому жовті вогники у вікнах хат (Федорів); *Потріскуючи*, спливала свічка, танула (Шевчук Вл.); Тільки повіки його нервово *посіпувались* (Гончар¹); Спускався з гори метелик, *помахував* крилом і *похитувався* (Шевчук); Машини, *потрушуючись* і *подригуючи*, тихо гуркотять (Винниченко); Дядьки *почухували* потилиці, *поплъовували*, видно, міцно міркували (Самчук).

Будући да је мултипликативност као акционално обележје иманентно својство ситуације, атерминативни деинтензиви образовани од мултипликативних глагола и сами су мултипликативни, али се од њих разликују природом интервала, који, не само да је већи (дужи) од неке

помахивает хвостом интервал између ситуацијама које се понављају повећава и/или амплитуда“ махања“ смањује (Храковский 1986: 158). На последње у нашем примеру указује одредба *ситно*.

²⁸⁶ Неколико једносложних глагола има суфикс –ва-: *попивати, погравати, подимати* сл.

²⁸⁷ Највећим бројем примера заступљени су глаголи *поблискувати* (50), *похитуватися* (67) *помахувати* (20), *побоюватися* (18), *порипувати* (14), *поскрипувати* (14), *постогнувати* (14), *подзенькувати* (13) и *посвистувати* (12).

условне норме²⁸⁸, како указује В. Храковски (Храковский 1986: 158), већ је и (или самим тим) нерегуларан. Управо нерегуларност бива често истакнута одредбама типа *час від часу*, *інколи*, *деколи*, *вряди-годи* и слично: В осоках покахкувала *час від часу* дика качка, в сазі одноманітно, безконечно кричали деркачі (Тютюник); До нього погукували *вряди-годи* продавці, але він на них не зважав (Шевчук); Дзижчали кулі, *іноді* подзенькуючи, мабуть, об чиюсь лопатку (Гончар1); Михасько не чув кулеметних черг, що *подеколи* навіть подзьобували дзвін (Федорів).

Од мотивних мултипликатива атерминативни деинтензивни овог типа разликују се и по ослабљеном интензитету, што је такође врло често истакнуто одредбама типа *злегка*, *ледь-ледь*, *поволі*, *тихо* и сл. У скоро половини примера употребљене су одредбе које на један или други начин указују на смањени интензитет, што може бити знак потребе да се сема смањеног интензитета додатно поткрепи, с обзиром на њену другостепеност: Слід за кормою (...) теж *ледь-ледь* поблимували в густій імлі (Шевчук Вл.); Коники-стрибунці бризкають довокола, дзижчать мухи, *поволі* побринькує череватий джміль (Самчук); Вдень на багатьох обійстях *ліниво* погавкують собаки (Шевчук); І от наш кораблик стоїть на воді. *Злегка* погойдується. (...) І Ніну *злегка* погойдує (Блізнець, УП); Було чути, як вона *стиха* поквоктує (Тютюник); Під ногами в нього *ніжно* порипував пісок (Шевчук); Вони *майже* нечутно потріскують: трісь-трісь-трісь... (Блізнець, УП).

И обрнуто, код атерминативних деинтензива образованих од глагола који означавају ситуације које по својој унутрашњој природи нису рашчлањене на квантове у правом плану је управо значење смањеног интензитета, а значење вишекратности је у другом плану. Ових глагола знатно је мање – речник бележи 54, а у нашем корпусу потврђено је 8: *побоюватися*, *поболювати*, *поговорювати*, *подрімувати*, *покурювати*, *попивати*, *посміюватися* и *поспіювати*: Ліжко було тверде, й від того бік йому заляк, поболював (Шевчук Вл.); Старші діти збились докупи (...) і поговорювали між собою (Вінграновський, УП); Сидів, подрімуючи біля хлівчика з цапом, Козодой (Шевчук); Ватага зависливими очима гляділа на козаків у білих сорочках і на старшину, що під липою в холодку попивав пиво (Лепкий); Він собі *наспіював*, *посміювався* в світлу, мов ясенева стружка, бороду та стругав колиски (Загребельний2); Спокійно й умиростворено поспіювали у куцах пташки (Шевчук).

Значење рашчлањености ситуације јасно је изражено код глагола изведених од атерминативних глагола стања, тачније положаја у простору, *посиджувати* и *постоювати*, код којих уместо значења смањеног интензитета имамо значење краћег трајања микроситуације која се понавља у односу на неку норму трајања. Код глагола визуелне перцепције са формантом *по-* (...) *-а-*, *поглядати* и *позирати*, такође је у правом плану

²⁸⁸ Тако се семантика градуелности овде реализује заправо на два плана: у односу на норму трајања интервала између квантова мултипликативне ситуације, као локализација изнад норме, и у односу на норму интензитета испољености обележја процесуалне ситуације, као локализација испод норме.

нерегуларна рашчлањеност ситуације, а значење смањеног интензитета изводи се из значења узгредности, секундарности у односу на неку другу ситуацију која се одвија симултано. Ови глаголи прилично су фреквентни (62, односно 67 примера у нашем корпусу), за разлику од глагола са значењем положаја у простору, од којих је у нашем корпусу представљен само глагол *постојувати* и то једним примером: Довго ждуть селяни, сновигаючи і постојуючи на снігу (Барка); Офіцери на ходу будуть поглядати на компаси (Гончар1); На машинах евакуйовані євреї — все на небо поглядають (Тютюник); Олена частенько позирала, чи не прокинулися діти (Самчук); Кози позирали вряди-годи на господиню й чекали черги (Шевчук); Він (...) час від часу пильно позирав на вікна й на двері (Федорів).

Глаголи са префиксима *під-* и *при-* и суфиксом *-ува-*, означавају споредност ситуације која се одвија симултано са неком другом ситуацијом²⁸⁹. Ови глаголи се због тога често у литератури (Шељакин 1987, Маслов 1984, Зализняк, Шмелев 1997, Ставницка 2003/4) називају комитативи²⁹⁰. Оба творбена модела имају ограничену творбену базу, која је представљена углавном глаголима са значењем продуковања различитих звукова те глаголом *танцювати*. Из нашег корпуса ексцерпирани смо 9 примера у којима је представљено 2 глагола са префиксом *під-* и суфиксом *-ува-*: *підсвистувати* и *підспівувати* и знатно више – 50 – примера који репрезентују употребу 9 глагола са префиксом *при-* и суфиксом *-ува-*: *приахкувати*, *приговорювати*, *приляскувати*, *приспівувати*, *пристукувати*, *пританцьовувати*, *притупувати* *прихекувати* и *прихлипувати*: І дивно було чути, що доня підспівує за матір'ю часто чужими словами (Іваничук); Не переймався тим занадто. Підсвистував собі й підспівував, *стрибаючи* то на тій, то на тій нозі (Загребельний1); Часто, щоб не знав дід, приходила до Оксена провідати онуків, (...), прихлипуючи, *жалілася* на своє тяжке одиноке життя (Тютюник); А експрес *летів і летів*, *поспішаючи*, приспівуючи, пританцьовуючі на гладенькій дорозі (Багрянний2); *Гладив* його по шиї і приговорював пестливо (Лепкий); Микола знову стояв серед товаришів, у роті в нього цвіла цигарка, а нога мимовільно притупувала в такт музиці (Шевчук).

Комитативно значење може бити и неутралисано (први пример), а немају га, на пример, ни глаголи *підкахикувати*, *підпивати*, *підхвалювати*, *підштовхувати* и други, чија семантика је иста као семантика глагола са формантом *по-* (...) *-ува-* : І він враз пожвавішав: притупував чобітьми, приахкував, прицмокував і навіть пересмикував плечима (Тютюник); Тепер біля самого прилавка стояв і правим оком моргав, і лівим, ще й підкахикував, продавцю ж наче засліпило (В. Дрозд, ЕКУ); Він був, мабуть, веселий чоловік, бо весь час пританцьовував та підштовхував

²⁸⁹ У вези са тим примећујемо честу употребу ових глагола у облику глаголског прилога садашњег који је једно од основних средстава изражавања таксисног односа симултаности. У облику глаголског прилога садашњег може бити употребљен и глагол који означава ситуацију која је праћена комитативом, али знатно ређе. Најзад, на симултаност могу указивати и одредбе типа *за време*

²⁹⁰ Лат. *comitor* – пратити.

ліктем вайлуватого залужанина (Тютюник); Сагайдак пив, нюхав тараньку, жував червонуваті волокна, підхвалював. А п'яничка, розійшовшись, проповідував (Бердник).

Українски префиксално-постфиксални творбени модел има свој творбени и семантички еквивалент у српском језику. Реч је о моделу са **префиксом *по-* и суфиксима *-ава-*, *-ева-* и *-ива-***. Српски творбени модел, међутим, неупоредиво мање је продуктиван од украјинског: РСКЈ бележи преко 70 глагола овог типа, РСЈ тек 20, а у нашем корпусу представљено је 12: *поболевати*, *повиривати*, *погледавати*, *погуркивати*, *подрхатавати*, *поигравати*, *пољуљкивати*, *поскакивати*, *потитравати*, *потутњавати* и *поцупкивати*, од којих *потитравати* и *потутњавати* нису обухваћени РСЈ. Наведени глаголи заступљени су у корпусу у укупно 84 примера, у којима се најчешће срећу глаголи *подрхатавати* (24 примера), *поскакивати* (22) и *поигравати* (12), последњи у нешто помереном значењу, док су по једним примером представљени глаголи *пољуљкивати*, *потитравати* и *потутњавати*. Мотивну базу модела, као и у украјинском језику, чине пре свега мултипликативни глаголи (*дрхтати*, *љуљати*, *скакати*, *титрати*, *цупкати* итд.), али су у знатној мери заступљени и атерминативи у чијем значењу нема рашчлањености на квантове (*болети*, *вирити*, *гледати*, *играти*, *певати* итд.): Напољу су из кола повиривале две чупаве главе (Краков); Неки му као и верују, а неки се погуркују и искашљавају... (Глишић); Лаки вечерњи поветарац пољуљкује вите палме (Миланковић1); Смешно поцупкујући, девојчица се с муком пробијала кроз смеће (Олујић1); Кратовчеве ноздрве су поскакивале пар секунди несвикнуте на дуван (Петровић М.); На њему је стално нешто треперило и поигравало (Андрић, АСП); Још горе, погледава негде у ноћ, чуљи уши (Петровић М.); Из дубина је потутњавало, а од запада мећаше светлица (Веселиновић); Све чешће је поболевала, и болести су јесве више удаљавалеод очекивања које је носила (Тишма)²⁹¹; Била би ми у том тренутку чак и лепа: (...) мала округла брада што једва приметно подрхтава (Ненадић).

Постоји још неколико творбених модела са **различитим префиксима и суфиксима *-ава-*, *-ива-***, али су они слабо продуктивни и имају специфична значења. Тако је модел са префиксом *под-* у нашем корпусу представљен у укупно 9 примера са три глагола *подврискивати*, *потцикивати* и *подигравати*, при чему се значење ослабљеног интензитета мултипликативне ситуације може приписати последњем, док остала два уз значење вишекратности имају значење које бисмо могли дефинисати као „производити специфичне звуке, обично током игре“, односно комитативно значење: Ђурђе је играо полонез као у колу. Поцикујући, подврискујући (Црњански2); Наишли су на стару тракторску гуму коју је Балатон, пронашавши је, шутирао и котрљао низ шумску стазу подврискујући попут малог детета (Петровић М.); Поднапити, играли су коло, потцикивали, ломили чаше (Савић1); А кад човек стане да греша, анђеос се сневесели и плаче, ђаво пак све подиграва од радости и пркоси анђелу (АНУ).

²⁹¹ *Поболевати* има итеративно а не мултипликативно значење, што потврђује и наведени пример.

Творбени модел са префиксом *за-* и суфиксом *-к-ива-* представљен је у нашем корпусу у нешто већем броју примера – 78 – али се своди на 4 глагола код којих је, иако имају суфикс *-к-* који се везује пре свега за изражавање семантике ослабљеног интензитета (в.ниже), присутно само значење нерегуларне вишекратности: *задиркивати* (у пренесеном значењу „шалити се, провоцирати“, код кога се може уочити и значење смањеног интензитета), *замуцкивати*, *запиткивати* и *застајкивати*: Већ се лакше ради, а више шали и *задиркује* (Ранковић); Једном се скупила деца око њега, па га *запиткују* (Ранковић); Он само иде од једне до друге и *застајкује* код сваке (Андрић¹); Човек је *замуцкивао* и климао главом, при свакој својој реченици (Црњански²).

Код глагола *прибојавати се* и *прижељкивати* преовладава, пак, значење ослабљеног интензитета, мада последњи може имати и сему „криомице, тајно“, која је доминантна код глагола *прислушкивати*: *Прибојавао сам се* да ћу, (...), дати повод каквој пакосној доскочици (Ненадић); Бива осуђен на прогонство у Сибир, што у дубини душе и *прижељкује* (Басара); Риђокоса дворска дама *прислушкиваше* њихов разговор (Миланковић²).

Специфично значење има глагол *ослушкивати* код кога је сема ослабљеног интензитета везана не за процес перцепције већ за ситуацију која се перцепира чулом слуха, а сама перцепција подразумева улагање извесног напора да се чују пригушени, удаљени звуци, то јест управо појачан интензитет: *Ослушкивао је шумове који су допирали* из Никанорове ћелије (Ненадић); Сто пута је истрчао на друм, па тамо стојао и *ослушкивао*; *прилегао је земљи, не би ли чуо коњски топот...* (Веселиновић); Наједанпут *чуше се пушке у даљини...* Станко, седећи пред вајатом, *ослушкиваше...* (Веселиновић); Певао је а Турци нису слушали, *ослушкивали су*. У том *ослушкивању* као да је било и неверице, јер су они већ знали оно што Вишњић још није (Велмар-Јанковић). Интересантан је последњи пример где глагол *ослушкивати* стоји у опозицији са глаголом *слушати* и такође указује на напор, али не да се чује удаљени или тихи звук, већ да се улови смисао реченог. У украјинском језику одговара му глагол *прислухатися*.

Осим префиксално-суфиксалном творбом атерминативни деинтензивни у српском језику образју се суфиксацијом. **Суфиксалне** глаголске творенице са значењем ослабљеног интензитета су прилично фреквентне у српском језику и представљају његову специфичну црту, како у односу на украјински, тако и у односу на друге словенске језике²⁹². Детаљну анализу бројних суфикса који учествују у изражавању значења деинтензивности даје И. Грицкат у чланку *Деминутивни глаголи у српскохрватском језику* (Грицкат 1955/1956), на који се у већој мери ослањају и И. Клајн и Б. Тошовић (Клајн

²⁹² На ову специфичну црту српског језика скренула је пажњу И. Грицкат, која истиче да је „српскохрватски језик далеко вишеод осталих словенских језика развио категорију деминутивних глагола“ те да је у њему „суфиксација глагола веома распрострањена и жива категорија, тако да се, практично, сви суфиксални глаголи и не могу набројати“ (Грицкат 1955/1956: 45).

2003, Тошовић 2009). С обзиром на то, као и на велики број творбених модела и твореница образованих на основу њих, нисмо поставили себи за циљ попис свих глагола овог типа на основу речника, нити анализу различитих значења која варирају од лексеме до лексеме²⁹³, већ смо извршили њихову анализу само на основу глагола који се појављују у нашем корпусу и као доминантне издвојили две семе заједничке готово свим анализираним глаголима – сему ослабљеног интензитета и сему мултипликативности.

У нашем корпусу најфреквентнији је суфикс **–ка–** – ексцерпирани смо 175 примера са 30 глагола: *биркати, виркати, гуркати, диркати, драшкати, жмиркати, зивкати, каскати, лупкати, љуљкати, пипкати, пиркати, сипкати, смешкати се, трчкати, џепкати, чешкати, чупкати, шеткати (се), шушкати*: Ето дакле Анчице где ми чупка длачице на трбуху (Ненадић); Успут, повремено је извлачио из папуче десну ногу и чешкао се ноктом палца по лијевом листу (Десница); Један се стално мршти, а други не престаје да се смешка (Олујић1); Полако је спустих на тло, а она поче да трчка око мене (Јакшић); Звонко сипкају осушена ситна семца. Неко их лаким прстима пипка (Ћосић1).

Поједини од њих (*бушкати, говоркати, зуцкати, копкати, њушкати, меркати, шушкати*) употребљавају се у пренесеном значењу: Од буне, о којој се зимус шушкало, опет ништа (Данојлић)²⁹⁴; Седим, отирем руке о панталонеи све чешће ме нешто копка: да ипак одем? (Михаиловић)²⁹⁵; А говоркало се и то да није умро, већ да живи, под кривим именом, негдје у Јужној Америци (Десница); Димитрије је подсмешљиво меркао час њу час њезиног творца (Ненадић).

Варијанту овог суфикса представља суфикс **–ака–** који је у нашем корпусу представљен са 6 глагола у 36 примера: *бацакати* (и повратни *бацакати се*), *љубакати се, мољакати, сељакати се* и *тужакати*. Значење смањеног интензитета код ових глагола потиснуто је у други план, а често и потпуно истиснуто у односу на семантику вишекратности и прагматички

²⁹³ А тих варијација има толико да И. Грицкат закључује да је ова појава „пре предмет лексикографије“. И даље: „који ће глагол стећи суфикс, који префикс, који обадва обличка средства, и шта ће та средства унети у његово значење – о томе одлучује језичка пракса, а не теорија“ (Грицкат 1955/1956: 47). И. Грицкат истиче да се „у деминутивном глаголу може постићи велики број различитих, и то међусобно доста удаљених значења (...). Деминутивни глагол може значити да се радња врши кратко време /овде се мисли на делимитативне глаголе са префиксом *по-*, које ми анализирамо у оквиру категорије детерминативности, с обзиром да је сема краткотрајности необавезна и секундарна у односу на сему ограничености трајања – прим. М.И./, повремено, а не трајно, учестало а притом са мањим интензитетом /што ми идвајамо као доминантне семе код ових глагола – прим. М.И./, или тренутно, иако јој је приорда трајна /неколико глагола са суфиксом *–ну-*, в. ниже – прим. М.И. /; или се радња врши са ситнијим резултатом, ако јој је значење резултативно /ово се махом односи на префиксалне деинтензиве, а код суфиксалних на оне образоване од терминативних глагола – прим. М.И. /; или се уопште врши нека неважна радња, несавршена, недовршена или налик на основну радњу /рецимо код глагола са суфиксом *–ара* – прим. М.И. / (Грицкат 1955/1956: 47).

²⁹⁴ Упор. са: Аћим дуго жмури, хартија шушка од његовог дрхтања, осећа њену тежину (Ћосић1).

²⁹⁵ Упор. са: Три дана смо копкали да проширимо једну непримјетну пукотину (Јлајић).

елемент негативне оцене ситуације, који И. Грицкат дефинише као „немарно, неспретно вршену радњу /што се односи пре свега на глагол *бацакати* (*се*) – прим. М.И./ или као радњу која заслужује извештај презир /што је заједничко за остале глаголе са овим суфиксом– прим. М.И./“ (Грицкат 1955/1956: 60). Која од сема ће бити реализована зависи од значења самог мотивног глагола (тако се, на пример, код глагола *бацакати се* реализују семе вишекратности, с обзиром да и мотивни глагол *бацати* може означавати мултипликативну ситуацију, и смањеног интензитета с обзиром на амплитуду покрета, иако сам овај глагол означава бурно, интензивно понашање: Она се кикоће и бацака, псује ми на сав глас и оца и мајку (Ненадић); код глагола *сељакаати се* сема смањеног интензитета се уопште не реализује, јер ситуација означена овим глаголом искључује процену интензитета, а сема учесталости је факултативна, док је прагматички елемент негативног става према ситуацији обавезно присутан: Сувише је био стар да бисе било где сељакао (Јанковић Бели); Нама не бјеше суђено мир да мирујемо него да се сељакамо и пребијемо од дрвета до камена!... (Веселиновић), али и од контекста конкретне ситуације (упор. примере за глагол *љубакаати* из извора Црњански² и Васић¹): Баба је одвратна, стално нас грди и тужака родитељима (Андрић¹); Исакович поче да је мази и мољака, да изиђу из његове собе, да иде из Енгела (Црњански²); Девојке су се љубакале са официрима, али, у кревет са њима нису пуштале једна другу (Црњански²); Госпожа Евдокија била је, и после тог доживљаја, готова да се шета по месечини, чак и да се љубака – али се више дала није (Црњански²); Тице су лепетале крилима, мазиле се главицама, љубакале отвореним кљунићима и цвркатале (Васић¹).

На другом месту по броју примера је **суфикс –цка-** са својом варијантом **–уцка-**. Мишљење И. Грицкат изнето пре више од пола века да су ови суфикси „данас једно од најживиљих средстава глаголске деминуције“ (Грицкат 1955/1956: 65), актуелно је и данас, када о високој продуктивности и великој учесталости можемо говорити само код ових суфикса и суфикса –*ка-*, док су остали сведени на само неколико, иако прилично фреквентних, глагола. Заступљен је у 33 глагола (*гребуцкати*, *грицкати*, *гуркати*, *дремуцкати*, *живуцкати*, *звецкати*, *зуцкати*, *клацкати*, *кљуцкати*, *куцкати*, *лизуцкати*, *лицкати*, *пеуцкати*, *пијуцкати*, *пљуцкати*, *пуцкати*, *труцкати*, *туцкати*, *штрицкати* итд.) који су представљени у 114 примера: Зец је управо грицкао клас неке траве (Лазовић); Хајде, потрчи, нећу да се клацкам цео дан овако! (Лазовић); Неколико дана узастопце су гледали зачуђени Вишеграђани неимара како туцка, међу прстима мрви и на језику куша малтер из саставака (Андрић¹); Ђавољи клик, шепури се горе као ћуран, пљуцка озго на мене (Ненадић); Он пажљиво ослушну како за њим звецкају зврчкови никлених мамуза (Васић²); Пијуцкао сам вино и посматрао неко полупијано друштво (Јанковић Бели); Било му је већ досадило да се мази и милуцка (Савић¹); Снег се није топио тужно, него је пеуцкао и кикотао и цурио за врат (Црњански, АСП); Неиздрживо им је да леже и дремуцкају (Ненадић).

И међу глаголима са овим суфиксима има оних који су развили пренесена значења (*боцкати, зуцкати, лицкати се, пецкати* итд.): Били су веома поносити својом слогом, па су се не само дичили и поносили пред другим селима, него их чак задиркивали и пецкали (Веселиновић); Није ни примећивао да га чиновник изазива и боцка својим примедбама, као животињу на којој вршимо оглед (Андрић1)²⁹⁶; Није важно да ли је истинаоно што се зуцкало о твојој жени и мени(Савић1).²⁹⁷

Суфикси *-уца-*, *-уцка-* садрже у себи елемент *-к-*, који, као што смо видели и самостално (*-ка-*) изражава значење ослабљеног интензитета и који И. Грицкат сматра најстаријим деминутивним суфиксом (Грицкат 1955/1956: 62), и елемент *-ц-*, који такође може сам имати ово значење. Суфикси *-уца-* и *-уцка-*, међутим, знатно су мање продуктивни од суфикса *-ка-*, *-уца-*, *-уцка-*. Суфикс *-уца-* представљен је у нашем корпусу са три глагола у 15 примера са 3 глагола: *јурцати, кљуцати* и *шмрцати*. Значење смањеног интензитета, међутим, има само *шмрцати*, док *јурцати* означава вишекратно кретање без циља, а *кљуцати* је из употребе практично потиснуло мотивни глагол *кљувати*: Вукови јурцају с краја на крај брода (Јакшић); Кокоске су јој из крила кљуцале жито (Ћосић1); Три мусава дјечачића врзла су се по том вашарус вјечитим слинама под носом, и зурила у посјетиоце. Поваздан су шмрцали (Десница). Речник бележи још и глаголе *глоцати, гњецати, звонцати, пљуцати*. Суфикс *-уца-* имају глаголи *кашљуцати* и *светлуцати*, са значењем смањеног интензитета и мултипликативности, засупљени у 42 примера: Иде лагано, кашљуца, и мршти се (Ранковић); Звезде светлуцају, али узалуд, кад месец још није изгрејао (Ранковић).

Суфикси са елементом *-р-* такође уносе семантику смањеног интензитета и знатно су мање продуктивни: *-ара-* имамо у глаголима *вуцарати, млатарати* (17 примера), *-ари-* у *животарити* (10 примера), *-ури-* у *дрхтурити* (8 примера), *-кара-* у *бушкарати, пуцкарати, пискарати, трчкарати* (43 примера), а *-кари-* у *лешкарити* и *трошкарити* (8 примера). Значења смањеног интензитета и/или вишекратности комбинују се са различитим прагматичким елементима²⁹⁸: Његов парип игра под њим, сапи му дрхтуре од беса и силине, силна машка му млатара под трбухом (Ненадић); Сиво небо (...),

²⁹⁶ Упор. са: Долазе неке успаљене женске, кликћу и подврискују, чикају га и боцкају влатима (Ненадић).

²⁹⁷ Упор. са: Муве излећу из углава, зазује гласно, па се уплету у паучину што виси са таванице, отежала од прашине; муве се батргају, зуцкају, малаксавају, и опет зуцкају док се не уморе (Ћосић1).

²⁹⁸ Код глагола са суфиксом *-ара-*, на пример, са оценом ситуације као такве која се врши немарно (Грицкат 1955/1956: 67), а код глагола *вуцарати* обично и са веома негативним ставом, глагол *животарити* означава живот који се не реализује у свој својој пуноћи (из кога се може извести значење ослабљеног интензитета) и оцењује као сиромашан, неиспуњен, једноличан, односно, како га речник дефинише, има значење „живети бедно, скромно, таворити; проводити једноличан, скучен живот“ (РСКЈ Т2: 36), употреба глагола *пискарати* обично указује на оцену квалитета написаног или способности субјекта за писање као лоших и сл. За глагол *трчкарати* И. Грицкат каже да „значи да су трчања брза, кратка („трчакања“), али притом и неједнака, „неорганизована“ (Грицкат 1955/1956: 69), то јест, реч је о алтернативном мултипликатуру.

паперје магле што се у хропцу вуцарала дуж обала и над водом, све је то било предсказање смрти (Ненадић); Среја је започео свој занат и којекако животарио (Глишић); Купци су трчкарали, међу тезгама, као мрави (Црњански²); Ватра је пуцкарала поред порушеног зида (Краков); „Известити господина министра, да В. (...) бушкара по народу и буни га, ненадлежно и бесправно пискара и адвоцира итд.“ (Ранковић); Лешкарећи с рукама под главом, булазнио сам о заједничком бијегу у свијет (Десница).

Суфикс –*ута*– такође је слабо продуктиван. Из корпуса смо ексцерпирали 41 пример који илуструје употребу 3 глагола са овим суфиксом: *скакутати*, *сркутати*, *шкрипутати*: Скакутали су патуљци, смејали се, а дечак-капљица, и сам поцупкујући, пратио их је погледом (Олујић¹); Ја и домаћин пушимо и сркућемо по мало руменике... (Ранковић); Ускоро ће се зачути из дједове собе његови тешки кораци, под којима ће шкрипутати даске пода у ходнику (Десница).

Изразито малу продуктивност (сви су у нашем корпусу представљени углавном по једним глаголом) имају суфикси: **–*кета*–** у глаголима *пуцкетати* и *шушкетати* (23 примера): У свим тим домовима поново весело пуцкета ватра од суварака (Ненадић); **–*ушии*–** у глаголу *невушити* (29 примера) и **–*ори*–** у *шуморити* (1 пример): За тренутак му се учини да све око њега шумори, шушти, певуши (Олујић¹); **–*ушка*–** у *љуљушкати* (10 примера): Он збуњено повлачи крај једног покривача и открива црвену плишану столицу, ова остаје да се љуљушка у ваздуху (Јакшић); **–*ука*–** у *звиждукати* (5 примера): На малим трговима звиждукале су чесмице, а шедрвани су певали хучно, једнолико (Краков); **–*аса*–** у *беласати се* (15 примера): У подножју велике планине беласа се град (Васић¹); **–*еса*–** у *шепесати* (1 пример): Јер било би крајње глупо да некакав богаљ попут мене шепеса међу оним дивотним обиљем које је Господ створио за уживање праведника (Ненадић). Суфикс **–*уљи*–** бележимо код глагола *дрхтуљити* и *смејуљити се* (12 примера): А она је дрхтуљила у радосној јези чекајући вече и кревет (Ђосић¹); Гледај како се подгојише, (...), смејуље се као бебе (Данојлић), при чему последњи најчешће нема значење ослабљеног интензитета већ подсмеха: Често се дешава да му продавачице прозру намеру, па му се пакосно смејуље (Савић¹).

Код појединих глагола са **суфиксом –*ну*–** значење смањеног интензитета повезано је са краткотрајношћу (*дремнути*, *спавнути*) или моменталношћу (*љутнути се*), ређе необавезношћу ситуације (разговорно *јавнути се*): Могао бих да дремнем али глава се захукталаи гура ли гура (Бакић); Хајде де да се још мало спавне док не прође ова узбуна (Б. Ђопић, ЕКС); Тренутак се заковитлао, Вожд се љутнуо а наклоност се разбила на парампарчад (Велмар-Јанковић). Осим тога од појединих мултипликативних деинтензива (најчешће оних са суфиксом **–*уц(к)а*–**) помоћу овог суфикса регуларно се образују једнократни глаголи са значењем смањеног интензитета: *грицнути* од *грицкати*, *гуцнути* од *гуцкати*, *гребуцнути* од *гребуцкати*, *звецнути* од *звецкати*, *зуцнути* од *зуцкати*, *кашљуцнути* од *кашљуц(к)ати*, *пијуцнути* од *пијуцкати*, *пљуцнути* – од *пљуц(к)ати*, *шмрцнути* од *шмрцати* и тако даље: Затим се ућутасмо и

кашљуцнусмо сви по неколико пута (Ранковић); Ах, сада ћеш ти да видиш свога бога, помислим, гуцнем мученице и убацим метак у цев (Јакшић); Пришла је и пољубила га у рукав: суво су звецнуле бројанице (Ћосић1).

Најзад, у вези са суфиксалним деинтензивима треба поменути у глаголе *лагити, милкити, пајкити, свирити, сипити*, сви осим последњег везани пре свега за дечји говор уз преовлађивање не деинтензивног, већ хипокористичког значења, код којих долази до **промене тематског суфикса основе уз дуљење коренског вокала**: Понекад је само сипило, понекад је лило као из кабла, али се киша никада није прекидала (Јакшић); Вели, како ју је само онако милкио и ништа више (С. Радовановић, ЕКС); Извалио се на златној мјесечевој пољани па мимо пајки и сања шарену зобницу и доброга мене (Б. Ћопић, ЕКС). По овом моделу образован је и глагол *смешити се*, који је, за разлику од наведених, стилски неутралан и релативно фреквентан (као што се из наведених примера види у нашем ужем корпусу потврђен је практично само глагол *сипити*, и то само у 3 примера, док се глагол *смешити се* среће у 35 примера): Он је сањарио како грли, милује и заводи оно лепо и топло тело што се с неким болом подаје, па се ипак смеши и тако смешећи губи постепено свест (Васић2).

У украјинском језику такође постоје глаголски суфикси којима се образују деинтензиви-хипокористици, а овако образоване непроменљиве форме користе се такође претежно у дечјем говору, али и у фолклору, поезији. Реч је о синонимичним суфиксима – *тки, -оньки, -чки, -тусі, туні* који се припајају ограниченом броју глаголских лексема, везаних углавном за уобичајене радње у дечјем животу: *спатки, спатоньки, спаточки, спатусі, спатуні; їстки, їстоньки, їсточки; питки, питоньки, питочки; гулятки, гулятоньки, гуляточки, кохатоньки; купоньки, купочки; лежатоньки, ходитоньки, ходусі; стоятки* и слично: Вона, що їй спатоньки любо, їстоньки й питоньки мило! (Вовчок); - Ти, певно, хочеш їсточки, ти, певно, хочеш питоньки! - лебеділа вона, примілюючись до корови і гладячиї по боках (Бордуляк, УП); Спробуй мою доленьку/ відгадатоньки: / Чи ще буде милий мій/ та й кохатоньки? (М. Павленко, ЕКУ); Люлі-люлі, яля-маля, /не судилось їм ні гулятки, /ні ходитоньки, лиш стоятки, /як корінчики заболять (О. Різниченко, ЕКУ).

Суфиксални деинтензиви образују се, као што се из нашег прегледа творбених модела види, најчешће од атерминативних глагола, али је могуће и њихово образовање од терминатива као што су (у нашем корпусу) *бушкати, гуркати, рецкати, сецкати, сипкати, цепкати*. Значење смањеног интензитета код њих је, као и код префиксалних терминативних деинтензива, повезано са ефектом на објекат – *рецкати, сецкати, цепкати* – ситно, на ситне комаде, *бушкати* – по површини, *сипкати* – у малим количинама, *гуркати* – на мало растојање, али је праћено и мултипликацијом ситуације као код осталих суфиксалних деинтензива, односно подразумева виšekратно понављање квантова означене ситуације: Печење је изрецако *наситно*, мада је имао

све зубе (В. Петровић, АСП); Јест, сецкаће ме, мрцвариће ме, туцаће ме. А ја бих више волео да станем пред преки суд (Васић1); Грчевито стеже сув, неокомишан корен, цепка суве шашљике (Ранковић); Он се ни по лепом временуне одваја од земље, стално је њушка и бушка (Данојлић); Седела је опкољена коферима, које је гуркала од себе (Црњански2); Звонко сипкају осушена ситна семца (Тосић1).

Најчешће се, пак, суфиксални деинтензивни образују од атерминативних мултипликативних глагола: *боцкати, грицкати, жмиркати, звиждувати, клацкати, кљуцкати, куцкати, лицкати, лупкати, љуљушкати, пљуцкати, пуцкати, пуцкетати, скакувати, трепуцкати, туцкати, чешкати, чупкати, штипкати, штрицкати, шушкати* и слично: Мојсило поче и ту опет да се снебива, па чешкајући се иза врата рече (Глишић); Шета поред чете, лупка нервозно корбачем по чизми и редом посматра војнике (Васић1); Ћутао је и, с времена на време, једва чујно, звиздукао (Црњански2).

Нешто је мањи, али прилично велик број оваквих твореница од глагола који означавају атерминативне ситуације нерашчлањене на квантове. Значење смањеног интензитета и код њих је, међутим, најчешће праћено значењем вишекратности, понављања квантова макроситуације. Код једних глагола овог типа може преовлађивати значење вишекратности (*виркати, говоркати се, драшкати, крадуцкати, пијуцкати, светлуцати, трчкати, шеткати се*), код других смањеног интензитета (*дремуцкати, кријуцкати, певушити, пиркати*) или се значење вишекратности не реализује (*лешкарити*), што је најчешће условљено значењем самог мотивног глагола, односно рашчлањивошћу ситуације означене глаголом, и појачано ширим контекстом: Није био слеп па да не примети да бројни гости кришом и отворено виркају у огледала (Савић1); Говоркало се да извјесни трустови откупљују и уништавају велике количине Атханатика, како би му тиме подигли цијену (Десница); Шеткао се онде, са рукама на задњици (Ненадић); Ћурђе је, кроз пукотине дасака, посматрао једну квочку са пилићима, која је трчкала, испод чардака, у прашини (Црњански2); Хладовина се раширила, а из баште пирка ветрић (Станковић, АСП); Њега замењује неки сељанин црнац који, болешљив, лешкари у љуљашци (Петровић Р.1.); Она је једног дана извукла све рубље из долапа, опрала га и углачала тихо певушећи (Павић, АСП).

Творбена структура суфиксалних деинтензива у српском језику омогућава њихове даље акционалне модификације помоћу различитих префикса. Код атерминативних суфиксалних деинтензива реч је о почетним модификацијама: *зажмиркати, залупкати, запуцкетати, заскакувати, зашушкати, засветлуцати, запевушити* и слично, код терминативних о резултативним: *изрецкати, исецкати, исцепкати*, које су немогуће код украјинских префиксално-суфиксалних деинтензива: Пред његовим очима засветлуцаше безбројне звезде (Миланковић2); Потом би запуцкарао који заплешени кундак, и пламен би весело поиграо по очним капцима (Краков); Књига ће запуцкетати и одмах показати невешто и грубо слепљена места (Андрић1); Зашушкета нешто и уплаши нас (Лалић); Јоаким зажмирка и придиже се у кревету (Јакшић); Каже како ће ме, кад нестане хране, лично исецкати на ситне парчиће (Ненадић).

Остала средства изражавања ослабљеног интензитета процесуалних обележја

Лексичка и синтаксичка средства изражавања ослабљеног интензитета знатно су мање заступљена у оба језика од средстава изражавања појачаног интензитета процесуалних обележја²⁹⁹. Лексички деинтензивни се, као и лексички интензивни, односе најчешће на ситуације кретања и продуковања звука: [УКР] *бовваніти, бурмотати, буркотати, волокти (ноги), жебоніти, лепетати, мимрити, мріти, мрячити, мурмотіти, плентатися, плестися, сочитися, тліти, чвалати, човгати, шепотіти, шептати, шушукати* итд. [СРП] *вући (ноге), вући се, густирати, кланцати, мезгати, млитати, мравињати, мрљавити, мрмљати, назирати се, окусити, ошљарити, прљити, ромињати, тињати, цурити, ћакорити, цедити* (у значењу *говорити*), *шапутати* итд. али међу њима нема глагола са значењем физичког утицаја на објекат, који су веома заступљени међу лексичким интензивима.

[УКР] Залитий неживим місячним сяйвом березовий гай унизу мрив, як сонмище мерців, що прийшли на покуту (Мушкетик).

Між вуст у нього тихо тліла цигарка (Шевчук).

Я собі голови не прикладу, чого він ноги, як здохляк, ледве волочить за кіньми (Стельмах)

Тоді зробив якийсь непевний рух рукою і почвалав до виходу (Шевчук Вл.)

Він знайшов малесеньку дірочку, з якої сочилася кров (Тютюник).

Він бурмотів над сплячою, ніби колискову, з Юнуса Емре (Загребельний).

[СРП] Њихово је плаветило било замућено, а у средини као да се назирала рана, попут црва у срцу јабуке (Десница).

Жалосно опуштених крила само се вуче по стази, и пишти (Олујић1).

Из косе му цури крв, црно празнично одело све у прашини (Васић1).

Мрмљали су нешто, шапутали један другом на уво, показивали рукама (Ненадић).

Кеса с дукатима прљи кожу и жуљи ребра (Ћосић).

Све је већ тако далеко да у дну сјећања једва још тиња (Десница).

У лексичка средства изражавања ослабљеног интензитета спадају и тзв. деинтензификатори – прилози и предлошко-паджене конструкције који практично представљају антониме одговарајућих интензификатора. Из нашег корпуса ексцерпирани смо следеће деинтензификаторе: [УКР] *блідо, в'яло, глухо, злегка,кволо, ледаче, ледве, ледь, ледве-ледь, ледь помітно, насилу,*

²⁹⁹ Слични закључци могу се извући и на основу анализе Т. В. Белошопкове на корпусу руског језика (Белошопкова 2007), а А. И. Федосејев запажа несразмерност и у односу руских префиксалних „нискоинтензивних“ и „високоинтензивних“ глагола у корист других - око 1:3,5 (Федосеев 2006).

мляво, непомітно, повільно, помалу, слабо, так-сяк, трохи; через силу [СРП] безживотно, благо, једва, једва приметно, како-тако, лако, лењо, мало, меко, мртво, незнатно, неосетно, неприметно, полако, слабо, споро, тешко; без воље, без снаге, с напором, с пола снаге:

[УКР] Він помахав хвостом і то *ледве, через силу* (Миктиенко, УП).

Очі заплюшені й *слабо здригаються* за кожним вибухом салюту (Винниченко).

Порівнявшись з нею, *слабо, блідо* посміхається (Винниченко)

Стояла з відкритим обличчям, непорушна, *злегка тремтіла* (Іваничук).

Говорила вона *глухо* і *мляво*, прислухаючись до кожного свого слова (Федорів).

[СРП] Глава се примицала *лако, неосетно*, да се једва шаш заљуљао... (Веселиновић)

Воловски папци *споро* и *меко топћу* по првом снегу одоцнеле зиме (Ћосић1).

Реп посетиоца *лењо се њихао* док се дивовско тело примицало пилоту (Јакшић).

Када метастаза освоји више од тридесет процената организма они *јаучу без воље за умирањем, без снаге према животу* (Петровић М.).³⁰⁰

Значење ослабљеног интензитета може бити изражено и на нивоу сложене реченице. Као и код значења интензитета изнад норме, то су реченице са показном заменицом типа [СРП] *тако* [УКР] *так* у споју са прилогом који има значење ослабљеног интензитета у главној, која корелише са зависном клаузом са везником [СРП] *да* [УКР] *що*. Овај тип сложене реченице се, међутим, изузетно ретко употребљава за изражавање ослабљеног интензитета (за разлику од изражавања значења појачаног интензитета, где је, како смо видели, знатно фреквентан) – из нашег корпуса ексцерпирани смо тек неколико примера оваквих реченица (у првом украјинском примеру у комбинацији са значењем појачаног интензитета друге ситуације):

[УКР] А дні плентаються *так помалу*, одноманітно, *біль так повільно меншає*, нетерплячка *так дряпає* за серце, *що хочеться відрізати к бісу цю ногу, покинуть її тут і їхати до Берліна* (Винниченко).

Він відкрив двері і зашепотів *так тихо, що ледве сам чув свій голос* (Тютюнник).

³⁰⁰ Још примера:

[УКР] Вони приплющилися, ці п'ятеро, і *ледве-ледь ворушили* вустами (Шевчук).

Часом затріщать крокви, з гуркотом посиплеться гаряча черепиця з покрівлі, і знову все горить *рівно, повільно, причечено* (Гончар1).

Червоніє, червоніє дорога, мила, прекрасна реакція. Але *так повільно, так мало, так майже непомітно* (Винниченко).

Кволо починався рідкий сніжок і скоро стихав (Барка).

[СРП] Ништа на мени се не покреће осим што ми се груди *једва приметно дижу* и *спуштају* (Ненадић).

Јер, онај ко бира и љуби *безживотно* и *мртво* и сам постаје безживотан, односно, мртав (Н. Богосављевић, ЕКС)

Жвакали су безвољно, држећи обема рукама неке јабуке (Петровић М.).

[СРП] Каткад би кључање утихнуло (...). Или се јављало тако слабо, тако неодређено, да је сумњао: да ли то уопће кључа или је то само моје уображење? (Десница)

Засвира момак *тако тихо да шума задржа дах, а небо се звездама осу* (Олујић1).

5.2.3.2. Модификације модалне норме – ексцесивност

Код значења ексцесивности реч је односу процесуалне ситуације према модалној норми. Од три типа ексцесивности које разликује П. Пипер – ексцесивности могућности, ексцесивности потребе и ексцесивности обавезности (Пипер 2003: 166-167) у сфери процесуалних обележја ситуације изражена је ексцесивност потребе, и то као суфицитна ексцесивност („више него што је потребно“) и дефицитна ексцесивност („мање него што је потребно“), као „најразвијенији тип ексцесивности у словенским језицима“ (Пипер 2003: 168).

Суфицитна ексцесивност у сфери глагола у украјинском језику изражава се префиксом *пере-*, у српском одговарајућим префиксом *пре*³⁰¹. Творбени модели са овим префиксима у оба језика релативно су продуктивни. ЕСУМ обухвата око 80 суфицитних ексцесива са префиксом *пере*, а из корпуса смо ексцерпирали 69 примера са 25 глагола: *перебільшити, перевантажити, перевтомитися, перегрітися, пережарити, перезріти, перенапружити, перенаселити, перенаситити, переобтяжити, переоцінити, перепекти, переповнити, перепрацюватися, пересмажити, пересолити, перестаратися, перестаріти, перетримати, перехвалити* итд. За српски језик речник бележи преко 90 оваквих глагола, од чега је у нашем корпусу потврђено више од трећине – 38 глагола у 73 примера: *преврети, прегрејати, презрети, прејести се, прекиснути, прекувати, преморити се, пренаглити, претоварити, преоптеретити, препећи, преплатити, препунити, прерадити се, преродити, прескупити, пресладити, пресолити, престарети, претоварити, преувеличати, преуранити, прехладити се*³⁰², *преценити* итд. Ова акционална класа глагола формира се од терминативних глагола, најчешће глагола конкретне физичке радње: [УКР] *вантажити, варити, повнити, смажити, солити, їсти* итд. [СРП] *кувати, јести, пећи, пунити, солити, товарити* итд. и глагола са значењем еволутивног процеса³⁰³: [УКР] *втомлюватися, гуснути, жовкнути, зріти, киснути, мерзнути, старіти* итд. [СРП] *врети, зрети, киснути, мрзнути, старети, умарати се, хладити се* итд. Широко се

³⁰¹ У придевским твореницама префиксом *пре-* у српском језику изражава се и превазилажење норме непроцесуалног обележја: *претежак, предугачак, преузак* итд. У украјинском језику ову функцију има префикса *за-*: *заважкий, задовгий, завузький* итд.

³⁰² *Прехладити се* са померањем значења у правцу негативног ефекта: *озепсти*.

³⁰³ Суфицитних ексцесива образованих од еволутива има нешто више у украјинском језику.

употребљавају и глаголи односа, оцене, као што су [УКР] *перебільшити, переоцінити, перехвалити*, [СРП] *преувеличати, преценити*. Одређен број суфицитних ексцесива образује се од префиксалних глагола: [УКР] *перевтомитися, перезаставити, перезволжити, перенавантажити, перенагріти, перенаповнити, перенаселити, перенаситити, переохолодити* итд. [СРП] *презадужити се, презаокупити, презаситити, пренадражити, пренаселити, преоптеретити, преуморити се, преуранити* итд.

[УКР] Маланюк був якийсь втомлений, чи то від перенапруги на сцені, (...), чи перестарався з навчальними справами – наближалися іспити (Корсак).

Обличчя у Кнюха плескате ніби одразу після народження хтось із родичів притис його носом до шибки. І, очевидно, перетримали, бо він так і залишився плескати, круглим, як корж (Чорногуз).

Ви, бачу, не в курсі справи. А чи, може, мені вас перехвалили (Багрянний1).

Але незабаром заїло кулемет — вдарить одним, зрідка двома пострілами і затихне. Перегрівся, очевидно (Стельмах).

Виходить, що він сам себе занадто переоцінив (Багрянний1).

Пара, здавалося, переповнила відведений об'єм, пурхнула собі на волю (Корсак).

— Жди його, як пана, — бурчав він, рухаючи вилами та удаючи, що він дуже перепрацювався тут без Павла (Тютюник).

Якщо його пересолити, то в роті стає гірко... (Чорногуз).

[СРП] После је јагње прегорело, ватра се угасила, а кувара су нашли мртвог и осмуђеног у пепелу (Краков).

Ја ти нисам остао дужан, па сам и преплатио (Витезовић).

Осећао сам да сам се прерадио и да је превазилазило моје снаге да, у исто време, служим и техници и науци (Миланковић1).

Хитају руке, а мисао се носи (...) на кош и таван, које ће препунити једрим кукурузом и — на кесу, коју ће напунити продајом изобилне летине (Ранковић).

-Само ако ми Среја не прескупи, а ја већ знам да је добар и вредан. / — Неће ти прескупити, а најпосле госа си, богме, па плати му и више (Глишић).

Кад престаримо, кад надживимо сами себе, међу њима наступа тишина и велики мир (Десница).

Али сте зато срнетину пресолили! (Симовић, АКС).

Ни дрхтали више нису, јер су се мишићи преморили (Краков).

Превазилажење модалне норме свакако изазива негативан ефекат на субјекту (код еволутива) или објекту (код глагола конкретне физичке радње). Стога објекат често доспева у први план исказа, а ексцесивни глагол има облик глаголског придева пасивног. Од ексцесивних еволутива образује се активни глаголски придев, који се неретко употребљава у атрибутивној функцији. У око 50% ексцерпираних украјинских примера и 55% српских ови глаголи употребљени су облику глаголског придева:

[УКР] Друкарня вкрай перевантажена (Бажан).

Вони були перевтомлені до краю, і в той же час сон утікав від них (Багрянний1).

Думав, що тут скрізь перенаселено (Гончар1).

Поволі витягає червоні, як перепечені раки, неслухняні руки на лід (Стельмах).

Він приніс кусисько старого, пересоленого саліська (Самчук).

Старий Варчук поспішав скосити перестиглий овес (Стельмах).

[СРП] Та он је презадужен и косом на глави... (Глишић).

Погледајте ово: инсталација је очигледно већ дуго преоптерећена (Јакшић).

Колико човек од батина отупи, толико му живци постану пренапрегнути (Михаиловић).

Преродиле шљиве се не придржавају гранама за земљу (Ђосић1)

Скупштинска дворана зањихала се као претоварена скела (Ђосић1).

Пљусак се стропоштао на зидове, прегрејани камен је зацврчао (Ненадић).

Српски глаголи *претерати* и *прекардашити* и украјински *переборцити*, *перегнути*, *переперчити*, *пересолити*³⁰⁴, иако у творбеној структури имају префикс *пре-*, односно *пере-*³⁰⁵, представљају лексичке ексцесиве (код последња три украјинска глагола апстрактно, лескичко ексцесивно значење развило се из конкретног, творбеног). На конкретну ситуацију на коју се ови глаголи односе указује шири контекст или допуна у виду процесуалне именице у облику инструментала са предлогом *з* у украјинском језику, односно инструментала са предлогом *с* или локатива са предлогом *у* у српском језику, као и, у оба језика, глагола у облику глаголског прилога. Српски глагол *претерати*, стилски неутралан, релативно је фреквентан у нашем књижевном корпусу (33 примера), док су украјински глаголи *перегнути*, *пересолити*, који припадају разговорном стилу, представљени тек по једним примером, глагол *переборцити* – у 3 примера:

[УКР] — Отак і з вами буде: покрутитеся трохи в селі і втечете./ — Ну, це ти, Серьожо, перегнув (Тютюнник).

Варка сама побачила, що переборщила, *образивши* завжди тиху, звичайну та приємну подругу (Яновська).

Різко крутанул кермо, увійшов до повороту на дуже високій швидкості або переборщивз прискоренням або гальмуванням (РЕИ).

Вчора я трохи пересолив, *назвавши* Костя першим дідичем на весь повіт (Яновський).

³⁰⁴ РСКЈ бележи значење „претерати“ и за српски глагол *пресолити*.

³⁰⁵ При чему за српски *прекардашити* и украјински *переборцити* не постоји одговарајући беспрефиксални мотивни глагол **кардашити*, односно **борцити*.

[СРП] Иван је у својој наивности причао све што је с Турчином разговарао, па је — као кад некога хвалимо — мало и претерао. Дизао је Турчина у девето небо (Веселиновић).

Баба-Стеванка мисли да смо претерали са гошћењем (Данојлић).

Опоменуо га је да ни у оданости не ваља претеривати (Велмар-Јанковић).

Мучен пецкањима и грижом савести прекардашио сам у погледу "Миле муње" (И. Срдановић, ЕКС).

Глаголи са префиксом *пере-*, односно *пре-* саставни су део и фразеологизама са ексцесивним значењем: [УКР] *перебрати міру (мірку), перегнути палку, передати куті меду* [СРП] *превршити (сваку) меру, превршила дара меру*:

[УКР] Сідалковському завжди не подобалося, коли жінки перебирали міру (Чорногуз).

Базьо і сам побачив, що трохи перебрав мірку (Стефаник).

Рудольф інколи справляв враження хвалька, а інколи передавав куті меду із занижуванням самооцінки (РЕИ).

[СРП] Он је увек терао на своју руку, а сад је превршио меру (Данојлић).

Овај случај није усамљен, већ је само доказ да је дара превршила меру када је у питању протеривање ћирилице из „Српске Атине“ (РЕИ).

У украјинском језику постоје још три творбена модела према којима се образују суфицитни ексцесиви, али су они знатно мање продуктивни, са ограниченом мотивном базом. Тако функцију изражавања овог типа ексцесивности може имати и **префикс об-**, који је у нашем корпусу представљен у 14 примера глаголима: *об'їстися, обжертися, обпитися, обпоїти*, док речник бележи још неколико глагола, такође са значењем конзумације хране или пића: *обгодувати, обдутися* (у значењу *обпитися*), *обїссатися* и *обрепатися*: Степи слъозами обпоєні, і небо ясне людям потемніло... (Багрянний2); Одного разу лопнула на лузі корова Лебедеца. Обжерлась конюшини, здуло її й лопнула (...) При одній згадці, що могло б статися, коли б котра з його корів об'їлась, у малого замерзав мізок (Самчук); Саксонці, знай, обпивалися й об'їдалися, допізна сиділи довкола вогнищ, варняли всіляку гидоту (Загребельний2).

Ексцесивно значење суфицитног типа имају и поједини украјински глаголи са **префиксом за-**, као што су *загустити, затоваритися, захвалити, завищити (ціну – упор. срп. прескупити)* и његов антоним *занизити* такође у споју са именицом *ціна*, који има дефицитно ексцесивно значење, од којих је у нашем корпусу у 4 примера забележен само *захвалити*: — Ну, хлопці, годі, годі!.. — спинив Тарас. — Захвалите, і стану дерти носа... (Шевчук Вл.); Внизу кричали, захвалюючи живий товар, татари і греки (Іванчук); Головне кулешу не загустити й добре вимішати (РЕИ); Якщо такий дилер знатиме наміри першого дилера, то у нього з'явиться спокуса завищити ціну валюти у разі її придбання, і навпаки — занизити ціну під час її продажу (РЕИ).

Глаголи са **префиксом у-** и **постфиксом -ся**, који припадају сфери разговорног језика, имају такође суфицидно ексцесивно значење. Овај творбени модел слабо је продуктиван, реч је о глаголима конзумације *уїстися* и *упитися* и глаголу *убрехатися* („претерати са лагањем и због тога бити ухваћен у лажи). У нашем корпусу потврђени су глаголи *уїстися* и *упитися* у три примера. У српском језику творбени модел са **префиксом у-** и **речцом се**, такође слабо продуктиван, може имати значење суфицидне ексцесивности: *улежати се*, *уседети се*, *усмрдеати се*, *устајати се* (последњи најчешће у облику глаголског придева радног, и то у атрибутој функцији). Из књижевног корпуса смо ексцерпирали 10 примера са глаголима *усмрдеати се* и *устајати се*, док глаголи *улежати се* и *уседети се*, нису у њему потврђени.

[УКР] Він більше не звертав уваги на Завішу, той упився до решти (Мушкетик).

Вони нас упізнають і на тім світі, так ми їм, собакам, уїлися (Яновський).

Вбрехався Гарун-паша! Казав: як побачать мене мужики, то попадають до-долу мертвими. А вони стоять живісінькі (І. Нечуй-Левицький, ЕКУ)

[СРП] Кад сам изашао, заплуснуо ме је влажан ветар, што се осећао на трулу трску и устајалу водурину (Стевановић, АСП).

По томе су опасне те мале групе –усмрде се као बारे, и људи се у њима усмрде кад на истом мјесту дуже остану (Лалић).

Јер савремени човек се, у односу на своје претке, прилично олењео, уседео и улежао, нарочито онај у граду који свој посао обавља махом седећи (РЕИ).

Ексцесивност процесуалне ситуације, како суфицитна, тако и дефицитна, може бити изражена и **синтаксичком везом предиката са лексичким показатељима ексцесивности** – одредбама типа [УКР] *забагато*, *занадто*, *надміру*, *надмірно*, *понад міру*, *не в міру* [СРП] *одвише*, *превише*, *сувише*, *претерано*, *преко мере* односно [УКР] *недостатньо*, *не як слід* [СРП] *недовољно*, *премалои* сл.

[УКР] Та течка набрякла щось *занадто* вже за цей час (Багрянний1).

Хто в кості грав, ховає їх у кишеню, хто пив — ховає пляшку, як *забагато* випив, криється, щоб п'яним не лізти ясновельможному в очі (Лепкий).

Воду п'ють надміру, і ноги припухли (Барка).

Люди вже багато ночей не сплять, мало хто їсть теплу страву, працюють і турбуються *не в міру*,— витворюється нервовий настрій (Лепкий)

Ви *недостатньо* ще українізацією займається (Корсак).

Проте він *не оцінив* її як *слід*, бо не знав нічого ще (Багрянний).

[СРП] *Премного* мисли и *превише* пита Белко! (Олујић2)

Покушао је да је не рањава претерано, али је тешко ишло (Велмар-Јанковић).

Не треба се ничега бојати и ни за чим *претерано* жалити (Јанковић Бели).

Ја сам и *одвише* волео ту младу жену (Петровић Р.1.).

Моје се писмо, *преко мере, одужило* (Миланковић²).

Месо јој је одвратно и људи га *не цене* *баш превише* (Олујић²).

А кад умјетност то не чини, или *не чини* у *довољној мјери*, она очевидно подбацује у поређењу с умјетношћу пећинског човјека (Десница).

Ти то *довољно не познајеш* (Десница).

У творбена средства изражавања **дефицитне ексцесивности** у српском језику спадају **префикси пре-**: *превидети* (нема примера у корпусу), *прећутати* (15 примера), *пречути* (5): Новак је *пречуо* причу хватајући је нехајно само за репове и прирепке (Петровић М.); Кад је Агагијанијан први пут поменуо име грофа Дурацо, Исакович је то *пречуо*, пустио кроз једно уво, а испратио на друго (Црњански¹); Досећам се ја зашто га Лауш не воли, али боље је да нешто и *прећутим* (Ненадић), **под-**: *подбацити* (нема примера у корпусу), *потценити* (9), *потхранити* (1): Али, лекари су изузетно моћни људи. Опасно је *потценити* их (Басара); Колико му је било лако да сарађује са кнезом Милошем, који је брзо проценио Анастасијевићеве способности, толико му је било тешко да се било у чему усагласи са Господар-Јевремом, који је те способности *потцењивао* (Велмар-Јанковић) и **недо-**: *недокувати*, *недопећи*, *недоречећи*: Мила дјевојка вјероватно мисли како су она и њена земља још *недорасли* да би имали своје проблеме (Десница); Добијао сам прегршт података о Кнесу. Били су конфузни и *недоречени* (Радовановић); А ни кувала није ко што сам фалио! Него ил пресољено, ил *недосољено*, ил препечено, ил пресно, ил прекувано, ил *недокувано* (Симовић, АКС).

Ови творбени модели изразито слабо су продуктивни и своде се практично на горенаведене глаголе, који имају различита значења одступања од норме: глаголи *превидети* и *пречути* значе „не видети“ и „не чути“, односно „пропустити видети/чути оно што је требало“ (оба ова значења, уз ексцесивно значење које можемо дефинисати као „лоше видети/чути“ имају украјински глаголи *недобачити* и *недочути*), али може имати значење и „чути делимично“ (в. први пример), *прећутати* значи „не рећи“ или „не рећи све што је требало“ (укр. *недоговорити*, *недоказати*), *подбацити* – „не остварити онако како је потребно или планирано“ (овај лексички дефицитни ексцесив нема свој директни еквивалент у украјинском језику), *потценити* – „оценити мање него што треба, мање него што заслужује“, *потхранити* – „исхранити мање него што треба“ (укр. *недооцінити* и *недогодувати*). РСКЈ и РСЈ не наводе ниједан глагол са сложеним префиксом *недо*, али РСКЈ³⁰⁶ наводи придеве као што су *недозрео*, *недоигран*, *недокуван*, *недопечен*, *недорастао*, *недоречен*, *недосањан*, *недочитан*, који су очигледно глаголског порекла³⁰⁷. Ни они се не одликују фреквентношћу – из нашег корпуса ексцерпирани смо тек четири: *недокуван*, *недорастао*, *недоречен* и *недосољен*.

³⁰⁶ РСЈ наводи још мање оваквих придева: *недозрео*, *недопечен* (у пренесеном значењу „који се није до краја духовно формирао, образовао; незрео“) и *недорастао*, те прилог *недоречено* (РСЈ 810-811).

³⁰⁷ О лексикографским проблемима представљања глаголског придева трпног, који се свакако односе и на ове случајеве в. Танасић 2005в.

С друге стране, у украјинском језику, дефицитна ексцесивност изражава се помоћу сложеног префикса *недо-*, а овај творбени модел продуктивнији је од сва три српска заједно, мада у литератури посвећеној АКГ у украјинском језику (Поповић 2008, Соколова 2003, ТМУМ 2004) није обрађен. Речником је обухваћено преко 50 глагола са префиксом *недо-*, уз десетак придева глаголског порекла (*недобілений, недогорілий, незрілий, недомолочений* итд.) али немају сви ексцесивно значење. Наиме, глаголе овог творбеног типа можемо поделити у две групе – оне које означавају ситуацију која не достиже одређену модалну норму: *недобрати, недоважити, недовантажити, недоварити, недовиконати, недовикористати, недоплатити, недорозвинутися, недоспати, недосолити* итд. и оне које означавају ситуацију која се завршава (тачније речено прекида) пре достизања своје унутрашње границе: *недобудувати, недов'язати, недоказати, недоорати, недопалити, недописати, недоробити, недослухати, недочитати* итд. при чему глаголи прве групе могу имати и значење прекида ситуације³⁰⁸. Прва група глагола изражава значење дефицитне ексцесивности, те глаголе типа *недоварити, недовантажити, недоплатити* можемо посматрати као антониме суфицитних ексцесива типа *переварити, перевантажити, переплатити*, док је друга група глагола, представљена глаголима типа *недобудувати, недопалити, недописати* антонимична комплетивним глаголима типа *добудувати, допалити, дописати*: Краше пересмажити м'ясо, ніж недосмажити (РЕИ); Краше недосолити, ніж пересолити; недоїсти ніж переїсти; переспатиниж недоспати (РЕИ); Я звелю добудувати ту джамію і назвати її ім'ям Гульфем (Загребельний1) // Хлопець спинився біля недобудованих сходів, (Шевчук).

При анализи корпуса уочавамо знатно ширу употребу глагола са префиксом *недо-* у другом значењу, значењу прекида. Глагола са овим префиксом и значењем суфицитне ексцесивности у нашем корпусу има 14 (у 43 примера): *недобачати, недоварити, недовиконати, недогледити, недоїдати*³⁰⁹, *недооцінити, недопекти, недоплатити, недорозвинутися, недорости, недосмажити, недосолити, недоспати, недочути*. Иако међу њима има највише глагола конкретне физичке радње (углавном се односе на припрему или конзумацију хране: *недоварити, недопекти, недосмажити, недосолити, недоїсти*), најфреквентнији су глагол *недооцінити* (12 примера) и перцептивни глаголи *недобачати, недочути* (заједно 15 примера): Не знав, що чекає його самого

³⁰⁸ Тако је, рецимо, у примеру Хто, як не Багіров, викрав у Трансільванії в німців кухню з недовареною кашею і прогуркотів з нею серед ночі через усю нейтральну смугу? (Гончар1) вероватније реч управо о прекиду ситуације, а не о постизању непотпуног резултата. Исто се може претпоставити и код следећег примера: Петро стояв, держачи на тичці недопечене м'ясо (Чайковський).

³⁰⁹ Глагол несвршеног вида *недоїдати* по правилу се употребљава у ексцесивном значењу, док се његов видски пар *недоїсти* може употребљавати како у ексцесивном (в. пример горе), тако, чешће и у некомплетивном значењу (у последњем најчешће у облику глаголског придева пасивног у атрибутивној функцији: *Стара тримала в одній руці недоїдене яйце (...)* (Шевчук).

в столиці, може, й смерть за те, що недогледів шах-заде (Загребельний¹); Стара вже стала. Недобачаю (Шиян, УП); Стара приймає слова і боїться недочути (Барка); То дядько Гордій просто недооцінив її місткості (Головка); Глухий неспокій Дмитро хотів заглушити працею, недосипав ночей (Стельмах); Те, що ти річно недоплатиш, приносить тобі гарний дохід (Чайковський); Хлопчина, вочевидь, недоріс, щоб осягнути глибину Шевченкової розпуки (Федорів); Недоїдала і в мечеть ходила про людське око (Іваничук).

Честа је употреба облика партиципа пасивног и то у атрибутској функцији: Присок попеліс, і в ньому лишаються на зиму недопечені картоплі (Самчук); Далі купа недосушеної з будяками конюшини (Самчук); Колір обличчя Благоуханного нагадував набір пробних фарб на палітрі і недосмаженого Хлівнюком шашлика (Чорногуз).

Како немају своје творбене еквиваленте у српском језику (са изузетком неколико глагола као што су *недооцінити* – *потценити*, *недочути* и *недобачити* у појединим значењима – *пречути*, *превидети*, *недоказати*, *недоговорити*, *недомовити* – *прећутати*: [УКР] То дядько Гордій просто недооцінив її /хати/ місткості (Головка) [СРП] (...) једноставно је потценио њену пространост; [УКР] Він любить музику, за нею не одного недобачить і недочує (Лепкий) [СРП] (...) занет њом много тога превиди и пречује; [УКР] Іван Васильович уважно слухав Дмитра, (...) намагаючись розібратись, що таїлось за недоказаним чи обережно обірваним (Стельмах) [СРП] (...) покушавајући да схвати шта се крило иза онога што је прећутао или опрезно изрекао) украјински дефицитни ексцесиви преводе се описно – спојем одговарајућег (углавном резултативног) глагола и прилога типа *недовољно*, *непотпуно*, *лоше*: *недосолити* – *недовољно посолити*, *недоїсти* – *недовољно*, *лоше јести*, *недочути* – *лоше чути*, *недопекти* – *недовољно испећи*, *недосушити* – *непотпуно осушити*, ређе лексичким ексцесивима *недоплатити*, *недоважити* – *закинути*: [УКР] Не знав, що чекає його самого в столиці, може, й смерть за те, що недогледів шах-заде (Загребельний¹) [СРП] (...) због тога што није (довољно) добро пазио шах-заде; [УКР] Стара вже стала. Недобачаю (Шиян, УП) [СРП] Већ сам остарела. Лоше видим; [УКР] Те, що ти річно недоплатиш, приносить тобі гарний дохід (Чайковський) [СРП] Оно што годишње мање платиш/закинеш (...) доноси ти лепу добит; [УКР] Недоїдала і в мечеть ходила про людське око (Іваничук) [СРП] Лоше је јела и у цамију је одлазила само да буде виђена; [УКР] Далі купа недосушеної з будяками конюшини (Самчук) [СРП] Даље је стајала гомила недовољно осушене детелине и корова; [УКР] Краще недосолити, ніж пересолити; недоїсти ніж переїсти; переспати ніж недоспати [СРП] Боље је недовољно посолити него пресолити; недовољно јести него се прејести; превише спавати него недовољно спавати/не наспавати се итд.

Посебно место у сфери ексцесивности заузима акционална класа глагола која се у литератури обично назива **сатуративном** или **сативном**³¹⁰.

³¹⁰ Лат. saturatus – засићен, односно satis – довољно. Ова класа глагола издваја се у свим акционалним класификацијама (Шелякин 1987, Авилова 1976, Зализняк, Шмелев 1997, Исаченко 1960,

Већина глагола који се сврставају у сатуративе означавају ситуације чијим се одвијањем постиже задовољење одређене потребе субјекта, односно достизање модалне норме: [УКР] *наїстися* [СРП] *најести се* – јести онолико колико је довољно да се задовољи потреба за храном, то јест да се утоли глад:

[УКР] Матвій *наївся* (оскільки можна *наїстися* голим борщем) (Бордуляк, УП).

Ми з тобою, Маріє, таки *надівувалися* колись, гріх казати (Гуцало).

Люди, *наговорившись досхочу*, виходили із хати (Тютюник).

Доки вони мною не *награються*, не випустять звідси (Тютюник).

Постояли вдвох, як сліпі, зігрілись, *надихалися волю* (Блізнец, УП).

- Ой дайте нам, Маріє Яківно, *наплакатися*, дайте нам хоч раз на місяць *виревтись!* (Шевчук)

Спочатку в нього була думка йти додому і *добре виспатися* (Тютюник).

[СРП] Није му жао било седе главе, та он *се* и онако *доста најивео*(Веселиновић).

Све сам поље позобала, још *се нисам назобала* (АНУ).

Седе лепо људи у топлој кафани, пошто су се *добро наспавали, напили и најели* и одушевљавају се оним победама, што их општински добош објављује (Васић²).

Сити ћемо се наразговарати читаво једно дуго недјељно посліјеподне (Десница).

Госпожа Божич, ко зна зашто, била је необично живахнула, па је, гласно, говорила како треба искористити овакве вечери у животу, да *се човек наужива* (Црњански²).

Његов хусар, пробуђен, крај коња, *био се испавао* (Црњански²).

Код сатуратива, међутим, није реч просто о задовољењу, већ о потпуном задовољењу потребе. Другим речима, уколико бисмо сам градуелни локализатор замислили као гранични простор одређене површине, онда би сатуративност подразумева смештање објекта локализације у горњем делу тог простора, близу горње границе. Ово значење може бити истакнуто контекстом, односно речима и синтагмама типа [УКР] *досхочу, донесхочу, волю* [СРП] *до миле воље, у пуној мери, сит* које се са сатуративима широко употребљавају поред одредби типа [УКР] *вдосталь, достатньо, як слід* [СРП] *доста, довољно, добро*³¹¹ (в. и горње примере):

[УКР] Хуррем ішла від валіде, щоб сховатися у своєму розкішному покої і до ночі *досхочу виплакати* (Загребельний¹).

Хоч і лежав я тут сам з собою, а вже побував у білій печері, ловив павука, блукав по

Ставницка 2003/4, Грубор 1953, Тошовић 2009, Поповић 2008, Соколова 2003, УГ 1986, ТМУМ 2004, Сидоренко 2005 итд.).

³¹¹ Упор. рецимо речничке дефиниције украјинских прилога: *досхочу, донесхочу* – „до **повного** задоволення“ („до **потпуног** задовољења), *волю* – „мірою, яка **цілком** задовольняє“ („у мери која **потпуно** задовољава“) и *вдосталь*– „у достатній мірі“ („у довољној мери“), *достатньо* <*достатній* – „який задовольняє що-небудь або відповідає яким-небудь потребам“ („који задовољава нешто или је у складу са неким потребама“).

степу, одне слово - набігався, набалакався *волю* (Блізнець, УП).

Не раз у житті, досхоцунупрацювавшись на полі, він, лежачи на возі чи просто на стерні, відчував солодку хвилюючу утому (Стельмах).

Андрій квапив братів наговоритися тепер, наговоритисьод усього серця, до краю, може, на довгі роки та й опівночі роз'їхатись (Багрянний1).

[СРП] Нарадио сам се до миле воље!... (Веселиновић)

Знаш ли ти да бих се ја *сит* наплакао, да ме није стид плакати! (Веселиновић)

Звонари ће се, по обичају, *сити* насањати... (Ранковић).

„Плодови мога рада!“, рече му отац. „Њих сам се у пуној мери науживао“ (Миланковић2).

Како је горња граница локализатора код ових ситуација близу, она неретко бива пређена (у том смислу речит је први српски пример), па сатуративи поред адекватности норми могу означавати и њено прекорачење, прекомерност, презасићеност³¹². Прагматичка оцена ситуације у том случају је, по правилу, негативна, на шта указује контекст:

[УКР] Ганяє в школі на перерві, наїсться снігу, *от і маси клопiт* (Тютюник).

Вони обоє вдосталь наспляться під столами, *аж доки не засвистить у кишенях вітер і доки Твардовський знову зачухає голову, думаючи про завтрашній день* (Шевчук).

Я сьогодні набалакалась, *аж язык мені спух з незвички* (Багрянний2).

А танцювати? Натанцювалися... Горе та сльози (Гуцало).

[СРП] И тако, наразговарао бих се са земљаком *до миле воље*, па и *преко ње*, напричао би ми о свему и свачему (Десница).

Раздражује ме мирис распаднуте одјеће и ожиљак царског реза на трбуху. Наситио сам се и ових сњежних пахуља (Ковач, АСП).

И напили су се, *поштено*, наждерали, наљоскали, промумлали, исповраћали се,

³¹² Једним те истим глаголом, зависно од контекста, може се изражавати и позитивна („задовољење“) и негативна („презасићеност“) сатуративност. Упор.

[УКР] Ой дайте нам, Маріє Яківно, наплакатися, дайте нам хоч раз на місяць виревтись! (Шевчук)

и

Що я ото наплакалась і що нагорювалась — так ні! (Самчук)

[СРП] Преко дана једино сам желео да се наједем (Булатовић, АСП).

и

„Што ниси вечерао?“/ „Најео сам се тебе за цео живот“ (Ћосић1)

Типичан у том смислу је глагол [УКР] напитися [СРП] напити се, који у оба језика може означавати, с једне стране задовољење жеђи, с друге стране прекомерно конзумирање алкохола које има негативне последице по субјекта, доводи до стања презасићености, односно опијености. Упор.

[УКР] А пити страх як хочеться! (...) Напився. Ніби зробилось легше (Шевчук Вл.).

и

Тараска вчора витягнули з болота ледве живого. Напився в мозок (Самчук).

[СРП] Капетан би легао у траву и чекао да се сви напију и њему донесу (Црњански2).

и

Био се напио као и сваке ноћи, од жалости да ће можда ко год из пука погинути (Црњански1).

набауљали, *ноге их нису држале*, подупирао сам их до таксија (Јосић-Вишњић).

Гледао си га, нагледао га се, *обневидио си од гледања* (Лалић).

Чума. Права чума! Не дише, већ издимује. *Прејела се*. Моје муке се најела (Ћосић1).

Новак је само ћутао и пуштао да се њихови гласови одбијају од тела других двеју жена што су лежале поред *не слушајући ништа* (јер, вероватно су се преко дугих ноћи *довољно наслушале* једна друге) (Петровић М.).

Известан број глагола изражава увек презасићеност субјекта ситуацијом без позитивне оцене „задовољења“, што је условљено семантиком мотивне основе, уз додатно кумулативно значење [УКР] *набідуватися, наголодуватися, нагорюватися, намерзнутися, намучитися, натерпітися, вимучитися* итд. [СРП] *нагладовати се, намучити се, напати се, наробовати се, насмрзавати се, натрпети се, измучити се* итд.

[УКР] *Що* тут напрацювалося, *що* тут нагорювалося, *ось гляньте, людоньки, на мої руки, як патики, як зачовгані копистки, а від чого?* (Самчук)

Намучилась, нагорювалась, наробилася діла за свій вік Докія (Стельмах).

Що він тут находився та настраждався (Самчук).

Прочитай, сину: напрацювався, натрудився, намучився чоловік... (Стельмах)

Вийдеш заміж за такого — не намилуєшся, а нагорюєшся по зарібках (Стельмах).

Досить по них находився, та намерзся, та набідкався. Тепер додому! (Самчук).

[СРП] *Грдно* су се намучили од крчме до крчме по Хунгарији, на путу (Црњански2)

Како било да било, ја сам се неисказано напатио због те „мистерије“ (Десница).

А много се напатио и налутао на овоме свету! (Миланковић2)

Она се у животу и напатила, и нарадила и нагладовала (С. Богдановић, ЕКС).

Семантика довољности, засићености или презасићености може бити повезана са семом дуративности и мултипликативности (*наспавати се* – „спавати довољно дуго да се задовољи потреба за сном“, *наживети се* – „живети довољно дуго“, или, рецимо код глагола кретања: *дете се данас натрчало (истрчало), па је уморно; нашетали смо се по свежем ваздуху, находала сам се данас по продавницама* и сл.):

[УКР] Закохані мали ідеальні умови і *досить часу*, щоб і націлуватися до одуріння, й виспатися до не-схочу (Багрянний1).

Вечори *довгі* і насидітися можна вволю, і вволю наговоритися (Самчук).

Він досить набігався за день (Самчук).

[СРП] Али, изаћи, искочити из воза под тако тешким условима, да вас Бог и у томе спречава пошто сте се навозили и навозили, то је најстрашнији крај путовања (Петровић М.).

Његов хусар, пробуђен, крај коња, био се спавао (Црњански2).

Код нас би се начекао, док дође указ (Данојлић).

Семантика доволності повезана је и са семом количине (*најести се* - „појести довољну/прекомерну количину хране: *најео се на више није гладан, најео се на га боли стомак*), која често може бити у првом плану (*најести се колача* – појести много колача). Код појединих глагола овог творбеног типа сатуративно значење често бива потпуно потиснуто, па уочавамо сему кумулативности: [УКР] *начитатися* (книг), *наслухатися* (дурниць), *надивитися* (усячини); [СРП] *начитати се* (књига), *наслушати се* (глупости), *нагледати се* (свега и свачега). У том случају уз њих се обавезно употребљава именица у облику генитива. Упор.

[УКР] Гусенятко не могло надивитись на свого зграбног тата (Вінграновський, УП).

И

І чого тільки, чого не надивились, не набачились! (Багрянний2).

Навештався я по божому світу, був на возі і під возом, *усячини надивився*, а тепер відпочиваю та Богові милосердному дякую, що мене в той рай завів (Чайковський); Шура слухала і не могла наслухатися цієї грізної музики (Гончар1).

И

Наслухавшись розповідей про безжальних Османів, Хуррем мимоволі ставила себе не серед тих можних слов'янок ... (Загребельний1).

Начитавшись та наслухавшись чимало *неприхильних* для козаків *реляцій та оповідань*, уявляв собі козацького гетьмана людиною напівдиком, грізном, мало освіченою (Лепкий)

[СРП] Петра упилила у његово мушко лице, није могла да га се нагледа (Веселиновић).

Чинило ми се да се уздижем у неки други виши свет и не могах да се сит наслушам речи ових двају Милећана (Миланковић2).

И

Не смем вам ни причати *шта* сам се ту нагледао и наслушао (Ранковић).

Прича чуда и поборе што *их* се нагледала и наслушала... (Веселиновић).

Наслушао сам се током овог дугог живота *свакојаким лудим беседника*, али ниједан од њих није крештао овако несношљиво (Ненадић);

Начитала се руских и француских романа, обожава Тургењева и Балзаков „Љиљан у долу“ (Ћосић1).

Као што се види из многих примера, сатуративи се широко употребљавају у негативним конструкцијама – међу примерима које смо ексцерпирани из нашег корпуса удео таквих конструкција износи 35 у украјинском језику, а у српском 30%. У највећем броју примера негација је праћена модалним значењем „немогућности задовољења потребе субјекта“:

[УКР] Припаде до неї гарячими зі сну губами худобина, цмолить, прихекуючи, забиває спрагу після душної ночі в хліві, п'є не нап'ється (Тютюник).

Маленький Сергійко, син Олени, уже бігає по двору, знає, як його звати і чий він є, а баба Сидориха ним не натішиться (Тютюник).

Ридали обидві, ніби їх на смерть виражали, і не могли наридатися (Самчук).

Сам стояв поруч і дивився на безкрайність зір і вдивлявся в темряву і наче ріс у синьому просторі — не міг надивитися і не міг надуматись (Яновський)

Кілька часу Людота лише дихав і не міг надихатись (Білик).

[СРП] Ону Јелену, које данас нисам могао да се нагледам, виђао сам из дана у дан, свих ових година откако сам дошао на Кулу (Ненадић).

Не можемо да се довољно надивимо њеним лепотама и начудимо модерном изгледу те класичне вароши (Миланковић¹)³¹³.

Смрдим му као твор крај осетљивог господског носа, те матори не може честито ни да се надише (Ненадић).

Е лијепа је, брате мој, понека, да је човек три дана гладан гледа, па опе' да је се не нагледа... (Ранковић).

Син му разговара с попом, а он не може да се наслуша оних паметних речи што лете као несташни лептири са усана његових... (Веселиновић).

Семантика сатуративности изражава се у оба језика помоћу два творбена модела. Префиксално-постфиксални модел са префиксом *на-* и постфиксом *ся*, односно речцом *се* веома је продуктиван у оба језика. РСКЈ бележи преко 190 глагола образованих по овом творбеном моделу, РСЈ нешто мање, од чега је из нашег корпуса ексцерпирано 129 примера са 31 глаголом. Украјински ЕСУМ бележи нешто мање сатуративних глагола овог типа— око 170, а корпус више примера – 177 са више – 40 – глагола. Међу њима има глагола најразличитије семантике, а доминирају глаголи који се односе на конзумацију хране и пића: [УКР] *нажертися, нажлуктатися, наїтися, наптитися, насититися, насъорбатися*, [СРП] *нагутати се, назобати се, најести се, наптити се, наситити се*, глаголи перцепције: [УКР] *набачитися, надивитися, налюбуватися, намиливатися, наслушатися* [СРП] *нагледати се, надивити се, наслушати се*, различитих активности: [УКР] *награтися, напрацюватися, наробитися, натанцюватися* [СРП] *наиграти се, напевати се, нарадити се*, глаголи кретања: [УКР] *набігатися, наблукатися, навештатися, нагулятися, находитися* [СРП] *налутати се, находати се, нашетати се*, глаголи који означавају ситуације које изазивају позитивне емоције: [УКР] *навтішатися, натішитися, націлуватися* [СРП] *наљубити се, намиловати се, нарадовати се, науживати се*, али и негативне: [УКР] *намерзнутися, намучитися, наплакатися, настраждатися, настрахатися* [СРП] *намучити се, напатити се, наплакати се*,

³¹³ Глагол *начудити се* употребљава се искључиво у негативним конструкцијама са модалним глаголом моћи, али у његовој семантици није присутно значење сатуративности већ значење појачаног интнезитета (*не може да се начуди = много се чуди*): Никад се *нисам могао* довољно *начудити* што људи од струке неће да увиде ту очиту предност објективних могућности (Десница); Не верује рођеним очима и *не може да се начуди* колики је кмет кад није згрчен ни понизан (Андрић¹); Дечак *није могао да се начуди* њеним причама и пустоловинама (Олујић²); Шетао сам по кући и размишљао: *нисам могао чуду да се начудим* (Радовановић).

настраховати се, глаголи стања [УКР] *насидітися*, *наспатися* [СРП] *наспавати се*, *насањати се*, *начекати се*, глаголи говорења: [УКР] *набалакатися*, *набідкатися*, *наговоритися* [СРП] *наразговарати се*, егзистенцијални глагол [УКР] *нажитися* [СРП] *наживети се* итд.

Други творбени модел укључује такође рефлексивизацију, а као префикс функционише префикс *ви-*, односно *из-*. Уоба језика слабије је продуктиван: РСКЈ бележи око 30 сатуратива овог типа, а у нашем корпусу представљено је само 5 глагола у 20 примера; у ЕСУМ-у је забележено још мање оваквих глагола – око 15, а у нашем корпусу потврђено је такође 5 глагола у 23 примера: [УКР] *вибалакатися*, *виговоритися*, *виплакатися*, *виревітися*, *виспатися* [СРП] *извикати се*, *изјадати се*, *исплакати се*, *испричати се*, *испавати се*. Реч је, дакле, о глаголима говорења, глаголима испољавања емоција и глаголима стања. Запажамо да глаголи са овим префиксом имају искључиво сатисфактивно значење, за разлику од глагола са префиксом *на-* који могу имати и суфицитно ексцесивно или кумулативно значење (упор. *исплакати се/виплакатися* и *наплакати /наплакатися* или *испричати се/виговоритися* и *напричати се/наговоритися*):

[УКР] Гетьман не перебивав. Хай вибалакаються (Лепкий).

Меншиков краше травив, коли виговорився гаразд (Лепкий).

— От і добре, що виплакалася! — казав дід, усе жалујучи її.— Як виплачешся, то воно полегшає (Грінченко).

Зранку йому весело; мабуть, добре виспався (Блізнець, УП).

[СРП] Добро је знао да треба пустити да се прво извиче (Миланковић2).

Она се исплака, што никад дотле; изјада се Страхини на Живана (Глишић).

Показа му постељу и лавоар, и рече да може лећи, да се добро испава (Црњански2).

Прошао је крај слушкиња које беху поседале на праг, да се исплачу (Црњански2).

5.3. Закључци

Семантика градуелности, типична пре свега за такве врсте речи као што су придев и прилог, има свој израз и у сфери процесуалних ситуација означених глаголом. Притом су заступљени сви видови степеновања, како селективно (мајоративни глаголи), тако и нормативно (категорија интензивности кроз различите АК интензива и деинтензива, категорија ексцесивности кроз АК суфицитних и дефицитних ексцесива и сатуратива), а посебно место заузима динамичко степеновање (класа еволутива и фактитива). Степеновање обележја процесуалне ситуације може бити

изражено унутар глагола – садржано у лексичком значењу самог глагола³¹⁴ или изражено творбеним средствима која модификују (или мутирају) значење мотивног глагола у правцу изражавања компаративности, појачаног или ослабљеног интензитета, превазилажења, достигања или недостигања модалне норме³¹⁵, а може бити изражено и ван њега – кроз синтаксичку везу глагола-предиката са лексичким показатељима одговарајућег градуелног значења³¹⁶ или комплексне синтаксичке односе у оквиру целе (сложене) реченице³¹⁷. Иако смо настојали да дамо што опсежнији преглед средстава изражавања градуелности у сфери процесуалних ситуација, концентрисали смо се на творбени ниво, те ћемо овде изнети закључке које се тичу пре свега акционалних класа глагола које на један или други начин изражавају ово значење. У табели (9) дат је преглед ових класа [АКГ] у украјинском језику, а у табели (10) у српском језику с обзиром на основно градуелно значење [ГЗ], уз указивање на локализацију [Л] изнад [↑] испод [↓] или унутар [↔] градуелног локализатора, друга неградуелна значења [НГЗ], творбена средства изражавања (афикс – [АФ]), њихову продуктивност и фреквентност (према броју примера [ПР] у којима се срећу и броју различитих глагола [ГЛ] заступљених у тим примерима):

Табела 9: Градуелне акционалне класе у украјинском језику

АКГ	ГЗ	НГЗ	АФ	ГЛ	ПР
Еволутиви	Динамичко степеновање		-i-	28	114
			-a-	29	146

³¹⁴ Као нпр. код лексичких мајоратива типа *превазићи/перевершити*, код лексичких интензива и деинтензиватива *буктати/палати* односно *тињати/жесвіти*, код лексичких ексцесива типа *претерати/переборцити* итд.

³¹⁵ Нпр. компаративности код творбених мајоратива типа *натпевати/переспівати*, појачаног интензитета код интензива типа [УКР] *кидонути, розмахатися, вилаяти, натомитися, забруднити, обкласти, випросити, добудитися, добрехатися, заносити, виспівувати* итд. [СРП] *дрмусати, розмахати се, изгрдити, изморити се, замазати, облепити, измолити, износити*, смањеног интензитета код деинтензива типа: [УКР] *надкусити, підвеселити, прикрити, поболоувати, підштовхувати* [СРП] *нагрисити, подгрејати, притворти, залечити, подрхтавати, прибојавати се, лупкати, грицкати, дрхтурити, невушити, сркутати*, превазилажења модалне норме код суфицилних ексцесива типа *прекувати/переварити*, њеног недостигања код дефицилних ексцесива типа *потценити/ недооцінити* или достигања код сатуратива типа *најести се/наїстися*.

³¹⁶ Различити прилози и предлошко-падешке конструкције са значењем појачаног интензитета типа *јако/сильно*, ослабљеног интензитета типа *слабо*, прекомерности типа *сувише/надто*, довољности типа *довољно/достатньо* итд.

³¹⁷ Нпр. зависно сложене начинске реченице са корелативном заменицом у главној и везником *да/що* у зависној типа [УКР] *Ждан настільки втомився, що аж перехотілося їсти* (Мушкетик); [СРП] *Неверни Тома дрекну тако да би постидео породични хор бениши веишцица* (Јакшић).

			-ну-	15	136
			УКУПНО	72	396
			за-...-а о-...-а ...	није рађена статистичка анализа ³¹⁸	
			рефлексивизација фактитива		
Фактитви	Динамичко степеновање – придавање обележја		-и-	није рађена статистичка анализа	
			ПФ ³¹⁹ -...-а-, -ва-, -ува- (-юва-)	није рађена статистичка анализа	
Мајоративи	Селективно степеновање (компаративно ст) Л: ↑		пере-	16	55
			об-	4	3
			з-	-	-
			УКУПНО	20	58
Интензиви	Нормативно степеновање – интензитет – Л: ↑	Семелфактивност	-ону-	38	178
		Иницијалност	роз-	26	81
		Резултативност	роз-	11	26
			ви-	5	9
			від-	3	7
			на-	5	10
			УКУПНО	24	52
Тотално-објектни	Нормативно степеновање –	Ефекат: објекат обухваћен ситуацијом	ви-	25	63
			за-	17	41

³¹⁸ Статистичка анализа није рађена с обзиром на велики број твореница.

³¹⁹ Скраћеницу ПФ користимо за означавање различитих префикса, када у изражавању неког значења учествује више њих.

	интензитет – Л: ↑	у потпуности	об-	22	38
			з-	8	17
			про-	11	49
			УКУПНО	83	208
Позитивни интензиви	Нормативно степеновање – интензитет – Л: ↑	Ефекат: постизање жељеног резултата, позитивне последице	ви-	11	65
			до-...-ся	7	15
			УКУПНО	18	80
Негативни интензиви	Нормативно степеновање – интензитет – Л: ↑	Ефекат: постизање нежељеног резултата, негативне последице	до-...-ся	16	23
			за-...	9	12
			УКУПНО	25	35
Мултиплика- тивни интензиви	Нормативно степеновање – интензитет – Л: ↑	Мултипликативност	ви-... -ува-	194	17
Терминативни деинтензиви	Нормативно степеновање – интензитет – Л: ↓	Ефекат: делимичан, површан	під-	37	88
			при-	22	135
			над-	7	20
			УКУПНО	66	243
Атерминативни деинтензиви	Нормативно степеновање – интензитет – Л: ↓	Мултипликативност	по-...-ува	72	452
		Мултипликативност, (комитативност)	при-... -ува-	9	50
			під-... -ува-	2	9
			УКУПНО	83	511
Суфицитни ексцесиви	Ексцесивност Л: ↑	Ефекат: негативан	пере-	25	69
			об-	4	14
			за-	1	4
			у-...-ся	2	3
			УКУПНО	32	90
Дефицитни	Ексцесивност	Ефекат: негативан	недо-	14	43

ексцесиви	Л: ↓				
Сатуративи	Ексцесивност Л: ↔, ↑	Ефекат: негативан, позитиван	на-...-ся	44	177
	Ексцесивност Л: ↔	Ефекат: позитиван	ви-...-ся	5	23
			УКУПНО	49	200

Табела 10: Градуелне акционалне класе у српском језику

АК	ГЗ	НГЗ	АФ	ГЛ	ПР	
Еволутиви	Динамичко степеновање – стицање обележја	-	-е-	14	52	
			-и-	5	13	
			-а-	7	25	
			-ну-	2	9	
			УКУПНО	30	99	
			о-...ава- по-...ава- и сл. рефлексивиз ација фактитива	није рађена статистичка анализа		
Фактитиви	Динамичко степеновање – придавање обележја		-и-	није рађена статистичка анализа		
			ПФ-...– ...ва-			
Мајоративи	Селективно степеновање (компаративн ост) Л: ↑		над-	20	87	
			пре-	4	9	
			од-	2	2	
			УКУПНО	26	98	
Интензиви	Нормативно степеновање – интензитет – Л: ↑	-	-уса-	1	3	
			иницајлност	раз-	25	64
			резултативност	раз-	5	11
			из-	21	74	
			УКУПНО	26	85	

Тотално-објектни	Нормативно степеновање – интензитет – Л: ↑	Ефекат: објекат обухваћен ситуацијом у потпуности	из-	32	85
			за-	11	24
			об-	17	29
			раз-	9	26
			про-	6	18
			у-	7	19
			по-	6	14
			УКУПНО	88	215
Позитивни интензиви	Нормативно степеновање – интензитет – Л: ↑	Ефекат: постизање одређеног резултата, позитивне последице	из-	13	48
Негативни интензиви	Нормативно степеновање – интензитет – Л: ↑	Ефекат: постизање нежељеног резултата, негативне последице	из-...	1	5
Терминативни деинтензиви	Нормативно степеновање – интензитет – Л: ↓	Ефекат: делимичан, површан	на-	14	92
			при-	9	41
			под-	8	26
			за-	2	7
			УКУПНО	33	166
Атерминативни деинтензиви		Мултипликативност	по-...-...ва-	12	84
			при-...-...ва-	2	7
			-ка-	30	175
			-(у)ца-	5	57
			-(у)цка-	33	114
			-ара-	2	17
			-ари-	1	10
			-ури-	1	8
			-кара-	4	43

			-кари-	2	8
			-ута-	3	41
			-кета-	2	23
			-уљи-	2	12
			-уши-	1	29
			-ушка-	1	10
			-ука-	1	5
			-аса-	1	15
			-еса-	1	1
			-ори-	1	1
			УКУПНО	105	660
		Моменталност	-ну-	4	6
		Мултипликативност/к омитативност	под-... -...ва-	3	9
Суфицилни ексцесиви	Ексцесивност Л: ↑	Ефекат: негативан	пре-	38	73
			у-...се	2	10
			УКУПНО	40	83
Дефицитни ексцесиви	Ексцесивност Л: ↓	Ефекат: негативан	пре-	2	20
			под-	2	10
			недо- (гл.придев)	3	4
			УКУПНО	7	34
Сатуративи	Ексцесивност Л: ↔, ↑	Ефекат: негативан, позитиван	на-...се	31	129
			из-...се	5	20
	Ексцесивност Л: ↔	Ефекат: позитиван	УКУПНО	36	149

Еволутивима и **фактивима** изражава се динамичко вишедимензионално степеновање као процес стицања (еволутиви)/придавања (фактививи) неког обележја. Уз конструкције са глаголом *поставати/ставати*, основно средство изражавања еволутивног значења у оба језка су

творбени модели са суфиксима [УКР] *-i-, -a-, -ну-* [СРП] *-е-, -и-, -а-, -ну-* и придевима (у позитиву или компаративу) као мотивном базом. Иако се по свом саставу готово потпуно подударају (са изузетком суфикса *-и-* чија је употреба у српском језику мотивисана мешањем еволутива и фактитива који су строго формално разграничени у украјинском језику), ови творбени модели веома се разликују по својој продуктивности. Тако смо наспрам укупно 29 суфиксалних еволутива у нашем српском корпусу (у укупно 99 примера) из украјинског корпуса ексцерпирани смо двоструко више суфиксалних еволутива (укупно 72 у чак 396 примера). У српском језику знатно су заступљенији префиксално-суфиксални еволутиви и еволутиви настали рефлексивизацијом одговарајућих фактитива. Овако образовани еволутиви чести су и у украјинском језику, али многи од њих, за разлику од српског, имају суфиксалне синонине. Сами фактитиви се у оба језика образују помоћу суфикса *-и-* и, чешће, комбинованом творбом у којој при образовању глагола СВ којима се изражава резултат фактитивне радње учествује суфикс *-и-* (у српском и суфикс *-а-* када се глаголи овог типа образују од компаратива придева, на пример *повећати*), а при образовању глагола НСВ (секундарних имперфектива) којима се изражава сама фактитивна радња – суфикси *-ва-, -ува- (-юва-), -а-* у украјинском језику и *-ава-, -ева-, -ива-* у српском језику и најразличитији префикси који уносе разноврсне нијансе значења.

Селективно степеновање, за разлику од нормативног, слабо је заступљено у сфери глагола. Издајамо АК **мајоративних** глагола коју чине глаголи са префиксима [УКР] *пере-, ређе об- и з-*, односно [СРП] *над-, ређе пре- и од-*³²⁰, при чему су мајоративи нешто фреквентнији у српском језику, а творбени модел са префиксом *над-* нешто продуктивнији од украјинског модела са префиксом *пере-* (в.табеле 8 и 9). Важно обележје мајоратива јесте мутативност.

Нормативно степеновање са степеном испољености интензитета одвијања процесуалне ситуације као нормативним локализатором веома је заступљено у сфери глагола. У пољу интензивности најзаступљенији су глаголи који су по својој семантици подложни изменама у правцу јачања или слабљења интензитета, а то су глаголи физичког утицаја на објекат, глаголи кретања, глаголи понашања, глаголи активности, поједини глаголи стања (углавном емоционалног). **Значење појачаног интензитета** у оба језика изражава се мноштвом префикса, у украјинском језику то су: [УКР] *ви-, від-, з-, за-, на-, об-, про-, роз-*, у српском језику [СРП] *за-, из-, об-, по-, про-* и *раз-*. Поред значења повећаног интензитета ови префикси уносе и значења

³²⁰ Последњи са врло ограниченом творбеном базом.

интензивног почетка ситуације или почетка интензивнијег одвијања ситуације (глаголи са префиксом *роз-/раз-*), значење постизања резултата чији је степен испољености већи од уобичајеног (глаголи са префиксима [УКР] *роз-, ви-, від-, на.* [СРП] *раз-,из-*), значење потпуног обухвата објекта (тотално-објектни глаголи са префиксима [УКР] *ви-, за-, об-, з-, про-* [СРП] *из-, за-, об-, раз-, про-, у-, по-*) и значење постизања одређеног циља (позитивниг ефекта) интензивним, дугим, упорним одвијањем ситуације (глаголи са префиксом *ви-/из-* и, у украјинском језику, префиксом *до-* и постфиксом *-ся*). Запажамо да у изражавању појачаног интензитета у украјинском језику није ангажован префикс *по-* који срећемо код неколико српских тотално-објектних глагола (додуше, малобројних), а у српском префикси *од-* и *на-*, чији украјински еквиваленти *від-* и *на-* могу имати значење резултативне интензивности. Ако изузмемо разлике на нивоу конкретних реализација творбених модела за изражавање појачаног степена интензитета (које се свде на ангажовање различитих форманата: *розтоптати, витоптати–изгазити, розжувати–ижсвакати, виголодніти – изгладнети, відлупцювати–избатинати, накричати–извикати се, вилизати – олизати, винишпорити–претражити, вирубати (ліс)–посећи (шуму), обклеїти–излепити, облепити* или непостојање творбених еквивалената које се при преводу надомешћује употребом конструкција са одредбама са значењем појачаног интензитета или описно – на пример, *розбомбити – јако оштетити, унишити бомбардовањем, загазувати – веома загадити гасовима; раскварити се – дуже, повністю зіпсуватися, изаналізувати – старанно, повністю проаналізувати, розголитити (се) – роздягнути (ся) догола*), украјински и српски језик показују веома висок степен подударности код изражавања интензивности у ужем смислу (односно интензивности која није усложњена значењем позитивног или негативног ефекта) и тоталне-објектности: у украјинском корпусу забележено је 50 интензива у ужем смислу у 133 примера, а у српском 51 интензив у 149 примера, ексцерпирано је 83 украјинска тотално-објекатна глагола у 208 примера, односно 88 српска тотално-објекатна глагола у 218 примера. Разлике у сфери изражавања интензивности уочавамо:

1. Код интензива позитивног ефекта: У украјинском језику постоји префиксално-постфиксални творбени модел са префиксом *до-* (...-*ся*) који нема свој еквивалент у српском (са изузетком глагола *дочекати* који има префикс *до-* али није повратан). Украјински интензиви позитивног ефекта овог типа преводе се на српски позитивним интензивима са префиксом *из-* или описно: [УКР] (...) треба в тих зізнаннях дошукатися противорічності (...) (Лепкий) [СРП] треба у тим признањима изнаћи противуречности; [УКР] Вмерлого не розбудиш, багача не допросишся (...) (Лепкий) [СРП] Покојник се не може пробудити, од богаташа

се ништа не може измолити (...); [УКР] А всього доробився власною працею (...) (Чайковський) [СРП] А све је постигао сопственим радом; [УКР] Цілу осінь він баришникував, мінявся коровами, доки домінявся до того, що привіз не корову, а телицю-ялівку з підпущеним телям (Тютюник) [СРП] Целу јесен је препродавао, мењао краве, све док није успео да добије јуницу са туђим телетом итд. Описно се преводе и такви украјински позитивни интензиви са префиксом *ви-* који немају своје еквиваленте у српском језику као што су они образовани од глагола кретања (типа *вібігати, віходити*) или глагола са значењем положаја у простору (типа *висидіти*): [УКР] (...) була готова тут висидіти мою згоду (Федорів) [СРП] (...) била је спремна да ту седи док не пристанем; [УКР] Из самого ранку товчусь, обід зварила,запoлoчі вибігала (Яновський) [СРП] Од раног јутра послујем, ручак сам скувала, конач за вез набавила итд.

2. Код значења појачаног интензитета са негативним ефектом, које се у украјинском језику изражава творбеним моделом са префиксом *до-*... постфиксом *-ся* и моделом са префиксом *за-*, док у српском практично нема творбених средстава изражавања овог значења (са изузетком префикса *из-* у глаголу *износити* и глагола *исплатити, искапати* у фразеологизмима са именицом *очи*) те се оно изражава описно помоћу конструкција са узрочним или последичним значењем типа *настрадати због...*, *надрљати због...*, *довести до...* и сл.: [УКР] І досидівся, бачите, *до чого* [СРП] И видите *до чега* ме је довело то седње; [УКР] — Ти догавкаєшся! Ну на якого чортового батька ти в політику лізеш? [СРП] Надрљаєш због свог језика! Ког се *ђавола петљаш* у политику? [УКР] „Лоскотарка“ мала таког „злoдія“ схопити й залоскотати до смерті (Багрянй1) [СРП] Руслака је требало таквог „лопова“ да зграби и голица док не умре итд.

3. Код интензификације семелфактивних и мултипликативних ситуација, која се не врши у српском језику, док у украјинском ту функцију код семелфактива има изразито експресиван суфикс *-ону-*, а код мултипликатива префикс *ви-* при комбинованој творби са суфиксом *-ува-*. Творбени модел са суфиксом *-ону-* веома је продуктиван, а како интензивни семелфактиви немају своје еквиваленте у српском језику, преносе се лексичким интензивима са значењем семелфактивности, уколико такви постоје, или описно, конструкцијом са одговарајућим неутралним глаголом и одредбом са значењем појачаног интензитета: [УКР] Його мов блискавкою зірвало з сідла й кидонуло об землю (Білик) [СРП] Он је муњевито полетео из седла и треснуо на земљу; [УКР] Сањка схопила за шиворот і так махонула ним (...) (Тютюник) [СРП] Сањка га је зграбила за оковратник и тако *јакo* замахнула њим (...); [УКР] Зопалу я шарпонув держак на себе, і кочерга врзалась у стіну (Андріяшик). [СРП] Неопрезан, *снажно* сам повукао/цимнуо сам ручку ка себи и жарач је треснуо о зид; [УКР] Машина пішла якoсь бокаса, а тоді тіпонулася від удару об віщoсь (Багрянй1) [СРП] (...) а онда се *јакo* заљуљала од ударца итд. У српском језику постоји само један суфикс-

интензификатор и то код једног јединог мултипликативног глагола – глагола *дрмусати* и његових твореница, укључујући и семелфактивну *дрмуснути*, која није потрвђена у нашем корпусу.

Анализа је показала да префиксално-суфиксални творбени модел са формантом *ви-...-ува* није продуктиван у украјинском језику, али су интензиви образовани помоћу њега прилично фреквентни у нашем корпусу. Значење појачаног интензитета изводи се из значења пажљивог, посвећеног вршења радње. Међу глаголима образованим по овом творбеном моделима има и неколико твореница од глагола који не означавају мултипликативне ситуације као што су *вимальовувати*, *виспівувати*, *витанцьовувати*. Глаголе ове АКГ преводимо на српски лексичким интензивима или спојем одговарајућег неутралног глагола са одредбом са значењем појачаног интензитета: [УКР] А очі так і виблискують, так і шмигляють, як у лукавого шевця (Тютюник) [СРП] А очі севају ли севају (...); [УКР] Це, мабуть, нудно і... трохи страшно щоденно нидіти в замкненій церкві й вишукувати тайни... вишукувати десь поміж камінням, під штукатуркою старі образи? (Федорів) [СРП] (...) и упорно трагати за тајнама ... *марљиво трагати* за старим фрескама негде између камења, испод малтера; [УКР] Навколо відьом вистукували ратицями чорти і вимахували хвостами (Шевчук) [СРП] Око вештица гласно су ударили копитама ђаволи и снажно замахивали реповима.

Међу **деинтензивима** издвојили смо, с обзиром на терминативни/атерминативни карактер мотивног глагола, две акционалне класе. **Терминативни интензиви** најчешће означавају ситуације усмерене само на део објекта или његову делимичну измену, а значење смањеног интензитета проистиче из површности, немарности, необухватности, што је посебно уочљиво код глагола са значењем физичког утицаја на објекат: [УКР] *надкусити*, *підстругати*, *прикрити* итд. [СРП] *нагрести*, *подсећи*, *притворити* итд. Код глагола са еволутвним значењем у првом плану је управо недостижање норме интензитета испољености обележја, мада је присутно и значење делимичне обухваћености субјекта ситуацијом: [УКР] *надсохнути*, *підбільшати*, *прибліднути* итд. [СРП] *нагњилети*, *поднадути се*, *пригрејати* итд. Терминативни деинтезиви представљени су у украјинском језику са три творбена модела: творбени модели са префиксима *під-* и *при-* су продуктивнији, док је модел са префиксом *над-* слабо продуктиван и представљен углавном глаголима са значењем деловања на горњи део објекта. У српском језику имамо четири творбена модела, од којих су релативно продуктивни модели са префиксом *на-* и префиксом *при-*, нешто слабије продуктиван модел са префиксом *под-* и најслабије – онај са префиксом *за-*. Контрастивна анализа података из језика који су предмет нашег истраживања показује да су, уз сличан састав форманата, украјински творбени модели продуктивнији: у украјинском корпусу налазимо 66

терминативних деинтензива у 243 примера, у српском двоструко мање – 33 глагола ове АК у 166 примера. Мања продуктивност српских творбених модела узрок је разлика међу њиховим конкретним реализацијама, односно непостојања творбених еквивалената украјинских деинтензива овог типа у српском језику. Нееквивалентне украјинске творенице преводе се на српски језик спојем одговарајућег глагола неутралног интензитета са одредбама којима се изражава ослабљен интензитет, делимичност (*підмалювати* – мало/ делимично/ додатно *обојити*, *підорати* – мало/ делимично/ додатно *поорати*, *підхвалити* – мало *похвалити*, *присмагнути* – мало/благо *поцрнети* (на сунцу), *прихмаритися* – мало/лако се *наоблачити/намришити*, *прихрипнути* – мало *промукнути*, *над'їсти* – *појести део нечега*, *надкусити* – *одгристи део нечега* итд.): [УКР] Він обвис, як гілка, що надломилася і зів'яла (Барка) [УКР] Висио је као грана што се *делимично преломила* и увела; [УКР] Задичавленою, відлюдкуватою росла. А коли підросла, то й бригадири стали помічати: — Гарне ж дівча росте! (Гончар) [СРП] (...) А кад је *мало порасла*, и бригадири су почели да примећују: — Расте у лепо девојче! [УКР] Адам підхвалив мене, взяв ринву і вмурував її в греблю (Близнець, УП) [СРП] Адам ме је *мало похвалио* (...); [УКР] Старший син попоїсть супу, смачного, коли розварити картоплю як слід, до густошу, і присолити (Барка) [СРП] Старији син јешће супу, укусну, ако се кромпир добро укува, да супа постане густа, и *мало посоли* итд. Поједини украјински деинтензивни овог типа могу се превести српским творбеним деинтензивима ширег значења или лексичким деинтензивима као у последњем примеру: [УКР] Обережно, з самісінького краєчка надкушує скибку хліба (Гуцало) [СРП] Опрезно, са самог краја *начиње* кришку хлеба; [УКР] Царська каторга й заслання підточили його здоров'я (Яновський) [СРП] Царска робија и прогонство *начели/нагризли су* његово здравље; [УКР] Припечений сонцем кирпатенький ніс скидався на жовту лісову грушку (Донченко, УП) [СРП] Прѣсти носић опрљен сунцем личио је на жуту шумску крушку итд. Треба поменути и разлике у спојивости префикса и мотивних глагола: *прижовкнути* – *нажутети* (иако префикс *при-* може имати деинтензивно значење у српском), *надрізати* – *засећи*, *підгорити* – *нагорети*, *підгризти* – *нагристи*, *підлікувати* – *залечити*, *підучити* – *приучити*, *підгодуватися* – *прихорити се* итд.

Код **атерминативних деинтензива** значење смањеног интензитета по правилу је праћено значењем виšekратности, чак и онда када нису образовани од мултипликативних глагола (који представљају језгро деинтензива овог типа). На овом пољу испољавају се, на први поглед, највеће разлике између украјинског и српског језика, али оне се тичу пре свега формалног плана, односно средстава изражавања овог значења. Наиме, у украјинском језику атерминативни деинтензивни образују се комбинованом творбом помоћу префикса *по-* и суфикса *-ува-*, по моделу који је веома

продуктиван (72 глагола у 452 примера) и слабо продуктивним *при-...-ува-* и *під-...-ува-* (који најчешће имају комитативно значење), док су еквивалентни префиксално-суфиксални творбени модели са префиксима *по-*, *при-*, *под-* и суфиксом *-...ва-* (последњи такође са комитативним значењем) у српском знатно мање продуктивни (14 глагола у 91 примеру). С друге стране, типична средства изражавања овог значења у српском језику су различити суфикси. Поред најпродуктивнијих *-ка-* и *-(у)чка-*, у нашем корпусу заступљени су и следећи суфикси: *-(у)ца-*, *-ара-*, *-ари-*, *-ури-*, *-кара-*, *-кари-*, *-ута-*, *-кета-*, *-уљи-*, *-уши-*, *-ушка-*, *-ука-*, *-аса-*, *-еса-*, *-ори-* у укупно 95 глагола у 575 примера. Иако се формално разликују, ови творбени модели су веома блиски по значењу које изражавају (ослабљен интензитет + виšekратност), па и по конкретним реализацијама – већина украјинских префиксално-суфиксалних атерминативних деинтензива има своје еквиваленте у српском језику у суфиксалним атерминативним деинтензивима: *поблискувати* – *светлуцати*, *поболовати* – *болуцати*, *поговорювати* – *говоркати* (*шушкати* – у пренесеном значењу), *погулювати* – *шеткати*, *подзенькувати* – *звекати*, *подрімувати* – *дремуцати*, *подувати* – *пиркати*, *покашлювати* – *кашљуцати*, *покліпувати* – *трепутати*, *покульгувати* – *шепесати*, *понюхувати* – *њушкати*, *попивати* – *пијуцати*, *попискувати* – *пискутати*, *посьорбувати* – *сркутати*, *попльовувати* – *пљуцати*, *порипувати* – *шкрипутати*, *посвистувати* – *звиздуцати*, *посміюватися* – *смишкати се*, *поскубувати* – *чупкати*, *поспіувати* – *пелушати*, *постукувати* – *куцкати* (*лупкати*), *потріскувати* – *пуцкетати*, *почухувати* – *чешкати*, *похитуватися* – *љуљушкати се* итд. и неколико њих у префиксално-суфиксалним: *побоюватися* – *прибојавати се*, *постоювати* – *застајкивати*. Своје еквиваленте у српском немају украјински глаголи *помахувати*, *постогнувати*, *погавкувати*, *поквоктувати*, *покурювати* итд. који се преводе спојем одговарајућег неутралног глагола и одредби које указују на ослабљен интензитет и/или виšekратност, повременост³²¹: [УКР] Майор писав. Кінчивши і помахуючи аркушем, доки просохне, він дивився з тераси на далекі синіючі гори (Гончар1) [СРП] Завршио је и лако махао листом док се не осуши (...); [УКР] В глибини дому нерівне дихала й постогнувала вві сні бабця (Шевчук) [СРП] У дубини куће бака је неравномерно дисала и тихо стењала с времена на време; [УКР] Найменше терпіли діди, вони собі покурювали та гомоніли (Багрянний2) [СРП] Најмање су трпеле чиче, они су мирно пушили и тихо разговарали итд. С друге стране, поједини српски суфиксални деинтензиви немају своје еквиваленте у украјинском језику. Реч

³²¹ Такве одредбе често се употребљавају уз ове глаголе и у украјинском језику: [УКР] Ввечері вони задимлять, як димлять і вранці, — вдень на багатьох обійстях тільки кури гребуться і ліниво погавкують собаки (Шевчук) [СРП] (...) лењо дају кучићи; [УКР] За погрібничком ходила квочка з курчатами, і було чути, як вона стиха поквоктусь, гребеться в землі і шарудить соломомою (Тютюник) [СРП] (...) како она тихо квоча (...).

је о деинтензивима образованим од терминативних глагола као што су *биркати, бушкати, рецкати, сецкати, цепкати* и слично и глаголу кретања *трчкарати*, који се на украјински преводе на различите начине – спојем са одговарајућим одредбама, лексичким деинтензивима, ређе терминативним префиксалним деинтензивима: *биркати – вибирати повільно, не поспішаючи; рецкати, сецкати: дрібно нарізувати, дрібнити, надрізати; цепкати – рвати на дрібні шматки; трчкарати – бігати (туди-сюди), чимчикувати* и слично: [СРП] Печење је изрецао наситно, мада је имао све зубе (В. Петровић, АСП) [УКР] Печеню *дуже дрібно нарізав/роздрібнив*; [СРП] Дршће рука, па грчевито стеже сув, неокомишан корен, цепка суве шашљике (Ранковић) [УКР](...) рве на дрібні шматки суху шумелу; [СРП] Та он беше онда већ окретан мушкарчић који је путем више трчкарао но корачао (Миланковић2) [УКР] (...) який скоріше чимчикував ніж крокував дорогою; [СРП] Морао је због тога да трчкара, мољака, саставља акта и признанице (Миланковић1) [УКР] Через це він мусив бігати туди-сюди, канючити (...) итд. Еквиваленте у украјинском језику немају ни глаголи са суфиксом *-ака-* и *-ара-* код којих преовлађује значење виšekратности и најчешће изражавају негативну прагматичку оцену. Они се преводе стилски маркираним глаголима са елементима негативне оцене *мољакати - канючити, тужакати – ябедничати, сељакати се – перекочувати, постійно переїжджати з місця на місце, вуцарати се – волочитися* итд. [СРП] Рађала је децу, сељакала се, али не знајући никадни куда ће, ни зашто (Црњански1) [УКР] Вона народжувала дітей, постійно переїжджала з місця на місце, не знаючи ані куди, ані чому; [СРП] Срби, на жалост, раде обратно. Тужакају се, па су досадили сваком у Кијеву (Црњански2) [УКР] (...) Так ябедничають один на одного, що набридли всім у Києві; [СРП] Па дрема, клима главом и млатара ногама (Васић1) [УКР] І дрімає, клює носом і бовтає ногами; [СРП] Идем, а пре ћу просити по Кијеву, него да мољакам пардон у Темишвару [УКР] Їду, але радше буду жебракувати в Києві, ніж канючити в Темишварі итд.

У сфери **суфицитне ексцесивности** и сатуративности (адекватности) уочавамо велику подударност између анализираних језика. Основно средство изражавања суфицитне ексцесивности у оба језика је творбени модел са префиксом *пере-*, односно *пре-*, који се подударују како по значењима која изражавају, тако и по продуктивности (уз нешто већи број ексцерпираних твореница у српском језику), али и по саставу мотивне базе, тако да су ретка и размимоилажења и на нивоу конкретних реализација. Тако своје еквиваленте у српском језику немају украјински глаголи *перестаратися – превише се трудити, претерати, перехвалити – превише хвалити, претерати са похвалама, искварити похвалама*, а српски глаголи *пренаглити, преуранити* преводе се наукрајински спојем глагола *поспішати* и суфицитног прилога *надто, презадужити се – взяти занадто в борг*: [УКР] Маланюк був якийсь втомлений, чи то від перенапруги на сцені (...) чи перестарався з

навчальними справами – наближалися іспити (Корсак) [СРП] Малањук је био некако уморан, да ли од превише напора на сцени (...) да ли је претерао са учењем – ближили су се испити; [УКР] Глядіть лишень не перехваліть його (Вовчок) [СРП] Само пазите да га не искварите тим похвалама; [УКР] Теж мені найкращого знайшла. Не перехвалой, Марто (Стельмах) [СРП](...) Не претеруј (с похвалама), Марта; [СРП] Жене су разборитије, знају тачно шта је добро за породицу, никад не пренагле, трипут размисле, нарочито ако имају дјецу (Селимовић²) [УКР] Жінки розумніші, (...), ніколи не поспішають (з рішенням), тричі подумають (...) итд. Творбени модели са префиксима *об-* и *за-* слабо су продуктивни у украјинском језику, а глаголи са овим префиксима углавном имају синониме са префиксом *пере-*: *об'їстися* – *переїсти*, *обгодувати* – *перегодувати*, *захвалити* – *перехвалити* и еквиваленте са префиксом *пре-* у српском језику. Слабо продуктивни префиксално-постфиксални творбени модел са формантом *у-...-ся* у украјинском, односно *у-...се* у српском језику, формално слични, различитог су састава и значења. Украјински глаголи *уїстися*, *упитися* и *убрехатися* имају типично ексцесивно значење прекомерне испољености процесуалног обележја – „превише јести“, „превише пити“, „превише лагати“ скопчано са негативним последицама по субјекат, а код српских глагола *улежати се*, *уседети се*, *усмрдети се*, *устајати се* присутно је значење прекорачења норме трајања: „превише дуго лежати“, „превише дуго седети“, „превише дуго стајати и постати смрдљив“. Треба овде поменути и ширу употребу и стилску неутралност српског лексичког суфицитног ексцесива *претерати*, који може бити носилац овог акционалног значења у конструкцијама, у односу на украјинске разговорне и емоционално обојене *переборити*, *перегнути*, *переперчити*, *пересолити*. Што се тиче **сатуратива**, и ту запажамо висок степен подударности: по два префиксално-постфиксална творбена модела у оба језика, са истим префиксима ([УКР]*на-...-ся*, *ви-...-ся* [СРП] *на-...се*, *из-...се*), сличном творбеном базом, уз нешто мању продуктивност и фреквентност у српском језику (упркос готово једнаком броју твореница које наводе речници), истом семантиком позитивно оцењене потпуне, граничне довољности која може прерасти у негативно оцењену презасићеност и хомонимија са кумулативима код појединих глагола.

Дефицитних ексцесива у српском језику готово да нема – свде се на неколико глагола са префиксом *пре-* (*превидети*, *пречути*, *прећутати*) и *под-* (*подбацити*, *потхранити*, *потценити*) и неколико придева глаголског порекла са префиксом *недо-*, док је у украјинском творбени модел са последњим префиксом релативно слабо продуктиван. Недостатак одговарајућих творбених средстава српски језик надомешћује спојем глагола са прилозима типа *недовољно*, које су основно средство изражавања дефицитне ексцесивности процеусалних ситуација.

6. Закључак

Контрастивна анализа акционалних модификација у украјинском и српском језику показала је да анализирани језици испољавају висок степен сличности, како на плану садржаја четири издвојена акционална комплекса, тако и на плану форме, уз извесна размимоилажења која се тичу пре свега конкретних реализација одређених средстава. Након што смо у претходним поглављима извели парцијалне закључке за сваку од анализираних акционалних категорија, овде ћемо извести неке опште закључке, истаћи битније разлике између језика који су били предмет нашег истраживања, те указати на евентуалне правце проучавања у будућности и могућу примену резултата наше анализе.

У сфери акционалности издвојили смо два типа значења – акционална својства, која представљају иманентна обележја протицања ситуације у времену, која по правилу нису формално изражена, и акционалне модификације, које представљају додатна значења (семе) која одређују ситуацију с обзиром на променљива, обележја њеног протицања у времену и формално су изражена на нивоу глаголске лексеме или, шире, на нивоу конструкција у којима одређена глаголска лексема иступа као носилац тог апстрактног акционалног значења заједно са другом лексемом (најчешће глаголском, ређе именском са процесуалним значењем), која је носилац конкретног лексичког значења.

Централно место међу акционалним модификацијама заузима категорија **фазности**, као таква која се може дефинисати као искључиво акционална са глаголом у центру (за разлику од градуелних и плуралних модификација које улазе у ширу категорију квантитативности, код које глагол као врста речи заузима периферни положај) и самостална (за разлику од детерминативности која је укључна у ширу аспектуалну категорију дуративности, а укршта се и са категоријама лимитативности и фазности).

На плану садржаја фазност чине три компоненте: почетност (иницијалност), интратерминалност и завршност (финалност) које указују на етапе одвијања радње у времену, односно издваја се нека фаза у њеном протицању. Најчешће се издваја почетна фаза, за чије изражавање постоји највише специјализованих акционалних средстава различитог типа. За изражавање завршне фазе постоји мање средстава, будући да се ово акционално значење слива са значењем достизања границе, што је основно значење СВ. Средња фаза је тесно повезана са семантиком незавршености, недостизања границе, што је основно значење НСВ.

Почетна фаза одговара тачки на ситуационој оси – то је тренутак у коме је ситуација започета: до тог тренутка ситуација се није одвијала, од тог тренутка она се одвија. Издвојили смо три типа значења која обухвата семантика почетности: 1. иницијално-инхоативно (значење почетка дуративне ситуације: након свог отпочињања ситуација траје извесно време – глаголи типа *запевати/заспівати*) које је централно и не конкурише са другим акционалним значењима, 2. иницијално-ингресивно или иницијално-контекстуално (значење почетка ситуације без указивања на њено даље трајање: ситуација се може завршити одмах након свог отпочињања, а може трајати и даље – глаголи типа *завонити/задзвеніти*), које је периферно, будући да значење почетности конкурише са значењем целовитости и 3. иницијално-результативно (моменат почетка ситуације означене глаголима типа *разболети се/захворіти* не поклапа се са моментом престанка не-ситуације, између њих је прелазна фаза у којој се акумулирају одређена обележја до оног степена који је неопходан да би дата ситуација била идентификована као нова), које такође сматрамо периферним, јер значење почетности овде конкурише са резултативним значењем. Утврдили смо да ови различити типови почетног значења нису повезани са конкретним формалним показатељима, те нема потребе за издвајањем посебних иницијално-инхоативних, иницијално-ингресивних или иницијално-результативних АКГ. У вези са тим указали смо такође да аналитичке конструкције изражавају искључиво први тип значења, јер, с једне стране, не дозвољавају могућност двојаког тумачења (упор. *Пас је залајао* и *Пас је почео да лаје*), и, с друге стране, код ситуација код којих је присутна прелазна фаза акумулације обележја, означавају управо почетак те фазе (*Он је почео да бледи*). С друге стране, у оба језика, може се издвојити посебна иницијално-интензивна АКГ, чије је обележје префикс *раз-/роз-* у оба језика, у српском језику још и префикс *уз-*, а значење интензивног почетка одвијања радње имају и неке аналитичке конструкције (у украјинском са глаголима *вдаритися, заходитися, кинутися, метнутися, пуститися*, те конструкције у којима су носиоци почетног значења речце; у српском конструкције са глаголима *бацити се, дати се, надати се, прионути, ударити*).

Почетно значење је најсамосталније од свих фазних значења, оно се не слива са другим аспектуалним значењима, као што је то случај са интратерминалним или завршним значењем која се сливају са одговарајућим значењима НСВ или СВ (мада се, као што смо видели, може комбиновати са значењем појачаног интензитета), те је, по правилу, увек маркирано и изражено специјалним средствима. На плану израза ангажовани су творбени и синтаксички ниво, и оба заузимају централну позицију. Творбени модели у анализираним језицима се у великој мери подударaju (с тим да су у

украјинском језику нешто продуктивнији), са изузетком творбеног модела са префиксом *про-* који у украјинском језику не постоји у почетном значењу и слабо продуктивног модела са префиксом *уз-*, који такође нема свој еквивалент у украјинском језику. Као творбени показатељи почетности у оба језика функционишу и префикси *за-*, *по-* и *роз-*. Од значајнијих разлика између анализираних језика на овом нивоу уочили смо: 1. ширу употребу иницијално-контекстуалних глагола у значењима која нису почетна (у семелфактивном или моменталном значењу) у српском језику, на основу чега смо извели закључак да је за српске глаголе овог типа карактеристична јака конкуренција почетног и семелфактивног значења, док у украјинском у њиховом значењу доминира почетна компонента; 2. у украјинском језику у иницијално-контекстуалне глаголе спадају глаголи одређеног кретања са префиксом *по-* који могу изражавати и почетак ситуације и ситуацију у целини, при чему је без подршке контекста практично немогуће утврдити о ком значењу је реч, док се код српских почетних глагола са значењем кретања реализује иницијално-инхоативно значење; 3. специфично значење појединих твореница са префиксом *про-* (или једно од њихових значења): ситуација која се одвија први пут, односно моменат стицања одређене способности или поновно предузимање неке радње након дужег прекида, као и значење „почети вршити неку радњу упркос жељи да она не буде вршена“; како одговарајућих средстава за изражавање оваквог значења у украјинском нема, оно се преноси перифрастички.

Аналитичке конструкције са почетним глаголима у ужем смислу (глаголи *почети/почати* и њихове префиксалне творенице) заузимају у хијерархији средстава изражавања почетног значења централну позицију с обзиром на готово неограничену спојивост и чињеницу да изражавају „чисто“ почетно значење без конкуренције са другим аспектуалним значењима као што је то случај са АК почетних глагола. Српски и украјински језик показују велику подударност у саставу и функционисању акционалних конструкција са почетним глаголима у ужем смислу. Сви почетни глаголи овог типа у српском функционишу као једновалентни и двовалентни, у украјинском је једновалентност код свих почетних глагола осим *стартувати* формално маркирана постфиксом *-ся*. За украјински језик није карактеристична формална разноликост допуне као у српском (инфинитив/да+презент, акузатив/ инструментал с предлогом *са*) – глаголска допуна употребљава се искључиво у инфинитиву, а именска реч може бити само у облику акузатива без предлога. У почетне глаголе у ужем смислу сврставамо и новију позајмљеницу *стартувати/ стартувати* која се одликује ограниченом спојивошћу. Нешто слабија фреквентност, везаност само за план прошлости и обавезна афирмативност смешта конструкције са

глаголом *стати* у међупростор између оних са почетним глаголима у ужем смислу, које чине централно средство изражавања почетности, и конструкција са почетним глаголима у ширем смислу, које заузимају периферни положај (у односу на друге аналитичке конструкције и у односу на творбена средства). Акционалне почетне конструкције са глаголом *стати* заступљеније су у украјинском језику него у српском. За почетне глаголе у ширем смислу ([УКР] *взятися, завзятися, заповзятися, заходитися, кинутися, метнутися, пуститися, ухопитися*; [СРП] *бацити се, кренути, латити се, прихватити се, узети, дати, надати* итд.) почетно значење није основно, а одликују се и ужом спојивошћу. Реч је углавном о глаголима који имају семантику кретања или давања/узимања, при чему су први заступљенији у украјинском језику, а други у српском. Специфичну црту украјинског језика у односу на српски представља употреба речци (*i/ta*) *давай, (i/ta) ну* у конструкцијама са глаголом у инфинитиву за изражавање почетног значења. Запажамо да је речца *давай* глаголског порекла, а речца *ну* се у свом основном значењу употребљава са глаголима (такође као подстицај на радњу), те се конструкције са њима такође могу назвати акционалним.

Средња фаза на ситуационој оси одговара интервалу између две тачке које су тренуци започињања, односно завршетка радње. Средња фаза је етапа одвијања ситуације у којој нема смене ситуација, као што је то случај са почетном и завршном, те она обично није маркирана. Основно средство њеног изражавања у оба језика су облици НСВ у својој актуално-дуративној употреби. Тако се акционално фазно значење интратерминалности слива са значењем НСВ. Уочили смо да се за изражавање интратерминалности користе специјална средства само у оним случајевима када се указује на процес одвијања радње у односу на неку другу радњу или упркос спољашњим сметњама. Реч је о аналитичким конструкцијама у којима су носиоци интратерминалног значења глаголи типа *настављати/продовжувати*, који, с обзиром да поред интратерминалног могу имати и значење наставка као поновног почетка радње након прекида, заузимају периферни положај, или негирани глаголи којима се изражава завршна фаза радње типа *не престајати/не переставати* који заузимају полупериферну позицију. На интратерминално значење указује и спој глагола НСВ са прилозима типа *и даље/i далі*, као и са речцом *знай* у украјинском, односно *ли* (уз редупликацију глагола) у српском језику. Украјинска речца је глаголског порекла, а српска се такође везује за глаголе. Нисмо уочили значајне разлике између анализираних језика ни на семантичком ни на формалном плану.

Завршна фаза, као и почетна, одговара тачки на ситуационој оси – то је тренутак у коме је ситуација завршена: до тог тренутка ситуација се одвијала,

од тог тренутка она се не одвија. Битну улогу овде има аспектуална категорија терминативности/атерминативности, јер од терминативне/атерминативне природе ситуације зависи на који ће се начин она завршити. Издвојили смо два основна семантичка типа завршености: 1. значење окончања (ситуација се завршава „сама од себе“, достизањем унутрашње границе или из неких разлога унутрашње природе, као што је, рецимо, немогућност, даљег вршења код финитивних глагола) и 2. значење прекида (ситуација, било терминативна, било атерминативна се завршава вољним чином неког од њених учесника; изражава се аналитичким конструкцијама са глаголима типа *прекинути/перервати*).

У оквиру значења окончања, даље разликујемо а) резултативно-терминативну окончаност (код терминативних ситуација које се завршавају достизањем унутрашње границе, односно постизањем предвиђеног резултата; акционално значење завршетка ситуације овде се слива са терминативно-видским значењем резултативности, а средством његовог изражавања могу се сматрати резултативни глаголи), б) комплетивност (пажња фокусирана на целокупну завршну етапу терминативне ситуације уз истицање њене дефинитивне окончаности; ово значење изражава се како творбеним средствима (у оба језика то је префикс *до-*) помоћу којих се формира АК комплетивних глагола, тако и аналитичким средствима као што су конструкције са комплетивним глаголима типа *докінчити/довршити*, при чему смо запазили да је за украјински језик карактеристичнији први начин, а за српски други и в) финитивност (комплекс значења завршетка атерминативних ситуација; фазно значење завршетка ситуације овде се слива са модалним значењем немогућности њеног даљег вршења услед потпуне исцрпљености или непотребности, истека временског интервала (природног циклуса) одређеног за дату ситуацију, достизање неке задате норме, и обично је праћено прагматичким елементом оцене која може бити и позитивна и негативна; изражава се помоћу финитивне АКГ коју чине глаголи са префиксима *од-*, *пре-* у српском језику и *від-*, *від-...-ся*, *пере-* у украјинском, при чему је ова АКГ знатно продуктивнија у украјинском језику, те се финитивно значење на српски често преноси перифрастичким конструкцијама. Основна разлика између украјинског и српског језика на плану АКГ којима се изражава финално значење јесте, при постојању сличних творбених модела, њихова већа продуктивност у украјинском језику због чега су у српском језику заступљенија аналитичка средства изражавања.

У оба језика постоји читав спектар аналитичких средстава којима се изражавају значења прекида и окончања. У акционалним конструкцијама овог типа ангажовани су углавном глаголи чије је лексичко значење завршно [УКР] *кінчити*, *перебити*, *перервати* [СРП] *завршити*, *зауставити*,

прекинути, али и глаголи других лексико-семантичких група, пре свега повезани са прекидом кретања [УКР] *зупинити*, *кинути*, *лишити*, *припинити* [СРП] *зауставити*, *оставити* итд. Овим конструкцијама изражава се значење окончаности (атерминативних ситуација – глаголи типа *престати/перестати*, терминативних ситуација – глаголи типа *завршити/кінчити*). Осим разлика које се односе на облик допуне, нисмо запазили битније разлике у функционисању аналитичких конструкција при изражавању фазног значења завршетка.

При анализи садржаја акционалне категорије **детерминативности** утврдили смо да у њега улазе елементи дуративности (трајање), лимитативности (спољашња ограниченост трајања), као централни, примарни и фазни елемент (детерминативне модификације указују на ситуацију у целини, односно обухватају све три етапе у протицању радње са акцентом на завршној фази) као периферни, имплицитни, секундарни. Осим тога, битан елемент у семантици делимитатива и пердуратива јесу прагматичке компоненте оцене ограниченог трајања као кратког (код делимитатива временски период на који је ограничена ситуација не мора бити одређен, а обично, али не и обавезно, интерпретира се као кратак) или дугог (код пердуратива трајање је одређено, временски интервал је у потпуности обухваћен ситуацијом и обично се интерпретира као дуг), те позитивног (код делимитатива) или негативног (код пердуратива) става говорника према самој радњи или њеном трајању. Делимитативи обично подразумевају ослабљен интензитет, пердуративи појачан.

У оба анализирана језика делимитативност се изражава акционалном класом делимитативних глагола чије је основно формално обележје префикс *по-*. У украјинском ова АКГ представља централно средство изражавања делимитативности, обухвата велики број твореница које се широко употребљавају, док је у српском број конкретних реализација овог творбеног модела знатно мањи, иако оне имају релативно широку употребу. Стога је у српском језику централно средство изражавања овог значења спој глагола НСВ са одредбама типа *неко време* које указују на неодређеност трајања радње. Осим ове битне разлике уочили смо још неколико особености украјинских делимитатива.

Специфичну црту украјинског језика чине делимитативни мултипликативи, код којих је у првом плану ограничавање броја микроситуација у оквиру једне макроситуације, док је ограничено трајање макроситуације, које из тога проистиче, потиснуто у други план. У украјинском језику такође издвајамо и итеративне делимитативе (како оне са префиксом *попо-*, тако и оне са префиксом *по-*) којима се указује на ограничено трајање итеративне ситуације. Творенице са префиксом *попо-*

оригинална су творевина украјинског језика и чине га јединственим међу словенским језицима. Овим глаголима означава се ситуација која се одвија у неком интервалу времена који се оцењује као релативно дуг а чији се интензитет процењује као појачан. Ови глаголи такође могу означавати и итеративне ситуације ограничене дужим временским периодом и обележене појачаним интензитетом.

Оба језика поседују неколико творбених модела по којима се образује АКГ са значењем пердуративности. Ови модели углавном се подударују по својим формантима, саставу мотивне базе, као и по семантичким особеностима, али не и по својој продуктивности, која је знатно мања у српском језику. Запазили смо да украјинске творенице са префиксом *пере-* изражавају специфичну варијанту пердуративног значења која се одликује ограниченошћу другом ситуацијом која се одвија симултано и које се могу дефинисати као „сачекати почетак или завршетак неке друге (обично неповољне, непријатне) ситуације неко време, боравећи негде, у неком стању, неком положају“). Као и код делимитативности, и при изражавању пердуративности, у украјинском језику централно средство представља АК пердуративних глагола, а у српском акционалне пердуративне конструкције са глаголом *провести*. Битна особина пердуративних глагола (укључујући и глагол *провести* у пердуративним конструкцијама) јесте њихова валентност која подразумева обавезну реализацију допуне која указује на трајање интервала којим је обухваћена ситуација.

Акционална категорија **плуралности** обухвата значења повезана са параметричком квантификацијом процесуалне ситуације. На основу критеријума монотемпоралности/политемпоралности, идентичности/измењености састава учесника ситуације и ограниченост/неограниченост понављања издвојили смо значења: мултипликативности/семелфактивности, дистрибутивности и кумулативности, репетитивности и итеративности. Статус ових значења у сфери акционалности је разнолик. Нека од њих, као што су мултипликативност/семелфактивност представљају акционална својства, мада таква која су формално маркирана, типична још и по томе што представљају основу за многе акционалне модификације, укључујући и оне којима се модификују обележја повезана са самом рашчлањеношћу ситуације, као што је трајање интервала између микроситуација које улазе у мултипликативну макроситуацију. Код неких, као што је дистрибутивност, доминира интерпретативна компонета, а итеративност је специфична по разноврсности средстава изражавања и њиховој комбинаторици.

На плану мултипликативности као таквог акционалног обележја које се одликује унутрашњом рашчлањеношћу процесуалне ситуације,

монотемпоралношћу и подударношћу састава учесника ситуације нису уочене битне разлике између анализираних језика. У оквиру мултипликативности издвојили смо следеће акционалне модификације алтернативност, сепетивност и реципрочност. Алтернативност се у украјинском језику изражава глаголима неодређеног кретања. Како ова класа ни у украјинском језику није бројна, а у српском се своди на неколико глагола маркираних суфксом инфинитивне основе типичним за мултипликативе, основно средство изражавања значења мултипликативног алтернативног кретања (тј. ситуације кретања са променама смера представљене као целовит ограничен скуп микроситуација) остају одредбе. Уочили смо да у украјинском језику постоји једна мултипликативна АКГ која до сада није улазила у класификације – акционална класа сепетива (глаголи типа *блискотіти*, *стукотіти*) којима се изражава таква мултипликативна ситуација код које је интервал између микроситуација краћи од норме, што може бити праћено и појачаним интензитетом. Одговарајућа АКГ не постоји у српском језику. Класа реципрочних глагола постоји у оба језика, али се разликује по префиксалном форманту – у украјинском то је префикс *пере-* у српском *до-*.

Семелфактивност је такође акционално својство радње – реч је о радњи код које се моменат почетка и завршетка практично подударују, која се одвија једнократно, у једном потезу. Основно формално обележје у оба језика јесте суфикс *-ну-*, а у српском језику и префикси *за-* (ређе у украјинском) и *по-*. Стога је за српски језик код твореница са префиксом *за-* карактеристична јака конкуренција почетног и семелфактивног значења, па, с обзиром да је овај формант ипак пре маркер почетности него семелфактивности говорити о иницијално-контекстуалном значењу. Запазли смо да у оба језика као изразито експресивна средства семелфактивног (ретко и мултипликативног) значења могу функционисати ономатопеје-узвици. Они су у овој функцији нешто фреквентнији у украјинском језику, где постоје и непроменљиви предикати који по својој форми подсећају на узвице, а заправо означавају семелфактивне радње типа: *кидь*, *миг*, *морг*, *стриб*.

Дистрибутивност и кумулативност се као акционална обележја одликују унутрашњом рашчлањеношћу процесуалне ситуације, монотемпоралношћу и таквим саставом учесника макроситуације у коме се свака микроситуација разликује по једном актанту или по једном актанту и сирконстанту. Кумулативност подразумева концентрисаност радње у једној равни и прагматичким елементом оцене резултата као обимног и углавном је објекатског типа. Издвајамо дистрибутивност у ужем смислу која обухвата субјектне, објектне и адресатне дистрибутиве и дистрибутивност у ширем смислу која се односи на ситуације кретања са збирним локативним

сирконстантом или актантом, и обухвата диверсативност, цислокативност и амбулативност. Разлика између субјектних и објектних дистрибутива није на нивоу глаголске лексеме ничим маркирана, док су адресатни дистрибутиви обично маркирани префиксом *раз-/роз-*. Префикс *роз-/роз-* такође је показатељ диверсативног значења, док је за цислокативе карактеристичан префикс *с/з-* (уз знатно мању продуктивност у српском језику, где су основно средство изражавања овог значења одредбе), а за амбулативе *об-* (у украјинском језику своди се на шест, а у српском на један глагол). Особеност дистрибутива у односу на друге АКГ јесте могућност образовања од префиксалних глагола, те поред монопрефиксалних имамо и полипрефиксалне творенице. У полипрефиксалним твореницама носилац дистрибутивног значења је први префикс (у украјинском језику то је префикс *по-*, у српском префикси *по-* и *из-*). На плану дистрибутивности у ужем смислу уочавамо велике сличности између анализираних језика (иста творбена база, постојање монопрефиксалних и полипрефиксалних модела, висока продуктивност), али и значајне разлике. Као прво, у саставу творбених модела: украјински префикс *пере-* нема свој творбени еквивалент у српском језику, а српски префикс *из-* далеко је продуктивнији у дистрибутивном значењу од свог украјинског еквивалента *ви-*. Осим тога, префикс *из-* функционише као показатељ дистрибутивности у полипрефиксалним твореницама. Као друго, у српском језику продуктивнији су (и њихове реализације фреквентније у корпусу) монопрефиксални творбени модели, а у украјинском полипрефиксални. Као треће, иако у српском језику постоји велики број творбених модела, иако дистрибутивна АКГ спада у најпродуктивније, број конкретних реализација представљених у нашем корпусу је четири пута мањи него у украјинском језику. Можемо закључити да српски језик у недовољној мери користи потенцијал дистрибутивних творбених модела. Исти закључак се може извести и за кумулативе, представљене у оба језика творбеним моделом са префиксом *на-*, који је двоструко продуктивнији у украјинском.

У оквиру политемпоралне плуралности издвајамо репетитивност и итеративност као такве ситуације које подразумевају понављање микроситуација у посебним временским периодима уз исти састав учесника. Репетитивност подразумева количину микроситуација које се понављају. Оваква, спољашња, квантификација изражена је увек ван глаголске лексеме, одредбама са одговарајућим квантификаторима и као таква не улази у сферу нашег интересовања.

Итеративност подразумева неодређеност броја ситуација које се понављају и њихову неререференцијалност. Итеративност може бити саставни део семантике одређеног броја глагола, изражава се средствима различите

природе, тачније, њиховим комбинацијама, али у оквирима просте реченице кључну улогу у изражавању итеративности у оба језика имају одредбе цикличности, интервала и узуалности као таква средства која недвосмислено указују на итеративно тумачење исказа, будући да остала средства (видски и временски облици, облик потенцијала у српском) осим итеративне имају и друге функције, које су при том примарне.

И у српском и у украјинском језику постоје глаголи код којих је итеративно значење маркирано творбено – суфиксом на *-ва-*, али је њихов број толико мали, а употреба не нарочито честа (посебно у украјинском, где су у нашем корпусу потврђена само два оваква глагола) да се тешко може говорити о итеративној АКГ каква, рецимо, постоји у западнословенским језицима. С друге стране, у украјинском језику постоји јединствена у словенским језицима, специфична итеративна АКГ коју чине глаголи са префиксом *попо-* којима се исказује понављање ситуације у дужем временском периоду, неретко ограниченом, уз реализовање семе појачаног интензитета.

Итеративност се у украјинском језику такође изражава аналитичким конструкцијама са речцом *бувало, буває, було*, код којих доминира епизодична семантика, а само саопштење карактерише евокативност. Уочили смо такође да речца *буває* са глаголом НСВ у презенту може изражавати квалитативну итеративност. Запазили смо да у српском језику такође постоје одређене конструкције којима се изражавају специфична итеративна значења, као што су конструкције са синсемантичним глаголом *дешавати се* и пунозначним глаголом СВ у облику презента за изражавање епизодичности или конструкције са синсемантичним глаголом *умети* и пунозначним глаголом СВ у облику презента за изражавање квалитативне итеративности.

Међу акционалним модификацијама периферно место заузимају модификације засноване на **градуелности** као степеновању обележја процесуалне ситуације. Пре свега, реч је о категорији у којој глагол као врста речи заузима периферан положај, а градуелене модификације обично се не реализују самостално, већ у комбинацији са другим акционалним и аспектуалним значењима. Глагол је обавезни елемент динамичког степеновања било самостално (*јачати*) било у склопу конструкција са придевом који означава обележје које се степенује (*постајати јак/чинити јаким*). Упркос периферном положају глагола, средства изражавања степеновања обележја процесуалне ситуације, било селективног, било нормативног, било статичког, било динамичког, веома су разнолика и знатно разноврснија од средстава изражавања осталих акционалних значења – поред АКГ мајоратива, еволутива, интензива и деинтензива, ексцесива итд.

маркираних одређеним формантима, поред аналитичких конструкција (рецимо, *постајати X/ставати X*), степеновање може бити изражено и лексички (тј. садржати се у самом значењу глагола без икаквог формалног обележја) и синтаксички – кроз синтаксичку везу глагола-предиката са лексичким показатељима одговарајућег градуелног значења или комплексне синтаксичке односе у оквиру целе (сложене) реченице. Од средстава изражавања градуелне акционалности најмање су заступљене акционалне конструкције, које се употребљавају само при изражавању динамичког степеновања. Код поменутих АКГ доминира градуелна семантика, а акционална значења, као што су, пре свега резултат (ефекат, последица) и вишекратност, налазе се у другом плану, условљена су прекорачењем/недостизањем одговарајуће норме, што такође смешта градуелне модификације на периферију акционалности.

Акционалним градуелним класама глагола обухваћени су сви видови степеновања. Слабије је заступљено једино селективно степеновање, које се изражава непродуктивном мајоративном АКГ. У оквиру нормативног степеновања АКГ означавају степен реализације процесуалног обележја у односу на норму интензитета (и, често, уз то, и трајања) и модалну норму потребе. Реч је по правилу о диферентивима: акционалне класе интензива (иницијално-интензивни глаголи, интензиви у ужем смислу, тотално-објектни глаголи, позитивни интензиви, негативни интензиви, у украјинском језику семелфактивни и мултипликативни интензиви) имају значење „изнад норме“, а акционалне класе терминативних и атерминативних деинтензива „испод норме“; суфицитни и дефицитни ексцесиви изражавају одступање од модалне норме. Једино сатуративна АКГ уз шрагматички елемент задовољења, засићења, изражава и адекватност модалној норми, док се еквативност норми интензитета не изражава унутар глаголске лексеме

При анализи градуелних АКГ у украјинском и српском језику уочили смо неколико битнијих разлика. Први тип разлика односи се на формални план, тачније на продуктивност творбених модела, где запажамо две врсте односа: 1. У оба језика постоје формално еквивалентни творбени модели, али су сви, као и код појединих других АКГ, рецимо комплетивне, финитивне или делимитативне, знатно продуктивнији у украјинском језику – реч је о АКГ терминативних деинтензива (глаголи типа [УКР] *надкусити, підстругати, прикрити* [СРП] *нагрести, подсећи, притворити*) и дефицитних ексцесива (глаголи типа [УКР] *недооцінити* [СРП] *потцєнити*). Последњи су у српском изразито слабо продуктивни; 2. У оба језика постоје формално еквивалентни творбени модели, али српски језик даје предност једном типу модела, украјински другом – реч је о еволутивној АКГ у оквиру које су у украјинском заступљеније суфиксалне творенице (типа *сохнути*,

дешевшати, порожніти) а у српском језику префиксално-суфиксални еволутиви (типа *појефтињавати*) и еволутиви настали рефлексивизацијом одговарајућих фактитива (типа *сушити се, празнити се*); 3. У једном језику постоји већи број творбених модела по којима се образују глаголи одређене АКГ, што је по правилу праћено већом продуктивношћу дате акционалне класе у том језику у односу на други језик, где постоји мање творбених модела – реч је о АК позитивних и негативних интензива где у украјинском функционише модел са префиксом *до-* и постфиксом *-ся* (типа *досидітисся*), који не постоји у српском језику. АК позитивних интензива знатно је продуктивнија у украјинском, а АК негативних интензива у српском тешко да се може издвојити, с обзиром да се своди практично на глагол *износити* и глаголе *исплакати, искапати* у фразеологизмима. Штавише, у српском не постоје ни акционалне конструкције којима би ово значење било изражено, већ се оно преноси максимално описно, што даје сасвим довољно аргумената да се оно у класификацији акционалних значења у српском језику и не издваја; 4. Најзначајније разлике на формалном плану уочавамо код АК атерминативних деинтензива, која је у украјинском језику представљена префиксално-суфиксалним твореницама (типа *поспівувати*), а у српском, где постоје еквивалентни префиксално-суфиксални модели (глаголи типа *попéвати*), али су слабо продуктивни, суфиксалним твореницама (глаголи типа *пéвушити*). Постојање суфиксалних деинтензивних глагола специфична је црта српског језика не само у односу на украјински, већ и на друге словенске језике.

Запажамо још једну битну разлику: семелфактивни интензиви (типа *блисконутти*) и мултипликативни интензиви (типа *виблискувати*) не постоје у српском језику, док су у оба језика веома продуктивне класе атерминативних, претежно мултипликативних, деинтензива ([УКР] *поблискувати* [СРП] *светлуцати*). С друге стране, само за српски језик карактеристични су семелфактивни деинтензиви образовани од мултипликативних деинтензива (глаголи типа *кашљуцнути*). У украјинском језику, дакле, модификације мултипликативних радњи могу се одвијати у правцу како појачаног, тако и ослабљеног интензитета, семелфактивних у правцу појачаног интензитета, а у српском су могуће модификације којима се указује на ослабљен интензитет, како мултипликативних ситуација тако, ређе, и семелфактивних.

Да резимирамо, разлике између акционалних класа глагола можемо груписати као: 1. разлике у типу форманата – најређе, уочавамо само код атерминативних деинтензива где је у украјинском језику типично средство изражавања комбинација префиксалне и суфиксалне морфеме а у српском претежно суфикс, док је префиксално-суфиксалних твореница веома мало

или ретко функционишу, упор. [УКР] *поспівувати, наспівувати* и [СРП] *певушити, певуцкати, певкати* и *попéвати*; 2. разлике у конкретном форманту – такође ретке, рецимо, код реципрочних мултипликатива где у повратним твореницама поред еквивалентних суфикса [УКР] *-ува-* [СРП] *-ива-*, *-ава-* функционишу различите префиксалне морфеме [УКР] *пере-* [СРП] *до-*, 3. разлике у семантици коју уноси формално идентични афикс – ретко, на пример, уз почетно значење украјински префикс *роз-* обавезно уноси и значење појачаног интензитета, српски префикс *раз-* може уносити како само почетно, тако и значење појачаног интензитета уз почетно, в. такође специфичну варијанту пердуративног значења коју уноси префикс *пере-* у украјинском; 4. када се неко акционално значење изражава помоћу више творбених афикса, конкретни састав тих афикса може бити различит – честе, в. на пример, различит састав творбених средстава изражавања фазног почетног значења, међу којима у српском имамо префиксе *про-* и *уз-* који у украјинском језику не функционишу као показатељи почетног значења, в. такође финитивну АКГ са префиксално-постфксалним формантом *від-...-ся* у украјинском језику, класу мајоратива са префиксом *над-* у српском језику итд.; 5. разлике у саставу и обиму мотивне базе – веома честе, мотивна база украјинских делимитатива шира је, на пример, од мотивне базе одговарајућих АКГ у српском језику, па украјински мултипликативни делимитативи немају своје творбене еквиваленте у српском, такође у мотивне базе многих АКГ у украјинском улазе глаголи (одређеног) кретања, што није случај у српском језику и 6. разлике у продуктивности творбених модела и конкретним реализацијама – најчешће. Код последња два типа разлика запажамо да оне иду „у корист“ украјинског језика, односно да је код већине АКГ заступљених у оба језика мотивна база у украјинском шира, те да су творбени модели по којима су образоване готово све АКГ по броју конкретних реализација и њиховој фреквентности у корпусу продуктивнији у украјинском језику.

Ова два типа најчешћих разлика код АКГ условљавају и разлике у употреби акционалних конструкција. Тако, рецимо, наспрам продуктивности акционалних класа комплетива или пердуратива и слабе заступљености акционалних конструкција којима се ово значење изражава у украјинском језику, имамо мању продуктивност ових АКГ и већу заступљеност одговарајућих акционалних конструкција у српском језику, те се може извести закључак да у српски језик при истовременом постојању акционалне класе глагола и акционалне конструкције радије користи друг тип средстава занемарујући творбене потенцијале, док украјински своје творбене потенцијале користи у пуној мери. Стога су акционалне конструкције у украјинском језику ближе периферији, а у српском биже центру. Овај

закључак не мења чињеница ни да су акционалне конструкције којима се изражавају фазна значења (осим значења комплетивности) мање-више подједнако широко заступљене у оба језика, где заједно са одговарајућим акционалним класама заузимају централно место. На овом плану, уочавамо да се код акционалних класа глагола са основном често комбинују друге семе (почетност + резултативност, почетност + појачан интензитет, завршеност + модалне семе и сл.), док акционалне конструкције најчешће изражавају акционално значење у чистом виду, мада није искључена могућност ни комбиновања значења (на пример, почетност + појачан интензитет код појединих конструкција са почетним глаголима у ширем смислу). Акционалне конструкције могу, дакле, функционисати као равноправно средство изражавања акционалних значења. Осим тога, у њима су носиоци акционалног значења глаголи чија су значења апстрактна, несамостална те се са глаголом који је носилац лексичког значења спајају као својеврсни „префикси“. Често је реч о глаголским твореницама чији префикс функционише као показатељ датог акционалног значења, као што су рецимо глаголи *довршити*, *престати*, *провести*/ *докінчити*, *перестати*, *провести*, иако веза са мотивним глаголом на синхронијском плану може бити изгубљена (као код *престати*, *провести*/*перестати*, *провести*) или је реч о коренској морфеми која не функционише самостално (као код *почети*/*почати*). Запажамо такође, да када неко акционално значење у једном језику није представљено акционалном класом глагола, као што је то реч са сепетивима, мултипликативним и семелфактивним интензивима, негативним интензивима у украјинском или семелфактивним деинтензивима у српском језику, оно не може бити изражено ни акционалном конструкцијом. Поменуте класе, уз то, спадају у сферу квантитативних, пре свега градуелних модификација, које, с обзиром на то да код њих акционална значења преплићу са значењима која улазе у домен категорије квантитативности, заузимају специфично место међу осталим акционалним модификацијама. И у сфери градуелних модификација српски језик не користи у потпуности своје творбене потенцијале, али овде се то не надомешћује употребом аналитичких конструкција, већ, најчешће, на нивоу прости реченице спојем глагола и одговарајуће одредбе или у оквиру сложене реченце.

Осим што смо указали на везу акционалности са другим категоријама вишег ранга, као што су квантитативност, квалитативност, модалност, у дисертацији смо показали и неке од начина на којој се у сфери акционалности преплићу категорије тзв. аспектуално-темпоралног комплекса, у који спадају аспектуалност, темпоралност, таксис и локализованост у времену. О улози елемената ових категорија у акционалним модификацијама било је више пута речи у дисертацији, а она свакако захтева

даља и дубља проучавања. Овде ћемо се само кратко осврнути на још једну појаву која спада у домен овог категоријалног комплекса. Наиме, при анализи, с једне стране, српског аориста и имперфекта (Мусић 1925/1926, Сладојевић 1953/1954, Сладојевић 1955/1956, Стевановић 1974, в. такође Рети 1985, те Маслов 1959 о аористу имперфективних глагола у бугарском језику), с друге стране српског вида (Грицкат 1957/1958) и акционалног значења пердуративности (Митриновић 1986) више пута је указивано да у српском језику аорист глагола НСВ (иначе редак и у ранијим периодима, а у савременом језику практично потпуно нестао) за разлику од имперфекта, који означава неограничено, означава ограничено трајање прошле радње, док је перфекат у том смислу неутралан (Сладојевић 1953/1954). Српски аорист глагола НСВ тако је имао функцију детерминативних АКГ, пре свега пердуративне: исказивање (одређене обично дужим периодом) ограничености трајања радње (свакако, само на плану прошлости). Превод примера који наводе поменути лингвисти, као и малобројних примера из нађег корпуса (из старије књижевности, народне поезије) на украјински језик потврђује ову констатацију (в. такође шта о преводу српског имперфективног аориста на руски језик каже И. Грицкат у Грицкат 1957/1958): [СРП] *Аргатових три године дана* (Срп.нар.поезија, ЕКС) [УКР] *Я пронаймитував три роки*; [СРП] *Да, цар Дуклијан држа је три године* у тамници Крститеља (С. Матавуљ, ЕКС) [УКР] *Так, цар Дуклијан протримава три роки Хрститеља у в'язниці*; [СРП] *И тако се уђута Карађорђе, а поп Лука цео дан и ноћ држа* крпе пуне ракије по ранама, и да видиш чуда, сутрадан бијаху све ране у крастама (Прота Матија Ненадовић, ЕКС) [УКР] *І так замовчав Караджордже, а піп Лука протримава цілий день і ніч ганчірки на ранах (...)*; [СРП] *Еле, загледаше га, мислише* и најпосле смислише да га затворе у општинску апсану (Глишић) [УКР] (...) *подумали-подумали* і нарешті придумали (...); [СРП] *Турчин излете напоље. Истрчаше и пандури. Трчаше, тумараше,* завириваше у сваки тукар — нигде никога! (Веселиновић) [УКР] *Вибігли і поліцейські. Побігали, поблукали,* заглянули в кожний куток – нікого итд. Ако узмемо у обзир да се у оквиру аспектуално-темпоралног комплекса највеће разлике између украјинског и српског језика уочавају на плану темпоралности – редукованост система времена у украјинском језику и његова развијеност у српском, онда се разлози веће продуктивности АКГ у украјинском језику и њихове слабије продуктивности у српском, могу тражити и на овом нивоу, као и на нивоу целог поменутог категоријалног комплекса (в. још шта о функционисању глаголског прилога прошлог глагола НСВ у вези са значењем пердуративности кажу, поједини истраживачи такође и са контрастивног аспекта, А. Мусић, И. Грицкат, В. Митриновић, Љ. Поповић у Мусић 1925/1926, Грицкат 1957/1958, Митриновић 1986, Поповић 2011, као и И.

Грицкат о елементима почетности код српског футура другог у Грицкат 1957/1958), што такође може бити предмет неких будућих истраживања.

Резултати нашег истраживања могу бити искоришћени у типолошким проучавањима словенских језика, у настави украјинског и српског језика, при решавању преводачких проблема, у лексикографији при изради двојезичних речника и слично.

Литература

- Авилова** 1976: Н. С. Авилова, *Вид глагола и семантика глагольного слова*, Москва.
- Агрелль** 1962: С. Агрелль, *О способах действия польского глагола* // ВГВ 1962, с. 35-38.
- АиКЛ** 1988: *Аспектология и контрастивная лингвистика. Межвузовский тематический сборник научных трудов*, Калинин.
- АиТЗвСЯ** 1983: *Аспектуальные и темпоральные значения в славянских языках: Материалы заседания комиссии по изучению грамматического строя славянских языков МКС, Москва, 9-11 декабря 1981 г.*, Москва.
- Андреєва** 2006: Т. Андреєва, Тотивні дієслова у сфері вживання загальнорезультативного способу дії // *Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство)*, вип. 67, Кіровоград, с. 3-8
- Апресян** 1974: Ю.Д. Апресян, *Лексическая семантика*, Москва.
- Апресян** 2003: Ю. Д. Апресян, *Фундаментальная классификация предикатов и системная лексикография// Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие*, Санкт Петербург, с. 7-21.
- Апресян** 2005: Ю. Д. Апресян, *О московской семантической школе// Вопросы языкознания*, № 1, 2005, с. 3-30.
- Арутюнова, Ширяев** 1983: Н. Д. Арутюнова и Е. Н. Ширяев, *Русское предложение. Бытийный тип*, Москва.
- АТвСЛ** 1991: *Аспектологическая терминология в современной лингвистике. Учебно-методическое пособие* (А.М. Ломов и др.), Тверь.
- Барабаш, Ожоган** 2006: Н. Барабаш, В. Ожоган, Семантичний потенціал українських дієслів зі значенням тривало-обмежувальної дії// *Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство)*, вип. 67, Кіровоград, с. 8-14.
- Безпояско, Городенська** 1987: О.К.Безпояско, К.Г. Городенська, *Морфеміка української мови*, Київ.
- Белић** 1924: А. Белић, Прилози историји словенских језика. I О словенском глаголском виду// *Јужнословенски филолог*, IV, Београд, с.1-10.
- Белић** 1925/1926: А. Белић, Аорист имперфективних глагола// *Јужнословенски филолог*, IV, Београд, с.171-178.
- Белић** 1941: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, Београд.
- Белић** 1955-1956: А. Белић, Критика: Ђуро Грубор, Аспектна значења// *Јужнословенски филолог*, XXI, књ. 1-4, с. 291-303.
- Белошапкова** 2007: Т. В. Белошапкова, *Когнитивно-дискурсивное описание категории аспектуальности в современном русском языке*, Москва.
- Берков** 1996: В.П. Берков, *Семантика сравнения и типы ее выражения*// ТФГ 1996, с. 107-129.
- Бондаренко** 2005: Л. В. Бондаренко, *Склад та комунікативні функції вторинних часток*, Автореф. дис. ... канд.філ. наук, Кіровоград.
- Бондарко** 1983: А. В. Бондарко, *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*, Ленинград.

- Бондарко** 1987а: А. В. Бондарко, *Введение. Основания функциональной грамматики*// ТФГ 1987, с. 5-39.
- Бондарко** 1987б: А. В. Бондарко, *Содержание и типы аспектуальных отношений*// ТФГ 1987, с. 40-45.
- Бондарко** 1987в: А. В. Бондарко, *Лимитативность как функционально-семантическое поле*// ТФГ 1987, с. 46-63.
- Бондарко** 1987г// А. В. Бондарко, *Лимитативные ситуации*// ТФГ 1987, с. 85-98.
- Бондарко** 1987д: А. В. Бондарко, *Длительность*// ТФГ 1987, с. 98-124.
- Бондарко** 1987е: А. В. Бондарко, *Временная локализованность* // ТФГ 1987, с.210-233
- Бондарко** 1988: А. В. Бондарко, *Интерпретационные аспекты семантики длительности в русском языке*// *Язык: система и функционирование* (Отв.ред. Ю. Н. Караулов), Москва, с. 35-44.
- Бондарко** 1998: А. В. Бондарко, *Проблемы инвариантности/ вариативности и маркированности/ немаркированности в сфере аспектологии*// ТВппр 1998, с. 64-80.
- Бондарко** 2000: А. В. Бондарко, *Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка*// Москва.
- Бондарко** 2002: А. В. Бондарко, *Глагольный вид в системе грамматических категорий (на материале русского языка)*// ОПРА 2002, с. 30-43.
- Булыгина** 1982: Т. В. Булыгина, *К построению типологии предикатов в русском языке*// *Семантические типы предикатов*, Москва.
- ВГВ** 1962: *Вопросы глагольного вида*, Москва, 1962.
- Верезубенко** 2006: М. Верезубенко, *Особливості функціонування ітеративних предикатів у слов'янських і германських мовах* // *Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство)*, вип. 67, Кіровоград, с.30-36.
- Воротников** 1999: Ю. Л. Воротников, *Степени качества в современном русском языке*, Москва.
- ВРАII** 1977: *Вопросы русской аспектологии II* (Отв.ред. М.А. Шелякин), Тарту.
- ВРАIV** 1979: *Вопросы русской аспектологии IV: Категория вида и ее функциональные связи* (Отв.ред. М.А. Шелякин), Тарту.
- ВРАV** 1980: *Вопросы русской аспектологии V: Аспектуальность и средства ее выражения* (Отв.ред. М.А. Шелякин), Тарту.
- ВСА** 1978: *Проблемы современного теоретического и синхронно-описательного языкознания. Выпуск I: Вопросы сопоставительной аспектологии*, Ленинград.
- Гловинская** 1981: М. Я. Гловинская, *Общезначимое значение несовершенного вида (формы прошедшего времени)*// *Проблемы структурной лингвистики: 1978*, Москва, с. 108-125.
- Гловинская** 1982: М. Я. Гловинская, *Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола*, Москва.
- Гловинская** 1983: М. Я. Гловинская, *О соотношении частных видовых значений с главными значениями видов*// *АиТЗвСЯ* 1983, с. 53-59.
- Гловинская** 1998: М. Я. Гловинская, *Инвариант совершенного вида в русском языке*// ТВппр 1998, с. 180-204.

- Гловинская** 2002: М. Я. Гловинская, *Периферийные видовые пары и их отличие от способов действия*// ОПРА 2002, с. 54-67.
- Грицкат** 1955/1956: И. Грицкат, Деминутивни глаголи у српскохрватском језику// *Јужнословенски филолог*, XXI књ. 1-4, с. 45-96.
- Грицкат** 1957/1958: И. Грицкат, О неким видским особеностима српскохрватског глагола// *Јужнословенски филолог*, XXII, књ. 1-4, Београд, с. 65-130.
- Грубор** 1953 – Ђ. Грубор, *Аспектна значења*, Загреб.
- ГУММ** 1993: О.К. Безпояско, К.К. Городенська, В. М. Русанівський, *Грамматика української мови. Морфологія*, Київ.
- Долинина** 1989: И. Б. Долинина, *Теоретические аспекты глагольной множественности*// ТИК, с. 258-269.
- Долинина** 1996: И. Б. Долинина, *Количественность в сфере предикатов (категория „глагольной множественности“)*// ТФГ 1996, с. 219-245.
- Жигора** 2006: І. Жигора, Категорія виду й способу дієслова як засоби вираження ітеративності // *Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство)*, вип. 67, Кіровоград, с. 41-48.
- Загнітко** 1996: А. П. Загнітко, *Теоретична грамматика української мови: Морфологія*, Донецьк.
- Зализняк, Шмелев** 1997 – Анна. А. Зализняк, А. Д. Шмелев, *Лекции по русской аспектологии*, München, Verlag Otto Sagner.
- Зализняк, Шмелев** 2002 – Анна. А. Зализняк, А. Д. Шмелев, *Семантика 'начала' с аспектологической точки зрения*// ЛАЯ 2002, с.211-224
- Іванова** 2006: Л. Іванова, Категорії виду способу дії дієслова як засоби вираження дистрибутивності // *Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство)*, вип. 67, Кіровоград, с. 48-61.
- Івановић** 2007: М. Ивановић, *Прелазност у украјинском и српском језику: функционални аспект*, Београд.
- Ивић** 1982: М. Ивић, О неким принципима глаголске префиксације у словенским језицима // *Јужнословенски филолог*, XXXVIII, Београд, с. 51-60.
- Ивић** 1983: М. Ивић, *Лингвистички огледи*, Београд.
- Исаева** 2008: И. А. Исаева, *Градуальная семантика глагола в современном русском языке*, Автореф. диссерт. ... канд. фил. наук, Саранск.
- Исаченко** 1960: А. В. Исаченко, *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. Часть вторая*, Братислава.
- Калашник** 1985: Д. М. Калашник, *Выражение ограниченной длительности действия при функционировании глаголов с приставкой по- в современном русском языке*, Автореф. диссерт...канд.фил.наук, Ленинград.
- Калько** 1990: М. І. Калько, *Видова неоднорідність багатозначного дієслова в сучасній українській мові*: Дис. ... канд. філол. наук, Київ.
- Канэко** 2004, Ю. Канэко, *К проблеме разграничения морфологических и лексико-грамматических средств выражения аспектуальности в русском и японском языках (на материале значения начинательности)*// ТАСГ 2004, с. 88-100.

- Канэко** 2005: Ю. Канэко, *Начинаемость в системе аспектуальных значений в русском языке в сравнении с японским языком*, Токио.
- Кіндей** 2002: Л. Г. Кіндей, *Морфолого-синтаксична омонімія дієслів із префіксами ви-, пере-, по-*: Автореф. дис. ...канд.філ. наук, Кіровоград.
- Клајн** 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Део I: Слагање. Префиксација*, Београд.
- Клајн** 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Део II: Суфиксација и конверзија*, Београд.
- Кликовац** 1998: Д. Кликовац, *О значењу српског глаголског префикса раз-* (когнитивнолингвистички приступ)// *Наш језик*, XXXII/3-4, Београд.
- Кликовац** 2008: Д. Кликовац, *Језик и моћ*, Београд.
- Князев** 1989: Ю. П. Князев, *Выражение повторяемости действия в русском и других славянских языках*// ТИК 1989, с. 132-145.
- Князев** 1996: Ю. П. Князев, *Степени сравнения и точки отсчета*// ТФГ 1996, с. 129-145.
- Коваленко** 1975: Л. В. Коваленко, *Фазисные глаголы в современном русском языке*: Автореф. дис. ...канд.фил.наук, Москва.
- Колесникова** 1999: С.М. Колесникова, *Категория градуальности в современном русском языке*. Автореф. дис. ... док. филол. наук, Москва.
- Колесникова** 2010: С.М. Колесникова, *Функционально-семантическая категория градуальности в современном русском языке*, Москва.
- Крекич** 1989: Й. Крекич, *Семантика и прагматика временно-предельных глаголов. Изменения значений*, Будапешт.
- Кречмер** 2002: А. Кречмер, *О категориальном статусе градуальности*// *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, т. 45, бр. 1-2, Нови Сад, с. 29-39.
- Кронгауз** 1998: М. А. Кронгауз, *Приставки и глаголы в русском языке: семантическая грамматика*, Москва.
- Козинцева** 1991: Н. А. Козинцева, *Временная локализованность действия и ее связи с аспектуальными, модальными и таксисными значениями*, Ленинград
- Куртене** 1988: Ж. Бодуен де Куртене, *Лингвистички списи*, Нови Сад.
- ЛАЯ** 2002 – *Логический анализ языка. Семантика начала и конца* /Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Москва
- Маслов** 1957: Ю. С. Маслов, *Глагольный вид в современном болгарском языке*, Автореф. дис. ... д-ра фил. наук, Ленинград.
- Маслов** 1959: Ю. С. Маслов, *Аорист и имперфект в современном болгарском языке*//*Вопросы грамматики болгарского литературного языка*, Москва, с. 157-312.
- Маслов** 1962: Ю. С. Маслов, *Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании*// ВГВ 1962, с. 7-32.
- Маслов** 1965: Ю. С. Маслов, *Система основных понятий и терминов славянской аспектологии*// *Вопросы общего языкознания*, Ленинград, 1965/ цитира се према: Ю. С. Маслов, *Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание*, Москва, 2004, с. 363-393
- Маслов** 1977: Ю. С. Маслов, *Русский глагольный вид в зарубежном языкознании последних лет. II*// ВРАП 1977, с. 23-46.

- Маслов** 1978: Ю. С. Маслов, *К основаниям сопоставительной аспектологии*// ВСА 1978, с. 4-44.
- Маслов** 1984: Ю. С. Маслов, *Очерки по аспектологии*, Ленинград.
- Мединська** 2000: Н. М. Мединська, *Структура семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії*: Автореф. дис. ... канд. філ. наук, Київ.
- Милютин** 1998: М. Г. Милютин, *К вопросу о классификации конативных аспектуальных ситуаций нестандартного типа в русском языке*// ТВппр 1998, с. 315-320.
- Митринович** 1986: В. Митринович, *Польски глаголски префикс *pre-* и његови српскохрватски еквиваленти *pre-* и *pro-* (конфронтативна студија)*, докторска дисертација, Београд.
- Мусяенко** 2006: В. П. Мусяенко, Категорія інтенсивності як осередок концептосфери «бити когось» в українській та російській мовах // *Лінгвістичні студії. Вип. 2*, Черкаси, 2006, с. 55–60.
- Мусяенко** 2007: В. П. Мусяенко, Стилистическая характеристика глаголов со значением интенсивности действия// *Стил*, бр. 6, Београд, с.191-201.
- Мусяић** 1925/1926: А. Мусяић, Аорист имперфективних глагола у српскохрватском језику// *Јужнословенски филолог*, V, Београд, с. 27-41.
- Недялков** 1987: В.П. Недялков, *Начинательность и средства ее выражения в языках разных типов* // ТФГ 1987, с. 180-195.
- Новаков** 2005: П. Новаков, *Глаголски вид и тип глаголске ситуације у енглеском и српском језику*, Нови Сад.
- Ожоган, Якунина** 2009а: В. Ожоган, Ю. Якунина, Предикати делімітативності з префіксом по-: природа та лексико-семантичний потенціал// *Наукові записки, Серія: Філологічні науки*, вип. 86, Кіровоград, с. 57-62.
- Ожоган, Якунина** 2009б: В. Ожоган, Ю. Якунина, Структура й семантико-валентний потенціал предикатів делімітативності з префіксом по- // *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*, вип. 18, ч. II, Київ, с. 147-159.
- ОПРА** 2002: *Основные проблемы русской аспектологии*, Санкт Петербург.
- Падучева** 1996: Е. В. Падучева, *Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива)*, Москва.
- Падучева** 1998: Е. В. Падучева, *Семантические источники моментальности русского глагола в типологическом ракурсе*// ТВппр 1998, с. 332-342.
- Падучева** 2004: Е. В. Падучева, *Динамические модели в семантике лексики*, Москва.
- Панова** 1980: Г. И. Панова, О содержательных типах повторяемости действия в русском языке // *Функциональный анализ грамматических единиц*, Ленинград, с. 41 – 52.
- Париляк** 2008: Л.І. Париляк, *Структура функціонально-семантичного поля ітеративності в сучасній українській мові*: Автореф. дис. ... канд. філ.наук, Івано-Франківськ
- Петрухина** 1998: Е. В. Петрухина, Грамматическая и лексическая категоризация действий и их параметров в славянских языках (сопоставительное исследование русского, западнославянских и болгарского языков)// *Научные доклады филологического факультета МГУ, вып. 3 (К XII Международному съезду славистов в Кракове 27 августа – 3 сентября 1998)*, Москва.

- Петрухина** 1998а: Е. В. Петрухина, *Сопоставительная типология глагольного вида в современных славянских языках (на материале русского, западнославянских и болгарского языка)*// ТВппр 1998, с. 356-363.
- Петрухина** 2000: Е. В. Петрухина, *Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками*, Москва.
- Пипер** 1981: П. Пипер, О типовима квантификатора у српскохрватском језику // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 11, Београд, с. 93-103.
- Пипер** 1986: П. Пипер, Реципрочност и рефлексивност у словенским језицима// *Јужнословенски филолог*, XLII, Београд, с. 10-20.
- Пипер** 2001: П. Пипер, *Језик и простор*, 2. допуњено издање, Београд.
- Пипер** 2002: П. Пипер, Степеновање у граматички и речнику (у српском и другим словенским језицима)// *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 61, Нови Сад, с. 59-78.
- Пипер** 2003: П. Пипер, О ексцесивности у словенским језицима // *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 63, Нови Сад, с. 159-176.
- Пипер** 2008: П. Пипер, Граматика границе// *Јужнословенски филолог*, LXIV, Београд, с. 307-321.
- Пипер** 2009: П. Пипер, О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици// *Јужнословенски филолог*, LXV, с. 65-87.
- Пихлак** 1980: А. И. Пихлак, *Отражение значений приставочных способов действия в русско-эстонских словарях*// ВРАУ 1980, с. 70-99.
- Попова** 1980: Э. М. Попова, *Нейтрализация семантических противопоставлений в системе способов глагольного действия*: Автореф. дис.... канд. фил.наук, Киев.
- Поповић** 2007: Љ. Поповић, Когнитивни приступ опису категорије акционалности у словенским језицима // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 36/1, Београд, с. 38-51.
- Поповић** 2008: Љ. Поповић, *Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе*, Београд.
- Поповић** 2011: Л. Попович, Таксисные значения деепричастия в сербском языке// *Јужнословенски филолог*, LXVII, с. 135-162.
- Радовановић** 2007: М. Радовановић, Преглед основних питања везаних за појам градуелности у лингвистици// *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, т. 50, бр. 1-2, Нови Сад, с. 747-758.
- Радовановић** 2008: М. Радовановић, Појам градуелности у лингвистици, логици и у науци уопште// *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 73, Нови Сад, с. 337-351.
- Радовановић** 2009: М. Радовановић, *Увод у фази лингвистику*, Нови Сад.
- Рибенек** 2000: В.В. Рибенек, *Функционално-комуникативна і структурно-пропозитивна парадигма перфективів*. Автореф. дис. ... канд. філ.наук, Дніпропетровськ.
- Родионова** 2005: С.Е. Родионова, Семантика интенсивности и ее выражение в современном русском языке// *Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры*, Санкт Петербург, с. 150-168.
- Рощина** 1977: Л. М. Рощина, *Способы выражения повторяемости действия в современном русском литературном языке*, Автореф. дис. ... канд. фил. наук, Ташкент.

- Русанівський** 1971: В. М. Русанівський, *Структура українського дієслова*, Київ.
- Русанівський** 2000: В. М. Русанівський, *Роди дії// Українська мова: Енциклопедія*, Київ, с. 517.
- Рянская** 2002: Э. М. Рянская, *Способы действия в когнитивном аспекте*. Автореф. дис. ... д-ра фил. наук, Санкт-Петербург.
- Сепир** 1986: Є. Сепир, *Градуирование. Семантическое исследование// Новое в зарубежной лингвистике*, вп. 17, Москва, с.195-222.
- Сигалов** 1978: П. С. Сигалов, *Задачи и возможности сопоставительного и сравнительно-исторического изучения способов действия славянского глагола// ВСА* 1978, с. 44-56.
- Сидоренко** 2005: Т. М. Сидоренко, *Кількісні способи дієслівної дії в українській мові*: Автореф. дис. ... канд. філ.наук, Київ.
- Синтакса** 2005: П.Пипер и др.; у редакцији Милке Ивић, *Синтакса савременога српскога језика: проста реченица*, Београд – Нови Сад.
- Сладојевић** 1953/1954: П.Ч. Сладојевић, *О имперфекту у српскохрватском језику// Јужнословенски филолог*, XX, књ. 1-4, Београд, с. 213-228
- Сладојевић** 1955/1956: П.Ч. Сладојевић, *О значењу аориста у српскохрватском језику// Јужнословенски филолог*, XXI, књ. 1-4, Београд, с. 131-136
- Смирнов** 1990: Л. Н. Смирнов, *О некоторых вопросах сопоставительной славянской аспектологии// Проблемы сопоставительной грамматики славянских языков*, Москва, с. 49-68.
- Соколова** 2003: С. О. Соколова, *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові*, Київ.
- Соколова** 2004а: С. О. Соколова, *Видовые оппозиции глаголов в русском и украинском языках (к сопоставительному изучению)// ТАСт4* 2004, с. 166-175.
- Соколова** 2004б: С. О. Соколова, *Префіксальні дієслова у системі міжривневих мотиваційних відношень*: Автореф. дис. ...доктора філ. наук, Київ.
- Ставницка** 2003/4: Я. Ставницка, *К вопросу о выделении способов глагольного действия в русском языке, Respectus Philologicus*,4 (9), Kaunas, с. 175 – 184
- Стевановић** 1964: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грама­тички системи и књижев­нојезичка норма). Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд.
- Стевановић** 1974: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грама­тички системи и књижев­нојезичка норма) II Синтакса*, Београд.
- СУЛМ** 1998: *Сучасна українська літературна мова* (За ред. А.П.Грищенка), Київ.
- Супрун** 1996: А. Е. Супрун, *Общая характеристика семантики количественности // ТФГ* 1996, с. 162-170.
- Танасић** 2005: С. Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд.
- Танасић** 2005а: С. Танасић, *Семантика глагола и итеративност // Танасић* 2005, с. 19-27.
- Танасић** 2005б: С. Танасић, *Збирна вишекратност као синтаксичко-семантички тип мноштва радњи // Танасић* 2005, с.28-36.
- Танасић** 2005в: С. Танасић, *Глаголи између реченице и рјечника // Танасић* 2005, с. 104-122.

- ТАСт4** 2004: *Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова: Т 4* (Отв. Ред. М. Ю. Черткова), Москва.
- ТВппр** 1998: *Типология вида: проблемы, поиски, решения (Материалы Международной научной конференции, 16 – 19 сентября 1997 г, МГУ им. М. В. Ломоносова.)* / Отв. Ред. М. Ю. Черткова, Москва.
- Терзић** 1997: А. Терзић, Структурно-семантичке карактеристике глагола са префиксалном групом пона- у руском и српском језику// *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 26/2, Београд, с. 309-320.
- ТИК** 1989: *Типология итеративных конструкций* (Отв. Ред. В. С. Храковский), Ленинград.
- ТМУМ** 2004: Иван Вихованець, Катерина Городенська, *Теоретична морфологія української мови*, Київ.
- Тополињска** 1985: З. Тополињска, Из проблематике словенских инхоатива (одног глаголског вида и фазе радње)// *Јужнословенски филолог*, ХЛІ, Београд, с. 1-11.
- ТРК** 1983: *Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект)*, Ленинград.
- ТФГ** 1987: *Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*, Ленинград.
- ТФГ** 1996: *Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность*, Санкт Петербург.
- УГ** 1986: В. М. Русановский и др, *Украинская грамматика*, Киев.
- Федосеев** 2006: А.И. Федосеев, *Поле интензивности действия русского глагола: проблемы лексикографической представленности*: Автореф. дис. ... канд. фил. наук, Саратов.
- Хартунг** 1979: Ю. Хартунг, *Дистрибутивный и суммарно-дистрибутивный способы глагольного действия в современном русском языке*: Автореф. дис. ... канд. фил. наук, Ростов-на-Дону.
- Холодович** 1979: А.А. Холодович, *Проблемы грамматической теории*, Ленинград.
- Храковский** 1980: В. С. Храковский, *Некоторые проблемы универсально-типологической характеристики аспектуальных значений*// ВРАУ 1980, с. 3-24.
- Храковский** 1986: В. С. Храковский, Семантические типы множества ситуаций (опыт классификации)// *Известия АН СССР, Серия литературы и языка*, том 45, № 2, с. 149-158.
- Храковский** 1987: В.С. Храковский, *Семантика фазовости и средства ее выражения* в кн. ТФГ 1987, с. 153-180
- Храковский** 1989: В. С. Храковский, *Семантические типы множества ситуаций и их естественная классификация*// ТИК 1989, с. 5-53.
- Храковский** 1998: В. С. Храковский, *Типология семельфактива*// ТВппр 1998, с. 485-490.
- Храковский** 2002: В. С. Храковский, *Семантика вида (Опыт исчисления)*// ОПРА 2002, с. 190-201.
- Храковский** 2007: В. С. Храковский, Грамматический потенциал глагольной лексики // *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 71–72, Нови Сад, с. 73-88.

Царук 1990: А. В. Царук, *Семантико-грамматические и стилистические параметры многоприставочных глаголов украинского языка*: Автореф. дис. ... канд. филол. наук, Днепропетровск.

Чеснокова 1983: Л. Д. Чеснокова, *Выражение категории количества глагольными формами современного русского языка*// *Вопросы языкознания*, 1983, № 6, с. 82-90.

Чубань 1997: Т. В. Чубань, *Особливості видової співвіднесеності дієслів у сучасній українській мові*: Автореф. дис. ...канд. филол. наук, Київ.

Чубань 2009: Т. В. Чубань, *Вираження категорії виду дієсловами зі значенням звучання*// *Теоретична і дидактична філологія. Збірник наукових праць*, вип. 6, с. 215-225.

Шарандин 2001: А. Л. Шарандин, *Системная категоризация русского глагола*, Тамбов.

Шелякин 1972: М. А. Шелякин, *Приставочные способы глагольного действия и категория вида в современном русском языке*: Автореф. дис. ... доктора филол. наук, Воронеж.

Шелякин 1977а: М. А. Шелякин, *Основные проблемы современной русской аспектологии (2)*// ВРАП 1977, с. 3-22.

Шелякин 1977б: М. А. Шелякин, *Об одном значении глагольной приставки про- в русском языке*// ВРАП 1977, с. 142-145.

Шелякин 1979: М. А. Шелякин, *Терминативно-орудолжительные и терминативно-интенсивные способы действия в современном русском языке*// ВРАП 1979, с. 64-74.

Шелякин 1983: М. А. Шелякин, *Категория вида и способы действия русского глагола (Теоретические основы)*, Таллин.

Шелякин 1987: М. А. Шелякин, *Способы действия в поле лимитативности*// ТФГ 1987, с. 63-85.

Шелякин 2004: М. А. Шелякин, *О факторах, влияющих на употребление видовых форм в инфинитиве*// ТАСГ 2004, с. 281-301.

Peti 1985: M. Peti, *Pogledi jugoslavenskih lingvista na sintaksu vremena*// *Rasprave ZJ*, sv. 10-11, Zagreb, с. 109-126.

Stawnicka 2009: J. Stawnicka, *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim, Tom I. Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi*, Katowice.

Stawnicka 2010: J. Stawnicka, *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim, Tom II. Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi w konfrontacji przekładowej (na materiale rosyjsko-polskim i polsko-rosyjskim)*, Katowice.

Vendler 1967: Z. Vendler, *Linguistics in Philosophy*, Ithaca.

Wierzbicka 1967: A. Wierzbicka, *On the semantics of the Verbal aspect in Polish*, in: *To honor Roman Jakobson: Essays on the occasion of his seventieth birthday*. The Hague, Paris, 1967, Vol. 3, с. 2231-2249.

Речници

ЕСУМ: *Великий тлумачний словник української мови* (укл. і голов. ред. Т. В. Бусел), Київ, 2007 (електронська версія речника).

РСЈ: *Речник српскога језика* (израдили Милица Вујанић и др.; редиговао и уредио Мирослав Николић), Нови Сад, 2007.

РСКЈ: *Речник српскохрватскога књижевног језика* (уређивачки одбор Михаило Стевановић и др.) - [друго фототипско издање], у 6 књига, Нови Сад, 1990. (1. изд. 1967.).

ССРСЈ: М.С. Лалевић, *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика (без граматике и речника)*, 1.изд., фототипско изд. 1974, Београд, 2004.

СУМ: *Словник украјинської мови* (гол.ред. І. К. Білодід), в 11-и томах, Київ, 1970-1980.

ФСУМ: *Фразеологічний словник украјинської мови* (укл. В.М. Білоноженко та ін.), в 2-х томах, 2 видання, Київ, 1999.

Извори примера:

Српски језик:

Андрић1: И. Андрић, *Изабрана проза*, ЕКС.

Андрић 2: И. Андрић, *Травничка хроника*, Сарајево, 1985.

Андрић3: И. Андрић, *Омерпаша Латас. Сабрана дела. Књ. 16*, Београд, 1977.

Андрић4: И. Андрић, *Сабране приповетке*, Београд, 2008.

Андрић5: И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, Београд, 1987.

АНУ: М.В. Кнежевић, *Антологија народних умотворина*, АСК.

АСП: *Антологија српских приповедача XIX и XX века*, Београд, 1999.

АСП2: *Антологија српске приповетке (1945-1995)* (М. Пантић), Београд, 1997.

Бајац: В. Бајац, *Европа на леђима бика*, Београд, 1988.

Бакић: И. Бакић, *Доле у зони. Изабране приче*, ЕКС.

Басара, *Успон и пад Паркинсонове болести*, Београд, 2006.

Васић1: Д. Васић, *Сабране приповетке*, АСК

Васић2: Д. Васић, *Црвене магле*, АСК.

Велмар-Јанковић: С. Велмар-Јанковић, *Дорћол*, АСК.

Веселиновић: Ј. Веселиновић, *Хајдук Станко*, АСК.

Витезовић: М. Витезовић, *Јоаким Карисим от Вујић*, www.festmono-pan.org.rs/dokumenta/Katalog35.doc

Гаталица: А. Гаталица, *Мимикрије*, Београд, 1996.

Глишић: М. Глишић, *Приповетке*, АСК.

Данојлић: М. Данојлић, *Ослободиоци и издајници*, Београд, 1997.

Десница: В. Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, АСК.

Јакшић: З. Јакшић, *Никадорски ходочасник*, ЕКС.

Јанковић Бели: М. Јанковић Бели, *Бледа месечева светлост*, Београд, 1974.

Капор: М. Капор, *Зое*, Београд, 1990.

Лалић: М. Лалић, *Лелејска гора*, Београд, 1962.

Лазовић: В. Лазовић, *Ловац змајева, пријатељ вилењака*, ЕКС.

Миланковић1: М. Миланковић, *Кроз васиону и векове*, АСК.

Миланковић2: М. Миланковић, *Кроз царство наука*, АСК.

Михаиловић: Д. Михаиловић, *Кад су цветале тикве*, Београд, 1989.

Ненадић: Д. Ненадић, *Доротеј*, АСК.

Олујић1: Г. Олујић, *Небеска река и друге бајке*, АСК.

Олујић2: Г. Олујић, *Седефна ружа и друге бајке*, АСК.

Павић1: Електронска библиотека Милорада Павића, ЕКС

Павић2: М. Павић, *Кутија за писање*, Београд, 1999.

Пекић: Б. Пекић, *Беснило*, Београд, 1985.
Петровић Р.1: Р. Петровић, *Африка*, ЕКС.
Петровић Р.2: Р. Петровић, *Људи говоре*, ЕКС.
Петровић М: М. Петровић, *Панкратион*, ЕКС.
Пиштало: В. Пиштало, *Тесла, портрет међу маскама*, Београд, 2008.
Радовановић: С. Радовановић, *Обрнута црква*, ЕКС.
Ранковић: С. П. Ранковић, *Приповетке*, АСК.
Савић1: М. Савић, *Младићи из Рашке. Приповетке*, Београд, 1977.
Савић2: М. Савић, *Ујак наше вароши*, Београд, 1977.
Селимовић1: М. Селимовић, *Дервиш и смрт*, Београд, 1987.
Селимовић2: М. Селимовић, *Тврђава*, Београд, 1987.
Селимовић3: М. Селимовић, *За и против Вука*, Београд, 1987
Тишма: *Употреба човека*, Београд, 1977
Ћосић1: Д. Ћосић, *Корени*, АСК
Ћосић2: Д. Ћосић, *Отпадник*, Београд, 1986
Црњански1: М. Црњански, *Сеобе*, 1. књига, Београд, 1998
Црњански2: М. Црњански, *Сеобе*, 2. књига, АСК

Украјински језик:

Андріяшик: Р. Андріяшик, *Люди зі страху*, Київ, 1966
Багрянний 1, І. Багрянний, *Сад Гефсиманський*, Київ, 2001
Багрянний 2: І. Багрянний, *Тигролови*, Київ, 1996
Бажан: М. Бажан, *Майстер залізної троянди*, ЕКУ
Барка: В. Барка, *Жовтий князь*, ЕКУ
Бердник: О. Бердник, *Чаша Амрїти. Дике поле. Всемогутні дурні*, Київ, 1968
Білик: І. Білик, *Меч Арея*, Київ, 1972
Винниченко: В. Винниченко, *Сонячна машина*, ЕКУ
Вовчок: М. Вовчок, *Твори*, ЕКУ
Головачов : В. Головачов, *Слід босої ноги*, <http://www.modernlib.ru>
Головко: А. Головко, *Твори в двох томах*, Київ, 1957
Гончар1: О. Гончар, *Прапороносці*, Київ, 1995
Гончар2: О. Гончар, *Собор*, Київ, 1989
Гордієнко, К. Гордієнко, *Дівчина під яблунею*, Київ, 1954
Грінченко: Б. Грінченко, *Твори в двох томах*, Київ, 1990-1991
Давидов, А. Давидов, *Рятували Конотон*, <http://www.velib.com>
Загребельний1, П. Загребельний, *Роксолана*, Харків, 2002
Загребельний2, П. Загребельний, *Євпраксія*, Харків, 2002
Іваничук: Р. Іваничук, *Мальви*, ЕКУ
Корсак: І. Корсак, *Тиха правда Модеста Левицького*, ЕКУ
Кучер: В. Кучер, *Твори в 5 томах (Чорноморці; Прощай, море)*, Київ, 1970-1971
Лепкий: Б. Лепкий, *Мазепа*, ЕКУ
Мушкетик: Ю. Мушкетик, *Яса*, ЕКУ
Савченко: В. Савченко. *Пригода на п'ятому горизонті*, Дніпропетровськ, 1990 –
Самчук: У. Самчук, *Волинь, Острог*, 2005
Стельмах: М. Стельмах, *Велика рідня*, ЕКУ
Тютюник: Г. Тютюник, *Вир*, Київ, 1990

Чайковський: А Чайковський, *Сагайдачний*, ЕКУ
Чемерис1: В. Чемерис, *Фортеця на Борисфені*, Харків, 2008
Чорногуз: О. Чорногуз, *Претенденти на папаху*, <http://superpups.far.ru/37.html>
Федорів: І. Федорів, *Єрусалим на горах*, ЕКУ
Шевчук: Валерій Шевчук, *Дім на горі*, Київ, 1983
Шевчук Вл: Василь Шевчук, *Терновий світ*, Київ, 1986
Яновський: Ю. Яновський, *Вершники. Мир*, Київ, 1967.
Яновська: Л. Яновська, *Твори в двох томах*, Київ, 1959.

Електронски извори:

АСК: www.ask.rs.
ЕКС (електронски корпус српски): www.rastko.rs
ЕКУ (електронски корпус украјински): www.ukrlib.com.ua
РЕИ (разни електронски извори)

Биографија

Мр Милена Ивановић

Рођена 16.12.1976. у Београду.

Похађала Филолошку гимназију у Београду, матурирала 1995. године. Добитник Октобарске награде града Београда за стваралаштво младих за 1993. годину за збирку прозе «Сенке демона».

Школске 1995/1996 године уписала Филолошки факултет Универзитета у Београду, група за руски језик и књижевност. Као други словенски језик слуша украјински језик. Основне студије завршила школске 1998/1999. године са просечном оценом 9,79. Током целокупних студија стипендиста Републичке фондације за стипендирање уметничког и научног подмлатка.

Постдипломске студије, смер наука о језику, завршила са просечном оценом 10,00. Магистарски рад «Категорија прелазности у украјинском и српском језику» одбрађен 7.12.2004. године.

Од јуна 2000. године запослена на Филолошком факултету Универзитета у Београду као асистент-приправник а од маја 2005. године као асистент за украјински језик.

Током 2002. године стипендиста Токио фонда.

Бави се и преводачким радом.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Миlena Ивановић

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Изражавање акционалности у украјинском
и српском језику

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 12.07.2012.

Миlena

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Милена Ивановић

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада Изражавање Активности у Украјинском и српском
Језику

Ментор проф. др Јулијана Поповић

Потписани Милена Ивановић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 12.07.2012.

Милена

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Израживање акционалности у украјинском и
српском језику

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 12. 07. 2012.

Милоше